

HAL
open science

Non communiqué

Vasiliki Kougia

► **To cite this version:**

Vasiliki Kougia. Non communiqué. History. Université Paul Valéry - Montpellier III; Université ionienne, 2012. Greek. NNT : 2012MON30038 . tel-00805768

HAL Id: tel-00805768

<https://theses.hal.science/tel-00805768>

Submitted on 28 Mar 2013

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

**UNIVERSITÉ PAUL VALÉRY - MONTPELLIER III
ARTS ET LETTRES, LANGUES ET SCIENCES
HUMAINES**

**UNIVERSITE IONIENNE DE CORFOU
THÈSE EN COTUTELLE INTERNATIONALE**

*La contribution des manuels scolaires de langue
à la formation de l'identité nationale et
à la constitution du soi national:*

la présentation du soi national au cours du temps

**Thèse de doctorat
D'Études néo-helléniques**

**Présentée par
Madame Vasiliki KOUGIA**

**École doctorale 58 :
LLCC – Langues, Littératures, Cultures, Civilisations**
Sous la direction de

Monsieur Constantin Angelopoulos
Professeur d'Études néo-helléniques
Monsieur Dimitrios Anoyatis-Pelé
Professeur d' Histoire

MEMBRES DU JURY :

Monsieur Dimitrios Anoyatis-Pelé, Professeur à l'Université ionienne de Corfou

Monsieur Constantin Angélopoulos, Professeur à l'Université Montpellier III

Monsieur Michel Politis, Professeur à l'Université ionienne de Corfou

Madame Elpida Ghazal, Maître des Conférences à l'Université Montpellier III

Madame Vassiliki Kontogianni, Professeur à l'Université de Thrace

Monsieur Alain Redlinger, Maître des Conférences, Docteur d'État, à l'Université
Montpellier II

Décembre 2012

Ευχαριστίες...

Επιθυμώ να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου, στον καθηγητή μου, κ. Κωνσταντίνο Αγγελόπουλο, για τις καίριες επιστημονικές υποδείξεις του, χάρη στην υψηλή επιστημονική επάρκειά του καθώς και για το φιλικό και υψηλού πνευματικού επιπέδου κλίμα που καλλιέργησε κατά την εποπτεία της διατριβής μου, ώστε να έχει συμβάλει αποφασιστικά, οφείλω να πω, στην όλη παιδεία μου. Τον ευχαριστώ ιδιαίτερα γιατί με βοήθησε εγκαίρως, να θυμηθώ πόσο εύκολο είναι να αυτοπαγιδευθεί κανείς, σε θεωρητικά και μεθοδολογικά σχήματα. Ευχαριστώ, επίσης τον καθηγητή κ. Δ. Ανωγιάτη – Πελέ τόσο για τον πολύτιμο χρόνο που μου διέθεσε όσο και για τις εύστοχες παρατηρήσεις του.

Ευχαριστίες οφείλω στην καθηγήτρια γαλλικής γλώσσας, κυρία Ευγενία Ράππη-Ροδίτη για την πολύτιμη βοήθεια που μου προσέφερε στις γλωσσικές δυσκολίες που κάθε φορά συναντούσα. Επίσης ευχαριστώ το σχολικό σύμβολο κ. Παναγιώτη Ζεύλα, για τις εύστοχες υποδείξεις του, το φίλο μου Θανάση Πανουτσόπουλο που επιμελήθηκε των διαγραμμάτων και των στατιστικών πινάκων, καθώς και τη φιλόλογο κ. Αλεξάνδρα Οικονόμου για τη γλωσσική επιμέλεια της διατριβής μου.

Ευχαριστίες οφείλω στη φίλη μου, Κατερίνα Νικολακοπούλου, δασκάλα και κοινωνιολόγο, η οποία με βοήθησε τόσο με τις επισημάνσεις της όσο και με τη φιλική της διάθεση ώστε να μη χάσω ούτε στιγμή το ηθικό μου.

Τέλος ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στο σύζυγό μου, Κωνσταντίνο και στα παιδιά μου, Νεφέλη και Νικόλα, για την μεγάλη κατανόηση και ανοχή που επέδειξαν για τις ατέλειωτες ώρες της ιδιότυπης απουσίας μου.

SOMMAIRE

Résumé.....	9
Abstract.....	<u>11</u>
Introduction	13
La Methodologie	23
Conclusions	29
Annexe.....	50
Introduction en langue grecque	51
PREMIÈRE PARTIE	61
A.Le parcours du cours de langue néo-hellénique dans l' enseignement primaire .	63
B.Raisons du choix des manuels scolaires periode 1983-2011	71
C.Cadre théorique	77
D.METHODOLOGIE ET CHOIX METHODOLOGIQUES	99
D1.Question de Recherche-Hypothèse de Recherche	107
D2.La Processus de recherche.....	111
D3.Informations d' enregistrement de citations	117
D4.Le système de catégories de classification	118
DEUXIÈME PARTIE	121
L' Analyse des textes	121
A. L'Hellénisme et son incessante continuité historique dans l' espace et le temps	123
A1. Antiquité : les origines de l'institutionnalisation de l'hellénisme	125
A2.Byzance comme portail de l'Hellénisme après l' Antiquité grecque	167
B. La nation au regard de l'histoire contemporaine	179
B1. la révolution de l' indépendance grecque	191
B2. La Grande Idée et la catastrophe d' Asie Mineure.....	219
B3. La résistance grecque aux forces de l'Axe	233
B4. Chypriote Hellénisme.....	245
B5.La résistance à la dictature.....	257
C.La nostalgie de la société traditionnelle grecque et des relations humaines	275
D.La patrie comme espace national et géographique	298
E.Hellénisme et l' Orthodoxie : la religion comme élément de l' identité nationale des Grecs	332
F.La nation grecque comme vecteur de valeurs universelle	356
G.Socio-économiques composantes du présent néo- hellénique	372

G1. Développement économique et pauvreté.....	378
G2. Économie sous-développement et émigration	386
G3. Navigation : positive économique composante	398
H . Aménagements, économiques et culturelles différenciations au présent néo-hellénique.....	410
I. La nation, la civilisation traditionnelle, et ses caractéristiques culturelles : Le rayonnement culturel dans le passé et dans le présent, la culture populaire et coutumes	448
J. La Grèce et les Autres Nationaux : L' acceptation de l' «autre»	477
CONCLUSIONS – DISCUSSION	505
SOURCES	523
BIBLIOGRAPHIE	525
Auteurs étrangers	525
Auteurs grecs.....	529
ANNEXE	541
ANNEXE DES TEXTES.....	543
INDEX BIBLIOGRAPHIQUE	558
INDEX THÉMATIQUE.....	560
FIGURES	563

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	7
Résumé.....	9
Abstract.....	11
Introduction	13
La Methodologie	23
Conclusions	29
Annexe.....	50
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	51
ΜΕΡΟΣ Α΄:Θεωρητική και Μεθοδολογική στήριξη των επιλεγμένων πηγών	61
Α. Η πορεία του μαθήματος της νεοελληνικής γλώσσας στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση.....	63
Β. Λόγοι επιλογής σχολικών εγχειριδίων περιόδου 1983 -2011	71
Γ. Θεωρητικές Αφετηρίες	77
Δ. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ.....	99
Δ1. Ερευνητικά Ερωτήματα – Ερευνητική Υπόθεση	107
Δ2. Η Ερευνητική διαδικασία.....	111
Δ3. Πληροφορίες για τον τρόπο καταγραφής παραθεμάτων	117
Δ4. Σύστημα κατηγοριών ταξινόμησης.....	118
ΜΕΡΟΣ Β΄: Απεικόνιση των εθνικών χαρακτηριστικών ταυτότητας	
Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	121
Α. Η αδιάλειπτη ιστορική συνέχεια του ελλητισμού στο χώρο και το χρόνο ...	123
Α.1. Αρχαιότητα: Η αφετηριακή θέσμιση του Ελλητισμού.	125
Α.2. Το Βυζάντιο, ως πυλώνας του ελλητισμού μετά την Αρχαιότητα.....	167
Β. Το έθνος απέναντι στη σύγχρονη ιστορία του - «πολεμώντας»	179
Β1.Ο πόλεμος της Ανεξαρτησίας (1821).....	191
Β2.Η Μεγάλη Ιδέα και η Μικρασιατική Καταστροφή.....	219
Β3. Η Ελληνική Αντίσταση στις δυνάμεις του Άξονα (1940).....	233
Β4. Κυπριακός Ελλητισμός.....	245
Β5. Η αντίσταση στη δικτατορία	257
Γ. Νοσταλγία της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας και των ανθρωπίνων σχέσεων που τη θεμελιώνουν.	275
Δ. Η πατρίδα ως εθνικός και γεωγραφικός χώρος	298
Ε. Ελλάδα και Ορθοδοξία: η θρησκεία ως στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων	332
Ζ. Το ελληνικό έθνος ως φορέας πανανθρώπινων αξιών	356
Η. Κοινωνικοοικονομικές συνιστώσες του Νεοελληνικού παρόντος:	372
Η1. Οικονομική υπανάπτυξη και φτώχεια	378
Η2. Οικονομική υπανάπτυξη και μετανάστευση.	386
Η3.Ναυτιλία: Θετική οικονομική συνιστώσα.....	398
Θ. Χωροταξικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις στο νεοελληνικό παρόν.....	410

Ι. Ο παραδοσιακός πολιτισμός και τα πολιτισμικά του χαρακτηριστικά στο παρελθόν και το παρόν, η λαϊκή κουλτούρα και τα έθιμα ως στοιχεία της εθνικής ταυτότητας.	448
Κ. Ελλάδα και Εθνικοί Άλλοι : Η αποδοχή του «άλλου»	477
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	505
ΠΗΓΕΣ.....	523
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	525
Ξένων Συγγραφέων.....	525
Ελλήνων Συγγραφέων.....	529
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	541
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ	543
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ	558
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΝΝΟΙΩΝ	560
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ	5635

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διατριβή ασχολείται με την ανίχνευση της σχέσης του λόγου των κειμένων που εμπεριέχονται στα σχολικά εγχειρίδια της γλώσσας, με τον τύπο πολίτη που το εθνικό κράτος θέλει να διαμορφώσει και την εικόνα του εθνικού εαυτού που αποτυπώνεται σ' αυτά. Η εκπαίδευση ως κορυφαίος θεσμός του εθνικού κράτους μέσω του σχολικού εγχειριδίου μεταδίδει στα κοινωνικά υποκείμενα την αφήγηση του έθνους ώστε να επιτευχθεί αποτελεσματικότερα η διάδοση των εθνικών αξιών, των εθνικών προτύπων και η συγκρότηση μιας κοινής εθνικής ταυτότητας. Με δεδομένη την αλληλεπίδραση μεταξύ κειμένου και αναγνώστη στην εκπαιδευτική διαδικασία, η προβληματική μας εστιάζεται στο τι αντικατοπτρίζει ο λόγος των ανθολογούμενων σχολικών εγχειριδίων της γλώσσας, τι εγχαράσσεται ως εθνική ιδεολογία στη συνείδηση των μαθητών και τι είδους ταυτότητα θέλουν οι ομάδες που ασκούν την εξουσία να αποκτούν οι μαθητές μετά τη λήξη της φοίτησής του από το Δημοτικό σχολείο. Κατά συνέπεια, η μελέτη αυτή εκκινεί από τη διττή διαπίστωση πως η διερεύνηση και η ανάλυση του ιδεολογικού περιεχομένου των αναγνωστικών είναι αποκαλυπτική γιατί αυτά εμπεριέχουν το σύνολο των αξιών και των αρχών που το εκπαιδευτικό σύστημα θέλει να μεταδώσει προκειμένου να διαμορφώσει τα χαρακτηριστικά του πολίτη που επιθυμεί αλλά και το όραμα που η κάθε κοινωνία προδιαγράφει για τον εαυτό της. Μέσα από την ανάλυση περιεχομένου των κειμένων των σχολικών εγχειριδίων (των χρονικών περιόδων 1983-2005 και 2006-2012) επιχειρείται η διερεύνηση των μηνυμάτων, των στάσεων, των αξιών και της εικόνας του εθνικού εαυτού που αποτυπώνεται σ' αυτά, τα οποία συμβάλλουν στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας, στη συγκρότηση του εθνικού εαυτού και στην εγχάραξη πολιτικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών των κοινωνικών υποκειμένων. Στα ευρήματα της έρευνας αναδεικνύεται και ερμηνεύεται το νεοελληνικό παρόν, το εξιδανικευμένο αρχαιοελληνικό παρελθόν και η ειδωλοποιημένη ελληνική παράδοση και κουλτούρα. Ακόμα στο τέλος κάθε κατηγορίας ανάλυσης, επιχειρείται η αποτύπωση της εικόνας που προκύπτει από την κάθε κατηγορία, γεγονός άλλωστε που μας οδήγησε στην επικύρωση των συμπερασμάτων της ερευνητικής μας εργασίας.

Λέξεις κλειδιά

Εθνική ιδεολογία, εθνικισμός, πολιτισμική ταυτότητα, αναπλαισίωση, σχολική γνώση, ιδεολογικός μηχανισμός.

Résumé

La présente thèse traite de la détection du rapport du discours des textes contenus dans les manuels scolaires de langue avec le type de citoyen que l'Etat souhaite former et de l'image du soi national qui est tracée dans ceux-ci. L'éducation, en tant qu'institution suprême de l'Etat national par le manuel scolaire transmet aux sujets sociaux le récit de la nation de sorte de parvenir efficacement à la diffusion des valeurs nationales, des modèles nationaux et à la constitution d'une identité nationale commune. Etant donnée l'interaction entre texte et lecteur dans le processus éducatif, notre problématique focalise sur ce que reflète le discours de l'anthologie des manuels scolaires de langue, ce qui est incrusté en tant qu'idéologie nationale dans la conscience des élèves et quel type d'identité les groupes qui exercent le pouvoir désirent que les élèves forment au terme de leur scolarité au primaire. Donc cette étude part du double constat que l'exploration et l'analyse du contenu idéologique des manuels est révélatrice car ceux-ci contiennent l'ensemble des valeurs et des principes que le système éducatif désire transmettre en vue de former les caractéristiques du citoyen souhaitable mais aussi le rêve que chaque société prévoit pour elle-même. Par l'analyse du contenu des textes des manuels scolaires (des périodes 1983-2005 et 2006-2012) nous entreprenons l'exploration des messages, des attitudes, des valeurs et de l'image du soi national qui est tracée dans ceux-ci. Tout ce qui est mentionné ci-dessus contribue à la formation de l'identité nationale, à la construction du soi national et à l'incrustation de traits politiques et culturels des sujets sociaux. Dans les trouvailles de la recherche sont révélés et interprétés le présent de la Grèce moderne, le passé antique idéalisé et la tradition et la culture grecques «idolisées». En outre à la fin de chaque catégorie d'analyse nous entreprenons la présentation de l'image qui résulte de chaque catégorie, ce qui a d'ailleurs conduit à la validation des conclusions de notre projet de recherche.

Mots clés

Idéologie nationale, nationalisme, identité culturelle, encadrement, savoir scolaire, mécanisme idéologique.

ABSTRACT

The present dissertation is concerned with tracing the relationship between the discourse of the texts which are included in the school handbook for language, and the type of citizen that the national state wants to shape, and with the picture of the national self which is depicted in those texts. Education, as the supreme institution of the national state, transmits to the social objects, through the school handbook, the nation's narrative, so as to achieve the more effective diffusion of national values and standards, and the formation of a national identity. Since the interaction between text and reader in the educational process is a given fact, our question focuses on what the discourse of the school handbooks for language reflects, what is engraved as national ideology on the conscience of the pupils, and what kind of identity the groups wielding power want the pupils to have acquired by the end of their time in primary school. Consequently, this study starts from the two-fold discovery that the investigation and analysis of the ideological content of the reading matter is revealing because it contains the sum of the values and principles which the educational system wants to transmit, in order to shape the characteristics of the citizen it wants, and also the vision every society specifies for itself. Through the content analysis of the texts in the school handbooks (for the time periods 1983-2005 and 2006-2012) an investigation is attempted, of the messages, the attitudes, the values and the picture of national self which is depicted in the texts, and which contribute to the shaping of the national identity, the formation of the national self and the engraving of the political and cultural characteristics of the national subjects. In the research findings, the modern greek present emerges and is interpreted, as is the idealized ancient greek past and the idolized greek tradition and culture. In addition at the end of each analysis category, a portrayal of the picture which emerges from each category is attempted, a fact which moreover leads us to the validation of the conclusions of our research work.

Key words

National ideology, nationalism, cultural identity, recontextualization, school knowledge, ideological mechanism.

INTRODUCTION

L'école constitue une des institutions de base, qui avec la transmission des connaissances a pour objectif de former des identités et des comportements collectifs, ainsi que de cultiver et de reproduire l'identité nationale de la nouvelle génération, des futurs adultes citoyens de chaque pays. Dans les Nations – États contemporains le système scolaire cultive des caractéristiques culturelles précises qui deviennent perceptibles comme des critères de particularité de définition nationale de soi, utiles tant pour l'observation de notre identité nationale que pour celles des autres pays.

Par conséquent, l'œuvre principale de l'État national est de former à travers des mécanismes éducatifs une identité nationale pour ses membres, dans laquelle il confortera sa légitimation, l'unité de ses citoyens et sa survie géographique et temporelle.

À une époque où l'Europe connaît des modifications et des bouleversements importants dans le cadre social et national, la contribution de l'école dans la formation de l'identité acquiert une importance toute particulière, puisque pendant près de trois siècles elle possède une place de choix dans la mise en valeur de l'idéologie nationale et dans l'émergence de l'identité nationale en tant qu'identité nationale supérieure dans le cadre de la Nation – État moderne.

Les notions : État national, identité culturelle, idéologie nationale, récit national, sujets nationaux, discours scolaire ethnocentrique et système éducatif sont les notions qui font l'objet de discussions et qui sont étudiées comme des notions de même extension liées les unes aux autres, comme l'État national prononce à travers le récit national un discours scolaire ethnocentrique, avec comme but la formation de l'identité des sujets nationaux en usant pour cela du cadre scolaire et du système éducatif.

Les notions ci-dessus, qui encadrent le thème de ce devoir, ont un caractère interdisciplinaire qui impose une approche interdisciplinaire de celles-ci, ainsi que leur éclaircissement conceptuel. L'idéologie nationale ou autrement dit le nationalisme, qui émerge parallèlement aux grandes révolutions et aux évolutions socio-économiques et culturelles rapides du XVIIIe siècle occupe la place centrale.

La présente thèse traite du rapport entre les textes contenus dans les manuels scolaires de langue et le type de citoyen que l'État souhaite former.

Le plan de la thèse

La thèse comporte deux parties : dans la première partie, il est question des origines théoriques et des choix méthodologiques du déroulement de la recherche, quant à la deuxième partie, elle comprend l'analyse des textes. Spécialement, se présente comme suit : le cadre théorique de la thèse avec des éclaircissements sur les termes conceptuels utilisés dans le devoir (nationalisme, État national, identité nationale, sujets nationaux). Tous ces termes apparaissent dans la bibliographie scientifique sur le cours de langue néo-hellénique dans l'enseignement primaire avec des références aux livres de lecture de 1875 jusqu' à aujourd'hui et les raisons du choix du matériel de recherche. Finalement la méthodologie de la recherche sur les sources présente ainsi des hypothèses de recherche, des questions de recherche et vérification de la pertinence et du bien-fondé de ces hypothèses.

Dans la deuxième partie suivent l'analyse et le commentaire du contenu des manuels de langue néo-hellénique conformément aux catégories de classification et en conclusion, nous vérifions le bien-fondé des hypothèses de départ, comme cela a été écrit précédemment.

Pour mener à bien ce travail, nous avons dû faire appel à presque toutes les sciences sociales et humaines, comme la sociologie, la philosophie, la littérature, l'histoire, la psychologie, les sciences politiques et économiques, ce qui a contribué à l'approche interdisciplinaire de cette thèse. L'interdisciplinarité était à la fois la grande difficulté et le grand enjeu de ce devoir. Néanmoins ce sont les sciences de l'Éducation qui ont été principalement utilisées dans cette thèse.

Le soubassement théorique de la thèse

Dans cette étude, les positions dominantes sont occupées par : *la théorie de l'acquisition du sens du texte littéraire* de Hans Robert Jauss , Wolfgang Iser et T. Eagleton , la théorie d' *encadrement* de B. Bernstein, le cadre de la théorie du « discours » comme se développe par M. Foucault, ainsi que les approches théoriques, analyses et interprétations pour le *nationalisme, l'idéologie nationale et l'identité nationale* de Eric Hobsbawm, E. Balibar, E. Gellner, B. Anderson, A. Smith , I. Vallerstein, F. Lyotard, H.-G. Gadamer. En ce qui concerne l'étude d' *identité nationale*

grecque et de l'idéologie nationale grecque nos références se focalisent sur l'œuvre de Constantin Angelopoulos, K.Tsoukalas, P. Kitromilidis, D.Tziovas, N.Mouzelis, M. Herzefield, A. Fragoudaki, A.Tzouma et P. Lekkas.

L'éducation, en tant qu'institution suprême de l'Etat national par le manuel scolaire transmet aux sujets sociaux le récit de la nation de sorte de parvenir efficacement à la diffusion des valeurs nationales, des modèles nationaux et à la constitution d'une identité nationale commune. Ainsi entre la Nation, l'État et l'éducation, il existe une interaction triangulaire, très puissante, la seule qui soit en mesure d'assurer le triomphe de la Nation – État hellène.¹

Le discours éducatif, révélateur de l'idéologie nationale, est essentiel dans la formation de la conscience patriotique d'une jeune enfant. Les orientations nationales et politiques des classes dirigeantes sont perceptibles dans le décryptage du passé effectué par les auteurs des manuels.²

Tout ce qui est mentionné ci-dessus contribue à la formation de l'identité nationale, à la construction du soi national et à l'incrustation de traits politiques et culturels des sujets sociaux.

J'ai choisi mon thème parce que, en tant qu'institutrice de la classe, je me suis quotidiennement occupée des manuels scolaires et je me suis demandée en ce qui concerne l'intention de l'enseignement des textes qui sont contenus dans les livres.

L'originalité de ma thèse réside d'une part au thème et à son matériel de recherche et d'autre part au rapprochement des techniques de méthodologie qui concerne l'analyse du contenu et enfin les trouvailles de ma recherche contribuent aux corollaires de la recherche sur les manuels scolaires.

Donc cette étude part du double constat que l'exploration et l'analyse du contenu idéologique des manuels est révélatrice car ceux-ci contiennent l'ensemble des valeurs et des principes que le système éducatif désire transmettre en vue de former les caractéristiques du citoyen souhaitable mais aussi le rêve que chaque société prévoit pour elle-même. Par l'analyse du contenu des textes des manuels scolaires (des

¹ Angelopoulos C. « *Etat, éducation, reconSTRUCTEURS d'un passé national grec* » Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2008, p16

² Angelopoulos C. « *Etat, éducation, reconSTRUCTEURS d'un passé national grec* » Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2008, p14

périodes 1983-2005 et 2006-2012) nous entreprenons l'exploration des messages, des attitudes, des valeurs et de l'image du soi national qui est tracée dans ceux-ci.

Les textes scolaires écrits s'entretiennent avec les élèves et les enseignants à travers la structure de leur contenu, ils construisent et présentent l'authenticité et la vérité et incitent les élèves à s'approprier cette vérité et à agir en tant que sujets en fonction de cette vérité. Le véritable degré d'influence des manuels scolaires demeure une question qui relève de la recherche pédagogique comme l'éducation influe sur de multiples facteurs chez les élèves et rend l'isolement d'un seul et unique facteur très difficile.

La formulation de notre problématique s'est basée sur la conviction théorique de l'interaction potentielle entre le texte et le lecteur ainsi que sur le cadre de la théorie du discours selon laquelle « le discours contribue à la construction de systèmes de connaissances et de convictions qui à leur tour conduisent à la formation d'identités sociales précises¹ », puisque les sujets dialoguent avec les textes, se posent des questions, adoptent des convictions et des attitudes deviennent part de la réalité mais aussi comme des formateurs de l'identité, de l'objectivité, des membres de la société. (Kress 1993, Fowler 1996, Foucault : voit les différents types de discours comme des formateurs de tous les systèmes de connaissance organisés (Sciences, formes d'idéologie, Institutions)

Étant donnée l'interaction entre texte et lecteur dans le processus éducatif, notre problématique focalise sur ce que:

- reflète le discours de l'anthologie des manuels scolaires de langue,
- ce qui est incrusté en tant qu'idéologie nationale dans la conscience des élèves
- quel type d'identité les groupes qui exercent le pouvoir désirent que les élèves forment au terme de leur scolarité au primaire.

Concernant la première question : le discours des manuels scolaires d'anthologie de langue reflète le récit de la Nation, de sorte à diffuser plus efficacement les valeurs nationales, des modèles nationaux, des idéaux et des convictions pour former une identité nationale commune des sujets sociaux sur laquelle la Nation – État va baser sa légitimation, l'unité de ses citoyens et sa survie géographique et temporelle.

Concernant la deuxième question : Qu'est-ce qui se grave comme idéologie dans la conscience des élèves, la réponse est que la présentation du soi national par les manuels scolaires grave chez les sujets nationaux des caractéristiques politiques et culturelles telles, qu'elles deviennent perceptibles comme des critères de particularité et de définition nationales de soi, utiles tant pour l'observation de notre identité que pour celle des autres pays.

Concernant la troisième question : nous constatons que les textes des manuels scolaires des deux périodes étudiées recomposent et produisent un récit sur la Nation orienté : sur le passé.

L'idéalisation du passé antique, la continuité géographique et temporelle de la Nation grecque, l'idéal du patriotisme et le souvenir de la société traditionnelle grecque imprègnent le récit scolaire et par conséquent les représentations du passé des élèves. Les versions du récit scolaire ré-encadrées avec des éléments du passé national historique et culturel (catégorie A) promeuvent la domination d'éléments de l'identité rétroactive (Bernstein 2000).

Nos sources sont les deux séries des manuels scolaires de la langue grecque qui ont été enseignées de 1984 jusqu'aujourd'hui. Étant donné que le contenu des manuels scolaires a une relation directe avec le programme analytique, nous ferons une référence brève aux curriculums des périodes que nous étudions, parce que la philosophie de chaque société est enregistrée aux programmes analytiques vu que ceux-ci expriment les objectifs et les buts que chaque État désire pour ses élèves. Cette philosophie a une relation directe et indirecte avec le contexte politique – historique et culturel de chaque pays et de chaque période.

Le contenu des manuels scolaires était solidement ancré sur le programme analytique officiel et le programme analytique officiel est toujours élaboré à la lumière de l'idéologie nationale très influencée par la réalité des rapports interétatiques ¹

Le programme analytique de la période 1981-1985 s'approvisionne par :

- a) L'esprit du parti qui gagne les élections de 1981
- b) la rhétorique du contrat avec le peuple
- c) L'idéologie du changement
- d) La démocratisation du système éducatif et

¹ Angelopoulos C. « *Etat, éducation, reconSTRUCTEURS d'un passé national grec* » Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2008, p 70

e) Les valeurs et les principes pour l'épanouissement de la personnalité et pour la fraternité des peuples.

Le programme analytique de la période 1998 – 2000 est animé par

a) l'esprit de la période après l'union européenne, c'est à dire la période après Maastricht

b) l'époque de la mondialisation avec toutes ses signifiantes comme

b.1 L'union monétaire

b.2 Le développement technologique

b.3 Les nouvelles technologies à l'éducation

b.4 La connexion de l'école avec les entreprises et les industries

b.5 L'ouverture à la mondialisation

b.6 Sociétés multiculturelles et

b.7 une actualisation régulatrice qui replace dans un nouveau cadre la signification de la nation et l'État.

D'après C. Angelopoulos " le pouvoir politique continue encore aujourd'hui à contrôler étroitement la rédaction et l'utilisation exclusive des manuels scolaires pour permettre la diffusion d'une image collective très souvent mythique. Au de XXI siècle encore, comme dans les plupart des États- nations, Gauche ou Droite, « Socialiste » ou « Nouveaux Démocrates » continuent sur la même voie de la contrainte intellectuelle des auteurs et des jeunes élèves".¹

Comme questions de recherche sont énoncées les suivantes :

- Quel genre de l'identité nationale se forme à travers les textes des manuels scolaires linguistiques grecs de 1983-2010 et quels éléments sont mis en évidence ?

- Les représentations de la nation grecque comme se présentent dans les manuels scolaires en quoi se différencient- elles au cours du temps ?

¹ Angelopoulos C. « *Etat, éducation, reconSTRUCTEURS d' un passé national grec* » Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2008, p.100-101

- Quelle est l'image de soi national en ce qui concerne le présent et le passé dans la série de manuels scolaires de la période 1983-2005 ?
- Quelle est l'image de soi national en ce qui concerne le présent et le passé dans la série de manuels scolaires de la période 2006-2010 ?
- Le présent national et le passé national se présentent-ils sur un pied d'égalité à travers des textes des manuels scolaires ?
- Quelles références composent le présent national et le passé national en ce qui concerne les manuels, période 1983-2005 ?
- Quelles références composent le présent national et le passé national en ce qui concerne les manuels, période 2006-2010 ?
- Le cheminement du soi national - Antiquité -Byzance- Grèce moderne est le même, entre les deux séries de manuels ?
- Le pourcentage des textes qui ont contenu national – historique dans les périodes étudiées, est-il le même ?
- Comment se présente le rayonnement culturel du passé et du présent ?

En ce qui concerne notre hypothèse de recherche ; elle pourrait s'énoncer sommairement de la façon suivante :

A supposer que, puisque l'Etat grec s'est constitué légitimé par le passé qui existait à l'espace concret géographique, dorénavant la légitimation ne sera plus fondée sur le passé mais sur le passé historique.

Le manuel scolaire est un mode d'enseignement sous forme de livre, qui est utilisé par un élève d'une école, après avoir subi avec succès la procédure de sanction du Ministère de l'Éducation. La particularité du manuel scolaire par rapport à n'importe quel autre réside dans le fait qu'il correspond aux exigences du programme analytique, en ce qui concerne le programme enseigné d'un cours, qui est dispensé dans une

classe d'un niveau d'enseignement précis et est écrit d'une façon qui guide l'élève dans son effort d'apprentissage¹. Le rôle du manuel scolaire pendant l'enseignement est un rôle central. Ce dernier s'explique par le fait que le manuel scolaire est considéré comme le mode d'enseignement le plus ancien de manière à ce que non seulement son utilisation aille de soi mais aussi plus généralement l'école sans manuel serait complètement inconcevable.

Également, l'autorité exercée par le discours écrit sur la plupart des gens, comme il s'identifie à la vérité, redouble dans le cas du manuel scolaire du fait qu'il présente avec un système, une organisation et une structuration la connaissance d'un domaine scientifique précis. Ainsi l'association qui se crée et qui a été assimilée chez la plupart des gens entre « manuel scolaire » et « éducation » n'est pas un hasard. Pour de nombreuses personnes l'utilisation des manuels scolaires signifie le premier mais aussi le dernier contact avec le livre et que dans beaucoup de maisons les manuels scolaires sont les seuls livres dont dispose la famille. De la sorte le manuel scolaire acquiert une valeur psychologique particulière comme quelque chose d'à part et ou d'unique, quelque chose de socialement inabordable, symbole d'un autre monde avec force et pouvoir, dans lequel l'individu ne peut se sentir qu'impuissant et faible¹.

La place de choix des livres de lecture dans le processus éducatif a attiré l'intérêt scientifique de beaucoup de chercheurs dans différents pays ainsi que dans le nôtre, qui malgré leurs différences méthodologiques, ont comme objectif commun l'analyse et la mise en valeur de l'idéologie erronée du programme analytique. Nous citons à titre indicatif les recherches suivantes : (Frangoudaki (1978), Georgiou Nilsen Mirto (1980), Achlis 1983), Makrinioti (1986), Angelopoulos K. (1989), Fridérikou Alex. (1995), Frangoudaki – Dragona (1997), Bonidis (1998), avec comme objet les livres de lecture de l'école primaire mais aussi plus généralement le manuel scolaire, en focalisant leur intérêt de recherche sur le fonctionnement idéologique qu'ils accomplissent. À ce point nous devons mentionner la différence méthodologique suivie par notre recherche et qu'également aucune des recherches en question ne comprend d'examen comparatif de deux périodes consécutives comme c'est le cas dans notre étude.

LA METHODOLOGIE

La processus de notre recherche

- Lecture investigatrice des textes avec comme axe « le temps national, l'identité nationale et le soi national » et en relation avec la théorie de l'idéologie nationale et de l'identité nationale
- Détermination du sens général et l'idée centrale de chaque texte avec comme axe « le temps national, l'identité nationale et le soi national ». Les textes ont été dépouillés sur la base de leur contenu sémantique vu que ceci avait des éléments qui pourraient être liés à la subjectivité nationale et à la formation du sujet social.
- Constitution du système des catégories qui est basée au paradigme du système inductif des catégories
- Choix et la mise en fiches de tous les unités de l'enregistrement en se basant sur « le temps national, l'identité nationale et le soi national »
- Classification des textes en se basant sur leur contenu. Les textes ont été intégrés dans plusieurs catégories, vu que ceci était dicté par leur contenu.
- Les données quantitatives ont contribué à la création des schémas et des tableaux statistiques qui nous ont aidés à nos conclusions et à la revue comparative des périodes étudiées.
- Nous avons réalisé une analyse de contenu en combinaison avec la technique de l'analyse textuelle du paradigme de l'analyse qualitative récapitulative du contenu. Par conséquent la quantité du matériel étudié a été réduite sans altération de sa signification et a été produit un nouveau matériel qui procure une image générale du texte. En outre a été utilisée la technique de la structure modèle de contenu c'est-à-dire le choix et la présentation de références modèles significatives, qui ont suscité l'intérêt de recherche en raison de leur liaison avec la théorie.

- Les données de l'analyse ont été interprétées par le moyen de la méthode interprétative traditionnelle (partie/ensemble-ensemble/partie).

Le système de catégories de classification

A. L'Hellénisme et sa continuité historique dans l'espace et le temps.

A1. Antiquité : les origines de l'institutionnalisation de l'hellénisme

A2. Byzance comme portail de l'Hellénisme après l'Antiquité grecque

B . La nation au regard de l'histoire contemporaine.

B1. la révolution de l'indépendance grecque

B2. La Grande Idée et la catastrophe d'Asie Mineure

B3. La résistance grecque aux forces de l'Axe

B4. Chypriote Hellénisme»

B5. La résistance à la dictature

C . La nostalgie de la société traditionnelle grecque et des relations humaines.

D .La patrie comme espace national et géographique.

E . Hellénisme et l'Orthodoxie : la religion comme élément de l'identité nationale des Grecs .

F . La nation grecque comme vecteur de valeurs universelles :

Liberté, justice sociale, solidarité sociale, paix, droits de l'homme

G. Socio-économiques composantes du présent néo- hellénique :

G1. Développement économique et pauvreté

G2. Économique sous-développement et émigration

G3. Navigation : positive économique composante

H . Aménagements, économiques et culturelles différenciations au présent néo-hellénique.

I. La nation, la civilisation traditionnelle, et ses caractéristiques culturelles : Le rayonnement culturel dans le passé et dans le présent, la culture populaire et coutumes.

J. La Grèce et les Autres Nationaux. (références interculturelles)

En outre à la fin de chaque catégorie d'analyse nous entreprenons la présentation de l'image qui résulte de chaque catégorie, ce qui a d'ailleurs conduit à la validation des conclusions de notre projet de recherche.

CONCLUSIONS

Le repérage de la relation du discours des textes, qui sont contenus dans les manuels scolaires de langue, avec le modèle de citoyen que l'État national veut former et l'image du soi national qui y est inscrit, ont constitué les objectifs principaux de ce devoir.

L'enseignement, institution d'élite de l'État national, à travers le manuel scolaire transmet aux sujets nationaux le récit de la Nation, de façon à diffuser plus efficacement les valeurs nationales, des modèles nationaux et la formation d'une identité nationale commune. La présentation du soi national par les manuels scolaires grave chez les sujets nationaux des caractéristiques politiques et culturelles telles, qui selon l'idéologie nationaliste vont assurer la cohésion et l'unité nationale mais aussi le rapprochement qui sépare la réalité du rêve.

Pour la survie de la Nation – État et son évolution diachronique l'approche critique de chaque récit relatif à la Nation est une condition nécessaire. En d'autres termes le récit national doit se référer : au passé et répondre de manière critique à ce qu'était la Nation dans l'histoire, au présent, en répondant à la question comment se définit la nation aujourd'hui et dans l'avenir en précisant quel est son rêve et quel est le destin qui lui convient.

Les littératures nationales, investies d'un tissu de valeurs qui sont définies comme des valeurs nationales, ont offert leurs services aux États nationaux et ont contribué avec le moyen le plus convaincant à leur présence temporelle ininterrompue et à leur histoire séculaire.

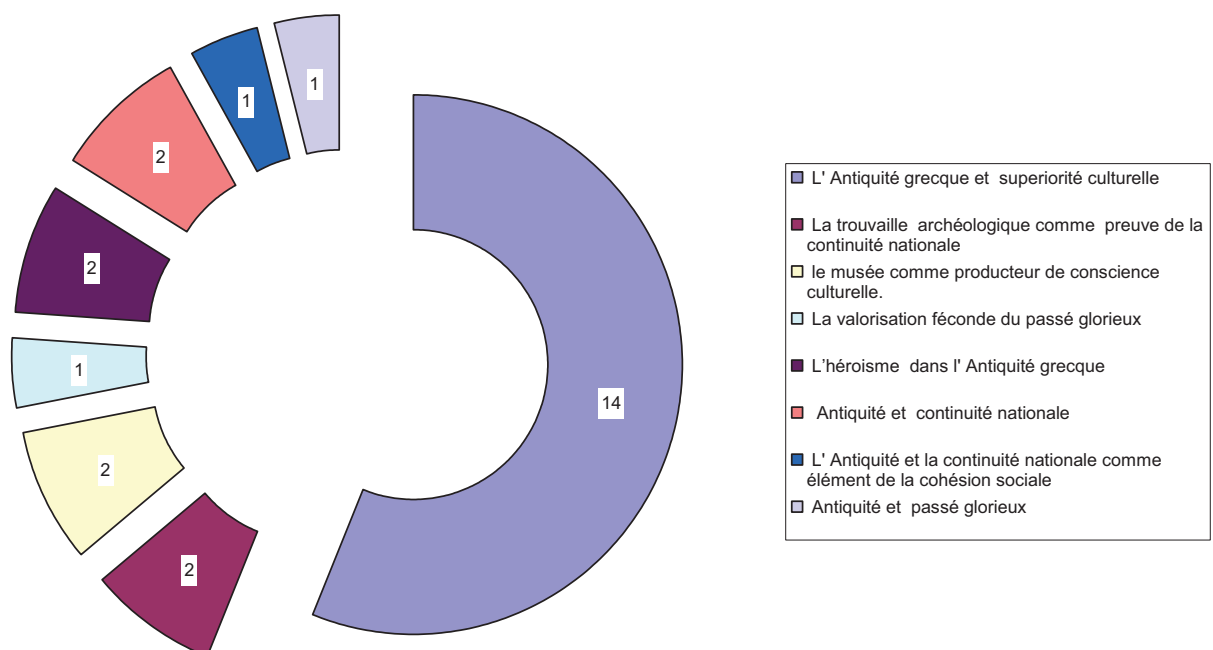
En achevant l'étude des manuels scolaires qui ont constitué le principal mode d'enseignement en cours de grec moderne pendant 22 longues années (1984-2006) et des manuels de langue qui sont enseignés aujourd'hui (2012 avec le programme révisé de 2006), sans que nous connaissions évidemment leur durée de vie d'enseignement, nous pourrions procéder aux constatations ci-dessous :

En ce qui concerne la catégorie A. « l'Hellénisme et sa continuité historique dans l'espace et le temps » et précisément la sous catégorie A1. « Antiquité grecque: les origines de l'institutionnalisation de l'hellénisme », on y reproduit principalement un

récit fort de l'antiquité classique et du passé glorieux. La présence très fréquente de textes qui comprennent des références à la Grèce antique, pourrait être attribuée à l'association et à la recherche de la nouvelle identité grecque dans le passé de l'antiquité, dans la diffusion ininterrompue de la continuité de la Nation grecque géographiquement et temporellement, ainsi que dans le façonnement de l'identité culturelle nationale des élèves (voir tableau A).

En ce qui concerne la catégorie (A1) se centre sur l' Antiquité grecque et supériorité culturelle, la trouvaille archéologique comme preuve de la continuité nationale, le musée comme producteur de conscience culturelle, la valorisation féconde du passé glorieux, l'héroïsme dans l' Antiquité grecque, Antiquité et continuité nationale, l' Antiquité et la continuité nationale comme élément de la cohésion sociale, et Antiquité et passé glorieux.

A1

« L' hellénisme à Byzance a survécu grâce à sa puissance et à sa rencontre inévitable avec le christianisme. En étudiant Byzance le Chrétienne, l'élève rencontre non seulement ses ancêtres et leurs œuvres maîtresses de l'esprit, mais aussi l'Autre, l'inférieur, qui nourrit justement la distinction entre barbares et civilisés, entre élus et réprouvés».¹

En ce qui concerne la catégorie (A2) «Byzance comme portail de l' Hellénisme après l' Antiquité grecque», se centre sur, le système de valeurs communes entre Byzance et l' Antiquité, le courage et la liberté a l' époque Byzantine, Byzance comme destination de voyage dans le temps, Modèles guerriers de l' antiquité grecque et à l' époque Byzantine et l' orthodoxie-hellénique et Byzance.

En ce qui concerne la sous catégorie (A2). La référence à l'époque Byzantine dans les livres de l'année scolaire 2012 (voir tableau Annexe). est pratiquement inexistante, élément que nous pouvons caractériser d'injustifiable puisque l'époque Byzantine constitue un élément essentiel de l'identité grecque et est la reconnaissance chrétienne de l'esprit grec.

A2

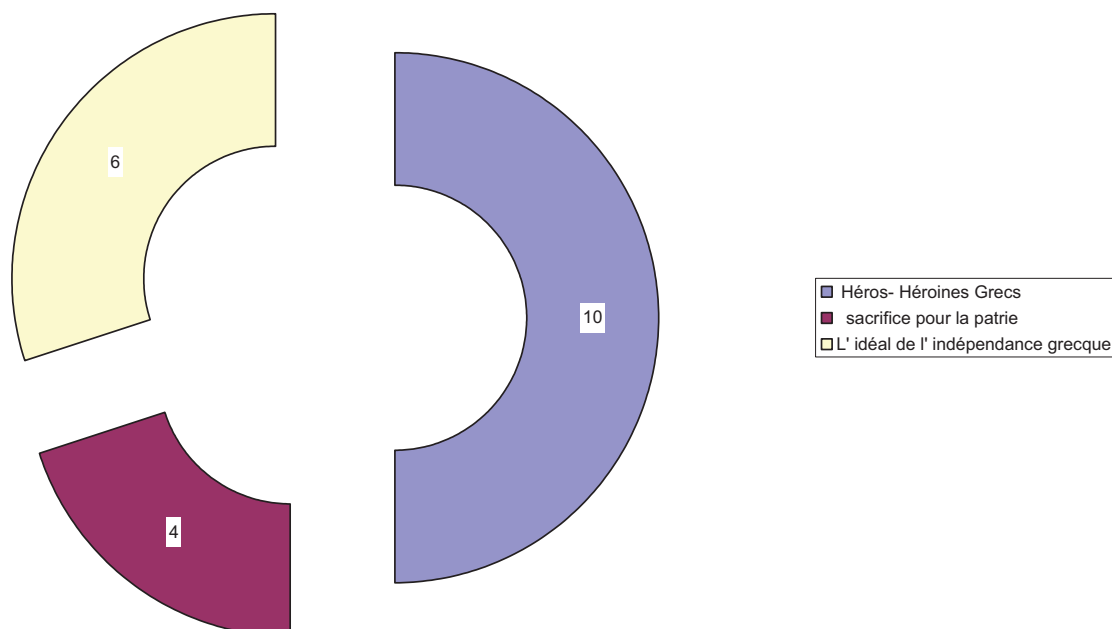

¹ Angelopoulos C. « *Etat, éducation, reconstructeurs d' un passé national grec* » Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2008, p.100-101

«L'œuvre des ancêtres que on enseigne à l'école, inonde la mémoire scolaire et la pensée des élèves en traversant leur monde mental qui remue des sensations pour le soumettre et le contraindre à rejaillir avec émotion, tendresse et fierté»¹. D'après C. Angelopoulos "L'école est donc un lieu d'équilibre forcé où l'enfant devient citoyen à travers certains valeurs sélectionnées et qui a dans son cœur la flamme patriotique jaillissant à tout contact avec soi-même et malheureusement, avec « l'Autre ». Et c'est cette flamme qui lui assure ses certitudes identitaires et qui lui permet d'enfanter sans arrêt la force nécessaire pour lutter contre tous ceux qui pourraient compromettre la sécurité de la nation." ²

En ce qui concerne la catégorie (B) « La nation au regard de l'histoire contemporaine » nous remarquons que la révolution de l'indépendance grecque (sous catégorie B1) est représentée avec un pourcentage à peu près équivalent dans les deux périodes des manuels. (55% voir tableau Annexe). Concrètement concerne : Héros- Héroïnes Grecs, sacrifice pour la patrie, l'idéal de l'indépendance grecque, la guerre de l'indépendance grecque (1821)

B1

¹ Angelopoulos C. « *Etat, éducation, reconstructeurs d'un passé national grec* » Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2008, p. 143

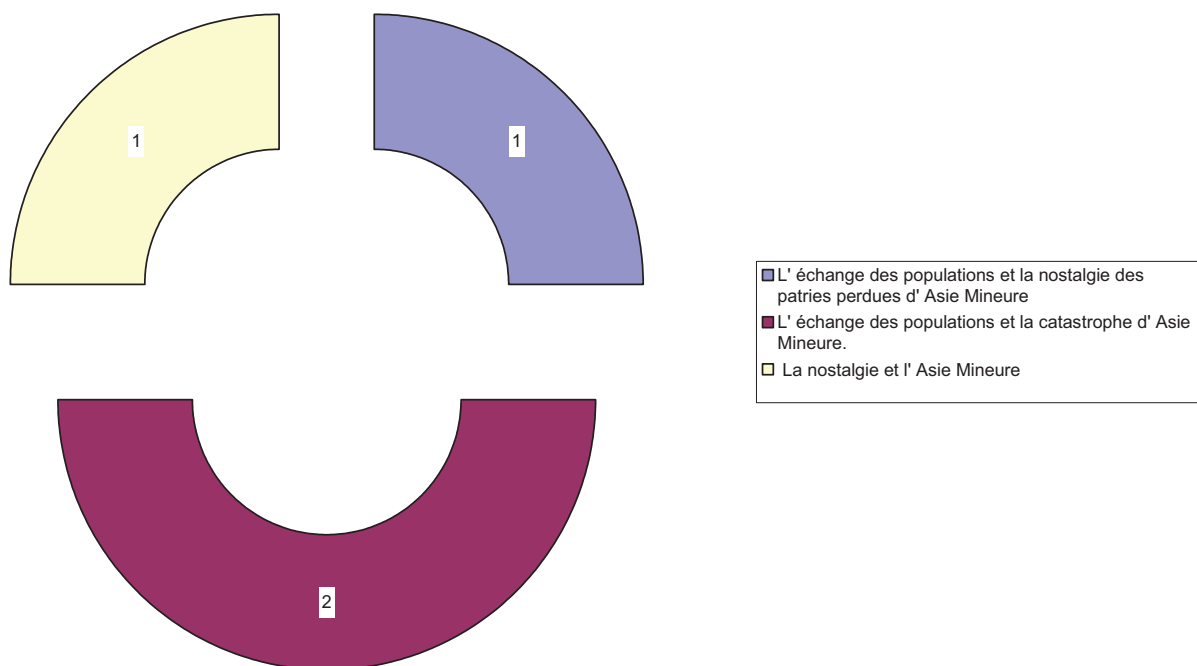
² Angelopoulos C. « *Etat, éducation, reconstructeurs d'un passé national grec* » Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2008, p.138

Dans la catégorie (B2) «*La Grande Idée et la catastrophe d'Asie Mineure*», la catastrophe d'Asie Mineure en 1922 symbolisa pour la Grèce « l'enterrement de l'idéologie de l'hellénisme majeur sous les décombres du désastre et le point de départ vers la recherche d'une réalité nationale nouvelle fondée sur l'idée d'un hellénisme helladique et sur l'abandon, de sa dimension œcuménique»¹

Précisément cette catégorie concerne, l'échange des populations et la nostalgie des patries perdues d'Asie Mineure, l'échange des populations et la catastrophe d'Asie Mineure et finalement la nostalgie et l'Asie Mineure

La catastrophe d'Asie Mineure (sous catégorie B2) maintient le même pourcentage (50%) de représentation des périodes à l'étude.(voir tableau Annexe).

B2

¹ Angelopoulos C. « *Etat, éducation, reconstituteurs d'un passé national grec* » Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2008, p.135

Les luttes des ancêtres pour la liberté, ou pour le rétablissement de l'intégrité étatique, constituèrent un exemple à imiter. S'appuyant sur leurs qualités physiques et mentales, les Hellènes affrontèrent les dominateurs et inscrivent des pages de gloire de la nation.¹

La sous catégorie (B3) «La résistance grecque aux forces de l'Axe» concrètement concerne : le Patriotisme et courage, le Patriotisme et sacrifice, patriotisme et consensus national, les peuples hostiles comme modèles négatifs, la guerre de 1940 et la pédagogie de la paix, la continuité nationale et la Résistance.

Il se produit quasiment la même chose avec l'épopée de 1940 (catégorie B3) avec une légère baisse du pourcentage des textes dans les manuels de l'époque 2010 (67%). (voir tableau Annexe).

B3

L'île de Chypre, située au sud-est de la Méditerranée, devenue un État indépendant le 16 août 1960, fut coupée en deux parties, l'une au nord et l'autre au sud après l'intervention turque de 20 Juillet 1974. Cette intervention fut transformée en

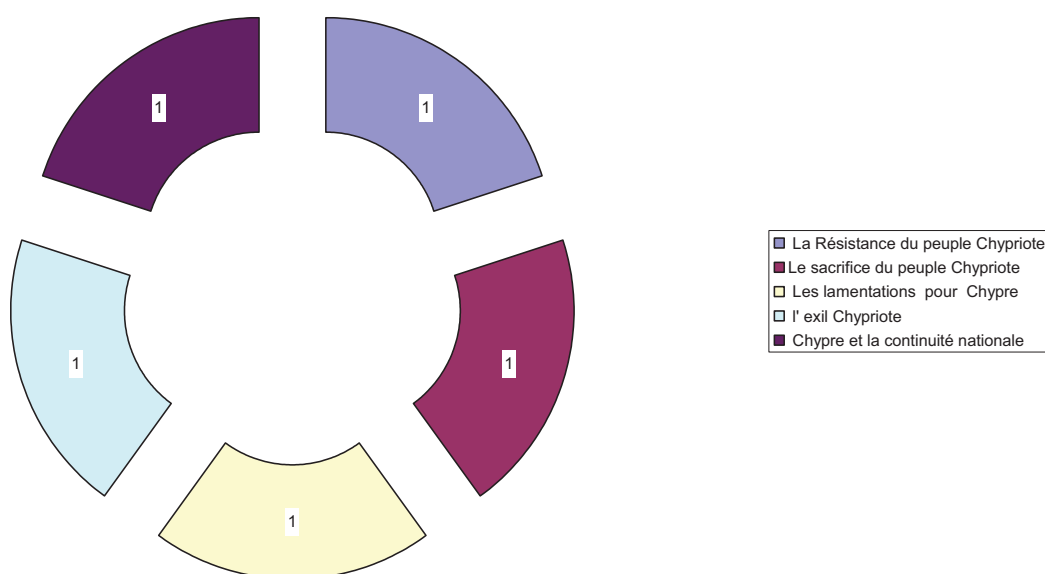
¹ Angelopoulos C. « *Etat, éducation, reconstruteurs d'un passé national grec* » Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2008, p.50

invasion. Les textes qui concernent à la tragédie de Chypre expriment la lamentation et la déception.

Précisément, cette sous catégorie (B4) «*Chypriote Hellénisme*» concerne : les lamentations pour Chypre, le sacrifice du peuple Chypriote, la Résistance du peuple Chypriote et l' exil Chypriote.

Dans la sous catégorie (B4) on observe que Chypre et la question chypriote ne sont pas du tout représentées dans les manuels de l'année scolaire 2006 – 2012. Bien que l'hellénisme chypriote déclare appartenir à une zone géographique en dehors du territoire grec, si on supprime les particularités locales, elle participe incontestablement à tous les éléments culturels de l'hellénisme, tant au niveau national que religieux. (voir tableau Annexe).

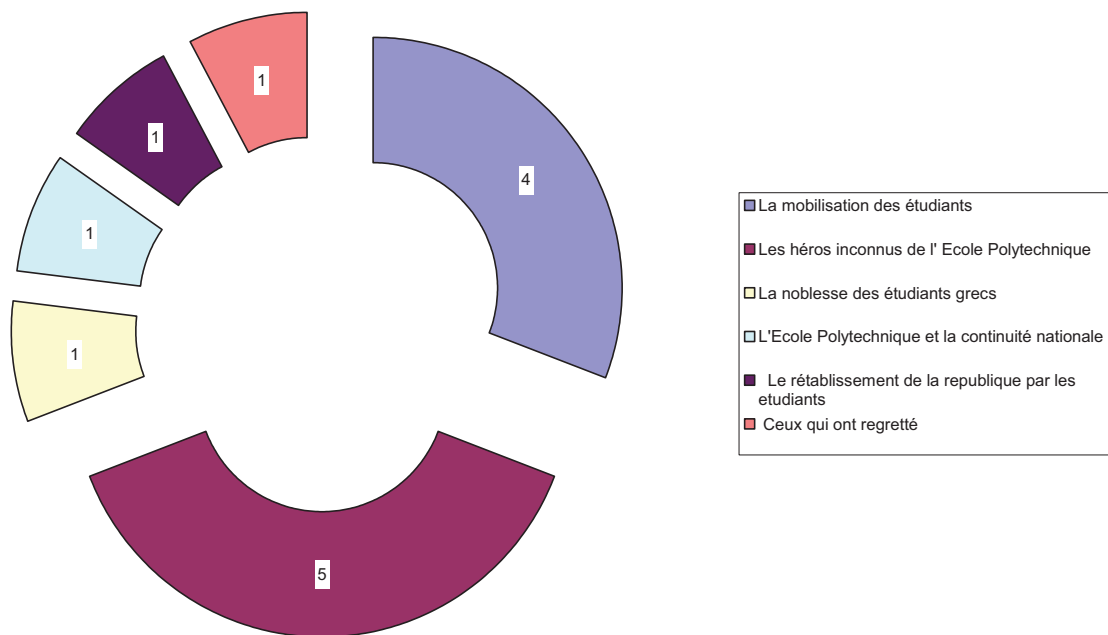
B4

Le pourcentage des textes qui concernent la révolte de l'Ecole Polytechnique (sous catégorie B5) «*La résistance à la dictature*» a augmenté de façon importante dans les manuels scolaires de 2012 (74% voir tableau Annexe).

Précisément concerne : La mobilisation des étudiants, la noblesse des étudiants grecs, l'École Polytechnique et la continuité nationale, le rétablissement de la république par les étudiants et finalement, Ceux qui ont regretté.

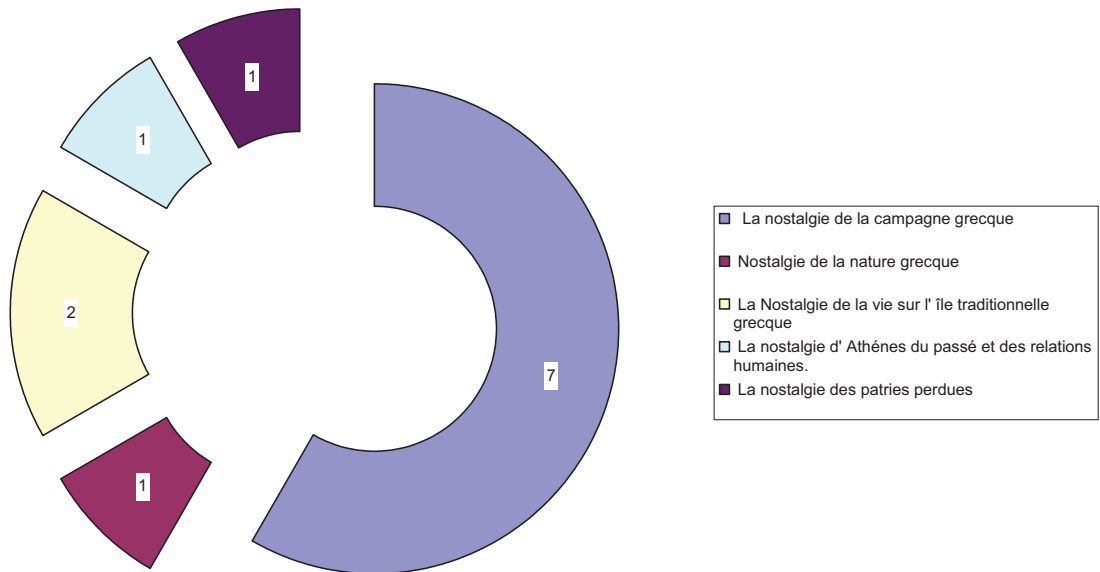
B5

Pour un jeune enfant « *la nostalgie du passé* » (catégorie C) est chère dans son cœur et dans son âme. La nostalgie se focalise à la nostalgie de la campagne grecque, à nostalgie de la nature grecque à la Nostalgie de la vie sur l'île traditionnelle grecque, à la nostalgie d'Athènes du passé et des relations humaines et la nostalgie des patries perdues.

En évaluant dans son ensemble l'image de la catégorie C . «*la nostalgie de la société traditionnelle grecque et des relations humaines*» qui présente la société grecque, on observe une forte nostalgie, de la société grecque, de la campagne grecque, ainsi que des relations humaines qui les fondent.

C

La présentation de la géographie, (catégorie D) et du climat (soleil) est organisé autour deux idées directrices, l' une sur son aspect naturel, l' autre sur ses bienfaits sur les Hommes. En effet ce don de la nature était extraordinaire, pur, clair, doux, ce qui rendait les Hommes, vifs, actifs, et intellectuelles. De plus la géographie est lieux histoire et mémoire.

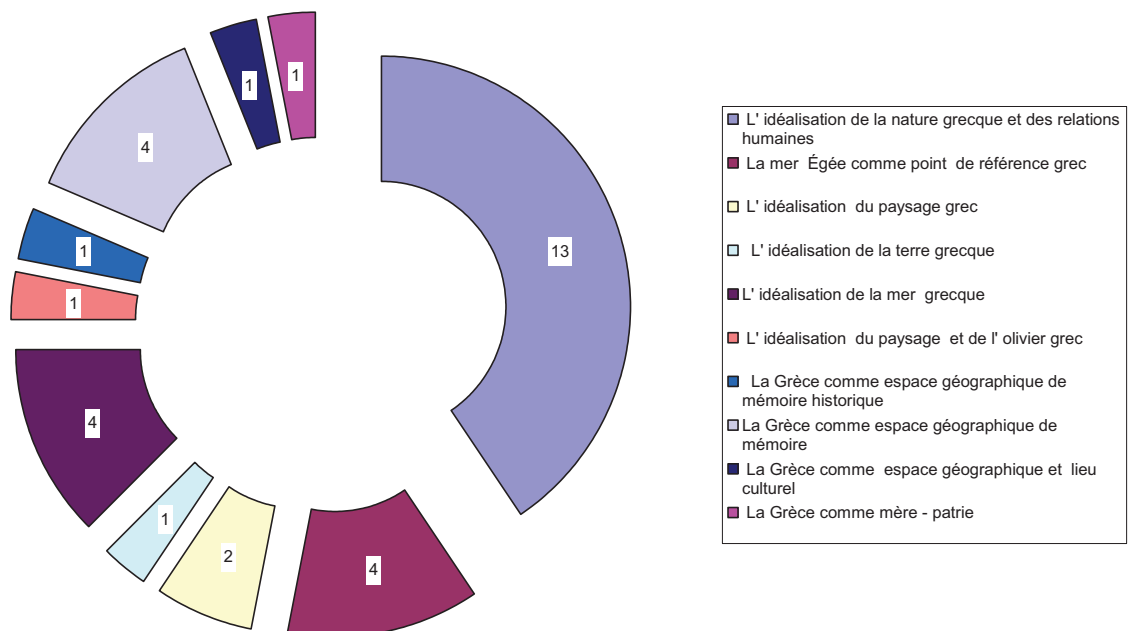
Dans la « La patrie comme espace national et géographique» existent des éléments qui concernent :l' idéalisation de la nature grecque et des relations humaines, la mer Égée comme point de référence grec, l' idéalisation du paysage grec, l' idéalisation de la terre grecque, l' idéalisation de la mer grecque, l' idéalisation du paysage et de l' olivier grec, la Grèce comme espace géographique de mémoire historique, la Grèce comme espace géographique de mémoire, la Grèce comme espace géographique et lieu culturel, la Grèce comme mère – patrie, l' idéalisation de la nature grecque et Espace géographique et continuité nationale

Dans la catégorie D. on remarque une régression manifeste des éléments majeurs et des caractéristiques appelés identité géographique.

L'identité géographique comprend une définition historique de l'identité d'un groupe national par rapport à un territoire qui le lie avec un lieu précis et la conception du lieu

constitue un système d'existence et d'identité. Des points de références grecs : la culture, la géographie, le climat (soleil), les îles, les chaînes montagneuses et la mer disparaissent des manuels scolaires qui sont enseignés aujourd'hui aux élèves, en sous entendant indiciblement la régression des caractéristiques du territoire national avec tout ce qu'il comprend. L'identité géographique c'est-à-dire associée avec les frontières nationales et l'histoire, est étroitement liée avec la souveraineté nationale de chaque État, son action politique et son bonheur.

D

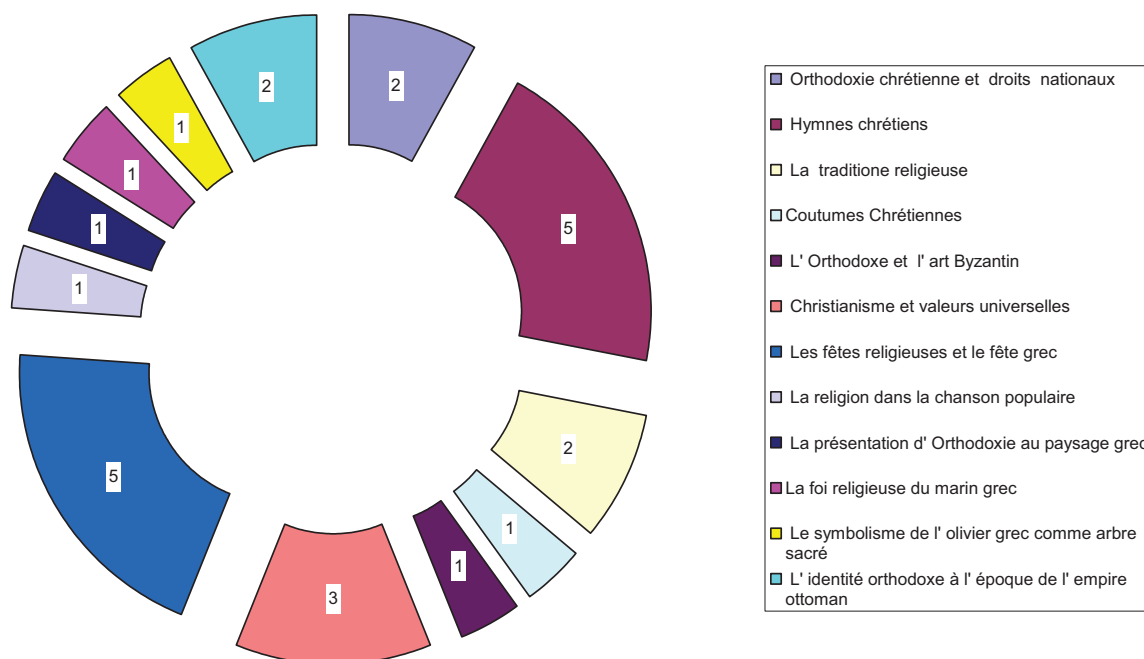
L' objectif essentiel des rédacteurs des manuels scolaires est en plus la fabrication de la conscience nationale des élèves, à travers l' étude de la permanence dans le temps deux composantes les plus importantes : la langue et la religion orthodoxe chrétienne, comme le christianisme était un moyen puissant d' identité nationale et universelle.

Les références de la religion sont centrés sur : L' Orthodoxie chrétienne et droits nationaux , les Hymnes chrétiens, la tradition religieuse, les Coutumes

Chrétiennes, l' Orthodoxe et l' art Byzantin, Le Christianisme et valeurs universelles, les fêtes religieuses et le fête grec, la religion dans la chanson populaire, la présentation d' Orthodoxy au paysage grec, la foi religieuse du marin grec, le symbolisme de l' olivier grec comme arbre sacré, l' identité orthodoxe à l' époque de l' empire ottoman, les fêtes religieuses et la célébration grecque.

Dans la (catégorie E) «*Hellénisme et l' Orthodoxy : la religion comme élément de l' identité nationale des Grecs*» la religion apparaît comme une valeur stable, (50% voir tableau Annexe), chose qui peut être attribuée en grande partie à l'interaction idéologique de l'Orthodoxy avec l'État national et ses Institutions, mais qui peut être interprétée par le fait que les conceptions de l'Orthodoxy grecque ont contribué de façon décisive à la formation de l'identité nationale des grecs, puisque l'élément religieux constitue une partie indissociable de l'identité nationale grecque.

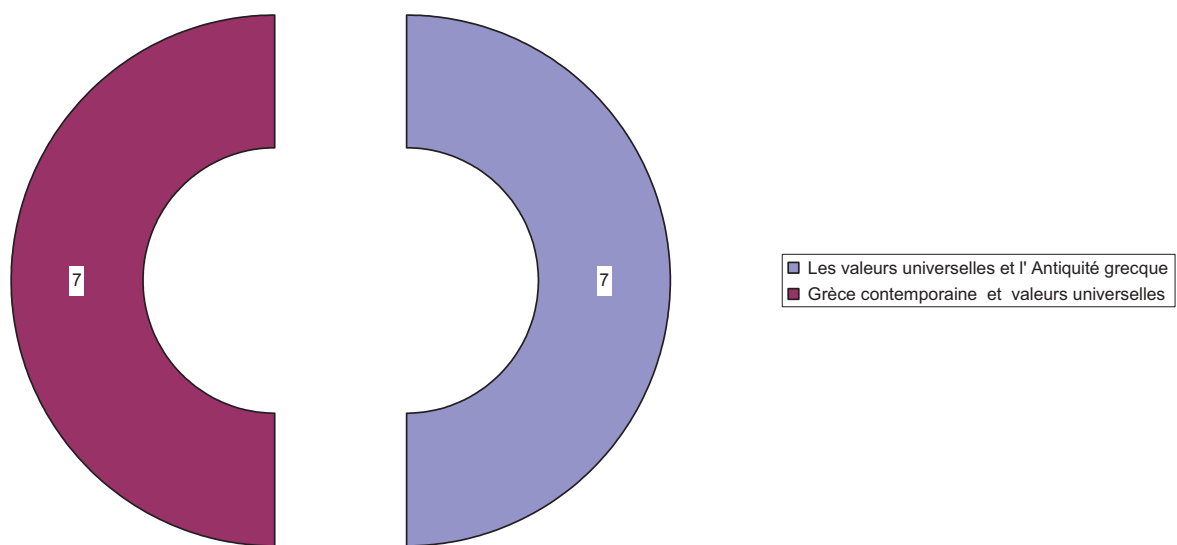
E

La catégorie F. «*La nation grecque comme vecteur de valeurs universelles :liberté, justice sociale, solidarité sociale, paix, droits de l'homme*» contient : les valeurs universelles et l' Antiquité grecque et la Grèce contemporaine et valeurs universelles.

Dans la catégorie « la Nation grecque en tant que vecteur de valeurs œcuméniques » n'est pas suffisamment promue dans la série moderne des manuels scolaires. Nous estimons que ceci est dû au changement d'orientation de l'éducation comme à partir du début des années 90 on observe la domination des termes « économie concurrentielle » et « éducation concurrentielle ». Par la suite l'école moderne, en tant qu'école du marché, commence à s'adapter aux exigences de l'économie, comme les sociétés du 21ème siècle s'organisent autour de l'économie et de la technologie.

F

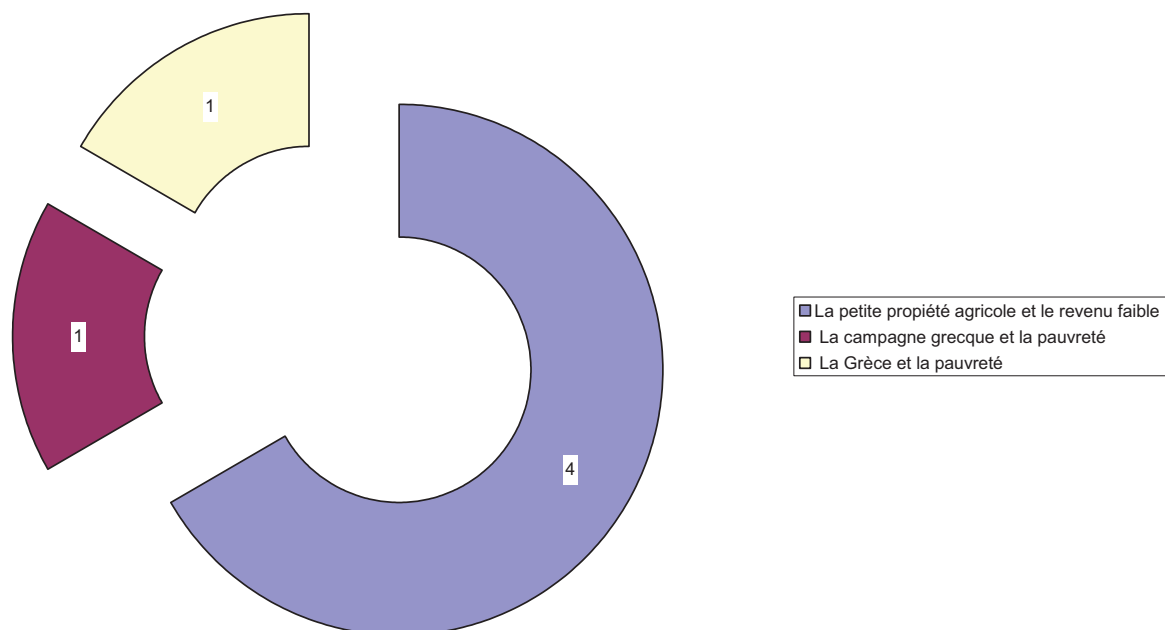

Dans la catégorie (G) la Grèce est présentée comme un État pauvre, de petits agriculteurs et d'immigrés, sous-développé, sans progrès technologique, sans infrastructures, que se doit d'avoir un État européen moderne dans des domaines de bases et pour cela est caractérisé comme un pays de « la périphérie » capitaliste avec « un développement inégal, dépendant et limité. »

Plus précisément dans la sous catégorie G1 « *Développement économique et pauvreté* »

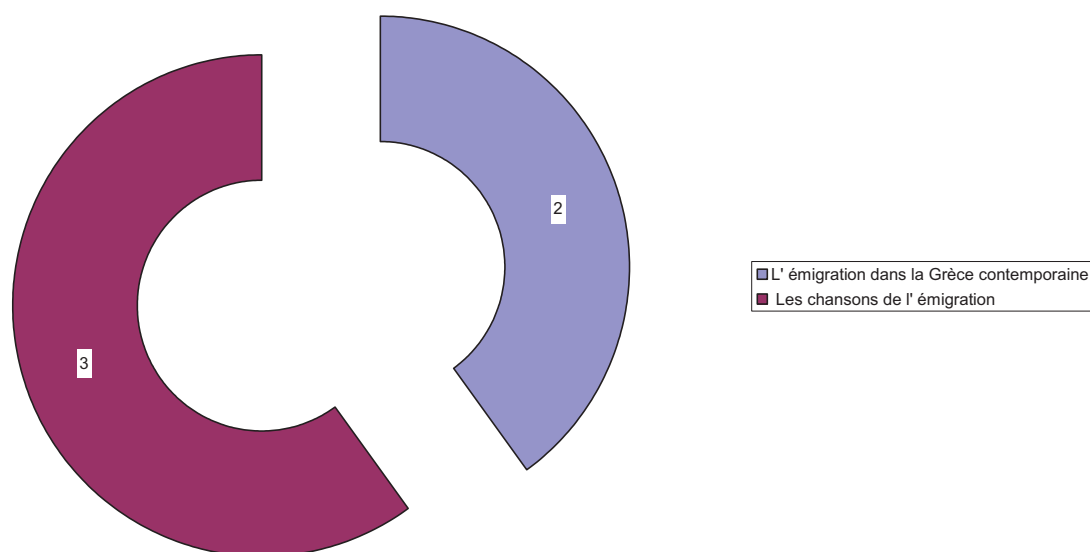
est présenté le « développement économique et le malaise économique de la Grèce contemporaine » : la petite propriété agricole et le revenu faible, la campagne grecque et la pauvreté, la campagne grecque et la pauvreté.

G1

La sous catégorie G2. « économique sous-développement et émigration » présente le sous-développement économique et l'émigration des grecs : L'émigration dans la Grèce contemporaine et les chances de l'émigration.

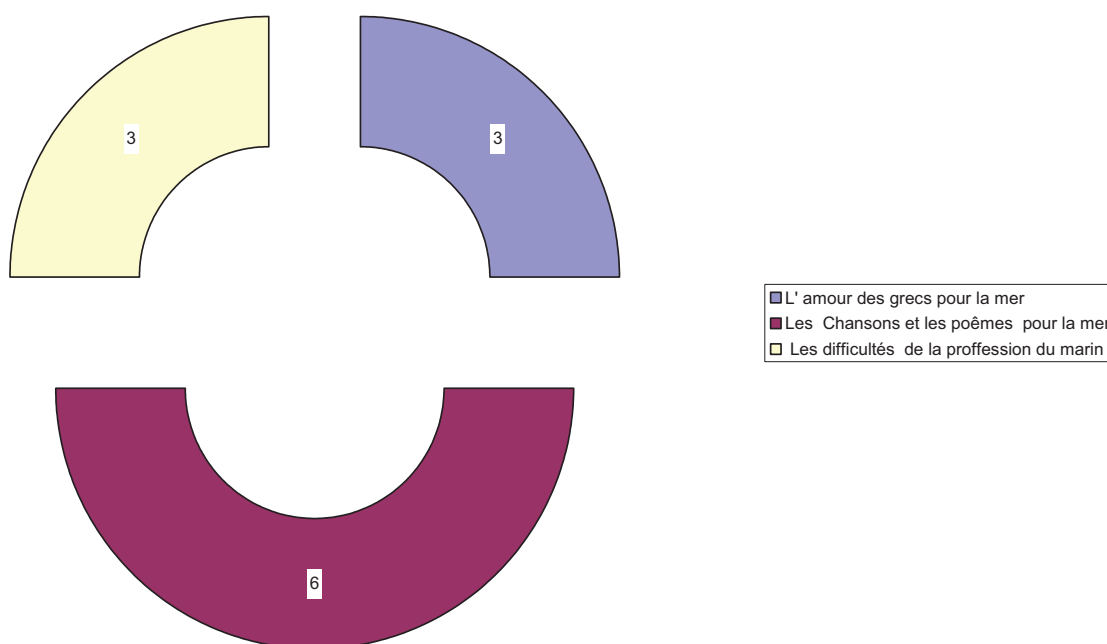
G2

Plus précisément dans la sous catégorie G3. « *Navigation : positive économique composante* » est présenté : l' amour des grecs pour la mer, les Chansons et les poèmes pour la mer, les difficultés de la profession du marin, la mer comme élément culturel.

Dans la sous catégorie G3, nous avons au niveau statistique une trouvaille importante étant donné que la marine grecque et la mer grecque sont les grandes absentes des manuels scolaires modernes (2012- voir tableau Annexe). La vie des grecs a comme point de référence la mer et y est directement liée depuis l'époque des multiples voyages d'Ulysse jusqu'à aujourd'hui. Ulysse n'est pas par hasard l'archétype des grecs. La rencontre Orient et Occident, le contact avec d'autres peuples et cultures fut pour la Grèce non seulement une source de richesse économique mais aussi culturelle, en conférant même à la culture grecque son originalité. La relation de la Grèce avec la mer est « une réalité tant géographique que culturelle ».

G3

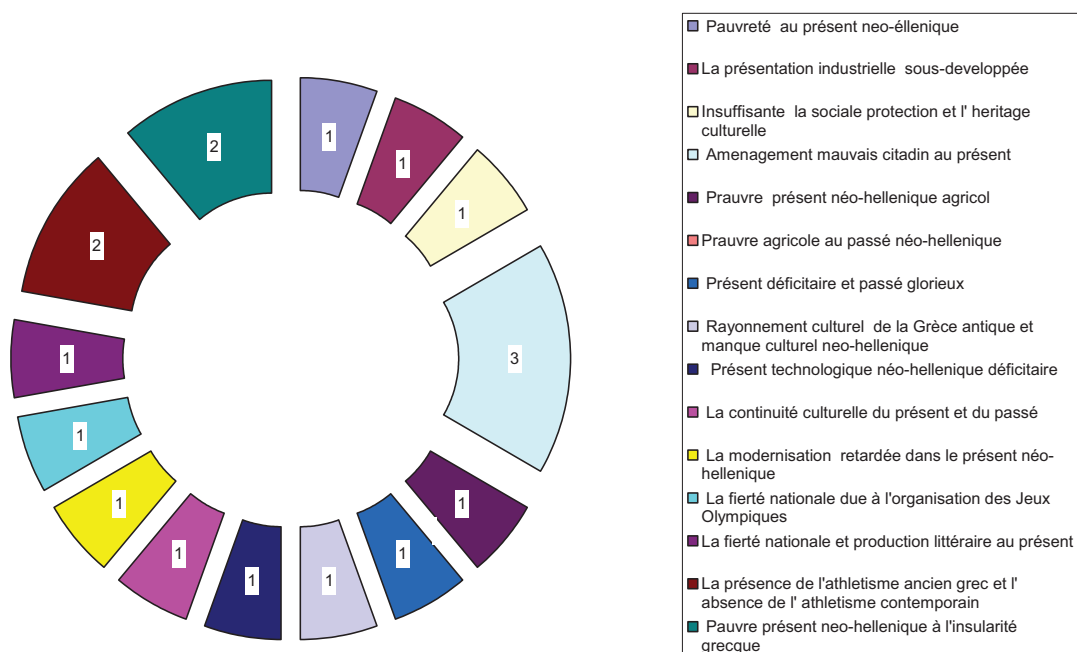

La catégorie (H) « *Aménagements, économiques et culturelles différenciations au présent néo-hellénique* » fait référence à : pauvreté au présent néo-hellénique, la

présentation industrielle sous-développée, insuffisante la sociale protection et l' héritage culturelle, aménagement mauvais citadin au présent, pauvre présent néo-hellénique agricole, pauvre agricole au passé néo-hellénique, présent déficitaire et passé glorieux, Rayonnement culturel de la Grèce antique et manque culturel néo-hellénique, présent technologique néo-hellénique déficitaire, la continuité culturelle du présent et du passé, la modernisation retardée dans le présent néo-hellénique, la fierté nationale due à l'organisation des Jeux Olympiques, la fierté nationale et production littéraire au présent, la présence de l'athlétisme ancien grec et l' absence de l' athlétisme contemporain, pauvre présent néo-hellénique à l'insularité grecque, présent néo-hellénique anachronique, et la campagne grecque sauvegarde la tradition grecque.

En examinant dans la catégorie (H) « *Aménagements, économiques et culturelles différenciations au présent néo-hellénique* » l'ensemble des différents aspects de la réalité grecque moderne, l'État grec est présenté comme pauvre, inefficace à assurer les produits de base du peuple grec, sous-développé avec des infrastructures déficientes – qui concernent les transports, les ports, les services sanitaires, l'éducation – sans structures productives ni développement industriel et avec le regard tourné vers le passé.

H

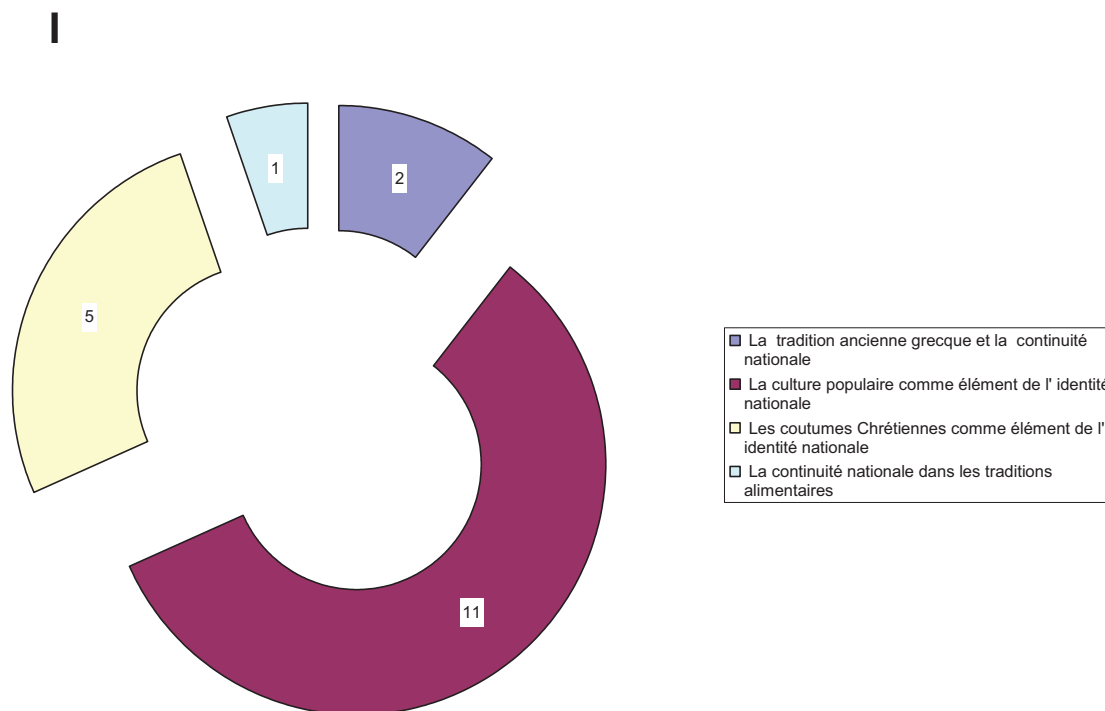

L'enfant – élève est l'héritier de civilisation traditionnelle, avec ses caractéristiques culturelles et de culture populaire avec des mœurs et des coutumes.

Précisément cette catégorie concerne, la tradition ancienne grecque et la continuité nationale, la culture populaire comme élément de l'identité nationale, les coutumes chrétiennes comme élément de l'identité nationale, la continuité nationale dans les traditions alimentaires, la tradition grecque et l'identité nationale.

La catégorie (I) « *La nation, la civilisation traditionnelle, et ses caractéristiques culturelles : Le rayonnement culturel dans le passé et dans le présent, la culture populaire et coutumes* » contient : La tradition ancienne grecque et la continuité nationale, la culture populaire comme élément de l'identité nationale, les coutumes chrétiennes comme élément de l'identité nationale, la continuité nationale dans les traditions alimentaires, la tradition grecque et l'identité nationale.

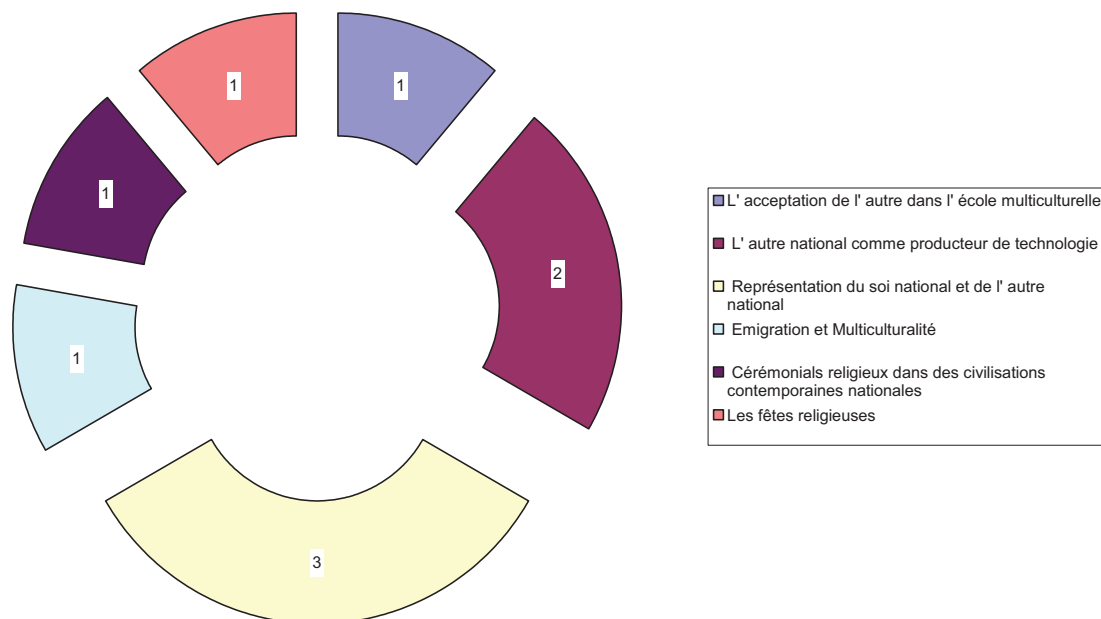
Concernant la catégorie (I) la présence de la culture traditionnelle nationale consolidée par le passé lointain est aussi évidente dans les manuels scolaires que l'absence de la culture moderne grecque (dans des domaines comme les Sciences, les Lettres et les Arts) se fait ressentir malgré le passage du temps et la modernisation tant dans la réalité moderne grecque que dans les livres scolaires contemporains.

La catégorie (J). « *La Grèce et les Autres Nationaux* » (*références interculturelles*) contient l' apparence des éléments comme : L' acceptation de l' autre dans l' école multiculturelle, l' autre national comme producteur de technologie, représentation du soi national et de l' autre national, cérémonials religieux dans des civilisations contemporaines nationales, émigration et Multiculturalité, les fêtes religieuses, Métropole multiculturelle et capitaliste et pauvreté

Dans la catégorie (J) La Grèce est passé d'un État d'émigration à un État d'immigration, avec comme résultat la variation et le changement dans la composition de l'homogénéité nationale. Dans ces conditions des textes à contenu interculturel (90% voir tableau Annexe) font leur apparition dans les manuels scolaires en 2006, (catégorie J), de façon à ce que l'élève à travers l'école moderne grecque se transforme en un citoyen flexible, capable et tolérant à la présence d' « autres nationalités », de manière à ce qu'il puisse s'adapter à l'environnement interculturel moderne en évolution constante.

J

Les textes des manuels scolaires des deux périodes étudiées reconstituent et produisent un récit sur la Nation orienté : sur le passé, en promouvant l'acquisition de l'identité rétroactive « selon laquelle on recherche la mise en valeur du passé culturel et religieux national avec comme but le maintien de la cohésion sociale et collective et la sauvegarde et promotion de ce passé en question dans l'avenir » ainsi que l'acquisition des « perspectives identitaires » « qui sont construites pour répondre aux changements technologiques, économiques et culturels modernes ».

Plus précisément cela concerne :

a – l'antiquité grecque avec une promotion particulière du passé idéal ancestral et de la gloire antique grecque.

b – les combats sanguinaires contre les ennemis de la Nation dans le cadre desquels le patriotisme et les exploits héroïques des guerriers grecs constituent la source principale de la fierté nationale et

c – la nostalgie intense de la société grecque des années 50 et 60, la campagne agricole traditionnelle et les relations humaines, qui fondent ces sociétés.

De toutes les catégories dans leur ensemble on remarque qu'une identité nationale introvertie, peu sûre en situation d'infériorité, traditionnelle, faible, incertaine, dépendante (technologiquement et socialement) et contradictoire est cultivée.

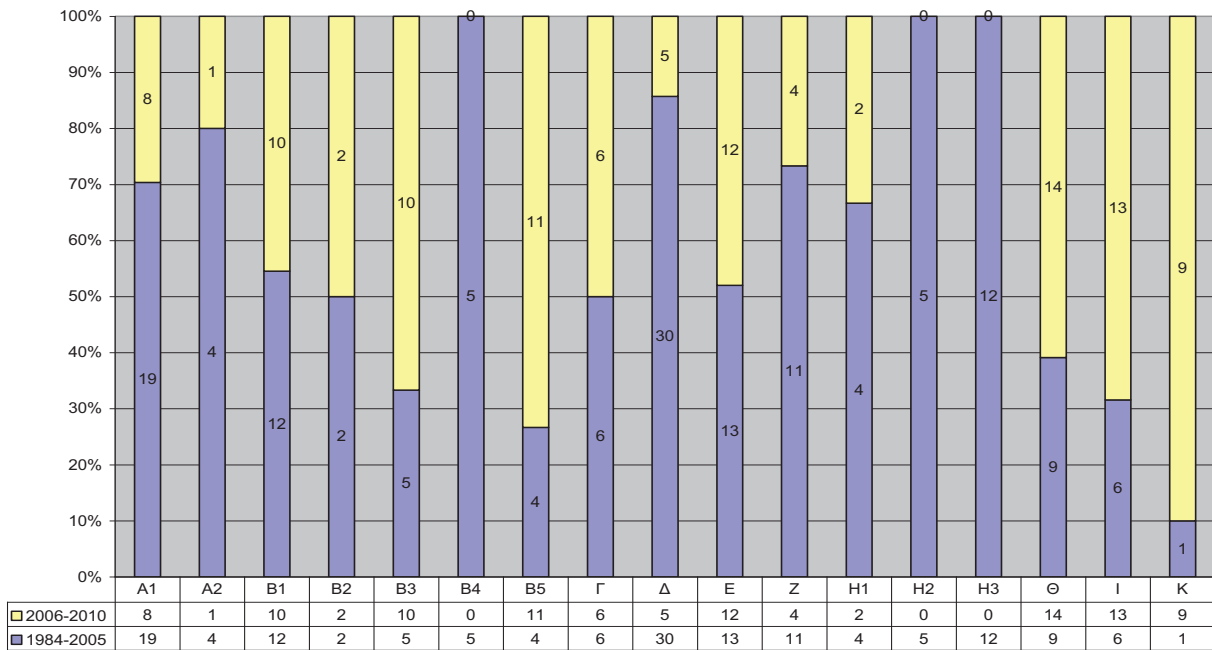
Aussi dans le profil des grecs, en tant que citoyens européens, qui est promu par les manuels scolaires on remarque une sorte de contradiction qui émane de l'introversivité et de la peur qui s'empare des grecs concernant l'aliénation culturelle de leur identité grecque. Les grecs, alors, en tant que citoyens européens, dans un souci de conserver intacte la tradition, les coutumes et les mœurs grecques qu'ils considèrent comme étant menacées par l'intrusion de la culture occidentale (à travers le tourisme) et étant influencés par le mode de vie européen occidental et par la xénomanie vont et viennent tantôt vers l'Occident tantôt vers l'Orient.

À notre opinion, le changement des manuels scolaires résultant tant de la réforme éducative de 1981, que de celle de 2006, n'a pas apporté, le changement attendu et dont avait besoin la société grecque ainsi que le corps enseignant. Le contenu des textes et les approches d'enseignement n'ont pas abouti au développement de la pensée critique.

Le développement de la pensée critique aurait pu notamment contribuer, à exposer les préoccupations qui concernaient les principes et les valeurs, sur lesquels celle-ci devrait marcher à l'époque de la mondialisation.

Le discours scolaire doit être à notre avis un discours essentiel, critique et réaliste avec comme objectif la structuration d'une identité nationale grecque puissante, inscrivant dans la conscience du sujet collectif que pendant le processus éducatif se forme un soi national, qui se donne des perspectives et des rêves pour l'avenir, en cultivant systématiquement chez les élèves l'idée de participation des groupes sociaux avec comme intention principale le changement et l'amélioration des données sociales nationales, seule espoir pour un avenir meilleur.

ANNEXE

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το σχολείο αποτελεί έναν από τους βασικούς θεσμούς, ο οποίος μαζί με τη μετάδοση των γνώσεων στόχο έχει να διαμορφώνει συλλογικές ταυτότητες και στάσεις, καθώς επίσης να καλλιεργεί και να αναπαράγει την εθνική ταυτότητα της νέας γενιάς, των μελλοντικών ενήλικων πολιτών της κάθε χώρας. Στα σύγχρονα έθνη - κράτη το σχολικό σύστημα καλλιεργεί συγκεκριμένα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, που γίνονται αντιληπτά ως κριτήρια εθνικής ιδιαιτερότητας και εθνικού αυτοπροσδιορισμού, χρήσιμου τόσο για τον τρόπο θέασης του εθνικού μας εαυτού όσο και των εθνικών άλλων.

Συνεπώς, κύριο έργο του εθνικού κράτους είναι να συγκροτήσει μέσω των εκπαιδευτικών μηχανισμών μια εθνική ταυτότητα για τα μέλη του, στην οποία θα στηρίξει την νομιμοποίησή του, την ενότητα των πολιτών του και την επιβίωσή του στο χώρο και στο χρόνο.

Σε μια περίοδο που η Ευρώπη γνωρίζει σοβαρές ανακατατάξεις και ανατροπές σε κοινωνικό και εθνικό πλαίσιο, το σχολείο και η συμβολή αυτού για τη διαμόρφωση της ταυτότητας αποκτά ιδιαίτερη σπουδαιότητα, αφού κατά την διάρκεια τριών σχεδόν αιώνων κατέχει προεξέχουσα θέση στην ανάδειξη της εθνικής ιδεολογίας και στην ανάδυση της εθνικής ταυτότητας ως υπέρτερης συλλογικής ταυτότητας στα πλαίσια του σύγχρονου έθνους κράτους.

Οι έννοιες: εθνικό κράτος, εθνική ταυτότητα, εθνική ιδεολογία, εθνική αφήγηση, εθνικά υποκείμενα, εθνοκεντρικός σχολικός λόγος και εκπαιδευτικό σύστημα είναι οι υπό διαπραγμάτευση έννοιες, οι οποίες μελετώνται ως επάλληλες και αλληλένδετες, αφού το εθνικό κράτος στο πεδίο του σχολείου δια του εκπαιδευτικού συστήματος αρθρώνει μέσω της εθνικής αφήγησης έναν εθνοκεντρικό σχολικό λόγο, με στόχο τη διαμόρφωση της ταυτότητας των εθνικών υποκειμένων.

Οι παραπάνω έννοιες, που περιστοιχίζουν το θέμα αυτής της εργασίας, έχουν διεπιστημονικό χαρακτήρα και επιβάλλουν τη διεπιστημονική προσέγγιση αυτών, καθώς και την εννοιολογική τους αποσαφήνιση. Κεντρική θέση καταλαμβάνει η εθνική ιδεολογία ή αλλιώς ο εθνικισμός, που αναδύθηκε παράλληλα με τις μεγάλες επαναστάσεις και τις ραγδαίες κοινωνικο-οικονομικές και πολιτισμικές εξελίξεις του 18^{ου} αιώνα. Ο Π. Κιτρομηλίδης, εντοπίζοντας τη δυσκολία μελέτης και ερμηνείας του εθνικισμού με τη συμβολή μόνο ενός επιστημονικού κλάδου, αναφέρει χαρακτηριστικά πως «ο εθνικισμός αποτελεί ένα από εκείνα τα πεδία της έρευνας στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, που ο ρευστός και ασπώνδυλος χαρακτήρας του καθιστά επιτακτικώς αναγκαία τη

διεπιστημονικότητα, ώστε να αποφευχθεί η απλοϊκότητα των ποικίλων μεθοδολογικών μονισμών και η ταυτολογία των ερμηνευτικών σχημάτων καθολικής ισχύος».¹

Ο παντοδύναμος εθνικισμός θεσμοποιείται και ενσωματώνεται στην εθνοκρατική υπόσταση. Στο εθνικό κράτος ο εθνικισμός «κρατικοποιείται», γίνεται «επίσημος» γεγονός που σημαίνει αφενός πως η εθνικιστική ιδεολογία συνδέεται άρρηκτα με τους κρατικούς μηχανισμούς ως η κατ' εξοχήν κρατική ιδεολογία και αφετέρου πως το ίδιο το κράτος αναλαμβάνει τη διάδοσή της και καθίσταται το κύριο πεδίο της παραγωγής της.²

Άσχετα αν βρίσκονται στη Δύση ή σε οποιοδήποτε άλλο μέρος του κόσμου, τα σχολεία όλων των εθνικών κρατών στοχεύουν στη διαμόρφωση ατόμων, τα οποία θα διαθέτουν τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες, θα ενστερνίζονται εκείνες τις αξίες και τα ιδανικά, που θα τους επιτρέψουν να ανταποκριθούν με επιτυχία στους ρόλους τους, ως πολίτες του συγκεκριμένου κράτους. Κεντρική θέση σε μια τέτοιου είδους εκπαίδευση κατέχει η ενδυνάμωση των εθνικιστικών και πατριωτικών στόχων της κοινωνίας. Έτσι, προκειμένου να διατηρηθεί η εθνική συνοχή και να αναπαραχθεί η εθνική πολιτισμική κληρονομιά, η εκπαιδευτική διαδικασία στοχεύει στο να αποκτήσουν οι μαθητές εθνική ταυτότητα και συνείδηση δρώντας συχνά ως μία εθνική βιομηχανία, η οποία αποσκοπεί στην εθνική σταθερότητα και συνοχή.³

Κάθε εκπαιδευτικό σύστημα, σύμφωνα με το M.Foucault, «δεν είναι παρά μια πολιτική, που επιδιώκει να διατηρήσει ή να τροποποιήσει την καταλληλότητα του λόγου μαζί με τη γνώση και την εξουσία, που αυτός έχει εν δυνάμει. Μέσα στα πλαίσια της ιστορίας το σχολείο θεωρείται αναλυτής αλλά ταυτόχρονα και πεδίο ανάλυσης από μια συγκεκριμένη γωνία, που τοποθετεί το υποκείμενο-μαθητή ως αντικείμενο σκέψης και αντικειμενικής γνώσης»⁴

Ο λόγος που αναπτύσσεται κατά τη διδασκαλία των μαθημάτων, ιδιαίτερα ο λόγος του γλωσσικού μαθήματος, της ιστορίας και της γεωγραφίας,

¹ Κιτρομηλίδης Π. «Νοερές Κοινότητες και οι απαρχές του εθνικού ζητήματος στα Βαλκάνια» στο Βερέμης Θ. κ.ά. επιμ. *Εθνική ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Αθήνα 1997, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, σελ. 55.

² Λέκκας Π. «*Η Εθνικιστική Ιδεολογία: Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*», εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 2006, σελ. 117.

³ Φλουρής Γ.-Ιβριντελή Μ. «Η Παρουσία της Ευρώπης στο αναλυτικό πρόγραμμα της Ελληνικής Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Συγκριτική θεώρηση των τριών τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα» στο Σ. Μπουζάκης επιμέλεια, *Επίκαιρα θέματα Ιστορίας Εκπαίδευσης, πρακτικά 1^{ου} Επιστημονικού συνεδρίου Ιστορίας Εκπαίδευσης*, εκδ. Gutenberg 2002, σελ. 474

⁴ Φλουρής Γ.- Ιβριντελή Μ. 2002,ό.π., σελ. 475

με άλλα λόγια των μαθημάτων που χαρακτηρίζονται ως φρονηματιστικά, ασκεί ουσιαστικό ρόλο στη διαδικασία κατασκευής συστημάτων γνώσης και πεπιοθήσεων οι οποίες με τη σειρά τους συγκροτούν συγκεκριμένους τύπους κοινωνικών ταυτοτήτων. Στο μάθημα της γλώσσας διδάσκονται κείμενα από το χώρο της λογοτεχνίας, ποιήματα, κείμενα συγγραφικών ομάδων, που περιέχουν αξίες, αρχές, πρότυπα, στάσεις και συμπεριφορές, η συμβολή των οποίων είναι καθοριστική στη διαμόρφωση της νέας γενιάς. Ο Χ. Νούτσος αναφέρει πως το σχολείο μαζί με τις γνώσεις και μέσα από αυτές προβάλλει στους μαθητές εκείνη την εικόνα της κοινωνίας, που συμφέρει τις κυρίαρχες κοινωνικές δυνάμεις.¹

Ο Alain Meyer επισημαίνει πως «πρέπει να αναζητήσουμε όχι μόνο από πού έρχεται το κείμενο αλλά πού κατευθύνεται, να επιμείνουμε όχι στις αιτιώδεις εξαρτήσεις, αλλά στις προοπτικές».²

Ως κύριος ερευνητικός σκοπός τίθεται η διερεύνηση της εικόνας του εθνικού εαυτού, ο τύπος πολίτη που συγκροτείται από αυτήν την εικόνα, καθώς και τι (είδους αφήγηση) εγχαράσσεται ως εθνική ιδεολογία στο σχολείο, όπως αυτά δομούνται από το λόγο των κειμένων που ερευνώνται.

Επειδή στο λόγο των κειμένων κυρίαρχη θέση έχει η λογοτεχνία, η οποία επηρεάζει όχι μόνο τους μαθητές - αναγνώστες, αλλά προηγουμένως έχει επηρεάσει τις ομάδες σύνταξης των σχολικών εγχειριδίων, καθώς βεβαίως και τους δασκάλους, κρίνουμε σκόπιμο να αναφερθούμε στις αναγνωστικές θεωρίες, που αφορούν τον τρόπο πρόσληψης των λογοτεχνικών κειμένων από την πλευρά των αναγνωστών. Η αναφορά μας θα εστιαστεί στην ψυχαναλυτική –υποκειμενική θεωρία του Norman Holland στην ιστορική αναγνωστική θεωρία του Hans Robert Jauss, στη φαινομενολογική θεωρία του Wolfgang Iser, και την κοινωνιολογική Μαρξιστική Θεωρία των Balibar E. και P. Macherey .

Για τον Holland κάθε αναγνώστης αναπαράγει το λογοτεχνικό έργο σύμφωνα με το δικό του «θέμα ταυτότητας». Κατ' αυτόν τα άτομα έχουν μια σταθερή ταυτότητα, με την οποία ερμηνεύουν ένα λογοτεχνικό κείμενο και μελετώντας την ερμηνεία κάθε αναγνώστη εισχωρούμε με αυτό τον τρόπο στην ταυτότητά του.³

¹ Νούτσος Χ., *Ιδεολογία και εκπαιδευτική πολιτική*. Θεμέλιο, Αθήνα 1986, σελ. 38.

² Meyer A., «Λογοτεχνία, Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία», στο συνέδριο του Σεριζί, *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας*, μετ. Βασιλαράκης Ι.Ν., Επικαιρότητα, Αθήνα 1985, σελ.87.

³ Τζιόβας Δ., *Μετά την αισθητική : Θεωρητικές δοκιμές και ερμηνευτικές αναγνώσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σελ. 246-247

Οι θεωρητικές απόψεις των Γερμανών Hans Robert Jauss και του Wolfgang Iser, αν και δεν ταυτίζονται στις φιλοσοφικές τους καταβολές, ωστόσο παρουσιάζουν συγγένειες, συμπληρώνοντας η μία την άλλη, θέτοντας στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τον αναγνώστη και την κοινωνική λειτουργία, που επιτελεί η λογοτεχνία. Η θεωρία της πρόσληψης του Jauss είναι βασισμένη στον ιστορικό αντικειμενισμό του H.G. Gadamer¹ και του Iser στην φαινομενολογία του Husserl.² Η μέθοδος της θεωρίας της πρόσληψης του Jauss συνδέει το νόημα του λογοτεχνικού κειμένου με τον ορίζοντα των προσδοκιών, που ο κάθε αναγνώστης φέρει από πριν με βάση τις πολιτιστικές και κοινωνικές του καταβολές αλλά και την εκάστοτε ιστορική συγκυρία.³

Ο Wolfgang Iser επικεντρώνει την προσέγγισή του σ' αυτό που η ίδια η δομή του κειμένου προκαλεί στον αναγνώστη κατά την ανάγνωση του κειμένου, ονομάζοντας την «αισθητική της ανταπόκρισης». Σύμφωνα με αυτή τη θεωρητική προσέγγιση η σχέση κειμένου -αναγνώστη ρυθμίζεται από κώδικες, που βρίσκονται θρυμματισμένοι στο εσωτερικό του κειμένου και πρέπει πρώτα να ανασυναρμολογηθούν ή να αναδομηθούν. Ο αναγνώστης δεσμεύεται κατά τη διαδικασία της ανάγνωσης από ένα δίκτυο δομικών ιδιοτήτων, «αθέατων κειμενικών αρμών», που προκαλούν ταυτόχρονα ενεργήματα συγκρότησης ιδεών από τη πλευρά του αναγνώστη. Αυτό το είδος της αισθητικής ανταπόκρισης επιτυγχάνεται χάρη στα κενά και τα χάσματα που υπάρχουν σε ένα κείμενο, τα οποία από τη μεριά τους λειτουργούν ως βασική παρακίνηση για επικοινωνία στην αναγνωστική διαδικασία. Τα χάσματα, δηλαδή, λειτουργούν ως ένα είδος άξονα, γύρω από τα οποία περιστρέφεται ολόκληρη η σχέση κειμένου-αναγνώστη. Η επικοινωνία στη λογοτεχνία είναι μια διαδικασία, η οποία τίθεται σε κίνηση και ρυθμίζεται από μια αμοιβαία περιοριστική και μεγεθυντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στο ρητό και το υπόρητο, ανάμεσα στην αποκάλυψη και την απόκρυψη.⁴

Το καινούριο που φέρνει η θεωρία του Iser, κατά την Α. Τζούμα, είναι η διαλεκτική αντίληψη για το λογοτεχνικό αντικείμενο ως *διάδραση* ανάμεσα στο

¹ Jauss H., *Η θεωρία της πρόσληψης*, Εστία, Αθήνα 1995, σελ. 68, και Τζιόβας Δ., *Μετά την αισθητική: Θεωρητικές δοκιμές και ερμηνευτικές αναγνώσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σελ. 246-247.

² Τζιόβας Δ., 1987 ό.π. σελ. 240 και 252.

³ Jauss H., 1995 ό.π., σελ. 66-69

⁴ Iser W., «Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στο κείμενο και τον αναγνώστη» στο *Όψεις της ανάγνωσης*, επιμέλεια: Μαίρη Λεοντσίνη, εκδόσεις νήσος, Αθήνα 2000, σελ. 195-200

κείμενο και στον αναγνώστη, δηλαδή ως εγγραφής του αναγνώστη μέσα στη σημαίνουσα δομή του κειμένου.¹

Στον κοινωνιολογικό τομέα της αναγνωστικής θεωρίας υπάγονται Μαρξιστές θεωρητικοί, όπως ο Balibar, ο Macherey και ο Naumann, οι οποίοι βλέπουν τη λογοτεχνία ως ένα μέρος του ιδεολογικού μηχανισμού της εκπαίδευσης και η αφετηρία της θεωρίας τους για την ανάγνωση είναι η μελέτη και η ερμηνεία των συνθηκών και των τρόπων με τους οποίους διεξάγεται. Ο αναγνώστης δεν θεωρείται ανεξάρτητο υποκείμενο αλλά διαμορφωμένο και καταπιεσμένο από τους ποικίλους ιδεολογικούς μηχανισμούς, σύμφωνα με την Αλτουσεριανή θεωρία. Η προσοχή του Macherey και του Balibar μετακινείται από τη μελέτη της σχέσης του κειμένου με τις ιστορικές συνθήκες παραγωγής του στην έρευνα για τις ιδεολογικές του επενέργειες στο αναγνωστικό κοινό.²

Ο κοινωνικός ρόλος της λογοτεχνίας αντλείται από την εμπλοκή του αναγνώστη καθώς, όπως επισημαίνει ο Δ. Τζιόβας, ο αναγνώστης δεν είναι σε καμιά περίπτωση ένας παθητικός αποδέκτης της επίδρασης του κειμένου, αλλά συνιστά κεντρικό παράγοντα της διαδικασίας παραγωγής λογοτεχνικού νοήματος. Το νόημα όμως ενός κειμένου, παύει να είναι μοναδικό, γιατί η μοναδικότητά του δεν συμβιβάζεται με την πολλαπλότητα των αναγνωστών που δεν είναι μόνο συγχρονική αλλά και διαχρονική υπό την έννοια των ποικίλων προσεγγίσεων του παρελθόντος.³

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και ο T. Eagleton, ο οποίος τονίζει ότι ένα λογοτεχνικό κείμενο δεν έχει ένα και μόνο «σωστό» νόημα, καθώς και ότι καμία ανάγνωση δεν είναι αθώα.⁴ Κατ' αυτόν η «επίδραση» του κειμένου πάνω στο υποκείμενο εξαρτάται από το πώς εμείς επιδρούμε πάνω στο κείμενο, καθώς αυτό είναι ζήτημα ερμηνείας αφού τα πάντα στο κείμενο – η γραμματική του, τα νοήματά του, οι μορφικές του ενότητες- είναι προϊόντα ερμηνείας και με κανένα τρόπο δεν είναι «αντικειμενικά» δοσμένα.⁵ Ο Eagleton υπογραμμίζει τη σχέση της πολιτικής με τη λογοτεχνική θεωρία, υποστηρίζοντας ότι η ιστορία της σύγχρονης λογοτεχνικής θεωρίας αποτελεί τμήμα της πολιτικής και ιδεολογικής ιστορίας της εποχής μας και επισημαίνει το σημαντικό ρόλο των καθηγητών της λογοτεχνίας που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία, είτε διδάσκοντας είτε

¹ Τζούμα Α., *Ερμηνευτική: από τη βεβαιότητα στην υποψία*, εκδ.Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σελ. 120

² Τζιόβας Δ., *Μετά την αισθητική - Θεωρητικές δοκιμές και ερμηνευτικές αναγνώσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σελ.251

³ Τζιόβας Δ., 2003, ό.π.,σελ. 254-255.

⁴ Eagleton T.,*Εισαγωγή στη θεωρία της Λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1996, σελ.142.

⁵ Eagleton T., 1996, ό.π., σελ.137.

επιλέγοντας κείμενα, χαρακτηρίζοντάς τους *φρουρούς ενός λόγου*. Καθήκον αυτών είναι να διατηρούν αυτό το λόγο, να τον επεκτείνουν και να τον επεξεργάζονται όσο είναι απαραίτητο, να τον προστατεύουν από άλλες μορφές λόγου, να μυούν τους νεοφερμένους σε αυτόν και να αποφασίζουν αν αυτοί τον έχουν ή δεν τον έχουν κατακτήσει επιτυχώς. Ο ίδιος ο λόγος δεν έχει κάποιο συγκεκριμένο σημειομένο, πράγμα που δεν σημαίνει ότι δεν εμπεριέχει κάποιες υποθέσεις, αλλά είναι μάλλον ένα δίκτυο σημαινόντων, ικανό να καλύψει ένα ολόκληρο πεδίο νοημάτων, αντικειμένων και πρακτικών. Ορισμένα κείμενα επιλέγονται, επειδή είναι περισσότερο επιδεκτικά σ' αυτό το λόγο απ' ό,τι άλλα, και γίνονται γνωστά ως λογοτεχνία ή «λογοτεχνικός κανόνας».¹

Με δεδομένη την αλληλεπίδραση μεταξύ κειμένου και αναγνώστη στην εκπαιδευτική διαδικασία, *η προβληματική* που προκύπτει και το ερώτημα που τίθεται είναι τι αντικατοπτρίζει ο λόγος των ανθολογούμενων σχολικών εγχειριδίων της γλώσσας, τι εγχαράσσεται ως εθνική ιδεολογία στη συνείδηση των μαθητών και τι είδους ταυτότητα θέλουν οι ομάδες, που ασκούν την εξουσία, να αποκτούν οι μαθητές μετά τη λήξη της φοίτησής του από το Δημοτικό σχολείο.

Για τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων ζητήθηκε η συνδρομή σχεδόν όλων των Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών, όπως της Κοινωνιολογίας, της Ανθρωπολογίας, της Φιλολογίας, της Φιλοσοφίας, της Ιστορίας, της Ψυχολογίας, των Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, οι οποίες συνέβαλαν αποφασιστικά στη διεπιστημονική προσέγγιση αυτής της εργασίας και εποικοδομητικά στην εκπλήρωση του σκοπού αυτής. Η διεπιστημονικότητα αποτέλεσε το διακύβευμα και την πρόκληση αυτής της εργασίας, που παρ' όλες τις δυσκολίες συνέβαλε εποικοδομητικά στην οικειοποίηση του πνευματικού οφέλους, που αποκομίσαμε απ' όλη αυτή την προσπάθεια. Ωστόσο, σε όποια έκταση κι αν χρησιμοποιήθηκε η συνδρομή των προαναφερόμενων Επιστημών, οι Επιστήμες της Αγωγής κατέχουν το κεντρικό σημείο αναφοράς και το πλαίσιο ένταξης της παρούσας εργασίας, αφού οι πηγές, το πλαίσιο, τα παιδαγωγικά υποκείμενα και η εκπαιδευτική πράξη εντάσσονται στις Επιστήμες της Αγωγής.

Η δομή της παρούσας εργασίας αναπτύσσεται σε δύο μέρη ως εξής: το πρώτο μέρος περιλαμβάνει κεφάλαια που αναφέρονται στις θεωρητικές αφηρητές και τις μεθοδολογικές επιλογές διεξαγωγής της έρευνας, ενώ το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει την ανάλυση των κειμένων. Ειδικότερα, παρουσιάζονται: το

¹ Eagleton T., 1996, *ό.π.*,σελ. 137, 296

θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας με εννοιολογικές αποσαφηνίσεις των χρησιμοποιούμενων όρων της εργασίας: εθνικισμός, εθνικό κράτος, εθνική ταυτότητα, εθνικά υποκείμενα, όπως αυτοί οι όροι εμφανίζονται στην επιστημονική βιβλιογραφία, η πορεία του μαθήματος της νεοελληνικής γλώσσας στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση με αναφορές στη χρήση των αναγνωστικών βιβλίων από το 1875 ως σήμερα και οι λόγοι επιλογής του ερευνώμενου υλικού. Τέλος αναπτύσσεται η μεθοδολογία έρευνας των πηγών της παρούσας εργασίας- με ακριβή περιγραφή του ερευνητικού μοντέλου που χρησιμοποιείται - η ερευνητική υπόθεση και τα ερευνητικά ερωτήματα.

Στο δεύτερο μέρος ακολουθούν η ανάλυση και ο σχολιασμός του περιεχομένου των κειμένων της Νεοελληνικής γλώσσας σύμφωνα με τις κατηγορίες ταξινόμησης και εν κατακλείδι αναπτύσσονται τα γενικά συμπεράσματα της εργασίας και εκτιμάται η επαλήθευση της ερευνητικής υπόθεσης.

ΜΕΡΟΣ Α΄

**ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΗ ΣΤΗΡΙΞΗ ΤΩΝ
ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΩΝ ΠΗΓΩΝ**

**A. Η πορεία του μαθήματος της νεοελληνικής γλώσσας
στην Πρωτοβάθμια εκπαίδευση**

Η διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας παρουσιάζει έντονη ιδιομορφία, σύμφυτη σε μεγάλο βαθμό με την ιδιαιτερότητα του γνωστού γλωσσικού ζητήματος, που η επίσημη πολιτεία το διατηρούσε ανοιχτό ή επιχειρούσε για πολύ καιρό να το λύσει σε λάθος κατεύθυνση. Χαρακτηριστική είναι η έννοια του όρου «νεοελληνική γλώσσα» ή «νέα ελληνικά», καθώς και της νεοελληνικής γλώσσας ως μαθήματος, έναντι των αντίστοιχων «ελληνική γλώσσα», «ελληνικά» και «αρχαία ελληνικά» τόσο στα σχετικά κείμενα όσο και στη σχολική τους χρήση.¹ Το επίθετο «ελληνικός», στην αρχική του εμφάνιση με το Διάταγμα του 6^{ης} /18^{ης} Φεβρουαρίου 1834 καθιέρωνε την 7χρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και προέβλεπε τη διδασκαλία στοιχείων «της Ελληνικής» για το δημοτικό που σήμαινε σαφώς τα αρχαία ελληνικά.² Στη δημοτική εκπαίδευση από το 1880 ως το 1982 χρησιμοποιούνται οι όροι «ελληνικά» και «ελληνική γλώσσα», και με αυτούς δηλώνονται άλλοτε η καθαρεύουσα, άλλοτε η καθαρεύουσα και η δημοτική, και μόνο τελευταία(1976-1982) αποκλειστικά η δημοτική. Αποσαφήνιση της έννοιας «νεοελληνική γλώσσα» και η ταύτισή της με τη δημοτική γίνεται με το έργο της Επιτροπής Μανόλη Τρανταφυλλίδη *Νεοελληνική γραμματική (της δημοτικής)*, ΟΕΣΒ 1941. Αργότερα διατυπώνεται επίσημος ορισμός της νεοελληνικής με το Ν.Δ. 4379/1964: « Η νεοελληνική γλώσσα εις τα σχολεία. Η συντεταγμένη και άνευ ιδιωματοπισμών δημοτική, ως έχει διαμορφωθεί εις πανελλήνιον εκφραστικόν όργανον υπό του ελληνικού λαού και των δοκίμων συγγραφέων του έθνους...», Το ίδιο ισχύει και με τους Ν. 309/1976 και τον 1566/85, που επαναλαμβάνουν σχεδόν τον ίδιο ορισμό, δίνοντας τέλος στη γλωσσική διαμάχη, που ταλάνισε για δεκαετίες τον νέο Ελληνισμό.³

Στα πλαίσια λειτουργίας του σχολείου οφείλουμε να αναφερθούμε στη σπουδαιότητα του Αναλυτικού προγράμματος καθώς αυτό δεν είναι μόνο βιβλίο αναφοράς στόχων, οδηγιών περιεχομένων οργάνωσης και μετάδοσης της σχολικής γνώσης αλλά είναι κατ' εξοχήν και πρωτίστως κείμενο παιδαγωγικό με πολιτική, ιδεολογική και κοινωνιολογική βάση. Για τον B. Bernstein⁴ ο τρόπος με τον οποίο μια κοινωνία επιλέγει, ταξινομεί, κατανέμει, μεταδίδει και αξιολογεί την εκπαιδευτική γνώση, που θεωρεί δημόσια, αντανακλά τόσο την κατανομή

¹ Βουγιούκας Α., *Το γλωσσικό μάθημα στην πρώτη βαθμίδα της Νεοελληνικής εκπαίδευσης*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 30.

² Μπουζάκης Σ., *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985)*, εκδ. Gutenberg 1987, σελ. 37.

³ Βουγιούκας Α., 1994, ό.π., σελ. 31.

⁴ Bernstein B., *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1991, σελ. 63-65.

εξουσίας όσο και τις αρχές κοινωνικού ελέγχου. Ο Bernstein υποστηρίζει πως η επίσημη εκπαιδευτική γνώση μπορεί να θεωρηθεί ότι πραγματοποιείται μέσα από τρία συστήματα μηνυμάτων: το αναλυτικό πρόγραμμα, την παιδαγωγική και την αξιολόγηση. Το αναλυτικό πρόγραμμα ορίζει αυτό που θεωρείται έγκυρη γνώση, η παιδαγωγική ορίζει αυτό που θεωρείται έγκυρη μετάδοση γνώσης και η αξιολόγηση ορίζει αυτό που θεωρείται έγκυρη πραγμάτωση αυτή της γνώσης από την πλευρά του διδασκόμενου. Ο B. Bernstein ορίζει το αναλυτικό πρόγραμμα ως την αρχή, σύμφωνα με την οποία μονάδες χρόνου και τα περιεχόμενά τους περιέχονται σε μια ειδική σχέση μεταξύ τους.¹

Για τον M.Apple² η γνώση που μπαίνει στα σχολεία δεν είναι καθόλου τυχαία. Επιλέγεται και οργανώνεται γύρω από σύνολα αξιών και αρχών. Είναι μια εκλογή από ένα μεγαλύτερο σύμπαν γνώσεων δυνατής κοινωνικής γνώσης και αρχών. Είναι μια μορφή πολιτιστικού κεφαλαίου που αντανακλά τις προοπτικές και πεποιθήσεις ισχυρών τμημάτων του κοινωνικού μας συνόλου. Η σχολική γνώση κατά τον Apple φιλτράρεται επανειλημμένα μέσα από ιδεολογικά και οικονομικά κριτήρια. Κατά συνέπεια κοινωνικές και οικονομικές αξίες είναι ενσωματωμένες στα σχέδια των θεσμών μέσα στους οποίους δουλεύουμε, στην επίσημη διδακτέα ύλη, όπου στηρίζεται το αναλυτικό μας πρόγραμμα, στους τρόπους διδασκαλίας μας, στις αρχές μας, και στα πρότυπά μας.³

Έτσι, λοιπόν, σε κάθε εκπαιδευτική μεταρρύθμιση δημοσιεύονται καινούρια αναλυτικά προγράμματα με την προσδοκία ανάμεσα σε άλλα και της εκπαιδευτικής αλλαγής. Σε ό,τι αφορά την πρωτοβάθμια εκπαίδευση με το Π.Δ. 1034/1977 δημοσιεύονται τα νέα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα του δημοτικού σχολείου με τα οποία μεταβάλλονται οι ορίζοντες του γλωσσικού μαθήματος, το οποίο παίρνει ζωντανή μορφή, ενώ γίνεται εμφανής προσπάθεια απαγκίστρωσης από τα δεσμά της καθαρεύουσας. Παρόλα αυτά το νέο Α.Π γλώσσας για το δημοτικό έχει παραδοσιακό χαρακτήρα, αφού περιορίζεται σε παρουσίαση της διδακτέας ύλης ανά τομέα ή κλάδο του μαθήματος και στην ουσία περιέχει καταλόγους των φαινομένων ή των κεφαλαίων που πρέπει να διδαχθούν.⁴

¹ Bernstein B.,1991 ό.π. σελ. 65.

² Apple M.,*Ιδεολογία και αναλυτικά προγράμματα*, εκδ. παρατηρητής Αθήνα χ.χ.,σελ. 132.

³ Apple M., ό.π.,σελ. 27.

⁴ Μήτσης Ν.,*«Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: Διερευνώντας τα δεδομένα μιας αναγκαίας μετεξέλιξης που οδηγεί από τις γραμματικο-συντακτικές δομές στο κείμενο και την επικοινωνία»*, www.syllogosperiklis.gr/praktika_doe/p_d_2009/mits_kypr.pdf

Το 1981 σημειώνεται κυβερνητική αλλαγή και η νέα κυβέρνηση προωθεί μια σειρά αλλαγών στο εκπαιδευτικό σύστημα. Αφετηρία της νέας μεταρρυθμιστικής προσπάθειας αποτέλεσε το έτος 1982, όταν με το ΠΔ 297/1982 καθιερώθηκε ως πρώτο βήμα το μονοτονικό σύστημα στην εκπαίδευση και τη διοίκηση. Ταυτόχρονα άρχισαν να συντάσσονται τα νέα ΑΠ προγράμματα 583/1982, 449/1983 και 528/1984 και παράλληλα άρχισαν να γράφονται τα νέα σχολικά εγχειρίδια γλώσσας που είχαν τίτλο «Η γλώσσα μου» και που που θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί ότι εμπεριέχουν τις βασικές παιδαγωγικές, αστικοφιλελεύθερες αρχές, που διέπουν τα αναγνωστικά του 1917. Ο υπεύθυνος, Βουγιούκας Σ, για την συγγραφή των σχολικών εγχειριδίων, «η γλώσσα μου», επισημαίνει πως τα «νέα αναγνωστικά κείμενα κινούνται μέσα στην πολιτιστική μας παράδοση και τη δημοκρατική βιοθεωρία, με επίκεντρο τη ζωντανή νεοελληνική πραγματικότητα, όπως την εννοούσε ο Δελμούζος, και ευρύτερο πλαίσιο τη ζωή και τον πολιτισμό της παγκόσμιας κοινότητας».¹

Σύμφωνα με τον Νόμο 1566/85, το δημοτικό σχολείο μεταξύ άλλων βοηθά τους μαθητές να εξοικειώνονται βαθμιαία με τις ηθικές, θρησκευτικές, εθνικές, ανθρωπιστικές και άλλες αξίες και να τις οργανώνουν σε σύστημα αξιών. Τα κείμενα που περιλαμβάνουν τα βιβλία της «Γλώσσας μου» προέρχονται από ένα ευρύτατο φάσμα της Γραμματείας(αφηγήματα, χρονογραφήματα, ταξιδιωτικά, βιογραφικά, διάλογοι, θέατρο, ιστορικά θέματα, ποιήματα, θέματα από την επιστήμη και την τεχνολογία), οι δε συντάκτες των βιβλίων ακολούθησαν τις προδιαγραφές που ίσχυσαν για την επιλογή των κειμένων, σύμφωνα με τις οποίες τα κείμενα έπρεπε: α) να υπηρετούν τη χρήση της γλώσσας σε αντιπροσωπευτικές καταστάσεις γραπτής επικοινωνίας και στις πιο βασικές πνευματικο-γλωσσικές πειθαρχίες, β) να ακολουθούν το πρότυπο της καθιερωμένης κοινής νεοελληνικής (δημοτικής) με τις κάποιες έστω παρεκκλίσεις δόκιμων συγγραφέων, γ) μέσα στα ευρύτερα γλωσσικά τους πλαίσια να ενσωματώνουν γλωσσικά φαινόμενα και λέξεις, δ) από θεματική και ιδεολογική άποψη να κινούνται μέσα στα πλαίσια της ζωντανής νεοελληνικής πραγματικότητας και της δημοκρατικής βιοθεωρίας, με κάποιες αναφορές στην αρχαία ελληνική και την παγκόσμια γραμματεία, ε) να είναι παιδοκεντρικά, να έχουν το στοιχείο του προβληματισμού και να διανθίζονται με χιούμορ, στ) να έχουν κοινωνιολογική, ψυχολογική και αισθητική κάλυψη, ζ) να είναι σύντομα,

¹ Μπουζάκης Σ., 1987, ό.π., σελ. 137

ώστε η διδακτική τους αξιοποίηση να ολοκληρώνεται άνετα μέσα στο σχετικά περιορισμένο διαθέσιμο χρόνο».¹ Καταβλήθηκε προσπάθεια, σύμφωνα με την άποψη του Σ. Χατζησαββίδη, από τους συγγραφείς τα μηνύματα των κειμένων να διαπνέονται από αντιλήψεις δημοκρατικές, φιλελεύθερες, φιλανθρωπικές, αντιρατσιστικές και να προάγουν τις ιδέες της ειρήνης, της ελευθερίας, της φιλοπατρίας, της ισότητας, της ισονομίας και άλλων ανάλογων ιδεών.²

Δεκαπέντε χρόνια αργότερα δημοσιεύτηκαν τα νέα αναλυτικά προγράμματα για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση(υπουργ. απόφ. Γ1/58/25-1-1999, ΦΕΚ93/10-2-1999) στα οποία εγκαταλείπεται εν μέρει η φιλοσοφία του δομικού μοντέλου διδασκαλίας της γλώσσας και αντικαθίσταται από την επικοινωνιακή αντίληψη της γλώσσας, εντούτοις όμως η δημοσίευση των νέων Α.Π δε συνοδεύτηκε με την σύνταξη αντίστοιχων εγχειριδίων, αλλά παρέμειναν τα ήδη υπάρχοντα(δηλαδή τα βιβλία «Η Γλώσσα μου»). Η αλλαγή επήλθε το 2003 με την υπουργική απόφαση 21072^α /Γ2/28-2-2003 και τα ΦΕΚ των καινούριων ΑΠΣ και ΔΕΠΠΣ ΦΕΚ 303B/13-03-2003 , ΦΕΚ 304B/13-03-2003, και την καινούρια φιλοσοφία που διέπει το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών(Δ.Ε.Π.Π.Σ.)και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Δημοτικού-Γυμνασίου. (Α.Π.Σ.)

Κύριοι άξονες αυτής της προσπάθειας αλλαγής, σύμφωνα με το ΦΕΚ 21072^α /Γ2/13-3-2003 και τις γενικές διατάξεις του, είναι: η παροχή γενικής παιδείας, η καλλιέργεια δεξιοτήτων του μαθητή και η ανάδειξη των ενδιαφερόντων του, η εξασφάλιση ίσων ευκαιριών και δυνατοτήτων μάθησης για όλους τους μαθητές, η ενίσχυση της πολιτισμικής και γλωσσικής ταυτότητας στο πλαίσιο μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, η ευαισθητοποίηση για την αναγκαιότητα προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος και η υιοθέτηση ανάλογων τύπων συμπεριφοράς, η προετοιμασία για την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών πληροφόρησης και επικοινωνίας, η φυσική, ψυχική και κοινωνική ανάπτυξη, η ευαισθητοποίηση σε θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, παγκόσμιας ειρήνης και η διασφάλιση της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας. Πιο ειδικά σκοπός της διδασκαλίας του μαθήματος της γλώσσας είναι η αντιμετώπιση της γλώσσας ως εργαλείου (μάθησης μέσα και έξω από το σχολείο), που συνυπάρχει με τη θεώρησή της ως αξίας και ως φορέα πολιτισμού. Επίσης η γλώσσα αντιμετωπίζεται ως μέσο

¹ Χατζησαββίδης Σ.,*Το ιστορικό της αναμόρφωσης του μαθήματος της νεοελληνικής γλώσσας στην υποχρωτική εκπαίδευση (1976-1984)*, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 135-136.

² Χατζησαββίδης Σ., 1992, ό.π., σελ. 137

δράσης και αλληλεπίδρασης των ανθρώπων, καθώς και ως μέσο κατανόησης, έκφρασης, περιγραφής, και μετατροπής της πραγματικότητας, αλλά και δημιουργίας πραγματικότητας. Εξάλλου, με τη λογοτεχνία η γλώσσα γίνεται όχημα και αποτέλεσμα τέχνης και αισθητικής καλλιέργειας. Επίσης τα κείμενα της λογοτεχνίας, παρέχουν διάφορες οπτικές και ερμηνείες του κόσμου, εμπλουτίζουν την αντίληψη των μαθητών για τον κόσμο, διευρύνουν τον ορίζοντα των εμπειριών τους, ευνοούν την κατανόηση της διαφορετικότητας και την ανάπτυξη της ανεκτικότητας.

Το πρόγραμμα επίσης λαμβάνει υπόψη τόσο τη συγχρονική όσο και τη διαχρονική διάσταση της ελληνικής γλώσσας, εφόσον αυτή θεωρείται στοιχείο της εθνικής ταυτότητας, φορέας μακραίωνης πολιτισμικής παράδοσης και γραμματολογίας, δίαυλος επικοινωνίας στην ευρωπαϊκή και παγκόσμια κοινότητα. Στους στόχους του Προγράμματος αξιοποιείται ο ετερογενής χαρακτήρας της ελληνικής γλώσσας, με τις κοινωνικές, γεωγραφικές, και υφολογικές παραλλαγές της. Τέλος, με δεδομένο το πολυπολιτισμικό στοιχείο της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας, η γλώσσα προτείνεται ως μέσο ένταξης των αλλοδαπών στην κοινωνία αυτή. (Διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών και αναλυτικά προγράμματα σπουδών Δημοτικού – Γυμνασίου, Διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγράμματος σπουδών της ελληνικής γλώσσας για το Δημοτικό σχολείο, ΑΠΣ και ΔΕΠΠΣ ΦΕΚ 303Β/13-03-2003 , ΦΕΚ 304Β/13-03-2003)

Τα σχολικά εγχειρίδια «η γλώσσα μου» (1984-2006) καθώς και τα σύγχρονα βιβλία της γλώσσας, (2006 -2012) Γλώσσα Δ' «Πετώντας με τις λέξεις», Γλώσσα Ε' «Της γλώσσας ρόδι και ροδάνι, Γλώσσας ΣΤ' «Λέξεις Φράσεις κείμενα», αντικατέστησαν τα *αναγνωστικά βιβλία* που προϋπήρχαν το 19^ο αιώνα. Σ' ένα διάταγμα του 1875 γίνεται λόγος περί «των δια τα δημοτικά σχολεία συνταπτομένων εκάστοτε βιβλίων, προς ανάγνωσιν χρησίμων, των καλουμένων δια τούτο αναγνωστικών». Το αναγνωστικό ήταν το βιβλίο της «ανάγνωσης», ενός «μαθήματος» που εντασσόταν αυτονομημένο σε χωριστή ώρα κάθε μέρα.¹

Η Α. Φραγκουδάκη επισημαίνει πως η σημασία των αναγνωστικών βιβλίων στο δημοτικό σχολείο είναι τεράστια, γιατί αυτά συμβάλλουν όχι μόνο στη γλωσσική ανάπτυξη αλλά, όπως γράφουν όλα τα αντίστοιχα νομικά κείμενα, στην «ηθική, θρησκευτική και εθνική» τους διαμόρφωση, δηλαδή τη γενική ιδεολογική

¹ Βουγιούκας Α.,1994, ό.π., σελ.127

συγκρότηση. Η μεγάλη σημασία των αναγνωστικών βιβλίων, σύμφωνα με την Α. Φραγκουδάκη, οφείλεται αφενός στη συχνή ενασχόληση με αυτά, καθώς δάσκαλοι και μαθητές χρησιμοποιούν τα αναγνωστικά πολύ περισσότερο απ' ό,τι τα υπόλοιπα σχολικά εγχειρίδια. Η γλωσσική διδασκαλία καλύπτει για την πρώτη και δεύτερη τάξη 9 ώρες επί συνόλου 25 ωρών, για την τρίτη και τέταρτη τάξη 8 ώρες επί συνόλου 30 ωρών και για την πέμπτη και έκτη τάξη 7 επί συνόλου 32 ωρών εβδομαδιαίως.¹ Αφετέρου, η ιδεολογική τους σημασία είναι μεγάλη και αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι «θεωρητικά» τα αναγνωστικά χρησιμεύουν για τη μετάδοση γνώσεων ιδεολογικά ουδέτερων, τις οποίες μάλιστα τις μεταδίδουν με έμμεσο τρόπο κι επομένως αποτελεσματικότερο. Και αυτό, γιατί αναφορικά με τ' άλλα μαθήματα, η κοινωνική αγωγή των μαθητών γίνεται με το μάθημα της κοινωνικής και πολιτικής αγωγής, η χριστιανική αγωγή γίνεται με το μάθημα των θρησκευτικών, η γνώση του φυσικού κόσμου μεταδίδεται κυρίως από τα φυσιογνωστικά μαθήματα, ενώ τα αναγνωστικά βιβλία «θεωρητικά» χρησιμεύουν για τη γλωσσική κατάρτιση των μαθητών. Και αυτό γιατί, ενώ η κοινωνική και πολιτική αγωγή, η ιστορία και τα θρησκευτικά έχουν άμεσο και εκφρασμένο ιδεολογικό σκοπό, τα αναγνωστικά ωστόσο περιέχουν κείμενα για το Θεό, για την πατρίδα και την οικογένεια, κείμενα για το ορθό, το ηθικό, το ωραίο και τ' αντίθετά τους, κείμενα για την ιστορία, την κοινωνία, τη φύση και τις κοινωνικές σχέσεις. Περιέχουν δηλαδή μian ολόκληρη κοσμοαντίληψη. Περιέχουν αξίες που καλύπτουν όλο το γνωστικό χώρο, μια συγκεκριμένη παιδαγωγική, μια συγκεκριμένη ηθική, μια συγκεκριμένη αισθητική, μian αντίληψη για το φυσικό περίγυρο, τέλος μian αντίληψη για την ιστορία κι έναν ορισμένο εθνικισμό. Η ανάλυση του ιδεολογικού περιεχομένου των αναγνωστικών είναι αποκαλυπτική γιατί αυτά εμπεριέχουν το σύνολο των αξιών και των αρχών που θέλει το εκπαιδευτικό σύστημα να μεταδώσει. Με άλλα λόγια η εικόνα του ανθρώπου, δηλαδή του πολίτη, που τείνει να διαμορφώσει το σχολείο εμφανίζεται πιο πλήρης στα αναγνωστικά.²

Οι θεωρητικές αφητηρίες που ακολουθούν φωτίζουν εξαιρετικά και ερμηνεύουν το υλικό των πηγών που εμπεριέχεται στα σχολικά εγχειρίδια που μελετούμε.

¹ Φραγκουδάκη Α., *Τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου- ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1978, σελ. 11-13.

² Φραγκουδάκη Α., 1978, ό.π., σελ. 13.

**B. Λόγοι επιλογής σχολικών εγχειριδίων περιόδου 1983
- 2006**

Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στον τομέα της σχολικής γνώσης φανερώνουν την παρέμβαση του κράτους για τη διαχείριση των συνθηκών, που προκύπτουν από τις αλλαγές στο κοινωνικο-οικονομικό και πολιτισμικό πεδίο. Για την κατασκευή της επίσημης σχολικής γνώσης δραστηριοποιείται το επίσημο πεδίο αναπλαισίωσης, που αποτελεί τμήμα του κρατικού μηχανισμού.¹ Η αναπλαισιωμένη γνώση κατανέμεται στα Αναλυτικά Προγράμματα και τα σχολικά εγχειρίδια ως πραγμάτωση συγκεκριμένης φιλοσοφίας, ως ανάπτυγμα στόχων, ως επιλογή αξιών και αξιολογής γνώσης, εκφράζουν, με άλλα λόγια, την εκάστοτε εκπαιδευτική πολιτική, επομένως συνδέονται άμεσα με το κράτος και με το πολιτικό και θεσμικό συγκείμενο του εκπαιδευτικού συστήματος.² Το Αναλυτικό πρόγραμμα συσχετίζεται με το ιστορικο-πολιτισμικό συγκείμενο της κάθε περιόδου, προκειμένου να γίνει κατανοητό το εκάστοτε γίνεσθαι, βάσει του οποίου «κατασκευάστηκε» από την τότε Πολιτεία το Αναλυτικό Πρόγραμμα, οι αντίστοιχες γνώσεις και τα μαθήματα, διεισδύοντας με τον τρόπο αυτό στο κοινωνικο-πολιτισμικό συγκείμενο της κάθε εποχής, όπως απορρέει από την κάθε δεκαετία και τα κυρίαρχα σημαίνοντά της. Στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του 1977 κυρίαρχη είναι η πνοή της μεταπολίτευσης, του οικονομικού εκσυγχρονισμού, της τεχνικής εκπαίδευσης και της ευρείας συναίνεσης του πολιτικού κόσμου της χώρας. Το Α.Π. του 1981-1985, περίοδος συγγραφής των βιβλίων που μελετούμε, τροφοδοτείται από το σοσιαλδημοκρατικό ρεύμα, όπως αρθρώνεται από το κυβερνών κόμμα (ΠΑΣΟΚ), τη ρητορική του «συμβολαίου με το λαό», την ιδεολογία της αλλαγής, τον εκδημοκρατισμό του εκπαιδευτικού συστήματος, καθώς και τις αξίες για προσωπική ανάπτυξη και συναδέλφωση των λαών. Το ΑΠ του 1998-2000 διαπνέεται από το πνεύμα της μετά την Ευρωπαϊκή Ένωση περιόδου, την μεταΜάαστριχτ εποχή, καθώς και την εποχή της παγκοσμιοποίησης με όλα τα σημαίνοντα που περικλείει όπως νομισματική ένωση, τεχνολογική-ψηφιακή ανάπτυξη, σύνδεση σχολείου με βιομηχανίες και επιχειρήσεις, άνοιγμα στην παγκοσμιοποίηση, στις νέες τεχνολογίες στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες, καθώς επίσης χαρακτηρίζεται από ένα ρυθμιστικό εκσυγχρονισμό, ο οποίος τοποθετεί σε ένα νέο πλαίσιο την έννοια και τις λειτουργίες του έθνους-κράτους.³

¹ Κουστουράκης Γ. Ασημάκη Α. «Παιδαγωγικές ταυτότητες και Curriculum: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση του Μαθήματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής στο Ελληνικό Δημοτικό σχολείο (1984-2009)», στο 2^ο Νοτιο-Ευρωπαϊκό και Μεσογειακό Συνέδριο, Πολιτεία, Ταυτότητα και Πολιτισμός: Η πρόκληση για την εκπαίδευση. Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα, 10-11 Απριλίου 2009.

² Φλουρής Γ.- Ιβριντελή Μ., *Η παρουσία της Ευρώπης στο Αναλυτικό Πρόγραμμα*, στο «Επίκαιρα Θέματα Ιστορίας Εκπαίδευσης», επιμ. Σ.Μπουζάκη, Αθήνα 2002, εκδ. Gutenberg, σελ.488

³ Φλουρής Γ. – Ιβριντελή Μ., 2002, ό.π., σελ. 488.

Μια σειρά αναφορών στα μεταρρυθμιστικά κείμενα αυτής της περιόδου εστιάζονται στις αντιλήψεις για τη σχολική γνώση, τον εκπαιδευτικό και το μαθητή. Κατά τη δεκαετία του '80 επιχειρείται μια τομή που εκφράζεται είτε μέσα από τα νέα σχολικά βιβλία, που « δεν είναι αποθήκες ετοιμοπαράδοτων γνώσεων αλλά βιβλία εργαστηριακά, που βοηθούν και ασκούν το μαθητή στην αναζήτηση και οικοδόμηση της γνώσης», είτε μέσα από τα νέα αναλυτικά προγράμματα που δίνουν έμφαση στη διαδικασία μάθησης από τον ίδιο το μαθητή.¹

Από τα Αναγνωστικά της περιόδου 1974 – 82, που κρίθηκαν ως «βιβλία ύλης για πλήρη εγκεφάλου και για αποστήθιση», περάσαμε στη συγγραφή των καινούριων βιβλίων της γλώσσας, η οποία συγγραφή βασίστηκε στις οχτώ ακόλουθες βασικές αρχές: 1) ο προσανατολισμός στη γλωσσική και όχι στη φρονηματιστική διάσταση του μαθήματος 2) η προτεραιότητα στη χρήση και στη διδακτική αξιοποίηση της γλώσσας, 3) η ενοποίηση του γλωσσικού μαθήματος 4) ο σεβασμός της γλώσσας και της ψυχοσύνθεσης του παιδιού, 5) η εξατομικευμένη γλώσσα περισσότερο ως δεξιότητα και λιγότερο ως θεωρητική γνώση, 6) η σπειροειδής διάταξη της ύλης, 7) η οικονομία χρόνου, δυνάμεων και μέσων και 8) η συμμετοχική διαδικασία, η ανατροφοδότηση και η τόνωση του αυτοσυναισθήματος των μαθητών.²

Τα σχολικά εγχειρίδια της περιόδου αυτής διδάσκονται στο ελληνικό σχολείο για 22 ολόκληρα χρόνια, από 1984 έως το 2006.

Το 2003 η παραπάνω αντίληψη συγγραφής των σχολικών εγχειριδίων αναθεωρείται. Τα νέα αναλυτικά προγράμματα επηρεάζονται από τη διαθεματική προσέγγιση και τα νέα σχολικά εγχειρίδια επικεντρώνονται στη διαθεματικότητα ενώ το πρόγραμμα σπουδών ονομάζεται διαθεματικό ενιαίο πλαίσιο προγραμμάτων σπουδών(Δ.Ε.Π.Π.Σ.) (ΦΕΚ των νέων ΔΕΠΠΣ –ΑΠΣ ΦΕΚ 303B/13-03-2003, ΦΕΚ 304B/13-03-2003).

Η διαθεματικότητα αντικατέστησε το διδακτικό μοντέλο, που κυριαρχούσε ως το 2003 στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο βασιζόταν κυρίως στην αυτοτελή διδασκαλία των διαφόρων γνωστικών αντικειμένων, καθώς με αυτόν τον τρόπο δεν ήταν δυνατόν να εξασφαλιστεί ταυτόχρονα η απαιτούμενη «εσωτερική συνοχή» και η «ενιαία οριζόντια ανάπτυξη των περιεχομένων». Προς τούτο απαιτείτο η κατά το δυνατόν οριζόντια διασύνδεση των Α.Π.Σ. των επιμέρους

¹ Μπουζάκης Σ., *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα :Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Γενική και Τεχνικοεπαγγελματική Εκπαίδευση*, Γ' έκδοση, Gutenberg, Αθήνα 2002, σελ. 59.

² Μπονίδης Κ., *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σελ. 105.

γνωστικών αντικειμένων. Οριζόντια διασύνδεση στο επίπεδο των Α.Π.Σ. σημαίνει κατάλληλη οργάνωση της διδακτέας ύλης κάθε γνωστικού αντικειμένου, με τρόπο που να εξασφαλίζεται η επεξεργασία θεμάτων από πολλές οπτικές γωνίες, ώστε αυτά να «φωτίζονται πολυπρισματικά» και να αναδεικνύεται η γνώση και η σχέση της με την πραγματικότητα. Η γενικότερη αυτή προσέγγιση, δηλαδή η διαθεματική προσέγγιση, είναι ένας όρος γενικότερος του όρου διεπιστημονικότητα, και δίνει δυνατότητα στο μαθητή να συγκροτήσει ένα ενιαίο σύνολο γνώσεων και δεξιοτήτων, μια ολιστική αντίληψη της γνώσης, που του επιτρέπει να διαμορφώνει προσωπική άποψη για θέματα τα οποία σχετίζονται μεταξύ τους, καθώς και με ζητήματα της καθημερινής ζωής. Με τον τρόπο αυτό ο μαθητής μπορεί να διαμορφώσει το δικό του κοσμοείδωλο, τη δική του κοσμοθεωρία, τη δική του άποψη για τον κόσμο που πρέπει να γνωρίσει, να αγαπήσει και να ζήσει. (ΦΕΚ των νέων ΔΕΠΠΣ –ΑΠΣ ΦΕΚ 303B/13-03-2003, ΦΕΚ 304B/13-03-2003).

Γ. Θεωρητικές Αφειτηρίες

Με δεδομένη τη διάδοση, την τυπολογία και την πλαστικότητα του εθνικισμού, που αποτελεί βασική πολιτική αρχή η οποία υποστηρίζει την εναρμόνιση της πολιτικής και της εθνικής οντότητας, το ζήτημα του εθνικισμού καθίσταται ένα από τα δυσκολότερα θέματα για ανάλυση στο χώρο των κοινωνικών επιστημών και φέρνει αντιμέτωπο τον κάθε ερευνητή όχι μόνο με τον ίδιο εθνικισμό αλλά και με τις συγγενείς έννοιες που εμπεριέχει, όπως έθνος, εθνική ιδεολογία και εθνική ταυτότητα.¹

Από την γαλλική επανάσταση ως τα μέσα περίπου του εικοστού αιώνα δύο είναι οι μεγάλες αφηγήσεις για το έθνος που επικράτησαν μέχρι τα μέσα περίπου του 20^{ου} αιώνα: η μια αφορά τη θεωρία των φυσικών εθνών των Γερμανών ρομαντικών και η άλλη τη θεωρία του έθνους ως ιστορικής και πολιτισμικής συνέχειας.

Η πρωτογενής θεωρία των Γερμανών ρομαντικών παρουσιάζει τα έθνη και τις εθνικές ταυτότητες ως απότοκα βιολογικών και πολιτισμικών παραγόντων. Κεντρικός άξονας της θεωρίας αυτής είναι η γλώσσα, ως αγωγός της ιστορίας και της παράδοσης και κατά συνέπεια ως ενοποιητικός παράγοντας των υποκειμένων στη συγκρότηση του έθνους. Για τους ρομαντικούς η γλώσσα δεν μεταφέρει μόνο λογικές προτάσεις. Αποτελεί την εξωτερική έκφραση μιας εσωτερικής εμπειρίας, που διαμορφώνεται από συλλογικές ιστορικές καταστάσεις που αποτυπώνονται σε μια ιδιαίτερη κουλτούρα. Η εθνικιστική θεωρία των Γερμανών ρομαντικών προβάλλει τη γλώσσα και το λαϊκό πολιτισμό ως ρυθμιστικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας. Δίνοντας ο Herder έμφαση στα έθιμα, στις τελετουργίες, στις λαϊκές πεποιθήσεις και στους μύθους, όριζε τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τα έθνη μεταξύ τους και παράλληλα συστήνουν τη φυσιογνωμία τους. Τα έθνη ως «φυσικές» οντότητες υποστασιοποιούνται στα εθνικά κυρίαρχα κράτη τα οποία, μέσα από εκπαιδευτικούς μηχανισμούς, καλλιεργούν την εθνική ταυτότητα. Η ταυτότητα αυτή μας προικίζει εκ γενετής με μια γη, μια ιστορία, έναν πολιτισμό και κυρίως με τη διαβεβαίωση ότι όλα αυτά είναι «δικά μας».²

Η δεύτερη μεγάλη αφήγηση του 19^{ου} αιώνα για το έθνος είναι η θεωρία της ιστορικής συνέχειας. Αυτή υποστηρίχθηκε από τους ιστορικούς και απασχόλησε τους διανοούμενους μέχρι το 1950 περίπου. Η θεωρία αυτή ισχυρίζεται ότι τα έθνη αποτελούν κοινότητες με μακράιωνη ιστορία. Παρόλο που ο εθνικισμός είναι

¹ Gellner E., *Εθνη και Εθνικισμός*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1992, 13 και Anderson B. «Φαντασιακές κοινότητες» εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1997, σελ.26

² Τζούμα Α., *Εκατό χρόνια νοσταλγίας*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σελ. 16

μια ιδεολογία της νεωτερικότητας που εμφανίζεται στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, τα έθνη είναι προαιώνιες κοινότητες. Οι κοινότητες αυτές ταυτίζονται με τη «φυλή», δηλαδή με πολιτισμικά προσδιορισμένες καταγωγικές ομάδες, αυτό που ονομάζουμε εθνοτικότητα (ethnie). Η εθνική συνείδηση και τα εθνικά χαρακτηριστικά των ομάδων αυτών διαμορφώνονται με βάση τις αποτυπώσεις της ιστορίας. Τα έθνη ανάγονται στην αρχαιότητα, παρά τις ρήξεις και τις ασυνέχειες της ιστορίας τους. Το σημαντικό για την ύπαρξη των εθνών δεν είναι οι δεσμοί συγγένειας αλλά η αργή συλλογική πολιτισμική ταυτότητα, που δημιουργείται μέσα στους αιώνες. Την ταυτότητα αυτή μαρτυρούν οι ιστορικές μνήμες, τα αρχαιολογικά ευρήματα, οι λαογραφικές πρακτικές και η εδαφική επικράτεια. Πρόκειται για μια θεωρία, που βασίζεται στην επαναληπτική αφήγηση. Μας ξαναλέει μέσα από ιστοριογραφικά κείμενα την ιστορία του έθνους μας από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα: για τις απαρχές του, για τις πληθυσμιακές κινητοποιήσεις, τα ηρωικά χρόνια, τους χρυσούς αιώνες, τις περιπέτειές του, την παρακμή και την αναγέννησή του. Τα έθνη δεν θεωρούνται φυσικές οντότητες, αλλά ιστορικές και κοινωνικές, που ανάγονται στο ιστορικό παρελθόν. Η εθνική συνείδηση και τα εθνικά χαρακτηριστικά διαμορφώνονται έτσι με βάση τις αποτυπώσεις της ιστορίας. Γι' αυτό και τον πυρήνα της θεωρίας αυτής καταλαμβάνουν έννοιες όπως μνήμη, συνέχεια, ταυτότητα, αυθεντικότητα, γενεαλογία.¹

Το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου θα σημάνει και το τέλος των θεωριών της συνέχειας και της «καθαρότητας» της φυλής με τον πιο οδυνηρό τρόπο, παρουσιάζοντας ένα νέο μοντερνιστικό Παράδειγμα, που εμπεριέχει μια ποικιλία θεωριών που εμφανίζονται ως η απόλυτη ανατροπή των δύο προηγούμενων θεωριών. Οι νέες θεωρήσεις θα διαφοροποιηθούν σε τρία σημεία: Πρώτον, στην αμφισβήτηση της οντολογίας του έθνους, το οποίο δεν είναι μια ουσία ή ένα φαινόμενο φυσικό με εγγενή χαρακτηριστικά, αλλά είναι μια διανοητική κατασκευή, δημιούργημα της ιδεολογίας του εθνικισμού. Δεύτερον, στην αμφισβήτηση της αρχαιότητας, καθόσον τα έθνη δεν είναι παλαιά και ιστορικά συνεχή, αλλά είναι προϊόντα της νεωτερικότητας και χαρακτηρίζονται από ρήξεις και ασυνέχειες της ροής τους. Κατά αυτόν τον τρόπο δίνουν την ψευδαίσθηση της συνέχειας εξαιτίας της πολιτικής εκμετάλλευσης ή της ρητορικής επιπόνησης από τους εθνικιστές του εθνικού παρελθόντος. Τρίτο, τα έθνη δεν

¹ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 18

συστήνονται αυτονόητα με βάση τις πολιτισμικές τους ιδιαιτερότητες (γλώσσα, ιστορία, παράδοση), αλλά αποτελούν πολιτικά κινήματα με πολιτικές και οικονομικές βλέψεις, όπως η δημιουργία κράτους και η οργάνωση της αστικής κυριαρχίας μέσα από την εδραίωση του βιομηχανικού καπιταλισμού. Η αντικατάσταση του γενετικού από το κατασκευαστικό Παράδειγμα (τα έθνη δεν υπάρχουν αυτοφυώς αλλά κατασκευάζονται) επηρεάστηκε τόσο από τις απόψεις των μαρξιστών για τον πολιτικό ρόλο των διανοουμένων στη δημιουργία του εθνικού παρελθόντος, όσο και από τον Max Weber. Ο Marx είχε επισημάνει τη σημασία, που ο εθνικισμός αποδίδει στις πολιτισμικές αναφορές και τους τρόπους με τους οποίους η ιντελιγκέντσια κινητοποιεί τις μάζες μέσα από τη γλώσσα, τις παραδόσεις και τους μύθους.¹

Οι θεωρίες που συγκροτούν το μεταμοντερνιστικό παράδειγμα, παρόλο που διαφοροποιούνται μεταξύ τους στις εξηγήσεις που δίνουν για τη γένεση των εθνών, συγκλίνουν ωστόσο στην κοινή παραδοχή πως δεν είναι τα έθνη που γεννούν τον εθνικισμό, αλλά ο εθνικισμός που δημιουργεί τα έθνη.

Επειδή είναι σύνηθες φαινόμενο κάθε θεωρία να διαφοροποιείται, να συγκλίνει ή να αποκλίνει από τον έναν θεωρητικό στον άλλον, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, για το λόγο αυτό, στη περίπτωση του εθνικισμού μιλάμε για θεωρίες και τύπους εθνικισμού που έχουν διατυπωθεί από θεωρητικούς, όπως Anderson B., Armstrong J., Gellner E., Hobsbawm E., J., Smith A., Tilly C.² Το πρόβλημα του εθνικισμού ανακύπτει μόνο σε έναν κόσμο, στον οποίο τα κράτη θεωρούνται δεδομένα και απαραίτητα, κι αυτό είναι κάτι που δεν ισχύει για όλη την ανθρωπότητα.³ Κατά τον Gellner ο εθνικισμός είναι μια θεωρία πολιτικής νομιμότητας, η οποία απαιτεί τα εθνικά όρια να μη διαφέρουν από τα πολιτικά και, το κυριότερο, τα όποια εθνικά όρια στο εσωτερικό ενός δεδομένου κράτους – ενδεχόμενο που αποκλείεται ήδη από την ίδια την αρχή στη γενική της διατύπωση- να μη χωρίζουν τους κρατούντες από τους υπόλοιπους.⁴ Ο N. Δεμερτζής ορίζει τον εθνικισμό ως μια νεωτερική ιδεολογία δια της οποίας ομάδες διανοουμένων, κοινωνικά κινήματα ή και πολιτικές ενώσεις επιδιώκουν τη

¹ Τζούμα Α., 2006 ό.π. σελ. 20

² Hobsbawm, E. J. 1994, σελ. 14

³ Gellner E., *Εθνικισμός Πολιτισμός, Πίστη και εξουσία*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002, σελ. 22

⁴ Gellner E., ό.π., 1992, σελ. 14

διαμόρφωση συλλογικών και ατομικών ταυτοτήτων, εντός μιας ορισμένης κάθε φορά επικράτειας, προσδίδοντας νόημα στο «άδειο» σημαίνον «έθνος».¹

Ο Balibar² στο ερώτημα γιατί είναι τόσο δύσκολο να ορίσει κανείς τον εθνικισμό απαντά πως η έννοια αυτή δεν λειτουργεί από μόνη της αλλά υπάρχει πάντοτε σε μια εννοιολογική αλυσίδα, στην οποία πότε αποτελεί τον κεντρικό και πότε τον αδύνατο κρίκο. Η αλυσίδα αυτή εμπλουτίζεται συνεχώς με ενδιάμεσους ή ακραίους όρους, που ποικίλλουν ανάλογα με τις γλώσσες: πατριωτισμός, λαϊκισμός, εθνισμός, εθνοκεντρισμός, ξενοφοβία, σωβινισμός ιμπεριαλισμός.³ Για τον Balibar ο εθνικισμός είναι το ιδεολογικό αποτέλεσμα του ιμπεριαλιστικού χαρακτήρα των εθνών ή της επιβίωσής τους την εποχή του ιμπεριαλισμού.⁴ Κατ' αυτόν το εθνικό κράτος συγκροτεί το έθνος είτε μέσα από ήδη υπάρχοντες θεσμούς των οποίων τη λειτουργία διαμορφώνει και επιβάλλει, είτε δημιουργεί καινούριους, έτσι ώστε αυτοί οι θεσμοί με τη σειρά τους να συγκροτήσουν τα άτομα ως εθνικά υποκείμενα. Υποστηρίζει μάλιστα πως κανένα έθνος δεν διαθέτει εκ φύσεως εθνική βάση. Ωστόσο, στο βαθμό που οι κοινωνικοί σχηματισμοί εθνοποιούνται, οι πληθυσμοί που περικλείουν είτε είναι διάχυτοι, είτε κυριαρχούν αποκτούν κι αυτοί τον εθνισμό τους. Δηλαδή αναπαριστούν το παρελθόν ή το μέλλον τους σαν να σχημάτιζαν μια εκ φύσεως κοινότητα, μια κοινότητα που διαθέτει ταυτότητα καταγωγής, πολιτισμού, συμφερόντων, υπερβαίνουσα τα άτομα και τις κοινωνικές συνθήκες. Ο Balibar αποκαλεί «πλάσμα εθνισμού» την κοινότητα την οποία συγκροτεί το εθνικό κράτος. Το πλάσμα εθνισμού μας επιτρέπει να βλέπουμε στο κράτος την έκφραση μιας προϋπάρχουσας ενότητας, να το μετράμε συνεχώς με κριτήριο την ιστορική του αποστολή στην υπηρεσία του έθνους, και, επομένως, να εξιδανικεύουμε την πολιτική του.⁵

Ο εθνικισμός είναι μια ιδεολογία, που παρωθεί το κοινωνικό υποκείμενο να αποδίδει υπέρτατη πολιτική νομιμοφροσύνη στην εθνική κοινότητα, στην οποία συμβαίνει να ανήκει. Το ιδεολογικό αυτό πρόταγμα είναι σύγχρονο, εμφανίζεται δηλαδή στην νεότερη κοινωνία.⁶ Το πέρασμα της παραδοσιακής κοινωνίας (περί

¹ Δεμερτζής Ν., «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία», στο *Έθνος – Κράτος- Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1995, σελ. 73

² Balibar E., 1991 «Ο οικουμενικός ρατσισμός», στο *Φυλή Έθνος τάξη, οι διαφορούμενες ταυτότητες* Εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991, σελ. 74.

³ Balibar E., ό.π., 1991 σελ. 74

⁴ Balibar E., ό.π., 1991 σελ. 75

⁵ Balibar E., ό.π., 1991 σελ. 147-148.

⁶ Λέκκας Π., *Το παιχνίδι με το χρόνο*, ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2001, σελ. 2

τα τέλη του 18ου) στη νεότεριότητα χαρακτηρίζουν η εμπορευματοποίηση της εργασίας και η εδραίωση των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, η ανάπτυξη του εμπορίου και της επικοινωνίας, ο εξαστισμός, η συγκέντρωση της εξουσίας σε μονοπαγείς κρατικούς μηχανισμούς, η εκκοσμίκευση της πνευματικής ζωής και ο εργαλειακός εξορθολογισμός της κοινωνίας, για τον οποίο έκανε λόγο ο Max Weber¹ Οι περισσότεροι πάντως μελετητές συμφωνούν πως η γένεση του εθνικισμού πρέπει να τοποθετηθεί στο πέρασμα από τον 18ο στον 19ο αιώνα στην Ευρώπη ως δημιούργημα των πολιτικών επαναστάσεων, κυρίως της Γαλλικής. Ο Διαφωτισμός και η Γαλλική Επανάσταση κατέστρεψαν την ελέω Θεού μοναρχία δημιουργώντας μια νέα πολιτική αρχή, ένα νέο ιδεολογικό κίνημα για την απόκτηση και τη διατήρηση της *αυτονομίας, της ενότητας και της ταυτότητας* ενός έθνους, στοιχεία που δεν βασίζονται σε ένα πεφωτισμένο μονάρχη αλλά σε ένα κυρίαρχο έθνος. Ο εθνικισμός ως σύγχρονη ιδεολογία είναι αυτόχρονα βαθύτατα πολιτική και εξαιτίας της αμεσότητας που τη διακρίνει, αμεσότητα που δύσκολα θα μπορούσε να έχει οποιοδήποτε παραδοσιακό, μεταφυσικό ή θεοκρατικό σύστημα ιδεών.² Κατά τον Gellner³ επίσης ο εθνικισμός έχει τις ρίζες του στη νεότεριότητα.

Πρόκειται λοιπόν καταρχήν για ευρωπαϊκό φαινόμενο ή ακριβέστερα για δυτικοευρωπαϊκό, που εξαπλώνεται ραγδαία μέσα σε δύο αιώνες σε ολόκληρη την υφήλιο. Οι δυτικοευρωπαϊκές καταβολές της εθνικιστικής ιδεολογίας έχουν αποτελέσει το κυριότερο κριτήριο των ιστορικών τυπολογιών. Οι τυπολογίες αυτές περιέχουν δύο βασικές κατηγορίες: τους «πρωτογενείς» και τους «δευτερογενείς» εθνικισμούς. Οι πρωτογενείς εθνικισμοί αναφέρονται στη δυτική Ευρώπη στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, ενώ οι δευτερογενείς περικλείουν όλους τους εθνικισμούς που ακολούθησαν, από τις αρχές του 19ου και ύστερα στην Ευρώπη και τον υπόλοιπο κόσμο.⁴ Για τον Smith ο εθνικισμός συνδέεται στενά με την εθνικιστική ιδεολογία και μάλιστα είναι αδιανόητος χωρίς αυτήν⁵. Έτσι ορίζει τον εθνικισμό ως ιδεολογικό κίνημα για την επίτευξη και τη διατήρηση της αυτονομίας, της ενότητας και της ταυτότητας ενός πληθυσμού, που από ένα μέρος των μελών του γίνεται αντιληπτό ως πραγματικό ή δυνάμει «έθνος». Ο ορισμός αυτός εμπεριέχει στοιχεία όχι μόνο της ιδεολογίας αλλά και της γλώσσας

¹ Λέκκας Π., 2001 ό.π. σελ.13

² Λέκκας Π., *Η εθνικιστική Ιδεολογία*, Κατάρτι, Αθήνα 2006, σελ.52

³ Gellner E., ό.π., 2002, σελ.31

⁴ Λέκκας Π., 2006, ό.π., σελ.76-77

⁵ Smith A., 2000, ό.π., σελ.111

και της συμβολικής του έθνους, σε συνδυασμό με αναφορές σε ευρύτερα συναισθήματα και πόθους. Ο πυρήνας της ιδεολογίας του εθνικισμού μπορεί να οριστεί ως εξής:

1. Ο κόσμος διαιρείται σε έθνη, καθένα από τα οποία διαθέτει έναν μοναδικό χαρακτήρα, ιστορία και πεπρωμένο.

2. Το έθνος είναι πηγή κάθε πολιτικής ή κοινωνικής εξουσίας και η πίστη σε αυτό είναι ανώτερη από κάθε άλλη αφοσίωση.

3. Όλα τα ανθρώπινα όντα πρέπει να ταυτίζονται με κάποιο έθνος αν επιθυμούν την ελευθερία και την αυτοπραγμάτωσή τους.

4. Η ελευθερία και η ασφάλεια των εθνών αποτελεί προϋπόθεση για να επικρατήσει η ειρήνη και η δικαιοσύνη στον κόσμο.¹

Στις παραπάνω διατυπώσεις δεν αναφέρεται η έννοια του κράτους γιατί ο εθνικισμός είναι ιδεολογία του έθνους και όχι του κράτους. Με άλλα λόγια στο κέντρο του ενδιαφέροντος τοποθετείται το έθνος. Η εθνικιστική περιγραφή του κόσμου και η εθνική επιταγή για συλλογική δράση έχουν να κάνουν μόνο με το έθνος και τα μέλη του.

Ο Anderson στο κλασικό έργο του *Φαντασιακές Κοινότητες* διατύπωσε την πρόταση πως αν είναι γενικά αποδεκτό ότι τα έθνη- κράτη αποτελούν φαινόμενο «νέο» και «ιστορικό», τα έθνη στα οποία τα εθνικά κράτη δίνουν πολιτική υπόσταση ξεπροβάλλουν από ένα πανάρχαιο παρελθόν, και, ακόμα πιο σημαντικό, κινούνται προς ένα απεριόριστο μέλλον. Ο εθνικισμός μάλιστα έχει τη μαγική ικανότητα να μεταμορφώνει το τυχαίο σε πεπρωμένο.² Επίσης επινόησε τον όρο «φαντασιακή κοινότητα» όρος που επηρέασε σημαντικά εφεξής τις θέσεις και άλλων μελετητών. Κατ' αυτόν ο εθνικισμός εντάσσεται στην ίδια κατηγορία με τη «συγγένεια» και τη «θρησκεία» παρά με το «φιλελευθερισμό» ή το «φασισμό».³

Ο Anderson⁴ ορίζει το έθνος ως μια ανθρώπινη κοινότητα, που φαντάζεται τον εαυτό της ως πολιτική κοινότητα, εγγενώς οριοθετημένη και ταυτόχρονα κυρίαρχη.

Κατά τον Anderson το έθνος συνιστά μια φαντασιακή πολιτική κοινότητα με την εξής έννοια⁵ :

¹ Smith A.,2000, ό.π. σελ.111

² Anderson B.,1997, ό.π., σελ.33

³ Anderson B.,1997, ό.π.,σελ.26

⁴ Anderson B.,1997,ό.π., σελ.26-27

⁵ Anderson B., 1997,ό.π., σελ.26-27

Είναι φαντασική κοινότητα, επειδή κανένα μέλος, ακόμα και του μικρότερου έθνους, δε θα γνωρίσει ποτέ τα περισσότερα από τα υπόλοιπα μέλη, δε θα τα συναντήσει, ούτε καν θα ακούσει γι' αυτά, όμως ο καθένας έχει την αίσθηση του συνανήκειν. Το έθνος συλλαμβάνεται με τη φαντασία ως οριοθετημένο, γιατί ακόμα και το μεγαλύτερο από αυτά, που περιλαμβάνει ίσως και ένα δισεκατομμύριο ανθρώπινες ζωές, έχει καθορισμένα, έστω και αν είναι ελαστικά, σύνορα, πέρα από τα οποία βρίσκονται άλλα έθνη .

Είναι φαντασική σύλληψη του έθνους ως «κυρίαρχο», γιατί η έννοια «έθνος»γεννήθηκε σε μια εποχή κατά την οποία ο Διαφωτισμός και η Επανάσταση κατέστρεψαν τη νομιμότητα της ιεραρχικά οργανωμένης «ελέω Θεού μοναρχίας».

Τέλος, είναι φαντασική σύλληψη ως κοινότητα, επειδή ανεξάρτητα από την ουσιαστική ανισότητα και την εκμετάλλευση που κυριαρχεί σε κάθε κοινότητα, το έθνος νοείται πάντα ως μια βαθιά, ευρέως αποδεκτή συντροφική σχέση. Είναι σε τελευταία ανάλυση το αίσθημα της αδελφότητας, που δίνει τη δυνατότητα σε τόσα εκατομμύρια ανθρώπους, τους τελευταίους δύο αιώνες, όχι τόσο να σκοτώνουν, όσο να δίνουν τη ζωή τους για τόσο περιορισμένες φαντασιώσεις.¹

Για τον Anderson καθοριστικό στοιχείο της έλευσης του εθνικισμού ήταν: ο έντυπος καπιταλισμός. Ο χώρος των εκδόσεων αποτέλεσε μια από τις πρωιμότερες μορφές καπιταλιστικής επιχείρησης. Οι πρώτοι εκδότες ίδρυσαν παραρτήματα σ' όλη την Ευρώπη, δημιουργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο πραγματικούς «διεθνείς» εκδοτικούς οίκους, οι οποίοι αγνόησαν εθνικά σύνορα. Η συνύπαρξη καπιταλισμού και έντυπης τεχνολογίας υπαγόρευσε την καθιέρωση των καθομιλουμένων γλωσσών. Η δυναμική τάση του καπιταλισμού προς την καθιέρωση των καθομιλουμένων γλωσσών απέκτησε μεγαλύτερη ορμή, συμβάλλοντας έτσι στην ανάδυση της εθνικής συνείδησης. Οι έντυπες γλώσσες έθεσαν τα θεμέλια της εθνικής συνείδησης με τρεις διαφορετικούς τρόπους, δημιουργώντας, πρώτον, ενιαία πεδία ανταλλαγής και επικοινωνίας σε ένα επίπεδο χαμηλότερο από τα λατινικά και υψηλότερο όμως από την προφορική γλώσσα. Άνθρωποι που μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες και οι οποίοι θα ήταν δύσκολο να συνεννοηθούν, κατάφεραν να συνεννοούνται μεταξύ τους μέσω των εντύπων. Οι συν – αναγνώστες αυτοί, οι οποίοι συνδέονταν μεταξύ τους μέσω των εντύπων, αποτέλεσαν το έμβρυο της κοινότητας, που συλλαμβάνεται με τη

¹ Anderson B.,1997, ό.π., σελ.26-27

φαντασία ως εθνική. Δεύτερον, ο έντυπος καπιταλισμός έδωσε μια νέα σταθερότητα στη γλώσσα, πράγμα το οποίο μακροπρόθεσμα συντέλεσε στη συγκρότηση της εικόνας της αρχαιότητας, που ήταν κεντρική στην υποκειμενική αντίληψη του έθνους και τρίτον, ο έντυπος καπιταλισμός δημιούργησε γλώσσες εξουσίας διαφορετικού τύπου από τις παλιότερες καθομιλούμενες γλώσσες της διοίκησης.¹ Αναφερόμενος ο Anderson στην περίπτωση της Ελλάδας, εξηγεί πως η τυπογραφία στα χέρια των διανοούμενων υπήρξε καθοριστική τόσο για τη διαμόρφωση της φαντασιακής κοινότητας «έθνος», όσο και για τη διάδοση και επιβολή της. «Ως τα τέλη του δεκάτου ογδόου αιώνα, ο τεράστιος μόχθος των Γερμανών, Γάλλων και Άγγλων λογίων κατέστησε διαθέσιμο σε εύχρηστη έντυπη μορφή, ουσιαστικά το πλήρες σώμα των διασωζόμενων έργων των Ελλήνων κλασικών, μαζί με τις απαραίτητες φιλολογικές και λεξικογραφικές προσθήκες, αλλά αναπαρήγαγε σε δεκάδες βιβλία έναν ακτινοβόλο, και έντονα παγανιστικό, αρχαιοελληνικό πολιτισμό. Το τελευταίο τέταρτο του αιώνα, ένας μικρός αριθμός νέων ελληνόφωνων χριστιανών, οι περισσότεροι από τους οποίους είχαν σπουδάσει ή ταξιδέψει έξω από τα όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, απέκτησε πρόσβαση σ' αυτό το «παρελθόν». Με υψηλό φρόνημα, χάρη στο φιλελληνισμό στα κέντρα του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού, ανέλαβαν τον «αποβαρβαρισμό» των νεότερων Ελλήνων, δηλαδή το μετασχηματισμό τους σε όντα αντάξια του Περικλή και του Σωκράτη.²

Ο Balibar, υιοθετώντας την άποψη του Anderson, υποστηρίζει πως κάθε κοινωνική κοινότητα, αναπαραγόμενη χάρη στη λειτουργία των θεσμών, είναι «φαντασιακή». Δηλαδή εδράζεται στο γεγονός ότι η ατομική ύπαρξη προβάλλεται στον ιστό μιας συλλογικής αφήγησης, στην αναγνώριση και αποδοχή ενός κοινού ονόματος και στις βιωμένες παραδόσεις, που φέρουν τα ίχνη ενός προαμνημονεύτων χρόνων παρελθόντος, ακόμη κι αν οι εν λόγω παραδόσεις δημιουργήθηκαν και επιβλήθηκαν σε περιστάσεις σχετικά πρόσφατες. Υποστηρίζει μάλιστα πως μόνο οι φαντασιακές κοινότητες είναι πραγματικές.³

Ο Hobsbawm χρησιμοποιεί τον όρο «εθνικισμό», έτσι όπως τον όρισε ο Gellner, δηλαδή ως αξίωμα που θεωρεί ότι η πολιτική και η εθνική ενότητα πρέπει να συμπίπτουν, τονίζοντας το στοιχείο της επινόησης και της κοινωνικής μηχανικής στη δημιουργία των εθνών, καθώς επίσης επισημαίνει πως «ο

¹ Anderson B.,1997, ό.π., σελ. 71-80

² Anderson B.,1997, ό.π., σελ. 116

³ Balibar E.,«Το Ιστορικό έθνος» στο *Φυλή Έθνος τάξη*, οι *διφορούμενες ταυτότητες*, εκδ. Ο Πολίτης,Αθήνα 1991, σελ.143.

εθνικισμός έρχεται πριν από τα έθνη καθώς δεν είναι τα έθνη, που δημιουργούν κράτη και εθνικισμούς αλλά το αντίθετο».¹

Το ιδεολογικό κίνημα του εθνικισμού έχει διεισδύσει σε κάθε γωνιά του πλανήτη. Το όνειρό του για έναν κόσμο συγκροτημένο από έθνη ομοιογενή, ενωμένα και ελεύθερα υιοθετήθηκε από διάφορους λαούς ανά την υφήλιο και ενέπνευσε την αντίσταση, τους αγώνες και τις συγκρούσεις τους.²

Ο Balibar υποστηρίζει πως η έννοια του εθνικισμού δεν σταματά να πολώνεται αντιθετικά. Υπάρχει πάντα ένας «καλός» κι ένας «κακός» εθνικισμός. Εκείνος που πασχίζει να οικοδομήσει κράτος ή μια κοινότητα κι εκείνος που πασχίζει να υποτάξει, να καταστρέψει, εκείνος που αναφέρεται στο δίκαιο κι εκείνος που αναφέρεται στην ισχύ, εκείνος που ανέχεται τους άλλους εθνικισμούς, δηλαδή που τους εντάσσει στην ίδια ιστορική προοπτική με τον εαυτό του (το μεγάλο όνειρο «της άνοιξης των λαών»), κι εκείνος που τους αποκλείει ριζικά ακολουθώντας μια προοπτική ρατσιστική ή ιμπεριαλιστική. Υπάρχει ο εθνικισμός που απορρέει από την αγάπη κι εκείνος που απορρέει απ' το μίσος. Τελικά η εσωτερική διαίρεση του εθνικισμού αποδεικνύεται ουσιαστική, αν και είναι εξαιρετικά δύσκολο να προσδιοριστεί, τόσο ουσιαστική και δύσκολη, όσο το πέρασμα από το «πεθαίνω για την πατρίδα» στο «σκοτώνω για τη χώρα μου».³

Σύμφωνα με τις θέσεις του Breuilly ο εθνικισμός οικοδομείται από τρεις βασικές προαποδοχές:

- υπάρχει ένα έθνος με προφανή και προσίδια χαρακτηριστικά.
- τα συμφέροντα και οι αξίες του έθνους αυτού προέχουν κάθε άλλου συμφέροντος και αξίας.
- Το έθνος πρέπει να έχει ή να διεκδικεί την πολιτική του ιεραρχία.⁴

Σύμφωνα με τον Breuilly η Ελλάδα ανήκει στο αποσχιστικό μοντέλο, όπου η εμφάνιση του εθνικισμού και η επιδίωξη δημιουργίας έθνους μπορεί να εξηγηθεί με βάση την επικοινωνιακή και την ψυχολογική θεωρία. Η πρώτη πιστεύει ότι το

¹ Hobsbawm E., *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα, Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, εκδ. Καρδάμιτσα, 1994, σελ. 22-33

² Smith A., 2000, ό.π., σελ. 206

³ Balibar E., «Ο οικουμενικός ρατσισμός» στο «*Φυλή Έθνος τάξη, οι διαφορούμενες ταυτότητες*», εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991, σελ. 76

⁴ Δεμερτζής Ν., 1995, ό.π., σελ. 76

έθνος προέρχεται «από ένα αναπτυγμένο σύστημα εσωτερικής επικοινωνίας μιας ομάδας, το οποίο δημιουργεί ένα αίσθημα κοινής ταυτότητας, η δεύτερη θεωρεί ότι ο εθνικισμός, που είναι ένα καθαρά πολιτικό κίνημα, χρησιμοποιεί αυτό το αίσθημα κοινής ομαδικής ταυτότητας, προκειμένου να αναλάβει πολιτική δράση.¹

Όπως υποστηρίζει ο Ν. Δεμερτζής, τρεις είναι οι κύριοι και ασφαλώς διαπλεκόμενοι φορείς γένεσης και διάδοσης της εθνικιστικής ιδεολογίας: οι διανοούμενοι, τα εθνικιστικά κινήματα και τα κόμματα. Είτε αναφερόμαστε στον ευρωπαϊκό εθνικισμό του 19^{ου} αιώνα, είτε στον αντιαποικιοκρατικό εθνικισμό των αρχών του 20^{ου} αιώνα, είτε ακόμα και στον σύγχρονό μας εθνικισμό της δεκαετίας του 1990, οι διανοούμενοι (φιλόσοφοι, επιστήμονες, λογοτέχνες, ποιητές, δημοσιογράφοι κλπ.), τα κινήματα και τα κόμματα ή άλλου είδους πολιτικές ενώσεις αποτελούν τους βασικούς εκείνους φορείς που τον διαδίδουν και τον διαμορφώνουν.²

Η δύναμη του εθνικισμού, ως σήμερα, υποστηρίζει ο Woolf St. έγκειται στην ικανότητα του να ταυτιστεί, να ενσωματώσει και να κινητοποιήσει υποστήριξη για ένα ευρύ φάσμα ιδεολογικών θέσεων. Η αδυναμία του έγκειται σ' αυτό που φαίνεται ως εγγενής του τάση: στο ότι αφήνει το κράτος να επιβάλλει έναν μονόπλευρο ορισμό της εθνικής ταυτότητας ή σε κρίσιμες περιστάσεις, οδηγεί σε έναν πατριωτισμό, που δεν επιδέχεται κριτική.³

Η εθνικότητα, ως το κατασκευάσμα που αποτελεί τη συλλογική ταυτότητα μιας ομάδας ανθρώπων χωριστής από άλλες, συγκροτεί έναν φαντασιακό συνδετικό κρίκο ανάμεσα στα άτομα και στην «ανθρωπότητα», όσο και ανάμεσα στους νεκρούς προγόνους και στους παρόντες. Είναι ένας φαντασιακός κρίκος, γιατί οικοδομείται επάνω στην ύπαρξη μιας συσσωματωμένης ομάδας, που για να υπάρξει πρέπει με κάποιο τρόπο να απωθήσει τις αντιφάσεις που οδηγούν στην ύπαρξη κοινωνικών τάξεων και ανισότητας συνέπεια των εργασιακών και άλλων σχέσεων.⁴

Η ταυτότητα υποστηρίζει ο St. Woolf δεν είναι ούτε σταθερό, ούτε ένα αποκλειστικό χαρακτηριστικό. Διαμορφώνεται μέσα σε δίκτυα κοινωνικών σχέσεων, που συγκροτούν το περιβάλλον της και εκφράζεται με μια πολλαπλότητα μορφών, ανάλογα με τα ιδιαίτερα συμφραζόμενα. Υπάρχει μια

¹ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 34

² Δεμερτζής Ν., 1995, ό.π., σελ. 76

³ Woolf St., 1999, ό.π., σελ. 77

⁴ Λίποβατς Θ., 1995, ό.π., σελ. 370

πολλαπλή ποιότητα στην ταυτότητα, η οποία ανταποκρίνεται τόσο στο ιδιαίτερο κοινωνικό περιβάλλον όσο και στις διάφορες κοινωνικές καταστάσεις μέσα στις οποίες ζει και δρα κάθε άτομο.¹ Δύο προσεγγίσεις έχουν διατυπωθεί από πολιτικούς και κοινωνικούς επιστήμονες.² Η πρώτη επικεντρώθηκε στη σκόπιμη και σχεδιασμένη δράση του κράτους και η δεύτερη στις αναπόφευκτες συνέπειες του εκσυγχρονισμού. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές της σκόπιμης κρατικής δράσης από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, οι πιέσεις οι οποίες προέκυπταν από τον εκδημοκρατισμό των ευρωπαϊκών κοινωνιών, η αναδιοργάνωση της παγκόσμιας οικονομίας και ο αναπτυσσόμενος διεθνής ανταγωνισμός αύξησαν το ρόλο του κράτους και ενίσχυσαν την ανάγκη του να κερδίσει υποστήριξη, δημιουργώντας στενούς δεσμούς ταύτισης με το «έθνος». Ο Weber υποστηρίζει πως αυτό επιτεύχθηκε μέσω της σκόπιμης δράσης του κράτους όπως η κατασκευή δρόμων και σιδηροδρόμων, που έφερε τα άτομα σε επαφή με τις αγορές, η στρατιωτική θητεία και η υποχρεωτική εκπαίδευση που εγκαθίδρυσαν την καθολική χρήση της γλώσσας της κυρίαρχης κουλτούρας και επέτρεψαν την επεξεργασία ενός κοινού παρελθόντος, το οποίο ανακαλούνταν δια μέσου των εθνικών συμβόλων και των τελετών.³ Όλα αυτά επιδιώχθηκαν σκόπιμα και ενθαρρύνθηκαν από τα νέα κράτη, ιδιαίτερα μέσα από την ανακάλυψη και την επανάληψη των παραδόσεων του παρελθόντος και της ιστορίας, μέσα από τις σημαίες, τους εθνικούς ύμνους, τα μνημεία και τα σχολικά εγχειρίδια.⁴

Η δεύτερη προσέγγιση αποδίδει την εθνική συνείδηση του λαού στις απρόσωπες συνέπειες του εκσυγχρονισμού. Οι δυνάμεις της αγοράς και το μοντέρνο κράτος είχαν ως συνέπεια να σπάσουν οι οικογενειακοί και τοπικοί δεσμοί, καθώς και τα συστήματα αξιών που χαρακτήριζαν τις παραδοσιακές κοινωνίες. Το γεγονός ότι οι άνθρωποι μετακινούνταν περισσότερο και μάθαιναν γράμματα, ενθάρρυνε νέες μορφές κοινωνικής επικοινωνίας υποχρεώνοντας το κράτος να αναπτύξει ένα εκπαιδευτικό σύστημα, μέσα από το οποίο να κοινωνικοποιεί τους πολίτες του στα πλαίσια αυτής της κουλτούρας. Μέσα από το μονοπώλιο που το κράτος είχε στην εκπαίδευση, αντικατέστησε προηγούμενα συστήματα αξιών με μια νέα αίσθηση ταύτισης με το έθνος – κράτος και τον πατριωτισμό.⁵

¹ Woolf St. 1999,ό.π., σελ.64

² Woolf St. 1999, ό.π., σελ. 60

³ Woolf St. 1999, ό.π., σελ. 61

⁴ Woolf St. 1999, ό.π., σελ. 62

⁵ Woolf St. 1999,ό.π., σελ. 63

Η ταυτότητα που συγκροτεί η εθνικιστική ιδεολογία χαρακτηρίζεται από μια ιδιαιτερότητα σε όλες τις περιπτώσεις που εμφανίζεται ο εθνικισμός με τη μια ή την άλλη μορφή.¹ Η ιδιαιτερότητα αυτή έγκειται στο ότι η συλλογική και ταυτοχρόνως ατομική ταυτότητα, η εθνική/εθνικιστική δηλαδή ταυτότητα που συγκροτεί ο εκάστοτε εθνικισμός, είναι μια υπέρτερη ταυτότητα που εννορηστώνει, ενσωματώνει, οργανώνει, ανασυνθέτει, διευθετεί και ιεραρχεί όλες τις άλλες κοινωνικές και ατομικές ταυτίσεις. Αυτό παραδειγματικά σημαίνει ότι πριν από σοσιαλιστής, πριν από δεξιός, πριν από κομμουνιστής, πριν από μέλος ενός σωματείου, πριν από πατέρα, πριν από μητέρα, πριν από γιος ή κόρη, πριν από διανοούμενος, επαγγελματίας ή εργαζόμενος, πριν και πάνω απ' όλα είμαι Έλληνας, Γάλλος, Αμερικανός ή Άγγλος και ούτω κάθε εξής. Ο εθνικισμός συγκροτεί μια ταυτότητα, πλην όμως αυτή δεν είναι μια οποιαδήποτε ατομική και συλλογική ταυτότητα, αλλά είναι μια ταυτότητα που υπερέχει των υπολοίπων με το να τις συντονίζει, να τις ιεραρχεί, να τις εννορηστώνει, αλλά και να τις αποδιρθώνει.² Η ιστορική σημασία των νέων συλλογικών ταυτοτήτων, που οικοδομήθηκαν μέσα από τις εθνικές κρατικές εξουσίες, εντοπίζεται στο επίκεντρο του νέου συλλογικού φαντασιακού. Αντισταθμίζοντας όλες τις αποδιρθρωτικές τάσεις, οι κοινές ταυτότητες εμφανίστηκαν με τη μορφή μιας πανταχού παρούσας, αιωρούμενης και πολυσθενούς «συγκολλητικής ύλης», που καθιστούσε δυνατή τη συμβολική ταύτιση των ατόμων με την ευρύτερη ομάδα, τη συντήρηση των ανυπερθέτων καθηκόντων προς τις φαντασιακές ολότητες και τη γέννηση μιας «εθνικής αλληλεγγύης»³

Κατά το Smith, αυτό που εννοούμε με τον όρο «εθνική ταυτότητα» περιλαμβάνει μια πολιτισμική αλλά και μια πολιτική ταυτότητα και εδράζει τόσο στην πολιτική όσο και στην πολιτισμική κοινότητα.⁴ Από όλα τα είδη συλλογικών ταυτοτήτων όπως η τάξη, το φύλο, η φυλή ή η θρησκεία, η εθνική είναι η πιο θεμελιώδης και η πιο περιεκτική. Η εθνική ταυτότητα στις μέρες μας δεν είναι μόνο παγκόσμια αλλά και διάχυτη. Διαποτίζει τη ζωή των ατόμων και των κοινοτήτων στα περισσότερα πεδία δράσης. Στη σφαίρα της κουλτούρας, η παρουσία της αποκαλύπτεται σε ένα ολόκληρο φάσμα από πεποιθήσεις και μύθους, αξίες και μνήμες και ακόμα στη γλώσσα στους νόμους, στους θεσμούς και στις τελετουργίες. Από κοινωνική άποψη, ο εθνικός δεσμός παρέχει την πιο περιεκτική

¹ Δεμερτζής Ν., 1995, ό.π., σελ. 81

² Δεμερτζής Ν., 1995, ό.π., σελ. 82

³ Τσουκαλάς Κ., 2010, ό.π., σελ. 142

⁴ Smith A., 2000, ό.π., σελ. 145

κοινότητα, τα γενικά αποδεκτά σύνορα, εντός των οποίων λαμβάνει χώρα σε κανονικές συνθήκες η κοινωνική αλληλεπίδραση, αλλά και το όριο που μας διαφοροποιεί από τους «έξω».¹

Για τον Ν. Δεμερτζή, η ιστορική ειδοποιός διαφορά της εθνικής ταυτότητας έγκειται: α) στο ότι συγκροτείται στα πλαίσια μιας φαντασιακής πολιτικής κοινότητας, β) στο ότι το περιεχόμενό της διαμορφώνεται κάθε φορά μέσα από μια επιλεκτική και επινοημένη παράδοση και γ) στο ότι συνιστά μια μορφή συλλογικής αλληλεγγύης με επικρατειακή διαφορά.²

Η εθνική ταυτότητα είναι μια αφηρημένη έννοια, η οποία συνοψίζει τη συλλογική έκφραση μιας υποκειμενικής ατομικής αίσθησης του να ανήκεις σε μια κοινωνικοπολιτική ομάδα: το εθνικό κράτος.³

Για τον Balibar⁴ κάθε ταυτότητα είναι ατομική, αλλά ποτέ δεν υπάρχει ατομική ταυτότητα παρά μόνο ιστορική, δηλαδή καμωμένη μέσα σ' ένα πεδίο κοινωνικών αξιών, κανόνων συμπεριφοράς και συλλογικών συμβόλων. Τα άτομα ποτέ δεν ταυτίζονται τα μεν προς τα δε, αλλά και ποτέ δεν αποκτούν μια ταυτότητα απομονωμένη. Το πραγματικό ζήτημα, λοιπόν, είναι για τον Balibar πως τα στοιχεία της ατομικής ταυτότητας μετασχηματίζονται με τον καιρό και μέσα στον θεσμικό περίγυρο.⁵ Η εθνικιστική ρητορική ισχυρίζεται ότι το άτομο όχι μόνο αποτελεί μέρος του έθνους αλλά ότι ταυτίζεται με την εδαφική μονάδα του έθνους – κράτους.⁶

Η έμφαση στη θεμελιώδη σημασία σχολείου και εθνικής ταυτότητας δίνεται και από τον Balibar⁷ ο οποίος υποστηρίζει τη στενή ιστορική σχέση ανάμεσα στον εθνικό σχηματισμό και την ανάπτυξη του σχολείου ως «λαϊκού» θεσμού, που δεν περιορίζεται μόνο στους εξιδικευμένους κύκλους ή στην παιδεία των ελίτ, αλλά που χρησιμεύει ως υπόβαθρο σε κάθε εγκοινωνισμό ατόμων. Κατ' αυτόν το σχολείο είναι χώρος εγχάραξης της εθνικής ιδεολογίας- ενίοτε και αμφισβήτησής της. Η γενικευμένη εκπαίδευση είναι ο κύριος θεσμός που δημιουργεί εθνισμό ως γλωσσική ενότητα, αλλά δεν είναι ο μόνος : το κράτος, οι οικονομικές ανταλλαγές, η οικογενειακή ζωή, κατά μια έννοια είναι σχολεία, όργανα του ιδανικού έθνους

¹ Smith A., 2000, ό.π., σελ. 145

² Δεμερτζής Νικ., 1995, ό.π., σελ. 93

³ Woolf St., 1999, ό.π., σελ. 59

⁴ Balibar E., «Το Ιστορικό έθνος» στο «*Φυλή Έθνος τάξη, οι διαφορούμενες ταυτότητες*» Εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991, σελ. 144

⁵ Balibar E., 1991, ό.π., σελ. 144

⁶ Woolf St., *Ο Εθνικισμός στην Ευρώπη*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σελ. 59.

⁷ Balibar E., 1991, ό.π., σελ. 150

που αναγνωρίζεται σε μια εθνική γλώσσα, μια γλώσσα δικιά του. Η γλωσσική ιδιαιτερότητα έχει χρησιμοποιηθεί περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο διακριτικό γνώρισμα για τον προσδιορισμό του έθνους.¹

Ο Anderson αναφέρει πως μέσω της γλώσσας, την οποία μαθαίνουμε από τα γεννοφάσκια μας και την αποχωριζόμαστε μόνο στον τάφο, ανασυγκροτούμε το παρελθόν, φαντασιώνουμε τις συντροφικότητες και ονειρευόμαστε το μέλλον.²

Σύμφωνα με την έκφραση του Einar Haugen η γλώσσα ενός λαού δεν είναι η βάση της εθνικής συνείδησης αλλά ένα «πολιτιστικό κατασκεύασμα».³ Η γλώσσα και η εθνικότητα αποτέλεσαν τα κυρίαρχα και ίσως μοναδικά κριτήρια αναγνώρισης μιας «εθνότητας». Η εμφάνιση του εθνικισμού στη δυτική Ευρώπη επιβεβαιώνει αυτή την τάση, η οποία συναντάται από τότε σε πάρα πολλές εθνικιστικές ιδεολογίες. Η σχετική υπεροχή του γλωσσικού κριτηρίου στον εθνικισμό μπορεί να γίνει κατανοητή από πρακτική άποψη, αν σκεφτούμε πως, σε σύγκριση με οποιαδήποτε άλλη πολιτισμική ορίζουσα, η κατοχή ξεχωριστής γλωσσικής κληρονομιάς είναι το λιγότερο αμφισβητήσιμο τεκμήριο: μια φιλολογική εθνική παράδοση αποδεικνύεται ευκολότερα από οποιαδήποτε άλλη και, παρόλες τις πιθανές αμφιβολίες ή ακόμη και διαψεύσεις που επιδέχονται όσες αξιώσεις απορρέουν από αυτήν, συνεχίζει συνήθως να παρέχει αρκετά «θετικά» στοιχεία για την τεκμηρίωση της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας του έθνους.⁴ Η γλώσσα και η εθνικότητα αποτέλεσαν τα κυρίαρχα και ίσως μοναδικά κριτήρια αναγνώρισης μιας «εθνότητας».⁵ Η γλώσσα αποτελεί πρόσφορο και σύνηθες στοιχείο της εθνικής ταυτότητας στο πλαίσιο μιας ιδεολογίας, η οποία είναι προϊόν του κοινωνικού εκσυγχρονισμού και προσπαθεί να ανταποκριθεί σε προβλήματα που προκαλεί η εκσυγχρονιστική διαδικασία.⁶

Το αποφασιστικό στοιχείο δεν είναι μόνο ότι η εθνική γλώσσα έχει καταστεί επίσημη: πολύ πιο θεμελιώδες είναι ότι το σχολείο μπορεί να εμφανιστεί ως στοιχείο της ζωής του λαού, ως πραγματικότητα, όπου ο καθένας μπορεί να ιδιοποιηθεί με τον τρόπο του την κοινή ταυτότητα, χωρίς ωστόσο να την καταστρέψει.⁷

¹ Balibar E.,1991,ό.π., σελ. 150

² Anderson B., 1997,ό.π., σελ.228

³ Hobsbawm E.,1994, ό.π., σελ. 157

⁴ Λέκκας Π., 2006,ό.π., σελ. 145-146

⁵ Hobsbawm E., 1994, ό.π., σελ. 145

⁶ Λέκκας Π.,2006 ,ό.π., σελ. 154

⁷ Balibar E.,1991,ό.π.,σελ. 150

Ο Althusser¹ στο δοκίμιό του για τον ορισμό των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους υποστηρίζει πως κανένας άλλος ιδεολογικός μηχανισμός δε διαθέτει εξασφαλισμένο ακροατήριο για τόση μεγάλη χρονική διάρκεια (η παιδεία είναι μάλιστα και «δωρεάν») για όλα τα παιδιά των καπιταλιστικών σχηματισμών όσο το σχολείο. Το ζευγάρι ιδεολογικών μηχανισμών οικογένειας και εκκλησίας έχει αντικατασταθεί από το σχολείο, το οποίο μάλιστα αποτελεί τον κυρίαρχο ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους, παίζοντας καθοριστικό ρόλο στην αναπαραγωγή των σχέσεων παραγωγής, αν και παρουσιάζεται σαν ουδέτερο έδαφος. Ο Balibar προβαίνει σε δύο διορθώσεις στις διατυπώσεις του Althusser. Αφενός γιατί κατ' αυτόν ο κάθε ιδεολογικός μηχανισμός δεν αποτελεί μόνος του έναν «ιδεολογικό μηχανισμό του κράτους» αλλά συνδυασμό συλλειτουργίας περισσότερων κυρίαρχων θεσμών. Κατά δεύτερο λόγο διατυπώνει ότι η σύγχρονη σημασία της γενικευμένης εκπαίδευσης και της οικογενειακής κυψέλης δεν προκύπτει αποκλειστικά από τη λειτουργική θέση, που κατέχουν οι θεσμοί αυτοί στην αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης. Σχολείο και οικογένεια υποβάλλουν την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης στη διαδικασία δημιουργίας πλασματικού εθνισμού, δηλαδή στη διαδικασία συνάρθρωσης μιας γλωσσικής κοινότητας και μιας έμμεσης φυλετικής κοινότητας στις πληθυσμιακές πολιτικές.² Αυτό που κάνει το σχολείο και την οικογένεια στις αστικές κοινωνίες να αποτελούν από κοινού τον κυρίαρχο ιδεολογικό μηχανισμό είναι η σημασία τους για την εθνική ολότητα, δηλαδή η άμεση σημασία που έχουν για την παραγωγή του εθνισμού. Ο συνδυασμός τους άλλωστε μεταφράζεται στην αυξανόμενη αλληλεξάρτησή τους και στην τάση τους να μοιράζονται το χρόνο διάπλασης των ατόμων. Με αυτήν την έννοια, στις αστικές κοινωνίες δεν υπάρχει παρά ένας κυρίαρχος ιδεολογικός μηχανισμός του κράτους, που για τους δικούς του σκοπούς χρησιμοποιεί το σχολικό και τον οικογενειακό θεσμό, επικουρικά κι άλλους θεσμούς μπολιασμένους πάνω στο σχολείο και την οικογένεια, και των οποίων η ύπαρξη βρίσκεται στη βάση της ηγεμονίας του εθνικισμού.³ Από αυτή την άποψη, στο σύγχρονο έθνος κράτος το σχολείο εξασφαλίζει τη συγκρότηση, την εδραίωση και την αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας μέσα από μαθήματα που προάγουν την εθνική διαπαιδαγώγηση: ιστορία, γλώσσα, γεωγραφία, αλλά και μέσα από άλλες σχολικές δραστηριότητες όπως σχολικές γιορτές, επέτειοι,

¹ Althusser L., 1999, ό.π., σελ. 94-95

² Balibar E., 1999, ό.π., σελ. 157

³ Balibar E., 1999, ό.π., σελ. 157

εκδρομές κ.ά. Ιδιαίτερα το μάθημα της ιστορίας κατέχει προνομιακή θέση στη διαδικασία για τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας μέσα από το σχολείο, γιατί η «εθνική αφήγηση» που παράγει επικεντρώνεται άμεσα στην έννοια της συνέχειας και της ομοιογένειας και ευνοεί την ιδέα της μοναδικότητας του έθνους.¹ Από όλα τα σχολικά εγχειρίδια, τα εγχειρίδια της Ιστορίας χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται ακόμα ως τα κατεξοχήν μέσα ιδεολογικού προσανατολισμού και ελέγχου, πράγμα που τα καθιστά ανεξάντλητες πηγές μελέτης της έννοιας του έθνους και του εθνικισμού.² Η εθνική διαπαιδαγώγηση αποτελεί επομένως θεμελιακό μηχανισμό των σύγχρονων κρατών, που νομιμοποιεί την αρχή με βάση την οποία έχουν συγκροτηθεί, δηλαδή την ταύτιση των πολιτικών και πολιτισμικών ιδιοτήτων του έθνους.³

Το σχολικό σύστημα στα σύγχρονα κράτη καλλιεργεί εκείνα ακριβώς τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, που θεωρούνται κριτήρια της εθνικής ιδιαιτερότητας: προκρίνει ένα συγκεκριμένο γλωσσικό ιδίωμα, τονίζει την εδαφική διάσταση της εθνικής ταυτότητας και προάγει τις κοινές ιστορικές μνήμες και τους κοινούς μύθους καταγωγής. Διαμορφώνει με άλλα λόγια, συλλογικές αναπαραστάσεις για το έθνος και την εθνική ταυτότητα μέσα από την παραγωγή της επίσημης εκπαιδευτικής γνώσης.⁴ Μαζί με την εκπαίδευση, η επιβολή της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας αποτελούν καθοριστικά στάδια στη συγκρότηση του έθνους, επειδή ο στρατός και το σχολείο είναι θεσμοί επιφορτισμένοι με το καθήκον της σφυρηλάτησης της εθνικής ταυτότητας και της διάδοσης ενός ιδιαίτερου συστήματος αξιών.⁵

Στην Ελλάδα οι εθνικιστικές ιδέες αναπτύχθηκαν πριν από την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, κυρίως μέσα στις τάξεις των διανοουμένων και εμπόρων, που είχαν σοβαρές διασυνδέσεις με τα κέντρα της Διασποράς και ήταν επηρεασμένοι από τον δυτικό Διαφωτισμό και, πιο δραματικά, από τα γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης.⁶ Αυτές οι ιδέες για την ίδρυση ανεξάρτητου κράτους κατόρθωσαν να υπερισχύσουν της παραδοσιακής αντίληψης των κοτσαμπάσηδων και της ορθόδοξης εκκλησιαστικής ηγεσίας, που αρχικά

¹ Αβδελά Ε., 1997, ό.π., σελ. 37

² Αγγελόπουλος Κ., 2000, ό.π., σελ. 319

³ Αβδελά Ε., «Εθνική ταυτότητα στο σχολείο» στο Α. Φραγκουδάκη – Θ. Δραγώνα «Τι είν' η πατρίδα μας» εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σελ. 31

⁴ Αβδελά Ε., 1997, ό.π., σελ. 34

⁵ Βεντουρά Λ., *Μετανάστευση και έθνος*, εκδ. Μνήμων, Αθήνα, 1994, σελ. 76

⁶ Μουζέλης Ν., *Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994, σελ. 37.

προτιμούσαν τον μη κατακερματισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Κατόρθωσαν επίσης να υπερισχύσουν του πιο ριζοσπαστικού, ιακωβινικού ρεύματος, που σκόπευε στην ίδρυση μιας διαβαλκανικής κοινοπολιτείας, βασισμένης όχι στη γλώσσα αλλά στη θρησκεία.¹

Η γρήγορη διάδοση του εθνικισμού οφείλει πολλά στη γλώσσα του εθνικισμού, κοινή ανάμεσα στις εκπαιδευμένες τάξεις. Ο εθνικός λόγος, ο οποίος κινείται στη σφαίρα της κατηγορίας του εθνικού, συνίσταται από κοινωνικές ομάδες, την ίδια στιγμή που απευθύνεται σε κοινωνικές ομάδες. Από αυτή την άποψη ο εθνικός λόγος απαιτεί τη διαθεσιμότητα εγγράμματων κύκλων, που θα είναι σε θέση να οργανώσουν τη συγκρότηση και εκφορά του μέσα από μια συστηματική ανάγνωση της πραγματικότητας με βάση τις κατηγορίες του εθνικού. Χωρίς μια τέτοια νοοτροπία, δύσκολα θα μπορούσε να εξηγηθεί το δίκτυο των φιλελληνικών οργανώσεων, που απλώθηκε από άκρη σ' άκρη στην Ευρώπη, στη δεκαετία του 1820. Για τους φιλέλληνες η απελευθέρωση από τους μουσουλμάνους Τούρκους των χριστιανών απογόνων της αρχαίας Ελλάδας, της μητέρας του δυτικού πολιτισμού, σημάδεψε την πορεία της προόδου. Ο πολιτικός ρομαντισμός έδωσε νόημα στη λατρεία του λαϊκού παρελθόντος και επομένως του απομακρυσμένου και αυθεντικού.² Το τίμημα για την ανεξαρτησία των Ελλήνων ήταν η απαίτηση να παίξουν το ρόλο του νεκραναστημένου πανάρχαιου προγόνου της Ευρώπης. Εξάλλου η Ελλάδα, είτε ως πανάρχαιος πρόγονος είτε ως σαθρό προπύργιο της Ανατολής, εσωτερίκησε το πρόβλημα της ετερότητας, το οποίο η ανθρωπολογία έθεσε υπό τον τίτλο «εξωτισμός» και το αντικειμενικοποίησε ως αποκλειστικά δικό της.³

Η ελληνική συνείδηση είναι για τους Δυτικούς μελετητές, εξ ορισμού διασπασμένη ανάμεσα στον ευρωπαϊκό κληρονόμο του αρχαιοελληνικού και τον απείθαρχο Ρωμιό τον εξ Ανατολών.⁴ Η διχοστασία αυτή μπορεί να μεταφραστεί και να μεταφερθεί σε πολλά επίπεδα και συγκεκριμένα ως αντιπαράθεση του υπερεθνικού/συμπαντικού με το εθνικό/κρατικό. Το υπερεθνικό /συμπαντικό ως η ενσάρκωση του Ελληνικού, ως κάτι το αφηρημένο και το ιδεατό, ενώ το εθνικό/κρατικό ως η πραγμάτωση του ελλαδικού, ως κάτι το μίζερο και ανεπρόκοπο. Το ελληνικό για τους Ευρωπαίους ήταν πάντα κάτι το υπερεθνικό,

¹ Μουζέλης Ν., 1994, ό.π., σελ. 38

² Woolf St., 1999, ό.π., σελ. 32

³ Herzfeld M., 1998, *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη, Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1998, σελ. 36.

⁴ Τζιόβας Δ., «Η δυτική φαντασίωση του Ελληνικού και η αναζήτηση του υπερεθνικού» στο *Έθνος – Κράτος Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1995, σελ. 344-348.

το συμπαντικό, χωρώντας μόνο σε αφηρημένες έννοιες, και τούτο φαίνεται στα δυτικά τμήματα κλασικών σπουδών, όπου το Ελληνικό δεν είναι αρχαιοελληνικό αλλά απλά ελληνικό, αφού το νεοελληνικό ουσιαστικά γι' αυτούς δεν υφίσταται, ενώ η έννοια του κλασικού είναι άχρονη και υπερεθνική. Η νεότερη Ελλάδα ίσως ήταν για τους Ευρωπαίους ένα ιστορικό λάθος, ένα κακόζηλο κράτος που δεν μπορούσε να διεκδικήσει το αρχαίο κλέος και για τούτο βέβαια οι ίδιοι είχαν φροντίσει για τον αιώνιο διχασμό του Ελληνικού, με βάση μια πανούργα αποικιοκρατική στρατηγική, στην οποία παγιδεύτηκαν και πολλοί Έλληνες, λόγιοι και διανοούμενοι. Με βάση αυτή τη στρατηγική διαχώρισαν το (αρχαίο) Ελληνικό από το (νέο)Ελληνικό, οικειοποιούμενοι το πρώτο και καταδικάζοντας το δεύτερο σε διαρκή υποβάθμιση.

Η διπλή υπόσταση της συλλογικής ταυτότητας του νεοελληνικού πολιτισμού βρίσκεται ανάμεσα στην αρχαιότητα και το Βυζάντιο. Η παραπάνω νοητική κατασκευή έγινε αποδεκτή από τους περιηγητές, φιλέλληνες και διανοούμενους Ευρωπαίους στα τέλη του 18^{ου} και ενώ οι Έλληνες διανοούμενοι, κυρίως της Διασποράς (Κοραής, Ψυχάρης, Σεφέρης) συνειδητοποίησαν αυτή τη δυϊκή αντίληψη των Ευρωπαίων κατανοώντας την, στην προσπάθειά τους να την ανατρέψουν την αναπαρήγαν κιόλας.¹

Ο Herzfeld M.² αναφέρει ότι, ενώ οι Έλληνες αναζητούσαν τη γενετική επιβεβαίωση του πολιτισμικού τους πεπρωμένου στο σύνδεσμό τους με το αρχαίο παρελθόν, οι δυτικοί παρατηρητές, ενεργώντας βάσει μιας αυτοεκπληρούμενης προφητείας, εντόπιζαν περισσότερο το πεπρωμένο αυτό στα δεδομένα που στοιχειοθετούσαν την ελληνική «καθυστέρηση» και «ιδεοληψία». Οι σημερινοί Έλληνες βιώνουν ακόμα τις συνέπειες αυτής της ανισορροπίας, την οποία η πρόσφατη πολιτική εχθρότητά τους προς τη δυτική ηγεμονία αποκαλύπτει, ενώ ο προγενέστερος ρομαντισμός ουσιαστικά την απέκρυπτε. Η Ελλάδα είναι ίσως μοναδική ως προς τον βαθμό, στον οποίο η χώρα στο σύνολό της έχει υποχρεωθεί να παίζει ταυτόχρονα τους δύο αντιτιθέμενους ρόλους της Πρωτο - Ευρώπης [Ur- Europa] και του ταπεινωμένου υποτελούς, Ανατολίτη. Οι ρόλοι αυτοί θα φαίνονταν ασυμβίβαστοι μεταξύ τους, αν δεν υποδήλωναν και οι δύο κατωτερότητα σε σχέση με τους «αληθινούς» Ευρωπαίους του σήμερα. Αυτή η εννοιολογική και ιδεολογική παγίδα έχει σημαδέψει τόσο την ανθρωπολογική πρακτική όσο και την ευρύτερη πολιτική σκηνή, στην οποία είναι ενσωματωμένη.

¹ Τζιόβας Δ.,1995, ό.π., σελ. 344-348

² Herzfeld M.,1998,ό.π., σελ. 28-29

Η περιθωριακότητα της ελληνικής εθνογραφίας στην ανάπτυξη της ανθρωπολογικής θεωρίας αντικατοπτρίζει την περιθωριοποίηση των Ελλήνων στις διεθνείς σχέσεις. Για πολλούς δυτικοευρωπαίους οι σημερινοί Έλληνες δεν είναι ούτε εντυπωσιακά εξωτικοί ούτε πάλι ξεκάθαρα Ευρωπαίοι . Υποτίθεται ότι είναι οι πρόθυμοι υπηρέτες των δυτικών συμφερόντων και όμως συχνά απειθούν σε αυτό το ρόλο. Κατά συνέπεια δέχονται δημόσιες επικρίσεις από δημοσιογράφους και πολιτικούς όχι ως πρόγονοι όλης της Ευρώπης αλλά ως ανεπαρκώς κοινωνικοποιημένοι και δύστροποι γόνοι της οργανωμένης Δύσης.¹

Για τον Herzfeld η διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας είχε τη σφραγίδα της ευρωπαϊκής συμβολής εφόσον στο παιχνίδι της εξουσίας οι πρώτες ελληνικές πολιτικές ομάδες ονομάστηκαν «γαλλικό», «αγγλικό» και «ρωσικό» κόμμα και ως εκ τούτου γίνεται σαφές ότι ο ορισμός της τελειότητας δεν βρισκόταν σε ελληνικά χέρια, αλλά ούτε και ο ορισμός της ελληνικότητας ήταν σε ελληνικά χέρια, αυτός δηλαδή που σε τελευταία ανάλυση αποτελούσε κριτήριο πολιτισμικού αυτοπροσδιορισμού για όλη την Ευρώπη.² Ο Ελληνισμός για τον M. Herzfeld, αντιπροσωπεύει μια κανονιστική έννοια του παρελθόντος, ιδιαίτερα εξιδανικευμένη και συμβατική, και από αυτήν την άποψη αποδίδει την ουσία μιας ανθρωπολογικής και ιστορικής θεωρητικής παράδοσης, η οποία αποϊστοριοποίησε και οικουμενικοποίησε τον εαυτό της. Όταν το μοντέλο του Ελληνισμού αρχίζει να αποκτά την πατίνα του οικουμενικού μοντέλου, αυτό συμβαίνει επειδή οι επίσημες ερμηνείες υιοθετούν τη ρητορική της δυτικής ιστοριογραφίας - η οποία θεωρεί την αρχαία Ελλάδα πηγή και μητέρα κάθε πολιτισμού άξιου να τον συμπεριλάβει- και αποκλείουν όλες σχεδόν τις τοπικές αντιλήψεις για το παρελθόν από τον κανόνα της «πραγματικής» ιστορίας.

Η Ρωμιοσύνη, αντίθετα, αντιπροσωπεύει την εσωτερική, πρακτική ιστορία της νεότερης Ελλάδας. Αυτή, και όχι ο Ελληνισμός, είναι η διαφορά που συγκροτεί την ελληνική ταυτότητα.³

Ο Ν. Ιντζεσιλόγλου υποστηρίζει πως, όταν μιλάμε για την ελληνική πολιτισμική ταυτότητα, εννοούμε το σύνολο των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων, με τη βοήθεια των οποίων προσδιορίζεται σήμερα ένας πολιτισμός – ή κάποιο στοιχείο ενός πολιτισμού – ως ελληνικός ή ελληνότροπος. Η έννοια της ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας μας παραπέμπει στην έννοια της ελληνικής

¹ Herzfeld M., 1998,ό.π., σελ.28-29

² Herzfeld M., 1998, ό.π., σελ.64

³ Herzfeld M., 1998,ό.π., σελ. 121

εθνικής ταυτότητας ως πολιτισμικής κατασκευής. Πρόκειται για το σύνολο των πολιτισμικών στοιχείων – πρακτικών και νοητικών σχημάτων – , μέσω των οποίων συγκροτείται ή αναγνωρίζεται σήμερα η ταυτότητα του ελληνισμού ως εθνικής πολιτισμικής οντότητας.¹

¹ Ιντζεσιλόγλου Ν., «Περί της κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων» στο *«Εμείς και οι άλλοι» - Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, Κωνσταντινοπούλου Χρ. κ.ά., τυπωθήτω – Γ.Δαρδανός, Αθήνα 1999, σελ. 187.

Δ. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ

Δ1. Ερευνητικά Ερωτήματα – Ερευνητική Υπόθεση

Δ2. Η ερευνητική διαδικασία

Δ3. Πληροφορίες για τον τρόπο καταγραφής των παραθεμάτων

Δ4. Σύστημα κατηγοριών ταξινόμησης

Το σχολικό εγχειρίδιο είναι μέσο διδασκαλίας με μορφή βιβλίου, που χρησιμοποιείται από το μαθητή ενός σχολείου, αφού υποστεί επιτυχώς τη διαδικασία έγκρισης από το Υπουργείο Παιδείας. Η ιδιαιτερότητα του σχολικού εγχειριδίου σε σχέση με οποιοδήποτε άλλο έγκειται στο γεγονός ότι ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του Αναλυτικού Προγράμματος, όσον αφορά τη διδακτέα ύλη ενός μαθήματος, που διδάσκεται σε μια τάξη μιας συγκεκριμένης εκπαιδευτικής βαθμίδας και είναι γραμμένο με τρόπο, που να συνεπικουρεί το μαθητή στην προσπάθειά του για μάθηση.¹ Ο ρόλος του σχολικού εγχειριδίου κατά τη διδασκαλία είναι κεντρικός. Ο κεντρικός αυτός ρόλος του σχολικού εγχειριδίου στη διδασκαλία εξηγείται από το γεγονός ότι το σχολικό εγχειρίδιο θεωρείται το παλαιότερο μέσο διδασκαλίας, έτσι ώστε όχι μόνο η χρήση του να θεωρείται ως εντελώς αυτονόητη, αλλά και το σχολείο γενικότερα χωρίς σχολικό εγχειρίδιο να θεωρείται παντελώς αδιανόητο. Επίσης, η αυθεντία που ασκεί στον πολύ κόσμο ο γραπτός λόγος, καθώς ταυτίζεται με την αλήθεια, επαυξάνεται στην περίπτωση του σχολικού εγχειριδίου από το γεγονός ότι παρουσιάζει με σύστημα, οργάνωση και διάρθρωση τη γνώση μιας συγκεκριμένης επιστημονικής περιοχής. Έτσι δεν είναι τυχαίος ο συνειρμός που δημιουργείται και έχει εμπειρωθεί στον πολύ κόσμο ανάμεσα στις έννοιες «σχολικό εγχειρίδιο» και «μόρφωση». Για πολλούς η χρήση των σχολικών εγχειριδίων στο σχολείο σημαίνει την πρώτη αλλά και την τελευταία επαφή με το βιβλίο και ότι σε πολλά σπίτια τα σχολικά εγχειρίδια είναι τα μόνα βιβλία, που έχει στη διάθεσή της η οικογένεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο αποκτά το σχολικό εγχειρίδιο μια ιδιαίτερη ψυχολογική αξία ως κάτι ξεχωριστό ή και μοναδικό, κάτι κοινωνικώς δυσπρόσιτο, σύμβολο ενός άλλου κόσμου με δύναμη και εξουσία, μέσα στον οποίο το άτομο δεν μπορεί παρά να αισθάνεται ανίσχυρο και αδύναμο.²

Η προεξέχουσα θέση των Αναγνωστικών βιβλίων στην εκπαιδευτική διαδικασία προσέλκυσε το ερευνητικό ενδιαφέρον πολλών επιστημόνων σε διάφορες χώρες καθώς και στη δική μας, που παρόλες τις μεθοδολογικές διαφορές τους, κοινή επιδίωξη έχουν την ανάδυση και ανάδειξη της λανθάνουσας ιδεολογίας του αναλυτικού προγράμματος. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις ερευνητικές μελέτες: (Φραγκουδάκη (1978), Γεωργίου Νίλσεν Μυρτώ (1980), Άχλης (1983) Μακρυνιώτη (1986), Αγγελόπουλος Κ. (1989) Φρειδερίκου Αλεξ.

¹ Καψάλης Α. –Χαραλάμπους Δ.,*Σχολικά εγχειρίδια: θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*, Αθήνα 1995, εκδ. Έκφραση, σελ.113.

² Καψάλης Α –Χαραλάμπους Δ.,1995, ό.π.,σελ. 114-115

(1995), Φραγκουδάκη – Δραγώνα (1997), Μπονίδης (1998), με αντικείμενο τα αναγνωστικά βιβλία του δημοτικού σχολείου αλλά και γενικότερα το σχολικό εγχειρίδιο, εστιάζοντας το ερευνητικό τους ενδιαφέρον στην ιδεολογική λειτουργία που επιτελούν. Εδώ οφείλουμε να επισημάνουμε την ακολουθούμενη μεθοδολογική διαφορά της έρευνας μας, καθώς επίσης καμία από τις εν λόγω έρευνες δεν περιλαμβάνει τη συγκριτική εξέταση δύο συνεχόμενων χρονικών περιόδων όπως συμβαίνει στη δική μας ερευνητική μελέτη.

Τα διδακτικά εγχειρίδια αποτελούν ένα ιδιαίτερο είδος λόγου (discourse). Κατά τον Κιην, τα διδακτικά εγχειρίδια είναι «καταναλώσιμα κείμενα», τα οποία γράφονται για παιδαγωγικούς σκοπούς. Στόχος του διδακτικού βιβλίου είναι να παρέχει στον αναγνώστη, με την οικονομικότερη και ευκολότερα αφομοιώσιμη μορφή, μια δήλωση αυτού που η σύγχρονη επιστημονική κοινότητα πιστεύει ότι γνωρίζει και των κυριότερων χρήσεων, που αυτή η γνώση μπορεί να έχει. Πιο συγκεκριμένα για τα εγχειρίδια των κοινωνικών επιστημών και των επιστημών του ανθρώπου θα μπορούσε να ειπωθεί ότι στην καλύτερη περίπτωση επικεντρώνονται στις έγκυρες ιστορικές θεωρήσεις του ανθρώπου και της κοινωνίας και περιορίζονται στην επιλογή και την παράθεση στοιχειωδών πληροφοριών, ενώ κατά κανόνα, οι έμμεσες ή άμεσες οδηγίες και οι κανόνες ορθού βίου καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο μέρος τους, με συνέπεια αυτά να συμβάλλουν στην κατασκευή μιας βαρετής εικόνας, ενός εύτακτου και ελεγχόμενου κόσμου, που αναπόφευκτα απέχει από την εμπειρική πραγματικότητα των παιδαγωγικών υποκειμένων και μάλλον στην απώθησή τους από την αντίστοιχη πρακτική παραγωγής λόγου.¹

Κατά τον Foucault, ο λόγος φανερώνει το πώς «οι άνθρωποι με την παραγωγή αλήθειας κυβερνούν τους εαυτούς τους και τους άλλους». Με τον όρο «αλήθεια» ο Foucault δεν εννοούσε την παραγωγή αληθών λεγομένων, αλλά τη διαμόρφωση περιοχών στις οποίες «η εξάσκηση» του αληθούς και του ψευδούς μπορεί να καθίσταται έγκυρη». ²

Ο λόγος είναι στη πραγματικότητα «πολιτικό αγαθό», που το ανώνυμο «μουρμουρητό» του αναδύεται από ένα συγκεκριμένο χώρο, όπως είναι, για την

¹ Σολομών Ι., *Πειθαρχία και γνώση*, Τοπικά α', Αθήνα Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών Ανθρώπου, 1994, σελ. 122-123.

² David J., Stephen B., «Εκπαιδευτική δράση και κοινωνική ρύθμιση των υποκειμένων: Γνώση, πειθαρχία και το πεδίο του σχολείου», στο Ι. Σολομών και Γ. Κουζέλης (επιμ.), *Πειθαρχία και γνώση*, Τοπικά α', Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών Ανθρώπου, Αθήνα 1994, σελ. 171.

περίπτωση της εκπαίδευσης, το υπουργείο Παιδείας, η Επιθεώρηση ή το εθνικό συμβούλιο αναλυτικών προγραμμάτων. Ο λόγος, ακόμη, ρυθμίζεται βάσει δύο πεδίων αναφοράς. Στη σχέση του προς τη γνώση, ο λόγος επιδεικνύει «εμμένουσες αρχές κανονικότητας». Επίσης ο λόγος βρίσκεται σε στενή διαπλοκή και με προγράμματα που έχουν σχεδιαστεί με στόχο τη διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας. Έτσι ο λόγος είναι «σύμπλεγμα» εξουσίας και γνώσης.¹

Τα σχολικά εγχειρίδια που διδάσκονται στο μάθημα της γλώσσας, το οποίο καταλαμβάνει και το μεγαλύτερο μέρος του ωρολογίου σχολικού προγράμματος, (8 ώρες για την Δ΄ τάξη, 7 ώρες για την Ε΄ και ΣΤ΄ τάξη την εβδομάδα) αποτελούν ένα ιδιαίτερο είδος ερευνώμενου υλικού γιατί αποτελείται α) από ποιήματα και κείμενα τα οποία είναι αποσπάσματα αναγνωρισμένων λογοτεχνικών έργων τέχνης που γράφτηκαν από λογοτέχνες και ποιητές που έζησαν σε διάφορες ιστορικές και κοινωνικές περιόδους, με σκοπό να αναγνωστούν από το ευρύ κοινό, β) από κείμενα των συγγραφικών ομάδων των σχολικών εγχειριδίων με σκοπό να διδαχθούν γραμματικά ή συντακτικά φαινόμενα και γ) από κείμενα που έχουν δημοσιευτεί στον ελληνικό τύπο. Το κείμενο κατέχει καίρια θέση σε όλο το αναλυτικό πρόγραμμα, διατρέχοντας διαφορετικά μαθήματα και δραστηριότητες, και αποτελεί ένα κεντρικό άξονα αναφοράς τόσο στη διδασκαλία όσο και στη μάθηση.

Τα παραπάνω είδη γραπτού λόγου έχουν υποστεί ένα είδος επεξεργασίας, ώστε να είναι κατάλληλα για σχολική και διδακτική χρήση. Η διδακτική και σχολική χρήση του είδους των κειμένων, που μόλις αναφέρθηκε, διαμορφώνει ένα διαφορετικό πλαίσιο, αφού τα εν λόγω κείμενα αποσπώνται από το φυσικό τους πλαίσιο και επαναπλαισιώνονται ως ένα νέο είδος λόγου (discourse) στο πεδίο του σχολείου. Ο όρος «επαναπλαισίωση» αποτελεί βασικό εννοιολογικό εργαλείο του θεωρητικού μοντέλου, που διατύπωσε ο Basil Bernstein, που αφορά στο μηχανισμό κατασκευής των διδακτικών κειμένων. Κατά τον Bernstein, η βασικότερη λειτουργία του παιδαγωγικού μηχανισμού στα σύγχρονα ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά συστήματα, μετά από αυτήν της ρύθμισης της κατανομής των λόγων των διαφορετικών κατηγοριών γνώσης σε διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες

¹ David J., Stephen B., 1994, ό.π., σελ. 171

υποκειμένων, είναι η λειτουργία της «αναπλαισίωσης», η οποία αποτελεί την ιδιαίτερη αποστολή του «παιδαγωγικού λόγου».¹

Ο «παιδαγωγικός λόγος» ορίζεται από τον Bernstein ως ο κανόνας, βάσει του οποίου ο διδακτικός λόγος ενσωματώνεται αναπόσπαστα σε αυτό που αποκαλεί ρυθμιστικό λόγο. Ο διδακτικός λόγος αφορά τις, διαφόρων κατηγοριών, δεδομένες γνώσεις, πληροφορίες και δεξιότητες και ρυθμίζει τους κανόνες που συγκροτούν τη θεμιτή ποικιλία τους και τα εσωτερικά και συσχετιστικά (εξωτερικά) χαρακτηριστικά τους. Ο ρυθμιστικός λόγος προσφέρει και νομιμοποιεί τους επίσημους κανόνες, που ρυθμίζουν την τάξη, τις σχέσεις και τις ταυτότητες, οι οποίες δεν απορρέουν από τα εσωτερικά των στοιχείων του διδακτικού λόγου. Ουσιαστικά, ο παιδαγωγικός λόγος είναι κατά τον Bernstein μια αρχή, σύμφωνα με την οποία άλλοι λόγοι, προκειμένου να μεταδοθούν, μετατοπίζονται από το «διανοητικό πεδίο», από το πραγματικό πρωτογενές πλαίσιο της πρακτικής τους, απεκδύονται από τις αρχικές τους κοινωνικές βάσεις και σχέσεις μεταξύ τους και επανατοποθετούνται σε ένα νέο δευτερογενές πλαίσιο, με δική του τάξη, ρυθμίσεις και σχέσεις, τις οποίες αυτοί οι «ανα-πλαισιωμένοι» λόγοι συνιστούν. Η αναπλαισίωση γίνεται από συγκεκριμένους φορείς – παράγοντες, οργανισμούς, υπηρεσίες ή άτομα, που είτε μόνιμα είτε περιστασιακά έχουν το ρόλο αυτό. Μπορεί να ανήκουν διοικητικά στο δημόσιο τομέα, σ' όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης αλλά και στον ιδιωτικό τομέα. Ανεξάρτητα από τη θέση τους, συγκροτούν αυτό που ο Bernstein αποκαλεί «πλαίσιο αναπλαισίωσης».²

Η αναπλαισιωμένη γνώση κατανέμεται στα αναλυτικά προγράμματα και τα σχολικά εγχειρίδια με τα επιμέρους συνθετικά συστατικά τους, που δεν είναι άλλα από τα διδακτικά κείμενα ως «ειδικευμένοι νόμοι αλήθειας», επιδιώκοντας μέσα από τη διαμόρφωση συγκεκριμένων παιδαγωγικών ταυτοτήτων τη ρύθμιση της συνείδησης και της εμπειρίας των εκπαιδευτικών και των μαθητών. Στο επίπεδο της ατομικής προσωπικότητας επιδιώκεται η διαμόρφωση της συνείδησης των μαθητών σύμφωνα με τους επίσημους εκπαιδευτικούς σκοπούς, που ανιχνεύονται στο περιεχόμενο των curricula των διαφόρων βαθμίδων εκπαίδευσης, και των διαφορετικών τύπων σχολείων. Ο λόγος του κράτους και ο λόγος των εθνικών στοχεύσεων και οραματισμών, που είναι κυρίαρχοι στην περίπτωση της Ελλάδας, υπαγορεύουν και καθορίζουν τις αρχές αναπλαισίωσης

¹ Bernstein B., *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*, Αλεξάνδρεια 1991, σελ. 230-232

² Σολομών Ι., 1994, ό.π., σελ. 124

της σχολικής γνώσης και προσδιορίζουν τα όρια, μέσα στα οποία οι δάσκαλοι και οι μαθητές μπορούν να κινηθούν κατά την επιτέλεση των ρόλων τους.¹

Ο Bernstein υποστήριξε ότι ο σύγχρονος παιδαγωγικός λόγος του κράτους, που αναδύεται από την επίσημη αρένα αναπλαισίωσης, διαμορφώνει τέσσερις κατηγορίες παιδαγωγικών ταυτοτήτων, που εισάγονται στα διάφορα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Πρόκειται για την αναδρομική, την προοπτική, την αποκεντρωμένη θεραπευτική και την επικεντρωμένη στην αγορά ταυτότητα. Οι συγκεκριμένες ταυτότητες προωθούν την καλλιέργεια συγκεκριμένου τύπου συνείδησης και επιδρούν στη διαμόρφωση των επιλογών και της συμπεριφοράς των δασκάλων και των μαθητών. Δε θα ασχοληθούμε με την αποκεντρωμένη θεραπευτική ταυτότητα, και την επικεντρωμένη στην αγορά ταυτότητα, γιατί αυτή λόγω της χρηματοδότησης των ελληνικών Πανεπιστημίων από το κράτος, της εισαγόμενης τεχνολογίας και της μη σύνδεσης της εκπαίδευσης με την τοπική - εθνική παραγωγή, δεν φαίνεται να συναντώνται στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Αντίθετα θα ασχοληθούμε με *το λόγο της αναδρομικής ταυτότητας* «σύμφωνα με την οποία επιδιώκεται η ανάδειξη του εθνικού, θρησκευτικού και του πολιτιστικού παρελθόντος με στόχο τη διατήρηση της συλλογικής κοινωνικής συνοχής και την κατοχύρωση και προβολή του συγκεκριμένου παρελθόντος στο μέλλον» και τις *προοπτικές ταυτότητες* «που κατασκευάζονται για ν' ανταποκριθούν στις σύγχρονες τεχνολογικές, οικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές».²

Υπό αυτή την οπτική τα κείμενα των σχολικών εγχειριδίων της γλώσσας φαίνεται να αποτελούν μια σύνθεση επαναπλαισιωμένων αυθεντικών έργων από το χώρο της ποίησης, της λογοτεχνίας, του τύπου, καθώς και των αυτοσχέδιων κειμένων των συγγραφικών ομάδων, που δημιουργούν ένα ξεχωριστό είδος λόγου (*discourse pedagogique*) που αποτελείται από διαφορετικά είδη κειμένων με διαφορετική πηγή προέλευσης, γραμμένα σε διαφορετικούς χρόνους. Αυτή η διαφορετικότητα και η ιδιαιτερότητα των κειμένων επιβάλλει την ιδιαίτερη προσοχή του ερευνητή κατά την διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας. Η δυσκολία για την χρησιμοποίηση ενός κατάλληλου ερευνητικού εργαλείου, που θα ανταποκρινόταν στην ιδιαιτερότητα του ερευνητικού μας υλικού ειδικά στην αρχή, ήταν εξαιρετική.

¹Κουστουράκης Γ.- Ασημάκη Α. «Παιδαγωγικές ταυτότητες και Curriculum: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση του Μαθήματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής στο Ελληνικό Δημοτικό σχολείο (1984-2009)», 2^ο Νοτιο-Ευρωπαϊκό και Μεσογειακό Συνέδριο, Πολιτειότητα, Ταυτότητα και Πολιτισμός: Η πρόκληση για την εκπαίδευση, Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα, 10-11 Απριλίου 2009, σελ. 3

²Κουστουράκης Γ. – Ασημάκη Α., 2009, ό.π., σελ. 4

Η βιβλιογραφική μελέτη όλων των μεθοδολογικών μοντέλων ανάλυσης περιεχομένου σχολικών εγχειριδίων συνέβαλε αποφασιστικά στην επιλογή και τη χρήση της μεθόδου και των τεχνικών που εν τέλει χρησιμοποιήθηκαν, ώστε να υλοποιηθεί ο ερευνητικός μας στόχος, που ήταν η ανεύρεση των μηνυμάτων που εμπεριέχονται στα κείμενα των σχολικών εγχειριδίων και πώς μέσα από αυτά τα κείμενα παρουσιάζεται ο εθνικός εαυτός μέσα στο χρόνο, δηλαδή στο εθνικό παρόν και στο εθνικό παρελθόν, ώστε να συμβάλλουν στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας των μαθητών και της συγκρότησης του εθνικού εαυτού.

Η μελέτη αυτή κινείται στα πλαίσια έρευνας των σχολικών εγχειριδίων ως φορέων ιδεολογίας και δη της επίσημης θεσμοθετημένης εκπαιδευτικής ιδεολογίας.

Στόχος της έρευνας είναι η διερεύνηση των μηνυμάτων, των στάσεων και των αξιών, που εμπεριέχονται στα κείμενα των σχολικών εγχειριδίων, τα οποία συμβάλλουν στη διαμόρφωση και αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας και τη συγκρότηση του εθνικού εαυτού. Τα συμβολικά πολιτισμικά προϊόντα αποτελούν για τις επιστήμες του ανθρώπου μια από τις πλέον δόκιμες και εκμεταλλεύσιμες πηγές για τη διερεύνηση των κοινωνικών αναπαραστάσεων, της ιδεολογίας, του κοινωνικού φαντασιακού.¹

Η μελέτη του ερευνώμενου υλικού οδήγησε στη διατύπωση ερευνητικών ερωτημάτων², τα οποία οδήγησαν στη σύνδεσή τους με την ερευνητική μέθοδο και την επιλογή της θεωρίας. Η επιλογή βασίστηκε στο παράδειγμα του επαγωγικού συλλογισμού, στο πλαίσιο του οποίου ο ερευνητής αναπτύσσει θεωρητικές προτάσεις ή υποθέσεις μέσα από τα δεδομένα, με μια διαδικασία που είναι κοινά αντιληπτή ως κίνηση από το ειδικό προς το γενικό. Στο χώρο της ποιοτικής ερευνητικής παράδοσης, αυτή η συλλογιστική είναι ιδιαίτερα γνωστή για τη σύνδεσή της με τη «θεμελιωμένη δόμηση θεωρίας» των Glaser και Strauss, σύμφωνα με την οποία η θεωρία δεν επιβάλλεται a priori στα δεδομένα, δεν είναι προκαθορισμένη και αμετάβλητη, αλλά γεννιέται από τα δεδομένα, αναδύεται δηλαδή μέσα από τα δεδομένα.³

¹ Σακαλάκη Μ., « Η ανάλυση περιεχομένου» στο Παπαστάμιου Στ. και συνεργάτες στο *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία: Επιστημολογικοί Προβληματισμοί και Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις* τ. Α', Ελληνικά Γράμματα 2001, σελ. 480

² Τα ερευνητικά ερωτήματα αποτελούν οχήματα από τα οποία εξαρτάται η κίνηση από το ευρύ ερευνητικό ενδιαφέρον στο συγκεκριμένο ερευνητικό επίκεντρο και έργο (J. Mason, 1996, σελ.43)

³ Κυριαζή Ν., *Η Κοινωνιολογική έρευνα- Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Ελληνικά Γράμματα 2005, σελ. 270

Δ1. Ερευνητικά Ερωτήματα – Ερευνητική Υπόθεση

Ως βασικά ερωτήματα διατυπώθηκαν τα εξής:

- Σε τι είδους εθνική ταυτότητα προσανατολίζεται η κατασκευή των μελλοντικών Ελλήνων πολιτών;
- Οι αναπαραστάσεις του ελληνικού έθνους, όπως παρουσιάζονται στα σχολικά εγχειρίδια, ως προς τι διαφοροποιούνται μέσα στο χρόνο;
- Ποια είναι η εικόνα του εθνικού εαυτού σ' ό,τι αφορά το παρόν και το παρελθόν στη σειρά των σχολικών εγχειριδίων περιόδου 1983-2005 και 2006-2012;
- Ποια στοιχεία συνθέτουν το εθνικό παρόν και το εθνικό παρελθόν σ' ό,τι αφορά τα εγχειρίδια περιόδου 1983-2005 και 2006-2012;
- Η πορεία του εθνικού εαυτού – Αρχαιότητα-Βυζάντιο-Νεότερη Ελλάδα είναι η ίδια και στις δύο σειρές εγχειριδίων;
- Πώς παρουσιάζεται η πολιτισμική ακτινοβολία του παρελθόντος και του παρόντος;

Σ' ό,τι αφορά την ερευνητική μας υπόθεση θα μπορούσε να διατυπωθεί επιγραμματικά ως εξής:

Υποθέτουμε ότι, εφόσον το ελληνικό κράτος συστάθηκε, νομιμοποιούμενο μέσα από το παρελθόν που υπήρχε στο συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, στο εξής η νομιμοποίηση δε θα θεμελιώνεται στο παρόν αλλά στο ιστορικό παρελθόν.

Η ανάλυση περιεχομένου των κειμένων που χρησιμοποιήθηκε, ως μέθοδος ανάλυσης των σχολικών εγχειριδίων, προϋποθέτει το μεσολαβητικό διάλογο ανάμεσα στο πλαίσιο αναφοράς του ερευνητή και εκείνων που παρήγαγαν το κείμενο. Ο σκοπός αυτού του διαλόγου είναι να μπορέσουμε να κινηθούμε στο πλαίσιο του «ερευνητικού κύκλου», εντός του οποίου κατανοούμε το κείμενο.

Κατανοώντας το πλαίσιο, που παρήγαγε αρχικά το κείμενο, αναγνωρίζουμε την αξία αυτού του πλαισίου, γεγονός που συμβάλλει αποφασιστικά στην κατανόηση του κειμένου. Το πλαίσιο αναφοράς του ερευνητή γίνεται το εφαλτήριο για την είσοδό μας σε αυτόν τον κύκλο, έτσι που ο κύκλος έρχεται να κλείσει μέσα του το διάλογο ανάμεσα στον ερευνητή και στο κείμενο.¹

Η ανάλυση περιεχομένου είναι μια πολύμορφη μέθοδος ελεγχόμενης και συστηματικής περιγραφής και ερμηνείας του γραπτού και προφορικού λόγου. Οι ευρηματικές και επαληθευτικές λειτουργίες της μεθόδου και οι δυνατότητες, που παρέχει για συναγωγή συμπερασμάτων ως προς τις συνθήκες παραγωγής αλλά και αποδοχής του επικοινωνιακού μηνύματος, καθιστούν την εν λόγω μέθοδο ιδιαίτερα χρήσιμη, είτε ως κύριο εργαλείο της έρευνας είτε ως βοηθητικό εργαλείο άλλων τεχνικών. Το πεδίο της ανάλυσης περιεχομένου καλύπτει όλο το φάσμα των γραπτών και προφορικών επικοινωνιών. Μπορούμε να υποβάλλουμε σε ανάλυση περιεχομένου οτιδήποτε έχει λεχθεί και έχει γραφεί.²

Σύμφωνα με τον Robert Weber, η ανάλυση περιεχομένου «είναι ερευνητική μέθοδος, που χρησιμοποιεί συγκεκριμένους κανόνες για την εξαγωγή έγκυρων συμπερασμάτων από την ανάλυση γραπτών κειμένων. Αυτά τα συμπεράσματα αφορούν είτε τον αποστολέα είτε το ίδιο το μήνυμα ή τον παραλήπτη του μηνύματος. Οι κανόνες αυτής της διαδικασίας διαφέρουν ανάλογα με το θεωρητικό υπόβαθρο και το υπό έρευνα θέμα...»³

Η ανάλυση περιεχομένου επιτρέπει τη συστηματική διερεύνηση του κειμένου. Αυτό συνεπάγεται α) ότι το κείμενο εξετάζεται στην ολότητά του, β) ότι οι κατηγορίες που χρησιμοποιούνται για την ταξινόμηση των δεδομένων ορίζονται με σαφήνεια, έτσι ώστε να είναι δυνατή η επανάληψη και ο έλεγχος της διαδικασίας από άλλους ερευνητές, και γ) ότι ποσοτικοποιούνται χαρακτηριστικά που εμφανίζονται στο κείμενο, ούτως ώστε να μπορεί να διαπιστωθεί η σημασία που φέρουν στο ίδιο κείμενο αλλά και σε σύγκριση με άλλα.⁴ Η γενική προβληματική της έρευνας καθορίζει τα ερωτήματα που τίθενται, τις κατηγορίες που κατασκευάζονται και τη μονάδα ανάλυσης. Στην κλασική μορφή της ανάλυσης περιεχομένου η θεωρία δεν αναδύεται από τα δεδομένα, αλλά προϋπάρχει και τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται απαντώνται από τα

¹ J. Mason, 2003, ό.π., σελ. 167

² Παπαστάμου Στ.και συνεργάτες, ό.π.2001, σελ.478

³ Κυριαζή Ν., *Η κοινωνιολογική έρευνα,Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και τεχνικών*, εκδ. ελληνικά γράμματα 2005, σελ.284

⁴Κυριαζή Ν.,2005, ό.π., σελ. 284

στοιχεία του περιεχομένου. Στην περίπτωση όμως που ο ερευνητής ξεκινάει έχοντας μόνο γενικές ιδέες για το υπό έρευνα θέμα και οι εννοιολογικές κατηγορίες διαμορφώνονται μετά την εξέταση του υλικού, εφαρμόζοντας δηλαδή επαγωγική προσέγγιση, η διαδικασία μετατρέπεται σε *ποιοτική ανάλυση* περιεχομένου, που αντιστοιχεί στην ουσία είτε στη μέθοδο θεμελίωσης¹ της θεωρίας, είτε στην αναλυτική επαγωγή.

Το ποσοτικό παράδειγμα ανάλυσης περιεχομένου με το οποίο επιχειρείται η μετατροπή του ποιοτικού υλικού σε μετρήσιμες μονάδες,² δεν κρίθηκε κατάλληλο για την παραγωγή εξηγήσεων, των οποίων το νόημα θα ήταν ερμηνευτικό και σημαντικό ως προς τη σχέση του με τα ερευνητικά ερωτήματα που έχουμε θέσει.

Αφού λήφθηκε η απόφαση σχετικά με τα ερωτήματα που έθεσε η έρευνα καθώς και τα δεδομένα στα οποία στηρίχθηκε, προσδιορίστηκε η βασική μονάδα καταγραφής των δεδομένων. Η μονάδα καταγραφής είναι το τμήμα εκείνο του κειμένου, που θα εκληφθεί ως βασική μονάδα προορισμένη να ενταχθεί σε μια κατηγορία και να μετρηθεί. Ανάλογα με τους στόχους της έρευνας ως μονάδα καταγραφής μπορούμε να επιλέξουμε τη λέξη, την πρόταση, την παράγραφο, το θέμα, το πρόσωπο ή το συνολικό κείμενο.³

Στη μελέτη αυτή επιλέχτηκε ως μονάδα καταγραφής το «θέμα» με άξονα τον εθνικό χρόνο, την έννοια της εθνικής ταυτότητας και της συγκρότησης του εθνικού εαυτού. Το θέμα θεωρείται ως η καταλληλότερη μονάδα καταγραφής στην έρευνα των σχολικών βιβλίων, γιατί « αυτή είναι απαραίτητη στην έρευνα προπαγάνδας, διαθέσεων, στάσεων, αξιών, πεπιοθήσεων που απεικονίζονται σε ένα κείμενο».⁴ Η μονάδα αυτή συνιστά μια πρόταση, μια δήλωση, μια διαβεβαίωση, μια ιδέα, ένα επιχείρημα, μια διαπίστωση, αναφορικά με κάποια από τις υποθέσεις της έρευνας. Το θέμα στην πιο απλή μορφή του συνίσταται σε μία πρόταση και είναι δυνατόν να εκτείνεται σε μία, αλλά και περισσότερες φράσεις ή και παραγράφους.

Μετά τη μονάδα καταγραφής ορίζεται μια μονάδα συμφραζομένων, η οποία βοηθά στη διευκρίνιση του νοήματος κάθε θέματος. Πρόκειται για ένα τμήμα του κειμένου με ευρύτερες διαστάσεις από εκείνες της μονάδας καταγραφής, μέσα στο

¹ Κυριαζή Ν., 2005, ό.π., σελ. 270

² Μπονίδης Κ., 2004, ό.π., σελ. 53

³ Κυριαζή Ν., 2005, ό.π. σελ. 289, Κ. Μπονίδης 2004 σελ. 54, Μ. Σακαλάκη στο Στ. Παπαστάμου, 2001, σελ. 485

⁴ Μπονίδης Κ., 2004, ό.π., σελ. 54 και Ν. Κυριαζή 2005, σελ. 291

οποίο θα εντάξουμε τη μονάδα καταγραφής, για να κατανοήσουμε με ακρίβεια το νόημά της. Μονάδα συμφραζομένων μπορεί να θεωρηθεί ολόκληρο το κείμενο, η σελίδα, η παράγραφος, η φράση. Όσο μεγαλύτερη είναι η μονάδα συμφραζομένων, τόσο ακριβέστερη είναι η κατανόηση του νοήματος της μονάδας καταγραφής και το πέρασμα στην διερευνητική ανάγνωση των κειμένων. Στο ερευνώμενο υλικό μας, ορίστηκε το κείμενο.¹

¹ Σακαλάκη Μ., 2001,ό.π., σελ. 486

Δ2. Η ερευνητική διαδικασία

Αμέσως μετά τον καθορισμό των πηγών και τη βιβλιογραφική μελέτη της μεθοδολογίας έρευνας αλλά και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των μεθοδολογικών μοντέλων ανάλυσης περιεχομένου, τα στάδια της έρευνας διαμορφώθηκαν ως εξής:

- Διερευνητική ανάγνωση των κειμένων με άξονα τον εθνικό χρόνο, τον εθνικό εαυτό και την εθνική ταυτότητα. Μετά την ανάγνωση καταβλήθηκε προσπάθεια για τον ακριβή εντοπισμό των κειμένων που θα αποτελούσαν το corpus της έρευνας μας, σε σχέση με τη θεωρία της εθνικής ιδεολογίας και της εθνικής ταυτότητας. Κατά την ανάγνωση χρησιμοποιήθηκε η ερμηνευτική μέθοδος κατανόησης του νοήματος. Αυτή αφορά στην κατανόηση μιας κατάστασης πραγμάτων μέσω της αποσαφήνισης και της σύνθεσης του γενικότερου νοήματος, του όλου, στο οποίο πρέπει να τοποθετηθεί καθώς υφίσταται κυκλική σχέση ανάμεσα στο όλο και στα μέρη που το απαρτίζουν: Ο Gadamer υποστηρίζει πως: « Η σημασία που εμπεριέχεται στο όλον κατανοείται δια των μερών, αλλά μόνον υπό το φως του όλου αποκτούν τα μέρη τη διευκρινιστική τους λειτουργία»¹
- Προσδιορισμός του γενικού νοήματος και της κεντρικής ιδέας του κάθε κειμένου² με βάση τον άξονα «εθνικός χρόνος, εθνική ταυτότητα, συγκρότηση του εθνικού εαυτού» που οδήγησαν στη διατύπωση παραθεμάτων, τα οποία παραθέματα με τη σειρά τους οδήγησαν στην ομαδοποίησή τους σε κατηγορίες. Τα κείμενα δηλαδή αποδελτιώθηκαν με βάση το σημασιολογικό τους περιεχόμενο καθώς αυτό είχε στοιχεία που θα μπορούσαν να συνδεθούν με την εθνική υποκειμενικότητα και τη διαμόρφωση του κοινωνικού υποκειμένου.
- Συγκρότηση του συστήματος των κατηγοριών, η οποία βασίστηκε στο παράδειγμα του επαγωγικού συστήματος κατηγοριών, των

¹ Μπονίδης Κ., 2004, ό.π., σελ. 86

² Μπονίδης Κ., 2004, ό.π., σελ. 88

κατηγοριών δηλαδή που υποδεικνύει το περιεχόμενο των ίδιων των υπό ανάλυση εγχειριδίων και του επακριβούς ορισμού αυτών.¹ Αφού ολοκληρώθηκε η ανάγνωση των 12 σχολικών εγχειριδίων περιόδου 1983-2006, προέκυψαν κατηγορίες ταξινόμησης, οι οποίες στη συνέχεια εφαρμόστηκαν στην καινούρια σειρά των 9 εγχειριδίων, περιόδου 2006-2010, όπου με κάποιες τροποποιήσεις οριστικοποιήθηκαν, προκειμένου να εφαρμοστούν λειτουργικά και στα 21 εγχειρίδια.

Η Ν. Κυριαζή επισημαίνει πως κατά τη διαδικασία κατηγοριοποίησης ο ερευνητής ερμηνεύει το περιεχόμενο της υπό ανάλυση επικοινωνιακής μονάδας με βάση τις κατηγορίες, που έχει κατασκευάσει. Το νόημα όμως του περιεχομένου δεν είναι ένα και μοναδικό, ούτε ο τρόπος που ερμηνεύεται είναι κατ' ανάγκη διυποκειμενικός. Ακόμη και αν αποδέκτης είναι ο ίδιος, το περιεχόμενο μπορεί να μεταφέρει εναλλακτικά νοήματα. Ως εκ τούτου, η κατηγοριοποίηση λεκτικών συμβόλων, σχετικά με τα νοήματα στα οποία παραπέμπουν, παραμένει μία διαδικασία εν πολλοίς αναπόφευκτα υποκειμενική. Με άλλα λόγια, τα συμπεράσματα της ανάλυσης στηρίζονται σε μεγάλο βαθμό στην υποκειμενική κρίση και στην απλή κοινή λογική του ερευνητή, ενώ τα στοιχεία δεν έχουν ένα και μοναδικό νόημα.² Το ίδιο επισημαίνει και ο Umberto Eco, ο οποίος υποστηρίζει πως δεν μπορεί να γίνει μία και μόνη ερμηνευτική εικασία για ένα κείμενο, γιατί μπορεί να υπάρξουν άπειρες, αλλά οι εικασίες δοκιμάζονται πάνω στη συνοχή του κειμένου και η κειμενική συνοχή δεν μπορεί παρά να αποκλείσει ορισμένες άστοχες εικασίες.³

- Επιλογή και αποδελτίωση όλων των μονάδων καταγραφής με βάση το θέμα εθνικός χρόνος – εθνικός εαυτός – εθνική ταυτότητα, και τέλος πραγματοποίηση της ταξινόμησης των παραθεμάτων με βάση το σύστημα των κατηγοριών που προέκυψε. Κατά τον προσδιορισμό των κατηγοριών καταβλήθηκε προσπάθεια, ώστε οι

¹ Μπονίδης Κ., 2004, ό.π., σελ. 62 και J. Mason, 2003 ό.π. σελ.269

² Κυριαζή Ν., 2005, ό.π., σελ. 295

³ Eco U. *Τα όρια της ερμηνείας*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1993, σελ. 46

κατηγορίες αυτές να ανταποκρίνονται στους κανόνες της αντικειμενικότητας και της παραγωγικότητας.

Με τον όρο αντικειμενικότητα αναφερόμαστε στην κατασκευή ενός συστήματος κατηγοριών με σαφή κριτήρια ορισμού των τάξεων και των όρων ταξινόμησης ώστε αυτές να μην χαρακτηρίζονται από υποκειμενισμό . Ο Holsti υποστηρίζει ότι ο προσδιορισμός των κατηγοριών πρέπει να αναπαριστά τα στοιχεία της θεωρίας του ερευνητή. Με τον όρο παραγωγικότητα εννοούμε να προσφέρονται οι κατηγορίες για εξαγωγή συμπερασμάτων, για διατύπωση νέων υποθέσεων και για παροχή αξιόπιστων δεδομένων.¹

- Ταξινόμηση των κειμένων με βάση το περιεχόμενό τους. Τα κείμενα εντάχθηκαν σε περισσότερες από μία κατηγορίες καθώς αυτό υπαγορευόταν από τη συνάφεια του περιεχομένου τους.
- Χρήση των ποσοτικών δεδομένων που προέκυψαν μετά την πλήρη καταγραφή τους, τα οποία συνέβαλαν στη δημιουργία σχετικών διαγραμμάτων και πινάκων που εμφανίζονται στο παράρτημα τα οποία αξιοποιήθηκαν στη συγκριτική επισκόπηση και στην εξαγωγή των συμπερασμάτων.
- Ποιοτική Ανάλυση Περιεχομένου του αποδελτιωμένου υλικού σε συνδυασμό με την τεχνική της κειμενικής ανάλυσης από το παράδειγμα της συγκεκριμένης ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, σύμφωνα με το οποίο επιχειρείται, μέσω μιας αφαιρετικής διαδικασίας που οδηγεί στη μείωση του ερευνώμενου υλικού, η ανεύρεση των ουσιαστικών μηνυμάτων του περιεχομένου του και η παραγωγή ενός προϊόντος, το οποίο θα παρέχει μια γενική εικόνα του υλικού,² χωρίς να αλλοιώνεται το ουσιαστικό περιεχόμενό του, καθώς και την τεχνική της πρότυπης δόμησης περιεχομένου (επιλογή και παρουσίαση χαρακτηριστικών πρότυπων αναφορών, οι

¹ Μπονίδης Κ.,2004, ό.π.,σελ. 52 και Μ. Σακαλάκη στο Παπαστάμου 2001,ό.π., σελ. 490

² Μπονίδης Κ.,2004, ό.π., σελ. 99

οποίες παρουσίασαν ερευνητικό ενδιαφέρον λόγω της σύνδεσής τους με τη θεωρία)¹

- Τα δεδομένα της ανάλυσης, με το παράδειγμα της δόμησης περιεχομένου (αναπαράσταση του υλικού μέσω παράφρασης), ερμηνεύτηκαν με την παραδοσιακή ερμηνευτική μέθοδο και τον ερμηνευτικό κύκλο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.²

Η εν λόγω μέθοδος αποσκοπεί να προσφέρει έγκυρη και αξιόπιστη πρόταση σε ερωτήματα που μπορούν να απασχολήσουν έναν ερευνητή, όπως:

« Ποιος είναι ο αποστολέας του υπό έρευνα μηνύματος και ποια τα κίνητρα που τον ώθησαν σε αυτό;», «Ποιο είναι το περιεχόμενο του μηνύματος και ποιες οι γενικότερες κοινωνικές τάσεις που αντιπροσωπεύει;», «Ποιος είναι ο αποδέκτης του μηνύματος και ποιες οι επιπτώσεις του;»³

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, ως τελικός στόχος της έρευνας τέθηκε η διερεύνηση του ουσιαστικού ρόλου των εκπαιδευτικών κωδίκων στη συγκρότηση των παιδαγωγικών υποκειμένων και τη διαμόρφωση παιδαγωγικών ταυτοτήτων.⁴ Η έννοια του παιδαγωγικού υποκειμένου αναφέρεται στο ότι έχουμε ένα μη υποκείμενο πριν από την έναρξη της εκπαιδευτικής δράσης, μια δράση πάνω σε αυτό, και ένα υποκείμενο στο τέλος της. Το ανθρώπινο ον κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής δράσης, αλλά και πριν από αυτή, θεωρείται ως υποκείμενο και μάλιστα υπό συνεχή μετασχηματισμό. Ο όρος «παιδαγωγικό υποκείμενο» χρησιμοποιείται αποκλειστικά για το υποκείμενο καθόσον ασκείται σε αυτό μια τυπική εκπαιδευτική δράση.⁵ Ο M. Foucault ⁶ τη διαδικασία συγκρότησης υποκειμένων την ονομάζει «αντικειμενοποίηση». Η αντικειμενοποίηση των υποκειμένων είναι μορφή καθυπόταξης, η οποία έγκειται στην άσκηση μιας ιστορικά συγκεκριμένης μορφής εξουσίας/γνώσης πάνω στην άμεση εμπειρία του ατόμου και επιφέρει συγκεκριμένους μετασχηματισμούς πάνω σ' αυτό, πάνω στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται, σχετίζεται με τον εαυτό του, τους άλλους και

¹ Μπονίδης Κ., 2004, ό.π., σελ. 128-132

² Μπονίδης Κ., 2004, ό.π., σελ. 87

³ Μπονίδης Κ., 2004, ό.π., σελ. 112

⁴ Σολομών Ι., 1994, ό.π., σελ. 120

⁵ Σολομών Ι., 1994, ό.π., σελ. 117

⁶ Σολομών Ι., 1994, ό.π., σελ. 117-119

τα πράγματα και δρα επ'αυτών. Επιτυγχάνεται μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές κατηγοριοποίησης, εξατομίκευσης, ελέγχου και επιβολής ταυτοτήτων και νόμων γνώσης ή αλήθειας. Η διαδικασία καθυπόταξης δημιουργεί αποτελέσματα μεγάλης διάρκειας, καθώς αφήνει ίχνη και διαμορφώνει συνήθειες, που σημαδεύουν με συγκεκριμένους τρόπους τη σκέψη και τη συμπεριφορά των υποκειμένων. Τα «ίχνη» και οι «συνήθειες», που αναφέρει ο Foucault απηχούν και στην έννοια του *habitus* των Bourdieu και Passeron. Το *habitus*, που εγχράσσεται μέσω μιας «παιδαγωγικής δράσης» μεγάλης διάρκειας και αποτελεί το προϊόν της εσωτερίκευσης των αρχών ενός «πολιτισμικού αυθαιρέτου», έχει τη δυνατότητα να παρατείνεται και μετά τη λήξη της παιδαγωγικής δράσης και κατ' αυτόν τον τρόπο να αναπαράγει μέσα στις πρακτικές τις κοινωνικές αρχές του «εσωτερικά αυθαίρετου».¹

Τόσο στη θεωρία του Foucault όσο και στη θεωρία του Bernstein, αυτό που τελικά «τοποθετεί και συγκροτεί τα υποκείμενα είναι ο λόγος (*discourse*) και όχι το αντίστροφο. Κώδικες και λόγοι έχουν ένα αυτόνομο *status* και δεν «κατασκευάζονται» από υποκείμενα.²

Κατά τον Κων. Τσουκαλά, η κατασκευή των νέων υποκειμένων χρειάζεται μια νέα εκλογικεύουσα ρητορική μορφή, η οποία θα εντάσσει τους εθνικούς πολίτες στο νέο κλειστό σύστημα των ιστορικών ταυτίσεων και των συνακόλουθων προταγμάτων. Οι άνθρωποι, τόσο στη διάσταση του χώρου όσο και στη διάσταση του χρόνου, εμφανίζονται στην «υπαρξιακή» τους καθημερινότητα σαν να επικαθορίζονται από το γυμνό, ιστορικό, εθνοπολιτιστικό κατηγορήμα «αυτού που είναι και πρέπει να είναι» και επομένως και οφείλουν να συντηρήσουν. Μέσα από την ειδοποιητική εθνική ιστορία τους, όλοι οι άνθρωποι σημαίνονται σαν να βρίσκονται «εκεί», όχι απλώς στον κόσμο, αλλά σε ένα συγκεκριμένο, προδιαγεγραμμένο και εγκαλούντα «εθνικό πολιτισμικό κόσμο», όπου είναι ριγμένοι από τη γέννησή τους. Το γεγονός της γέννησης των ατόμων είναι και το στοιχείο εκείνο, που προσδιορίζει τελεσίδικα το προσωπικό τους «*habitus*», τη γλώσσα τους, τις μορφές κοινωνικοποίησής τους και την εντοπισμένη χωρική και χρονική σήμανση της «ιερής ταυτότητας» τους.³

Η πρώτη ύλη συγκρότησης υποκειμένων είναι ο καθημερινός, κοινός, πρακτικο-βιωματικός λόγος. Σ' αυτόν οργανώνεται, αλλά και αποκτά ουσία,

¹ Σολομών Ι.,1994, ό.π., σελ. 117-119

² Σολομών Ι.,1994, ό.π.,σελ. 119

³ Τσουκαλάς Κ.,*Η Εξουσία ως λαός και ως έθνος: Περιπέτειες σημασιών*, Θεμέλιο 1999, σελ. 301-303

πραγματώνεται, εκείνος «ο ορισμένος τρόπος» των μελών της κοινωνίας «να βιώνουν τον κόσμο» που χαρακτηρίζει τη νεωτερικότητα. Η καλλιέργεια του κοινού λόγου, διαρκής και πρωταρχική κοινωνική «λειτουργία» της ίδιας της καθημερινότητας ή του κόσμου της ζωής, αλλά και «αποστολή» του σχολείου, μέσα από τις ρητές του επιδιώξεις και το «κρυφό» του πρόγραμμα, αποτελεί την ικανή και αναγκαία συνθήκη διαμόρφωσης υποκειμένων, που μπορούν και τείνουν να αναγνωρίσουν την αναγκαιότητα των υφιστάμενων κοινωνικών συνθηκών και τη δική τους, ατομική, θέση μέσα σ' αυτές.¹

Κάθε λόγος που εγκαλεί το υποκείμενο, «μιλώντας» τη γλώσσα του και αναγνωρίζοντας την υποκειμενικότητά του, μπορεί να κινητοποιήσει τις δυνάμεις που αντιστοιχούν σ' αυτή την υποκειμενικότητα, το σύνολο των εγγραφών και των παραδοχών που έχουν εγγραφεί εκεί. Οι κοινωνικοί λόγοι δεν εγκαλούν μόνο το άτομο ως μέλος της κοινωνίας, ως πολίτη του κράτους αλλά και ως τέκνο του έθνους, ως μέλος συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, ως κάτοχο συγκεκριμένης θέσης και ως φορέα επιλεγμένων αξιών.²

Μια ιδιαίτερη διάσταση του κοινού λόγου είναι ο λόγος περί έθνους. Σ' αυτόν στηρίζεται η διαμόρφωση εκείνης της διάστασης της υποκειμενικότητας που συνδέεται με τη ζωή και τη δράση των ατόμων ως μελών ενός έθνους. Η ανάγκη συμμετοχής σε μια τέτοια υπερ-υποκειμενική ενότητα, σε ένα «συλλογικό», όπως και η ανάγκη κατασκευής της, προκύπτει στη σύγχρονη κοινωνία ακριβώς ως άμεση συνέπεια της κατάλυσης των παραδοσιακών δεσμών και εξαρτήσεων, ως συνέπεια της εξατομίκευσης. Ο λόγος περί έθνους αναλαμβάνει έναν καθοριστικό ρόλο στον προσδιορισμό των υποκειμένων και αντικειμένων του αλλά και των κεντρικών αξόνων του χώρου και του χρόνου. Ο λόγος περί έθνους ορίζει το έθνος ως πολιτισμικό προϊόν, δηλώνει πως ο κοινωνικός κόσμος αποτελεί την έκφραση διεργασιών, που ανήκουν στο πεδίο του πολιτισμού. Ο λόγος αυτός επιβάλλει την παραγωγή και αναπαραγωγή εκείνων των υλικών μορφών, στις οποίες μπορεί να στηριχθεί η ερμηνεία του κόσμου που ο ίδιος πρεσβεύει και καλλιεργεί. Απ' αυτή τη σκοπιά μπορούν σε μεγάλο βαθμό να ερμηνευτούν οι πολυσυζητημένες ιστορικές διαδικασίες διαμόρφωσης της εθνικής παράδοσης και ανάπτυξης πρακτικών πολιτισμικής «έκφρασης».³

¹ Κουζέλης Γ., «Ο λόγος και τα υποκείμενα του έθνους: μια κοινωνιολογική προσέγγιση» στο Φραγκουδάκη Α.-Δραγώνα Θ. *Τι είναι η πατρίδα μας: εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, σελ. 111-118

² Κουζέλης Γ., ό.π.1997, σελ. 111-118

³ Κουζέλης Γ., 1997, ό.π., σελ. 119-121

Ο λόγος περί έθνους «πλάθει» τον αντίστοιχο κόσμο, τον «πλάθει» για τα υποκείμενα, για να γίνει ο κόσμος τους, ο κόσμος στον οποίο μπορούν να υπάρχουν και να δρουν ως υποκείμενα. Ο λόγος περί έθνους, στηριγμένος στις υλικές μορφές που αναπαράγονται με τη συστηματική φροντίδα και την τυπική ευθύνη του κράτους, καλλιεργεί και συγκροτεί «εθνικά» υποκείμενα. Πρόκειται για υποκείμενα που έχουν μάθει να αναγνωρίζουν ως εμπειρικά δεδομένα τα σύμβολα του έθνους και τα αντικείμενα, που μέσω των παραπάνω υλικών μορφών «πιστοποιούν» την ύπαρξη και την επιρροή του. Πρόκειται για υποκείμενα που έχουν επίσης μάθει στα ίδια αυτά αντικείμενα και σύμβολα να αναγνωρίζουν τη δική τους εθνική «ταυτότητα», που έχουν μάθει να «ακούνε» τον εθνικό λόγο, όταν τα εγκαλεί ακριβώς ως «εθνικά» υποκείμενα.¹

Συγκρότηση του εθνικού υποκειμένου σημαίνει συγκρότηση της εθνικής του ταυτότητας. Η ταυτότητα είναι μια μορφή εγγραφής, το περιεχόμενο της οποίας υπαγορεύεται από συγκεκριμένες πολιτικές και κοινωνικές πρακτικές. Όλες οι ταυτότητες δομούνται πάνω σε αξίες, απαξίες και συναινέσεις που καθορίζονται από ταξινομικά συστήματα που επιβάλλει ο λόγος της εξουσίας.²

Μπορούμε επομένως να διακρίνουμε τη λογική, με την οποία «πλάθονται» τα αντικείμενα του «εθνικού» κόσμου στο υλικό που χρησιμοποιεί ο αντίστοιχος λόγος για να συγκροτήσει αυτό, που από τη σκοπιά των υποκειμένων βιώνεται ως «εθνική ταυτότητα».³

Δ3. Πληροφορίες για τον τρόπο καταγραφής των παραθεμάτων

Τα παραθέματα των κειμένων, των ποιημάτων και των εισαγωγικών σχολίων, όπου αυτά υπάρχουν, μεταφέρονται αυτούσια. Στο τέλος του κάθε παραθέματος μέσα στην παρένθεση αναφέρεται με πλάγια γράμματα πρώτα ο συγγραφέας του κειμένου, στη συνέχεια ο τίτλος του κειμένου ή του ποιήματος, έπειτα η τάξη, το τεύχος, η χρονολογία έκδοσης και τέλος η σελίδα, μέσα στην οποία υπάρχει το παράθεμα. Για παράδειγμα (Ρώτας Β., *Διαβάτη Στάσου*, ΣΤ΄^ο 1983:106)

¹ Κουζέλης Γ., 1997, ό.π., σελ. 122

² Τζούμα Α., *Ερμηνευτική – από τη βεβαιότητα στην υποψία*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σελ. 57

³ Κουζέλης Γ., 1997, ό.π., σελ. 122

Από το σύνολο των σχολικών εγχειριδίων αποδελτιώθηκαν 243 κείμενα σε σύνολο 490 κειμένων.

Δ4. Σύστημα κατηγοριών ταξινόμησης

A. Ο Ελληνισμός και η αδιάλειπτη ιστορική του συνέχεια στο χώρο και στο χρόνο

B. Το έθνος απέναντι στη σύγχρονη ιστορία του - «πολεμώντας»

Γ. Νοσταλγία της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας και των ανθρωπίνων σχέσεων.

Δ. Η πατρίδα ως εθνικός και γεωγραφικός χώρος

E. Ελλάδα και Ορθοδοξία : η θρησκεία ως στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων.

Z. Το Ελληνικό έθνος ως φορέας πανανθρώπινων αξιών: ελευθερίας, κοινωνικής δικαιοσύνης, κοινωνικής αλληλεγγύης, ειρήνης, ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

H. Κοινωνικοοικονομικές συνιστώσες του Νεοελληνικού παρόντος: Οικονομική υπανάπτυξη και φτώχεια, οικονομική υπανάπτυξη και μετανάστευση, ναυτιλία: Θετική ελληνική οικονομική συνιστώσα.

Θ. Χωροταξικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις στο νεοελληνικό παρόν.

I. Ο Παραδοσιακός πολιτισμός και τα πολιτισμικά του χαρακτηριστικά στο παρελθόν και το παρόν, η λαϊκή κουλτούρα και τα έθιμα ως στοιχεία της εθνικής ταυτότητας.

Κ. Ελλάδα και Εθνικοί άλλοι :η αποδοχή του «Άλλου»

Τα βιβλία του δείγματος που αναλύθηκαν είναι τα ακόλουθα:

Η Γλώσσα μου Δ΄δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 1984, 4 τεύχη, Ακτύπης Δ., Κουμέντος Ν., Λαμπρινίδης Α., Μελάς Δ., Περπιράκης Γ., Σακελλαρίου Χ., Χωρεάνθης Κ.

Η Γλώσσα μου Ε΄δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 1984, 4 τεύχη, Βελαλίδης Α., Βουγιούκας Α., Καλαπανίδας Κ., Κανάκης Ν., Μπλούνας Α., Παπαδημητρίου Χ.

Η Γλώσσα μου ΣΤ΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β.1985, 4 τεύχη, Βελαλίδης Α., Βουγιούκας Α., Καλαπανίδας Κ., Κανάκης Ν., Μπλούνας Α., Παπαδημητρίου Χ.

Γλώσσα Δ΄δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 2010, 3 τεύχη, Διακογιώργη Κλ., Μπαρής Θ., Στεργιόπουλος Χ., Τσιλιγκριάν Ε.

Γλώσσα Ε΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 2010, 3 τεύχη, Αναστασοπούλου Α., Γαλανόπουλος Ι., Δρυς Ι., Κόττα Α., Χαλικιάς Π.

Γλώσσα ΣΤ΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 2010, 3 τεύχη, Ιορδανίδου Α., Κανελλοπούλου Ν., Κοσμά Ε., Κουταβά Β., Οικονόμου Π., Παπαϊωάννου Κ.

**ΜΕΡΟΣ Β΄: Απεικόνιση των εθνικών
χαρακτηριστικών ταυτότητας**

Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

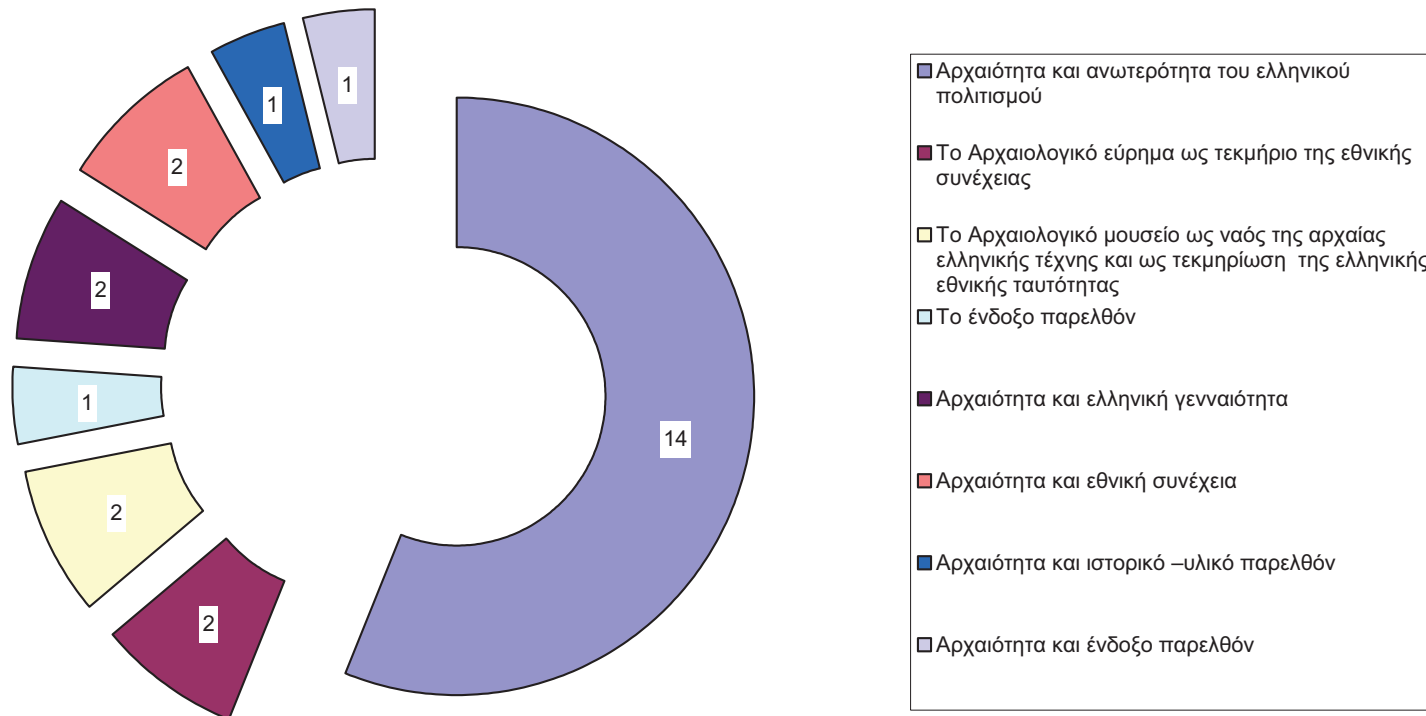
A. Η αδιάλειπτη ιστορική συνέχεια του ελληνισμού στο χώρο και το χρόνο

A.1. Αρχαιότητα: Η αφετηριακή θέσμιση του Ελληνισμού.

A.2. Το Βυζάντιο, ως πυλώνας του ελληνισμού μετά την Αρχαιότητα.

A.1. Αρχαιότητα: Η αφετηριακή θέσμιση του Ελληνισμού.

A1. Αρχαιότητα: Η αφετηριακή θέσμιση του Ελληνισμού

Η ελληνικότητα είναι από τις λέξεις που έχουν καταχρηστικά χρησιμοποιηθεί, εθνικά φορτιστεί και ιδεολογικά βαρυνθεί, χωρίς τελικά να έχει ξεκαθαριστεί το τι σημαίνει ή σε τι παραπέμπει.¹ Ως λέξη ο ελληνισμός κυκλοφορούσε σποραδικά στο δέκατο ένατο αιώνα, αλλά ως ιδεολόγημα καθιερώνεται στη δεκαετία του '30. Το 1881 ο Κ. Παπαρρηγόπουλος στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους προσπαθεί να καθορίσει το περιεχόμενο της λέξης «ελληνισμός» ανατρέχοντας στο παρελθόν, για να εντοπίσει τα εξελικτικά στάδια του όρου και να διαγράψει την ιστορική του περιπέτεια. Χρονικά τοποθετεί την εμφάνιση της λέξης στους μακεδονικούς χρόνους. Από τη στιγμή όμως που η ελληνική γλώσσα και ο πολιτισμός άρχισαν να διαδίδονται με τις μακεδονικές κατακτήσεις και σε άλλους λαούς, η διάκριση καθίσταται αναπόφευκτη. Το 400 μ.Χ. τα ονόματα Έλληνες και Ελληνισμός αλλοιώνονται και ταυτίζονται με τους ειδωλολάτρες και την ειδωλολατρία μέχρι το δέκατο αιώνα. Έκτοτε η λέξη «ελληνισμός» εκλείπει ολοσχερώς κατά τον Παπαρρηγόπουλο, ενώ το όνομα των Ελλήνων υποσκελίζεται από το όνομα των Ρωμαίων, για να εμφανιστεί μαζί με τον ελληνισμό το δέκατο ένατο αιώνα.²

Το ανεξάρτητο κράτος στις αρχές του 19^{ου} αιώνα απέκτησε ένα αρχαίο όνομα «Ελλάς», όμως οι κάτοικοί του δεν ονομάζονται εξ αρχής Έλληνες, καθώς διατηρείται η ονομασία «Γραικός». Επειδή η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν αποδέχτηκε να αποκαλείται «Βασιλεύς των Γραικών», ο πρώτος συνταγματικός Βασιλέας της Ελλάδας, αφού η πλειονότητα των Γραικών παρέμειναν οθωμανοί υπήκοοι, αποδόθηκε τελικά στον Γεώργιο τον Α΄ ο τίτλος «Βασιλεύς των Ελλήνων». Ο τίτλος αυτός συμβάδιζε με τον ιδρυτικό μύθο του νέου κράτους: τη συνέχεια ανάμεσα στους υπηκόους του και στους Έλληνες της αρχαιότητας.³

Ο Γ. Πρεβελάκης⁴ κάνει διάκριση ανάμεσα στον όρο Ελλαδισμό και Ελληνισμό. Στον όρο Ελλαδισμό αποδίδεται το σύνολο των πολιτικών, θεσμικών, κοινωνικών, οικονομικών και πολιτιστικών πραγματικοτήτων που συνδέονται με το νεοσύστατο κράτος. Ενώ στον όρο Ελληνισμό αποδίδεται μια εθνοπολιτιστική οντότητα που χαρακτηρίζεται από μια ιστορική συνέχεια τριών χιλιάδων ετών, μια σημαντική γεωγραφική διασπορά και μια μεγάλη πολιτιστική κληρονομιά, μέρος της οποίας είναι τα κλασικά γράμματα αλλά και ο βυζαντινός πολιτισμός. Ο

¹ Τζιόβας Δ., *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της Ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σελ. 31.

² Δημαράς Κ.Θ., *Νεοελληνικός διαφωτισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1989, σελ. 82.

³ Πρεβελάκης Γ., *Γεωπολιτική της Ελλάδας*, εκδ. Libro, 1998, σελ. 13.

⁴ Πρεβελάκης Γ., 1998, ό.π., σελ. 14

ελληνισμός καλύπτει τις πολιτιστικές, κοινωνικές και πολιτικές εκφράσεις που μπορούν να τοποθετηθούν εντός αλλά και εκτός ελλαδικού χώρου.¹

Η αφήγηση της ελληνικής ιστορίας ήταν αναγκασμένη να «καλύψει» τους είκοσι αιώνες που χωρίζουν το τέλος της αρχαιότητας από την παλιγγενεσία. Εάν η «Τουρκοκρατία», η «Ρωμαιοκρατία»- έστω και «κατακτημένη» από το πνεύμα της υπόδουλης Ελλάδας-, και η «Φραγκοκρατία» εμφανίστηκαν ως «διαλείμματα» στην ελεύθερη εκδίπλωση του εθνικού πνεύματος (Volkgeist), το κεντρικό δίλημμα έγκειται στην αντιμετώπιση του ελληνικού Μεσαίωνα, του Βυζαντίου, που αμφισβητήθηκε για πολλές δεκαετίες. Η τυχόν επιλογή μιας ενδεχομένης πρόσθετης «Βυζαντινοχριστιανικής ξενοκρατίας» στη θέση του πολιτιστικά ζωντανού κινδύνευε να αποσυνθέσει τελείως την αξιωματική εθνική συνέχεια. Ακόμα και αν δεν ερχόταν σε αντίθεση με το λαϊκό αίσθημα, η παράκαμψη του βυζαντινού χριστιανισμού και η εμμονή στη συμβολική συνέχεια μιας απογυμνωμένης και αφηγηματικά απομονωμένης «κλασικής» ουσίας ενός έθνους που επί είκοσι αιώνες δεν έχει ούτε πολιτική έκφραση ούτε ήρωες και προφήτες, θα ήταν αλυσιτελής. Έτσι η «οριστική» περιοδολόγηση, που διατυπώθηκε από τον Παπαρρηγόπουλο, υπήρξε το ταυτόχρονο αποτέλεσμα μιας αφηγηματικής αναγκαιότητας και μιας εύλογης στρατηγικής επιλογής.²

Το ελληνικό έθνος ως ιστορικό υποκείμενο διακρίνεται από διαχρονική ενότητα και συνέχεια και προσδιορίζεται κατεξοχήν από τη γλώσσα του. Ο καθορισμός της γλώσσας ως του προσδιοριστικού παράγοντα της ταυτότητας του ελληνικού έθνους συνιστά ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο στην ιστορική σκέψη του Παπαρρηγόπουλου, διότι υποδεικνύει ότι η αντίληψη για την εθνότητα δεν εδράζεται σε φυλετικές θεωρίες και προϋποθέσεις αλλά διέπεται από την πολιτιστική αντίληψη των πραγμάτων που θεωρεί τις εθνικές κοινότητες ως προϊόντα «πολιτισμικών προσμείξεων».³

Η ενασχόληση με τη συνέχεια έχει μια ισχυρή παρουσία στη νεοελληνική ιστοριογραφία. Αλλά δεν είναι μια νεοελληνική υπόθεση. Αναπτύχθηκε σε διάλογο με ένα ηγεμονικό λόγο στη Δύση που την κατασκεύασε αλλά και την

¹ Πρεβελάκης Γ. 1998, ό.π., σελ. 14

² Τσουκαλάς Κ., «Ιστορία, μύθοι και χρησμοί» στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σχολή Μωραΐτη 1995, σελ. 301.

³ Κιτρομηλίδης Π. «Έθνος και εθνική κοινότητα», στο Δ' Διεθνές συνέδριο ιστορίας: *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*. Κέντρο Νεοελληνικών ερευνών, Αθήνα 2004, σελ.39

αμφισβήτησε. Το ελληνικό κράτος είχε μια ενεργή ανάμειξη με συνέπεια τις αντιφατικές σχέσεις με τους ξένους ελληνοιστές.¹

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ο εθνικισμός που αναπτύσσεται στην Ευρώπη στηρίζεται στην ισχύ του κράτους –ενός κράτους που είναι εθνικό. Στην ελληνική περίπτωση, το εθνικό κράτος λείπει, αλλά το διεθνές περιβάλλον με τα μεγάλα ιδεολογικά ρεύματα της εποχής τον κλασικισμό και τον ρομαντισμό συντελούν στη μετάλλαξη της συλλογικής ταυτότητας των Ελλήνων σε εθνική, προτρέποντας τους Έλληνες να αναζητήσουν μια συλλογική ταυτότητα συνεκτικότερη και πολύ πιο συγκεκριμένη.² Μετά την ανεξαρτησία ο ελληνικός εθνικισμός θα περάσει και στον κρατικό ιδεολογικό λόγο. Το νεαρό Κράτος θα χρειαστεί τον εθνικισμό, για να υπηρετήσει ζωτικές του ανάγκες στο εσωτερικό της επικράτειας, όπως τη νομιμοποίηση και την ενίσχυση της εξουσίας, και προς τα έξω την απελευθέρωση των αλύτρωτων και την εδαφική επέκταση. Ο εθνικισμός θα εμβολιαστεί με νέα ιδεολογήματα: αποκατάσταση του Βυζαντίου και της Ελληνικότητάς του. Το Βυζάντιο θα γίνει η ιστορική γέφυρα που ενώνει τον σύγχρονο Ελληνισμό με τον αρχαίο.³

Κατά τον Παπαρρηγόπουλο⁴ ο «ελληνισμός» δεν αντιπροσωπεύει πια τον πολιτικό επεκτατισμό του παρελθόντος αλλά την ηθική και πνευματική ενότητα του διχοτομημένου έθνους σε ελεύθερους και υπόδουλους Έλληνες. Ορίζοντας έτσι τον ελληνισμό ο Παπαρρηγόπουλος του προσδίδει, στα τέλη του δέκατου ένατου αιώνα, μια αφηρημένη πνευματική διάσταση, που δεν φαίνεται να απέχει πολύ ούτε από την ιδέα της ελληνικότητας, όπως την ανέπτυξαν οι μεταγενέστεροί του, αλλά ούτε και από το πολιτικό όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Όταν με τους Βαλκανικούς πολέμους και την προσάρτηση της Μακεδονίας και της Ηπείρου ο ελληνισμός διευρύνεται και με τη Μικρασιατική καταστροφή συνειδητοποιεί ότι τα εδαφικά του όρια παροπλίζουν τη Μεγάλη Ιδέα, τότε το μεγαλοϊδεατικό ιδεώδες ατονεί, αφήνοντας ένα τεράστιο ιδεολογικό κενό.⁵ Το ιδεολογικό κενό θα το καθορίσει το τέλος της εθνικής πολιτικής, που οριοθετεί η Μικρασιατική καταστροφή. Οι ιδεολογικές συνέπειες του οριστικού και άδοξου

¹ Λιάκος Α. «Το ζήτημα της συνέχειας» στο Δ΄ Διεθνές συνέδριο ιστορίας *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2004, σελ. 63.

² Δερτιλής Γ. *Αεί παίδες απαίδεντοι*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996, σελ. 21

³ Δερτιλής Γ., 1996, ό.π., σελ. 22

⁴ Τζιόβας Δ., 1989, ό.π., σελ. 38

⁵ Τζιόβας Δ., 1989, ό.π., σελ. 38

θανάτου της εθνικής πολιτικής θα είναι τεράστιας έκτασης και μεγάλης διάρκειας, καθότι το 1922 αποτελεί τη βασικότερη ιστορική τομή, το σημαντικότερο σταθμό του αιώνα μας.¹

Η ελληνικότητα κάνει πιο έντονα την παρουσία της από το 1925 και μετά.² Είναι μια έννοια που συνδέθηκε με τη λεγόμενη γενιά του Τριάντα, δηλαδή με τους λογοτέχνες, κριτικούς και διανοούμενους, Σεφέρη, Ελύτη, Θεοτοκά, Τερζάκη, Καραντώνη, Δημαρά, Τσάτσο που εμφανίστηκαν στο προσκήνιο στις αρχές της δεκαετίας του '30, η οποία αναδεικνύεται ως το αριστοκρατικό ιδεολόγημα των νέων φιλελεύθερων διανοούμενων και συγγραφέων, αντιπροσωπεύοντας τον ιδεαλιστικό τους ελιγμό ανάμεσα στις συμπληγάδες του χοντροκομένου λαϊκισμού του παρελθόντος και του απειλητικού κοινωτισμού του παρόντος.³ Αν και τη λέξη «ελληνικότητα» η γενιά του '30 ελάχιστα χρησιμοποίησε, εντούτοις συνδέθηκε μαζί της και από πολλούς θεωρήθηκε δημιουργημά της και αυτό γιατί από αυτή τη γενιά εκπορεύεται το ρομαντικό ουτοπικό όραμα της αντίστασης στη δυτική κουλτούρα, που εκφράζεται μέσα από μια αναζήτηση εθνικής πρωτοτυπίας, εθνικής αυτογνωσίας, μορφοποιώντας το ιδεολόγημα της ελληνικότητας.⁴

Η εξωτερική πλευρά του προβλήματος της αυτογνωσίας επανέρχεται πιο πειστικά και επίμονα από μια γενιά που τη διακρίνει ο έντονος ευρωπαϊσμός της αλλά και η επίγνωση της ηγεμονικότητας της δύσης. Απογοητευμένη αυτή η γενιά από την εθνοκεντρική μυωπία και το μεμψίμοιρο επαρχιωτισμό του παρελθόντος στρέφεται αναζητητικά προς την Ευρώπη, σκοντάφτει όμως στο βασανιστικό ερώτημα: τι μπορεί να αντιπαραθέσει η Ελλάδα στον πολιτισμικό ηγεμονισμό της δύσης. Δεν θα μπορούσε βέβαια να αντιτάξει ακόμη τη φθαρμένη ρητορεία ενός αδιάλλακτου εθνικισμού, την ανατολίτικη ρωμιοσύνη ή τη ρομαντική προγονοπληξία αλλά κάτι πιο σύγχρονο, άγνωστο και νεοελληνικό, όπως ο Μακρυγιάννης και ο Θεόφιλος, υπενθυμίζοντας στους Ευρωπαίους ότι δεν υπάρχει μόνο η κλασική Ελλάδα αλλά και η σύγχρονη.⁵

Ο Δ. Τσαούσης⁶ υποστηρίζει πως «δεν ορίζει ο ελληνισμός την ελληνικότητα αλλά η ελληνικότητα τον ελληνισμό. Αλλά όπως και να ορίζεται κάθε

¹ Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1990, σελ.100

² Τζιόβας Δ. 1989, ό.π., σελ. 38

³ Τζιόβας Δ.1989, ό.π., σελ. 39

⁴ Τζιόβας Δ.1989,ό.π.,σελ. 41

⁵ Τζιόβας Δ.1989, ό.π.,σελ. 40

⁶ Τσαούσης Δ.1983, ό.π.,σελ. 22

φορά το περιεχόμενό της, αποτελεί το διακριτικό στοιχείο, το κριτήριο προσδιορισμού του ελληνισμού και όχι αντίστροφα. Αυτό μας επιτρέπει να δούμε κάτω από ένα νέο πρίσμα και να εξηγήσουμε την αναγωγή της ελληνικότητας σε ιδεολογικό αίτημα, όπως το δείχνουν η αναζήτηση της εθνικής ιδιαιτερότητας στα τυπικά ή στα βιωματικά στοιχεία της πολιτιστικής μας ιδιαιτερότητας, η προβολή των στοιχείων αυτών σε κανονιστικά πρότυπα και η δημιουργία θεσμών για την εγχάραξη των στοιχείων αυτών, έτσι που η σταθερή αναπαραγωγή τους να οδηγεί στην αέναη επιβεβαίωση της διαφοροποιητικής λειτουργίας».¹

Για τον Smith², οι Έλληνες σύγχρονοι και παλαιότεροι, νιώθουν πως η «ελληνικότητά τους» είναι προϊόν της καταγωγής τους από τους αρχαίους (ή τους Βυζαντινούς) Έλληνες και πως αυτή η πατρογονική σχέση είναι που τους κάνει να αισθάνονται μέλη της μεγάλης «υπερ-οικογένειας» των Ελλήνων, υπό την έννοια ότι τα κοινά αισθήματα της συνέχειας και του «ανήκειν» έχουν ουσιώδη σημασία, για να υπάρξει μια ζωντανή αίσθηση της ταυτότητας. Αντιμετωπίζοντας κριτικά την άποψη του Falmerayer για την απότομη διακοπή της συνέχειας των Ελλήνων στα τέλη του 6^{ου} και 8^{ου} αιώνα από μαζικά κύματα Αβάρων, Σλάβων και Αλβανών μεταναστών, ο Smith διατυπώνει την άποψη ότι οι εθνοτικές κοινότητες δεν συγκροτούνται βάσει γραμμών πολιτισμικής καταγωγής αλλά από την *αίσθηση* της συνέχειας, της κοινής μνήμης και του συλλογικού πεπρωμένου, δηλαδή βάσει γραμμών πολιτισμικής συγγένειας, οι οποίες ενσωματώνονται στους ιδιαίτερους μύθους, τις μνήμες, τα σύμβολα και τις αξίες που διατηρεί μια δεδομένη πληθυσμιακή πολιτισμική μονάδα. Υπό αυτή την έννοια, μεγάλο μέρος από τη διασωθείσα κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας πράγματι διαφυλάχτηκε ή αναβίωσε.³ Ο Smith δεν αρνείται τις τεράστιες πολιτισμικές αλλαγές, που υπέστησαν οι Έλληνες ούτε την πολιτισμική επιρροή, που άσκησαν επάνω τους οι λαοί και οι πολιτισμοί που τους περιέβαλαν για περισσότερο από δύο χιλιάδες χρόνια, αλλά υποστηρίζει πως η γραφή, η γλώσσα, ορισμένες αξίες, η ιδιαιτερότητα του περιβάλλοντος, ο πόθος του νόστου, η αδιάκοπη κοινωνική αλληλεπίδραση, η αίσθηση της θρησκευτικής και πολιτισμικής διαφορετικότητας καταδεικνύουν πως διατηρήθηκε η αίσθηση της ελληνικής ταυτότητας και τα κοινά εθνοτικά αισθήματα.⁴

¹ Τσαούσης Δ., 1983, ό.π., σελ. 22

² Smith A., *Η εθνική ταυτότητα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2000, σελ. 51

³ Smith A., 2000, ό.π., σελ. 51-52

⁴ Smith A., 2000, ό.π., σελ. 51-52

Η επιχειρηματολογία του Falmerayer, κατά τον M. Herzfeld, είτε κριθεί με τα κριτήρια της εποχής του είτε με τα σύγχρονα, είναι στην καλύτερη περίπτωση άνιση και χρησιμοποιεί σε μεγάλο βαθμό στρεψοδικίες και αστήρικτες υποθέσεις, καθότι δεν προσπάθησε να διαχωρίσει την εθνολογία του από τα ρωσικά του αισθήματα, ίσως επειδή ήξερε πως κάποιοι από τους πρώτους συλλέκτες των ελληνικών παραδόσεων, ιδίως ο Μουστοξύδης και ο Παπαδόπουλος-Βρεττός, ήταν ένθερμοι ρωσόφιλοι, ενώ ο ίδιος ήταν «ένθερμος υποστηρικτής» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.¹

Καθώς η εθνική ταυτότητα δομείται χρονικά, επιβάλλει ταυτόχρονα μίαν αναδόμηση της αντίληψης του χρόνου, αντίληψη που αρθρώνεται ως αφήγηση και ως αφήγημα παίρνοντας το σχήμα της εθνικής ιστορίας. Μέσω του εθνικού αφηγήματος αυτή η αντίληψη ταυτίζει τα υποκείμενα με τις συλλογικότητες και προσωποποιεί το έθνος. Κάνει συμπαγείς αυτές τις συλλογικότητες στο πεδίο των θεσμών και στην κατασκευή συμβόλων, επηρεάζει, αποσαφηνίζει και ενοποιεί διαφορετικές παραδόσεις, κατασκευάζοντας έτσι την εθνική κουλτούρα. Η εθνική αφηγηματοποίηση της ιστορίας αναδομεί την εμπειρία του χρόνου, αποδίδοντάς του μια νέα σημασία παρουσιάζοντας το έθνος ως έναν ενεργό ιστορικό παράγοντα, ο οποίος αποκτά μια νέα ιστορική ταυτότητα μέσω της αφηγηματοποίησης. Με αυτή την έννοια, η εθνική ιστοριογραφία συνιστά το κωδικοποιημένο παρελθόν, το οποίο ενεργοποιείται μέσω της παρούσας δράσης και το οποίο τείνει σε ένα προσδοκώμενο μέλλον. Συγκροτεί με άλλα λόγια την ενεργό μνήμη του έθνους. Η μνήμη, ωστόσο, από τη στιγμή που έχει ενεργοποιηθεί και διαρθρωθεί σε ένα αφήγημα, δεν μπορεί να δεχτεί κενά. Αυτό σημαίνει ότι ένα εθνικό αφήγημα δεν μπορεί να δεχθεί χρονικές ασυνέχειες. Το ζήτημα της συνέχειας έχει μια κρίσιμη σημασία στη δόμηση της εθνικής ιστορίας. Αποτελεί ένα εσωτερικό στοιχείο συνοχής και όχι μόνο μια αντίδραση σε εξωτερικές προκλήσεις.²

Η εθνική αφήγηση³ είναι η νέα τεχνική, η οποία θα θεμελιώσει το ειδοποιητικό ιστορικό βάθος της κάθε Πολιτείας, που εκφράζεται και υπηρετείται

¹ Herzfeld M., *Πάλι δικά μας, Λαογραφία, ιδεολογία και η διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002, σελ. 140-143

² Λιάκος Α., *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2009, σελ. 200-201

³ Η εθνική αφήγηση (national narrative) συμπεριλαμβάνει την ιστοριογραφία της λογοτεχνίας, τη λαογραφία, τις κάθε είδους γραμμμένες ερμηνείες του παρελθόντος, ενώ ταυτόχρονα τονίζει τον αφηγηματικό χαρακτήρα τους, στο Αποστολίδου Β. : «*Η συγκρότηση και οι σημασίες της Εθνικής Λογοτεχνίας*», στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1995, σελ. 36.

εξ ορισμού από όλα τα μέλη της κοινωνίας, φορείς ενός «φυσικού» ασταμάτητου και κατ' ανάγκη διαχρονικού και δια- γενεϊκού συλλογικού προτάγματος.¹ Η εθνική αφήγηση θα στοιχειοθετεί λοιπόν τη διάρκεια, τη φύση και την ακεραιότητα της εθνικής πολιτιστικής υπόστασης. Είναι ο ειδικευμένος λόγος, που αντιστοιχεί στην ιστορικότητα του εμπρόθετου και ανθρωποκεντρικού Υποκειμένου. Δεν είναι τυχαίο ότι η εθνική αφήγηση ακολουθεί εντελώς καινοφανείς προδιαγραφές, που αντιστοιχούν στις ενυπάρχουσες «οδηγίες χρήσεως» του νέου ρητορικού είδους. Μαζί με το νεωτερικό Έθνος-Κράτος θα εμφανιστεί και η νεωτερική εθνοκεντρική ιστορική επιστήμη. Δεν είναι βέβαια τυχαίο ότι, ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, ως ιστορία θα νοηθεί συμβατικά η συστηματική αφήγηση της παρελθούσας ζωής του ονοματισμένου και υποστασιοποιημένου έθνους, που θα πρέπει να «βιογραφηθεί» ως ιδιαίτερο, προνομιούχο και περιχαρακωμένο Υποκείμενο, το οποίο και εγκαθίσταται αυτοδικαίως και αμετακλήτως στο επίκεντρο του αφηγητέου χωροχρονικού συνεχούς. Και δεν είναι επίσης τυχαίο ότι αυτή η φορτισμένη κοινωνική χρήση της ιστορίας ως θεμελιώδους μελήματος των υπό συγκρότηση κοινωνιών εμφανίζεται για πρώτη φορά.²

Ο Φ. Ηλιού υποστηρίζει ότι άλλο πράγμα είναι η ιστορία στην οντολογική της διάσταση, άλλο η ιστοριογραφία με τις εγγενείς ιδεολογικές της λειτουργίες και τρίτο, εντελώς διαφορετικό, *η ιδεολογική χρήση της ιστορίας*, ο τρόπος με τον οποίο οι μεταγενέστεροι ανακατασκευάζουν το ιστορικό τους παρελθόν, παραποιώντας το ή αγνοώντας το συστηματικά, προκειμένου να εξυπηρετηθούν δικές τους σύγχρονες ανάγκες και δικές τους σύγχρονες σκοπιμότητες. Διαμορφώνεται έτσι, στην τελευταία περίπτωση, μία προϊούσα μυθοποιημένη παραποίηση των ιστορικών περιστατικών, συνοδευόμενη από αντίστοιχες παραμορφώσεις τους, προκειμένου να φορτιστούν σύγχρονα προβλήματα και σύγχρονοι ανταγωνισμοί, με τη δυναμική μιας τεχνητής ιστορικής μνήμης. Μέσα από αυτές τις αλλοιώσεις και τα συμπεράσματα στα οποία οδηγούν, μπορεί να εξαφανίζονται οι ιστορικές διαστάσεις των φαινομένων τα οποία υποτίθεται ότι παρουσιάζουν ή ερμηνεύονται: αναδεικνύονται όμως, έστω και με έμμεσο τρόπο, οι βλέψεις και οι προβληματισμοί συγκεκριμένων ομάδων, οι οποίες μέσα από την ιδεολογική χρήση της ιστορίας, έτσι όπως κάθε φορά την προσαρμόζουν στις

¹ Τσουκαλάς Κων., *Η Εξουσία ως λαός και ως έθνος: Περιπέτειες σημασιών*, εκδ. Θεμέλιο 1999, σελ. 300-303

² Τσουκαλάς Κων., 1999, ό.π., σελ. 300-303

ανάγκες τους, αναζητούν στοιχεία για τη δική τους εσωτερική συνοχή και για τη διαμόρφωση της διαφορικής πολιτισμικής τους ταυτότητας.¹

Για τον Bhabha ²ο όρος «εθνικό αφήγημα» που αντιπροτείνει, υπονομεύει την έννοια του συντελεσμένου: το έθνος ως αφήγημα σημαίνει την εκάστοτε αφηγηματική ρητορική και τροπικότητα του λόγου, που έχει ως αποτέλεσμα την εικόνα της εκάστοτε επιθυμητής εκδοχής του. Γιατί Ιστορία δεν είναι το συμβάν αλλά ο λόγος περί του συμβάντος, δηλαδή η κειμενική οργάνωσή του, η διευθέτησή του σε συγκεκριμένη αιτιολογική αφήγηση, αφού «από τα ίδια δεδομένα πολλές αιτιολογικές αφηγήσεις είναι δυνατές. Αυτό σημαίνει ότι η «σωστή» ιστορική αφήγηση είναι μια ουτοπία και ότι το «πραγματικό» ιστορικό γεγονός είναι κιόλας μια άποψη για το πραγματικό συμβεβηκός».³

Η νεωτερική πολιτική φύση του ανθρώπου θα συγκεκριμενοποιηθεί ιστορικά και κοινωνιολογικά μέσα από την αξιωματική πολιτιστική του σήμανση, που συντηρείται και πρέπει να συντηρηθεί μέσω και δια φυσικού, και ιστορικά αφηγήσιμου ενστίκτου «πολιτιστικής αυτοσυντήρησης», το οποίο δρα, εκδιπλώνεται και ανανεώνεται ακατάπαυστα.⁴ Η έννοια της συλλογικής πολιτισμικής ταυτότητας χρειάζεται να ανασυγκροτηθεί με ιστορικούς, υποκειμενικούς και συμβολικούς όρους. Η συλλογική πολιτισμική ταυτότητα δεν έχει να κάνει με την ομοιόμορφη παρουσία ορισμένων στοιχείων σε διαφορετικές γενιές αλλά με την αίσθηση της συνέχειας που βιώνουν οι διαδοχικές γενιές μιας δεδομένης πολιτισμικής πληθυσμιακής μονάδας, με τις κοινές μνήμες για προγενέστερα γεγονότα και ιστορικές περιόδους και με το συλλογικό πεπρωμένο και τον πολιτισμό της. Για τον Smith οι αλλαγές που υφίστανται οι πολιτισμικές ταυτότητες σχετίζονται με το βαθμό στον οποίο διάφορες τραυματικές εξελίξεις μπορεί να διαταράξουν το βασικό πρότυπο των πολιτισμικών στοιχείων, που συγκροτούν αυτήν την αίσθηση της συνέχειας – τις κοινές μνήμες και τις αντιλήψεις για το συλλογικό πεπρωμένο της δεδομένης πληθυσμιακής μονάδας.⁵

Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση που κάνει ο Α. Γκότοβος⁶ σχετικά με την αποδόμηση των εθνικών αφηγήσεων, που αφορά το πεδίο της ιστορικής έρευνας και συγκεκριμένα την πολλαπλή εκδοχή της επιστημονικής αλήθειας, όπως εκφράζεται στο πλαίσιο της μετα-νεωτερικής σκέψης, γεγονός που έχει οδηγήσει

¹ Ηλιού Φ. *Ιδεολογικές Χρήσεις του Κοραϊσμού στον 20^ο αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σελ. 23

² Τζούμα Α. *Εκατό χρόνια νοσταλγίας*, Μεταίχμιο 2006, σελ. 77-78

³ Τζούμα Α. 2006, ό.π., σελ. 77-78

⁴ Τσουκαλάς Κ. 1999, ό.π., σελ. 300-303

⁵ Smith A. 2000, ό.π., σελ. 46

⁶ Γκότοβος Α., *Οικουμενικότητα, Ετερότητα και Ταυτότητα*, Ιωάννινα 2001, σελ. 76-77.

στην κριτική των λεγόμενων «εθνικών αφηγήσεων». Δηλαδή της εικόνας της ιστορικής πραγματικότητας, όπως την επιμελούνται οι παραδοσιακοί ιστοριογράφοι και ιστορικοί. Το ρεύμα της αποδόμησης των εθνικών αφηγήσεων συντονίζεται με σύγχρονες αναλύσεις για τη φύση του έθνους και του εθνικισμού. Βασισμένοι στη θέση ότι το έθνος είναι μια φαντασιακή κοινότητα και ότι, ενώ είναι μια πολύ πρόσφατη στην ιστορία πραγματικότητα, προβάλλεται από το σχολείο ως εάν ήταν κάτι προγενέστερο.¹

Ο Γκότοβος² υποστηρίζει πως η «κριτική των «εθνικών αφηγήσεων» και κυρίως των εκδοχών της ιστορίας, που υιοθετεί το σχολείο και τις διαδίδει μέσω των εγχειριδίων της ιστορίας - ενός βασικού εργαλείου στην επίσημη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας-, έγκειται στο ότι οι πολέμιοι των εθνικών αφηγήσεων δεν αμφισβητούν μόνο την ποιότητα μιας συγκεκριμένης εικόνας της ιστορίας, έτσι όπως τη δίνει σε μια δεδομένη εποχή κάποια ιστοριογραφική παράδοση, αλλά το ίδιο το γεγονός της εθνικής αφήγησης, την εθνική αφήγηση αφηρημένα, ως είδος επιστημονικής γραφής. Όποιος όμως αφήσει τον εαυτό του να παρασυρθεί από μια μεταφυσική της αφηγηματικής κριτικής και νομίσει ό,τι επειδή η αφήγηση υπηρετεί κάποιο πολιτικό συμφέρον για τη διατήρηση της εθνικής συνοχής, δεν υπήρξαν τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται η αφήγηση και ότι η ίδια η ιστορική αφήγηση είναι ένα νεφέλωμα παρόμοιο με τη μυθολογική αφήγηση, συγχέει άσχημα την ιστορία με τη μυθολογία και την ιστορική γνώση με την μυθοπλασία, υπονομεύοντας προγραμματικά κάθε προσπάθεια για παραγωγή έγκυρης ιστορικής γνώσης, άρα και συνείδησης βασισμένης στη γνώση αυτή. Η κριτική στις αφηγήσεις δεν μπορεί να σημαίνει άρνηση της ιστορικής πραγματικότητας, εκτός αν δεχθούμε ότι η ιστορική πραγματικότητα υπάρχει μόνον όταν υπάρχουν ιστορικές αφηγήσεις. Η ιστορική πραγματικότητα δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Αυτό που μπορεί να αμφισβητηθεί είναι η συνείδηση της ιστορικής πραγματικότητας που δημιουργούν οι αφηγήσεις. Ωστόσο, σύμφωνα με τον Α. Γκότοβο, υπάρχουν αφηγήσεις και αφηγήσεις».³

Η θεμελιώδης ιστορική λειτουργία της εθνικής ιστοριογραφίας για τον Κ. Τσουκαλά⁴ είναι διττή. «Από τη μια μεριά τεκμηριώνει και ζωντανεύει διαχρονικά την αιτούμενη συλλογική εαυτότητα και από την άλλη της προσδίδει το σημερινό

¹ Γκότοβος Α. 2001,ό.π.,σελ. 76-77

² Γκότοβος Α. 2001, ό.π., σελ. 78

³ Γκότοβος Α. 2001,ό.π., σελ. 78

⁴ Τσουκαλάς Κ., «Ιστορία μύθοι και χρησμοί» στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σχολή Μωραΐτη 1995, σελ.293

ειδοποιό ανταγωνιστικό της περιεχόμενο, θεμελιώνει τις προσδοκώμενες, και ίσως αναγκαίες, σημερινές υπερβατολογικές ουσίες επάνω στην αφήγηση, κρυστάλλωση και παγίωση μιας απελθούσας περιπέτειας, την οποία ανασυγκροτεί μυθιστορηματικά. Επίσης δομεί το διαχρονικό Ήρωα-συλλογικό Υποκείμενο, σχηματοποιεί και εκλογικεύει αναδρομικά τη «μοίρα» ενός ετεροχρονισμένου αφηγήσιμου συλλογικού όντος το οποίο αναδεικνύει ως είδωλο. Για να είναι δυνατόν η συνέχεια του συλλογικού Υποκειμένου να προκύπτει, ή τουλάχιστον να μην διαψεύδεται από την ιστορία, θα πρέπει η συνέχεια αυτή να τεκμαίρεται μέσα από την αφηγηματική τεχνική της ιστοριογραφίας πειστικά, από μian αφήγηση χωρίς κενά και χωρίς διακοπές. Η διαχρονική εαυτότητα είναι προϊόν μιας συνειδητής και συστηματικής κατασκευής, η οποία με τη σειρά της εκφράζει τη συγκεκριμένη εποχή και τις συγκεκριμένες συνθήκες που εξώθησαν στην κρυστάλλωσή της». ¹

Κατά τον Foucault ² η ασυνέχεια είναι το στίγμα της χρονικής διασποράς, την οποία ο ιστορικός επιφορτιζόταν να εξαφανίσει από την ιστορία. Είναι παράδοξη, επειδή είναι εργαλείο και συνάμα αντικείμενο έρευνας, επειδή οριοθετεί το πεδίο από το οποίο απορρέει, επειδή επιτρέπει να εξατομικεύσουμε τις περιοχές, αλλά δεν μπορούμε να την εγκαθιδρύσουμε παρά μόνο με τη σύγκρισή τους. Ίσως επειδή εν τέλει δεν αποτελεί πιθανώς μian έννοια παρούσα μέσα στο λόγο του ιστορικού, αλλά ο τελευταίος κρυφά την προϋποθέτει. Η συνεχής ιστορία σύμφωνα με τον Foucault, είναι το απαραίτητο σύστοιχο της θεμελιακής λειτουργίας του υποκειμένου: «η εγγύηση ότι όλα όσα του διέφυγαν μπορεί να του αποδοθούν και πάλι, η βεβαιότητα ότι ο χρόνος δε θα διασπείρει τίποτα χωρίς να το αποκαταστήσει μέσα σε μian ανασυντεθειμένη ενότητα, η υπόσχεση ότι όλα αυτά τα πράγματα που διατηρούνται εκ του μακρόθεν από τη διαφορά, το υποκείμενο θα μπορεί κάποια μέρα – με τη μορφή της ιστορικής συνείδησης- να τα ιδιοποιηθεί στο εξής, να κυριαρχήσει πάνω τους και να βρει μέσα σε αυτά ότι μπορούμε να αποκαλέσουμε ενδιαίτημά του. Το να πλάσουμε από την ιστορική ανάλυση το λόγο του συνεχούς και από την ανθρώπινη συνείδηση το πρωταρχικό υποκείμενο κάθε γίνεσθαι και κάθε πρακτικής, είναι οι δύο όψεις του ίδιου συστήματος σκέψης. Μέσα σε αυτό ο χρόνος έχει συλληφθεί με όρους ολοποίησης και οι επαναστάσεις δεν είναι παρά συνειδητοποιήσεις». ³

¹ Τσουκαλάς Κ., 1995, ό.π., σελ. 293-294

² Foucault M., *Η αρχαιολογία της γνώσης*, εκδ. Εξάντας 1987, σελ. 17

³ Foucault M. 198, ό.π., σελ. 17

Τη διάσταση της συνεχούς ιστορίας τη βρίσκουμε στην ιστορία και στο μύθο, που δίνουν στα κοινωνικά σύνολα την αίσθηση της συνέχειας στο χρόνο και της ενότητας στο χώρο. Η συνέχεια δεν είναι ευθύγραμμη, μία και πάντοτε η ίδια. Αποτελείται από ένα «ρεύμα», που το συνθέτουν πολλές παράλληλες, συγκλίνουσες ή και αποκλίνουσες γραμμές. Γιατί η συνέχεια αυτή αναπροσδιορίζεται με βάση τη συγκεκριμένη κάθε φορά σχέση του «εμείς» προς τους «άλλους» ή με αναφορά στα προεξέχοντα ιδιαίτερα στοιχεία του «εμείς», ακριβώς επειδή αποτελεί ένα ουσιαστικό δεδομένο της ταυτότητας, που συνεχώς αναπροσδιορίζεται στη διαλεκτική σχέση που συνδέει το δεδομένο κοινωνικό σύνολο με τον κοινωνικό του περίγυρο.¹

Επάνω στην Ακρόπολη έχω ένα φίλο που τον αγαπώ πολύ. Ο φίλος μου αυτός είναι το μαρμάρινο αλογάκι από το άρμα της σελήνης, που στολίζει το ανατολικό αέτωμα του Παρθενώνα. [...] Όλα αυτά τα υπέροχα γλυπτά χάθηκαν και καταστράφηκαν. Αυτό στάθηκε πραγματική συμφορά όχι μόνο για τον Παρθενώνα και τους Έλληνες μα για την ανθρωπότητα ολόκληρη. Το μόνο που γλίτωσε από τον όλεθρο είναι το αλογάκι που αγαπώ, αλλά κι αυτό το έκλεψαν και βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο. Στο κατεστραμμένο αέτωμα δε βλέπει κανείς παρά το εκμαγείο του. Μέσα στην δυστυχία της καταστροφής είναι μεγάλο ευτύχημα που σώθηκε. Είναι το πιο τέλειο άλογο στην ιστορία της τέχνης. [...] Τώρα το μοναχικό αλογάκι έχει ολοφάνερα επάνω του τα χνάρια του χρόνου. Σέρνοντας το άρμα του εδώ και 2.300 χρόνια, έχει τραυματιστεί σοβαρά. Το μάρμαρο χαράχτηκε, σάμπως να γέμισε ρυτίδες. Τ' αυτιά του ακρωτηριάστηκαν. Στα μάτια και στο λαιμό βαθιές πληγές είναι έτοιμες να στάξουν αίμα. Μα στέκει γεμάτο αξιοπρέπεια μέσα στη μοναξιά και τη θλίψη του, στη γωνιά που το τοποθέτησαν, κατάλοιπο μιας ανεπανάληπτης εποχής.

(Αγγελική Βαρελά, Το αλογάκι του Παρθενώνα, ΣΤ' 3^ο 1985 :79)

¹ Τσαούσης Δ., *Ελληνισμός-Ελληνικότητα*, Εστία, 1983, σελ. 19

Ο Michel Foucault ¹ σε μια διάλεξή του με τίτλο “Des espaces autres” όρισε τις ετεροτοπίες ως αποτελεσματικά θεσπισμένες ουτοπίες, που αναπαριστούν, αμφισβητούν και αντιστρέφουν ταυτοχρόνως άλλες τοποθεσίες. Είναι τόποι «έξω από όλους τους τόπους», ακόμη κι αν είναι δυνατόν να υποδείξουμε την πραγματική θέση τους. Αυτοί οι τόποι είναι απολύτως διαφορετικοί από όλες τις τοποθεσίες τις οποίες αναπαριστούν και για τις οποίες μιλούν. Οι ετεροτοπίες είναι πραγματικοί αντίποδες. Πρόκειται για τόπους που, ενώ βρίσκονται σε μια άλλη περιοχή, επιδιώκουν να αναπαράγουν την μητρόπολη, όπως είναι η περίπτωση των αποικιών ή τόποι μέσα στους οποίους έχουν συγκεντρωθεί αντικείμενα τέχνης από όλους τους πολιτισμούς και όλες τις εποχές, που, με αυτό τον τρόπο, υποτίθεται πως προστατεύονται από την εξαφάνιση (βιβλιοθήκες, μουσεία και αρχαιολογικοί χώροι). Η Ελλάδα είναι μια ετεροτοπία, ένας χώρος ξεχωριστός, ακριβώς επειδή περιέχει κλασικά ερείπια. Από τις τοποθεσίες της Ελλάδας με αρχαιολογικά ερείπια, η Ακρόπολη είναι η πιο πολυσύχναστη και η πιο επιβλητική- η τοποθεσία στην οποία όλοι αντιλαμβάνονται το μέγεθος της ιερότητας, της αρμονίας, της ομορφιάς και του μεγαλείου.² Η Ακρόπολη είναι επίσης μια ετεροτοπία, από όπου η Δύση κυριολεκτικά άρπαξε μνημεία της αρχαίας Ελλάδας για δική της χρήση. Πιο συγκεκριμένα, για να εμπλουτίσει τις συλλογές των αντικειμένων τέχνης και την αισθητική της παιδείας, να διευρύνει τις ιστορικές της γνώσεις, να αυξήσει τους εθνικούς θησαυρούς της και να αναβαθμίσει το διεθνές γόητρό της. Η πλέον διαβόητη οικειοποίηση είναι αυτή του Λόρδου Elgin να «διασώσει» τα καλύτερα μάρμαρα του Παρθενώνα, «γκρεμίζοντας σύγχρονες κατοικίες, για να φέρει στο φως τα θαμμένα υπολείμματα» και μεταφέροντάς τα στην Μεγάλη Βρετανία το 1802.³

Την ίδια άποψη υποστηρίζει και ο M. Herzfeld αναφέροντας πως η Δύση ιδιοποιήθηκε τις κλασικές αρχαιότητες σε βαθμό απαλλοτρίωσης, γεγονός που συνεχίστηκε – με σοβαρές επιπτώσεις στις διεθνείς σχέσεις της Ελλάδας ως την εποχή του Λόρδου Έλγιν - και που έκτοτε έχει επανέλθει στο προσκήνιο με διάφορες εξίσου νεότερες μορφές. Μαζί με τα κειμήλια η Δύση ιδιοποιήθηκε και κάθε δικαίωμα κατανόησης του κλασικού παρελθόντος ή προσδιορισμού της ίδιας του της φύσης.⁴

¹ Λεοντή Α., «*Τοπογραφίες ελλητισμού*», Scripta 1998 σελ. 85

² Λεοντή Α., 1998, ό.π., σελ. 85-88

³ Λεοντή Α., 1998, ό.π., σελ. 111

⁴ Herzfeld M., *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέπτη*, Αλεξάνδρεια 1998, σελ. 30

Από το 1891 ο Κ. Καβάφης ¹τάσσεται υπέρ της επιστροφής των Μαρμάρων στην Ακρόπολη με το επιχείρημα ότι «το κλίμα του Βλούμσβουρου φθείρει τα γλυφές των μαρμάρων», αλλά το θέμα της περιβαλλοντικής καταλληλότητας στράφηκε περισσότερο στη μόλυνση της Αθήνας, με φιλικές μάλιστα προειδοποιήσεις προς την ελληνική αρχαιολογική υπηρεσία σχετικά με την μόλυνση της Αθήνας: «Το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η ελληνική αρχαιολογική υπηρεσία δεν είναι η αποκατάσταση αλλά η συντήρηση».²

Κάθε συνειδητή οντότητα είναι υποχρεωμένη να αφηγείται συνεχώς το παρελθόν της, να επεξεργάζεται τη μνήμη της, να ανασυγκροτεί την πάντοτε προβληματική και απειλούμενη εαυτότητά της. Και όπως ακριβώς συμβαίνει με την ψυχαναλυτική «επεξεργασία», έτσι και η συλλογική αφήγηση του κοινού παρελθόντος, η ιστορία, προχωρεί μέσω διαδοχικών αφηγηματικών προσεγγίσεων και διορθώσεων. Η ιστορία κινείται πάντα μέσω της ιστορίας: το υποκείμενο αυτοαναγνωρίζεται μέσα από την ιστορία που διηγείται στον εαυτό του για τον εαυτό του.³

Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός παρουσιάζεται ως θεμελιώδης αναφορά του εθνικού εαυτού με αξία μοναδική και ανεπανάληπτη αλλά ταυτόχρονα και ως κοιτίδα του σύγχρονου πολιτισμού και της τέχνης. Ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός επιβιώνει για περισσότερο από δύο χιλιετίες. Η ιδέα της συνέχειας δεν βασίζεται στα ορατά κατάλοιπα της αρχαιότητας, που αποτελούν στοιχεία της εικόνας του σήμερα. Τα προϊόντα αυτά της τέχνης εμφανίζονται ως συστατικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας, προσδιοριστικά της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας των Ελλήνων αλλά και πηγή της αξίας της σύγχρονης Ελλάδας, ιδιαίτερα στη σχέση της με τους άλλους.⁴ Σήμερα η Ακρόπολη θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ένα σύμβολο όχι του δοξασμένου μεγαλείου αλλά των δυσχερειών της σύγχρονης Ελλάδας. Θα μπορούσε να συσχετιστεί επίσης και με άλλα εγκαταλελειμμένα οικοδομικά συγκροτήματα, διαλεκτικά σημάδια του αιώνιου αλλά και της αναπόφευκτης ερήμωσης. Σαν την ίδια την Ελλάδα, η Ακρόπολη είναι μια τοποθεσία πλούσια μόνο σε πολιτισμικό απόθεμα, παρόλο που κομπάζει και για την «εκπληκτική θέα» που προσφέρει από τον μεγαλοπρεπή βράχο της, που

¹ Λεοντή Α., 1988,ό.π., σελ.117

² Λεοντή Α.,1988,ό.π., σελ. 119

³ Τσουκαλάς Κ., *Ιστορία, μύθοι και χρησιμοί*, σχολή Μωραΐτη 1995, σελ. 290

⁴ Ασκούνη Ν., «Μια μακρά πορεία στο χρόνο» στο Φραγκουδάκη Α.,*Τι είν' η πατρίδα μας*, Αλεξάνδρεια 1997, σελ. 450

υψώνεται πάνω από τους θορύβους της Αθήνας.¹ Αποκομμένη από το εδώ και το τώρα της σύγχρονης Ευρώπης επέχει θέση εκθέματος προς τέρψη των ταξιδιωτών που αναζητούν μια οικονομικά συμφέρουσα απόδειξη της διακεκριμένης καταγωγής τους ή της γλυκύτητας και της φωτεινότητας του μεσογειακού τοπίου. Κατ' αυτόν τον τρόπο αντισταθμίζεται από τη μια πλευρά η έλλειψη δύναμης και κύρους της χώρας και από την άλλη το φτηνό εργατικό δυναμικό, κάτι που υπό άλλες συνθήκες θα παρέσυρε σε μακροπρόθεσμες επενδύσεις στην χώρα. Εκθέτοντας τα λείψανα της ιστορίας της, η Ελλάδα προβάλλει τον πολιτισμό των ερειπίων της ως την πιο αναγνωρίσιμη σύγχρονη υπογραφή της.²

(Το ποίημα «Φως της Ολυμπίας» απαγγέλλεται σε κάθε νέα Ολυμπιάδα, στην τελετή της αφής της φλόγας, στην Άλτη της Ολυμπίας)

*Ερμή,
Μάζεψε κάτω απ' τη σάλπιγγά σου τους λαούς,
Σκύψε στην καρδιά τους και πες τους.*

*[...]
Πέρα στο ξέφωτο η Ολυμπία,
Ξάγρυπνη, μερόνυχτα πλέκει για τον καθένα τους
Κι από' να στεφάνι αγριλιά
Ελληνικής ειρήνης,
Ειρήνης όλου του κόσμου.*

(Δόξας Τάκης, Φως της Ολυμπίας ΣΤ' τεύχος 3^ο 1985 : 85)

Από την αυγή ο ιππόδρομος έχει κατακλυστεί από χιλιάδες θεατές, που ήρθαν να δουν το πιο λαμπρό θέαμα των Ολυμπιακών αγώνων.

(Έλλη Έμκε, Αρματοδρομία στην αρχαία Ολυμπία, Δ' 3^ο 1984:15)

¹ Λεοντή Α.,ό.π., 1998 σελ. 121

² Λεοντή Α. ,ό.π., 1998 σελ. 121

(Ερμής, Τρυγαίος, Πόλεμος, Ειρήνη, Οπλοπώλης, παιδιά)

[...]

Χορός: Έλα, έλα κι ο πόλεμος να σβήσει.

Τρυγαίος: μα η ειρήνη ελπίζω στη ζωή ποτέ μην πάρει τέλος

Χορός: έλα, έλα ποτέ μην πάρει τέλος!

(Δημήτρης Ποταμίτης, από τις «Ιστορίες του παππού Αριστοφάνη» Ειρήνη, Ε΄ 1^ο 1984:113)

Το ανακατασκευασμένο παρελθόν επιτελεί διάφορες επιμέρους λειτουργίες: ορίζει την έννοια του έθνους στο χρόνο, παρέχει μέτρο σύγκρισης ανάμεσα στην τωρινή κατάσταση του έθνους και το αναπλασμένο παλαιό του μεγαλείο, προβάλλει το μεγαλείο του παρελθόντος στο μέλλον και ούτω καθεξής. Οι λειτουργίες αυτές φανερώνουν πως η εικόνα του παρελθόντος, που ο εθνικισμός δημιουργεί, προσπαθεί να υπάρξει στο παρόν και να προβληθεί στο μέλλον. Με άλλα λόγια, ο παρελθοντικός λόγος φαίνεται να καθορίζει την ερμηνεία του παρόντος και να προδιαγράφει την έλευση του μέλλοντος.¹ Η ανάπλαση και η εξιδανίκευση του εθνικού παρελθόντος είναι συνεπώς δυο από τις πλέον σημαντικές πτυχές της επεξεργασίας της έννοιας του έθνους από τον εθνικισμό, ενώ σαφής είναι και ο ρόλος τους στην παρακίνηση του εθνικού σώματος σε δράση. Η αναζήτηση του κοινοτικού ιδεώδους στο παρελθόν αποκαλύπτει και την κοινωνική διάσταση της εθνικιστικής ιδεολογίας. Οι επεξεργασίες της έννοιας του έθνους υποδεικνύουν τη συσπειρωτική, την ενωτική λειτουργία του εθνικισμού με σαφέστατο τρόπο. Η εθνικιστική ιδεολογία προβάλλει την εικόνα της εθνικής κοινότητας, που θεωρείται ότι έχει βαθιά ερείσματα στο παρελθόν, ως κύριο σημείο αναφοράς για την αντιμετώπιση των προβλημάτων του παρόντος και ως βάση για το σχεδιασμό του μέλλοντος.²

¹ Λέκκας Π., «Το παιχνίδι με το χρόνο», εκδ.ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2001,σελ. 52

² Λέκκας Π., 2001,ό.π., σελ. 52

Το πολίτευμά μας λέγεται δημοκρατία, επειδή την εξουσία δεν την ασκούν οι λίγοι πολίτες, αλλά όλος ο λαός. Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι μπροστά στο νόμο...[...] Εμείς οι ίδιοι κρίνουμε κι αποφασίζουμε για τα ζητήματά μας...

(Θουκυδίδης, μετάφραση Άγγελου Βλάχου, *Ο Περικλής για τη Δημοκρατία ΣΤ΄ 3^ο 1985 :75*)

Το γεγονός ότι η κληρονομιά της κλασικής Ελλάδας στοιχειώνει την σύγχρονη Ελλάδα αποτελεί ένα σημαντικό δεδομένο για την εξέλιξη του Νεοελληνισμού. Από τον καιρό που οι Έλληνες διεκδικούσαν ανεξαρτησία και αυτοδιάθεση έως σήμερα, τόσο οι ίδιοι όσο και οι φιλέλληνες υποστηρικτές τους αναζήτησαν τις πατρογονικές τους ρίζες στην κλασική περίοδο.¹

Το δημοκρατικό πολίτευμα, πολιτικό δημιούργημα των αρχαίων προγόνων μας, προκαλεί μέγιστη εθνική υπερηφάνεια καθώς αποτελεί το ύψιστο “εξαγώγιμο”, πολιτικό και πολιτιστικό κεφάλαιο. Η λέξη δημοκρατία όπως και πολλές άλλες ελληνικές λέξεις, είναι αμετάφραστες και έχουν μεταφερθεί αυτούσιες στο ξένο λεξιλόγιο.

Η προγονολατρία, το μεγαλύτερο «κοινωνικό κεφάλαιο» της Εθνικής Ιδέας σύμφωνα με τον Ερνέστ Ρενάν,² συμπυκνώνεται κυρίως στις στιγμές του εθνικού μεγαλείου. Όλοι οι εθνικισμοί ανακαλούν και επιδεικνύουν τους «χρυσούς αιώνες» τους, στους οποίους κορυφώνεται η αφήγηση του εθνικού δράματος. Σε αυτούς ανήκουν οι στιγμές εθνικής δόξας, όπου οι ηρωικές πράξεις και τα πολιτισμικά επιτεύγματα φέρονται να αποδεικνύουν περίτρανα τη μοναδικότητα του έθνους και συνακόλουθα τις σύμφυτες ιστορικές του δυνατότητες. Από αυτήν την άποψη, ο χρυσός αιώνας ενός έθνους είναι το σημείο στο οποίο συναντώνται οι περισσότερες νοερές παραστάσεις του παρελθόντος. Εδώ το υφάδι της μυθοπλασίας είναι ιδιαίτερα πυκνό, σηματοδοτώντας την καταστατική κορύφωση της εθνικής μυθιστορίας- αυτό που ο Α. Smith εύστοχα αποκαλεί «μυθομοτέρ» του έθνους. Η στροφή στους «χρυσούς αιώνες» ανάμεσα σε εξιδανικευμένους ήρωες και σοφούς αναπλάθει μια ζωντανή εικόνα της ένδοξης ζωής, που υπενθυμίζει

¹ Λεοντή Α., ό.π., σελ. 32

² Λέκκας Π., 2001, ό.π., σελ. 180

την παλαιότητα και τη συνέχεια του έθνους, την ευγενή του κληρονομιά και τα δραματικά γεγονότα της αρχαίας δόξας και της αναγέννησής τους.¹

Η λειτουργικότητα των χρυσών αιώνων είναι προφανής. Η εθνική εξιδανίκευση τμημάτων του παρελθόντος καλλιεργεί πρωτίστως την αίσθηση της ανωτερότητας έναντι άλλων εθνών στο παρόν, παρέχοντας συλλογική υπερηφάνεια και αυτοπεποίθηση - κι όλα αυτά στον κόσμο της νεωτερικότητας, που καθ' όλα τα υπόλοιπα κονιορτοποιεί τα τελευταία υπολείμματα κάθε μορφής παραδοσιακής συλλογικότητας. Από αυτήν την σκοπιά, λοιπόν οι χρυσοί αιώνες αποτελούν πηγές έμπνευσης και ελπίδας, αντισηκώματα στην αβεβαιότητα του παρόντος- αλλά και οδηγούς συμπεριφοράς και δράσης για το μέλλον, - τα ιδανικά μέτρα με τα οποία πρέπει να σταθμιστεί η πορεία του έθνους εφεξής. Οι χρυσοί αιώνες είναι ενοποιητικοί, αφού υποτίθεται ότι συνέχουν το σημερινό έθνος με το δικό του αναπαλλοτρίωτο παρελθόν. Για να υπηρετήσουν ωστόσο τη συγκεκριμένη λειτουργία, πρέπει να βασίζονται σε κάποιας μορφής επιλογή, άρρητη συνήθως, εκείνων των στοιχείων που μπορούν να υπογραμμίζουν διδακτικά αυτήν την ενότητα.²

Σαν σύννεφο από ενοχλητικές και πεισματάρεις μύγες, ένα πλήθος αγριεμένο ακολουθεί το Λυκούργο, καθώς φεύγει απ' την Απέλλα. Κι η Σπάρτη θα είναι πλιότερο κερδισμένη, αν όλοι οι πολίτες της είν' ευχαριστημένοι, αφού θα μοιράζονται ίσα μ' όλους τα αγαθά της πατρίδας τους.

[...]

(Λυκούργος και Άλκανδρος, Δ '4^ο 1984 : 64)

Η εθνική ιδεολογία προσφέρει στο άτομο ένα συνεκτικό σύστημα μύθων, αξιών και συμβόλων, μνήμες και την πίστη στην αθανασία του έθνους που συχνά δίνει νόημα στην ανθρώπινη ζωή, ορίζει, κινητοποιεί και κατευθύνει την πράξη.³

¹ Smith A., *Η εθνική ταυτότητα*, Οδυσσέας 2000, σελ.136

² Λέκκας Π,2001, ό.π.,σελ.185

³ Βεντούρα Λ.,*Μετανάστευση και έθνος*, Μνήμων 1994, σελ. 71

Ο Δρίμακος ήταν ξαπλωμένος πάνω σ' ένα τρύπιο αχυρένιο στρώμα.[...] Παιδί έζησε τους πολέμους με τη Σπάρτη. Στο παζάρι της Δήλου τον αγόρασε ένας Χιώτης ελαιοκτηματίας.[...]

Ως τότε θα κρατήσει αυτή η ζωή; Σαράντα χρόνια πέρασαν. Τα άλλα που του μένουν να ζήσει γιατί να μην τα ζήσει λεύτερα; Θα γίνει επαναστάτης. Τι άλλο; Δεν έμαθε πως η λευτεριά αποχτιέται μόνο με αγώνες;

Ο Δρίμακος δε δίστασε. Με βήμα γρήγορο και σταθερό απομακρύνθηκε από το λιοτρίβι. Πέρασε μεσ' από τα βρεγμένα χωράφια και σε λίγο το αγεράκι του βουνού του δρόσισε το μέτωπο, καθώς άρχισε ν' ανηφορίζει...

(Ο Δρίμακος Δ' 2^ο 1984 :27)

Το ιδανικό της ελευθερίας και ο σεβασμός στην ανθρώπινη ζωή έχουν τις ρίζες τους στην αρχαία Ελλάδα.

Για τον εθνικισμό το νοερό βάρος της ιστορίας του έθνους είναι μεγαλύτερο κι από την ίδια την πραγματικότητα του έθνους.¹ Το ελληνικό έθνος διαθέτει πολύ βαθιές ρίζες. Η «αρχαιότητα» των νεωτερικών εθνών συνδέεται με την τοποθέτησή τους στο χώρο. Τα έθνη βρίσκονται εκεί που βρίσκονται εξαιτίας της μακραίωνης σχέσης τους με ένα συγκεκριμένο κομμάτι γης. Η εθνική θεωρία συνιστά ιδεολογικό λόγο: διατυπώνει, δηλαδή, αρχές και προτάσεις, οι οποίες, όσο κι αν τείνουν να προσλάβουν τη μορφή λογικών επιχειρημάτων, δεν παύουν από πλευράς περιεχομένου να τελούν εκτός της δικαιοδοσίας της τυπικής λογικής και να διατηρούν έντονη συναισθηματική φόρτιση.²

Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι από την αρχαία τραγωδία «Αντιγόνη» του Σοφοκλή, που γράφτηκε το 441 π.Χ.

*Πολλά είναι τα θαυμαστά,
Μα τίποτα πιο θαυμαστό από τον άνθρωπο.*

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ.8

² Λέκκας Π., «Η συγκρότηση της εθνικιστικής ιδεολογίας» στο *Έθνος –Κράτος-Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1995, σελ. 238

[...]

Βρήκε ακόμα και τη γλώσσα να μιλεί

Και τις ιδέες υψηλές και νόμους

Για την καλή διακυβέρνηση των πόλεων,

Και πώς να φυλάγεται τη νύχτα στο ύπαιθρο

[...]

(Ύμνος στον άνθρωπο, ΣΤ΄3^ο 1985:7, Δ΄ 3^ο 2010 : 50)

Η ελληνική αρχαιότητα δεν είναι παρά αρχαιότητα που κληροδοτεί την κληρονομιά της. Κι αυτή την κληρονομιά είναι δύσκολο να τη διαχειριστεί κανείς. Η νεωτερική Ελλάδα είναι κάτι παραπάνω από ένα μουσείο και κάτι παραπάνω από μια χώρα απλώς γραφική. Είναι όμως και κάτι λιγότερο από μια όντως νεωτερική πραγματικότητα. Νεωτερικό είναι αυτό που είναι θεμελιωμένο στη δρώσα υποκειμενικότητα, στην αυτο-συνείδηση η οποία ερμηνεύει τον κόσμο. Η νεωτερικότητα τρέφεται από τη θέληση για δύναμη που ρίχνεται στην κατάκτηση του κόσμου. Τα όργανα αυτά της σκέψης και της δράσης παρέχονται από τη φιλοσοφία του Ντεκάρτ και του Καντ, του Χέγκελ και του Μαρξ, από τη φυσικομαθηματική επιστήμη κι από την πολιτική και τη στρατιωτική τεχνική. Νεωτερικός σημαίνει ισχυρός. Η σκέψη γίνεται τεράστιος μοχλός δράσης, και τα ανθρώπινα όντα με την τέχνην θέλουν να επαναδημιουργήσουν τη φύση. Η νεωτερικότητα βλέπει να ανοίγεται μπροστά της το απέραντο πεδίο της φαντασίας αυτής όσο και τα όρια της.¹

Στις Θερμοπύλες ο μάντης Μεγιστίας εξέτασε τα σπλάχνα των θυμάτων και εξήγησε στους Έλληνες πως την αυγή τους περιμένει ο θάνατος. [...] Στη μάχη αυτή πέφτει ο Λεωνίδας, αφού πολέμησε μ' άφταστο ηρωϊσμό, κι άλλοι ονομαστοί Σπαρτιάτες μαζί του. [...] Τέτοια παλικαριά έδειξαν οι Σπαρτιάτες και οι Θεσπιείς που πολέμησαν μαζί τους! Όμως εκείνος που αποδείχτηκε αληθινό παλικάρι! Ήταν ο Σπαρτιάτης Διηνέκης.[...]

(Ηροδότου Ιστορίαι, Θερμοπύλες Δ΄ 1^ο 1984:93)

¹ Αξελός Κ., *Η μοίρα της σύγχρονης Ελλάδας*, εκδ. Νεφέλη 2010, σελ. 16-17

Η επίκληση του παρελθόντος ως μέσου για τη συνοχή της εθνικής ομάδας επηρεάζει τις εθνικές ιστοριογραφίες και το φαινόμενο συγγραφής της σχολικής ιστορίας ή και άλλων εγχειριδίων. Για να εξασφαλιστεί η συγκρότηση, η εδραίωση και η αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας στη συγκυρία των εθνών – κρατών, προκρίθηκε μια «επίσημη» θέαση της ιστορίας με επίκεντρο το εθνικό παρελθόν και οδηγό την ιστορική συνέχεια του έθνους. Η ιστορία κλήθηκε να διδάξει τα κατορθώματα των προγόνων και να σφυρηλατήσει την εθνική υπερηφάνεια και ενότητα.¹

Κοντά στο χωριό μας είχαμε και τα ξακουστά της Εφέσου που, για να πω την αλήθεια, δε μας πολυσκοτίζανε. Αγκαλά(αν και) τα σπίτια μας – από το περβάζι μέχρι το κεφαλόσκαλο – είχανε στολίδια απ' τα αρχαία. Μα το πιο σπουδαίο ήτανε που το χωριό μας το γράφανε τα ελληνικά βιβλία Ορεινή Έφεσο και τούτο, λέει, μαρτυρούσε την πανάρχαιη φύτρα μας.

Όλα τα σχετικά τα' μαθα από ένα νιόφερτο Σαμιώτη δάσκαλο, τον κύριο Πυθαγόρα Λάριο. Αυτός ο Χριστιανός λωλάδα είχε με τα τ' αρχαία. Πού τον έχανε, που τον έβρισκες το δάσκαλο, εκείδά σεργιανούσε, στο ναό της θεάς Αρτεμης, στο θέατρο, στο βυζαντινό φρούριο, στην πύλη του διωγμού.

(Δ. Σωτηρίου, *Ορεινή Έφεσος*, Δ' 2^ο 1984: 89)

Η ποιητική του εθνικού χώρου αφορά, βεβαίως, στην εξιδανίκευση της εθνικής εστίας όχι μόνον ως φυσικού περιβάλλοντος αλλά και ως ανθρώπινης παρέμβασης. Αρχαιολογικοί χώροι, παλαιά κτίρια, ερείπια, καλλιτεχνήματα – όλα τα υλικά κατάλοιπα των προηγούμενων γενεών που συμμορφώνονται με τις ρήτρες της εθνικής ιστορίας- αναδεικνύονται, συνειδητά και συστηματικά, σε «μνημεία» που καταδεικνύουν την απόλυτη κυριαρχία της στον χώρο. Η ανάγκη της υλικής μνήμης καθεαυτή, όπως εκδηλώνεται στην συνεχή αναζήτηση και ανάδειξη απτών συμβόλων από μέρους του εθνικισμού, αποτελεί φυσικά μια ακόμη ένδειξη της νεοτερικότητας του εθνικού φαινομένου. Σε σχεδόν απόλυτη αντιδιαστολή με την ζώσα παράδοση, τα εθνικά μνημεία αποτελούν ακόμη μια

¹ Αβδελά Ε., «*Ετερότητα και ταυτότητα*» Σύγχρονα Θέματα, τ.54, 1995, σελ. 18

περίπτωση νεοτερικής μνημονικής πρακτικής που απαιτεί συγκεκριμένα υλικά ίχνη – τα οποία, όπως το θέτει χαρακτηριστικά ο Πιέρ Νορά, επέχουν θέση lieux de mémoire, επειδή ακριβώς δεν είναι πλέον πραγματικά milieux de mémoire.¹

Η Ελλάδα ή και κάθε έθνος δεν μπορεί απλώς να αναχθεί ή να συμπεριληφθεί στα πλαίσια της ιστορίας του. Είναι πάντα κάτι περισσότερο, κάτι άλλο. Ενώ βρίσκεται εκεί (μέσα στην ιστορία του, στη γεωγραφία του, στην αφήγησή του) βρίσκεται και αλλού. Η σαφής υπόσταση αυτού του αλλού δεν γίνεται ποτέ κατανοητή, γιατί κάθε εθνικό φαντασιακό βασίζεται στην ασάφεια αυτών των νοημάτων που βρίσκονται κάπου αλλού, πέρα από τα σαφή όριά του.²

Η ενότητα «Ορεινή Έφεσος» εμπεριέχει την νοσταλγία για το χαμένο παρελθόν και τις χαμένες πατρίδες του Ελληνισμού, που προκαλείται από τα αρχαιολογικά μνημεία, κατάλοιπα της πανάρχαιης διαδρομής του.

Ο τυφλός τραγουδιστής στέκεται ακουμπισμένος στην πύλη της Ερυθραίας.

[...]

-Περιμένω να με πάρετε, είπε απλά ο Όμηρος.

- Ναι, θα σε πάρουμε. Οι ξένοι και οι ικέτες είναι ιεροί. Έτσι άκουσα να λέει κάποιος τραγουδιστής μια φορά...

(Στην ακρογιαλιά της Ερυθραίας, Δ' 3^ο, 1984:10)

Ο Όμηρος, ο πρώτος ζωγράφος της ελληνικής ψυχής και του ελληνικού τοπίου, έχει εξαιρετική σημασία για τη νεοελληνική παράδοση. Όντας ο πρώτος που άντλησε απευθείας από τις πηγές του ελληνικού τοπίου, ο Όμηρος γίνεται ο αρχέγονος ποιητής της Ελλάδας, της αρχαίας και της σύγχρονης, καθώς τα επικά ποιήματά του «μοιάζουν να κρύβουν συγκεφαλαιωμένα τα μυστικά μιας πρωταρχικής αισθητικής επιτυχίας που έμεινε παράδειγμα στους αιώνες.³ Συστατικό στοιχείο του διαχρονικού ελληνικού πολιτισμού αποτελεί ο σεβασμός προς τον ξένο, που είναι πρόσωπο ιερό, τόσο στην αρχαία θρησκευτική

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ.235

² Γουργούρης Στ.,*Έθνος- όνειρο*, εκδ. Κριτική ,Αθήνα 2007, σελ. 52

³ Λεοντή Α.,1998 ,όπ.,σελ. 168

μυθολογία , όπου προστατεύεται από τον ξένιο Δία, όσο και στη νεοελληνική εθιμική ζωή, όπου κατοχυρώνεται με τον άγραφο νόμο της φιλοξενίας.¹

[...]Κι ήρθε ένα Σάββατο, που ο δάσκαλος, καθώς ξεσκάλιζε να ξεριζώσει ένα λουλούδι, άγγιξε κάτι με το ραβδί του, ένα κομμάτι πέτρα μουντή, σε μιαν άκρη[...]. Ο δάσκαλος έσκυψε, άπλωσε τα δάχτυλα, την παλάμη, καθάρισε το υγρό χρώμα στον τόπο κείνο και σώπασε. Σωπάσαμε ολόγυρά μας κι εμείς[...]. Είδαμε να ξεπροβαίνει ένα κεφάλι, στολισμένο με βρώμικο αμπελόφυλλο, κι ύστερα ένα κορμί και τα χέρια από τον αγκώνα και κάτω κομμένα[...]. Μεγάλη είναι η στιγμή, που ένας αρχαίος Έλληνας, ένας δικός μας θεός, παλιός, αγαπημένος ξύπνησε από τον ύπνο του τον αξύπνητο] κι ήρθε κομματιασμένος μα ζωντανός, να ξαναζήσει σιμά μας. Ξέρετε ποιος είναι αυτός ο θεός; Κοιτάξτε τα' αμπελόφυλλο στο κεφάλι του και τα φουσκωμένα του μάτια τα μεθυσμένα και τη μύτη του τη χοντρή και τα πρησμένα του χείλια κι όλα του κορμιού του τα σημάδια, ένα προς ένα, και πέστε μου ποιος είναι αυτός ο μεγάλος θεός, ο αρχαίος. [...] Ο Διόνυσος είναι! [...] Μα ο δάσκαλός μας στάθηκε ανάμεσά μας φεγγοβολώντας και το στύλωσε τα κορμί και το πέταξε το σακάκι, ξεσκεπάζοντας με μια κίνηση δόξας τον αναστημένο θεό και φώναξε:

-Σας φέρνω το Διόνυσο!

(Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Ο Διόνυσος, Ε'1^ο 1984: 57)

Το χαρακτηριστικό της «συνέχειας» του ελληνικού έθνους, «αιώνια και φυσική οντότητα» που συνδέεται με την κοινή καταγωγή, προϋποθέτει ότι κάποτε στο χρόνο και στην προκειμένη περίπτωση κατά την αρχαιότητα το ελληνικό έθνος υπήρχε και, παρά τα πολιτικά ρήγματα που προκλήθηκαν από τους «Άλλους», μπόρεσε να διατηρηθεί μέσα στο χρόνο.²

¹ Κατωμένος Ερ. «Διαπολιτισμικότητα, πολυπολιτισμός και εθνικές ταυτότητες» στο *Διαπολιτισμικότητα, Παγκοσμιοποίηση και ταυτότητες*, επιμ. Ε. Χοντολίδου κ.ά. εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2008,σελ.28

² Αγγελόπουλος Κ., «Διακηρύσσοντας την ελληνική εθνική ταυτότητα μέσω της διαλεκτικής στα σχολικά βιβλία της ελληνικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το 1950 και εξής», στο *η εικόνα του «άλλου»/του «γείτονα» στα σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών*, εκδ. τυπωθήτω , Αθήνα 2000, σελ. 323.

Το κεντρικό αξίωμα της πολιτισμικής συνέχειας αποτελούσε μια οργανωτική αρχή για τη συλλογή, ταξινόμηση και ιεράρχηση όλων των εθνογραφικών λημμάτων. Αν και η αναδυόμενη αυτή επιστήμη ενδιαφερόταν κυρίως για μη υλικά αντικείμενα, οι λαογράφοι ήταν ασυνήθιστα τυχεροί, όσον αφορά τον πλούτο ιστορικής τεκμηρίωσης, από τον οποίο μπορούσαν να αντλήσουν. Σε πολλά σημεία του κόσμου οι λαογράφοι συχνά μόνο να μαντέψουν μπορούν τα στάδια, μέσα από τα οποία εξελίχθηκε το υλικό τους. Στην Ελλάδα, αντίθετα, η πλούσια αρχαιολογική τεκμηρίωση προσετίθετο σε μια ήδη αναπάντεχα πλούσια συλλογή από θραύσματα προφορικής λογοτεχνίας, που είχαν διατηρηθεί σε αρχαία και μεσαιωνικά κείμενα.¹

Η εικόνα της σύγχρονης Ελλάδας μοιάζει ελλειμματική και αναζητεί τα τεκμήρια της αξίας της στο παρελθόν. Η αρχαιότητα λειτουργεί ως αντιφατική υπέρτατη αναφορά, η άρρητη σύγκριση με την οποία παράγει τη μειονεκτικότητα του παρόντος, ενώ η ρητή επίκλησή της θεμελιώνει την υπεροχή της. Η γενικευτική θεώρηση του «ελληνικού πολιτισμού» ως αχρονικού μορφώματος αποκλείει τη διάκριση ιστορικών ιδιαιτεροτήτων και διαφορών και μέσα από το σχήμα της αναλλοίωτης διατήρησης, προβάλλει στο παρόν αλλά και στο μέλλον την αίγλη του παρελθόντος, καλύπτοντας μια άρρητη υποτίμηση της νεοελληνικής πραγματικότητας.²

Μεγάλη συναισθηματική αξία έχει ο πολύτιμος αρχαιολογικός θησαυρός του αγάλματος του θεού Διόνυσου, που ανακαλύπτει ο δάσκαλος μιας περιοχής. Το εν λόγω άγαλμα αποκαλύπτεται στους μαθητές και στους κατοίκους του χωριού με ιδιαίτερη σκηνική και θεατρική παρουσίαση [«ξεσκεπάζοντας με μια κίνηση δόξας»], δίνοντάς του μάλιστα ανιμιστικές ιδιότητες («ξύπνησε από τον ύπνο του[...] να ξαναζήσει σιμά μας» θέλοντας να αναδείξει τα υλικά τεκμήρια του παρελθόντος, ώστε να γίνει η σύνδεση αυτών με την ελληνική αρχαιότητα και φυσικά με την πολιτισμική ακτινοβολία της αρχαίας Ελλάδας.

Στο Αρχαιολογικό Μουσείο των Αθηνών βρίσκονται συγκεντρωμένοι αρχαιολογικοί θησαυροί απ' όλη την Ελλάδα: απ' τις Μυκήνες, τις Κυκλάδες, τη Σπάρτη, τη Πύλο, τη Θεσσαλία. Μπορεί κανείς να παρακολουθήσει την αρχαία τέχνη από τότε που έκανε τα πρώτα βήματα

¹ Herzfeld M., *Πάλι δικά μας*, εκδ. Αλεξάνδρεια 2002, σελ. 32

² Ασκούνη Ν., 1997, ό.π., σελ. 295

μέχρι τότε που δημιούργησε τα αριστουργήματα του χρυσού αιώνα του Περικλή!

Τι να πρωτοθαυμάσει κανείς! Τη χρυσή μάσκα του Αγαμέμνονα; Τους κούρους; Ή το άγαλμα του Δία; Προσωπικά στάθηκα άφωνη μπροστά στο άγαλμα του Δία ή του Ποσειδώνα.[...]

[...] Κατεβαίνοντας τη μαρμάρινη σκάλα του Μουσείου, ένωθα να πετάω από υπερηφάνεια που είμαι Ελληνοπούλα. Μου ήρθε να φωνάξω: «αρχαίο πνεύμα αθάνατο».

(Φακίνου Ευ., Τι έγραψαν τρία παιδιά για το αρχαιολογικό μουσείο, Ε' 1^ο, 1984 :78)

Ο ντετερμινισμός της γέννησης και το πεδίο του σχολείου προσφέρουν τα μέσα για τη συμμετοχή στην κοινή ζωή δηλαδή στην εθνική ζωή. Το σχολείο στις σύγχρονες κοινωνίες αποτελεί ένα ουσιαστικό εργαλείο που κατασκευάζει τον πολίτη και τα μέλη μιας εθνικής συλλογικότητας. Η εσωτερίκευση γνώσεων, αξιών, κανόνων και πολιτισμικών προτύπων γεννούν την ύπαρξη εθνικού συναισθήματος, διαμορφώνοντας μια προσωπική ταυτότητα συνδεδεμένη άρρηκτα με μια συλλογική ταυτότητα. Από τη στιγμή αυτή το άτομο βρίσκει το έθνος μέσα του.¹

Το συμβολικό βάρος του αρχαίου παρελθόντος κυριαρχεί χωρίς τη συμμετοχή της σύγχρονης ελληνικής περιόδου. Η απουσία οποιασδήποτε μνείας στο σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό είναι ένδειξη μια άρρηκτης μειονεκτικότητας σε σύγκριση με το αρχαίο ελληνικό πρότυπο. Το παρελθόν αναγορεύεται σε κυρίαρχη αξία, λειτουργώντας ως αντιστάθμισμα ενός ελλειμματικού παρόντος.² Η στροφή προς την αρχαιότητα παρεμποδίζει αποτελεσματικά την αυτογνωσία και λειτουργεί ως υποκατάστατο για δράση.³

Η μαθήτρια αισθάνεται υπέρμετρη υπερηφάνεια, όχι για κάτι απτό, για μια ιδιότητα ή επίτευγμα δικό της –ή της ομάδας της-, αλλά για κάτι που βρίσκεται έξω

¹ Schnapper D., *Η κοινωνία των πολιτών*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2000, σελ. 71

² Ασκούνη Ν., 1997, ό.π., σελ. 486-487

³ Δημαράς Α., « Η εκπαίδευση φορέας διαμόρφωσης και εγχάραξης της ελληνικότητας» στο Δ. Τσαούση, *Ελληνισμός και ελληνικότητα*, Εστία 1983, σελ. 238.

απ' αυτήν, που της έμαθαν ότι της ανήκει. Η ταύτισή της γίνεται με ένα ανώτερο και μεταφυσικό στοιχείο.¹

Πολλοί ελληνικοί τόποι φιλοδόξησαν να δώσουν την πρωτεύουσα στο κρατίδιο που δημιουργήθηκε με τις θυσίες των αγωνιστών του 1821. Τελικά προτιμήθηκε η Αθήνα για το ένδοξο παρελθόν της. Την εποχή εκείνη (1834) το άλλοτε «κλεινόν άστυ» ήταν ένα μεγάλο χωριό, σκορπισμένο γύρω από την Ακρόπολη. Η ατυχία είναι ότι η πόλη δε χτίστηκε πάνω στα αρχικά ευρύχωρα σχέδια του αρχιτέκτονα Κλεάνθη - και φτάσαμε έτσι στο σημερινό κυκλοφοριακό αδιέξοδο. Ένα σπουδαίο γεγονός για την Αθήνα, και γενικότερα για την Ελλάδα, ήταν η ίδρυση του πρώτου ελληνικού πανεπιστημίου(1837).[...] Τη νύχτα πάλι, όσοι κυκλοφορούσαν, ακόμα και διπλωμάτες και αξιωματικοί με τη στολή τους, κρατούσαν στο χέρι τους φανάρι, για να μην σκοντάψουν στις πέτρες και στους λάκκους.

(Η Παλιά Αθήνα , Ε΄3^ο , 1984 : 43)

Η ιδιαίτερη γεωγραφική περιοχή, στην οποία οργανώνεται μια εθνική ιδέα δεν καθορίζει από μόνη της τη μοναδικότητα του έθνους. Αντίθετα η αναβιωμένη αίσθηση ενός κοινού παρελθόντος είναι αυτό που χαρακτηρίζει μια περιοχή, προσδίδοντας της περισσότερο θεμέλια και κύρος, παρά λειτουργικότητα και παροδικότητα. Ο πολιτισμός ενός έθνους παραπέμπει στις παραδόσεις για τον τόπο και περιλαμβάνει τη χωρική έκταση που αξιώνουν οι παραδόσεις. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχει ένα φυσικό πεδίο όπου διαμορφώνεται η κοινή κληρονομιά, σε αναφορά με το οποίο προσδιορίζει την ταυτότητά της και μέσα στο οποίο καθιερώνει μια τάξη πραγμάτων και διδάσκει στο κοινό της να κινείται.. Η Αθήνα ως πρωτεύουσα της Ελλάδας αυτοπροσδιορίζεται στο παρόν της χώρας μέσω της σχέσης της με το παρελθόν της. Η χρονική της θέση είναι φυσική όσο και φιλολογική. Η Ακρόπολη, που δεσπόζει στο κέντρο της Αθήνας, σμιλεμένη στους χωροταξικούς χάρτες της, είναι επίσης εγχαραγμένη στην τοπογραφία του ελληνισμού, την οποία οι Έλληνες συλλέγουν, μελετούν και παραθέτουν. Η Ελλάδα ως σύνολο και ιδιαίτερα η Αθήνα είναι χώροι καταδικασμένοι να αντιλαμβάνονται ανεπιτυχώς δύο αστικά προγράμματα: να είναι ελληνοπρεπείς

¹ Μπονίδης Κ.,*Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, σελ. 131

και να γίνουν σύγχρονοι. Μην έχοντας ξεχάσει τις χρήσεις και τις καταχρήσεις της ιστορίας, των μνημείων και της περιοχής τους από τους ξένους, οι Έλληνες δικαίως αποφάσισαν να ορίσουν την πατρίδα τους με κέντρο την Αθήνα ως πρωτεύουσα. Για να είναι ελληνοπρεπείς, οι Έλληνες ένωσαν διαρκώς την αναγκαιότητα να αναστηλώσουν την αρχαία πόλη της Αθήνας. Για να είναι σύγχρονοι όμως, έπρεπε να χρησιμοποιήσουν ως πρότυπα για τις πόλεις τους σύγχρονα ευρωπαϊκά αστικά κέντρα. Και στις δύο περιπτώσεις, το αρχέτυπό τους βρισκόταν κάπου αλλού. Με άλλα λόγια η ιστορία αυτού που υπήρξε η Ελλάδα και ο χάρτης αυτού που έγινε ως προς το ιδανικό της ευρωπαϊκής πρωτεύουσας διαμόρφωσαν το εδώ και τώρα της σύγχρονης πόλης των Αθηνών. Η Αθήνα, συνεπώς, χτίστηκε σύμφωνα με χάρτες άλλων πόλεων. Με άλλα λόγια, είναι εκ φύσεως διαποτισμένη από την ιστορία την δική της και από χάρτες ανθρώπων ξένων.¹

Από τα υψώματα της Ελλάδας, από το μεγάλο Όλυμπο καθώς και από τους λόφους της Αττικής, από παντού, αντικρίζει κανείς τη θάλασσα. Εισχωρεί βαθιά σχηματίζοντας κόλπους ορμίσκους, λιμάνια. [...] Στη χώρα μας η θάλασσα έχει ένα δυνατό γαλάζιο χρώμα. [...] οι πρόγονοί μας αγαπούσαν να μεταφέρουν την πραγματικότητα μέσα στα παραμύθια τους, να μυθοποιούν τη ζωή.

[...]« Οι αρχαίοι Έλληνες δεν της είχαν εμπιστοσύνη(ενν. της θάλασσας). Ο καλός ναυτικός, έλεγαν ξέρει τον άνεμο που θα φυσήξει μεθαύριο». [...] « Υπήρξαν ωστόσο κάποτε και δυσάρεστες εκπλήξεις όπως εκείνη που αντιμετώπισε ο Κωλαίος στα 600 π.Χ.[...] που πρώτος από τους Έλληνες τις πέρασε ο Κωλαίος, και μάλιστα χωρίς να το θέλει. [...] Γι' αυτό ο Έλληνας, όταν δεν ζούσε στα ορεινά γινόταν με προθυμία ναυτικός, αμφίβιος, όπως λέει ο γεωγράφος Στράβων. Ακόμη πιο χαριτωμένα γράφει ο Πλάτων: «Είμαστε καθισμένοι στις όχθες της Μεσογείου, καθώς οι βάτραχοι γύρω σ' ένα τέλμα»

Αλλά οι Έλληνες προχώρησαν πιο πέρα: κατοίκησαν κιόλας τούτη τη θάλασσα. Η ποιητική φαντασία τους αρνιόταν να δεχτεί μian ακατοίκητη θάλασσα, όπως αρνιόταν κι εκείνες τις μοχθηρές θεότητες, που τις έτρεμε

¹ Λεοντή Α.,1998,ό.π.,σελ. 60-62

όλη η Ανατολή.] Άλλωστε όλοι οι ελληνικοί θεοί ήταν χαριτωμένα σύμβολα.[...] Είναι αλήθεια πως υπήρχαν και οι Σειρήνες, γυναίκες ψάρια (ή πουλιά) που μάγευαν τους ναύτες με το τραγούδι τους και τους τραβούσαν πάνω στα ολέθρια βράχια.

[...] Γιατί οι πρόγονοί μας αγαπούσαν να μεταφέρουν την πραγματικότητα μέσα στα παραμύθια τους, να μυθοποιούν τη ζωή.

(Η Ελληνική Μεσόγειος, Ε΄4^ο 1984:96)

Απαραίτητη προϋπόθεση για τη σύλληψη του έθνους υπήρξε η αλλαγή του τρόπου αντίληψης του χρόνου. Ο χρόνος διαφορετικά γινόταν αντιληπτός κατά την προ-νεωτερική εποχή και διαφορετικά γίνεται αντιληπτός κατά τη σύγχρονη εποχή. Η ιδέα της κίνησης του χρόνου ήταν απαραίτητη για να συλληφθεί το έθνος ως σταθερή οντότητα που κινείται στην ιστορία και η σημασιοδότηση αυτής της κίνησης με τέτοιο τρόπο που να εξασφαλίζεται η συνεχής παρουσία του έθνους στην ιστορία. Η εθνική αφήγηση δεν μπορεί να εκπληρώσει τον ρόλο της στη δημιουργία της εθνικής ταυτότητας, παρά μόνο στον βαθμό που έχει να αφηγηθεί μια συνεχή ιστορία.¹

Στη διαμόρφωση του ελληνικού πολιτισμού έχει δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στη γεωγραφική θέση της Ελλάδας και των κλιματικών συνθηκών της. Περίοπτη θέση κατέχει η ελληνική θάλασσα, η συμβολή της οποίας εξασφάλισε την επικοινωνία με άλλους λαούς και έδωσε την ιδιαιτερότητα και τη μοναδικότητα του ελληνικού πολιτισμού. Η συνάντηση της Ανατολής με τη Δύση στο ελληνικό έδαφος και την ελληνική θάλασσα δημιουργεί ένα σταυροδρόμι επιρροών και επιδράσεων που διαμορφώνουν ένα ιδιότυπο πολιτισμό. Η εξύμνηση της ομορφιάς της ελληνικής θάλασσας χρωματισμένη με το δυνατό γαλάζιο χρώμα αναδεικνύει το μαγευτικό της κάλλος, που λειτουργεί ως πόλος έλξης, τονίζοντας ιδιαίτερα τη θαλασσινή φυσιογνωμία της Ελλάδας.

Γιατί δεν ήταν για φευγιά που έψαλλαν τότε σεμνό παιάνα οι Έλληνες, μα σαν να ορμούσαν μ' ολόψυχη καρδιά στη μάχη, ενώ ως πέρα τη γραμμή των της σάλπιγγας φλόγιζε ο ήχος [...] Και τότε ήταν ν' ακούσεις φωνή μεγάλη από κοντά:

¹ Αποστολίδου Β., « Η συγκρότηση και οι σημασίες της εθνικής λογοτεχνίας», στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας 1995, σελ. 18-19

«Εμπρός των Ελλήνων γενναία παιδιά! Να ελευθερώσετε πατρίδα, τέκνα, γυναίκες και των πατρικών θεών σας να ελευθερώσετε τα ιερά και των πατρικών θεών σας να ελευθερώσετε τα ιερά και των προγόνων τους τάφους. Τώρα για όλα είναι που πολεμάτε.» [...] και, να, τότε των Ελλήνων τα πλοία ένα γύρο με πολλή επιδεξιότητα από παντού χτυπούσανε, και τα σκαριά μας αναποδογυρίζονταν και δεν μπορούσες να βλέπεις πια τη θάλασσα, που ήταν γιομάτη από ναυάγια караβιών κι ανθρώπων φόνου και βρύαζαν οι γιαλοί νεκρούς κι οι ξέρες γύρου, ενώ όσα μας εμένανε καράβια ακόμα το' βαζαν στο κουπί φευγάλα δίχως τάξη ...

(Αισχύλος, Η Ναυμαχία στη Σαλαμίνα, ΣΤ' 3^ο, 1985 : 69)

Η χρήση του παρελθόντος στη νεότερη εποχή επιτελεί μια παράδοση λειτουργία, εξασφαλίζοντας την αίσθηση μιας «ουσιαστικής» συνέχειας πέρα από τα «παροδικά» φαινόμενα της ασυνέχειας, μέσα δηλαδή σε συνθήκες συνεχούς ρευστότητας. Έτσι η ιστορία μετατρέπεται σε ένα μεταλλείο, από το οποίο διασώζεται η ιδέα της αθανασίας, σε μία κοινωνία που παραμένει καθ' όλα τα υπόλοιπα κοσμική.¹

Μια φορά και έναν καιρό, 2300 χρόνια , πριν και λίγα ακόμη, αρχίζει ένα παραμύθι, που όμως δεν είναι παραμύθι.

Στις Αιγές, την παλιά πρωτεύουσα των Μακεδόνων βασιλιάδων, άρχοντες, αυλικοί και λαός ετοιμάζονταν για το μεγάλο ξεφάντωμα[...] Έξαφνα όμως τα τραγούδια της χαράς σταμάτησαν, μια πνιγμένη κραυγή πόνου κι ένας ξερός ήχος από ένα κορμί που έπεφτε ακούστηκαν και μια παγερή βουβαμάρα απλώθηκε παντού. Εκεί, μπροστά στο θέατρο των Αιγών, ο στρατηλάτης βασιλιάς κειτόταν νεκρός [...]

[...]1977. Ένα ήρεμο πρωινό του Νοέμβρη η αρχαιολογική σκαπάνη άφηνε έναν υπόκωφο ήχο, σημάδι πως ακουμπούσε σε πέτρινη επιφάνεια. Στη Βεργίνα, ένα χωριουδάκι της Βέροιας, που τα παλιά χρόνια το έλεγαν Αιγές, ξυπνούσε και πάλι ο νεκρός βασιλιάς. Έρχονταν να ταραξούν τον ύπνο του οι φωνές έκπληξης και θαυμασμού των αρχαιολόγων, που έφεραν στο φως τα αριστουργήματα της αρχαίας τέχνης, που τόσους αιώνες τον είχαν πιστά συντροφέψει.

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ.35

(Αλλαμανή Έ.Ο Βασιλιάς Φίλιππος κοιμάται στη Βεργίνα ΣΤ΄ 3^ο1985:88)

Η οποιαδήποτε αφήγηση προϋποθέτει μια παράσταση του χρόνου ως μεταβλητού «περιβάλλοντος», μέσα στο οποίο μπορούν να κινούνται, να συναντιούνται και να εξελίσσονται τα σταθερά υποκείμενα-οντότητες, που προϋποτίθενται στην αφηγηματική πλοκή, η οποία είναι ιδιαίτερα πρόσφορη για την αναπαράσταση της συνέχειας μέσα στο χρόνο ενός υποκειμένου, του οποίου η εαυτότητα πρέπει να νοείται ως κινητή και εξελίξιμη.¹

Μια αρχαιολογική ανακάλυψη με εισαγωγή παραμυθιού και «χρονικά άλματα» κατασκευάζουν την εικόνα της συνέχειας ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν, εικόνα που συμπληρώνεται από την επιλεκτική προβολή πολιτισμικών στοιχείων, τα οποία εμφανίζονται κοινά και ανέπαφα από το χρόνο.² Ο μύθος έχει, συνήθως, μεγαλύτερη ενδοχώρα από την ιστορία, γιατί ενσωματώνεται σε θεσμούς και πρακτικές ευρύτερες από τις λογοκεντρικές, στις οποίες ενσωματώνεται η ιστορία. Μύθος και ιστορία έχουν ένα κοινό ακροατήριο και μια κοινή λειτουργία: δημιουργούν ταυτότητες, χαράζουν, δηλαδή, ένα γνωσιακό και συναισθηματικό χάρτη στον οποίο εγγράφονται τα άτομα και οι ομάδες, χαράζουν σύνορα ανάμεσα σε ανθρώπινες ομάδες. Ο μύθος είναι αφήγημα, που χαράζει το χάρτη του κόσμου με έναν διαφορετικό τρόπο από την ιστορία. Η σημαντικότερη διαφορά βρίσκεται στην υπερχρονικότητά του. Ο μύθος μπορεί να επιβάλλει δεσμεύσεις στο παρόν, αλλά παρόμοιες δεσμεύσεις μπορεί να επιβάλλει και η ιστορία όταν μετατρέπεται σε μύθο. Στο βαθμό που η ιστορία, χρησιμοποιείται ή προσφέρεται να χρησιμοποιηθεί για να δημιουργήσει ταυτότητες (εθνικές, ταξικές ή θρησκευτικές) και διαχωριστικές γραμμές, στο βαθμό που διηγείται τις δικές μας ηρωικές πράξεις, αλλά και τις ατιμωτικές πράξεις των άλλων, στο βαθμό αυτό, λειτουργεί ως σύγχρονος μύθος. Από την άποψη αυτή η επιστημονικότητα προσφέρει στο μύθο. Γενικότερα, ο δεοντολογικός χαρακτήρας της ιστορίας είτε της τον εμπιστεύεται το κράτος, είτε αναλαμβάνει μόνη της να τον παίξει, είναι ένας από τους τρόπους της μετάβασης από το μύθο στην ιστορία. Η ιστορία, δηλαδή, παρά την όποια τεκμηριωτική της βάση, επιτελείται ως μύθος.³

¹ Τσουκαλάς Κ., 1995, ό.π., σελ. 288

² Ασκούνη Ν., 1997, ό.π., σελ. 453

³ Λιάκος Αντ., *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*;, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2009, σελ. 49-50

Η συγκεκριμένη αρχαιολογική ανακάλυψη αποτελεί για την εθνική αφήγηση ισχυρό αποδεικτικό στοιχείο της ελληνικότητας της Μακεδονίας, αν και στην εποχή (1985) κατά την οποία έγινε η συγγραφή του σχολικού εγχειριδίου, δεν είχε ακόμη αναδειχθεί το «μακεδονικό ζήτημα» σε μείζον εθνικό θέμα.

Ιδιοκτήτης των μεταλλείων ήταν η πόλις – κράτος, που παραχωρούσε το δικαίωμα εκμετάλλευσης σε ιδιώτες. Τα κέρδη ήταν τεράστια και έφθναν τα 50 έως 100 τάλαντα το χρόνο.[...] Λίγο πριν τους περσικούς πολέμους βρέθηκε στα ορυχεία μια νέα φλέβα- Ο Ηρόδοτος γράφει: «Μπήκαν στο ταμείο 100 επιπλέον τάλαντα. Οι Αθηναίοι ήταν έτοιμοι να τα μοιράσουν στο λαό. Όμως ο Θεμιστοκλής τους έπεισε να μη μοιραστούν, αλλά να φτιάξουν με αυτά 200 πλοία». Ήταν η ναυτική δύναμη που αντιμετώπισε την περσική εισβολή.[...] Οι απεργίες και εξεγέρσεις των νεότερων σκλάβων – μεταλλωρύχων ελάχιστα βελτίωσαν τη μοίρα τους και τις συνθήκες δουλειάς, που παρέμειναν αναλλοίωτες ως πριν από τριάντα χρόνια...

(Χατζηγιάννου Ε., *Τα μεταλλεία του Λαυρίου*, ΣΤ΄ 4^ο 1985:33)

Στις νέες γενιές γίνεται προβολή, σύνδεση και αξιοποίηση της ιστορίας και ειδικά της λατρείας κάποιας χρυσής εποχής. Οι επιδιώξεις των εθνικιστών παιδαγωγών- διανοούμενων δεν είναι ακαδημαϊκές, αλλά είναι κοινωνικές και πολιτικές. Η στροφή προς το παρελθόν μέσω μιας σειράς από μύθους που αφορούν την προέλευση, την καταγωγή, την απελευθέρωση, τη χρυσή εποχή με τους ήρωες και τους σοφούς της - διαμορφώνει μια σύνθετη εθνικιστική μυθολογία και μια σωτηριολογική δραματική αφήγηση.¹

Το έθνος είναι ο τόπος των προγόνων και των αρχαίων πολιτισμών του λαού. Υπό την οπτική του εδαφικού εθνικισμού νομιμοποιείται η οικειοποίηση μνημείων και των έργων τέχνης των προγενέστερων, που έζησαν στον ίδιο τόπο, και κατανοείται η συμβολή τους, ιδίως όταν το παρόν στερείται δικών του επιτευγμάτων.²

¹ Smith A.,2000, ό.π., σελ.101

² Smith A. ,2000,ό.π., σελ.170

*Το ακέφαλο άγαλμα στημένο στη μέση της αίθουσας κοιτάζω.
Απ' τα πόδια ως το λαιμό, σπουδάζω τις λεπτομέρειες: το λυγισμένο*

*Κάπως γόνατο, το τεντωμένο
Χέρι, τους μυς του στήθους. Αλλάζω θέση και απόσταση. Θαυμάζω στο
σύνολο το σώμα. Και προσμένω*

*Από τη μια στιγμή ως την άλλη
(της φαντασίας η δύναμη μεγάλη,
Όταν σε τούτο η τέχνη βοηθεί
Ασύγκριτα προσθέτοντας κάλλη, στη θέση απ' όπου λείπει να φανεί
Υπέροχο απολλώνιο το κεφάλι.*

(Δημουλάς Α., Στο Μουσείο , ΣΤ' 4^ο, 1985: 72 και Δ' 3^ο 2010 :57)

Το Μουσείο κατά τον Α. Λιάκο θεωρείται ως μεταβατικός σταθμός, μέσα από το οποίο το παρελθόν γίνεται ιστορία. Η αναφορικότητα των εκθεμάτων ως προς το παρελθόν θεωρείται προφανής και το ίδιο το αντικείμενο στην υλικότητά του λειτουργεί ως απόδειξη αυτής της αναφορικότητας. Η κεντρική διαδικασία της κατασκευής του μουσειακού αντικειμένου ή του ιστορικού γεγονότος είναι το πήγαινε έλα ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν, ανάμεσα στην οικειότητα και την αποξένωση. Το παρελθόν γίνεται αντιληπτό ως μια αλλότρια εμπειρία και η ανασηματοδότησή του συνίσταται στο να γίνει οικείο με τη δική μας εμπειρία. Αλλοτριότητα και οικειότητα αποτελούν όψεις της ιστορικής σημείωσης, καθότι αν κάτι δεν θεωρηθεί ανοίκειο, δεν μπορεί να συμπεριληφθεί στα αντικείμενα ιστορικού ενδιαφέροντος. Σύμφωνα με το Χέγκελ προϋπόθεση της γνώσης είναι η ανοικείωση με το αντικείμενό της. Η αποξένωση (alienation) από αυτό. Αυτή η έννοια της αποξένωσης χαρακτηρίζει, επίσης, και το έργο τέχνης. Η τέχνη, δηλαδή, απομακρύνει τα αντικείμενα από τον αυτοματισμό της αντίληψης (defamiliarization). Μέσω της αποξένωσης ανοίγουμε νέους τρόπους να βλέπουμε το αντικείμενο, ειδικά μέσα σ' ένα πλαίσιο όπου υπάρχει το έθος του μουσείου, δηλαδή ένας άλλος τρόπος σχέσης και θέασης, ένας άλλος τρόπος σχέσης με τα αντικείμενα, καθώς το ίδιο το πλαίσιο αποδίδει σημασίες. Στο μουσείο η επιβίωση του παρελθόντος μετασχηματίζεται σε οργανωμένη ανάγνωσή του. Το ιστορείν λειτουργεί ταυτόχρονα ως παράγοντας αποξένωσης

και επανοικείωσης του παρελθόντος από το παρόν. Μεταμορφώνει το παρελθόν σε ιστορικό χρόνο . Μέσα από την ιστορία βλέπουμε το παρελθόν με άλλα μάτια, διαφορετικά από εκείνα με τα οποία το βλέπαμε ως μέρος της εμπειρίας μας. Η Ιστορία ως διαδικασία πολιτισμικής σημείωσης παίζει ενεργό ρόλο στη μεταμόρφωση του βλέμματος, επομένως στην εμπειρία του χρόνου.¹

Πρόκειται για ένα παρελθόν με προβολή στο μέλλον. Στο πλαίσιο αυτό προσδιορίζονται και οι ιδεολογικοί ρόλοι του Μουσείου.² Πολύ εύστοχα ο Α. Λιάκος πλαισιώνει το πεδίο του Μουσείου με το μεταβαλλόμενο παρελθόν. Υποστηρίζει πως οι σχέσεις με το παρελθόν έχουν κοινωνικές διαστάσεις οι οποίες καθορίζονται μάλιστα από τον τρόπο με τον οποίο η κουλτούρα μιας κοινωνίας εντάσσει ό, τι της κληροδοτήθηκε ή ό, τι θεωρεί ότι της κληροδοτήθηκε από το παρελθόν. Αυτός ο τρόπος αλλάζει. Δεν παραμένει ο ίδιος. Κάθε εποχή έχει το δικό της παρελθόν. Όμως η θέση του παρελθόντος αλλάζει από εποχή σε εποχή και από χώρα σε χώρα. Αλλάζει επίσης ο ρόλος της γνώσης του παρελθόντος στην κοινωνία: γνωστικός, δεοντολογικός, αφηγηματικός, συμβολικός, πολιτικός, παιδαγωγικός, νοσταλγικός, παραμυθητικός. Γι' αυτό η κοινωνία ξαναγράφει συνεχώς την ιστορία της. Όπως για παράδειγμα τα χειροπιαστά κατάλοιπα της Αρχαιότητας. Οι Αναγεννησιακές ελίτ τα τοποθετούσαν στις αίθουσες αξιοπερίεργων αντικειμένων (*cabinet de curiosités*) ή τα ενσωμάτωναν ως δομικά στοιχεία στα κτίριά τους. Τον καιρό του Διαφωτισμού, όταν γεννήθηκε το Μουσείο, ως περιοχή και εργαστήριο γνώσης, η αρχή που πρυτάνευε ήταν η ταξινομική, και ανάλογη ήταν η διευθέτηση των μουσείων. Τα αντικείμενα του παρελθόντος αποσπάρθηκαν από το περιβάλλον τους για να μπουν στις προθήκες. Άλλωστε, το τι αποτελούσε τότε αντικείμενο διάσωσης και ανάδειξης και το τι όχι ήταν αυστηρά ιεραρχημένο, ακολουθώντας τη φιλοσοφία της προόδου η οποία αναδείκνυε ορισμένες εποχές και αποσιωπούσε άλλες. Η εποχή των εθνικών ιδεολογιών ανέδειξε μια άλλη λειτουργία για τις αρχαιότητες, τις κληρονομίες και τα μουσεία. Δεν ανήκαν πλέον στις ελίτ αλλά σ' όλο τον λαό ή καλύτερα στο έθνος. Έγιναν δημόσια αγαθά και γεννήθηκε η έννοια του δημόσιου Μουσείου. Όφειλαν όμως με τη σειρά τους να στηρίξουν αναδρομικά τη νομιμότητα του έθνους και το προγονικό κλέος.³

¹ Λιάκος Α., 2009, ό.π.,σελ. 215-229

² Λιάκος Α., 2009, ό.π.,σελ. 235

³ Λιάκος Α., 2009,ό.π.,σελ. 256-257

Είχα δυο αγάλματα περίφημα. Τα' χαν πάρει κάτι στρατιώτες και εις τ' Αργος θα τα πουλούσαν κάτι Ευρωπαίων. Πήρα τους στρατιώτες, τους μίλησα: «Αυτά και δέκα χιλιάδες τάλαρα να σας δώσουνε, να μην το καταδεχτείτε να βγουν από την πατρίδα μας. Δι' αυτά πολεμήσαμεν».

(Μακρυγιάννης, Στ' 3^ο 1985:128)

Τα αρχαιολογικά ευρήματα – κατάλοιπα παρουσιάζονται όχι μόνο ως τεκμήρια της ελληνικής εθνικής ταυτότητας αλλά και ως σύμβολα έμπνευσης στους αγώνες των Οπλαρχηγών και αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 για την ελληνική ανεξαρτησία.

Βρέθηκε στη Φαιστό της Κρήτης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Είναι φτιαγμένος από κεραμικό υλικό, έχει 16 εκ. διάμετρο και είναι διπλής όψης. Το κείμενο πάνω του είναι τυπωμένο από κινητά στοιχεία σφραγίδες σε σπειροειδή μορφή από το κέντρο προς την περιφέρεια. Οι επιστήμονες πιστεύουν ότι φτιάχτηκε από δύο δίσκους πηλού που ενώθηκαν πριν στεγνώσουν, περίπου το 1600π.χ.

(Ο Δίσκος της Φαιστού, Δ' 2^ο 2010:93)

Ο πολιτισμικός εθνικισμός, σύμφωνα με τον Hutchinson, αναπτύχθηκε κυρίως σε πληθυσμούς με ισχυρή λαϊκή θρησκευτική εθνοτική ιστορία, όπως ήταν παραδείγματος χάριν οι Έλληνες. Πρόκειται για λαϊκές κινητοποιήσεις, που προκάλεσαν αρχηγοί και διανοούμενοι στηριζόμενοι στην «επανακάλυψη» και «επανιδιοποίηση» μιας κληρονομικής κουλτούρας, ζωντανής στη μνήμη της κοινότητας, της οποίας οι μύθοι, οι παραδόσεις και τα σύμβολα είχαν ιδιαίτερη συγκινησιακή απήχηση επάνω της, καθώς μετέφεραν την αίσθηση της κοινής καταγωγής και της αυθεντικότητά της. Ο Hutchinson βασίζει στην ιστορική μνήμη και στα πολιτισμικά σύμβολα των εθνικοτήτων τη δύναμη αφενός της πεπτοίθησής τους ότι αυτά μαρτυρούν την ιστορική τους ταυτότητα, αφετέρου της νοσταλγίας και της επιθυμίας τους να αναβιώσει αυτό το παρελθόν.¹

¹ Τζούμα Α., *Εκατό χρόνια νοσταλγίας*, εκδ. Μεταίχμιο 2006, σελ.52

Ο δίσκος της Φαιστού αποτελεί τεκμήριο της ελληνικής ταυτότητας και απόδειξη της ελληνικής συνέχειας στο χώρο, γεγονός που λειτουργεί ενισχυτικά ως προς την τόνωση της εθνικής ταυτότητας των πολιτών.

Υποθετικό νησί στον Ατλαντικό ωκεανό. Γι' αυτή μιλάει πρώτη φορά ο Πλάτωνας. Οι πληροφορίες προέρχονται από το Σόλωνα όταν ταξίδεψε στην Αίγυπτο.[...] Πρώτος βασιλιάς της υπήρξε ο Άτλας, γιος του Ποσειδώνα. Οι απόγονοί του ανέπτυξαν στο νησί σπουδαίο πολιτισμό, και η κυριαρχία του επεκτάθηκε σιγά σιγά μέχρι την Τυρρηνία και τα αιγυπτιακά σύνορα. Κάποτε οι κάτοικοι της Ατλαντίδας θέλησαν να κατακτήσουν την Ελλάδα και την Αίγυπτο. Αλλά οι Αθηναίοι μπήκαν επικεφαλής στην άμυνα της περιοχής τους και, ύστερα από πολλές περιπέτειες, με ηρωισμό και βαθιά γνώση της πολεμικής τέχνης, νίκησαν το λαό της Ατλαντίδας κι έσωσαν από την υποδούλωση όσους απειλήθηκαν.[...]

[...] Η Ατλαντίδα απασχόλησε τόσο την επιστήμη όσο και τη λογοτεχνία. 60.000 βιβλία και άρθρα έχουν γραφτεί σήμερα για το καταποντισμένο νησί.

(εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάννικα, Χαμένοι πολιτισμοί – Ατλαντίδα Ε'2^ο 2010:60)

Ο μύθος καθίσταται η φυσική και αυτονόητη «συμπυκνωμένη» γνώση που διαχέεται για το παρελθόν, επειδή ακριβώς αξιοποιεί και μεταπλάθει με θεατρική οικονομία τις προσλαμβάνουσες παραστάσεις του σύγχρονου υποκειμένου για τον κόσμο. Τις παραστάσεις αυτές εμπλουτίζει με προσδοκίες και χρωματίζει με φαντασιώσεις, διοχετεύοντας τις έτσι σε συγκεκριμένες αξιακές τοποθετήσεις. Το δραματικό στοιχείο του μύθου είναι εκείνο που αποκαλύπτει τη στενή συναρμογή του με τις επιδιώξεις της ιδεολογίας: ο μύθος υπηρετεί αφηγηματικά την ανάγκη του υποκειμένου να προσδιοριστεί έναντι της κοινωνίας του και της ιστορίας της, διατάσσει τον κόσμο σε επιμέρους κατηγορίες με χρονικό βάθος και αξιολογική φόρτιση (π.χ. εμείς και οι άλλοι) νομιμοποιεί με αυτό τον συγκερασμό του οικειοποιημένου παρελθόντος με το εκάστοτε παρόν, και τις προοπτικές του, περιέχει διδαχές συγκρίσεις και κελεύσματα.¹

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π., σελ.96-102

Τα δύο έπη του Ομήρου, η Οδύσσεια και η Ιλιάδα, μας φέρνουν σε επαφή με μια κοινωνία όπου ο αθλητισμός έχει εισδύσει σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής, δημόσιας και καθημερινής. Η αγάπη για την άθληση κυριαρχεί παντού : νέοι άνθρωποι χαίρονται την έντονη σωματική προσπάθεια, τρανοί αρχηγοί και ήρωες αγωνίζονται να έρθουν πρώτοι, ενώ γύρω ένα πλήθος – λαός ή στρατός- δονείται από ενθουσιασμό παρακολουθώντας τις επιδόσεις τους. Με λίγα λόγια, βρισκόμαστε μπροστά σε μια κοινωνία που, παράλληλα με τα ηρωικά της ιδανικά, χαρακτηρίζεται και από ένα γνήσιο αθλητικό πνεύμα.[...]

Η αφορμή των αγώνων είναι διαφορετική στα δύο έπη: Στην Ιλιάδα είναι ένα ταφικό έθιμο

και οι αγώνες σχετίζονται με θρησκευτικές εκδηλώσεις. Στην Οδύσσεια γίνονται για να τιμηθεί ένας ξένος.[...] Στο ρωμαλέο ομηρικό κόσμο δεν υπάρχει θέση για ήρωες που δεν είναι αθλητές .

Οι Ολυμπιακοί αγώνες στην αρχαία Ελλάδα, εκδ. Αθηνών, Αθήνα 1982, Ο αθλητισμός στην Αρχαία Ελλάδα Ε΄ 3^ο 2010:58)

Με το πρώτο φως του ήλιου, τα παιδιά (όσα ήταν πάνω από 7 χρόνων) ήταν στο πόδι. Ετρωγαν ένα λιτό πρωινό με σταρένιο ή κριθαρένιο ψωμί, και μετά γραμμή για το σχολείο . Παρέα με έναν «παιδαγωγό» - έναν δούλο που καθήκον ήταν να συνοδεύει παντού το παιδί – πήγαιναν στο σπίτι του «γραμματιστή». Γραμματιστής ονομαζόταν ο δάσκαλος που μάθαινε στα παιδιά γραφή , ανάγνωση και αριθμητική.

(Παιδική εφημερίδα της Καθημερινής, οι ερευνητές πάνε παντού, 10-12-2000, Ξημερώνει μια νέα μέρα...ώρα για σχολείο Δ΄1^ο 2010:20)

Βρισκόμαστε στο έτος 2025 μ.Χ. το παιδί σας ξυπνά το πρωί για να πάει στο σχολείο. Το συνοδεύεται μέχρι την πόρτα του δημοτικού και κρατάτε στο χέρι την τσάντα του που δεν είναι τίποτ' άλλο, λεπτή ελαφριά οθόνη χωρίς πληκτρολόγιο. Τα σχολικά βιβλία δεν έχουν καταργηθεί αλλά χρησιμεύουν μόνο για τη μελέτη στο σπίτι.

[...]

Στο μάθημα της Ιστορίας βλέπουν τον Παρθενώνα, όπως ήταν μόλις είχε τελειώσει η κατασκευή του. Ξεναγούνται στο εσωτερικό του ναού και θαυμάζουν το

χρυσελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς. Μοιάζει πολύ διαφορετικό από το κτίσμα που είδαν στην εκδρομή του σχολείου την περασμένη εβδομάδα. [...] Το μέλλον είναι τώρα!

(Παιδική εφημερίδα της Καθημερινής, οι ερευνητές πάνε παντού, 22-4-2001, *Ξημερώνει μια νέα μέρα ... ώρα για σχολείο Δ' 1^ο 2010 :20*)

Η σύγχρονη ανάγκη για την επίμονη εμφάνιση των στοιχείων του παρελθόντος, ιδίως όταν αυτά τα στοιχεία αφορούν αξιέπραστες εποχές, εκλαμβάνεται κατά περίπτωση ως εκείνο που συνήθως λείπει από τους χρυσούς αιώνες, δηλαδή το ίδιο το παρόν, με άλλα λόγια η απόρριψη του πεζού παρόντος έναντι του ένδοξου παρελθόντος.¹ Εδώ και διακόσια χρόνια η ελληνική κοινωνία ταυτίζεται με τα προγονικά της πρότυπα. Σε αυτό μας ενθάρρυνε, για μεγάλο χρονικό διάστημα, ένα άλλο μεγάλο μας πρότυπο: η πεφωτισμένη Ευρώπη. Οι συγκρίσεις του νεοελληνικού παρόντος με το προγονικό κλέος ήταν συντριπτικές και οι συγκρίσεις με το συγχρονικό μας πρότυπο, την Ευρώπη, ήταν και αυτές τραυματικές.²

« Παιδιά μου!

Εις τον τόπο τούτο, οπού εγώ πατώ σήμερα, επατούσαν και εδημηγορούσαν τον παλαιό καιρό άνδρες σοφοί, και άνδρες με τους οποίους δεν είμαι άξιος να συγκριθώ και ούτε να φθάσω τα ίχνη των. Σας λέγω μόνον πως ήταν σοφοί, και από εδώ επήραν και εδανείσθησαν τα άλλα έθνη την σοφίαν των.

Εις τον τόπον κατοικούμε εκατοικούσαν οι παλαιοί Έλληνες, από τους οποίους και ημείς καταγόμεθα και ελάβαμε το όνομα τούτο.

Οι παλαιοί Έλληνες, οι πρόγονοί μας, έπεσαν εις την διχόνοιαν και ετρώγονταν μεταξύ τους, και έτσι έλαβαν καιρό πρώτα οι Ρωμαίοι, έπειτα άλλοι βάρβαροι και τους υπόταξαν. Ύστερα ήλθαν οι Μουσουλμάνοι.[...]

Εις τον πρώτο χρόνο της Επανάστασης είχαμε μεγάλη ομόνοια και όλοι ετρέχαμε σύμφωνοι. [...] και αν αυτή η ομόνοια εβαστούσε ακόμη δύο χρόνους,

¹ Λέκκας Π.,2001,ό.π.,σελ. 200-201

² Δερτιλής Γ.,1996, ό.π., σελ. 25

ηθέλαμε κυριεύσει και την Θεσσαλία και την Μακεδονία και ίσως και την Κωνσταντινούπολη.

Τόσον τρομάξαμε τους Τούρκους, οπού άκουγαν Έλληνα και έφευγαν χίλια μίλια μακρά. Εκατόν Έλληνες έβαζαν πέντε χιλιάδες εμπρός, και ένα καράβι μιν αρμάδα».

(Φωτιάδης Δ., Ο λόγος του Κολοκοτρώνη στην Πνύκα, ΣΤ΄ 2^ο 2010:105)

Η αρχαιότητα ήταν η μεγάλη ανακάλυψη του ελληνικού Διαφωτισμού. Ο πολιτικός κλασικισμός του ουμανισμού, που ανακάλυψε η ελληνική σκέψη μέσα από το Διαφωτισμό, αποτέλεσε το πλαίσιο των πολιτικών οραμάτων των Ελλήνων επαναστατών τα χρόνια του Διαφωτισμού. Η αρχαιότητα γίνεται ένας τίτλος τιμής, ένα τίτλος που συμβάλλει αποκλειστικά στην αυτοπεποίθηση του έθνους, που εμφανίζεται μειωμένη μετά τα πενιχρά αποτελέσματα του αγώνα της ανεξαρτησίας. Όμως, παρόλα αυτά, η αίσθηση της αρχαιότητας, στη συνέχεια «αρχαιότητα-Βυζάντιο-νεότερος Ελληνισμός», γίνεται ένα τμήμα της ιδεολογίας της ενότητας, που αποτελεί το κυρίαρχο ιδεολογικό αίτημα της εποχής.¹

Παρατηρώντας τον Πίνακα Α1 διαπιστώνουμε τον υπερτονισμό της Αρχαιότητας και της ανωτερότητας του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, αφού σε 25 συνολικά αναφορές, οι 12 αφορούν την πολιτιστική ανωτερότητα της κλασικής Αρχαιότητας. Όλες ανεξαιρέτως οι υποκατηγορίες έχουν ως βασικό άξονα την κλασική Αρχαιότητα με κατανομές: στο αρχαιολογικό εύρημα ως τεκμήριο της εθνικής συνέχειας(5 αναφορές), το μουσείο ως παραγωγός πολιτισμικής συνείδησης (μία αναφορά), η γόνιμη αξιοποίηση του ένδοξου παρελθόντος(μία αναφορά) ο ηρωισμός στην ελληνική αρχαιότητα (δύο αναφορές), αρχαιότητα και εθνική συνέχεια (δύο αναφορές), αρχαιότητα και εθνική συνέχεια ως στοιχείο κοινωνικής συνοχής(μία αναφορά), αρχαιότητα και ένδοξο παρελθόν(μία αναφορά). Με άλλα λόγια όλες οι υποκατηγορίες αναπαράγουν μιν ισχυρή αφήγηση της κλασικής κυρίως αρχαιότητας και του ένδοξου παρελθόντος, γεγονός που αποτέλεσε βασικό σημείο αναφοράς για την ύπαρξη και τη

¹ Κιτρομηλίδης Π., «Ιδεολογικά ρεύματα και πολιτικά αιτήματα: προοπτικές από τον ελληνικό 19^ο αι.» στο *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αι.*, Δ.Γ. Τσαούση(επιμ.), εκδ. Εστία, Αθήνα 1998, σελ. 34

θεμελίωση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους και τη δόμηση της εθνικής του ταυτότητας.

Ο υπερτονισμός του αρχαίου παρελθόντος συμβαίνει, όπως εύστοχα αναφέρει ο Ν. Ιντζεσιλόγλου, «ειδικά σε περιπτώσεις εθνών με πλούσιο και ένδοξο παρελθόν, όπως είναι η Ελλάδα, που ακόμη και όταν το παρόν του έθνους δεν ανταποκρίνεται καθόλου σε αυτό που το έθνος υπήρξε στο παρελθόν, ακόμα και τότε, η εθνική ιδεολογία αγωνίζεται ακάματα να αποδείξει τη στενή συγγένεια, αν όχι τη βαθύτερη ταυτότητα εθνικού παρελθόντος και παρόντος, και να συνδέσει αυτά τα δύο με ένα λαμπρό εθνικό μέλλον, αντάξιο του ένδοξου παρελθόντος».¹

Η συχνότατη εμφάνιση των κειμένων που εμπεριέχουν αναφορές από την αρχαία Ελλάδα, θα μπορούσε να αποδοθεί στη σύνδεση και στην αναζήτηση της νεοελληνικής ταυτότητας στο αρχαιοελληνικό παρελθόν, στην προβολή της αδιάλειπτης συνέχειας του ελληνικού έθνους στο χώρο και στο χρόνο, καθώς και στη σφυρηλάτηση της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας των μαθητών.

Η σύνδεση της αρχαίας με την νεότερη Ελλάδα φανερώνεται μέσα από τα κείμενα ως αδιαπραγμάτευτη και αυτονόητη. Η απουσία όμως του μέτρου στη χρήση του αρχαιοελληνικού παρελθόντος κάνει σαφώς εντονότερη την απουσία του νεοελληνικού πολιτισμού, προκαλώντας συναισθήματα εθνικής κατωτερότητας και πολιτισμικής μειονεξίας απέναντι στο εξιδανικευμένο και αξεπέραστο παρελθόν. Η παρουσίαση του αρχαιοελληνικού πνευματικού και πολιτιστικού κληροδοτήματος έχει να κάνει κατά τη γνώμη μας, εκτός των λόγων που προαναφέρονται, με την ανάγκη, που νιώθει συνεχώς η σύγχρονη Ελλάδα, να υπενθυμίζει διαρκώς στους πολίτες της αλλά και στους εθνικούς Άλλους πως δικαιωματικά κατέχει τη θέση της στην Ευρώπη και στο σύγχρονο δυτικό πολιτισμό, αφού αυτός οικοδομήθηκε πάνω στην πνευματική παρακαταθήκη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

Ο Γ. Δερτιλής εκτιμά² πως θα ήταν προτιμότερο να μην χρησιμοποιούσαμε τόσο πολύ τους ένδοξους προγόνους μας, αρχαίους και βυζαντινούς, αλλά αντίθετα να σκεφτόμασταν προγόνους ταπεινότερους, όσους δηλαδή έζησαν μετά το σύντομο αρχαιοελληνικό θαύμα και μετά τη χιλιετή αυτοκρατορία του Βυζαντίου. Γιατί οι ταπεινοί αυτοί πρόγονοί μας με τον αγώνα τους και το έργο

¹ Ιντζεσιλόγλου Νικ., «Περί της κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων» στο «*Εμείς και οι άλλοι*»- Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, Κωνσταντινοπούλου Χρ. κ.ά., τυπωθήτω-Γ.Δαρδανός, Αθήνα 1999, σελ. 191

² Δερτιλής Γ., 1996, ό.π., σελ. 27

τους αφομοίωσαν το χώρο τους και αφομοιώθηκαν από αυτόν, ώσπου δέθηκαν άρρηκτα μαζί του, διατήρησαν ολοζώντανη την ελληνική γλώσσα, καθώς επίσης διατήρησαν παραδόσεις και αξίες πανάρχαιες, δημιούργησαν νέες, όπως δημιούργησαν και τραγούδι, ποίηση, θέατρο και όλα αυτά, όχι μόνο σε καιρούς αίσιους αλλά και σε αιώνες χαλεπούς και μάλιστα χωρίς να περάσουν Αναγέννηση, χωρίς να σωρεύσουν τον πλούτο της Δύσης, χωρίς να προστατεύονται από ένα δικό τους Κράτος.

Όλα αυτά θα ήταν αρκετά, εκτιμά ο Γ. Δερτιλής για να συνεχίσουμε, με επίγνωση αρετών και ελαττωμάτων, τον αγώνα με τον ελληνικό χώρο, με το φως του, με την ευμορφία του, με τη γλώσσα μας, με τις παραδόσεις και τις αξίες μας, με τον πολιτισμό που κληρονομήσαμε από παλιά, με αυτόν που δημιουργήσαμε εμείς οι ίδιοι και με αυτόν που προσλάβαμε από τη Δύση. Όμως δεν έγιναν έτσι τα πράγματα. Αντίθετα, υποστηρίζει, «ταυτιστήκαμε με προγονικά πρότυπα που είχε εξιδανικεύσει (δικαιολογημένα ή όχι δεν έχει σημασία) όχι μόνο η δική μας κοινωνία, αλλά και η πεφωτισμένη Ευρώπη, ο δυτικός κόσμος, ο περιβάλλον πολιτισμός. Η ταύτιση με πρότυπα τόσο απλησίαστα δεν μπορούσε παρά να είναι νευρωτική και η μετάθεση προς τη συμπλεγματική προγονοπληξία αναπόφευκτη. Και καθώς, στην προσπάθειά μας να τους μοιάσουμε, οι χιμαιρικοί μας πρόγονοι απομακρύνονταν όλο και περισσότερο. Μόνη διέξοδος απέμεινε η προγονοκτονία. Όχι ομολογημένη, βεβαίως: τους διατηρήσαμε στον θρόνο, αγνοώντας τους. Και σε διπλανό βάθρο ορθώσαμε, εδώ και λίγες δεκαετίες, τα νέα είδωλα της οικονομικής προόδου και του πλούτου. Με φτενό κέλυφος τη κούφια αρχαιολατρία, ο εθνικισμός παρέμεινε κυρίαρχο ιδεολόγημα, με συγκυρίαρχο όμως, τώρα πλέον, τον οικονομικό και ατομιστικό υλισμό».¹

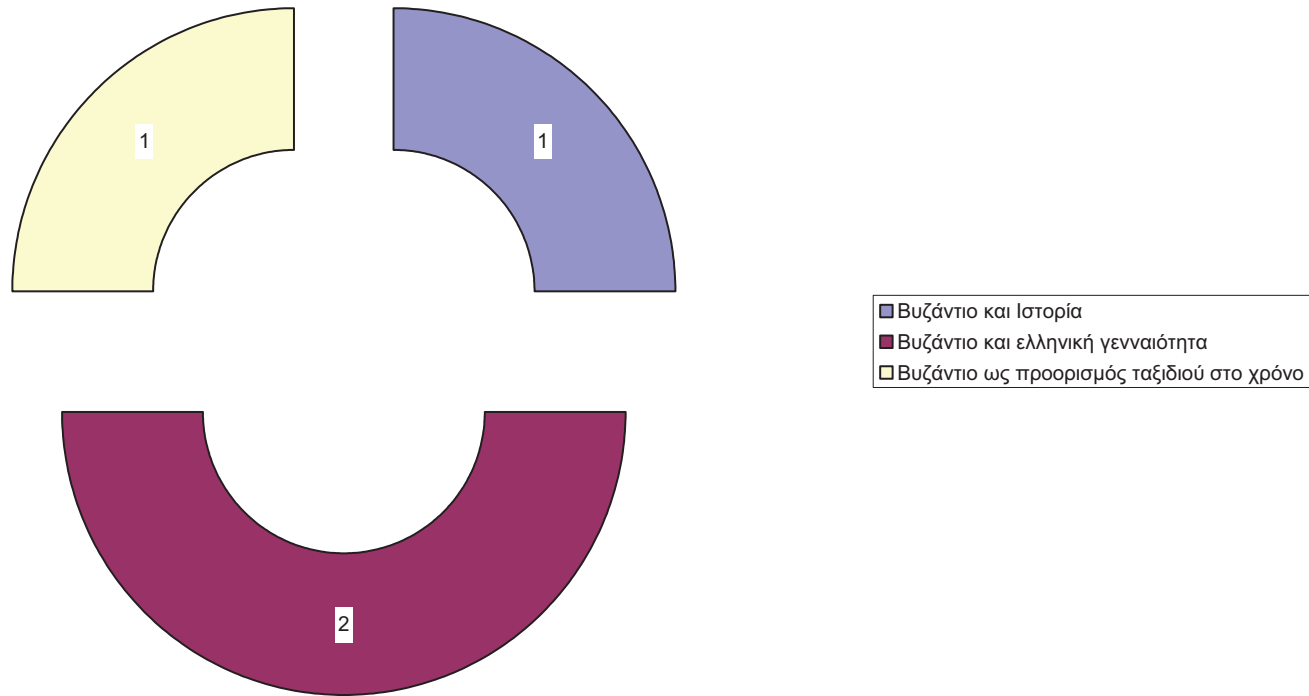
Εδώ και δύο αιώνες η ελληνική κοινωνία άρχισε να αναζητεί την ταυτότητά της, πρώτα στο αρχαιοελληνικό παρελθόν και μετά στο βυζαντινό».²

¹ Δερτιλής Γ.,1996,ό.π., σελ.27

² Δερτιλής Γ.,1996, ό.π.,σελ. 23

A2. Το Βυζάντιο, πυλώνας του Ελληνισμού μετά την αρχαιότητα

A2. Το Βυζάντιο, ως πυλώνας του ελλητισμού μετά την Αρχαιότητα

Η επιστήμη της Ιστορίας επηρεασμένη από τον ρομαντικό ιστορισμό αναζητά, με αφετηρία έργα της φιλοσοφίας της ιστορίας που δημοσιεύονται στη δεκαετία του 1840, να θέσει πάνω σε νέες βάσεις τη συναίσθηση της νεοελληνικής ταυτότητας, διαφοροποιώντας την σε ορισμένα καίρια σημεία από τις αντίστοιχες συνειδητοποιήσεις, που είχε καλλιεργήσει ο Διαφωτισμός.

Το Βυζάντιο ήταν ο αποδιοπομπαίος τράγος του Διαφωτισμού. Για τον Κοραή το Βυζάντιο ήταν εποχή σκοταδισμού, βαρβαρότητας και διαφθοράς, που δεν αποτελούσε παρά ένα χιλιόχρονο διάλειμμα κατάπτωσης και παρακμής στη διαδοχή των αιώνων της ελληνικής ιστορίας. Ο Διαφωτισμός κατά συνέπεια είχε επιζητήσει την απαλλαγή του νεότερου ελληνισμού από το μεσαιωνικό ρύπο και προσδιόρισε τη νεοελληνική ταυτότητα με βάση την άμεση ανασύνδεση με τον αρχαίο ελληνισμό και τα πολιτειακά ιδεώδη. Από τη δεκαετία του 1840 και ύστερα, με αυξανόμενη έξαρση στη δεκαετία του 1850, και με αποκορύφωμα τις έρευνες και τα ιστορικά συγγράμματα του Κ. Παπαρρηγόπουλου, συντελείται σταδιακά η αποκατάσταση του Βυζαντίου στη νεοελληνική σκέψη. Η αποκατάσταση του Βυζαντίου στο ελληνικό πλαίσιο αποτελεί αντίστοιχη εκδήλωση προς την αποκατάσταση του μεσαίωνα στις ιστορικές παραδόσεις των ευρωπαϊκών λαών μέσα στο πνευματικό κλίμα του ρομαντισμού.¹ Η αποκατάσταση αυτή του Βυζαντίου, η οποία εκφράστηκε με τον πιο γραφικό τρόπο και όρο *ελληνοχριστιανικός* το 1852 από τον Σπ. Ζαμπέλιο, αποτέλεσε τη θεωρητική βάση του ιδεολογικού συγκερασμού, που βρίσκεται στο θεμέλιο της νεοελληνικής συνείδησης, όπως τη γνώρισαν οι μεταγενέστερες γενιές και κληροδοτήθηκε και από την παιδεία και την παράδοσή μας. Από τον Κοραή ως τον Παπαρρηγόπουλο, τις δύο κορυφαίες μορφές του ελληνικού δεκάτου ένατου αιώνα στο στερέωμα της επιστήμης και των γραμμάτων, διαγράφεται η καμπύλη πάνω στη βάση του συγκερασμού, που εκφράζει χαρακτηριστικά ο όρος *ελληνοχριστιανικός*. Ο συγκερασμός αυτός προσπαθεί να συνδυάσει την αρχαιοελληνική κληρονομιά, που λάτρευε ο Διαφωτισμός στη δημοκρατική πολιτική εκδοχή της, με την κληρονομιά του βυζαντινού χριστιανισμού και το μεγαλείο της μεσαιωνικής αυτοκρατορίας με όλες τις πολιτικές του προεκτάσεις που ανακάλυψε ο ρομαντισμός.²

¹ Κιτρομηλίδης Π., 1998, ό.π., σελ. 32

² Κιτρομηλίδης Π., 1998, ό.π., σελ. 32

Το Βυζάντιο, σύμφωνα με την Ε. Γλύκατση –Αρβελέρ είναι αδιάσπαστος κρίκος ανάμεσα στον αρχαίο (στον ελληνιστικό κυρίως ελληνισμό) και στο σύγχρονο. Η ιστορία του εξηγεί την ειδοποιό ψυχοσύνθεση των Νεοελλήνων και καθορίζει την σχέση τους με την Ευρώπη και τα Βαλκάνια, υπαγορεύοντας, υπόγεια έστω και λάθρα, τη διαχείριση από την πολιτεία αλλά και από τους απλούς πολίτες του «ένδοξου» παρελθόντος. Κατά την Αρβελέρ η νεοελληνική παράδοση και παιδεία, με την Αθήνα ως αναφορά, αγκιστρώθηκαν στο μεγαλείο της αρχαιότητας, αυτό το παγκόσμια πια αναγνωρισμένο, παραγνωρίζοντας όμως και αγνοώντας ολότελα σχεδόν το έργο του χιλιόχρονου και «ένδοξου» βυζαντινισμού. Το βυζαντινό κατόρθωμα μένει ζωντανό σαν θεμέλιο της εθνικής ταυτότητας κάθε βαλκάνιου αλλά και σαν ξύπνημα και προσήλωση στις αρχές που στηρίζουν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό ως σήμερα.¹

Η αρχαία Ελλάδα, αφενός, και η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, αφετέρου, υπήρξαν κατά κύριο λόγο τα δύο ιστορικά και πολιτισμικά σημεία – πρότυπα αναφοράς, από τα οποία εμπνεύστηκε η ελληνική εθνική ιδεολογία και από τα οποία αντλήθηκαν στοιχεία, που συνέβαλαν στην προσπάθεια συγκρότησης μιας ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας στην σύγχρονη εποχή, όταν μετά την οθωμανική κατοχή ο ελληνισμός επιδίωξε να αυτοπροσδιοριστεί στο πλαίσιο μια νέας ιστορικά πολιτικοκοινωνικής κατάστασης που περιελάμβανε τώρα πια κι ένα ελληνικό κράτος. Έτσι, με κριτήριο το ιστορικό μοντέλο αναφοράς, μπορούμε να διακρίνουμε δύο κυρίως πολιτισμικές τάσεις στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα: Μία με άξονα αναφοράς και συγκρότησης κυρίως, αν και όχι αποκλειστικά, τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό και μια δεύτερη, με άξονα αναφοράς και συγκρότησης κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, τη βυζαντινή πολιτισμική παράδοση. Οι μεταξύ των δύο αυτών τάσεων σχέσεις υπήρξαν πολύπλοκες και δεν στερούνταν πολιτικών προεκτάσεων. Η πολυπλοκότητα σημαίνει ότι χαρακτηρίζονται ως σχέσεις ταυτόχρονα ανταγωνιστικές, συναγωνιστικές και συμπληρωματικές. Και φυσικά δεν έλειψαν και σημαντικές προσπάθειες συνθέσεων, που τόνιζαν κυρίως τα στοιχεία συνέχειας και όχι τις διαδικασίες ρήξης στην ιστορική πορεία του ελληνισμού.²

Η μεταφορά της εθνικής αφήγησης στο λογοτεχνικό πεδίο δεν είναι ταυτόχρονη, αλλά έπεται κατά μερικές δεκαετίες. Για τη λογοτεχνία εξάλλου, το

¹ Γλύκατση –Αρβελέρ Ε., *Γιατί το Βυζάντιο*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2009, σελ. 249-254

² Ιντζεσιλόγλου Ν., 1999, ό.π., σελ. 196

πρόβλημα του ρήγματος του Βυζαντίου τίθεται διαφορετικά. Οι αρχές όλων των δυτικοευρωπαϊκών λογοτεχνιών αναζητήθηκαν το Μεσαίωνα. Για την ελληνική λογοτεχνία κάτι τέτοιο ήταν δύσκολο όσο η Βυζαντινή κουλτούρα παρέμενε περιθωριοποιημένη, χωρίς εθνική σημασιοδότηση. Η αποκατάσταση του Βυζαντίου ως ισότιμου μέρους της συνεχούς ελληνικής ιστορίας άνοιξε το δρόμο για την αναζήτηση των αρχών και επομένως της φυσιογνωμίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας.¹

Ανατριχιάσαμε οι καλόγεροι, που ολημερίς γύριζαν στην αυλή του μοναστηριού με τριμμένα ράσα και παλιοπάπουτσα, είχαν την ώρα εκείνη μεταμορφωθεί σε βυζαντινούς πρίγκιπες πολεμάρχους του ευαγγελίου, και μπροστά μας ανασταινότανε λαμπρό και επιβλητικό το Βυζάντιο.

(Ε. Παπανούτσος, Το Άγιο Όρος, Ε' 4^ο 1984:58)

Ολόστερνη φορά τον είδα καβαλάρη στις πρώτες λάμπεις της αυγής να τρέχει, τους ξεπνεμένους μας συντρόφους να γκαρδιώνει. [...] Έλαμπαν όλοι σαν αρχάγγελοι, και τρέχαν τα αίματα πηχτά απ' τις θεικές φτερούγες! Γυρίζει ο βασιλιάς στους συντρόφους, κι ακούστη, μες στην βαριάς σφαγής το σάλαγο, η φωνή του : «Ομπρός, κουράγιο, αδέρφια, μη φοβάστε! Αθάνατοι λογιούμαστε Έλληνες, ντροπή να ντροπιαστούμε !» Μιλούσε κι έκοβε με το σπαθί του δρόμο μες στην Τουρκιά, δεξιά ζερβά, και προχωρούσε ...Μα ξάφνου θάμπωσαν τα μάτια μου, στις πρώτες του ήλιου αχτίδες σαραντάπηχο είδα αράπη βαρύ στην άγια κεφαλή μπαλτά ν' ασκώνει σέρνω φωνή, χιμύ να σκοτωθώ μαζί του – μα πέρα μ' έσπρωξαν, με πέταξαν, και μόνο σπαραχτικά κραυγή γρικώ μες στην αντάρα: « Αχ, δεν υπάρχει χριστιανός εδώ κανένας να πάρει το κεφάλι μου;»

(Νίκος Καζαντζάκης, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος, ΣΤ' 3^ο 1985:105)

¹ Αποστολίδου Βενετία, 1995, ό.π.,σελ. 23

Πολλοί είναι οι λογοτέχνες που εμπνεύστηκαν από τη θρυλική μορφή του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου. Και από τους νεοέλληνες (όχι μόνο από τους μεγαλοϊδεάτες) είναι ακόμη πολλοί που περιμένουν «το θάμα να γενεί», δηλαδή να δουν στην Πόλη ζωντανούς τον Πετρωμένο βασιλιά και τον Διγενή Ακρίτα. Μνήμη τραυματική η πτώση της Πόλης, όχι μόνο για τους Νεοέλληνες και τους άλλους μεταβυζαντινούς ορθόδοξους λαούς, αλλά και για τους Λατίνους της εποχής, που κατάλαβαν ότι μετά την Πόλη άνοιγε ο δρόμος των Τούρκων προς τη δική τους Ευρώπη. Η πτώση της Κωνσταντινούπολης το 1453 είχε παγκόσμια απήχηση. Η σημασία του ξεπερνά τον κόσμο των πρωταγωνιστών του και σημαδεύει το γύρισμα του χρόνου της ιστορίας. Τότε τοποθετείται σωστά η αρχή του Μεσαίωνα για τους Έλληνες.¹

Όταν γίνονταν οι αλλεπάλληλες πειρατικές επιδρομές των Σαρακηνών στην Κύπρο, οι βυζαντινοί αυτοκράτορες έστελναν ηρωικούς Έλληνες πολεμάρχους από τον Ταύρο της Μικρασίας να προστατέψουν το νησί. Ήταν οι λεγόμενοι Ακρίτες [...] που φύλαγαν τα σύνορα[...] Κάτι άντρες ορμητικοί και γενναίοι. Στρατιώτες καβαλαραίοι και πεζοί, που αψηφούσαν το θάνατο, έτοιμοι να επιτεθούν στον εχθρό με το κοντάρι τους και με το φοβερό σιδερένιο τους ρόπαλο. Τους Ακρίτες τους προσονόμαζαν και Έλληνους, σύμφωνα με το ποντιακό ιδίωμα, δηλαδή Έλληνες, και Ελληνικούς Δράκους, για τον ατρόμητο χαρακτήρα τους και για την ηράκλεια δύναμή τους. Ήταν τέλεια γυμνασμένοι σε όλα τα επικίνδυνα αγωνίσματα και πάνω απ' όλα στην ιππασία. Οι ακατάβλητοι αυτοί άνθρωποι ήταν οι «λας των αρμάτων», δηλαδή ο αρματωμένος λαός [...]

Παρόμοιοι θρύλοι για το Διγενή Ακρίτα υπάρχουν άπειροι άλλοι στην Κύπρο, που, μαζί με τα' ακριτικά τραγούδια, τρέφουν από αιώνες τη λαϊκή ψυχή με τα μεγάλα και ηρωικά κατορθώματα του μυθικού πρωτοπαλίκਾਰου της βυζαντινής ακριτικής εποποιίας.

(Ταρσούλη Α. Ένας Λαϊκός θρύλος για τον Πενταδάχτυλο της Κύπρου. ΣΤ' 3^ο 1985:94)

¹ Γλύκατζη – Αρβελέρ Ε., 2009, ό.π.,σελ. 74-75

Οι θρύλοι των εθνικών πολέμων υπογραμμίζουν την αίσθηση ότι το έθνος περιβάλλεται παλαιόθεν από ξένους και εχθρούς, ότι ανέκαθεν πολιορκείται και απειλείται. Συνεπώς, η επιβίωσή του εξαρτάται, όπως άλλωστε και το παρελθόν φέρεται να αποδεικνύει, από την κινητοποίηση, τη μαχητικότητα, την αντίσταση, τη διεκδικητικότητα, τον διαρκή αγώνα των μελών του.¹

Ο μύθος εκλαμβάνεται ως τμήμα μιας δημιουργημένης ή συγκροτημένης, αλλά καθ' όλα υπαρκτής πραγματικότητας, και καθ' επέκταση αναλύεται κυρίως ως προς την λειτουργικότητά του στην πρόσληψη και τη διαχείριση του παρόντος. Ως συνειδησιακό δημιούργημα ο μύθος αποτελεί κράμα μνήμης, γνώσης και φαντασίας, ένα ψηφιδωτό που αποτελείται από παρελθοντικές ψηφίδες, οι οποίες όμως διατάσσονται και αποκτούν νόημα από παροντικά μελήματα και μελλοντικές στοχεύσεις. Έτσι ο μύθος συχνά μας λέει περισσότερα για την κοινωνία του παρόντος, εντός της οποίας πλάθεται και γίνεται αποδεκτός, παρά για τις κοινωνίες του παρελθόντος, τις οποίες νοερά ανασυγκροτεί. Στο εσωτερικό του εθνικού δράματος, οι βασικές αρχές του εθνικισμού και οι εκάστοτε πολιτικές του επιδιώξεις συγχωνεύονται με κληροδοτημένες ή δημιουργημένες αναμνήσεις, οι οποίες μοιραία είναι επιλεγμένες και διατεταγμένες, κατά τρόπο που υπηρετεί ιδεολογικές στοχεύσεις.

Συνεπώς, η έννοια του μύθου επιστρατεύεται στην ανάλυση της σχέσης, που η εθνικιστική ιδεολογία εξυφαίνει με το παρελθόν, για να δηλώσει τις διηγήσεις συμβολικής αξίας και διδακτικής σκοπιμότητας, που έχουν στόχο να προκαλέσουν συγκεκριμένες αντιδράσεις στον αποδέκτη τους: περισυλλογή, συγκατάθεση, ενθουσιασμό, εγρήγορση αλλά και αγανάκτηση, τύψεις ή ντροπή. Τα φάσμα των επιδιωκόμενων αποκρίσεων κατατείνει στην καλλιέργεια της σύγκρισης και της άμιλλας με το παρελθόν – κοντολογίς, σε μια συγκεκριμένου τύπου ιδεολογικο-πολιτική κινητοποίηση. Ο μύθος επιτρέπει στον αποδέκτη του να τοποθετηθεί εντός του χρόνου: να συνδεθεί νοερά με το παρελθόν, να ερμηνεύσει το παρόν και να φανταστεί το μέλλον. Ο μύθος διδάσκει και παρακινεί, επειδή ακριβώς παρέχει οντολογική ασφάλεια στο υποκείμενο, επιβεβαιώνοντας με εύληπτο τρόπο την προσάρτησή του σε μια συνεχή πραγματικότητα: οι διδαχές του παρελθόντος εξασφαλίζουν μια συγκεκριμένου τύπου δικαίωση, με αφετηρία την οποία διανοίγουν τις προοπτικές του αντίστοιχου σκέπτεσθαι και πράττειν. Έτσι ο μύθος παντρεύει συμβολικά την κινητοποίηση με την νομιμοποίηση, τη

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ.129

δράση με την ταυτότητα, τη δεοντολογία με την εξήγηση. Η μίμηση των προγόνων είναι συνάμα κατευναστική και παρακινητική. Η ένταση της παρουσίας των εθνικών μύθων στη συνείδηση του υποκειμένου είναι πάντοτε σχετική προς την «επικαιρότητα» τους, δηλαδή προς τη δυνατότητα της αξιοποίησής τους για την ερμηνεία του παρόντος.¹

Ο μύθος δραματοποιεί το ανασηματοδοτημένο παρελθόν, αναδεικνύοντας τα σημαντικότερα από ιδεολογική άποψη στοιχεία του. Η απλοποίηση της σημασίας του παρελθόντος τυποποιεί έτσι και το ιδεολογικό του μήνυμα, επιτρέποντας την μέγιστη δυνατή διάχυση του συμβολισμού με τον οποίο έχει επενδυθεί. Αυτό όμως συντελεί στο να αποσιωπάται η ίδια η πράξη της ανακατασκευής του παρελθόντος και να αποκρύπτεται ο δημιουργικός ρόλος της ιδεολογίας.²

Για τον Hobsbawm τα έθνη και ο εθνικισμός οφείλουν πολλά στις λογοτεχνικές και ιστορικές επινοήσεις της εθνικής ιστορίας και της εθνικής μυθολογίας.

Ο Π. Κιτρομηλίδης, για παράδειγμα, θεωρεί σημαντικό το ρόλο του Κ. Παπαρρηγόπουλο στη διαμόρφωση του ελληνικού έθνους, αφού πρώτος εκείνος παρουσίασε την ιδέα της συνέχειας από την αρχαιότητα διαμέσου του Βυζαντίου στο σύγχρονο ελληνικό κράτος.³

Ο Κωνσταντίνος ο μικρός κι ο Αλέξης ο αντρειωμένος και το μικρό Βλαχόπουλο, ο καστροπολεμίτης, αντάμα τρων και πίνουνε και γλυκοκουβεντιάζουν[...]

Κι εκεί που τρώγαν κι έπιναν και που χαροκοπούσαν πουλάκι επήγε κι έκατσε δεξιά μεριά στην τάβλα. Δεν κελαηδούσε σαν πουλί, δεν έλεε σαν αηδόνι μον'ελαλούσε κι έλεγεν ανθρωπινή κουβέντα : « Εσείς τρώτε και πίνετε και λιανοτραγουδάτε και πίσω σα κουρσεύουνε Σαρακηνοί κουρσάροι. Πήραν τα' Αλέξη τα παιδιά, του Κώστα τη γυναίκα, και του μικρού βλαχόπουλου την αρραβωνιασμένη.» [...] Στα έμπα του μπήκε σαν αίτός, στα ξέβγα σαν πετρίτης, στα έμπα του χίλιους έκοψε, στα ξέβγα δυο χιλιάδες, και στο καλό το γύρισμα κανένα δεν αφήνει. Πήρε τ' Αλέξη τα παιδιά, του Κώστα τη γυναίκα, και το μικρό

¹ Λέκκας Π., 2001, ό.π., σελ. 96-102

² Λέκκας Π., 2001, ό.π., σελ. 96-102

³ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 72

Βλαχόπουλο την αρραβωνιασμένη, Προσγονατίζει ο μαύρος του και πίσω του τους παίρνει.

(*Δημοτικό, Οι Ακρίτες, Στ'τ.3^ο 1985: 100*)

Άκρες έλεγαν οι Βυζαντινοί τα σύνορα. Ακρίτας είναι ο φύλακας των συνόρων. Τα τραγούδια λοιπόν αυτά, εμπνευσμένα από ηρωικά στρατιωτικά κατορθώματα, καθρεφτίζουν μια καθαρά πολεμική ζωή, και μάλιστα όπως ήταν διαμορφωμένη στις ασιατικές άκρες με όλη την αγριάδα των χρόνων εκείνων και των τόπων. Το ασιατικό στοιχείο της υπερβολής, που το βλέπουμε στις παραλογές, παρουσιάζεται κι εδώ με κάθε μεγαλοπρέπεια. Οι ήρωες του τραγουδιού δεν είναι στ' ανθρώπινα μέτρα, αλλά δείχνονται σαν υπεράνθρωπες τιτανικές δυνάμεις. Τα όπλα τους είναι όπλα που δεν μπορεί να τα σηκώσει ανθρώπινο χέρι, τ' άλογά τους κι αυτά υπερέχουν από το υπερφυσικό. Ένας ήρωας του ακριτικού τραγουδιού δεν παλεύει ποτέ με έναν ή δυο εχθρούς.¹ Οι αρετές που εξυμνεί είναι αποκλειστικά και μόνο αρετές του «εθνικού εαυτού» και τα παραπτώματα που καταδικάζει είναι όσα τον απειλούν.²

«Το ηρωικό αρχέτυπο», που δημιουργείται στα περιθώρια της επίσημης βυζαντινής παιδείας και είναι προορισμένο να επιζήσει στο νεοελληνικό κόσμο, συνιστώντας έναν πυρήνα με καθορισμένη μορφή και συγκεκριμένο περιεχόμενο, είναι η ιστορία του Διγενή Ακρίτα. Η προφορική λαϊκή παράδοση διατήρησε για μια χιλιετία, ως σήμερα, διάφορα τραγούδια που εξυμνούν τα ηρωικά κατορθώματα του Διγενή, ενός προσώπου που πέρασε στο χώρο του θρύλου.³

Πού θέλετε να ταξιδέψετε;

Στην αρχαία Ελλάδα 31%

Στο Βυζάντιο 5%

Στην εποχή των δεινοσαύρων 33%

Στο μέλλον 26%

Στην Ελληνική επανάσταση του 1821 15%

(Η μηχανή του χρόνου Ε'2^ο 2010:65)

¹ Δημαράς Κ.Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Ικαρος 1987, σελ.22

² Smith A., 2000 ό.π. σελ.117

³ Vittì M., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα 1989, εκδ. Οδυσσέας, σελ.14

Στα σχολικά εγχειρίδια περιόδου 2010, εκπλήσσει το γεγονός, ότι δεν υπάρχει παρά μόνο μια μόνο αναφορά για το Βυζάντιο και αυτή στα πλαίσια μιας ηλεκτρονικής ψηφοφορίας που διεξάγει ένα ηλεκτρονικό περιοδικό. Παρατηρούμε λοιπόν πως υπάρχει μια μετατόπιση στον τρόπο που παρουσιάζεται το Βυζάντιο. Αυτό πιθανότατα φαίνεται να εντάσσεται σε μια τάση εκκοσμίκευσης, αφού το Βυζάντιο θεωρείται εσφαλμένα, κατά τη γνώμη μας, ως μια θεοκρατική περίοδος.

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα Α2 το Βυζάντιο περιλαμβάνει 5 αναφορές με ισοκατανομή: *στο κοινό αξιακό σύστημα Βυζαντίου και αρχαιότητας, στη γενναιότητα και ελευθερία στο Βυζάντιο, στα αρχαιοελληνικά πολεμικά πρότυπα στο Βυζάντιο, στην Ελληνο-ορθοδοξία και Βυζάντιο και τέλος το Βυζάντιο ως προορισμός ταξιδιού στο χρόνο.* Σύμφωνα με τον Κ. Αγγελόπουλο¹ « L' hellenisme à Byzance a survécu grâce à sa puissance et à sa rencontre inévitable avec le christianisme. En étudiant Byzance le Chrétienne, l'élève rencontre non seulement ses ancêtres et leurs oeuvres maîtresses de l'esprit, mais aussi l'Autre, l'inférieur, qui nourrit justement la distinction entre barbares et civilisés, entre élus et réprouvés».

Ο Hobsbawm πιστεύει ότι το έθνος κατασκευάζεται «κυρίως από πάνω», από τις ελπίδες, τους φόβους, τις προσδοκίες και τα συμφέροντα των απλών ανθρώπων. Έτσι εισάγει την έννοια των πρωτο – εθνικών δεσμών ως το πλαίσιο μέσα στο οποίο γίνεται η επιλογή και η αναδιαμόρφωση: μόνο η μνήμη του λαού ότι κάποτε ανήκε σε μια κάποιου είδους πολιτική κοινότητα διάρκειας, οι αναμνήσεις του από κάποιο μεσαιωνικό βασίλειο που διασώθηκε στα τραγούδια, στις ηρωϊκές αφηγήσεις, στη λειτουργία και στο τελετουργικό της εκκλησίας που έστεψε τους περισσότερους βασιλιάδες και αυτοκράτορες, μόνο αυτή η μνήμη προσφέρεται να γίνει αντικείμενο επιλογών, επιτοπισμών και γενίκευσης στο σύνολο των κατοίκων της χώρας όπως συνέβη στη Γαλλία, στη Ρωσία, στη Σερβία και στην Ελλάδα.²

¹ Angelopoulos C., « *Etat, éducation, reconstruc-teurs d' un passé national grec* », Presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2008, σελ.100-101

² Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 75

Η ιστορία, όπως παρουσιάζεται, υποστηρίζει ο Γ. Δερτιλής, επηρεάζεται από τον ιδεολογικό τρόπο, με τον οποίο την αντιλαμβάνεται η ίδια η κοινωνία και από τις ιδεολογικές προκαταλήψεις αυτών που γράφουν την ιστορία: «Γι' αυτό θα πρέπει να γίνεται συνεχής έλεγχος των σύγχρονων ιστοριών, όσων γράφονται από τις προηγούμενες γενιές ώστε μια κοινωνία να μπορεί να οδηγηθεί μέσα από αλληπάλληλες ιδεολογικές καθάρσεις σε μια αυτογνωσία πληρέστερη, γνησιότερη και αυθεντικότερη. Αλλιώς η ιστορική γνώση είναι μια συνεχής συλλογική πλάνη, μια κοινωνική συνείδηση κίβδηλη. Οι σκέψεις αυτές θυμίζουν, αναπόφευκτα, τη σημερινή Ελλάδα: μια κοινωνία με ιστορική γνώση αποσπασματική και διαστρεβλωμένη.¹

Με δεδομένες τις αναφορές στο ένδοξο παρελθόν της ελληνικής Αρχαιότητας και τη Βυζαντινή περίοδο, εύλογη είναι η αναφορά της πορείας του εθνικού εαυτού στο χρόνο πολεμώντας εχθρικούς άλλους.

¹ Δερτιλής Γ., 1996, ό.π., σελ. 23

**B. Το έθνος απέναντι στη σύγχρονη ιστορία του -
«πολεμώντας»**

B1.Ο πόλεμος της Ανεξαρτησίας (1821)

B2.Η Μεγάλη Ιδέα και η Μικρασιατική Καταστροφή

B3. Η Ελληνική Αντίσταση στις δυνάμεις του Άξονα (1940)

B.4. Κυπριακός Ελληνισμός

B5. Η αντίσταση στη δικτατορία

Η αντίληψη ότι το «εθνικό πνεύμα» διατρέχει την ιστορία σαν μια κόκκινη κλωστή διαμέσου των αιώνων, αντίληψη που διδάσκεται στο σχολείο και την οικογένεια μέσα από ατέλειωτες επαναλήψεις, μετατρέπεται σε ένα αναμφισβήτητο δόγμα. Οι ιστορικοί συμβάλλουν στην υπερηφάνεια και στα συλλογικά ιδεώδη, που είναι αξεδιάλυτα δεμένα με την έννοια του εθνικού αισθήματος.¹

Ο ιστορικός χρόνος έγινε κατανοητός ως ένα συνεχές με μια κατεύθυνση και η υποδειγματική χρήση υποκαταστάθηκε από τη γενεαλογική χρήση της ιστορίας. Το παρελθόν αποκτά μια νέα αξία, ως το οικείο, το «δικό μας παρελθόν», ως το εθνικό παρελθόν. Η υποδειγματική αναφορά στο παρελθόν έχει αξία στο βαθμό που μπορούσε να ενσωματωθεί στο εθνικό παρελθόν. Η ιστορία ενσωματώνεται στο παρόν με όρους οικειότητας και συνέχειας, ως εθνική κουλτούρα, εθνικό πνεύμα, αποστολή του έθνους. Σ' αυτό το πλαίσιο, ο όρος «έθνος» απέκτησε έναν χρονικό ορίζοντα και μέσω αυτού το παρελθόν καταβρόχθισε το παρόν. Η ανάδυση της εθνικής ιστορίας δηλαδή η ανάδυση της οπτικής του να βλέπει κανείς την ιστορία με όρους έθνους, αντί με όρους καθολικότητας και προόδου του λόγου. Πρόκειται λοιπόν για τη μετάβαση από την ιστοριογραφία του Διαφωτισμού στον ιστορισμό, που ήταν μια διαδικασία επινόησης εθνικών ιστοριών, οι οποίες με τη σειρά τους επέβαλαν μια αναδιάρθρωση του ιστορικού χρόνου. Η εθνική ταυτότητα έχει κυρίως χρονική δομή και επιβάλλει μια αναδόμηση της αντίληψης του χρόνου. Αυτή η αντίληψη έχει αρθρωθεί ως αφήγηση και ως αφήγημα.²

Η κατανόηση της ιστορικής αφήγησης κατά τον Gadamer ανάγεται στην αρχή της ερμηνευτικής.³ Πρόκειται για μια σύνθετη έννοια, η οποία καταρχήν δηλώνει ότι η συνείδησή μας και κατά συνέπεια και η δυνατότητα κατανόησής μας είναι προϊόντα της ιστορικότητάς μας. Η συνείδηση της ιστορικής συνθήκης της κατανόησής μας ενέχει διπλό νόημα, που από τη μια μας προτρέπει να αποσαφηνίσουμε την ερμηνευτική κατάσταση της ύπαρξής μας και από την άλλη δείχνει και τα όρια μέσα στα οποία κατανοούμε τον κόσμο. Η κατανόηση για τον Gadamer⁴ ενέχει και την αυτοκατανόηση, με την έννοια ότι αποτελεί μια αναγωγή της προς κατανόηση πραγματικότητας στην ατομική μας κατάσταση.

¹ Woolf St., *Ο Εθνικισμός στην Ευρώπη*, εκδ. Θεμέλιο, 1999, σελ. 18

² Λιάκος Α., 2009, *ό.π.*, σελ. 199

³ Τζούμα Α., *Ερμηνευτική- από τη βεβαιότητα στην υποψία*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, σελ. 155-159

⁴ Τζούμα Α., 2006, *ό.π.*, σελ. 156

Κατανούώ κάτι, κατ' αυτόν, σημαίνει «κατανούώ τον εαυτό μου ως προς αυτό το κάτι, βρίσκω μια απάντηση για τον εαυτό μου σε αυτή την κατανόηση». Κατά αυτό τον τρόπο η κατανόηση δεν είναι μια πράξη που παράγει το νόημα του κειμένου, όπως πίστευε ο ιστορικισμός και όλη η ρομαντική εποχή, αλλά μια πράξη που παράγει το νόημα, αφού το προσαρμόζει κάθε φορά στην παροντικότητα της ύπαρξης. Έτσι, κατανούώ ένα κείμενο του παρελθόντος σημαίνει ότι το προσαρμόζω στους προβληματισμούς μου του παρόντος- και αντιστρόφως, ενώ η αδυναμία κατανόησης ενός κειμένου σημαίνει ότι το κείμενο αυτό δεν ανταποκρίνεται στις ανησυχίες μου, δε μου λέει τίποτα. Η κατανόηση ενός κειμένου δεν επιτυγχάνεται μέσα από τη λειτουργία της διανοητικής σύλληψης ενός θέματος αλλά αναδύεται από τη συμμετοχή έργου και ερμηνευτή σε μια κοινή παράδοση, δηλαδή από ένα διάλογο που αναπτύσσεται επί τη βάση κοινών σημείων αναφοράς, κατά τη διάρκεια του οποίου το κείμενο αποκτά για το υποκείμενο νόημα και συνοχή. Κατανούουμε ένα κείμενο, γιατί κάτι γνώριμο μας καλεί από το βάθος της παράδοσης στην οποία ανήκουμε μαζί μ' αυτό, γιατί υπάρχουν κοινές υπόγειες αναφορές, που μας καθιστούν τον κόσμο του κειμένου τυφλά οικείο.¹

Για τον Κ. Τσουκαλά, «όλες οι εθνικές ιστορίες εκφράζονται με αφηγηματική μορφή. Και όλες αναπαρίστανται μέσα από την κατασκευή ενός συλλογικού *οιονεί* Υποκειμένου, του ζωντανού Έθνους, τη μοίρα του οποίου καλούμαστε να παρακολουθήσουμε, όπως εκδιπλώνεται μέσα στο περιπετειώδες αφήγημα, που συγκροτεί τη διαχρονική υπόστασή του αλλά και την τρέχουσα ταυτότητα του».²

Η χρήση του όρου «εθνικός», υποστηρίζει η Α. Φραγκουδάκη με συνδυασμούς όπως εθνικό πνεύμα, εθνική πρόοδος, εθνικό μέλλον, εθνική παιδεία, εθνικό συμφέρον αλλά και έθνος κράτος αλλάζει. Δεν έχει ούτε την ίδια σημασία, ούτε το ίδιο περιεχόμενο αν ιδωθεί διαχρονικά.³ Ο όρος εθνικό συμφέρον για τους Έλληνες το 1821 είναι το ανεξάρτητο κράτος, για το 1864 είναι το αστικό κράτος, για το 1912 είναι η επέκταση των συνόρων, για το 1917 είναι ορισμένη επιλογή συμμαχίας στη διεθνή σύγκρουση οικονομικών συμφερόντων, για το 1924 είναι αστικο-δημοκρατική κατεύθυνση στο πρότυπο της ευρωπαϊκής φιλελεύθερης αστικής δημοκρατίας, για το 1941 είναι η ανεξαρτησία του έθνους

¹ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 155-159

² Τσουκαλάς Κ., 1995, ό.π. σελ. 287.

³ Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1990, σελ. 125

κράτους και για το 1967 είναι η διακοπή της πάλης των τάξεων, εξαιτίας της σύγκρουσης που ξεσπάει και στο εσωτερικό της κυρίαρχης τάξης.¹

Μια κεντρική ενότητα εθνικών μύθων έχει να κάνει με αυτό που ονομάζουμε εθνική εποποιία και που αποτελείται από τους πολέμους και τους ήρωες του έθνους - τις δυο κατηγορίες των εθνικών μύθων που συμπυκνώνουν τις κορυφαίες στιγμές του εθνικού δράματος. Η δραματοποίηση της εθνικής αφήγησης είναι φυσικό να αποτυπώνεται περισσότερο από οπουδήποτε αλλού στις εξάρσεις της πολεμικής αρετής, της «ανδρείας» του έθνους. Η μυθοποίηση των εθνικών πολέμων προκαλεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον σ' ό,τι αφορά τα άδηλα κριτήρια, τα οποία υπεισέρχονται στην συγκεκριμένη μυθοπλαστική δραστηριότητα. Οι πολεμικοί θρύλοι του έθνους δεν είναι μετέωροι, αλλά προϋποθέτουν τα υπόλοιπα αφηγηματικά νήματα της εθνικής δραματοουργίας: μοναδικότητα, πολιτισμό, πεπρωμένο. Σε ό,τι αφορά στην ιστορία των παραδοσιακών κοινοτήτων, την οποία διεκδικεί ένας εθνικισμός, τούτο σημαίνει ότι οι πολεμικές συρράξεις του παρελθόντος που επιλέγονται προς ανάδειξη έχουν την δυνατότητα να προσλάβουν αναδρομικά εθνικό περιεχόμενο, να ερμηνευθούν δηλαδή κατά τρόπο που υποστηρίζει το νεότερο ιδεολόγημα της συνέχειας του έθνους. Οτιδήποτε δεν προσφέρει αυτήν την δυνατότητα περιέρχεται στην εθνική λησμοσύνη.²

Η έννοια του ηρωισμού, αναφέρει ο Κ. Αγγελόπουλος, είναι αλληλένδετη με αυτήν της αγάπης για την πατρίδα και είναι ένα από περισσότερο αποτελεσματικά όπλα του ελληνικού έθνους. Στην ελληνική εκπαιδευτική ιστοριογραφία, αν η έννοια της συνέχειας αποτελεί βασικό εθνικό χαρακτηριστικό, είναι γιατί προστατεύτηκε από τους στρατιώτες του έθνους, το Λεωνίδα το Σπαρτιάτη, τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο, τους ήρωες του '21, των Βαλκανικών Πολέμων, του '40. Ο ηρωισμός, κοινή κληρονομιά των Ελλήνων, είναι το πολυτιμότερο μέσον εθνικής ενότητας και συνέχειας. Το σχολείο εντάσσει το εθνικό παρελθόν στο υποσυνείδητο των μαθητών, ανασταίνοντας «τους πόνους και τα πένθη, τις νίκες και τις δόξες της εθνικής ιστορίας, τους μάρτυρες και τα κατορθώματα των ηρώων της».³

Οι αναπόφευκτες συγκρίσεις με το αντικείμενο της εξιδανίκευσης, τον εθνικό ήρωα, είναι περισσότερο άμεσες και ενεργοποιούν μια ξεχωριστή

¹ Φραγκουδάκη Α. 1990,ό.π. ,σελ.125

² Λέκκας Π. 2001,ό.π.,σελ 125-126

³ Αγγελόπουλος Κ., 2000, ό.π., σελ. 332

συναισθηματική δυναμική: το θαυμασμό για τις πράξεις ηρωισμού του παρελθόντος συνοδεύει μια μονίμως ελλειμματική σύγκριση με την σχετική απραξία και αναξιοότητα του παρόντος, που με τη σειρά της επιτείνει και επιμερίζει προσωπικά την ηθική υποχρέωση για πράξεις αυταπάρνησης και αυτοθυσίας υπέρ του έθνους στο παρόν και στο μέλλον. Με τους εθνικούς ήρωες, η δι-ιστορική επικοινωνία του σύγχρονου κοινωνικού υποκειμένου με το παρελθόν φορτίζεται συναισθηματικά αποκτώντας προσωπικό, σχεδόν μυστικιστικό χαρακτήρα.¹ Το εθνικό πάνθεο κατασκευάζεται για να εκφράσει, και να συντελέσει να εκφραστεί, στο πλαίσιο των μορφωμάτων της επίσημης ιδεολογίας, η ενότητα του έθνους κάτω από τη σκέπη των μεγάλων ανδρών που σημάδεψαν την ιστορία του. Όπως συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις, τα υλικά που χρησιμοποιούνται γι' αυτού του είδους τις κατασκευές είναι, πολύ συχνά, ετερόκλητα. Είναι όμως, επίσης γνωστές και δοκιμασμένες οι μεθοδεύσεις που επιτρέπουν να επιτευχθούν οι επιθυμητές συζεύξεις, έτσι ώστε το εθνικό πάνθεο να εμφανίζει την απαραίτητη συνοχή, για να μπορέσει ύστερα να λειτουργήσει, με τη δυναμική των πολλαπλών συμβολισμών του, ως συνεκτικός δεσμός στις επιδιωκόμενες εθνικές συσπειρώσεις.² «Η εθνική» ιστορία ήταν πάντοτε ένας μανδύας ικανός να τακτοποιεί και να αναζωπυρώνει μνήμες ενός απομακρυσμένου και μυθοποιημένου παρελθόντος³.

Η συνέχεια της ταυτότητας επικυρώνεται μέσα από την ακατάπαυστη ρητορική υπογράμμιση των συστηματικά ονοματισμένων και ακούραστα αναβιούμενων ιστορικών διάφορων με όλους τους εκάστοτε «άλλους». Η ιερή και αυτοκαταξιωμένη συνέχεια αποκτά λοιπόν σημασία μόνο μέσα από μια συνεχιζόμενη μοναδικότητα, που δεν μπορεί να ορισθεί αλλιώς, παρά μόνο αναφορικά.⁴

Στην κατεύθυνση αυτή αναπτύσσεται η ιστορία των αναμνηστήριων τελετών.⁵ Στις τελετές αυτές αναπαρίσταται ο ιστορικός, κοινωνικός και πολιτισμικός λόγος που το παρόν προβάλλει στο παρελθόν. Η αναμνηστήρια αφήγηση, ακόμη και όταν αντιπαρατίθεται σε μια μοναδική και ευρέως γνωστή ιστορική αφήγηση, επιδεικνύει έντονα επιλεκτική στάση, μαρτυρεί εντέλει τη δημιουργικότητα της συλλογικής μνήμης. Η μνήμη είναι μια ενεργητική διαδικασία

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ 132

² Ηλιού Φ., *Ιδεολογικές χρήσεις του Κοραϊσμού στον 20^ο αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, σελ. 26

³ Woolf St. 1999, ό.π., σελ. 66

⁴ Τσουκαλάς Κ., *Η Εξουσία ως λαός και ως έθνος*, Θεμέλιο 1999, σελ. 308

⁵ Benveniste R. « Μνήμη και Ιστοριογραφία» στο Παραδέλλης Θ.-Μπενβενίστε Ρ, (επιμ.) *διαδρομές και τόποι της μνήμη: Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1999, σελ.23

ανακατασκευής με βάση τα ίχνη ή τα σύμβολα του παρελθόντος, όπως τα μουσεία, τα μνημεία, τα σύμβολα ή ακόμη και τα σχολικά εγχειρίδια. Κάθε συλλογική μνήμη συνδιαλέγεται με άλλες ιδεολογικές, θρησκευτικές, πολιτισμικές γενικότερα αφηγήσεις. Το ίδιο ισχύει και για την ιστορική αφήγηση. Η ιστοριογραφία δεν είναι προσπάθεια να αποκατασταθεί η μνήμη. Δεν γεμίζει μόνο τα «κενά της μνήμης» αλλά συνδιαλέγεται μαζί της¹. Τροφοδοτώντας τις συλλογικές αναπαραστάσεις και το κοινωνικό φαντασιακό, η ιστορία αποδίδει ταυτότητες στις κοινωνικές ομάδες και δημιουργεί έναν κώδικα, μέσω του οποίου η κοινωνία αντιλαμβάνεται και αντιδρά στα νέα ερεθίσματα.²

Μεγάλο μέρος των κειμένων που βρίσκονται μέσα στα σχολικά εγχειρίδια είναι αποσπάσματα έργων λογοτεχνίας, η ανάγνωση των οποίων κατά την Β. Αποστολίδου μέσα στο θεσμικό και λειτουργικό πλαίσιο που ορίζεται από το εκπαιδευτικό σύστημα και τη σχολική τάξη, δεν ήταν ποτέ ουδέτερη και αθώα. Το σχολείο δεν είναι ανεξάρτητο από τις γενικότερες αντιλήψεις που επικρατούν στην κοινωνία, αντίθετα αναπαράγει και διαδίδει πολλές απ' αυτές. Αντιλήψεις του είδους, ότι η λογοτεχνία εκφράζει την εθνική ψυχή και συμπορεύεται με τις ιστορικές περιπέτειες του έθνους, καθιστούν τη λογοτεχνία στο σχολείο σε μεγάλο βαθμό δέσμια μιας κυρίαρχης αντίληψης και μάθημα προβολής και αναπαραγωγής εθνικών αξιών.³

Το σχολείο είναι χώρος που προσδιορίζεται τόσο από την εθνική θεωρία όσο και από τους φορείς της εθνικής θεωρίας. Η εθνική θεωρία διακρίνεται από τη χωριστή συγκρότησή της σε δέσμη αξιών, που έχουν βιωθεί συνειδητά από τους φορείς της και που τείνουν να προσλάβουν τη μορφή σαφών ιδεολογικών αρχών. Οι φορείς της εθνικής θεωρίας είναι λίγο πολύ γνωστοί και επώνυμοι: πρόκειται για εκείνα τα πρόσωπα που παράγουν συνειδητά την εθνικιστική ιδεολογία, μετέχοντας άμεσα στη διατύπωση, την ανάπτυξη και τη διάδοσή της. Επιπροσθέτως, το περιεχόμενο της εθνικής θεωρίας, παρά τις συνεχείς μεταλλαγές του, δεν παύει να είναι κάτι το συγκεκριμένο, το διαρκές και το αναγνώσιμο, αφού, αν μη τι άλλο, εκφράζεται συνήθως δια του γραπτού λόγου,

¹ Benveniste R., 1999,ό.π., σελ. 23

² Λιάκος Α., 2009, ό.π.,σελ. 117

³ Αποστολίδου Β. «Λογοτεχνία και Ιδεολογία:το ζήτημα των αξιών κατά τη διδασκαλία της λογοτεχνίας» στο Αποστολίδου Βενετία και Χοντολίδου Ε. επιμ., *Λογοτεχνία και εκπαίδευση*, Αθήνα 1999, τυπωθήτω –Δαρδανός σελ. 335-339

που από μόνος του προϋποθέτει κάποια στοιχειώδη συστηματοποίηση και λογική τάξη των νοημάτων και των επιχειρημάτων που διατυπώνονται.¹

Για τον Woolf, γλώσσα και λογοτεχνία συμβάλλουν στη διάδοση του πολιτισμού και την πολιτισμική ομοιομορφία: « Η δημιουργία και η διάδοση μιας δημώδους γλώσσας και λογοτεχνίας, μέσω της δομικής εγγύτητας της σε πολλές λαϊκές διαλέκτους, μέσω του συμβολισμού της ως απόδειξης της αυθεντικότητας και της συνέχειας με το παρελθόν, μέσω του προφορικού και του γραπτού φαντασιώδους, αποδείχτηκε πάντοτε ιδιαίτερα αποτελεσματική ως συναισθηματικός δεσμός ανάμεσα και στην κατά φαντασίαν κοινότητα του έθνους».² Η γλώσσα, η οποία κατέχει προνομιακή θέση στον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας, δραματοποιείται και μυθοποιείται με τρόπους που υπογραμμίζουν κάποια εθνική ιδιαιτερότητα στο χρόνο. Οι μύθοι που σχετίζονται με την εθνική γλώσσα εκτείνονται και πέρα από τη γενική κατοχύρωση δικαιωμάτων παλαιότητας. Το πεδίο στο οποίο ανθούν με μεγάλη ευκολία είναι εκείνο της εθνικής γραμματείας, όπου η μοναδικότητα του σύγχρονου έθνους «τεκμαίρεται» από τα γραπτά γλωσσικά επιτεύγματα του παρελθόντος. Τα γλωσσικά μνημεία αποτελούν πρώτης τάξης υλικό για την καλλιέργεια της κατηγορίας των εθνικών μύθων, στο βαθμό που επιτρέπουν την διασύνδεση του νεότερου με το παραδοσιακό, κατά τρόπο που δεν επιδέχεται εύκολη αμφισβήτηση.³

Η κάθε εθνική γλώσσα, ως σύμβολο του έθνους και του πολιτισμού του έπρεπε κατ' ανάγκη να καλλιεργηθεί, καθώς και ένας υψηλός εθνικός πολιτισμός. Ένας υψηλός εθνικός πολιτισμός θα έπρεπε να εκπροσωπείται και από μια ανάλογη, υψηλής καλλιέργειας και αισθητικής γλώσσα, η οποία θα μπορούσε να δηλώνει αναμφισβήτητα τη μοναδικότητα της εθνικής ψυχής και τη ζωντάνια της διαμέσου των αιώνων. Για να μπορέσουν να εκπληρώσουν τον πολύπλευρο ρόλο τους, οι εθνικές γλώσσες έπρεπε να αποτελούν ταυτοχρόνως τόσο λαϊκές όσο και λόγιες γλώσσες. Λαϊκές ήταν από τη φύση τους. Αυτό που κυρίως είχαν ανάγκη ήταν η λόγια καλλιέργειά τους, έργο επιτακτικό, το οποίο οι εκπρόσωποι του εθνικισμού το ανέθεσαν στη λογοτεχνία.⁴

¹ Λέκκας Π. «Η συγκρότηση της εθνικιστικής ιδεολογίας» στο *Έθνος – Κράτος* *Εθνικισμός*, 1995, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σελ. 237-238

² Woolf St., 1999, ό.π., σελ. 66

³ Λέκκας Π., 2001, ό.π., σελ. 116

⁴ Βελουδής Γ., *Γραμματολογία, Θεωρία Λογοτεχνίας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1997, σελ. 276-277

Η ελληνική πεζογραφία βασίστηκε σύμφωνα με τον Δ. Τζιόβα σε τρία μέτωπα: εθνικό, ιστορικό και ιδεολογικό. Το πρώτο μέτωπο, το εθνικό, τοποθετείται κατά τις τελευταίες δεκαετίες του δέκατου ενάτου αιώνα, όταν ανέκυψε το αίτημα για την αναπαράσταση του εθνικού πολιτισμού στην ελληνική πεζογραφία(ως συνέχεια της αναπαράστασης της ελληνικής ιστορίας σε παλιότερα ή πιο πρόσφατα ιστορικά μυθιστορήματα). Το δεύτερο, το ιστορικό, αφορά την εμφάνιση αφηγήσεων με χαρακτήρα μαρτυρίας και την καταγραφή των εμπειριών του πολέμου ή της προσφυγιάς από το 1930 και εξής. Τέλος, στο τρίτο, το ιδεολογικό, οι συγγραφείς με αριστερό προσανατολισμό επιδίωκαν να παρουσιάσουν το άτομο ως μέρος ενός ευρύτερου κοινωνικού μετασχηματισμού. Από τη δεκαετία του 1880 και εξής η ελληνική κοινωνία ήρθε αντιμέτωπη με αρκετές προκλήσεις σ' ό,τι αφορά τη συνοχή της με πρώτη απειλή τη ραγδαία αστικοποίηση κατά την περίοδο 1880- 1920 και με τη διεύρυνση του χάσματος ανάμεσα στην αστική και αγροτική Ελλάδα. Η δεύτερη ανέκυψε με την εισροή προσφύγων μετά τη Μικρασιατική καταστροφή το 1922 και με το αίτημα για κοινωνικές και ιδεολογικές αναπροσαρμογές ύστερα από τον καθορισμό των συνόρων και το θάνατο της Μεγάλης Ιδέας. Η τρίτη προήλθε από πολιτικές διαφωνίες, οι οποίες κορυφώθηκαν με τις προκληθείσες από τον Εμφύλιο (1945-1949) αντιπαλότητες. Η λογοτεχνία ενεπλάκη στις προκλήσεις αυτές, διερευνώντας τους κοινωνικούς και πολιτικούς διχασμούς και προσπαθώντας να τους υπερκεράσει μέσω της εξιδανίκευσης του λαϊκού πολιτισμού, της ανάμνησης των χαμένων πατρίδων ή μιας αφηρημένης αντίληψης της ελληνικότητας. Με αυτό τον τρόπο η λογοτεχνία προσέβλεπε στην επίτευξη της συμβολικής κοινωνικής ενότητας, δίνοντας έμφαση στην εθνική, ιστορική και ιδεολογική διάπλαση των ατόμων και προβάλλοντας τις πολιτισμικές καταβολές (ηθογραφία), τις συλλογικές εμπειρίες και μνήμες (αφηγήσεις με χαρακτήρα μαρτυρίας) ή τον κοινωνικό ντετερμινισμό (ιδεολογικές αφηγήσεις). Έτσι οι ευρύτερες διαδικασίες επισκίασαν την ατομική ιδιαιτερότητα και η πεζογραφία έτεινε προς συλλογικές αναπαραστάσεις και προς εδραίωση κοινωνικών και ιδεολογικών συμβολισμών.¹

Η γραπτή παράδοση, η «λογοτεχνία» με την παλαιά έννοια (ως σύνολο των γραπτών έργων), συνέβαλε στον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας.² Καθώς αναπτυσσόταν η εθνική αφήγηση και αποκρυσταλλωνόταν μέσα στο

¹ Τζιόβας Δ., *Ο άλλος εαυτός*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, σελ. 72

² Αποστολίδου Β. « Η συγκρότηση και οι σημασίες της Εθνικής Λογοτεχνίας», στο *Έθνος –Κράτος-Εθνικισμός*, 1995, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σελ. 15

εθνικό κράτος, η «λογοτεχνία» επενδύεται μ' ένα πλέγμα σημασιών και αξιών που ορίζονταν ως «εθνικές», ενώ ταυτόχρονα αποκτούσε σταδιακά την άνεση να ορίσει τη διαφορά της από τις άλλες μορφές λόγου, να κατακτήσει τη σχετική αυτονομία από εκείνες και να δημιουργήσει τον κανόνα της. Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι το πολιτισμικό σύστημα που ονομάζεται «εθνική λογοτεχνία».¹

Κατά τον Gellner καθοριστικό ρόλο στη διαδικασία δημιουργίας εθνικής κουλτούρας παίζει το εθνικό κράτος. Το κράτος αναλαμβάνει τον ποιοτικό έλεγχο αυτής της σημαντικότερης όλων των βιομηχανιών, της παραγωγής βιώσιμων και χρήσιμων ανθρώπινων όντων.² Το κράτος και η κουλτούρα είναι στη σύγχρονη εποχή δεμένα κατά τρόπο αναπόφευκτο. Αυτή η σύνδεση κουλτούρας και κράτους υπήρξε απαραίτητη προϋπόθεση της ανάπτυξης της εθνικής ιδεολογίας και της εθνικής κουλτούρας.³

Σύμφωνα με την Α. Τζούμα, για εκατό και πλέον χρόνια, οι Νεοέλληνες δούλεψαν για τη δημιουργία του έθνους και της εθνικής ταυτότητας μέσα από την ιδεολογική χρήση του παρελθόντος από τη λογοτεχνία. Με επιλεγμένες θεματικές και πολιτισμικές παραπομπές στήριξαν την επιχειρηματολογία της αρχαιότητας, της χρονικής συνέχειας, της αυτοχθονίας και της αυθεντικότητας του ελληνισμού.⁴

Ανάμεσα στο έθνος και στη λογοτεχνία ρυθμιστικό ρόλο παίζει ο λογοτεχνικός κανόνας.⁵ Η δημιουργία λογοτεχνικού κανόνα σήμαινε για τους Νεοέλληνες *τη δημιουργία πατρίδας και ταυτότητας*.⁶ Πρόκειται για μια διαδικασία συνεχών επιλογών, κατά την οποία ορισμένα κείμενα αναγνωρίζονται ως «λογοτεχνικά» και αποχωρίζονται από τη μεγάλη μάζα του γραπτού λόγου, ενώ ταυτόχρονα δημιουργείται μια ιεραρχία στο εσωτερικό του κανόνα και μια σύνθετη δομή σχέσεων ανάμεσα σε έργα και συγγραφείς. Μόνο εφόσον η διαδικασία αυτή γίνει με τρόπο συνεπή, συστηματικό και βάσει κριτηρίων, που έχουν γνωρίσει ευρύτερη αποδοχή μέσα στην εθνική ιδεολογία, ο λογοτεχνικός κανόνας μπορεί να έχει μια γενική ισχύ και διάρκεια και να αποτελέσει τον εθνικό λογοτεχνικό κανόνα. Ο λογοτεχνικός κανόνας προσδιορίζει δύο όρους: πρώτον, τη λογοτεχνία ως ιδιαίτερη μορφή λόγου και δεύτερον το επίθετο «εθνική», επενδύοντάς το με

¹ Αποστολίδου Β., 1995, ό.π., σελ. 16

² Gellner E., 1992, ό.π., σελ. 76

³ Αποστολίδου Β., 1995, ό.π., σελ. 17

⁴ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 97

⁵ Αποστολίδου Β., 1995, ό.π., σελ. 26

⁶ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 97

ένα πλέγμα σημασιών και αξιών, που ανταποκρίνονται και ταυτόχρονα συνεισφέρουν στην εθνική ταυτότητα.¹

Καθώς άλλαζαν, τα προτάγματα της ιδεολογίας του ελληνισμού ανάλογα με τις πολιτικές επιδιώξεις του κράτους, έπρεπε συγχρόνως να αλλάζει και η εννοιολόγηση του έθνους και της εθνικής ταυτότητας. *Η λογοτεχνία υπήρξε ο δίαυλος αυτής της αλλαγής, αφού η αλλαγή του λογοτεχνικού κανόνα σήμαινε και την αλλαγή στον τρόπο αναπαράστασης τους έθνους.*²

Οι δύο υποκατηγορίες των εθνικών επετείων (1821 και 1940) που ακολουθούν έχουν ξεχωριστό ενδιαφέρον γιατί παρουσιάζονται σε όλες τις σχολικές τάξεις με ιδιαίτερο εθνικό συμβολισμό και εορτασμό.

D' après K. Angelopoulos "L'école est donc un lieu d'équilibre forcé où l'enfant devient citoyen à travers certains valeurs sélectionnées et qui a dans son cœur la flamme patriotique jaillissant à tout contact avec soi-même et malheureusement, avec « l'Autre ». Et c'est cette flamme qui lui assure ses certitudes identitaires et qui lui permet d'enfanter sans arrêt la force nécessaire pour lutter contre tous ceux qui pourraient compromettre la sécurité de la nation."³

Η ιστορία της Ελλάδας είναι μια ατέλειωτη σειρά από πολέμους για την ελευθερία. Ελευθερία σημαίνει χωρίς καμιά εξαίρεση ανεξαρτησία από την κατοχή ή την απειλή κατοχής από μια ξένη εθνότητα. Η ιστορία είναι για την Ελλάδα ένας μακρύς και γραμμικός ένοπλος αγώνας, προκειμένου να διατηρηθούν τα χαρακτηριστικά της απέναντι σε εχθρούς, που σκοπός τους είναι να μετατρέψουν οτιδήποτε ελληνικό σε μη ελληνικό.⁴

Στενά συνυφασμένοι με τις τελετουργικές πρακτικές του εθνικισμού, οι συμβολισμοί των εθνικών επετείων συμπυκνώνουν το εθνικό δράμα, υπενθυμίζοντας τις κορυφώσεις του σε τακτά διαστήματα. Η θέσπισή του συνιστά μείζονα μυθοπλαστική πράξη, αφού δηλώνει απροσχημάτιστα τις επιλογές στις οποίες έχει προβεί ένας εθνικισμός και τα μηνύματα που επιδιώκει να εκπέμψει, ιδίως στο ρόλο της επίσημης ιδεολογίας του εθνικού κράτους. Για τους Έλληνες στην 25^η Μαρτίου, που είναι εθνικο-θρησκευτική εορτή, δεν μετρά τόσο η ακρίβεια της χρονολόγησης όσο η δύναμη του συμβολισμού. Οι περισσότεροι Έλληνες γνωρίζουν ότι η 25^η Μαρτίου δεν είναι ακριβής ημερομηνία, στην οποία

¹ Αποστολίδου Β., 1995, ό.π., σελ. 26

² Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 97

³ Angelopoulos C., 2008, ό.π., σελ. 138

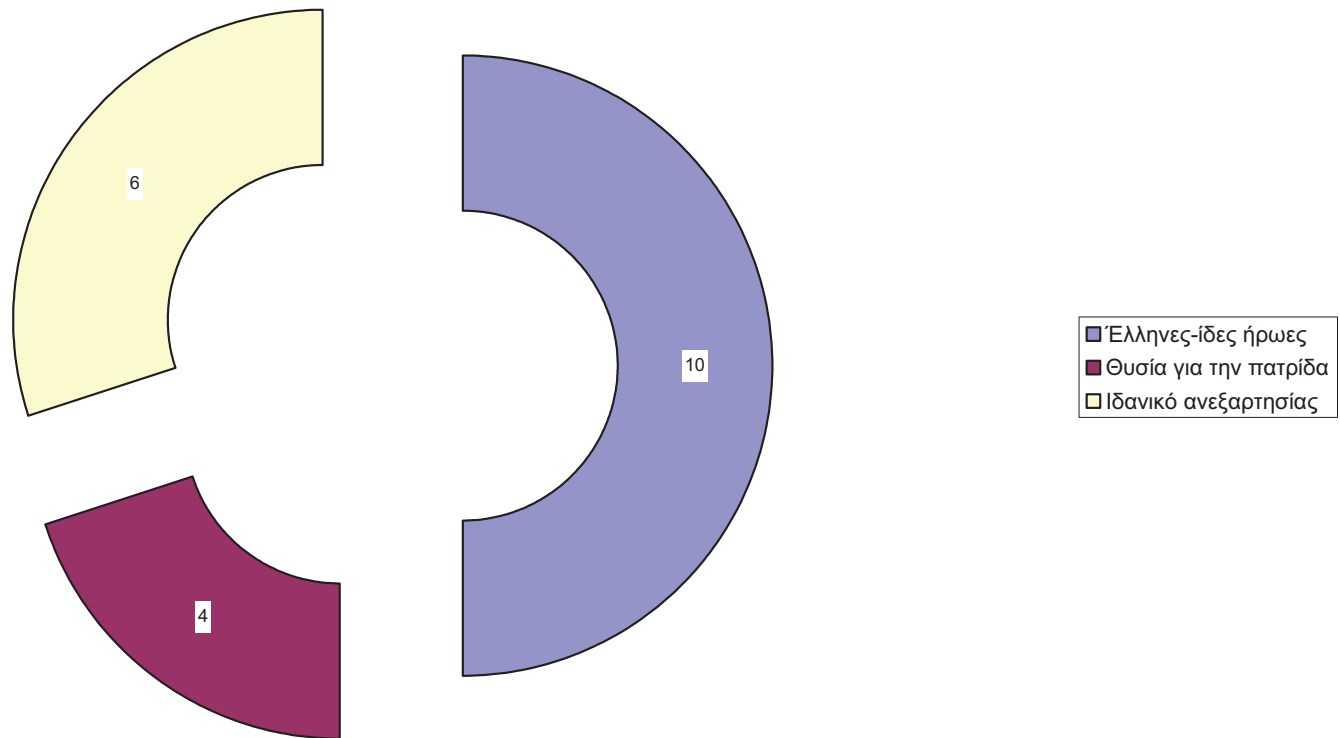
⁴ Φραγκουδάκη Α., *Τα Αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου*, Θεμέλιο 1978, σελ. 106

κηρύχθηκε η Ελληνική Επανάσταση, αλλά ότι συμπίπτει συμβολικά με τον εορτασμό του Ευαγγελισμού. Ο συνειρμός είναι σκόπιμος και αποδείχθηκε πετυχημένος. Οι εθνικές εορτές πρέπει να ιδωθούν και σε μια ακόμη όψη πέραν της τελετουργικής: ως κρυσταλλώσεις της περιοδολόγησης του εθνικού χρόνου από τον εθνικισμό.¹

¹ Λέκκας Π.,2001,ό.π., σελ. 164-166

B1.Ο πόλεμος της Ανεξαρτησίας (1821)

Β1. Ο πόλεμος της Ανεξαρτησίας (1821)

Ο εθνικισμός, ως σύγχρονη ιδεολογία της πράξης, αποτελεί κατά βάση συστηματική προσπάθεια να ερμηνευθεί το ιστορικο-κοινωνικό δρώμενο και να τηρηθεί συγκεκριμένη στάση απέναντί του. Η εθνικιστική ιδεολογία προσπαθεί να ερμηνεύσει και να αναπλάσει την πραγματικότητα συνειδητά. Ο εθνικισμός διαθέτει κάποια λογική–λογική που επιβάλλει εσωτερική οργάνωση στις αφαιρέσεις, τις συσχετίσεις και τους προβληματισμούς. Πρόκειται δηλαδή για προσπάθεια κωδικοποίησης της πραγματικότητας, με όλες τις συνέπειες που ο όρος κωδικοποίηση επισύρει για το πώς ο ίδιος ο εθνικισμός συγκροτείται εσωτερικά και, κατ' επέκταση, για το πώς μπορεί να αναλυθεί κριτικά.¹ Αναγκαίως κρίνεται, κατά τον Π. Λέκκα, ο διαχωρισμός ανάμεσα στην έννοια του εθνικισμού ως εθνικιστικού λόγου ή εθνικής θεωρίας και στην έννοια του εθνικισμού ως εθνικής συνείδησης ή εθνικού φρονήματος. Το εθνικό φρόνημα θα μπορούσε να οριστεί ως εκείνη η συλλογική στάση της υπέρτατης και ενεργού νομιμοφροσύνης προς το έθνος - στάση που συνοδεύεται από στοχεύσεις σχετικές με την απόκτηση ή τη διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας, τη διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας ή την επίτευξη του εθνικού μεγαλείου και δόξας. Η εθνική θεωρία από την άλλη πλευρά, μπορεί σχηματικά να οριστεί ως η συστηματική απόπειρα κωδικοποίησης, οργάνωσης και λογικής επεξεργασίας της εθνικιστικής ιδεολογίας, ως η λόγια διατύπωσή της από επώνυμους φορείς της εθνικιστικής ιδεολογίας.²

Ο εθνικισμός θεμελιώνεται στην αρχή της εθνικής ανεξαρτησίας και της πολιτικής κυριαρχίας του έθνους, καθότι είναι και μια πολιτική-επικρατειακή ιδεολογία. Για την ιδεολογία του εθνικισμού η έννοια της επικράτειας περιέχει, ή πρέπει να περιέχει, το έθνος και το έθνος νοείται μόνον αναφορικά με μιαν επικράτεια. Έτσι, όταν ο κάθε εθνικισμός διεκδικεί την πολιτική και κυριαρχική οργάνωση του έθνους, διεκδικεί ταυτοχρόνως τη δυνατότητα του έθνους να υπάρχει εντός ορισμένης επικράτειας, όντας μονίμως σε έκδηλη ή άδηλη αντιπαράθεση με άλλα κράτη – έθνη. Ο εθνικισμός επομένως ως ιδεολογία νομιμοποιεί και δικαιώνει επικρατειακές κυριαρχικές σχέσεις.³

Η Ε. Σκοπετέα σημειώνει⁴ πως το ελληνικό κράτος, παρά τη συγκόλλησή του σε μια ιστορική συνέχεια, αρχίζει στην ουσία από το σημείο

¹ Λέκκας Π., «Η συγκρότηση της εθνικιστικής ιδεολογίας» στο *Έθνος –Κράτος Εθνικισμός*, 1995, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σελ. 234

² Λέκκας Π., 1995, ό.π. ,σελ. 236

³ Δεμερτζής Ν., «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία», στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας 1995,σελ. 91-93

⁴ Σκοπετέα Ε.,*Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1998, σελ. 29-34

μηδέν. Στην πάλη του πολιτισμού κατά της βαρβαρότητας(που κατά επικρατούσα εκδοχή ξέσπασε το 1821) οι Έλληνες εκπροσωπούσαν τον πολιτισμό. Μετά την απελευθέρωση η αντίθεση αυτή καταργείτο. Ο πολιτισμός, ο ευρωπαϊκός, αποκτούσε ένα νέο πεδίο δράσης: το κοινωνικό μωσαϊκό της μετεπαναστατικής Ελλάδας έπρεπε να υπερισχύσει μέσα στα όρια του ίδιου του ελληνικού κράτους, να ενοποιήσει τους κατοίκους του δίνοντάς τους τον τίτλο των υπηκόων της «δικής» τους πια εξουσίας. Με την απομάκρυνση του Τούρκου κατακτητή, η αντίθεση προς τον οποίο δεν αρκούσε μεν να καθορίσει, μπορούσε όμως να ελέγξει μια συνείδηση ταυτότητας, προέκυπτε ένα κενό που έπρεπε να καλυφθεί. Επείγε η ανάγκη της αυτοτελούς πλέον επεξεργασίας μιας νέας συνείδησης στο νέο πλαίσιο αναφοράς, που ήταν το εθνικό κράτος. Στα 1830 αναγνωρίζονται αυξημένα δικαιώματα στην Ελλάδα, χωρίς να χρειαστεί να τα διεκδικήσει. Πρόκειται για δικαιώματα «κληρονομικά», που αφορούν στο άμεσο ελληνικό παρελθόν. Σ' έναν χώρο δηλαδή περιθωριακό σε σχέση με την προεπαναστατική «άνθηση του Γένους» παρέχεται η δυνατότητα ιδιοποίησης των καρπών απ' αυτήν ακριβώς την ακμή, που απόρροιά της υπήρξε και ο Διαφωτισμός και η Επανάσταση του 1821. Το νέο κράτος έπρεπε να αποκτήσει κάποιου είδους προΐστορία, να «αφομοιώσει» συνεπώς κατάλληλα την πρόσφατη ιστορία του ελληνισμού. Οι συνθήκες ευνοούσαν τη διεξαγωγή μιας τέτοιας επέμβασης, αφού η πρώτη ύλη ήταν πρόχειρη. Την αποτελούσαν, παρασυρμένοι στα ελληνικά εδάφη με την επανάσταση, οι τόσοι φορείς των τόσων ιδεών, παλαιών και νέων, ευρωπαϊκής ή βυζαντινής προέλευσης, που κυκλοφορούσαν εκείνα τα χρόνια ανάμεσα στους Έλληνες. Στη σκιά της νέας γεωγραφικής μονάδας που αποτέλεσε το ελληνικό κράτος στον χάρτη της Ανατολής, αναδυόταν το *ελληνικό κράτος σαν μια νέα ιστορική μονάδα*. Ο ελλαδικός χώρος αποκτούσε τη δυνατότητα να διαχωρίσει τη θέση του από την ιστορία του ευρύτερου βαλκανικού χώρου, της οποίας ήταν αναπόσπαστο τμήμα ως την απελευθέρωση.¹

Τα συστατικά στοιχεία της εθνότητας του νεοσύστατου κράτους-θρησκεία, γλώσσα και παιδεία - αποτελούν στοιχεία που παραπέμπουν ταυτόχρονα στην ενότητα και στη συνέχεια του ελληνικού έθνους, στις δύο του υποστάσεις και στις δύο του «ηλικίες».²

Καθώς η Ελλάδα προσπαθεί να συσταθεί σε εθνικό κράτος ανάμεσα στα άλλα εθνικά κράτη, ο εθνικισμός επιζητά αναπαραστάσεις δράσης, μαχών,

¹ Σκοπετέα Ε.,1998,ό.π., σελ. 29-34

² Σκοπετέα Ε.,1998,ό.π.,σελ. 98

ηρωισμού και εθνικής αντοχής, προκειμένου να συμπεραίνεται η συνέχεια του έθνους.¹ Η ανασυγκρότηση της νεοελληνικής ταυτότητας των εκατό πρώτων χρόνων του ελληνικού κράτους (1850-1950), που παρακολούθησε τις πολιτικές κρίσεις της περιόδου, εκφράστηκε ως διαφοροποίηση της αυτοσυνειδησίας του Νεοέλληνα και βασίστηκε στη διαφορετική κάθε φορά ιδεολογική ιδιοποίηση του πολιτισμού των ερειπίων. Πρόκειται για μια νοσταλγική επιστροφή στο παρελθόν με αίτημα την αναζήτηση της εθνικής ιδιαιτερότητας, του ειδοποιού δηλαδή στοιχείου του πολιτισμού, που θα διαμόρφωνε την ελληνικότητα. Το ειδοποιό αυτό πολιτισμικό στοιχείο, ωστόσο, προκειμένου να διαμορφώσει ταυτότητα, πρέπει να πολιτικοποιηθεί, να αποτελέσει αντικείμενο επιλογής, ανάδειξης και διάδοσης μέσα από την προπαγάνδα, την εκπαίδευση, τον τύπο και τη λογοτεχνία. Πρέπει δηλαδή με άλλα λόγια, να γίνει αντικείμενο αφήγησης. Με αυτόν τον τρόπο η εθνική ταυτότητα αποτελεί στην πραγματικότητα μια πολιτική ταυτότητα, που στοχεύει στη διαμόρφωση του ελληνισμού και στην εδραίωση ενός ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Ανάμεσα στις ποικίλες αφηγήσεις του έθνους και της εθνικής ταυτότητας είναι αυτή της λογοτεχνίας. Η λογοτεχνία των εκατό πρώτων χρόνων του ελληνικού κράτους λειτούργησε ως εθνική τοπογραφία με τη διπλή έννοια του όρου: ως γραφή για έναν γεωγραφικό χώρο, πραγματικό και φαντασικό δηλαδή επιθυμητό, αλλά και ως γραφή για μια πολιτισμική παραπομπή.²

Η σημαντικότερη λειτουργία της εθνικής ταυτότητας είναι πως παρέχει μια ικανοποιητική λύση στο πρόβλημα της ατομικής λήθης. Γιατί μόνο το έθνος μπορεί να καυχάται για ένα μακρινό παρελθόν, έστω και αν ένα μεγάλο μέρος του έχει χρειαστεί να ανακατασκευαστεί. Αλλά το σημαντικότερο είναι πως μπορεί να προσφέρει ένα ένδοξο μέλλον, ανάλογο με το ηρωικό παρελθόν. Με αυτό τον τρόπο το έθνος καταφέρνει να εμψυχώσει τους ανθρώπους, ώστε να ακολουθήσουν ένα κοινό πεπρωμένο, το οποίο θα εκπληρωθεί από τις επερχόμενες γενιές. Η πρωταρχική λειτουργία που εκπληρώνει η εθνική ταυτότητα, είναι να παρέχει μια ισχυρή «κοινότητα ιστορίας και πεπρωμένου», για να σώσει τους ανθρώπους από την ατομική λήθη και να αποκαταστήσει τη συλλογική πίστη.³

¹ Τζούμα Α., 2006,ό.π., σελ.121

² Τζούμα Α., 2006,ό.π., σελ. 103

³ Smith A., 2000, ό.π., σελ. 226

Τότε που η Ελλάδα ήταν σκλαβωμένη στους Τούρκους, ζούσε στα Ψαρά ένα ορφανό αγόρι, που το φώναζαν Κωνσταντή.

Ο Κωνσταντής απόφευγε τις φασαρίες και τους θορύβους, τόσο μάλιστα που οι πιο πολλοί τον είχαν για δειλό.

Στ' όνειρό του έβλεπε μια το Μεγαλέξαντρο και μια τους Τούρκους να κλέβουν απ' τις μανάδες τα παιδιά και να τα πουλούν πουλούν στα σκλαβοπάζαρα της Ανατολής. Τότε ξυπνούσε αγριεμένος κι ορkiζόταν να πολεμήσει σαν θηριό για την πατρίδα του.

[...] Με το μπουρλότο του, ο Κωνσταντής γλιστρούσε σαν χέλι και πυρπολούσε. [...]

Ποτέ δεν του' λειπε το χαμόγελο του Κωνσταντή, ακόμα και στη μάχη, μπρος στο θάνατο. Φαίνεται πως η ζωή τον αγαπούσε, όσο κι εκείνος αγαπούσε τη ζωή, την τίμια και τη λεύτερη. Γι' αυτό, θα ζούσε πολλά χρόνια ακόμα, και θα δινε γερά χτυπήματα στους τυράννους.

[...]

-Πού βρίσκεται το μυστικό σας και πετυχαίνετε πάντα; Ξαναρώτησε ο πλοίαρχος.

- Το μυστικό μας βρίσκεται εδώ! Απάντησε ο Κωνσταντής, χτυπώντας με το χέρι του το στήθος, στο μέρος της καρδιάς...

Το ήσυχο εκείνο αγόρι, που μερικοί το νόμιζαν δειλό, είχε πάρει το δρόμο των ηρώων, που τον έφερε και σ' άλλες, μεγαλύτερες δόξες, μέχρι που έγινε και πρωθυπουργός της ελεύθερης αργότερα πατρίδας.

(Ρώντα Ντενίζ , Το δειλό αγόρι του νησιού, Δ' 3^ο 1984:102)

Το λεν οι κούκοι στα βουνά κι οι πέρδικες στα πλάγια και μια μικρούλα πέρδικα στον κάμπο της Αθήνας.[...]

-Τρίτη , Τετάρτη θλιβερή, Πέφτη φαρμακωμένη, Παρασκευή ξημέρωνε, να μην είχε ξημερώσει, αφέντες έβαλαν βουλή τον πόλεμο να πιάσουν.

Καραϊσκάκης φώναζε πάνω από το άλογο του:

-Πού είστε, μπρε Ρουμελιώτες μου, παιδιά αντρειωμένα;

Γυμνώστε τα' αλαφρά σπαθιά και ρίξτε τα ντουφέκια.

Έρθε μεντάτι των Τούρκων, πεζοί και καβαλάρη. [...]Πρώτο γιουρούσοι που' καμαν, δεύτερο τράκο κάμαν, λαβώνεται ο Καραϊσκάς κι ο καπετάν Νικήτας.

Κι ο Καραϊσκάκος φώναξε, ψιλή φωνούλα βγάζει:

- Έλληνες, μην κιοτέψετε, παιδιά, μη φοβηθείτε και πάρ' το γιούχα η Τουρκιά κι έρθει και μας χαλάσει.

- Σαν Έλληνες βαστάξετε και σαν Γραικοί σταθείτε.

(Δημοτικό, Του Καραϊσκάκη, Δ' 3^ο 1984:99)

-Πες μου, αλήθεια, της θάλασσας είσαι στοιχειό;

Ποιαν εκδίκηση τρέχεις απόψε να πάρεις;

Στο τιμόνι ποιον έχεις; Και μου πε:

- Ο Κανάρης με πηγαίνει στη Χιο!

(Παπαντωνίου Ζαχαρίας, Το θυμωμένο καράβι, Δ' 3^ο 1984:105)

Το «ιδανικό της ανεξαρτησίας» αποτελεί αναπόσπαστο και ειδοποιό γνώρισμα όλων των εκδηλώσεων του εθνικισμού. Ο εθνικισμός θεωρεί την αυτόνομη πολιτική υπόσταση του έθνους πάγιο στόχο του, μόνη δυνατή μέθοδο προστασίας της κοινότητας, εξ' ονόματος της οποίας ομιλεί, και αναγκαίο όρο για την πραγμάτωση των πεπρωμένων της. Ο εθνικισμός είναι εκείνη η ιδεολογία που «ενσαρκώνει την ιδέα της πολιτικής αυτοδιάθεσης» για το έθνος, που «αναγνωρίζει το εθνοκράτος ως την ιδανική μορφή πολιτικής οργάνωσης». ¹ Η εξασφάλιση κατά συνέπεια της μοναδικότητας του έθνους μπορεί να κατοχυρωθεί

¹ Λέκκας Π., 2006, ό.π.,σελ. 85

μόνο με την απόκτηση, την περιφρούρηση και τη διατήρηση της πολιτικής του ανεξαρτησίας, δηλαδή της απόλυτης κυριαρχίας του πάνω σε ορισμένη εδαφική περιοχή με γνήσια αυτόνομους και αυτόχθονες, δηλαδή εθνικούς, πολιτικούς θεσμούς.¹ La patrie appelle ses enfants pour la défendre et, ces derniers, mus par le devoir et par leur amour pour elle, accourent sans tarder, sans trébucher, car telle est leur destinée tracée par leurs ancêtres patriotes et héros.²

Ψυχή θεριού! Καρδιά παιδιού!

Μελαχρινός περίσσα!

Αϊτού θωριά! Δράκου φωνή

Και χαίτη λιονταρίσα !

Και νεύρα σαν ατσάλι!

Μύτη γαμψή! Μπράτσα γερά!

Μπόι κοντό! Μυαλό ψηλό

Κι αγύριστο κεφάλι!

Να τος, ο Γέρος, ο λεβέντης του Μοριά,

Που πρωτομάστορα τον έχει η Λευτεριά!

(Ρούτσος Ν.Β., Κολοκοτρώνης, Ε΄ 2^ο 2010:89)

L'œuvre des ancêtres que on enseigne à l'école, inonde la mémoire scolaire et la pensée des élèves en traversant leur monde mental qui remue des sensations pour le soumettre et le contraindre à rejaillir avec émotion, tendresse et fierté.³

Οι ήρωες αποτελούν, όπως λέει ο Άντερσον, τα «μαργαριτάρια στο περιδέραιο» της εθνικής αφήγησης. Οι ήρωες του παρελθόντος συνδέονται με ακατάλυτους δεσμούς αίματος, γλώσσας, πολιτισμού, διαχρονικών εθνικών αξιών με τους εθνικούς τους απογόνους. Ο δεσμός αυτός αποτελεί ένα είδος εγγύησης

¹ Λέκκας Π., 2006, ό.π., σελ. 86

² Angelopoulos C., 2008, ό.π.,σελ. 141

³ Angelopoulos C., 2008, ό.π.,σελ. 143

ότι οι άνθρωποι του παρόντος μπορούν κι αυτοί να αρθούν στο ύψος των περιστάσεων, όπως έπραξαν οι πρόγονοί τους».¹

Η συνεχής υπογράμμιση των εξαιρετικών ιδιοτήτων που χαρακτηρίζουν τους ήρωες κατασκευάζει μια τελείως παραφθαρμένη εικόνα της επανάστασης. Η υπεραξιολόγησή τους δίνει την εντύπωση ότι για να γίνει και να θριαμβεύσει ο ανεξαρτησιακός αγώνας, αρκεί η συμπτωματική παρουσία ορισμένων εξαιρετικών ατόμων. Η εικόνα αυτή αποσιωπά την πλατιά λαϊκή κινητοποίηση, δίχως την οποία η διεξαγωγή της επανάστασης θα ήταν αδύνατη. Συγχρόνως υποβάλλει μια πολύ γενικότερη ιδεαλιστική και καθαρά αντιεπιστημονική εικόνα των κοινωνικών φαινομένων, καθότι εξαφανίζονται οι κοινωνικές συνθήκες, οι οικονομικοί όροι, τα αίτια διαμόρφωσης των ιδεών, δηλαδή η ιστορία μετατρέπεται σε υπερβατικό μύθο. Οι συνθήκες και η ιστορική κίνηση δεν επηρεάζουν τα άτομα, αλλά τα κοινωνικά φαινόμενα οφείλονται στην αρετή, που έτυχε να χαρακτηρίζει ορισμένα άτομα που γεννήθηκαν με ηγετικά χαρίσματα, άτομα που γεννήθηκαν με την *επιθυμία* της ανεξαρτησίας.²

*Ήμουνα κι εγώ στο Ναβαρίνο, εδώ που αρχίσαμε και δεν τελειώνουμε
μωρά παιδιά! Ήμουνα στο Ναβαρίνο και πολέμησα κι εγώ με την τρεχαντήρα μου,
Θιος σχωρέσ'τηνε, βούλιαξε και χάθηκε, στον άμμο να λιαστεί σαν
γαϊδουροκοκάλα. Ήμουνα στο Ναβαρίνο! έλεγε ο καπετάν Καλούμας.*

Φορτώσαμε κρεμμύδι από τα Βάτικα. Τρεις μέρες χωρίς άνεμο[...]

*Κατά το μεσημέρι ήρθαν απάνου μας τρεις βάρκες αρματωμένες κι έτοιμες.
Σήκωσα την ιονική σημαία, έδιωξα τους ναύτες στο γιαλό με το βαρκακι κι έμεινα
μοναχός. Δεν άφηνα γω την τρεχαντήρα μου! Με τραβήξανε στο λιμάνι και μ'
έδεσαν ανάμεσα σε δύο άλλα τούρκικα αραγμένα. Δε με πείραξαν, τη σημαία
μονάχα μου πήραν. Και μ' αφήσανε να περιμένω την τύχη μου. Γέροντας,
υπομονετικός-και περίμενα*

*Κι ήβρα την ώρα τη μεγάλη! Πόσες μέρες πέρασαν;...Οι στόλοι είχανε μπει
στο κορφολίμανο. Το πρώτο κανόνι και να μ' αποσκεπάσουν έκαμαν καλά!
Δεύτερο κανόνι άρπαξε το μισό κατάρτι στο πρυμιά. Άλλο χτύπησε τη τραχαντήρα
στο μάγουλο! Τότε η τρεχαντήρα τα χρειάστηκε... Μεσ στην απελπισιά της, κάνει*

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π.σελ. 131

² Φραγκουδάκη Α., 1978, ό.π.,σελ. 107

ανάστροφα σαν να κρατούσε το τιμόνι χέρι δυνατό, και κάνει πλήρη ίσα κατά τον τουρκικό στόλο. Οι Γάλλοι πάψαν τις φωνές.

Στο βάθος τώρα ένα βουνό καράβι καίονταν. Ήταν εκείνο που μας έπιασε. Η τραχαντήρα τράβηξε ίσα καταπάνω του! Πήδησα στο νερό και βγήκα κολυμπώντας.

Από κει πια δεν αγνάντευα τον πόλεμο, έκλαιγα τα κρεμμύδια και την τρεχαντήρα. Γιατί πήγε η παλαβή, και κόλλησε ίσα στ' αναμμένο και πήρε φωτιά κι αυτή. Κι άναψε το κρεμμύδι και φλόμωσε τον ουρανό. Οι Τούρκοι όμως χαθήκανε. Και το κρεμμύδι που ψηνότανε γίνηκε το νεκρολίβανό τους.

(Βλαχογιάννης Γιάννης, Ο Κρεμμυδάς, Ε΄ 3^ο 1984:122)

[...]

Τότε έστειλε είκοσι βάρκες να πιάσουν με ρεσάλτο (έφοδο) το υδραίικο καράβι. Πηδάει αμέσως και ο πολίτης στη δική του βάρκα, που είχε ένα κανόνι, πέφτει τυφλά μέσα στις τούρκικες κι αρχίζει με ψιλή και με χοντρή φωτιά έναν πόλεμο τρελό και τις αναγκάζει όλες να σκορπίσουν! Ύστερα ανεβαίνει πάλι στο καράβι του, απλώνει όλα τα πανιά και ορθός στην πρύμνη, φοβερίζοντας με τη μαχαίρα και με τη φωνή του, περνάει ανάμεσα από τα τούρκικα που τον κοιτάζουν και απορούν!

(Σπ. Τρικούπης, Ο τρελός μπουρλοτιέρης Δ΄ 3^ο, 2010:30)

Η λογοτεχνία είναι το μοναδικό μάθημα που μπορεί και μιλά για όλα τα άλλα μαθήματα, με την έννοια ότι μιλά για τα γνωστικά αντικείμενά τους και μάλιστα με έναν τρόπο που τους είναι λίγο ή πολύ απρόσιτος : μιλά γι' αυτά ως αντικείμενα της κοινής εμπειρίας και χρήσης. Μιλά για την ιστορία, όχι όπως γράφηκε από τους ιστορικούς, ως το έπος των στρατηγών της, αλλά όπως βιώθηκε από τους ανώνυμους ήρωές της.¹

« Παιδιά μου!

¹ Αποστολίδου Β., «Η συγκρότηση και οι σημασίες της Εθνικής Λογοτεχνίας», στο *Έθνος-Κράτος- Εθνικισμός*, 1995, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σελ. 79

Εἰς τὸν τόπον τοῦτο, οὗ ἐγὼ πατῶ σήμερα, ἐπατοῦσαν καὶ ἐδημηγοροῦσαν τὸν παλαιὸν καιρὸν ἄνδρες σοφοί, καὶ ἄνδρες με τοὺς οὐσίους δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ συγκριθῶ καὶ οὔτε νὰ φθάσω τὰ ἰχνη τῶν. Σας λέγω μόνον πως ἦταν σοφοί, καὶ ἀπὸ ἐδῶ ἐπήραν καὶ ἐδανείσθησαν τὰ ἄλλα ἔθνη τὴν σοφίαν τῶν.

Εἰς τὸν τόπον κατοικοῦμε ἐκατοικοῦσαν οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες, ἀπὸ τοὺς οὐσίους καὶ ἡμεῖς καταγόμεθα καὶ ἐλάβαμε τὸ ὄνομα τοῦτο.

Οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες, οἱ πρόγονοί μας, ἐπέσαν εἰς τὴν διχόνοιαν καὶ ἐτρώγονταν μετὰ τοὺς, καὶ ἔτσι ἐλάβαν καιρὸν πρῶτα οἱ Ῥωμαῖοι, ἔπειτα ἄλλοι βάρβαροι καὶ τοὺς ὑπόταξαν. Ὑστερα ἦλθαν οἱ Μουσουλμάνοι.[...]

Εἰς τὸν πρῶτον χρόνον τῆς Ἐπανάστασης εἶχαμε μεγάλη ὁμόνοια καὶ ὅλοι ἐτρέχαμε σύμφωνοι. [...] καὶ ἀν αὐτὴ ἡ ὁμόνοια ἐβαστοῦσε ἀκόμη δύο χρόνους, ἠθέλαμε κυριεύσει καὶ τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Μακεδονίαν καὶ ἴσως καὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Τόσον τρομάξαμε τοὺς Τούρκους, οὗ ἀκούγαν Ἕλληνα καὶ ἐφευγαν χίλια μίλια μακρὰ. Ἐκατὸν Ἕλληνες

ἐβαζαν πέντε χιλιάδες ἐμπρός, καὶ ἓνα καράβι μιαν ἀρμάδα».

(Φωτιάδης Δ., Ὁ λόγος τοῦ Κολοκοτρώνη στὴν Πνύκα, ΣΤ΄ 2^ο 2010:105)

Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης γεννήθηκε στὶς 3 Ἀπριλίου 1770,[...] Σὲ ἡλικίαν δεκαπέντε ἐτῶν ὁ Θεόδωρος ἐγένε κλέφτης καὶ ἀρματολὸς στὴν ἐπαρχίαν τοῦ Λιονταρίου. Αὐτὴ τὴν περίοδο ἐδειξε γιὰ πρώτη φορά τὴν παλικαριά του καὶ τὸ ἐξυπνὸ μυαλὸ του. [...] Ἡ Πελοποννησιακὴ Γερουσία τὸν ἀνακηρύσσει ἀρχιστράτηγον τῆς Πελοποννήσου. Μέχρι τὴν 1^η Φεβρουαρίου τοῦ 1843, ποῦ πεθαίνει, ἡ δράση του ἦταν τόσο ἐντονη, ποῦ ὁ μῦθος τοῦ Γέρου τοῦ Μοριά παραμένει ἀκόμα ζωντανός!

Οι πολιτικές διαφωνίες, αλλά και ο εμφύλιος πόλεμος που ξεσπά στην επαναστατημένη Ελλάδα, οδηγούν τον Κολοκοτρώνη στη φυλακή δυο φορές. Οι συνθήκες κράτησής του στο Παλαμήδι είναι άθλιες και δεν αρμόζουν καθόλου στο μεγάλο ήρωα της επανάστασης. Ο Όθωνας τον αποφυλακίζει στις 27 Μαΐου του 1835. Το κοφτερό στρατηγικό μυαλό, η εξυπνάδα, η αφιλοκέρδεια, η βαθιά οργανωμένη σκέψη, η αγνότητα του χαρακτήρα, η γνήσια ελληνική καρδιά έχουν κάνει το Γέρο του Μοριά να ξεχωρίζει μέσα από τις σελίδες της ιστορίας του 1821. Δεν είναι απλώς ένας αγωνιστής, στρατιωτικός ή πολιτικός, είναι σύμβολο, είναι μορφή. Η ιστορία της επανάστασης είναι η προσωπική του. Δίδαξε με θάρρος πως η λευτεριά και η ανεξαρτησία είναι αιτίες αγώνα ασταμάτητου[...]

(Κυριακοπούλου Κ. – Κανελλοπούλου Χ, Ο Γέρος του Μοριά, Ε΄ 2^ο 2010:90)

Η εθνική αναγέννηση της Ελλάδος συμπίπτει με την ευρωπαϊκή «ανακάλυψη» της ελληνικής αρχαιότητας που αναδεικνύεται ως το λίκνο και το θεμέλιο του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Η τεράστια και οικουμενική συμβολική σημασία της αρχαιότητας απετέλεσε έτσι ένα αναπαλλοτρίωτο συμβολικό πλεονέκτημα των νέων Ελλήνων, που αναπόφευκτα διεκδίκησαν την αποκλειστική κληρονομιά του αρχαίου κλέους. Μέσα στη γενικευμένη «ελληνομανία» της Ευρώπης του Διαφωτισμού, το οποιοδήποτε νέο απελευθερωτικό πολιτειακό σχέδιο, που έτεινε να περιλαμβάνει έστω και εν μέρει ελληνόφωνους πληθυσμούς και γεωγραφικές περιοχές συνδεδεμένες με την αρχαία Ελλάδα, ήταν υποχρεωμένο να στηριχθεί στην ιστορική της λάμψη. Η παγκόσμια φαντασιακή εμβέλεια των συνειρμών, που προκαλούνται από τους ήχους των λέξεων δημοκρατία, λόγος, επιστήμη, πόλις, Αθήνα, Ακρόπολις, Ολυμπία, Δελφοί, Πλάτων, Αριστοτέλης, κλπ. προδίκασε τα θεμελιώδη συμβολικά σημεία αναφοράς του νεοεκκολαπτόμενου εθνικού λόγου.¹

¹ Τσουκαλάς Κ., « Ιστορία , μύθοι και χρησμοί» στο Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής παιδείας, σχολή Μωραΐτη 1995, σελ. 299

[...] Λεβέντες της Μυκόνου! Η Πατρίδα αγωνίζεται και σας καλεί να τη βοηθήσετε. Ανταποκριθείτε στη μεγάλη τιμή που σας γίνεται και φανείτε άξιοι των Σαλαμινομάχων προγόνων μας. Δώστε μας τη χαρά και την περηφάνια ότι και τα δικά μας παλικάρια είναι σαν εκείνα που πολεμούν αυτήν την ώρα τον εχθρό. Σας κατευοδώνουμε και σας περιμένουμε νικητές. Ελευθερία ή θάνατος! Εμπρός!

[...] Πατριώτες! Μπήκα στην Επανάσταση αποφασισμένη να της δώσω ό,τι έχω. Ξέρετε πως είμαι πλούσια. Σας δηλώνω λοιπόν ότι από σήμερα τα πλούτη μου δεν είναι δικά μου. Είναι της Πατρίδας! Θα τα ξοδέψω όλα για την ελευθερία της. Κι όταν πια δε θα μου έχει μείνει τίποτε, θα πάω μ' αυτούς που πολεμούν τον εχθρό να δώσω και τη ζωή μου!

[...]

-Αρχηγός της φρουράς εσύ της φώναξαν ύστερα μ' ένα στόμα.

- Σας ευχαριστώ, είπε εκείνη και έκλεισε τη σύσκεψη με τη φοβερή φράση: Και μην ξεχνάτε ότι τούτη η φωτιά που άναψε στο Αιγαίο δε θα σβήσει αν δεν κάψει ή τους τυράννους μας ή εμάς!...

(Μαντώ Μαυρογένους, Πινακοθήκη των ηρώων του 1821, Ε' 2^ο 2010:92)

Το εθνικό φρόνημα θα μπορούσε να οριστεί ως εκείνη η συλλογική στάση της υπέρτατης και ενεργού νομιμοφροσύνης προς το έθνος – στάση που συνοδεύεται από στοχεύσεις σχετικές με την απόκτηση ή τη διασφάλιση της εθνικής ανεξαρτησίας, τη διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας ή την επίτευξη εθνικού μεγαλείου και δόξας.¹ Οι ηρωίδες, παρόλο που είναι γυναίκες, επιδεικνύουν ανδρικό ηρωισμό, πολεμούν σαν άνδρες, πεθαίνουν σαν άνδρες και τις χαρακτηρίζει σπαρτιατική σκληρότητα.²

Τα μάτια μου δεν είδαν τόπον ενδοξότερον από τούτο τ' αλωνάκι.

*

Αραπιάς άτι, Γάλλου νους, βόλι Τουρκιάς, τόπι Άγγλου!

Πέλαγο μέγα πολεμά, βαρεί το καλυβάκι.

*

¹ Λέκκας Π., «Η συγκρότηση της εθνικιστικής ιδεολογίας» στο *Έθνος – Κράτος*, *Εθνικισμός*, 1995, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σελ.236

² Φραγκουδάκη Α., 1978, ό.π. σελ. 102

*Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει
Καλεί πουλί, παίρνει σπυρί, κι η μάνα το ζηλεύει*

*

*Είν' έτοιμα στην άσπονδη πλημμύρα των αρμάτων δρόμο να σχίσουν τα
σπαθιά, κι ελεύθεροι να μείνουν, εκείθε με τους αδελφούς, εδώθε με το χάρο.*

*

*Τουφέκια, τούρκικα σπαθιά,
Το ξεροκάλαμο περνά.*

*(Ο Διονύσιος Σολωμός για το πολιορκημένο Μεσολόγγι και τους
Μεσολογγίτες. Ε' 3^ο 1984:121)*

Υμνος στην ανδρεία και τον ηρωισμό των Μεσολογγιτών. Οι Ελεύθεροι Πολιορκημένοι είναι ένα μεγαλόπνοο ποίημα, που απασχολούσε τον ποιητή είκοσι χρόνια περίπου, αλλά έμεινε τελικά αποσπασματικό. Η αφετηρία και η βάση του βρίσκεται στην ηρωική αντίσταση και θυσία των Μεσολογγιτών και είναι γραμμένο σε τρεις διαφορετικές μορφές και σχεδιάσματα. Το ποίημα γίνεται ένας ύμνος του ανθρώπου, που κρατάει ζωντανή τη θέλησή του για αντίσταση και για αγώνα. Όσο ο άνθρωπος, προσηλωμένος στο χρέος του εξακολουθεί να αντιστέκεται, να αγωνίζεται και να είναι έτοιμος για θυσία, μένει ελεύθερος, ακόμη κι αν είναι πολιορκημένος από χίλιους εχθρούς. Στην υπέρτατη θυσία του Μεσολογγίου, σαν σε αδιάβλητο σύμβολο, ο Σολωμός θα προβάλλει όλα του τα ηθικά ιδεώδη.¹ Γύρω από αυτό το θέμα βλέπει να συγκεντρώνονται ό,τι αποκαλεί "Grandi Sostanze" («Μεγάλες Ουσίες»), ανατρέχοντας σε έναν όρο του διαφωτισμού που, όμως, στη δική του σκέψη έχει επενδυθεί με τις νέες αξίες του ρομαντισμού. Απέναντι στις «Μεγάλες Ουσίες» που κρίνονται στο Μεσολόγγι, όλα αποκτούν καινούριες διαστάσεις. Ακόμη και τα ζητήματα της θεωρίας μετασχηματίζονται σε ηθικά και πολιτισμικά, ζωής ή θανάτου.²

Κατά την Α. Φραγκουδάκη, στην παρουσίαση της εξόδου του Μεσολογγίου στα σχολικά κείμενα αναδεικνύεται ο ηρωισμός, χωρίς να τοποθετείται στις

¹ Vittì M., Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σελ. 188

² Vittì M., 1989 ,ό.π. , σελ.188

συγκεκριμένες ιστορικές διαστάσεις που κάνουν τη θυσία κατανοητή. Έτσι η ανδρεία ως μεγάλη εθνική αρετή, συνοδεύει ως ερμηνευτικό σχόλιο, τη συμμετοχή σε όλους τους πολέμους που πήραν μέρος οι Έλληνες, χωρίς την ιστορική κάθε φορά ερμηνεία της.¹

Με την πολιορκία και την έξοδο του Μεσολογγίου δίνεται η ευκαιρία να προβληθεί η υπεροχή, η ανδρεία και η φιλοπατρία των Ελλήνων, γεγονός που αναγνωρίζεται μάλιστα από όλη την Ευρώπη αλλά και την «Παγκόσμια Ιστορία!». Επίσης προβάλλεται «το μικρό μέγεθος της Ελλάδας που ξέρει να γράφει ιστορία!»

Πρώτη πράξη

Ιστορικός Α΄: Πώς μπορώ με λόγια να περιγράψω την εντύπωση που έκανε, όχι μόνο σε μένα αλλά και σ' όλη την Ευρώπη, η έξοδος του Μεσολογγίου; Τα λόγια φτωχά, αδύνατο να υμνήσουν τα αισθήματα φιλοπατρίας και τόλμης που έδειξαν οι Έλληνες, περιφρονώντας τη ζωή. Μια κουκκίδα στο χάρτη το Μεσολόγγι, κι όμως ύψωσε το ανάστημά του και έγραψε τη δική του σελίδα στην παγκόσμια ιστορία!»

Τρίτη πράξη

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ: «Τιμή και δόξα στα παιδιά μου, σ' αυτούς που έχουν ακόμα ιδανικά και στη μικρή Ελλάδα που ξέρει να γράφει ιστορία!»

(Αγγελοπούλου Γ. Η πολιορκία και η έξοδος του Μεσολογγίου ΣΤ΄ 2^ο 2010:100)

[...]

-Τι κάνεις αυτού; Αυτές οι θέσεις κι εμείς, όμως είναι δυνατός ο Θεός όπου μας προστατεύει και θα δείξομεν την τύχη μας σ'αυτές τις θέσεις τις αδύνατες. Κι αν είμαστε ολίγοι εις το πλήθος του Μπραΐμη, παρηγοριόμαστε μ' έναν τρόπο, ότι η τύχη μάς έχει τους Έλληνες πάντοτε ολίγους. Ότι πολεμούν να μας φάνε και δεν μπορούνε, τρώνε από μας και μένει και μαγιά. Και οι ολίγοι αποφασίζουν να πεθάνουν κι όταν κάνουν αυτήν την απόφαση, λίγες φορές χάνουν και πολλές κερδαίνουν. Η θέση οπού είμαστε σήμερα εδώ είναι τοιούτη και θα ιδούμεν την τύχη μας οι αδύνατοι με τους δυνατούς.

- Τρε μπιεν, λέγει κι αναχώρησε ο ναύαρχος.

¹ Φραγκουδάκη Α.,1997 ό.π. σελ. 366.

Τα απομνημονεύματα του στρατηγού Μακρυγιάννη, πρωτοδημοσιευμένα από το Γιάννη Βλαχογιάννη το 1907¹, στην πραγματικότητα μπήκαν σε κυκλοφορία χάρη στη γενιά του Τριάντα και έγιναν τόσο αγαπητά, ώστε να αναγνωριστούν ως μια από τις «πηγές» του νέου ελληνισμού. Ο Μακρυγιάννης είναι μια συνείδηση δημοκρατική, που αγωνίζεται για το δίκαιο. Δε δέχεται να βλέπει το «άδικο να πνίγει το δίκαιο». Ο Γ. Θεοδοκάς² μέσα στην κατοχή και όσο σήκωνε η λογοκρισία, μιλούσε για το Μακρυγιάννη ως αγωνιστή:

«Η παρουσία ενός τέτοιου παιδιού στην Ελλάδα, την αυγή του 19^{ου} αιώνα, ο χαρακτήρας του, ο τόνος της φωνής του νομίζω πως έχουν μια γενικότερη ιστορική σημασία. Όλα αυτά σημαίνουν ότι έφτασε επιτέλους το πλήρωμα του χρόνου, ότι το υπόδουλο γένος σχημάτισε μέσα του έναν καινούριο ανθρώπινο τύπο, που έχει προορισμό να ελευθερώσει τη γη και την ψυχή της Ελλάδας. Δεν είναι πια ούτε ο υποταγμένος υπήκοος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ούτε ο φυγόδικος κλέφτης, που κρύβει το πνεύμα της ελευθερίας στις σπηλιές των ψηλών βουνών, ανάμεσα στα όρνεα και τα αγρίμια. Είναι ο νέος που θαυμάζει τον Ουάσιγκτον. Είναι ο ελεύθερος πολίτης μιας πατρίδας, που την ονειρεύεται δίκαιη και ευνομούμενη, ελεύθερος και συνάμα κοινωνικός, με συνείδηση των δικαιωμάτων του και των δικαιωμάτων του λαού του, με πεποίθηση στον εαυτό του, με αλύγιστη εθνική και ατομική υπερηφάνεια».³

Ο Σβωρώνος⁴ υποστηρίζει ότι ο Μακρυγιάννης, κάνοντας χρήση μιας λαϊκής πρακτικής, στρέφεται στη «θεία πρόνοια», με σκοπό να υπογραμμίσει ένα «ορθολογικό» σημείο. Η πίστη – στη λογική ή στο Θεό, στη φύση ή στο υπερφυσικό, στην ιστορία ή στη μαγεία- καθίσταται το λειτουργικό συστατικό του εθνικού πολιτισμού. Η πίστη είναι αυτό που φωτίζει τον εθνικό δρόμο από την πλεονεκτική θέση του κράτους, αλλά και αυτό που φωτίζει την ψυχική αίσθηση του να ανήκει κανείς στην κοινότητα και να τη φαντάζεται από την πλεονεκτική θέση του πολίτη.⁵

¹ Vitti M., *Η γενιά του τριάντα – Ιδεολογία και μορφή*, Αθήνα. 1984, σελ. 207

² Vitti M., 1984, ό.π.,σελ. 208

³ Vitti M., 1984, ό.π. , σελ. 208

⁴ Γουργούρης Στ., *Έθνος- όνειρο, Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007, σελ. 260-261

⁵ Γουργούρης Στ., 2007, ό.π., σελ. 260-261

Είχα δυο αγάλματα περίφημα. Τα' χαν πάρει κάτι στρατιώτες και εις τ' Αργος θα τα πουλούσαν κάτι Ευρωπαίων. Πήρα τους στρατιώτες, τους μίλησα: «Αυτά και δέκα χιλιάδες τάλαρα να σας δώσουνε, να μην το καταδεχτείτε να βγουν από την πατρίδα μας. Δι' αυτά πολεμήσαμεν».

(Μακρυγιάννης, Στ'3^ο 1985:128)

Στο απόσπασμα των Απομνημονευμάτων του, χρονολογημένο το 1833, ο Μακρυγιάννης προσφέρει τα κλασικά αγάλματα στην υπηρεσία του έθνους, εξισώνοντας κατά κάποιον τρόπο την αξία τους με τη ζωή του, καθώς ως πολίτης αντιλήφθηκε την υπέρτατη ωφελιμιστική χρήση τους: θα υπηρετούσαν την πατρίδα ως μνημεία ενός ιδανικού : «Δι' αυτά πολεμήσαμεν».¹

*Τη Ρωμιοσύνη μην την κλαις, εκεί που πάει να σκύψει
με το σουγιά στο κόκαλο, με το λουρί στο σβέρκο.*

*Να τη, πετιέται αποξαρχής κι αντριάει και θεριάει
Και καμακώνει το θεριό με το καμάκι του ήλιου.*

(Γ. Ρίτσος, Στ'3^ο 1985:128)

Εγώ Γραικός γεννήθηκα Γραικός και θα πεθάνω.

(Αθανάσιος Διάκος, Στ'3^ο 1985: 128)

Η έννοια της Ρωμιοσύνης παραπέμπει στην εικόνα ενός λαού που διαρκώς γινόταν υποχείριο και αντικείμενο εκμετάλλευσης και ο οποίος δεν επιβίωνε παρά χάρη στη λαϊκή σοφία που είχε συσσωρεύσει από αιώνες ταλαιπωρίας.²

Ο Γ. Ρίτσος³ πιστεύει στη ρωμιοσύνη και την αθανασία της, στην αδιάσπαστη συνέχειά της από τα αρχαία χρόνια. ¹ Ο Κ. Τσουκαλάς υποστηρίζει

¹ Λεοντή Α.,1998, ό.π., σελ. 110

² Πρεβελάκης Γ.,1998, ό.π., σελ. 111

³ Μιράσγεζη Μ.,1982, ό.π., σελ. 455

πως το αρχετυπικό δίλημμα ανάμεσα στον «Έλληνα» και στον «Ρωμιό» μπορεί να θεωρηθεί ως συνάρτηση αφηγηματικών και όχι πραγματικών αντιφάσεων, ως συγκεκριμένη προέκταση των ειδικών αντινομιών της ιστορικής αυτογνωσίας και όχι ως συνέπεια της οικουμενικής προβληματικής του εξευρωπαϊσμού.²

Ο Δ. Τσαούσης³ υποστηρίζει πως η ιστορία μας είναι γεμάτη από αναπροσαρμογές της εθνικής μας ταυτότητας, οι οποίες κινούνται γύρω από δύο άξονες. Ο ένας είναι τα σύνολα, που σχηματίζει ο κοινωνικός περίγυρος, και ο άλλος είναι τα πολιτιστικά στοιχεία, που συνθέτουν τη διαφοροποίηση. Ο διχασμός της ελληνικής ταυτότητας, στην προσπάθειά της να αποκτήσει πολιτισμικό αλλά και πολιτικό περιεχόμενο, εκδηλωνόταν κατά εποχές με διάφορες μορφές, ανάλογα με το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο που υπήρχε κάθε φορά. Χαρακτηριστική ήταν η διαμάχη περί της εθνικής ονομασίας, στην οποία και τελικά επικράτησε η ονομασία Έλλην, αντί του Γραικός ή Ρωμιός, ως μια επιλογή που ήθελε να τονίσει τους δεσμούς του έθνους με το αρχαίο ελληνικό πνεύμα και κατ' επέκταση με τη Δύση. Η αντίθεση μάλιστα, όπως ο ίδιος υπογραμμίζει, ανάμεσα στην «ελληνικότητα» και τον «εξευρωπαϊσμό», στην «παραδοσιακότητα» και τον «εκσυγχρονισμό» ή το ψευδο-δίλημμα «Ρωμιός ή Έλληνας», δεν είναι τελικά παρά αποτέλεσμα της ταύτισης μιας πολιτιστικής ταυτότητας, που ιστορικά είχε προσλάβει αμυντικό και εσωστρεφή χαρακτήρα, με μια πολιτική ταυτότητα, που για να λειτουργήσει απαιτούσε μία δυναμική και εξωστρεφή στάση.⁴

Το ελληνικό γένος, αν σώθηκε ως τα σήμερα, αν επέζησε ύστερα από τόσους εχτρούς, ύστερα από τόσους αιώνες κακομοιριά σκλαβιά και πείνα, το χρωστάει όχι στη λογική. Το χρωστάει στο θάμα. Στην ακοίμητη σπίθα που καίει μέσα στα σωθικά της Ελλάδας. Θυμηθείτε το' 21.

[...] Στα θάματα χρωστάει η Ελλάδα τη ζωή της.

¹ Μιράσγεζη Μ., 1982, ό.π., σελ. 455

² Τσουκαλάς Κ., 1995, ό.π., σελ. 298

³ Τσαούσης Δ.Γ. «Ελληνισμός και Ελληνικότητα –Το πρόβλημα της νεοελληνικής ταυτότητας» στο Δ.Γ. Τσαούση επιμέλεια, *Ελληνισμός και Ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983, σελ. 17-23.

⁴ Τσαούσης Δ.Γ., 1983, ό.π., σελ. 17-23.

Πατρίδα! Πατρίδα! αναστενάζει ο Μακρυγιάννης, μόνο ο Θεός σε κυβερνάει και σε διατηρεί ακόμη. Αλήθεια μόνο ο Θεός, μόνο η σπίθα τη στιγμή που κιντυνεύει σε μια γωνιά της Ελλάδας να σβήσει, πετιέται σε μιαν άλλη και γίνεται πυρκαγιά...

Αυτό είναι το μυστικό της Ελλάδας. Σαν το παραμυθένιο πουλί καίγεται, γίνεται στάχτη ξεπετιέται ανανιωμένη. Δε θα πεθάνει λοιπόν η ράτσα ετούτη; Όχι!

(Καζαντζάκης Ν., Ο καπετάν Μιχάλης, Έτσι σώθηκε το έθνος Δ´ 3^ο 2010:28)

Το σύνολο των αντιλήψεων που συνιστούν την επικρατούσα ελληνική πραγματικότητα, κατά τον Α. Ηρακλείδη, θα μπορούσε κανείς να το αποκαλέσει ως «σύνδρομο του Διγενή Ακρίτα»,¹ το οποίο παρουσιάζει δύο αλληλένδετες πτυχές: τη δεσπίζουσα εικόνα της Ελλάδας, από τη μια, δηλαδή την εικόνα του εθνικού «εαυτού» και την εικόνα του εθνικού «άλλου», που είναι βαθύτατα ελληνοκεντρικές και απλοϊκές, και από την άλλη, το γεγονός ότι η Ελλάδα λειτουργεί σαν να είναι το κέντρο της διεθνούς κοινωνίας και της ανθρωπότητας² αλλά και η εκλεκτή του Θεού.

Οι θρύλοι των εθνικών πολέμων υπογραμμίζουν την αίσθηση ότι το έθνος περιβάλλεται παλαιόθεν από ξένους και εχθρούς, ότι ανέκαθεν πολιορκείται και απειλείται. Συνεπώς η επιβίωσή του εξαρτάται, όπως άλλωστε και το παρελθόν φέρεται να αποδεικνύει, από την κινητοποίηση, τη μαχητικότητα, την αντίσταση, τη διεκδικητικότητα, το διαρκή αγώνα των μελών του.³

Θεμελιακή έννοια παραμένει η ενότητα του ελληνικού λαού με την εθνική έννοια του όρου, απαραίτητη για μια συνεχή πορεία μέσα στο χρόνο. Κι είναι αυτή η ιδέα της ενότητας δυναμωμένη από τη χρήση μιας προγονικής γλώσσας και μιας κοινής πίστης που επιβάλλει την ύπαρξη μια κοινωνικής αλληλεγγύης ευλογημένης από τον Θεό και προστατευμένης από τους ήρωες του Έθνους.⁴

Η μυθοπλασία του Έθνους, όπως αναφέρει ο Σ. Γουργούρης, είναι αφηγηματικού χαρακτήρα, ενώ η μυθιστορηματική μορφή που παίρνει η

¹ Ηρακλείδης Α. «Οι εικόνες του εθνικού εαυτού και του άλλου στις διεθνείς σχέσεις: η περίπτωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής», Σύγχρονα Θέματα, τ.54,1995, σελ. 28

² Ηρακλείδης Α. 1995, ό.π.,σελ. 28

³ Λέκκας Π., 2001, ό.π.,σελ.129

⁴ Αγγελόπουλος Κ.2000,ό.π.,σελ. 333

μυθοπλασία του δεν είναι άλλη από την αυτοαπόκρυψη της εργασίας του ονείρου του, που έχει λάβει τη μορφή αφήγησης. Κατ' αυτόν το έθνος ως μορφή είναι θεμελιωδώς ακατανόητο. Ένα έθνος δεν μπορεί να αναγνωσθεί ως κείμενο. Ακόμα κι αν το κείμενο βγάζει νόημα, θα πρέπει να δυσπιστούμε ως προς την ανάγνωση. Γι' αυτό θεωρεί πως είναι σημαντικό να αντιληφθούμε τη μορφή του έθνους ως μορφή, που έχει πολλές συγγένειες με εκείνη του ονείρου, δίνοντας έμφαση στη μετατόπιση από το έθνος – κείμενο στο έθνος-όνειρο, πράγμα που σημαίνει ότι εκείνα τα κείμενα που φέρουν τη σφραγίδα του έθνους, πρέπει να εκληφθούν ως περιγραφές των σκέψεων του ονείρου ενός έθνους.¹

«Όχι τα κλαριά να μας κόψεις, όχι τα δέντρα, όχι τα σπίτια που μας έκαψες, μόνο πέτρα να μη μείνει, εμείς δεν προσκυνούμε.

Γιατί τα δέντρα μας αν κόψεις και τα κάψεις, τη γη δεν μπορείς να τη σηκώσεις. Και η ίδια η γη, που τα έθρεψε, αυτή η ίδια γη μένει δική μας και τα μετακάνει.

Μόνο ένας Έλληνας να μείνει πάντα θα πολεμούμε. Και μην ελπίζεις πως τη γη μας θα την κάμεις δική σου. Βγάλ' το από το νου σου»

(Θ. Κολοκοτρώνης, *Απομνημονεύματα, Εμείς δεν προσκυνούμε Στ'3^ο 1985:110, Δ'3^ο 2010:29*)

Όπως έχει επισημάνει ο Ασδραχάς, τα απομνημονεύματα διαφοροποιούνται θεμελιωδώς από τα ιστορικά κείμενα και τα χρονικά, επειδή αδιαφορούν για την τεκμηρίωση του περιεχομένου τους και αποφεύγουν πλήρως κάθε εμπειρικό τεκμήριο, έχοντας ως κύριο κίνητρο «το πάθος της προσωπικής δικαίωσης» του απομνημονευματογράφου.² Οι αναγνώστες επιστρατεύονται σε μια διαδικασία αναζήτησης της αλήθειας, που τα ίδια τα απομνημονεύματα έχουν θέσει σε κίνηση. Το παρόν του συγγραφέα προς τους αναγνώστες δεν είναι τα απομνημονεύματά του ως γεγονότα, ως ένα είδος υπομνήσεων που αποβλέπουν στη δημιουργία μιας ένοχης συνείδησης, αλλά οι παράμετροι της μνήμης του- τόσο οι εικόνες που θυμάται κανείς, όσο και τα πλαίσιά του, τα οποία φαντάζεται.³

¹ Γουργούρης Στ., 2007, ό.π., σελ.52

² Γουργούρης Στ., 2007, ό.π., σελ. 254

³ Γουργούρης Στ., 2007, ό.π., 254

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα αναδεικνύεται ο αποφασιστικός ηρωισμός των Ελλήνων για εθνική ανεξαρτησία, γεγονός που συνδέεται και με το γνωστό επεισόδιο από την πολιορκία της Ακροπόλης στην Ελληνική Επανάσταση που είναι εξόχως διδακτικό. Προκειμένου να σώσουν τους κίονες του Παρθενώνα από την καταστροφή για το μολύβι που περιείχαν ως συνδετικό υλικό, οι Έλληνες πολιορκητές έστειλαν στην οθωμανική φρουρά πυρομαχικά, για να χρησιμοποιηθούν εναντίον τους. Η μοναδική αυτή πράξη ηρωισμού γεννά, ωστόσο, το ακόλουθο εύλογο ερώτημα σύμφωνα με το Π. Λέκκα: τι ήταν αυτό που ώθησε αγράμματους πολεμιστές, οι οποίοι μέχρι και λίγα χρόνια νωρίτερα αντιμετώπιζαν με ειρωνική συγκατάβαση και ακατανοησία τους δυτικούς περιηγητές και επισκέπτες των αρχαίων μνημείων, να εκτιμούν, περισσότερο κι από την ίδια τη ζωή τους, τα σύμβολα που τελικά καταλήγουν να συμπυκνώνουν και να ετεροπροσδιορίζουν με σαφήνεια τη συλλογική τους ταυτότητα;¹

*Κάτω στου Βάλτου τα χωριά, Ξηρόμερο κι Άγραφα.
Γιε μ', στα πέντε βιλαέτια, φάτε, πιέτε, μωρ' αδέρφια.
Εκεί είν' οι κλέφτες οι πολλοί, όλοι ντυμένοι στο φλουρί.
[...]
Αγάδες κάμετε καλά, γιατί σας καίμε τα χωριά,
Γρήγορα τ' αρματολίκι γιατί' ερχόμαστε σα λύκοι.*

(Κλέφτικο τραγούδι, Κάτω στου Βάλτου τα χωριά, Στ' 2^ο '2010:99)

Το κλέφτικο τραγούδι είναι έργο ομαδικής συνείδησης, χωρίς να είναι ηρωολατρικό. Η ελεύθερη κλέφτικη ζωή, η καθημερινότητά της, οι γενναίες πράξεις, η ψυχολογία των ανθρώπων που τη ζουν, τα συναισθήματά τους, τα πάθη τους, οι στοχασμοί τους, όλα γίνονται τραγούδια.²

*Σε γνωρίζω από την κόψη
Του σπαθιού την τρομερή
Σε γνωρίζω από την όψη,
Που με βία μετράει τη γη.
[...]*

¹ Λέκκας Π., 2001, ό.π., σελ. 159

² Δημαράς Κ.Θ., *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Ίκαρος, 1987, σελ. 124

(Ύμνος εις την ελευθερία, Δ. Σολωμός, μελοποίηση: Νικ. Μάντζαρος, Χαίρε, ω χαίρε, ελευθεριά! Δ´ 3^ο 2010 :27 και Στ´ 3^ο 1985:133)

Στην περίπτωση της νεότερης Ελλάδας αν αναζητούσε κάποιος τον κατ' εξοχήν «εθνικό ποιητή», σίγουρα θα κατέληγε, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, στον Διονύσιο Σολωμό(1798-1857), τον πλέον διάσημο ίσως λογοτέχνη ανάμεσα στους Νεοέλληνες. Ο κυριότερος από τους λόγους, που έχουν συντελέσει στην καθιέρωση του Επτανήσιου αυτού ποιητή ως «εθνικού», μπορεί – με αρκετή – ασφάλεια- να συσχετιστεί με τη γνωστότερη ποιητική του σύνθεση, τον Ύμνο εις την Ελευθερίαν, του οποίου οι δύο πρώτες stroφές αποτελούν, από το 1865, τον «εθνικό ύμνο» της Ελλάδας.¹

Εξυμνώντας την αγάπη προς την πατρίδα, τις ελπίδες για την απελευθέρωση και την αδιάσειστη πίστη στην τελική ευόδωση του αγώνα, με την αμεσότητα και την ορμητικότητα που του προσέδιδε η αδιάλειπτη σύνθεση, κέρδισε αμέσως τη γενική εκτίμηση και κατέστησε τον νεαρό ποιητή πασίγνωστο, καθιερώνοντάς τον συγχρόνως ως τον γνησιότερο διερμηνευτή των αισθημάτων του αγωνιζόμενου λαού.²

Το έθνος παρέχει δεσμούς που συνδέουν άτομα και τάξεις προσφέροντάς τους ένα ρεπερτόριο από κοινές αξίες, σύμβολα και παραδόσεις. Η χρήση συμβόλων όπως σημαιών, εθνικών ύμνων, στολών μνημείων και τελετών υπενθυμίζει στα μέλη την κοινή κληρονομιά και την πολιτισμική τους συγγένεια, ενώ η αίσθηση της κοινής ταυτότητας και του «ανήκειν» τα χαλυβδώνει και ανυψώνει το ηθικό τους. Το έθνος μεταβάλλεται σε μια ομάδα ικανή να ξεπεράσει τα εμπόδια και τις δυσκολίες και να επιτύχει τους στόχους της με τη βοήθεια της πίστης.³ Ο Anderson αναφέρει για τους εθνικούς ύμνους που τραγουδιούνται στις εθνικές εορτές πως, όσο κοινότοπα κι αν είναι τα λόγια και μέτρια η μουσική, υπάρχει στην πράξη του τραγουδιού η εμπειρία της συγχρονικότητας καθότι σ'αυτές τις στιγμές άνθρωποι εντελώς άγνωστοι μεταξύ τους ψελλίζουν του ίδιους στίχους στην ίδια μελωδία. Η εικόνα που δημιουργείται είναι η συνήχηση και η φυσική πραγμάτωση της φαντασιακής κοινότητας μέσω της αντήχησης⁴

¹ Ανδρειωμένος Γ., «Συγκρίνοντας τις τρεις πρώτες πλήρεις μεταφράσεις του ύμνου εις την ελευθερίαν του Διονυσίου Σολωμού(1825)» στο *Ταυτότητα και Ετερότητα στη Λογοτεχνία, 18^{ος} -20^{ος} αι.*, Ελληνική Εταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας, Β' Διεθνές συνέδριο, Δόμος 2001,σελ. 97

² Vitti M., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*,εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1989, σελ. 186

³ Smith A., 2000 ,ό.π.,σελ.34

⁴ Anderson B., 1997,ό.π., σελ. 217

Στην περίπτωση των εθνικών ύμνων, η προσοχή είναι συγκεντρωμένη στα ακούσματα που συνεγείρουν τον ακροατή, υποβάλλοντας παρόμοιες εικόνες ηρωισμού, αυτοθυσίας, μαχών και αγώνων υπέρ του έθνους. Με τη συγχρονισμένη συμμετοχή σε μια οικεία και συμβολικά φορτισμένη μελωδία, η φαντασία του υποκειμένου απελευθερώνεται, για να ταυτιστεί νοερά με τα υπόλοιπα μέλη της εθνικής κοινότητας.¹

Το άκουσμα του εθνικού ύμνου άλλοτε πραγματικά και άλλοτε συνειρμικά παραπέμπει και στην εικόνα της σημαίας ως σύμβολο. Η ανθρώπινη δραστηριότητα καθιστά σύμβολο, ένα ύφασμα που κυματίζει, παράγοντας ένα νόημα. Το σύμβολο αυτό ενεργοποιεί μια διαδικασία ανταλλαγής συλλογικών υπονοουμένων και αμοιβαίας αναγνώρισης όσων ανήκουν στο ίδιο έθνος και αποκλεισμού όσων δεν ανήκουν σ' αυτό. Με όλα αυτά, η εθνική σημαία αλλά και ο εθνικός ύμνος θέτουν σε λειτουργία ένα παιχνίδι ταύτισης και διαχωρισμού: ταύτισης του πατριώτη με τους ομοίους του, τους οικείους του και διαχωρισμού του από τους άλλους, τους ξένους. Παιχνίδι συγκρότησης ατομικής ταυτότητας μέσω της ταύτισης και του διαχωρισμού, και μεμιάς παιχνίδι φανταστικής συγκρότησης του έθνους.² Για τον Κ. Καστοριάδη³ η σημαία είναι « ένα σύμβολο με ορθολογική λειτουργία, σήμα αναγνώρισης και συσπείρωσης, που γρήγορα γίνεται αυτό για το οποίο μπορεί και πρέπει κανείς να σκοτωθεί, κι αυτό που προκαλεί ρίγη στις ραχοκοκαλιές των πατριωτών, που βλέπουν να περνά μια στρατιωτική παρέλαση».⁴

Της θάλασσας καλύτερα

Φουσκωμένα τα κύματα να πνίξουν την πατρίδα μου

Ωσάν απελλιτισμένην

Έρημον βάρκαν

Στην στεριά, στα νησιά

Καλύτερα μίαν φλόγα

Να ιδώ παντού χυμένην,

Τρώγουσαν πόλεις, δάση,

¹ Λέκκας Π., 2001, ό.π. σελ. 15

² Ιωακειμόγλου Η., *Για τη σημαία και το έθνος*, εκδ. Μελάνι, Αθήνα 2007, σελ. 36-47

³ Καστοριάδης Κ., *Η Φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, 1981, εκδ. Ράππα, σελ. 195.

⁴ Καστοριάδης Κ., 1981, ό.π. σελ. 195.

λαούς και ελπίδας

καλύτερα, καλύτερα
διασκορπισμένοι οι Έλληνες
να τρέχωσι τον κόσμο,
με εξαπλωμένην χείρα
ψωμοζητούντες

παρά προστάτας να'χωμεν...

(Α. Κάλβος, ΣΤ' 3^ο 1985: 134)

Η έννοια της αυτονομίας του «αυτοπροσδιορισμού» και της πολιτικής ελευθερίας είναι γνωστή από την εποχή του Ιώσηπου και του Θουκυδίδη με την επίκληση του δικαιώματος για περιφρούρηση των πατρογονικών συνηθειών από ξένες προσμείξεις. Για τον Καντ,¹ η αυτονομία μετατρέπεται σε εθνική επιταγή. Το ιδεώδες της αυτονομίας παρήγαγε τη φιλοσοφία του εθνικού προσδιορισμού και του συλλογικού αγώνα για την πραγμάτωση της αυθεντικής βούλησης του έθνους – στο πλαίσιο ενός δικού του κράτους. Η ενστάλαξη της αυθεντικής εθνικής βούλησης του έθνους - ώστε τα μέλη του έθνους να είναι απελευθερωμένα από ξένες ιδέες και συνήθειες, που απειλούν να καταστρέψουν ή να παρεμποδίσουν την ατομική τους εξέλιξη αλλά και την εξέλιξη του συνόλου της κοινότητας - είναι πρωταρχικό μέλημα των εθνικών φωνών για πλήρη αυτονομία, καθότι μόνο η αυτονομία μπορεί να παράσχει στο έθνος και τα μέλη του αυθεντική αυτοπραγμάτωση. Η αυτονομία είναι ο στόχος κάθε εθνικιστικού κινήματος.²

Το παραπάνω ποίημα επιγράφεται «αι ευχαί» και ανήκει στα λυρικά. Τα θέματα με τα οποία καταπιάνεται ο Κάλβος είναι ακριβώς αυτά τα οποία εντυπωσιάζουν τους φιλέλληνες και απασχολούν τον ευρωπαϊκό τύπο: ο Ιερός λόχος, η σφαγή της Χίου, η παραχώρηση της Πάργας στους Τούρκους, η καταστροφή των Ψαρών, ο θάνατος του Μπάυρον, ο Κανάρης, οι προδότες, οι διχόνοιες.³

¹ Smith A.,2000, ό.π.,σελ. 116

² Smith A.,2000,ό.π.,σελ. 116

³ Vitti M.,1989, ό.π., σελ.181

Στη Γενεύη ο Κάλβος¹ αφοσιώνεται στη μελέτη και γράφει τις ωδές του, που παρακολουθούν τις εξελίξεις της ελληνικής επανάστασης. Στα 1824 δημοσιεύει 10 ωδές με τον τίτλο «Λυρικά». Θέμα και των είκοσι ωδών είναι η Πατρίδα, η ελευθερία, η θρησκεία.² Όλες σχεδόν οι ωδές του Κάλβου, εκτός από δύο, είναι εμπνευσμένες από τον Αγώνα, με προφανή βλέψη να διαβαστούν από ξένους και να ενισχύσουν τις συμπάθειες προς το επαναστατημένο έθνος.³ Ο Αγώνας έδωσε την ποίηση του Κάλβου.⁴

Το 1825 οπότε και γράφτηκε που γράφτηκε η εν λόγω ωδή, είναι έτος κρίσιμο για την ελληνική επανάσταση. Ο Ιμπραήμ ερημώνει την Πελοπόννησο και σκορπίζει τον πανικό, ενώ παράλληλα, στο διπλωματικό τομέα, κορυφώνεται ο ανταγωνισμός της Γαλλίας και της Αγγλίας για την επιρροή στην Ελλάδα. Τελικά οι Έλληνες πολιτικοί και στρατιωτικοί στρέφονται προς την Αγγλία και υπογράφουν έγγραφο (24 Ιουλίου 1825), με το οποίο ζητούν επίσημα την αγγλική προστασία.⁵ Εναντίον της προστασίας αυτής και κάθε άλλης «προστασίας» εκδηλώνεται με πάθος σ' αυτή την ωδή του ο Κάλβος, που προτιμά την καταστροφή της πατρίδας από τη θάλασσα τη φωτιά, την ανέχεια, την ξενιτιά και το διασκορπισμό του έθνους. Στην ποίηση του Κάλβου διαβλέπουμε μετωνυμικές προεκτάσεις από το ειδικό στο γενικό και από τις συνεκδοχικές εικόνες πολεμικής ανδρείας κάθε ωδής αναδεικνύονται μετωνυμικά οι εσωτερικές ποιότητες και το ήθος του Έλληνα.⁶

Στον πίνακα Β1 σε σύνολο 20 αναφορών, κυρίαρχες είναι οι αναφορές στο πάνθεο των ελληνικών ηρώων (10 αναφορές), στο ιδανικό της εθνικής ανεξαρτησίας(6 αναφορές) και τέλος στη θυσία για την πατρίδα (4 αναφορές). D' après K. Angelopoulos «la communication de l'élève avec ses ancêtres, défenseurs de la Patrie, fut créée et fondée non seulement sur l' idée de continuité historique mais aussi, sur un espace géographique délimité où leur héroïsme vit le jour. L' héroïsme et la sacrifice considérés comme un devoir national, sur leur relation directe avec les lieux où les ancêtres luttèrent, où ils vainquirent, où ils se sacrifièrent pour la Patrie».⁷

¹ Τζιόβας Δ., Μετά την αισθητική, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1987, σελ.176 και Μιράσγεζη Μ. Νεοελληνική Λογοτεχνία, τ. 2^{ος}, Αθήνα 1978, σελ.394

² Τζιόβας Δ., ό.π.,1987,σελ.176 και Μιράσγεζη Μ.1982,ό.π.,σελ.394

³ Vittì M., 1989, ό.π.,σελ. 179

⁴ Δημαράς Κ.Θ., «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», εκδ. Ίκαρος 1987, σελ. 220

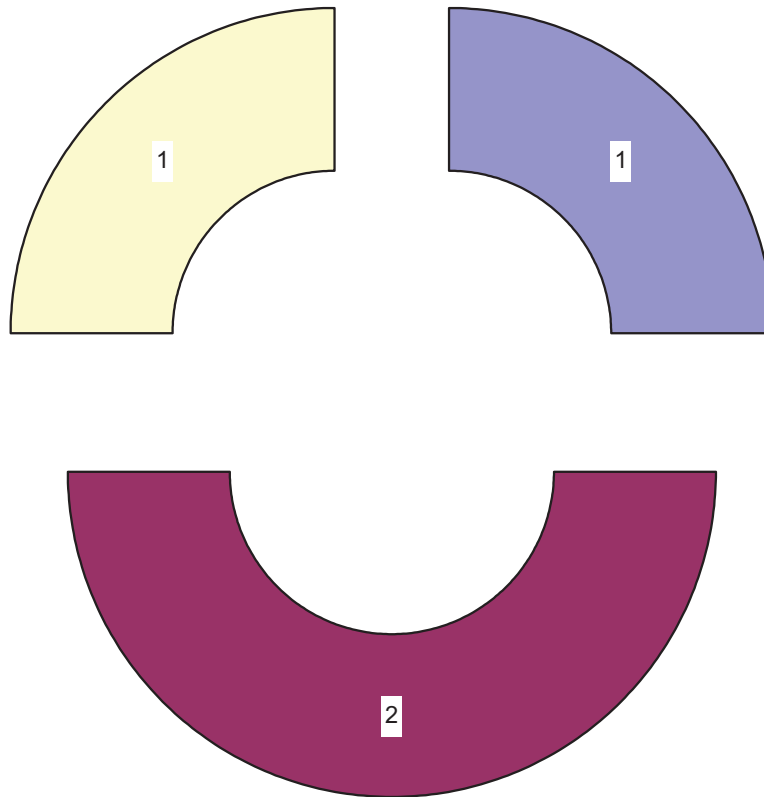
⁵ Θεοδωρίδης Γ., «Ο Ιμπραήμ τα αδιέξοδα και η επέμβαση των Ευρωπαϊκών δυνάμεων» στο «Ιστορία των Ελλήνων», τ. 11,σελ.578-579, εκδ. ΔΟΜΗ

⁶ Τζιόβας Δ., 1987, ό.π.,σελ. 176

⁷ Angelopoulos C. 2008,ό.π.,σελ.32

B2. Η Μεγάλη Ιδέα και η Μικρασιατική Καταστροφή

Β2. Η Μεγάλη Ιδέα και η Μικρασιατική Καταστροφή

- Η ανταλλαγή των πληθυσμών και η νοσταλγία των χαμένων πατρίδων της Μ. Ασίας.
- Η ανταλλαγή των πληθυσμών και η Μικρασιατική Καταστροφή.
- Νοσταλγία και Μικρά Ασία.

Την άποψη ότι το δράμα αποτελεί μια από τις δομικές μορφές, με τις οποίες οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται την ιστορική εξέλιξη, το 1922 προσφέρεται να την επιβεβαιώσει.¹ Η νικηφόρα προέλαση, που είχε αρχίσει το 1912, και το πνεύμα των προσδοκιών που την συνόδευαν και την είχαν προαναγγείλει ήδη από το 1909, έμοιαζε με την πορεία του τραγικού ήρωα. Απεργαζόταν αναπότρεπτα την καταστροφή.² Στην εκστρατεία αυτή η ελληνική αστική τάξη προσπάθησε να πραγματοποιήσει το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας³, επεκτείνοντας τα όρια του ελληνικού κράτους πέρα από το Αιγαίο πέλαγος με τη δημιουργία ελληνικής επαρχίας στη Μικρά Ασία, όπου για πολλούς αιώνες ευημερούσαν μειονότητες ελληνικών παροικιών. Το 1922 αποτελεί πράγματι τη βασικότερη ιστορική τομή, το σημαντικότερο σταθμό του αιώνα μας⁴, όπου η απόλυτη κυριαρχία του εθνικισμού αρχίζει να ανατρέπεται με την καταστροφή του κυρίαρχου ιδεολογήματος, της Μεγάλης Ιδέας.⁵ Ο Κ. Αξελός υποστηρίζει πως η «Μεγάλη Ιδέα» δεν οδήγησε στη «μεγάλη Ελλάδα», επειδή δεν ήταν ούτε μεγάλη, ούτε ιδέα. Ήταν οπωσδήποτε μια αρκετά ενορμητική αναπαράσταση, ένα όνειρο που στόχευε στο μεγαλείο. Εκείνο που της έλειπε ήταν η σκέψη, την οποία ενέχει κάθε ιδέα, η ισχυρή αλήθεια μιας ιδέας που καθιστά το μεγαλείο της πραγματικό. Δεν παρουσίαζε ένα καινούριο άνοιγμα στον κόσμο. Δεν αποκάλυπτε το νόημά της. Δεν υποστηριζόταν από εκείνη τη φλογερή πίστη, που κάνει τις αυτοκρατορίες να γεννιούνται και να χάνονται. Η σύλληψη της Μεγάλης Ιδέας – μεγάλης Ελλάδας το πολύ πολύ στηριζόταν πάνω σε διάφορες συλλογιστικές : εθνολογικής, δημογραφικής, οικονομικής, πολιτικής, ψυχολογικής τάξεως. Ο κατακερματισμός αυτός των συλλογιστικών έδειχνε ότι έλειπε το ενιαίο του λόγου που γονιμοποιεί το γίνεσθαι. Οι κρίσεις, στις οποίες προέβαιναν οι Νεοέλληνες για τον εαυτό τους και για τους άλλους, κατέληγαν σε λάθος, επειδή η παγκόσμια ιστορία (παγκόσμιο δικαστήριο) είχε ήδη εκφραστεί.⁶

Το 1923 στην αγορά της διεθνούς πολιτικής, η σύγχρονη Ελλάδα μεταβλήθηκε σ' έναν απλό ευφημισμό και η επίπλαστη νεωτερικότητά της σε

¹ Λιάκος Α., *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας 1993, σελ. 31

² Λιάκος Α. 1993, ό.π., σελ. 31

³ Μουζέλης Ν., *Νεοελληνική κοινωνία- όψεις υπανάπτυξης*, Εξάντας 1978 σελ. 305

⁴ Φραγκουδάκη Α., *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1990, σελ. 99

⁵ Δερτιλής Γ. 1996, ό.π., σελ. 31-32

⁶ Αξελός Κ., *Η Μοίρα της σύγχρονης Ελλάδας*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2010, σελ. 22-24

σφραγίδα ενός μετουσιωμένου φαντάσματος (του Νεοελληνισμού), που δεν είχε καμία απολύτως αξία. Πέραν της εξωτερικής πολιτικής αποτυχίας της, υπήρχε και ένα σημαντικό εσωτερικό βάρος. Επρόκειτο για το βάρος του παρόντος, ενός παρόντος με μεταβατικό χαρακτήρα, λόγω ακριβώς του γεγονότος ότι παρέμενε ανεπαρκές σε σχέση με το ένδοξο παρελθόν.¹

Η πυρπόληση της Σμύρνης ήταν η μεγαλύτερη ήττα που υπέστη ποτέ το Ελληνικό κράτος. Η ολοκληρωτική αποτυχία της εξωπραγματικής αυτής στρατιωτικής περιπέτειας είχε ως αποτέλεσμα τον ερχομό και την εγκατάσταση στην Ελλάδα πάνω από ένα εκατομμύριο προσφύγων, που έρχονται να διπλασιάσουν σχεδόν το ελληνικό προλεταριάτο, προσθέτοντας δυσβάσταχτες οικονομικές και πολιτικές συνέπειες.² Στην εκρηκτική κατάσταση που δημιουργήθηκε από το μαζικό ερχομό των ξεριζωμένων και ενδεών στην κυριολεξία προσφύγων, ο διχασμός, ως μηχανισμός συντήρησης, έκανε και πάλι το θαύμα του.³ Η Καταστροφή στη Μικρά Ασία είχε και μια άλλη επίδραση στην ιδεολογική δομή του ελληνικού σχηματισμού: σήμανε το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, του μεγαλεπήβολου οράματος, που ούτε λίγο ούτε πολύ περιείχε την επαγγελία της ανασύστασης της χαμένης βυζαντινής αυτοκρατορίας και την αποκατάσταση της Κωνσταντινούπολης ως του μεγάλου πνευματικού κέντρου του ελληνισμού. Ο αιφνίδιος θάνατος αυτού του ονείρου άφησε ένα μεγάλο κενό στην ιδεολογική πανοπλία της κυρίαρχης αστικής τάξης⁴, καθώς αφαίρεσε οριστικά κάθε ηθική βάση από τις εθνικές διεκδικήσεις.⁵ Έκτοτε ο εθνικός διχασμός, παρών σχεδόν σε κάθε γενική εξόρμηση και έκδηλος ήδη πριν τα πεπρωμένα γίνουν μοίρα, διευρύνθηκε και σφράγισε τις πολιτικές εξελίξεις με αστάθεια, πάθη, αυθαιρεσίες. Παρά την προσωποποίηση όμως των αιτιών και τα παραταξιακά μίσση που εξέτρεφε, ήταν κοινή η αίσθηση πως είχε τελειώσει ένας κόσμος και είχε αρχίσει ένας άλλος.⁶

Η Μικρασιατική Καταστροφή βρήκε τη νεοελληνική λογοτεχνία στην πιο άχαρη ώρα μιας οδυνηρής εφηβείας. Δεν υπάρχουν εξωπνευματικά κίνητρα ικανά να συντηρήσουν την έμπνευση των νέων. Το πατριωτικό και πολιτικό ιδανικό που έθρεψε τις προηγούμενες γενιές δεν θερμαίνει πια την ψυχή των νέων, αφού έπαψε να παρουσιάζεται ως αίτημα. Η ψυχική αυτή πτώση

¹ Γουργούρης Στ. 2007, ό.π., σελ. 202

² Φραγκουδάκη Α. 1990, ό.π., σελ. 99

³ Μουζέλης Ν. 1978, ό.π., σελ. 305

⁴ Μουζέλης Ν. 1978, ό.π., σελ. 305

⁵ Φραγκουδάκη Α. 1990, ό.π., σελ. 101

⁶ Λιάκος Α. 1993, ό.π., σελ. 31

παρασύρει και άλλα αντίστοιχα ιδανικά και συγκεκριμένα το γλωσσικό, που έμενε πάντα δεμένο με την εθνική συνείδηση. Οι συνέπειες της μικρασιατικής καταστροφής ήταν πολιτικές ηθικές, οικονομικές, με ταυτόχρονο κλονισμό των αξιών. Τα παιδιά των δεκαπέντε και των δεκαοχτώ χρονών θα μεγαλώσουν ανήσυχα, ταραγμένα, χωρίς ιδανικά και πίστη: «Οι πρεσβύτεροί μας βούλιαξαν στο λιμάνι της Σμύρνης όχι μόνο τις δυνάμεις τους, αλλά και τα ιδανικά τους, και την αυτοπεποίθησή τους», γράφει ο Γ. Θεοτοκάς το 1929.¹

Η Μικρασιατική Καταστροφή, όπως επισημαίνει ο Α. Λιάκος, είναι μεταξύ των ιστορικών γεγονότων που σκεφτήκαμε ή τα βιώσαμε ως τραύματα.² Το τραύμα αποτελεί ένα από τα κύρια πεδία σχηματισμού ιστορικής συνείδησης επειδή κινητοποιεί τις διανοητικές δυνάμεις για την κατανόησή του. Μια τραυματική κρίση δεν είναι μια αναμενόμενη κρίση. Είναι κάτι, το οποίο δεν περιμέναμε, κάτι δηλαδή που αλλάζει τους όρους, με τους οποίους αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο. Το τραύμα είναι κάτι, το οποίο δεν μπορούμε να βολέψουμε εννοιολογικά. Γι' αυτό κιόλας η σιωπή που ακολουθεί. Στην Ελλάδα για τη Μικρασιατική Καταστροφή ως τραύμα των πληθυσμών δεν άρχισαν να μιλάνε αμέσως. Μετά από 40 χρόνια άρχισε να γίνεται λόγος. Τα τραύμα έχει μια σύνθετη σχέση με την ιστορική συνείδηση. Αν δεν ιστορικοποιηθεί, θα επιστρέφει για να τη διαταράσσει, δεν την αφήνει να σχηματιστεί. Αν ιστορικοποιηθεί, μπορεί να αποτελέσει πηγή ιστορικής συνείδησης, και αυτό είναι το αιτούμενο. Αν δεν δούμε τη Μικρασιατική Καταστροφή στις διαστάσεις του πολέμου και των αμοιβαίων αγριότητων, αν τη δούμε μόνο ως τα δικά μας βάσανα, το δικό μας υποφέρουν, δεν θα αποκτήσουμε ιστορική συνείδηση. Συνείδηση δεν σημαίνει «δεν ξεχνώ», σημαίνει τοποθετώ την τραυματική εμπειρία στα ιστορικά της συμφραζόμενα, όχι για να δικαιολογήσω, ούτε για να κάνω συμψηφισμούς. Η ιστορικοποίηση έχει να κάνει με την κατανόηση και την επούλωση των τραυμάτων.³

Η τραγική απόληξη της μεγάλης εξόρμησης με τη Μικρασιατική Καταστροφή και την υποχρεωτική ανταλλαγή των μειονοτικών πληθυσμών Ελλάδας και Τουρκίας δεν δραματοποίησε μόνο τις αντινομίες της παλαιότερης ιδεολογικής παράδοσης, αλλά πέτυχε και την πραγμάτωση με τον πιο οδυνηρό τρόπο του θεμελιώδους αιτήματος της πολιτικής του εθνικού κέντρου: κατόρθωσε

¹ Δημαράς Κ.Θ., 1987, ό.π. σελ. 471

² Λιάκος Αν., *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2009, σελ. 225-226

³ Λιάκος Αν., 2009, ό.π., σελ. 225-226

την πλήρη σχεδόν σύμπτωση του κράτους με το έθνος, με τη μόνη τραγική διαφορά ότι οι ελληνικοί πληθυσμοί της Ανατολής εντάχθηκαν στο ελληνικό κράτος απογυμνωμένοι από τα ιστορικά εδάφη, που αποτελούσαν τον κύριο στόχο της Μεγάλης Ιδέας.¹

Ο Ε. J. Hobsbawm αναφέρει πως στη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου πολέμου παρατηρήθηκε το φαινόμενο των μαζικών εκτοπισμών ή της εξόντωσης των μειονοτήτων, καθώς οι Τούρκοι άρχισαν τη μαζική γενοκτονία των Αρμενίων το 1915 και μετά τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1922 εξεδίωξαν 1.3 και 1.5 εκατομμυρία περίπου Έλληνες από τη Μ. Ασία, όπου ζούσαν από την εποχή του Ομήρου²

...Βγήκα στο Κιαί. Πήχτρα ο κόσμος, κι άλλοι χιλιάδες πάνω σε μαούνες, αραδιασμένες πλάι στο μουράγιο. Προσφυγιά που έχει κατέβει ποδαρόδρομο από το εσωτερικό, για να γλιτώσει. Άντρες, γέροι, γριές και γυναικόπαιδα, που είχανε παρατήσει τα καλά τους και ξεμείνανε στο δρόμο, και τώρα εκεί μεροβραδιάζονταν, εκεί πλαγιάζανε[...] Κάτι μας ξύπνησε μέσα στη νύχτα. Η κάψα; Οι φωνές; Σκυλιά ουρλιάζανε. Η φωτιά ήτανε μακριά. [...] Είχε σηκωθεί σορόκος, όχι δυνατός, όσο χρειαζότανε για να το γλεντά η φωτιά. Δε βιαζότανε, σίγουρη για τον εαυτό της, ξέροντας πως ατή της ήτανε ο νόμος κι οι προφήτες. Σεριάνιζε στις σκεπές, χωνότανε στα σπίτια, ξεπεταγότανε απ' τα παράθυρα...

Σιγά σιγά πήρε το αυτί μου ένα βουητό, σαν να κύλαγε άγριο ποτάμι, ξεχειλούσε κατά δω, ζύγωνε ολοένα. Και ξαφνικά, μπουκάρανε απ' τα σοκάκια κοπάδι ανθρώποι, σκυφτοί αλαφιασμένοι, μ' ένα μπόγο στον ώμο, μ' ένα μωρό στην αγκαλιά, μ' ένα[...] Μουγγοί, σκυφτοί μ' αγριεμένα μούτρα, τραβάγανε μπροστά...

Απ' ούλοι αυτοί, εκεί μπροστά μου, που περιμένανε τη σωτηρία τους απ' τα βασιλικά, άλλοι σκοτωθήκανε κι άλλοι πνιγήκανε. Την ίδια βραδιά. Και όσοι περισσέψανε, τους κουβαλήσανε στην ξενιτιά. Εδώ.

(Κοσμάς Πολίτης, Οι τελευταίες ώρες της Σμύρνης Στ' 3^ο 1985:115)

¹ Κιτρομηλίδης Π. 1983, ό.π., σελ. 157

² Hobsbawm Ε., *Εθνη και Εθνικισμός από το 1870 μέχρι σήμερα: Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, Καρδάμιτσα 1994, σελ.188.

Η « Αιολική γη» μας μεταφέρει στα Κιμιντένια βουνά της Μικράς Ασίας, όπου ζει η οικογένειά του μικρού Πέτρου με αρχηγό τον παππού. Ο Πέτρος με την Άρτεμη, την πιο αγαπημένη από τις τέσσερις αδερφές του ζουν τα παιδικά τους χρόνια και τα όνειρα στον τόπο όπου γεννήθηκαν. Σιγά σιγά ο μαγικός τους κόσμος γκρεμίζεται, όταν έρχονται αντιμέτωποι με τον πόλεμο και αναγκάζονται να ζήσουν τον ξεριζωμό απ' τον τόπο και τη γη τους.

Τα άστρα όλα έχουν βγει. Ταξιδεύουν στο Αιγαίο τα παιδικά μας όνειρα. Το κύμα χτυπά τη μάσκα του καϊκιού μας και τα κοιμίζει. Κοιμηθείτε, όνειρά μας. Στην ξένη χώρα που πάμε, πρόσφυγες, τι άραγες να μας περιμένει, τι μέρες είναι ν' ανατείλουν;[...]

- Τι είναι;
- Δεν είναι τίποτα, λέει δειλά ο παππούς, σαν παιδί που έφταιξε. Δεν είναι τίποτα. Λίγο χώμα είναι.
- Χώμα! Ναι, λίγο χώμα απ' τη γη τους .Για να φυτέψουν ένα βασιλικό, της λέει, στον ξένο τόπο που πάνε. Για να θυμούνται.

Αργά τα δάχτυλα του γέροντα ανοίγουν το μαντήλι όπου είναι φυλαγμένο το χώμα. Ψάχνουν κει μέσα, ψάχνουν και τα δάχτυλα της γιαγιάς, σαν να το χαϊδεύουν. Τα μάτια τους, δακρυσμένα, στέκουν εκεί.

-Δεν είναι τίποτα λέω. Λίγο χώμα. Γη, Αιολική γη, γη του τόπου μου.

(Η. Βενέζης, Αιολική γη, ΣΤ'1^ο 2010:86)

Η εθνική γραμματεία έχει ως κέντρο της την εθνική λογοτεχνία, όπου εντάσσονται όλα τα σχετικά έργα (επώνυμα αλλά και δημώδη) τα οποία περιέχονται στο *έκταμα* που μια γλώσσα συμβαίνει να καταλαμβάνει στον χρόνο, ιδίως όμως όσα από αυτά μπορούν να συνδεθούν, άμεσα ή έμμεσα, με τη λοιπή επιχειρηματολογία του εθνικισμού. Εδώ βρίσκεται η σημασία της αναγόρευσης ορισμένων δημιουργών σε «εθνικούς ποιητές», μία ακόμη πράξη μυθοπλασίας, η οποία φαίνεται σαν να στηρίζεται σε απολύτως φυσιολογικές και αυτονόητες διαπιστώσεις και όχι σε αξιολογήσεις ιδεολογικού χαρακτήρα. Ιδιαίτερη θέση σε μια λογοτεχνία πάντως κατέχουν εκείνα τα έργα, τα οποία εμφορούνται απερίφραστα από εθνικά ιδεώδη. Τέτοια έργα ανήκουν κατά κυριολεξία στην

εθνική λογοτεχνία με το ιστορικό μυθιστόρημα να κατέχει ξεχωριστή θέση και που στη σύγχρονη εποχή χρωστά μεγάλο μέρος της εκπληκτικής του άνθησης στον εθνικισμό. Παντρεύοντας την ιστορία με τη λογοτεχνία και εκλαϊκεύοντας όψεις του εθνικού δράματος, το λογοτεχνικό αυτό είδος ίσως συνιστά την κορυφαία μορφή εθνικής μυθοπλασίας.¹

Σημειώνεται πως το έργο «Αιολική γη» είναι γραμμένο από το συγγραφέα Η. Βενέζη, έναν από τους πιο σημαντικούς εκπροσώπους της γενιάς του 1930 της ελληνικής λογοτεχνίας. Ο Η. Βενέζης όπως και οι περισσότεροι εξάλλου συγγραφείς της γενιάς του '30 γεννήθηκαν στη Μικρά Ασία, στην Πόλη ή στα νησιά που βρίσκονται μπροστά στις Μικρασιατικές ακτές. Αυτοί είχαν έρθει σε άμεση επαφή με τα ιστορικά γεγονότα, είχαν πάρει μέρος στη Μικρασιατική εκστρατεία ή αντιμετώπισαν άμεσα το θέμα των προσφύγων, όντας πρόσφυγες συχνά και οι ίδιοι, έγραψαν βιωματικά ιστορικά μυθιστορήματα.²

Στην «Αιολική γη» ο Βενέζης είναι περισσότερο ποιητής παρά πεζογράφος. Οι μνήμες των πατρίδων είναι έντονες. Παρακολουθούμε το κενό της ψυχής τους, τη νοσταλγία τους, τα όνειρά τους, τα οράματά τους.³

Κατά την Niki Eideneier η ελληνική λογοτεχνία απέδειξε με τη συνεισφορά της στη διατήρηση της μνήμης του παρελθόντος, με την ειλικρίνεια της αμεσότητας των βιωμάτων, καλών και κακών, διατηρώντας μάλιστα τις ισορροπίες, πως το παρελθόν δεν μπορεί να αποτελεί εμπόδιο για το μέλλον.⁴

Ο Benedict Anderson θεωρεί πως το μυθιστόρημα και η εφημερίδα, ως μορφές φαντασιακής σύλληψης είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με το έθνος, καθώς και τα δύο άκμασαν την ίδια περίοδο, το δέκατο όγδοο αιώνα και στην ίδια περιοχή, την Ευρώπη, παρέχοντας «τα τεχνικά μέσα για την ανα- παράσταση του τύπου της φαντασιακής κοινότητας, που είναι το έθνος.⁵ Η σύνδεση του μυθιστορήματος με το έθνος προϋποθέτει ότι το πρώτο, όχι μόνο δε χρησιμοποιεί απλώς το τελευταίο ως θέμα του, αλλά ότι αποτελεί σημαντικό παράγοντα για τη γέννηση της φαντασιακής κοινότητας του έθνους.⁶

¹ Λέκκας Π. 2001, ό.π., σελ. 117-118

² Eideneier N., « Η εικόνα των Τούρκων στην ελληνική λογοτεχνία μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή» στο *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981*, τόμος Α', ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999, σελ. 185.

³ Μιράσγεζη Μ., 1982, ό.π., σελ. 495-496

⁴ Eideneier N. 1999, ό.π., σελ. 185

⁵ Anderson B., 1997, ό.π., σελ. 48

⁶ Τζιόβας Δ., 2007, ό.π., σελ. 70.

Η γενιά που δοκίμασε την προσφυγιά, τη φτώχεια και το ντρόπιασμα, που έφερε η στρατιωτική κατάρρευση, έδωσε εθνικό περιεχόμενο στο στοχασμό της και στο έργο της, μεγάλωσε με μια σκιά στην ψυχή και αποπειράθηκε μια ανακατάταξη των ελληνικών αξιών.¹

Η ελληνική ήττα στη Μικρά Ασία ήταν βέβαια μια δεινή στρατιωτική αποτυχία για το ελλαδικό κράτος, όμως για το μικρασιατικό Ελληνισμό ήταν κάτι περισσότερο: το ξερίζωμα, η πραγματική καταστροφή. Εφόσον η σχέση μεταξύ των δύο Ελληνισμών ήταν ήδη επί ένα αιώνα ανταγωνιστική, δεν είναι περίεργο ότι η καταστροφή του μικρασιατικού Ελληνισμού ευνόησε στη συνέχεια την ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας.² Η άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα ωφέλησε διπλά την ελληνική οικονομία από την προσφορά της φτηνής εργατικής δύναμης,³ από τη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς, από την επιτάχυνση των διαδικασιών για την απαλλοτρίωση και τη διανομή των μεγάλων αγροκτημάτων, που επέφερε η αγροτική μεταρρύθμιση, και γενικότερα δε θα ήταν υπερβολή να δεχτούμε ότι οι πρόσφυγες έβγαλαν την ελληνική οικονομία από τον παραδοσιακό λήθαργο και την εξώθησαν σε μια σειρά από κρίσιμες αναδιαρθρώσεις σε όλους σχεδόν τους τομείς. Το προσφυγικό ζήτημα, που τέθηκε το 1922, δεν ήταν παρά ένα ισοδύναμο από ποιοτική άποψη των οδυνηρών αλλά και συνάμα και ευεργετικών επιπτώσεων, που επρόκειτο να έχει στην Ελλάδα μερικά χρόνια αργότερα η διεθνής κρίση.⁴

Το μικρό μαρμάρينو αγόρι, το άγαλμα, άφησε σαν προσφυγάκι την πατρίδα του στη Μικρασία και στεγάστηκε στο Αρχαιολογικό μουσείο της Αθήνας. Από τότε κρύωνε ολοένα, γιατί νοσταλγούσε αθεράπευτα την πατρίδα του στην αντίπερα ακτή του Αιγαίου. Τα πράγματα θ' αλλάξουν όμως όταν θα βρει φίλους καρδιάς, την κυρία Γαλάτεια, την καθαρίστρια του Μουσείου, και το μικρό Λάμπη, το γιο του νυχτοφύλακα. Τα πράγματα θα αλλάξουν μ' ένα παράξενο όνειρο. Απ' τ' όνειρο θα φτερουγίσει στο Μουσείο ένα μεγάλο γαλάζιο πουλί που θα τους ταξιδέψει μια νύχτα με πανσέληνο στις χαμένες πατρίδες, στη Μικρασία.

Την τελευταία νύχτα εκείνου του Οκτώβρη ήρθε κι ο Λάμπης, ο μικρός γιος του νυχτοφύλακα.

¹ Δημαράς Κ.Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Ίκαρος 1987, σελ. 467

² Βεργόπουλος Κ., *εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη*, εξάντας 1978, σελ. 18-46

³ Τσουκαλάς Κ., *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο 1999, σελ. 19

⁴ Βεργόπουλος Κ., 1978, ό.π., σελ. 18-45

Πολύ το'χε μεράκι ο Λάμπης να γινόταν γλύπτης όταν θα μεγάλωνε. Να σκάλιζε, λέει, κι αυτός στο μάρμαρο αγάλματα σαν κι εκείνα στο μεγάλο μουσείο της Αθήνας. Τι όμορφα που είναι τα αρχαία αγάλματα! Και λαχταρούσε ο Λάμπης να τα'ακουμπήσει με το χέρι του, να τα χαϊδέψει.[...]Κι αφού τη μέρα οι φύλακες είχαν τα μάτια τετρακόσια, άλλη λύση δεν έμενε: παρακαλούσε τον πατέρα του μήνες και μήνες, «πάρε με μαζί σου μια νύχτα στο μουσείο, πάρε με πατέρα. Να γίνω γλύπτης θέλω, πατέρα».

Μια, δυο, τρεις, δέκα, απ' τα πολλά τα παρακάλια τελικά του'κανε το χατίρι.

Σαν μελένιο όνειρο ήταν, και πιο πολύ ακόμη...[...]Δεν πίστευε στα μάτια του ο Λάμπης.

«Κοίτα να δεις... Καλά μού το'λεγε ο πατέρας... τις νύχτες ζωντανεύουν τα'αγάλματα!»

Κι είδε περήφανους θεούς να υποκλίνονται ταπεινά σε ανθρώπους που μοιάζανε θεοί, και παιδιά να'χουν πάρει στο κατόπι θεούς κρατώντας τους απ' το μακρύ τους ρούχο. [...] Ξαφνικά, μες στη σιωπή των αγαλμάτων, άκουσε ο Λάμπης μια λεπτή φωνίτσα:

-Έι, ψιτ. Σε σένα μιλάω...

Από το βάθος της αίθουσας ερχόταν η φωνή. Τράβηξε κατά κει και μόνο τότε πρόσεξε ένα μικρό αγόρι να στέκεται ακίνητο, σφιχτοτυλιγμένο στην κάπα του, μ' ένα σκυλάκι αγκαλιά.

Το άγαλμα κρύωνε πολύ, όχι απ' το κρύο, όχι. Ο λόγος ήταν άλλος, πιο βαθύς. Νοσταλγούσε αθεράπευτα τη μακρινή πατρίδα του στη Μικρασία, στην άλλη, την αντίπερα όχθη του Αιγαίου.

-Σίγουρα είσαι ο Λάμπης εσύ!

-Ναι, ο Λάμπης είμαι...

-Σε περίμενα. Είχε δίκιο το γαλάζιο πουλί πως θα'ρχόσουν. Ήρθες! Καλώς ήρθες!

-Το γαλάζιο πουλί; Ποιο πουλί; Έκανε διπλά απορημένος ο Λάμπης.

Και του τα εξήγησε όλα το μικρό προσφυγάκι. Για το γαλάζιο πουλί του'πε που βγάζει αληθινές τις πιο τρελές επιθυμίες. Του'πε για την πατρίδα του στη Μικρασία. Και για την κυρία Γαλάτεια του'πε, που είναι κι αυτή προσφυγοπούλα κι είναι τα μάτια της σαν τα νερά του Αιγαίου.

-Σ'έβλεπα τόση ώρα, Λάμπη, ν'αγγίζεις τ'αγάλματα.

-Ναι. Μια μέρα θέλω να γίνω γλύπτης, προσφυγάκι μου γι' αυτό.

-Έλα, ακούμπησε κι εμένα, χάιδεψέ με.

-Αλήθεια το λες; Μπορώ; Το θέλεις; Έκανε ο Λάμπης και το' σφιξε όλο πεθυμιά στην αγκαλιά του. [...]

-Ξέρεις παραμύθια, Λάμπη; Πολύ μ' αρέσουνε τα παραμύθια.

-Ξέρω...Μια φορά κι έναν καιρό

(Μπουλώτης Χρ., Το άγαλμα που κρύωνε, ΣΤ' 3^ο 2010:58)

Οι επικλήσεις της μνήμης είναι βασικό στοιχείο στη συγκρότηση και διατήρηση αυτής της αίσθησης της ταυτότητας του εξόριστου. Η μνήμη αποτυπώνεται και συντηρείται στην εκπαιδευτική δραστηριότητα, τη γραπτή και την προφορική ιστορία, την ποίηση και τη λογοτεχνία.¹ Τα αντικείμενα του παρελθόντος, θραύσματα κι αυτά σε τοπίο θραυσματικό, υποστασιοποιούν τη μνήμη, γίνονται τεκμήρια της υλικότητάς της, ενώ τα στρώματα της σκόνης πάνω του «διατυπώνουν» την πιο κοινή μεταφορά αυτής της υλικότητας της μνήμης: «Όσο πιο σκονισμένο, τόσο πιο παλιό. Ποιος ξέρει πόσα χέρια το ακούμπησαν μέχρι σήμερα. Πόσες ιστορίες είδανε τα μάτια του...»²

Στην ελληνική πεζογραφία η συλλογική ταυτότητα είναι περιβεβλημένη με τη μνήμη του χώρου και την έκφραση της τοπικά προσδιορισμένης νοσταλγίας. Η αναπαράσταση ενός συγκεκριμένου τόπου, εμβαπτισμένου στην πανάρχαια μνήμη του χώρου, υπερβαίνει την ιστορία, το χρόνο και την ατομική ύπαρξη, ταυτιζόμενη με την ενσάρκωση μίας αιωνόβιας κοινότητας. Η μνήμη μετασχηματίζει το χρόνο σε χώρο, καθώς η αναπαράσταση δεν ακολουθεί το γραμμικό χρόνο της ατομικής ζωής αλλά ένα ουσιαστικά αμετάβλητο κυκλικό μοτίβο, εστιάζοντας περισσότερο στο συνηθισμένο και το καθημερινό παρά στο μοναδικό και το μεμονωμένο.³

(Μετά την μικρασιατική καταστροφή – 1922- και την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάνης έγινε ανταλλαγή ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών. Ανάμεσα στους Μικρασιάτες Έλληνες που πέρασαν στην Ελλάδα ήταν οι

¹ Αντωνίου Π. «Το αρμενικό όραμα της επιστροφής», στο Παραδέλλης Θ-Μπενβενίστε επιμ. *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1999, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, σελ. 118-119.

² Μαυραγάνη Μ., «Αντικείμενα του παρελθόντος ή υλική μνήμη : Η κατανάλωση μιας ετερότητας», στο Παραδέλλης Θ-Μπενβενίστε επιμ. *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1999, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, σελ. 175.

³ Τζιόβας Δ., 2007, ό.π., σελ. 100.

Καππαδόκες και οι Πόντιοι. Μαζί με τις άλλες συμφορές του ξεριζωμού τους βρήκε και μια επιδημία, με αποτέλεσμα να μην τους αφήνουν να αποβιβαστούν πουθενά.)

Το καράβι με τα εξαθλιωμένα και τσακισμένα κορμιά των προσφύγων πλησίαζε στο λιμάνι του Πειραιά. Έκανε μανούβρες, για να πλευρίσει σε μια προβλήτα, μα οι λιμενοφύλακες και οι αστυνομικοί απαγόρευσαν στον καπετάνιο να αράξει και να κατεβάσει τους τυραννισμένους επιβάτες του.[...] Είναι σέρπικη ράτσα οι Πόντιοι, απάντησε ο καπετάνιος. Έχω κουβαλήσει από δαύτους, απ' τα 1922 ακόμα, караβιές και караβιές, απ' τα λιμάνια της Μαύρης θάλασσας, και τους ξέρω καλά. Πεθαίνουν οι πεθαμένοι, μα οι ζωντανοί χορεύουν. Συνήθισαν το θάνατο στην επανάσταση που σήκωσαν για την ανεξαρτησία του Πόντου. Έπαθαν του Χριστού τα πάθη. Δυο στους πέντε δεν έζησαν. Φιλιώθηκαν με το Χάροντα. Τους έγινε καθημερινό κακό, σαν τον μαύρο ύπνο. Τράβηξαν πολλά οι Πόντιοι. Καταστράφηκαν! Το άκουσα κι εγώ. Ανθρώπινο μυαλό δε χωράει το τι πάθανε!

(Καππαδόκες και Πόντιοι, ΣΤ' 4^ο 1985:18)

Πέρα από το Αιγαίο και την Προποντίδα, στις αχανείς Μικρασιατικές χώρες, ζούσε ένα άλλος πολύμορφος ελληνισμός, που τον συναποτελούσαν τρεις τουλάχιστον εθνογραφικές ενότητες: α) ο ελληνισμός των ανθρών περιοχών της Δυτικής Μικρασίας, προϊόν συνεχούς συστηματικού εποίκισμού από τα νησιά και την Πελοπόννησο από το τέλος του δεκάτου ογδόου αιώνα και μετά προς τις μεγάλες Μικρασιατικές πόλεις (Σμύρνη, Κυδωνίες Πέργαμος, Μαγνησία κ.ά.) β) ο γηγενής ελληνισμός της κεντρικής Μικράς Ασίας, ιδίως της Καππαδοκίας, στο χώρο της παλιάς «αρχισατραπείας του Ικονίου», που έχοντας τουρκοφωνήσει κάτω από την πίεση της κατάκτησης είχε διαφυλάξει στην απομόνωσή του την Ορθοδοξία ως το διαφοροποιό χαρακτηριστικό της συλλογικής του ταυτότητας και βρισκόταν στις τελευταίες δεκαετίες του δεκάτου ενάτου αιώνα σε στάδιο πνευματικής και εθνικής ανάκαμψης μέσω της παιδείας, γ) ο πανάρχαιος ελληνισμός του Πόντου με τις ζωντανές αναμνήσεις της Βυζαντινής του δόξας, τις ηρωικές αγωνιστικές του παραδόσεις και την εθνολογική ικμάδα, που μέσα στις οικονομικές συγκυρίες του δεκάτου ενάτου αιώνα γνώρισε μοναδική πολιτισμική και πολιτική ανάπτυξη. Η Μικρασιατική καταστροφή και οι επιπτώσεις της αναίρεσαν τη βάση του αλυτρωτισμού, συσπειρώνοντας τον ελληνισμό μέσα στα

όρια του ελεύθερου ελληνικού κράτους, καθόσον ο ελληνισμός αυτός είχε σημαντικά συρρικνωθεί λόγω της Καταστροφής.¹

Η ζωή των Ποντίων προσφύγων τις πρώτες δεκαετίες μετά την οριστική εγκατάσταση στην Ελλάδα δεν υπήρξε πάντα ομαλή. Τα ευδιάκριτα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, ιδιαίτερα η ποντιακή διάλεκτος, καθιστούσαν προβληματικές τις σχέσεις με τους γηγενείς Έλληνες και δεν ευνοούσαν την κοινωνική ενσωμάτωσή τους με γρήγορους ρυθμούς. Για τους λόγους αυτούς η πρώτη προσφυγική γενιά καταλήφθηκε από οδυνηρή νοσταλγία για το γενέθλιο τόπο και πόθο για επιστροφή σ' αυτόν.²

Στον Πίνακα Β2 σε σύνολο 4 αναφορών για την Μεγάλη Ιδέα και τη μικρασιατική Καταστροφή, κυριαρχεί η ανταλλαγή των πληθυσμών κατά τη Μικρασιατική Καταστροφή (τρεις αναφορές) και ακολουθεί η Νοσταλγία των χαμένων πατρίδων. Στην υποκατηγορία αυτή εύστοχο είναι το σχόλιο της κ. Α. Φραγκουδάκη «πως οι φλόγες της Σμύρνης είναι χαραγμένες στις μνήμες, καθώς τα προσφυγικά παραπήγματα, που βρίσκονται παντού στην Ελλάδα, εμποδίζουν τη λήθη».³

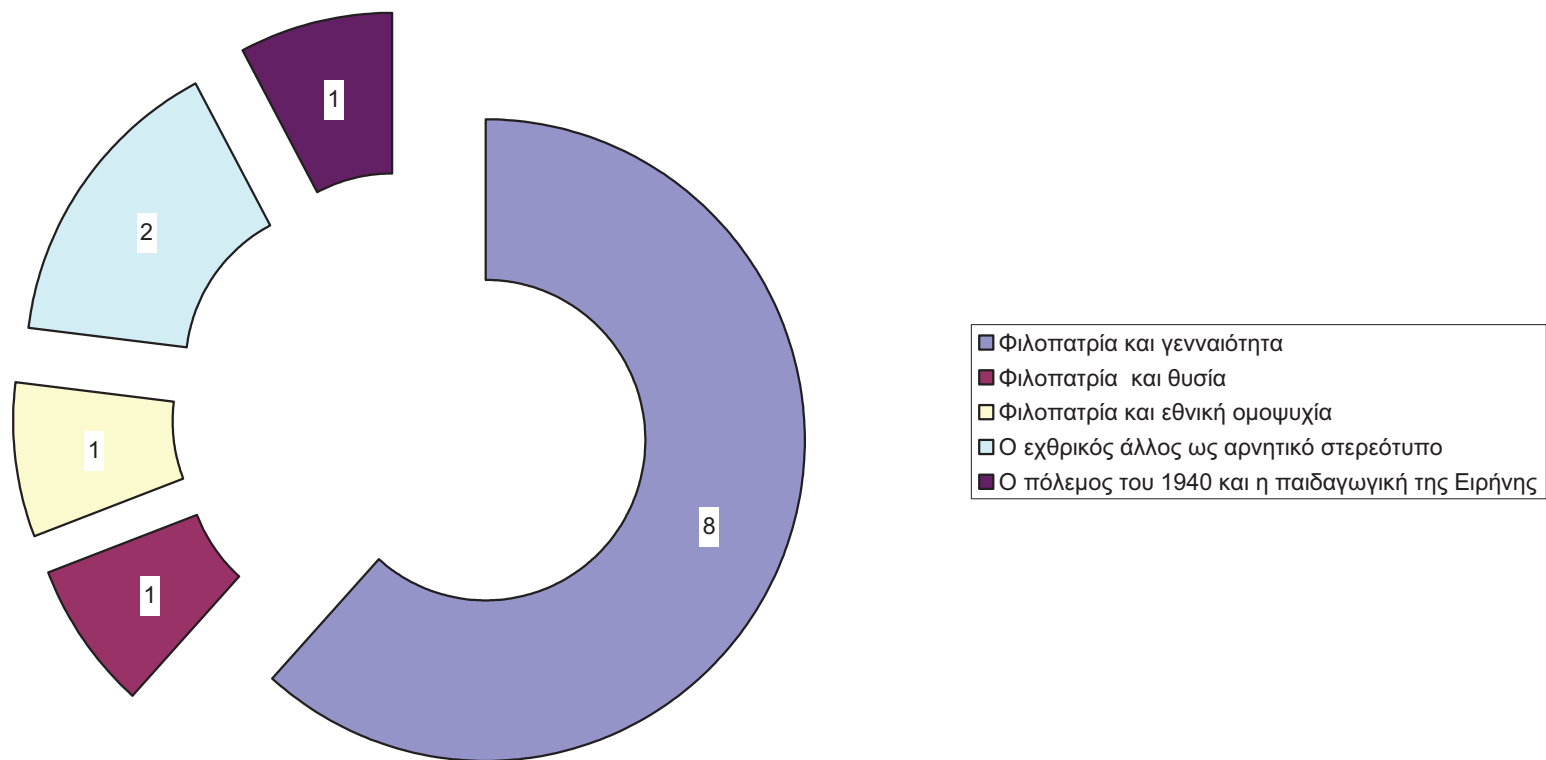
¹ Κιτρομηλίδης Π. 1983, ό.π.,σελ. 145 - 157

² Κασκαμανίδης Ι., «Εμείς» και οι «Άλλοι»: Διαδικασίες μετεξέλιξης της ποντιακής ταυτότητας στο τέλος του 20^{ου} αι., στο *Όψεις της Ετερότητας*, Επιμ. Κυρίδης Α., Ανδρέου Α., Gutenberg, Αθήνα 2005, σελ. 159

³ Φραγκουδάκη Α. 1990,ό.π.,σελ. 101

B3. Η Ελληνική Αντίσταση στις δυνάμεις του Άξονα (1940)

Β3. Η Ελληνική Αντίσταση στις δυνάμεις του Άξονα (1940)

Το εθνικό μεγαλείο μπορεί να εκτείνεται σε μακρόσυρτες περιόδους του παρελθόντος ή να συμπυκνώνεται σε μια βραχεία αλλά εξέχουσα στιγμή του εθνικού χρόνου. Μπορεί να βασίζεται στην προφορική παράδοση ή να παραπέμπει στο σχετικό πρόσφατο παραδοσιακό παρελθόν . Μπορεί να αναφέρεται σε εδαφικές κατακτήσεις, σε πράξεις ηρωισμού, σε πνευματικές μεγαλουργίες ή σε εξάρσεις εθνικο-θρησκευτικής αγνότητας. Κάθε σύγχρονο έθνος ανακαλύπτει ότι έχει κάτι το δικό του να προσκομίσει στην ιστορική άμιλλα αυτού του είδους, αντλώντας από την αστείρευτη δεξαμενή του σύνθετου παραδοσιακού παρελθόντος, που εμφανίζεται έτσι εξ αρχής ως απολύτως εθnikοποιημένο. Και τούτο εφόσον στους χρυσούς αιώνες της ανθρώπινης ιστορίας ο χρόνος δεν μπορεί να είναι εθνικός – ακόμη κι αν οι οντότητες που μεγαλούργησαν δεν είχαν συνείδηση ότι ανήκαν σε κάποιο ξεχωριστό έθνος με τη σημερινή έννοια του όρου. Με την εθνική εξύμνηση λοιπόν, ο παρελθών χρόνος διηθείται και ομοιογενοποιείται αποκτώντας ενιαία ποιότητα. Οι καμπές και οι κορυφώσεις του αποτιμώνται πλέον με αποκλειστικώς εθνικά κριτήρια, οι ιστορικές συνάφειες υποχωρούν, η αίσθηση της σχετικότητας εξαφανίζεται, ώστε στο τέλος μόνοι πρωταγωνιστές να παραμένουν τα νεότερικά έθνη- και βεβαίως, οι παροντικές διεκδικήσεις τους και τα σημερινά «ιστορικά» τους δικαιώματα.¹

Ο Αντώνης ήταν μικρός βοσκός και ήταν δέκα χρονώ, όταν ο πόλεμος ήρθε στα 1940, στην Ελλάδα. [...] Έτσι είναι ο πόλεμος. Κάθε τόσα χρόνια έρχεται το κακό, παίρνει νιους ανθρώπους και κανένας δεν ξέρει αν θα γυρίσουν.

(Η.Βενέζης, Έτσι είναι ο πόλεμος, Δ' 1^ο 1984:98)

Ούτε σκυλί να ήταν, δε θα τον περιφρονούσαν τον καημένο τον Ντάκο. Κι όσο έφτανε το μυαλουδάκι του, σε τίποτα κανένα δεν είχε βλάψει[...] Τ' αγρίμια δεν τα φοβόταν... Εκείνο που φοβόταν ήταν οι Γερμανοί. Είχε γίνει εκείνο το βράδυ ένα σαμποτάζ σε μια γέφυρα κοντά στο σταθμό, μα κανένας απ' το χωριό δε το είχε πάρει χαμπάρι.

(Ο Ντάκος, Δ' 1^ο 1984:104)

¹Λέκκας Π.,2001,ό.π., σελ. 181

Η πορεία του εθνικού εαυτού μέσα στο χρόνο, από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη εποχή, περιγράφεται πάντα σε σχέση με κάποιον εχθρικό άλλο, μέσα σε ένα πλαίσιο συγκρούσεων και πολεμικών περιπετειών ως διαρκής άμυνα απέναντι σε ποικίλης προέλευσης επιβουλές. Η φιλοπατρία των Ελλήνων, η υπεράσπιση της ελευθερίας, η ασύγκριτη – υπεράνθρωπη κάποιες φορές – γενναιότητα και ο ηρωισμός των Ελλήνων θεμελιώνουν την υπεροχή αυτών απέναντι στους εχθρούς.¹

Τα κείμενα που προηγούνται διέπονται από αντιπολεμικό πνεύμα, μιλώντας ρεαλιστικά για τις οδυνηρές αποφάσεις των ανθρώπων να κάνουν πολέμους και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

Στης ιστορίας το διάσελο όρθιος ο γιος πολέμαγε κι μάνα κράταε τα βουνά, όρθιος να στέκει ο γιος της, μπρούντζος, χιόνι και σύννεφο. Κι αχολόγησε η Πίνδος σαν να 'χε ο Διόνυσος γιορτή. Τα φαράγγια κατέβαζαν τραγούδια κι αναπήδαγαν τα έλατα και χόρευαν οι πέτρες. Κι όλα φώναζαν : «Ιτε παιδιάδες Ελλήνων...»

[...]

Κι οι μάνες τα κοφτά γκρεμνά σαν Παναγιές τ' ανέβαιναν.

Με την ευκή στον ώμο τους κατά το γιο πηγαΐναν και τις αεροτραμπάλιζε ο άνεμος φορτωμένες κι έλυνε τα τσεμπέρια τους κι έπαιρνε τα μαλλιά τους κι έδερνε τα φουστάνια τους και τις σπαθοκοπούσε, μ' αυτές αντροπατάγανε, ψηλά πέτρα την πέτρα,

Κι ανηφόριζαν στη γραμμή, όσο που μες στα σύννεφα

Χάνονταν ορθομέτωπες η μια πίσω απ' την άλλη

(Ν.Βρεττάκος, Μάνα και γιος, (1940) Ε' 1^ο 1984: 102)

Το μεγαλείο της μάνας, που στηρίζει το γιο που μάχεται για την ελευθερία της πατρίδας, είναι εμπνευσμένο από τον πόλεμο του '40. Οι μανάδες είναι αντρογυναίκες, αστέναχτες, αντροπατάνε την πέτρα, χάνονται μες στα σύννεφα κοντά στους γιους που πολεμάνε για τα δίκαια και την ελευθερία.² Προβάλλεται

¹ Ασκούνη Ν.1997, ό.π.,σελ. 445

² Μιράσγεζη Μ.,1982,ό.π., σελ.465

ανάγλυφα η θυσία των νέων για την πατρίδα με ηρωισμό σε όλο του το μεγαλείο. Η ευχή της μάνας συνοδεύει την προσδοκώμενη, νικηφόρα επιστρίφη του παιδιού της, αν και εκείνο με αυταπάρνηση θυσιάζεται στο πεδίο της μάχης. Η μάχη παρομοιάζεται σαν γιορτή του Διονύσου στην οποία συμμετέχουν τα στοιχεία της φύσης. Όλα φωνάζουν «Ίτε παίδες Ελλήνων...» παρεπέμποντας στους Περσικούς πολέμους με τους οποίους οι Έλληνες άλλαξαν την πορεία της Ιστορίας. Αναδεικνύεται επίσης η διαχρονική αξία της πατρίδας, η φιλοπατρία, η ανδρεία, η γενναιότητα και η υπέρμετρη αγάπη των Ελλήνων για αυτήν.

Ο Έλληνας στρατιώτης το 1940 εκτός από τους Ιταλούς είχε μπροστά του μια σκάλα από δυσκολίες, όπως και οι ελεύθεροι πολιορκημένοι του Σολωμού.

Ήτανε τα βουνά [...]

Ήτανε το κρύο [...]

Ήτανε η λάσπη [...]

Ήταν η λάσπη [...]

Ήταν οι ατέλειωτες πορείες [...]

Ήταν η πείνα [...]

Ήταν η γάγγραινα [...]

Και ήτανε το πικρό βόλι του θανάτου.

(Μια αναβάθρα από δυσκολίες, αποσπάσματα από συγγραφείς που έζησαν από κοντά τον πόλεμο της Αλβανίας, Στ' 1^ο 1985 :101)

Στο ελληνικό έπος ο ήρωας «Έλληνας» καθαγιάζεται και η αφήγηση εξασφαλίζει την αθανασία του.¹

[...] Πήρα το μικρό δρόμο που κατηφόριζε[...] Όλη την ώρα που περπατάει ακούει συνέχεια τα ραδιόφωνα να ουρλιάζουν. Τι πάθανε και τα βάλανε έτσι δυνατά πρωί πρωί; Προσπαθεί να ξεχωρίσει τι λένε, δεν ακούγεται το εμβατήριο, «Η Ελλάδα ποτέ δεν πεθαίνει...» Πόσον καιρό είχε να το ακούσει! Της θυμίζει ξαφνικά τις μέρες του πολέμου με τους Ιταλούς, τις νίκες τα τρελά τους όνειρα. Να ρωτήσει, πρέπει να βρει κάποιον να βρει να ρωτήσει.[...] Το μάτι της

¹ Τζιόβας Δ., 1987, ό.π., σελ. 210

πέφτει στο βράχο της Ακρόπολης, σταματάει στο γυμνό κοντάρι – που είναι το έμβλημα που πάντα αρνιέται να κοιτάξει;[...] Θέλει να φωνάξει, να ουρλιάξει: Δεν είναι εκεί! Δεν εκεί το κατέβασαν! [...] ξαφνικά δυο κορίτσια σκαρφαλώνουν απάνω στο περβάζι, βαστούν μια σημαία, θέλουν να την κρεμάσουν[...] «Ελευθερία! Ελευθερία» φωνάζουν. [...] Σε μια στιγμή σ' ένα δευτερόλεπτο, όπως στα παραμύθια- τα πιο παράξενα παραμύθια - ο ήσυχος δρόμος, ο έρημος δρόμος γιομίζει φωνές και σημαίες[...] Μπροστά στην ορθάνοιχτη θύρα του ένα μπουλούκι ανάπηροι με καρτσάκια, γιατροί, και νοσοκόμες με άσπρες μπλούζες, συνάζονται, συντάσσονται όπως τις μέρες των διαδηλώσεων[...] Κάθε τόσο μια στάση, όπως στον Επιτάφιο, ένα γονάτισμα, ένα Ακάθιστος Ύμνος, γονατιστός, δάκρυα χαράς κι έπειτα πάλι τραγούδια λεβεντιάς, κραυγές χαράς κι αγκαλιάσματα Ανάστασης.[...] Όμορφος που' ναι ο κόσμος!»

(Γκρίτση –Μιλλιέξ- Τατιάνα, Η Πατρίδα ελεύθερη, Στ' 1^ο 1985 :131)

Οι συμβολικές αναφορές στην εθνική συνέχεια, εγγενείς στην εθνική ταυτότητα, θα μπορούσαν να εκληφθούν ως προσπάθεια που καταβάλλει το έθνος να λειτουργεί ενωτικά και συσπειρωτικά, προβάλλοντας τα αγωνιστικά ερείσματα του εθνικού παρελθόντος και την εικόνα του συνεχούς αγώνα για την ελευθερία της πατρίδας.

Αλλά σήμερα τόση ώρα που γελούσαμε δεν προσέξαμε πως ο μπαμπάς είχε γυρίσει πίσω και μας κοιτούσε. Χωρίς να γελάει [...]

- *Η Ιταλία μας κήρυξε τον πόλεμο, ξαναείπε.*
- *- Τι;*
- *-Η Ιταλία μας κήρυξε τον πόλεμο ξαναείπε.[...]*
- *Τότε ο μπαμπάς ήρθε κοντά μου και με ακούμπησε στον ώμο και μου είπε :*
- *- Άκη από σήμερα θα γίνεις άντρας.*
- *Μετά γύρισε στη μαμά και τη είπε πως θα τρέξει στην τράπεζα να σηκώσει λεφτά. «Δεν έχουμε δραχμή» είπε κι έφυγε τρέχοντας στη σκάλα.....*
- *Θα έρθουν οι Ιταλοί; Ρώτησε η θεία Γαζία.*
- *-Είναι κακοί, κυρία; Ρώτησε η Δωροθέα*

- Δεν ξέρω, είπε η μαμά. Ο κύριος Δεμαρτίνος, που έχει το ποδηλατάδικο, είναι Ιταλός. Είναι καλός.[...]

Κατεβήκαμε όλοι πιασμένοι χέρι χέρι και μπήκαμε στον κόσμο που έτρεχε και όλο τρέχαμε και ακούγαμε τις μπόμπες, τις σειρήνες, τα αντιαεροπορικά και τα βαπόρια και φτάσαμε στην πλατεία και σταματήσαμε κάτω από τα δέντρα να ξεκουραστούμε ... και ο μπαμπάς με πήρε αγκαλιά και είπε πάλι :

- Άκη, από σήμερα θα γίνεις άντρας.

Εγώ τότε φοβήθηκα πάρα πολύ, γιατί δεν ήθελα να γίνω σήμερα άντρας. Ούτε ήθελα να πάω στο υπόγειο. Ήθελα τους φίλους μου, το Ρούλη, το Βαγγελάκη, το Μωυσή, το Φιλιππάκη, τον Ντόντο, τη Λίλα, τη Λέλα, τη Λούλα, το Γιώργο, το Βασίλη, τον Ίωνα. Και τη Μαρία.

(Κ. Ντελόπουλος, Η Ιταλία μας κήρυξε τον πόλεμο, Ε΄1^ο 2010:44)

Στην αρχή που είχαν έρθει περπατούσαν στους δρόμους και μερικοί Έλληνες στρατιώτες γύριζαν στα σπίτια τους κουρασμένοι και αδυνατισμένοι κι αξύριστοι γιατί είχαν έρθει από την Αλβανία. Οι αρβύλες τους ήταν τρύπιες κι άλλοι ήταν ξυπόλυτοι και πεινούσαν και οι στολές τους ήταν ξεσκισμένες και χωρίς κουμπιά.[...]

Οι Ιταλοί ζήλευαν που έβλεπαν τόση αγάπη για τους Έλληνες κι όχι και γι' αυτούς, που μάλιστα είχαν φύγει μακριά από την πατρίδα τους και ζούσαν στην δική μας πατρίδα, και μια μέρα έβγαλαν μια αυστηρή διαταγή όλο ζήλια που απαγόρευε στους στρατιώτες μας να γυρίζουν με τις στολές τους και τους ανάγκαζε να φορούν κανονικά ρούχα [...]

(Ήρθαν και όλα έγιναν σαν ξένα, ΣΤ΄ 1^ο 2010 :43)

Σύμφωνα με το τίτλο του πρώτου κειμένου «Η Ιταλία μάς κήρυξε τον πόλεμο» γίνεται χρήση του κύριου ουσιαστικού «Ιταλία» και όχι του πολιτικού προσδιορισμού των υπευθύνων για τον πόλεμο και την κατοχή,¹ καθώς επίσης δεν γίνεται μνεία στο γεγονός ότι οι Ιταλοί δεν είναι ούτε ύπουλοι, ούτε δόλιοι, ότι

¹ Φραγκουδάκη Α.,1997, ό.π., σελ. 380

δεν επιτέθηκαν στην Ελλάδα, γιατί έχουν εθνικά ελαττώματα ή εθνική κακία, αλλά ότι τον ιταλικό λαό τον διοικούσε τότε φασιστική κυβέρνηση.¹

Τα σκισμένα χιτώνια, τα παλιά ντουφέκια «δίχως ψωμί στο γυλιό και δίχως σφαίρες», οι «πληγές και τα κρουοπαγήματα», οι στρατιώτες που άφησαν ένα πόδι, ένα χέρι, ένα μεγάλο κομμάτι απ' την ψυχή τους, έναν ή πλιότερους νεκρούς...

*Κατηφόρισαν με σκισμένα χιτώνια, με παλιά ντουφέκια
Δίχως ψωμί στο γυλιό δίχως σφαίρες.
Μονάχα με μικρά οργισμένα ποτάμια κλείναν τα περάσματα πίσω τους.*

Είχαν βαδίσει μήνες και μήνες πάνου σ' άγνωστες πέτρες πάνου στο χιόνι μαζί με τις ελιές τους και τ' αμπέλια τους – άλλος άφησε κει πάνου ένα πόδι, ένα χέρι άλλος άφησε ένα μεγάλο κομμάτι απ' την ψυχή του καθένας κ' έναν ή πλιότερους νεκρούς...

(Γ. Ρίτσος, *Η τελευταία Π.Α. εκατονταετία*, ΣΤ' 1^ο 2010:39)

Προχωρούσαμε με τη ψυχή στα δόντια. Επιτέλους εφθάσαμε σε ένα ερειπωμένο χωριό, το Πισάρι. Εδώ εφάγαμε από μιση κονσέρβα χωρίς ψωμί.[...]

(*Ημερολόγιο από τον πόλεμον του 1940, 12 Δεκεμβρίου- Πέμπτη, Αγίου Σπυρίδωνος*, Δ' 1^ο 2010 :50)

*Ανοίγουν τα παράθυρα,
Κι όσοι μένουν χαιρετούν αυτούς που φεύγουν όλοι.
Γέμισαν οι πόλεις τύμπανα και σημαίες.
Ορθή η αυγή σημαιοστολίζει τα όνειρά μας κι η Ελλάδα λάμπει μες στα φώτα των ονείρων μας.*

Διαβάζουμε τα τελευταία παραρτήματα:

¹ Φραγκουδάκη Α., 1978, ό.π., σελ. 116

*Νικούμε. Νικούμε.
Πάντα νικάει το δίκιο!
Μια μέρα θα νικήσει ο άνθρωπος.
Μια μέρα η λευτεριά θα νικήσει τον πόλεμο.
Μια μέρα θα νικήσουμε για πάντα.*

(Γ. Ρίτσος, Οκτώβρης 1940, Δ' 1^ο 2010 :.48)

Η συλλογή «Τελευταία προ ανθρώπου εκατονταετία» γράφτηκε από τον Γ. Ρίτσο στα 1942 εκφράζοντας την αγωνία του πολέμου και της κατοχής. Ποίημα τραγικό, δυνατό με πολλή νύχτα, πολύ χειμώνα, καρπός της κατοχικής δυστυχίας.¹ Στο δεύτερο ποίημα διάχυτη είναι η αισιοδοξία του ποιητή για τον αγώνα, δίνοντας μάλιστα ελπιδοφόρα μηνύματα για τη δίκαιη νίκη των Ελλήνων, κάνοντας «την Ελλάδα να λάμπει μες στα φώτα των ονείρων μας».

Τα παλικάρια μας, οι Έλληνες πατριώτες αψηφούσαν το θάνατο, που παραμόνευε σε κάθε βήμα τους. Σαν τους τερμίτες, τα παράξενα μυρμήγκια, ροκάνιζαν τα πόδια του εχθρού για να πέσει και να σακιστεί. Έγραφαν τις νύχτες με πινέλα και μπογιά συνθήματα στους τοίχους, για να μας δίνουν κουράγιο. Ήταν φράσεις που δε θα ξεχαστούν. «Στους σταυραετούς δεν πιάνει τρομοκρατία», «οδηγός μας το 1821», η «Ελλάδα ποτέ δεν πεθαίνει», «Όλα για την πατρίδα», «Οι Έλληνες πολεμούν», κι άλλα πολλά. Τα γράμματα ήτανε μεγάλα και κεφαλαία. [...]

Μια καλή ιδέα για να τιμήσουμε τους Έλληνες που αγωνίστηκαν εναντίον των εχθρών της πατρίδας μας είναι να φτιάξουμε ένα όμορφο στεφάνι από φύλλα δάφνης.

(Σπ. Τσίρος, Οι πήλινες μούσες ,Αντίσταση Δ' 1^ο 2010 :52)

Τα εθνικά υποκείμενα έχουν υποχρέωση να υπερασπίζονται την πατρίδα, όχι μόνο για την δική τους ελευθερία αλλά και από το χρέος, που έχουν απέναντι στους προγόνους τους, καθότι και οι ίδιοι έπραξαν τα δέοντα σε ανάλογες περιπτώσεις. Η επανάσταση του 1821 με τους ήρωές της λειτουργούν ως φάροι

¹ Μιράσγεζη Μ., 1982, ό.π.,σελ. 448

και εμπυχώνουν τους αγωνιστές οδηγώντας τους σε ιστορικές στιγμές εθνικού μεγαλείου.

Έτσι μού έρχεται να κλαίω, συνέχεια. Όταν θα τελειώσει τούτος ο φριχτός χειμώνας, θα γράψω μια τραγωδία που θα αρχίζει έτσι : «Πατάω ένα κουμπί και βγαίνει μια χοντρή και λέει στα παιδάκια νιξ φαί». Ύστερα θα παρουσιάζεται ο χορός. Παιδάκια σκελετωμένα που θα τραγουδάνε μια λέξη, μόνο μια λέξη. Θα την τραγουδάνε σε μονότονο ρυθμό: «Πεινάω. Πεινάω.» [...] Η κοιλιά μου είναι φουσκωμένη σαν μπαλόκι και πεινάω. Σήμερα λιποθύμησα. Πεινάω, ουφ, έμμονη ιδέα μού έχει γίνει τούτο το ρήμα. Θα παίξω για να περάσει η ώρα. Θα βάλω τα ρήματα στη γραμμή, να παραβγούνε στο τρέξιμο. Το πεινάω τερματίζει πρώτο, δεύτερο ακολουθεί το κρυώνω, τρίτο το φοβάμαι και σε μεγάλη απόσταση πίσω τους το πονάω, το μισώ, το αγαπώ. Το γελώ ξεφτίδι, ούτε ξεκίνησε από την αφετηρία.

(Ζωρζ Σαρή, Η πείνα, Ε΄ 1^ο 2010 :46)

Κατοχή

Αλήθεια, δάση και βουνά
Υπάρχουν στον κόσμο ακόμη;
Υπάρχουν οι μεγάλοι δρόμοι
Που παν σε μέρη αλαργινά;
Θε να'ρθει τάχα μιαν ημέρα
Σαν από τόπους μακρινούς
Η Άνοιξη που λαχταράμε;
Και θα μας έβρει ζωντανούς;

(Κ. Ουράνης, Ε΄1^ο 2010 : 46)

Στα δυο παραπάνω κείμενα (αντίσταση, η πείνα) δεν αναφέρεται η ναζιστική κατοχή και η μεγάλη πείνα που προξένησε αυτή, αλλά ούτε και σθεναρή αντίσταση των Ελλήνων κατά των ναζιστών, καθώς η ελληνική

αντίσταση μαζί με τη γιουγκοσλάβικη ήταν οι σημαντικότερες στην Ευρώπη με τόσους ηρωισμούς και τόσα θύματα.¹

Έξι μήνες ο ελληνικός στρατός μαχόταν ηρωικά, ώσπου στις 6 Απριλίου του 1941, η Γερμανία, σύμμαχος της Ιταλίας, επιτέθηκε εναντίον της Ελλάδας. Ο στρατός μας αντιστάθηκε και πάλι στους κατακτητές. Ούτε εκεί νικήθηκε. Όχι! Οι Γερμανοί μπήκαν στην Ελλάδα και στις 27 Απριλίου του 1941 υψώθηκε στην Ακρόπολη το «λάβαρo της βίας». Ακολούθησαν τα χρόνια της Κατοχής, χρόνια δύσκολα. Οι δυνάμεις του Άξονα πέτυχαν βέβαια τη στρατιωτική κατοχή της Ελλάδας, όχι όμως και την υποταγή της ψυχής και του φρονήματος του ελληνικού λαού. [...] Η σκλαβιά των Ελλήνων κράτησε 1254 νύχτες. Στις 12 Οκτωβρίου του 1944 ο ελληνικός λαός με πανηγυρισμούς και ζητωκραυγές καλωσορίζει την πολυπόθητη λευτεριά.

(Γ. Αγγελοπούλου, *Η μικρή Ελλάδα υψώνει τη φωνή της*, ΣΤ'1^ο 2010:40)

Στο κείμενο «*Η μικρή Ελλάδα υψώνει τη φωνή της*» κυριαρχεί η εικόνα ενός μικρού αριθμητικά λαού ο οποίος αδιάκοπα αντιστέκεται, αποκρούει τις απειλές και διατηρεί τη φυσιογνωμία του μέσα στο χρόνο.²

Αγώνας για την ελευθερία της πατρίδας με εθνική ομοψυχία έχοντας ως ιερό καθήκον απέναντι στους προγόνους και την μακραίωνη πορεία του έθνους την προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας παρά τις κακουχίες, την πείνα και την εξαθλίωση που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες κατά την πορεία προς το μέτωπο.

Ξημερώνοντας του Αγιαννιού, με την αύριο των φώτων, λάβαμε τη διαταγή να κινησουμε πάλι μπροστά, για τα μέρη όπου δεν έχει καθημερινές και σκόλες. Έπρεπε, λέει, να πιάσουμε τις γραμμές που κρατούσανε ως τότε οι Αρτινοί, από Χιμάρα ως Τεπελένι. Λόγω που εκείνοι πολεμούσανε απ' την πρώτη μέρα, συνέχεια, κι είχαν μείνει σχεδόν οι μισοί και δεν αντέχανε άλλο.

¹ Φραγκουδάκη Α., 1978, ό.π., σελ. 117

² Ασκούνη Ν., 1997, ό.π., σελ. 446

[...]

Νύχτα πάνω στη νύχτα βαδίζαμε ασταμάτητα, ένας πίσω απ' τον άλλο, ίδια τυφλοί. Με κόπο ξεκολλώντας το ποδάρι από λάσπη, όπου, φορές, εκαταβούλιαζε ίσαμε το γόνατο. Επειδή το πιο συχνά ψιχάλιζε στους δρόμους έξω, καθώς μες στην ψυχή μας. Και τις λίγες φορές όπου κάναμε στάση να ξεκουραστούμε, μήτε που αλλάζαμε κουβέντα, μονάχα σοβαροί και αμίλητοι, φέγγοντας μ' ένα μικρό δαδί, μια μια μοιραζόμασταν τη σταφίδα. Ή φορές πάλι, αν ήταν βολετό, λύναμε βιαστικά τα ρούχα και ξυνόμασταν με λύσσα ώρες πολλές, όσο να τρέξουν τα αίματα. Τι μας είχε ανέβει η ψείρα ως το λαιμό, κι ήταν αυτό πιο απ' την κούραση ανυπόφερτο. Τέλος, κάποτε ακουγότανε στα σκοτεινά η σφυρίχτρα, σημάδι ότι κινούσαμε, και πάλι σαν τα ζα τραβούσαμε μπροστά να κερδίσουμε δρόμο, πριχού ξημερώσει και μας βάλουνε στόχο τα αεροπλάνα.

(Ο. Ελύτη, Άξιον εστί, Η πορεία προς το μέτωπο, Ε'1^ο 2010:42)

Ο Ελύτης έζησε τον αγώνα του ελληνικού λαού στον πόλεμο του 1940, καθώς ο ίδιος υπήρξε έφεδρος ανθυπολοχαγός, γράφοντας έτσι από πρώτο χέρι. Διάχυτος είναι ο θαυμασμός του για το ελληνικό στοιχείο με πίστη στον αγώνα για την ελευθερία της πατρίδας.

Όλα όσα θυμίζουν τους πεσόντες - οι τελετές στη μνήμη τους, τα αγάλματα των ηρώων και οι επετειακοί εορτασμοί- όσο πρόσφατα και αν έχουν δημιουργηθεί με την παρούσα μορφή τους, αντλούν το νόημα και τη συναισθηματική τους δύναμη από ό,τι θεωρείται και βιώνεται ως συλλογικό παρελθόν. Στο σύγχρονο κόσμο αυτό που βιώνουμε και θεωρούμε συλλογικό παρελθόν εξακολουθεί να έχει εθνικό και εθνικό χαρακτήρα. Σ' αυτό συμβάλλει η μνήμη, η οποία έχει αποφασιστική σημασία στη σφυρηλάτηση ταυτοτήτων και πολιτισμών.¹ Η μνήμη δεν αποτελεί μηχανική καταγραφή και αποθήκευση του παρελθόντος στον ανθρώπινο νου, αλλά συνεχή ανάπλασή του κάτω από το βάρος και την επήρεια του παρόντος και της κοινωνίας. Καθώς το παρελθόν δεν υπάρχει πλέον, οι άνθρωποι προσαρμόζονται στο «μόνο κόσμο» που υπάρχει –

¹ Smith A.,2000, ό.π., σελ. 226

αυτόν που βιώνουν τώρα» βλέπουν δηλαδή το παρελθόν από τη σκοπιά του παρόντος». ¹ Τα συμφέροντα, οι πεποιθήσεις, οι ιδεολογίες, οι πολιτικές και ιστορικές συγκυρίες, οι προσδοκίες του παρόντος διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι προσλαμβάνουν το παρελθόν. ²

Στον πίνακα Β3 στις 14 συνολικά αναφορές προεξέχουσα θέση κατέχει η «φιλοπατρία και γενναιότητα» (8 αναφορές). Ακολουθούν ο «εχθρικός άλλος» ως αρνητικό στερεότυπο (δύο αναφορές), η «φιλοπατρία και θυσία» (δύο αναφορές), η «φιλοπατρία και εθνική ομοψυχία» (μία αναφορά). Από μια επίσης αναφορά γίνεται στην παιδαγωγική της Ειρήνης όπως και στην αντίσταση και την εθνική συνέχεια. Από τα παραπάνω διαπιστώνεται πως η φιλοπατρία συνδυασμένη με τη γενναιότητα, τη θυσία και την εθνική ομοψυχία είναι ο μεγαλύτερος άξονας αναφοράς αυτής της υποκατηγορίας.

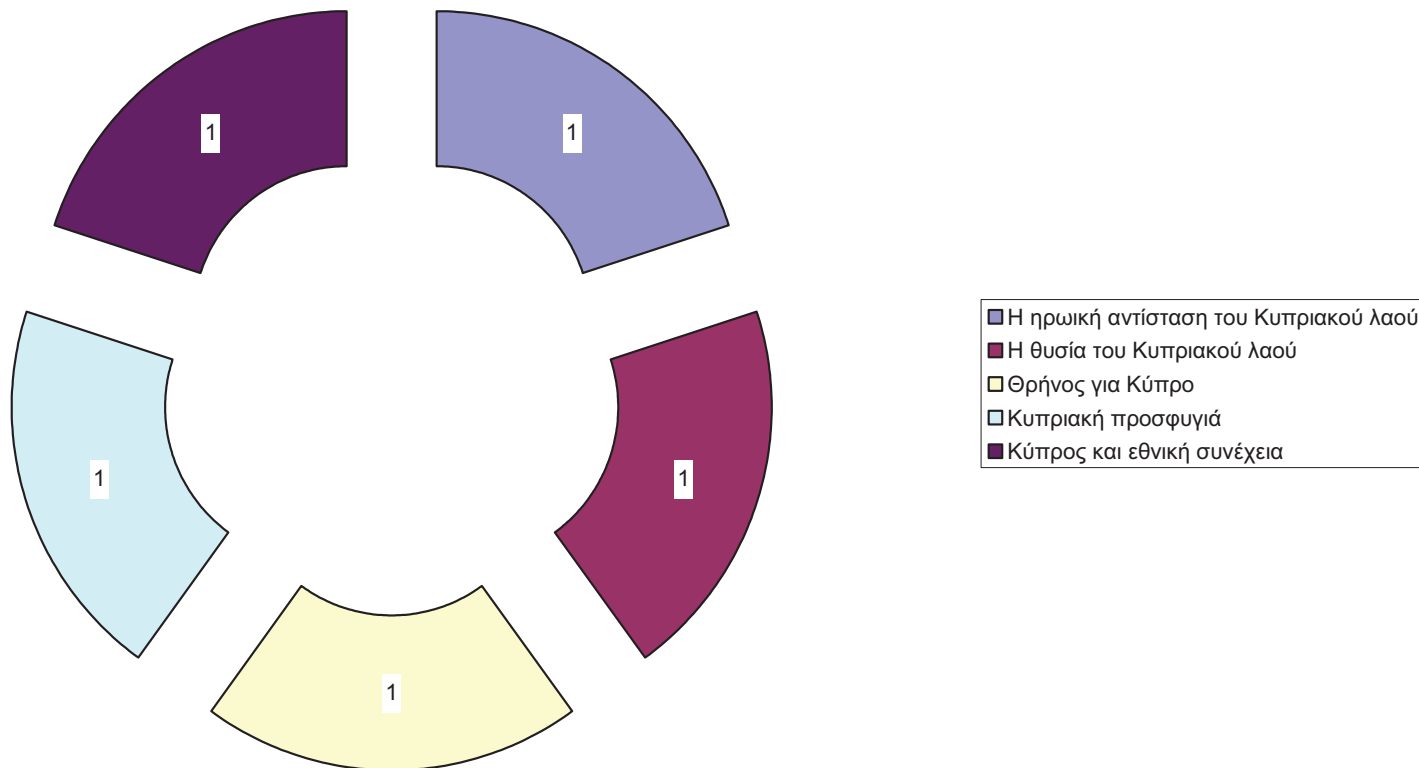
¹ Halbwachs M. «Ανθρωπολογία της μνήμης» στο Παραδέλλης Θ.-Μπενβενίστε Ρ., *Διαδρομές και τόποι της μνήμης: Ιστορικές και Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1999, σελ. 29

² Παραδέλλης Θ. 1999,ό.π., σελ. 29

Β4. ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Β4. ΚΥΠΡΙΑΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

Β4. Κυπριακός Ελληνισμός

Η έννοια «εθνικό κέντρο» κατά τον Κιτρομηλίδη¹ έχει δυσφημιστεί, γιατί χρησιμοποιήθηκε ως κλασικής μορφής ιδεολογικό επικάλυμμα από τη δικτατορική Ελλάδα στην προσπάθεια υπονόμησης της κυπριακής ανεξαρτησίας. Η επίκληση της σοφίας και της υπεύθυνης εποπτείας των εθνικών προτεραιοτήτων από το εθνικό κέντρο αποτέλεσε το περιεχόμενο της ιδεολογίας, με την οποία ο νεοελληνικός κρατικός μανδαρινισμός αντιμετώπισε τον εξωελλαδικό ελληνισμό. Χαρακτηριστικό της ιδεολογίας είναι η τάση του ελληνικού διπλωματικού μανδαρινισμού να καταλογίζει στους Κυπρίους και ιδίως στον ηγέτη τους, Αρχιεπίσκοπο Μακάριο, όλα τα σφάλματα και τους κακούς χειρισμούς στην ανακίνηση και προώθηση του Κυπριακού κατά την κρίσιμη δεκαετία του 1950, ενώ παρασιωπούνται και αποκρύπτονται οι ευθύνες της ελλαδικής διπλωματίας. Στη μεgalόνησο η παλαιότερη εθνικιστική ιδεολογία του δεκάτου ένατου αιώνα, που είχε μεταλαμπαδευτεί από το ελληνικό κράτος στο πλαίσιο της πολιτικής του εθνικού κέντρου, είχε επιβιώσει και εξακολουθούσε να εκπληρώνει τις πολιτικές της λειτουργίες σκληρυμένη μάλιστα από τις επιπτώσεις των εσωτερικών κοινωνικών αγώνων. Οι Κύπριοι εθνικιστές αποθαρρυσμένοι από τη στάση του Βενιζέλου μετά την εξέγερση του 1931, ανακίνησαν το αίτημά τους για ένωση με την Ελλάδα μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και κλιμάκωσαν σταδιακά τον τόνο των διεκδικήσεών τους παρά τους δισταγμούς και την απροθυμία των ελληνικών κυβερνήσεων να υιοθετήσουν το αίτημά τους. Με άλλα λόγια μεταπολεμικά στην περίπτωση του Κυπριακού οι ιστορικοί ρόλοι αντιστράφηκαν. Η επιδίωξη της ένταξης ερχόταν από την περιφέρεια, όπου οι εθνικιστικές ιδέες είχαν βαθιές ρίζες και το διστακτικό εθνικό κέντρο πιεζόταν να ακολουθήσει μαχητικότερη πολιτική στην προώθηση των εθνικών διεκδικήσεων των Κυπρίων. Μέσα σ' αυτό το κλίμα συνειδητοποιήθηκαν και ομολογήθηκαν από τα πιο επίσημα χείλη οι δραματικές αντιφάσεις του Κυπριακού, του οποίου η προώθηση εμφανιζόταν ασυμβίβαστη με τις επιλογές της εξωτερικής πολιτικής του εθνικού κέντρου. Η έννοια του εθνικού κέντρου τέθηκε σε νέα βάση για μια ακόμη φορά με τη δημιουργία ενός δεύτερου ελληνικού κράτους, της Κυπριακής Δημοκρατίας, το 1960.²

Η εμφάνιση της Κυπριακής Δημοκρατίας ως ενός δεύτερου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους αποτελούσε γεγονός πρωτοφανές στην ιστορία του ελληνικού εθνικισμού, γεγονός που δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτό ειδικά από μιν

¹ Κιτρομηλίδης Π. «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο Τσαούσης Δ. επιμέλεια *Ελληνισμός-Ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιοματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983, σελ. 160-161

² Κιτρομηλίδης Π., 1983, ό.π., σελ. 160-161

ανελαστική και άκαμπτη εθνική παράδοση όπως η ελληνική, παρόλο που από τη δημιουργία του ελληνικού κράτους η κυρίαρχη τάση της ελληνικής πολιτικής ιστορίας υπήρξε η ενσωμάτωση αλύτρωτων εδαφών στο ελεύθερο κράτος. Το «ψυχολογικό πλέγμα», που κατά συνέπεια δημιουργήθηκε απέναντι στην ανεξάρτητη Κυπριακή Δημοκρατία, είναι ευεξήγητο γεγονός, που επεσκίασε και δυσχέρανε τις σχέσεις των δύο ελληνικών κρατών. Απέναντι στην πρόκληση της ύπαρξης ενός δεύτερου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, η μητροπολιτική Ελλάδα επιστράτευσε την έννοια του εθνικού κέντρου, που χρησιμοποιήθηκε ως επίκληση εθνικής ορθοδοξίας απέναντι στους ανορθόδοξους τρόπους πολιτικής υπόστασης, που αναζήτησε η Κύπρος. Η θεωρία του εθνικού κέντρου παρέσχε στη μητροπολιτική Ελλάδα το ιδεολογικό άλλοθι για δύο καίριες και ολέθριες συνέπειες του ψυχολογικού πλέγματος απέναντι στην Κύπρο: Πρώτον, ποτέ δεν εκτιμήθηκαν από το εθνικό κέντρο» οι δυνατότητες του ρόλου της Κύπρου για τον ελληνισμό, καθώς ως ανεξάρτητο κράτος η Κύπρος λόγω των πολιτικών της επιλογών και των πολιτισμικών της ιδιαιτεροτήτων θα μπορούσε να επιτελέσει μια εποικοδομητική αποστολή για την προώθηση των ευρύτερων συμφερόντων του ελληνισμού στο χώρο της.¹

Ότι η Κύπρος θα μπορούσε να διαδραματίσει έναν τέτοιο ρόλο δεν υπάρχει αμφιβολία. Το δεύτερο ελληνικό κράτος διέθετε και τους οραματισμούς της ηγεσίας και τις πολιτικές δυνατότητες και τους πόρους του ανθρώπινου δυναμικού, για να δώσει το παρόν του ελληνισμού σε χώρους, όπου οι δεσμεύσεις και οι εξαρτήσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής δεν της επέτρεπαν να κινηθεί. Όμως με εξαίρεση μερικών μεμονωμένων Ελλήνων στοχαστών- εξωελλαδικής προέλευσης -όπως ο Γ. Σεφέρης και ο Γ. Θεοτοκάς, η νεοελληνική σκέψη και η νεοελληνική πολιτική, καθηλωμένες στο γνωστικό πλαίσιο του εθνικού κέντρου, ποτέ δεν υποπτεύθηκαν τέτοιες εναλλακτικές δυνατότητες. Δεύτερο η ανταγωνιστικότητα και η δυσπιστία που δημιουργήθηκαν απέναντι στο δεύτερο ελληνικό κράτος εξαιτίας και των ανορθόδοξων - από ελλαδικής σκοπιάς- τρόπων αυτοσυντήρησης, που αναγκάστηκε η Κύπρος να υιοθετήσει κάτω από την πίεση των ιμπεριαλιστικών απειλών κατά της ανεξαρτησίας και της ακεραιότητάς της, δεν επέτρεψαν την εκπλήρωση του στοιχειώδους καθήκοντος μιας υπεύθυνης εθνικής ηγεσίας: την αναπροσαρμογή πολιτικής και τρόπων σκέψης, με στόχο τη χάραξη ενός πολιτικού προγράμματος

¹ Κιτρομιλήδης Π.,1983, ό.π.,σελ. 162

επιβίωσης του κυπριακού ελληνισμού. Η υπεύθυνη εθνική πολιτική απέναντι στην Κύπρο το 1960- 1964 ήταν η ριζική αναπροσαρμογή της παραδοσιακής ιδεολογίας, για να γίνει συνειδητά αποδεκτή η πραγματικότητα ενός δεύτερου κράτους του ελληνισμού στην ανατολική Μεσόγειο και να μελετηθεί σοβαρά και να μεθοδευτεί η εξασφάλιση της επιβίωσης του κυπριακού ελληνισμού στην ιστορική του κοιτίδα. Μόνο έτσι θα επιτυγχανόταν η ύπαρξη μιας έπαλξης του ελληνισμού στο κατώφλι της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής και θα εξασφαλιζόταν με τη θετική εργασία και το πρακτικό πνεύμα των Κυπρίων και την αδέσμευτη πολιτική της ηγεσίας τους η δημιουργική ελληνική παρουσία στην περιοχή. Τίποτε απ' όλα δεν έγινε. Αντίθετα, από την αποστασία του 1965 και ύστερα το εθνικό κέντρο δεν έκανε τίποτ' άλλο παρά να υπονομεύει συστηματικά την κυπριακή ανεξαρτησία, να απεργάζεται με ποικίλες μορφές τη διχοτόμηση της Κύπρου και να καταστρώνει σχέδια εσωτερικής αποσταθεροποίησης του κυπριακού κράτους, για να ανοίξει τελικά τις πύλες στην εισβολή του Αττίλα. Έτσι το τελικό αποτέλεσμα της θεωρίας του εθνικού κέντρου, που σφυρηλατήθηκε στο κλίμα του ψυχολογικού πλέγματος της δεκαετίας του 1960, ήταν η κληροδότηση στη σπείρα των δικτατόρων του νομιμοποιητικού ιδεολογήματος στη μεθόδευση του εγκλήματος κατά της Κύπρου. Το τραγικότερο είναι ότι δεν έλειψαν οι Κύπριοι συνεργοί, που στο όνομα της δικής τους εκδοχής της Ελλάδας και του ελληνισμού, συνέβαλαν στην επιβολή της νέας Τουρκοκρατίας και στον ξεριζωμό του ελληνισμού από το βόρειο τμήμα της μεγαλονήσου.¹

Η γεωγραφική θέση της Κύπρου μεταξύ Ανατολής και Δύσης επηρέασε τις ιστορικές εξελίξεις και κατ' επέκταση διαμόρφωσε τις κοινωνικές συνθήκες και την πνευματική της δημιουργία. Μία από τις σημαντικές περιόδους της ιστορίας της αποτελεί η Αγγλοκρατία (1878-1960).² Με την έναρξη της Αγγλοκρατίας, με την οποία συμπίπτει η εισαγωγή και λειτουργία του πρώτου τυπογραφείου στην Κύπρο, τίθενται τα θεμέλια της ανάπτυξης της επιτόπιας λογοτεχνικής παραγωγής. Οι λογοτέχνες της Κύπρου συνεχίζουν τους πνευματικούς δεσμούς και την πολιτιστική επαφή με τα κέντρα του Ελληνισμού και δημιουργούν το έργο τους κάτω από την επίδραση των νέων ιδεολογικών και λογοτεχνικών αναζητήσεων που επικρατούν στον ευρύτερο ελληνικό και ευρωπαϊκό χώρο κυρίως μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Την εποχή του Μεσοπολέμου

¹ Κιτρομηλίδης Π., 1983,ό.π., σελ. 161-163.

² Ηροδότου Μ., «Η αποικιοκρατία σε ελληνικά πεζογραφήματα της Κύπρου» στο *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση (1453-1981)* τόμος Α΄, ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999, σελ. 465

εμφανίζονται οι πρώτοι σημαντικοί πεζογράφοι, όπως ο Νίκος Νικολαΐδης , ο Μελής Νικολαΐδης, ο Γιάννης Σταυρινός Οικονομίδης, ο Ανδρέας Γεωργιάδης-Κυπρολέων, και ο Λουκής Ακρίτας(1909-1965). Όλοι τους είναι προσηλωμένοι στην ηθογραφία είτε της υπαίθρου είτε την αστική με κάποιους βαθύτερους κοινωνικούς προβληματισμούς. Το εντυπωσιακό στην εν λόγω Κυπριακή πεζογραφία είναι ότι αν και όλα τοποθετούνται θεματικά στα χρόνια της Αγγλοκρατίας, δεν υπάρχει καμιά άμεση αναφορά στην αποικιοκρατία.¹ Το πιο εντυπωσιακό στοιχείο που εξάγεται από τη μελέτη των πεζογραφημάτων του Μεσοπολέμου είναι η παντελής έλλειψη αναφορών στο θέμα των εθνικών επιδιώξεων και εθνικών προσανατολισμών, που χαρακτήριζαν τον εσωτερικό ρυθμό της κυπριακής κοινωνίας και εξασφάλιζαν την εθνική επιβίωση.² Ίσως το πιο πιθανό είναι ότι οφειλόταν στην επικρατούσα λογοκρισία εκ μέρους της αγγλικής αποικιακής κυβέρνησης, κυρίως μεταξύ 1931-1939, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη ότι πολλοί από τους λογοτέχνες ήταν δημόσιοι υπάλληλοι.³

Υπήρχε κάτι που δε στάθηκε μπορετό να το υποτάξουνε οι ξένοι ένα ταπεινό χτίριο που καλά καλά δεν ξεχωρίζει από τα χαμόσπιτα των χωριών, το δημοτικό σχολείο. Εκεί δούλευε ο δάσκαλος. Μάθαινε στα παιδιά τη γλώσσα τους δίδασκε την Ιστορία, λίγα ποιήματα κι εμβατήρια: «Η Κύπρος μας που διάβαινε τόσους αιώνες σκλάβα»...Και τον εθνικό ύμνο να κλείνει σχεδόν κάθε μάθημα...

Από εδώ αρχίζει μια μεγάλη ιστορία. Θα μας την πουν κάποτε τα αγ'ορια και τα κορίτσια που ανεμίζοντας τις σημαίες, ξεχύθηκαν στις πρώτες διαδηλώσεις. Ξοπίσω φάνηκαν τα μαθητούδια του δημοτικού...

Και μη έχοντας μπόμπες, άρχισαν να ρίχνουν πέτρες, τους «ρότσους» όπως τις λένε στη Κύπρο. Βροχή οι πέτρες πώς να φυλαχτούνε οι άντρες του Χάρτινγκ; Τα παιδιά τους ξανάφεραν τότε στους χρόνους της προϊστορίας. Κωμικοί, γελοίοι φάνηκαν μέσα στα στενοσόκακα, φορεμένοι ασπίδες και κράνη».

Κι έτσι, όταν αρχινούσε ο πετροπόλεμος, άκουγες να κουδουνίζουνε τα σιδερικά, να γίνεται πανηγύρι, να χοροπηδάνε σαν τελώνια τα παιδιά, να γαβγίζουνε τα σκυλιά, κι οι Κυπριώτες να πέφτουνε χάμου και να βαστάνε τη κοιλιά τους από τα γέλια. Κι οι στρατιώτες – τι να κάνουν; -να ντρέπονται, να

¹ Ηροδότου Μ.,1999, ό.π.,σελ.469

² Ηροδότου Μ., 1999, ό.π., σελ. 471

³ Ηροδότου Μ.,1999, ό.π.,σελ. 471

πεθυμούνε ν' ανοίξει η γης να τους καταπιεί, έτσι μπαίγνια που τους κατάντησε ο στρατάρχης τους.

Παράλληλα άρχισε η πρώτη αποφασιστική αναμέτρηση με τη μάχη της σημαίας. Τα παιδιά σκαρφάλωναν, ύψωναν τις σημαίες στα σχολεία, στις εκκλησίες, ψηλά στα καμπαναριά, στα κυπαρίσσια, στα πλατάνια.[...] Ο Χαρτινγκ πρόσταξε να κατεβάσουνε τα προκλητικά σύμβολα της αντίστασης. Η απάντηση ήταν άμεση. Δεν έμεινε άσπρο και γαλάζιο πανί που να μη γίνει σημαία και να μην ανεμίζει στα κατακόρυφα του νησιού.[...] Κι έτσι οι στρατιώτες άρχισαν να σκαρφαλώνουν στα καμπαναριά και στα πλατάνια, να νικήσουν τη σημαία. [...] Προτού την ξεσκίσουνε φρενιασμένοι από την οργή τους, ξάφνου μπροστά τους, είχε υψωθεί άλλη, πιο πέρα άλλη[...][...] Οι εγγλέζοι πέφτουνε χάμου, σπάνε τα παΐδια τους, φωνάζουν πως αυτή δεν είναι δουλειά για στρατιώτες παρά για ανθρώπους του τσίρκου. Έτσι η ελληνική σημαία νίκησε, πλημμύρισε το νησί.[...]

«Το μνημείο της ελεύθερης Κύπρου πρέπει να παριστάνει ένα μελαψό παιδί, μόλις να γίνεται έφηβος, με την πέτρα στο χέρι, όταν το κορμί του δένεται να τη ρίξει κατάστηθα στον τύραννο ενώ πάνω και πίσω από το πάνσοφο κεφάλι του, μέσα από τον όγκο του μαρμάρου, να ξεγράφεται το απαίσιο σχήμα της αγχόνης. Και να στηθεί τούτο το μνημείο μπρος σε κάθε σχολείο της Κύπρου, κάστρο της λευτεριάς».

(Ακρ.Λουκής, τα παιδιά της Κύπρου, Ε' 4^ο 1984:34)

Αποσπασματικό και συγκεχυμένο κείμενο, χωρίς ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο, φιλοδοξεί η τόλμη, η ανδρεία και ο πατριωτισμός των παιδιών της Κύπρου να γίνουν πρότυπο για την υπεράσπιση της πατρίδας και μάλιστα χωρίς φόβο απέναντι στον εχθρό αλλά με χαρά και γέλιο. Όσο κι αν φαίνεται απίστευτο, αναφέρει η Α. Φραγκουδάκη, ο πόλεμος είναι ωραίος. Ο ήρωας – πρότυπο αντλεί απ' αυτόν χαρά και ενθουσιασμό. Ο πόλεμος είναι μια θαυμάσια ευκαιρία, για να βρουν την πλήρη τους έκφραση όλες οι ανθρώπινες αρετές, είναι επίσης χαρούμενος και θριαμβευτικός.¹

¹ Φραγκουδάκη Α., 1978, ό.π., σελ. 110

*Εψές πουρνό μεσάνυχτα στις φυλακής τη μάντρα μες στις κρεμάλας τη
θελιά σπαρτάραγε ο Βαγόρας. Σπαρτάρησε ξεψύχησε, δεν τ' άκουσε κανέναν. Η
μάννα του ήταν μακριά, ο κύρης του δεμένος, οι νιοί συμμαθητάδες του μαύρο
όνειρο δεν είδαν, η ναι που τον ορμήνευε δεν είχε νυχτοπούλι.*

Εψές πουρνό μεσάνυχτα θάψαν τον Ευαγόρα.

Σήμερα Σάββατο ταχιά όλη η ζωή σαν πρώτα. [...]

-Παρόντες όλοι;

-Κύριε, ο Ευαγόρας λείπει.

-Παρόντες, λέει ο δάσκαλος και με φωνή που τρέμει:

-Σήκω, Ευαγόρα, να μας πεις ελληνική ιστορία.[...]

*Παλληκαρίδη, άριστα, Βαγόρα, πάντα πρώτος, στους πρώτους πρώτος
άγγελε πατρίδας δοξασμένης, συ μέχρι χθες της μάννας σου ελπίδα αποκούμπι, και
του σχολειού μας σήμερα Δευτέρα Παρουσία. Τα' πε κι απλώθηκε σιωπή πα' στα
κλαμένα νιάτα, που μπρούμιτα γεμίζανε της τάξης τα θρανία, έξη απ' εκείνο τ'
αδειανό, παντοτινά γεμάτο.*

(Φ.Βαρέλης, Ευαγόρας Παλληκαρίδης, ΣΤ' 3^ο 1985:120)

Οι ομάδες που ασκούν την εξουσία δομούν ή αναδομούν το εθνικό παρελθόν, που εμπνέει αγάπη στους πολίτες για τη πατρίδα τους η οποία συχνά φτάνει στην αυτοθυσία. Τα πολιτισμικά προϊόντα του εθνικισμού-ποίηση, μυθιστόρημα, δείχνουν καθαρά αυτή την αγάπη με χίλιες διαφορετικές μορφές και τρόπους. Ταυτίζονται και ενώνονται με φυσικούς δεσμούς οι οποίοι, καθόσον δεν είναι αντικείμενα επιλογής, περιβάλλονται από ένα φωτοστέφανο ανιδιοτέλειας. Το να πεθαίνει κανείς για την πατρίδα του, την οποία συνήθως δεν έχει επιλέξει, περικλείει ένα εθνικό μεγαλείο που δεν έχει αντίστοιχό του. Οι μεγάλοι πόλεμοι αυτού του αιώνα αποτελούν κάτι εξαιρετικό, όχι τόσο γιατί επέτρεψαν στους ανθρώπους να σκοτώνουν σε μια κλίμακα, η οποία δεν είχε προηγούμενο, όσο γιατί ένας κολοσσιαίος αριθμός ανθρώπων πείσθηκαν να θυσιάσουν τη ζωή τους. Η ιδέα της ύστατης θυσίας συνδέεται άρρηκτα με την ιδέα της αγνότητας μέσω του θανάτου. Το να δώσει κάποιος τη ζωή του για την επανάσταση αντλεί επίσης το

μεγαλείο του από το βαθμό στον οποίο εκλαμβάνεται ως κάτι αγνό στην ουσία του.¹

*Όση χαρά μας χάριζες κι όσο όνειρο κι ελπίδα
τόσο καημό μας πότισες, μικρή γλυκιά πατρίδα.*

*Θρηνώ τον Πενταδάχτυλο τον τουρκοπατημένο,
Θρηνώ τα' αμούστακο παιδί τ' αδικοσκοτωμένο.*

*Καρδιά, που πριν δε λυγίζεις, πώς τόσο πια λυγίζεις,
καρδιά που δε μ' απέλπιζες, πως τόσο μ' απελπίζεις;*

*Τόσο καημό μου φόρτωσαν που πώς να τον σηκώσω,
Τέτοιο μαχαίρι στην καρδιά πώς να το ξεκαρφώσω;*

*Όμως ελπίδα κελαηδά, μικρό πουλάκι ελπίδα,
Πως είν' αδούλωτη βαθιά μες στην καρδιά η πατρίδα.*

(Κ.Μόντης, Τουρκική Εισβολή, Στ' 3^ο 1985:122)

*Οι Έλληνες της βόρειας Κύπρου υποχρεώθηκαν από τον τουρκικό στρατό
ν' αφήσουν τα σπίτια τους και να καταφύγουν πρόσφυγες στο ελεύθερο τμήμα του
νησιού.*

[...]

*Μήνες και μήνες λογαριάζαμε μαζί τούτο το ταξίδι. Λέγαμε πως, σαν δοθούν
οι άδειες, μαζί θα στο σπιτάκι μας και στο χωριό μας. Γιατί λοιπόν τώρα όλο μου
βρίσκει δικαιολογίες κι όλο μου λέει πως δεν μπορεί;*

(Κ.Πουλχερίου, Το πατρικό σπίτι, Δ' 1^ο 1984:68)

¹ Anderson B., 1997, ό.π.,σελ. 213-215

Όμως το θαυμαστό παραμύθι του Μεγάλου Κύπριου λαϊκού ζωγράφου δεν τελείωσε όμορφα ακόμα όπως τα παραμύθια. Τον Αύγουστο του 1974 οι Τούρκοι μπήκανε στην Κύπρο, μπήκανε και στην Άσσια, και όπως γίνεται πάντα στον πόλεμο, που τίποτε δε σέβεται, ούτε τέχνη, ούτε γεράματα, ούτε ανθρώπινες ζωές, ρήμαξαν και σκότωσαν αθώους. Ανάμεσά τους ήταν και ο γέρο Κάσσιαλος, αυτός που τόσο τραγούδησε την ελευθερία της Κύπρου και τις ομορφιές της . Όμως αν εκείνος πέθανε μένουν αθάνατες οι εικόνες του, σαν και εκείνα τα αρχαία που 'βλεπε γύρω του μικρός και που μιλούν ακόμα για κείνους που ζήσανε πέντε χιλιάδες χρόνια πριν από εμάς .

(Τ.Μιλλιέξ, Ο Κυρ Μιχάλης Κάσσιαλος, Ε΄ 2^ο 1984:127)

Οι εθνικές και διεθνείς εικόνες συνιστούν δίπολα, με ιδιαίτερα θετική την εικόνα του εθνικού «εαυτού» και αρνητική αυτή των εθνικών άλλων, ειδικά αν πρόκειται για αντίπαλο. Είναι γνωστή η «εικόνα του εχθρού», που είναι συνήθως κατοππική, δηλαδή όπως βλέπουν οι Έλληνες τους Τούρκους έτσι βλέπουν λίγο πολύ οι Τούρκοι τους Έλληνες.¹ Οι εθνικές και διεθνείς εικόνες πολύ δύσκολα αλλάζουν, γιατί αποτελούν τον απαραίτητο «γνωστικό χάρτη», για να κατανοηθεί η περίπλοκη και αντιφατική διεθνής πραγματικότητα. Επίσης αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα της θετικής εθνικής ταυτότητας και δεν γίνεται ανεκτή από το κοινωνικό σύνολο η παρέκκλιση από αυτές. Οι εθνικές εικόνες αποκτώνται στο στάδιο της πολιτικής κοινωνικοποίησης, ειδικά στα σχολεία, όπου μαθαίνει κανείς να είναι ένθερμος πατριώτης. Πέρα από τις ενδογενείς αυτές αιτίες, που παράγουν και συντηρούν τις εσφαλμένες εικόνες, υπάρχουν και λόγοι που θα μπορούσαν να ονομαστούν εξωγενείς ή πολιτικά λειτουργικοί. Η ύπαρξη ενός αδυσώπητου αντιπάλου συμβάλλει στην εσωτερική συνοχή, στην ομοφυχία και στο κοινό όραμα, αποσπά όμως την προσοχή από τα εσωτερικά προβλήματα, από την ανικανότητα της κυβέρνησης και επιτρέπει μεγάλες θυσίες για την πατρίδα.²

¹ Ηρακλείδης Α. «Οι εικόνες του εθνικού εαυτού και του άλλου στις διεθνείς σχέσεις: η περίπτωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής», Σύγχρονα Θέματα τ.54, 1995 σελ. 29

² Ηρακλείδης Α., 1995,ό.π., σελ. 29

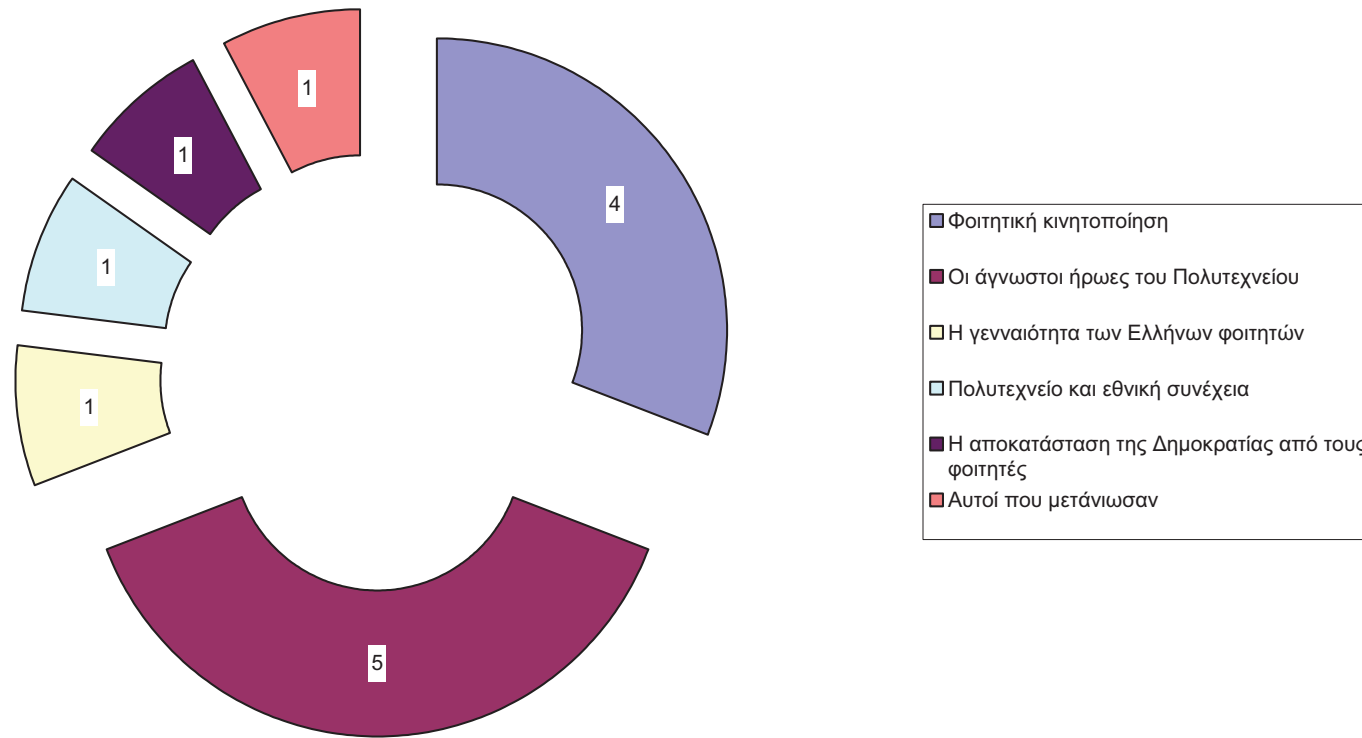
Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο που παρουσιάζεται στο παρακάτω απόσπασμα δίδεται, χωρίς να αναφέρονται οι λόγοι που οδήγησαν στην εν λόγω εισβολή και στην κατάληψη του βορείου τμήματος της Κύπρου στις 23 Ιουλίου 1974, γεγονός που συνδέεται με το στρατιωτικό καθεστώς που ανατράπηκε στην Ελλάδα από το βάρος της ήττας των Ελλήνων στην Κύπρο, ενώ είχε προηγηθεί το αντιπραξικόπημα του ταξίαρχου Δ. Ιωαννίδη, οκτώ μέρες μετά τα γεγονότα του Πολυτεχνείου, ανατρέποντας τον Γ. Παπαδόπουλο. Ένας από τους λόγους του Ιωαννίδη ήταν και η λύση του Κυπριακού προβλήματος μέσα στα νατοϊκά πλαίσια: ένα τμήμα της Κύπρου θα προσαρτιόταν στην Τουρκία και το υπόλοιπο, το μεγαλύτερο, θα ενωνόταν με την Ελλάδα. Στην προσπάθειά του να εφαρμόσει αυτό το σχέδιο, επιχείρησε στις 15 Ιουλίου το πραξικόπημα κατά του προέδρου Μακαρίου και τη δολοφονία αυτού. Η απόπειρα για την εφαρμογή των σχεδίων του απέτυχε, διότι ο πρόεδρος Μακάριος επέζησε, παρά την ανατροπή του. Η διχοτόμηση της Κύπρου μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας ή, όπως χαρακτηρίζεται διαφορετικά, η διπλή ένωση δεν επιτεύχθηκε. Η Τουρκία όμως εισέβαλε στην Κύπρο με το πρόσχημα να επιβάλει την τάξη, και κατέλαβε το 36,5% του νησιού. Η χούντα του Ιωαννίδη, η οποία μέσα από τη λύση του εθνικού προβλήματος της Κύπρου ήθελε να αποσπάσει τη συναίνεση του ελληνικού λαού, εμφανιζόμενη ως θριαμβεύτρια, δεν μπόρεσε να σηκώσει ηθικά το βάρος της εθνικής ήττας και κατέρρευσε. Σ' αυτό συνέβαλε και η αδυναμία της να ανταπαντήσει στην τουρκική απειλή με το στρατό, ο οποίος δεν ήταν έτοιμος για πολεμικές επιχειρήσεις.¹

Στον πίνακα Β4 οι πέντε αναφορές που σχετίζονται με την ηρωϊκή αντίσταση του Κυπριακού λαού, τη θυσία των Κυπρίων, το θρήνο, την κυπριακή προσφυγιά και την εθνική συνέχεια είναι ισοκατανεμημένες.

¹ Μαντόγλου Α., 1995, ό.π., σελ. 254

B5. Η αντίσταση στη δικτατορία

B5. Η αντίσταση στη δικτατορία

Η κοινωνική μνήμη μπορεί να παρέχει όχι μόνο ιστορικά στοιχεία, αλλά και μερικούς από τους όρους για την κατανόηση αυτών των στοιχείων. Έτσι από μια άποψη αποτελεί ιστορία θεωρημένη με διαφορετικό τρόπο. Αναφέρεται σε ένα συνεχή λόγο πάνω σε παρελθόντα γεγονότα και σχέσεις που συντελούνται στο πλαίσιο μιας ομάδας ανθρώπων. Αποτελεί τον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνουν και χρησιμοποιούν το παρελθόν τους στο παρόν. Η μνήμη αποτελεί έναν όρο, ο οποίος παραπέμπει εξ ορισμού κάποιον όχι μόνο στο παρελθόν αλλά και στη «σχέση παρόντος-παρελθόντος». Η βιωμένη εμπειρία περιλαμβάνει την εξέγερση του Πολυτεχνείου, καθώς εμπίπτει στις κατηγορίες των πολέμων, των αντιστασιακών αγώνων, των εμφυλίων ή των οικονομικών κρίσεων.¹ Η βιωμένη εμπειρία αναγκάζει τους ανθρώπους να σκέπτονται με νέους τρόπους, να επανεξετάζουν το συσχετισμό δυνάμεων, το νόμο, καθώς οι αλλαγές που προκύπτουν από τις βιωμένες συνθήκες και τη νέα σκέψη δημιουργούν τη νέα, μεταλλαγμένη «εμπειρία», δηλαδή διαφορετικές βιωμένες εμπειρίες και νέους τρόπους αντίληψης. Η πρόσβαση σε αυτό το είδος της εμπειρίας επιτυγχάνεται εν μέρει με τη θεώρηση της κοινωνικής μνήμης. Αποτελώντας ένα είδος λόγου, τόσο πάνω στο παρελθόν όσο και πάνω στο παρόν, η κοινωνική μνήμη μπορεί να συμβάλει στην επισήμανση των συγκρούσεων, που εκδηλώνονται σε μια κοινότητα ή μεταξύ της κοινότητας και της «εξωτερικής» κυρίαρχης κοινωνίας.²

Με την καθιέρωση του εορτασμού της επετειακής εξέγερσης του Πολυτεχνείου, την 17^η Νοεμβρίου, δίνεται η παρακάτω ενότητα, χωρίς να αναφέρεται το πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο για τη στρατιωτική χούντα που είχε επιβληθεί στην Ελλάδα ύστερα από το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου του 1967, Επίσης δεν δίνεται το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο της περιόδου 1941-1967 γεγονός που οδήγησε στο ιστορικό μίσος του ελληνικού λαού ενάντια στη δεξιά και ιδιαίτερα στο ακροδεξιό της τμήμα. Το μίσος αυτό δημιουργήθηκε μετά το 1944, με την αρπαγή της πολιτικής εξουσίας από τη δεξιά που συνεργάστηκε, σε μια πρώτη φάση, με τη Μεγάλη Βρετανία και, σε μια δεύτερη, με τις Η.Π.Α., παραβιάζοντας τη θέληση του ελληνικού λαού.

Οι φοιτητές, οι οποίοι αποτελούσαν στοιχείο του ελληνικού λαού, εξέφρασαν το μίσος τους μέσα από την εξέγερση κάνοντας ανοιχτή κριτική στο στρατιωτικό καθεστώς που ανέκοψε τους λαϊκούς αγώνες που είχαν αναπτυχθεί

¹ Collard A., «Διερευνώντας την Κοινωνική Μνήμη», στο *Ανθρωπολογία και Παρελθόν, Συμβολή στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, επιμ. Παπαταξιάρχης Ευθ.-Παραδέλλης Θ, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993,σελ.362

² Collard A., 1993,ό.π., σελ. 363

κατά την περίοδο 1962-1967, χωρίς να έχει τη νομιμοποίηση της λαϊκής συνείδησης.¹ Η ανάδυση της φοιτητικής ενεργούς μειονότητας υπό την έννοια ότι ένα άτομο ή μια κοινωνική ομάδα, που δεν συμμετέχει στην εξουσία και έρχεται σε σύγκρουση μ' αυτή, με σκοπό να διαδώσει καινούριους κανόνες και αξίες, όπως συνέβη με του εξεγερθέντες φοιτητές του Πολυτεχνείου², κατά την Α. Μαντόγλου μπορεί να γίνει κατανοητή, αν τη δούμε από τη μαζικοποίηση του ελληνικού πανεπιστημίου κατά τη μεταπολεμική περίοδο. Η μορφή που πήρε, δηλαδή ο τρόπος συγκρότησής της, μόνο από τη σύγκρουσή της με τη στρατιωτική δικτατορία και σε σχέση με τα προβλήματα, πάνω στα οποία αρθρώθηκε η συγκρότηση της συγκεκριμένης ενεργούς μειονότητας, δεν είναι παρά μια μορφή αντίστασης της κοινωνικής ομάδας των φοιτητών, στην προσπάθειά τους να συγκροτηθούν σε ιστορικό υποκείμενο, συγκρουόμενο με τους ιστορικούς αντιπάλους.³

Οι φοιτητές κάνουν γενική έκκληση στον ελληνικό λαό να αγωνιστεί για την πτώση της χούντας, καθότι αυτή επέβαλε, μέσα από μια «τρομοκρατική πράξη», το πολιτικό της καθεστώς, χωρίς να αποσπάσει τη συναίνεση του ελληνικού λαού. Αυτή η απουσία της συναίνεσης μπορεί να γίνει αντιληπτή, τόσο μέσα από ένα σύνολο αντιδικτατορικών, ατομικών ή συλλογικών, πράξεων, όσο και μέσα από μαζικές κινητοποιήσεις. Οι αντιδικτατορικές πράξεις αναφέρονται στο γεγονός ότι στην περιφέρεια των Αθηνών μόνο, κατά τη δικτατορική περίοδο (1967-1974), εξερράγησαν ή τοποθετήθηκαν 174 βόμβες, χωρίς την παραμικρή αντίδραση του κόσμου, που, σε διαφορετικές περιπτώσεις, θα είχε χαρακτηρίσει αυτές τις πράξεις τρομοκρατικές, αλλά και στην απόπειρα δολοφονίας του Γεωργίου Παπαδόπουλου από τον Αλέξανδρο Παναγούλη στις 13 Αυγούστου του 1968. Επίσης οι κηδείες του Γ. Παπανδρέου (1968), του Γ. Σεφέρη (1971), οι εκδηλώσεις της 28^{ης} Οκτωβρίου του 1971, η κατάληψη της Νομικής το Φλεβάρη του 1972 έδωσαν στον ελληνικό λαό την ευκαιρία να εκδηλώσει τη διαφωνία του απέναντι στη χούντα.⁴ Ο ελληνικός λαός ανταποκρίθηκε στην έκκληση των φοιτητών και άρχισε να συγκεντρώνεται στους χώρους του Πολυτεχνείου. Το απόγευμα της Τετάρτης οι συγκεντρωμένοι ήταν περίπου 3000-4000. Γύρω στις 8:00 μ.μ. ο αριθμός έφτασε τις 10.000 και στις 9:00 μ.μ. ξεπέρασε τις 20.000. Η

¹ Μαντόγλου Ά., *Η εξέγερση του Πολυτεχνείου-Η συγκρουσιακή σχέση ατόμου και κοινωνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1995, σελ. 22 και 154-156

² Μαντόγλου Ά., 1995, ό.π., σελ. 188

³ Μαντόγλου Ά., 1995, ό.π., σελ. 178

⁴ Μαντόγλου Α., 1995, ό.π., σελ. 158

επιτυχία της έκκλησης και της κατάληψης είχε καταλυτικό ρόλο στη διγνωμία μεταξύ των φοιτητών. Οι φοιτητικές παρατάξεις που πρόσκεινταν στο Κ.Κ.Ε., στο Κ.Κ.Ε εσωτερικού και το ΠΑΚ (ασταθή μειονότητα) δεν συμφωνούσαν με την κατάληψη του Πολυτεχνείου που υποστήριζε το ΕΚΚΕ, η ΟΜΛΕ (οργάνωση μαρξιστών λενινιστών), η ΟΣΕ (οργάνωση σοσιαλιστική επανάσταση) και η μάζα (σταθερή μειονότητα). Η Α. Μαντόγλου¹ ονομάζει την ομάδα Α ασταθή μειονότητα και την ομάδα Β σταθερή μειονότητα. Οι φοιτητές που έφτασαν από τη Νομική στο Πολυτεχνείο κλείστηκαν μέσα στο προαύλιο και άρχισαν να συγκρούονται με την αστυνομία ρίχνοντας νεράντζια και φωνάζοντας συνθήματα. Εκεί μπήκε και το θέμα της κατάληψης από φοιτητές της σταθερής μειονότητας, τους «υπεραριστερούς» ή «αριστεριστές» ή «επαναστατική αριστερά», όπως τους ονόμαζαν. Με πρωτοβουλία τους συγκροτήθηκε εξαμελής συντονιστική επιτροπή, με στόχο την προώθηση και την προετοιμασία της κατάληψης. Στο μεταξύ, οι φοιτητές που ανήκαν στην ασταθή μειονότητα (ομάδα Α) προσπάθησαν να πείσουν τους συγκεντρωμένους στο Πολυτεχνείο να εγκαταλείψουν τους χώρους με το πρόσχημα ότι εμποδίζουν την πραγματοποίηση των γενικών συνελεύσεων. Γύρω στις 6.00 το απόγευμα, η ίδια ομάδα (Α) θα αποπειραθεί να διαλύσει τους συγκεντρωμένους, διαδίδοντας ότι επίκειται επίθεση της αστυνομίας και φέρνοντας το επιχείρημα ότι η συγκέντρωση είναι η «ανεύθυνη» και προκαλεί την αστυνομία και την κυβέρνηση. Η τελευταία προσπάθειά τους να πείσουν τον κόσμο να υποχωρήσει ήταν να φωνάζουν, στη γωνία Πατησίων και Στουρνάρη, ότι μεταξύ των συγκεντρωμένων υπάρχουν προβοκάτορες. Μετά απ' αυτή την αποτυχημένη προσπάθεια και την άρνησή τους να συμμετάσχουν στη Συντονιστική Επιτροπή εγκατέλειψαν επιδειχτικά το Πολυτεχνείο, λέγοντας ότι διαχωρίζουν τη θέση τους, διότι η κατάληψη είναι «ανεύθυνη» και «τυχοδιωκτική». Η ομάδα Α φεύγοντας από το Πολυτεχνείο συγκεντρώθηκε στο Σύλλογο Στερεοελλαδιτών και έθεσε το θέμα να καταγγείλει την ομάδα Β (σταθερή μειονότητα) και την πρωτοβουλία της κατάληψης στον τύπο. Εν τω μεταξύ, οι κλεισμένοι φοιτητές μέσα στο κτίριο του Πολυτεχνείου άρχισαν να φωνάζουν συνθήματα. «Συμπαραράσταση, λαέ», «Όλοι μαζί μας», «Κάτω η Χούντα» «Λαέ, σπάσε τον κλοιό». Τα συνθήματα ώρα με την ώρα διαμορφώνονταν και έπαιρναν άλλες διαστάσεις, με τον κόσμο να μαζεύεται έξω από το Πολυτεχνείο. Μαθητές, σπουδαστές και πολίτες ενώνονται με τους φοιτητές. Η εξέλιξη των γεγονότων και

¹ Μαντόγλου Α., 1995, ό.π., σελ. 189-191

η επιτυχία της κατάληψης θα κάνει την ασταθή μειονότητα να αλλάξει γραμμή. Τόσο η σταθερή συμπεριφορά της ομάδας Β(σταθερή μειονότητα), η οποία εκφραζόταν από την άκαμπτη επιλογή της, τη σιγουριά της, την επιμονή της, την αυτονομία της και την όξυνση του αυθόρμητου θυμού της, όσο και η συρροή του πλήθους έκαναν την ασταθή μειονότητα να υποχωρήσει και να επιστρέψει το ίδιο βράδυ στο Πολυτεχνείο, για να συμμετάσχει στη δημιουργία των γεγονότων. Σε πρώτη φάση δεν υπάρχει συγχρονική σταθερότητα στο εσωτερικό της μειονότητας. Υπάρχει διαφωνία, έλλειψη κοινωνικής συναίνεσης, ενδο-ομαδική όξυνση μεταξύ των μελών της μειονότητας ως προς τη λήψη των αποφάσεων και την έκφραση των θέσεων τους. Ο καταλυτικός ρόλος όμως της κοινωνικής επιρροής με τη συρροή του πλήθους, αλλά και με την ανυποχώρητη στάση του συνόλου των φοιτητών, των μη οργανωμένων έκανε την ασταθή μειονότητα να αλλάξει στάση και συμπεριφορά και να επανέλθει στο Πολυτεχνείο. Οι κοινωνικές ομάδες σημειώνει εύστοχα η Α. Μαντόγλου δεν ενδιαφέρονται μόνο να παίξουν κυρίαρχο ρόλο στην ιστορική κίνηση, ενδιαφέρονται κυρίως να μην είναι απύσες από τη δημιουργία της ιστορίας και όταν ακόμα έχουν τον τελευταίο λόγο. Η συρροή του πλήθους και το ανυποχώρητο της στάσης των έγκλειστων στο Πολυτεχνείο δεν υπήρξαν παρά στο βαθμό που η σταθερή μειονότητα, μέσα από τον αυθορμητισμό και την αποφασιστικότητά της, λειτούργησε σαν πόλος έλξης. Η επιστροφή της ασταθούς μειονότητας δε θα μπορούσε να είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την ύπαρξη αυτής της σύνθετης σχέσης της σταθερής μειονότητας και του πλήθους. Αν η συρροή του πλήθους επέδρασε άμεσα στην αλλαγή της συμπεριφοράς της ασταθούς μειονότητας, η σταθερή μειονότητα επέδρασε έμμεσα, γιατί χωρίς την επιμονή της οι διαδικασίες θα είχαν ανακοπεί.¹

Επίσης το κοινωνικό υποκείμενο δεν αποτελεί μόνο το στόχο ή την πηγή της κοινωνικής επιρροής. Μπορεί να είναι και το ένα και το άλλο συγχρόνως σε διαφορετικό βαθμό, επηρεάζων και επηρεαζόμενος. Οι φοιτητές επηρέαζαν τον κόσμο με τη στάση και τη συμπεριφορά τους, αλλά ταυτόχρονα, και στο βαθμό που ο κόσμος κατέβαινε στους χώρους του Πολυτεχνείου, επηρέαζονταν και οι ίδιοι. Η συρροή δηλαδή του κόσμου και η έκδηλη αντιδικτατορική συμπεριφορά του επηρέαζε τους φοιτητές, οι οποίοι εκδήλωναν πιο άκαμπτα, πιο τολμηρά και επίμονα τις θέσεις τους.²

¹ Μαντόγλου Α.,1995, ό.π.,σελ. 193-194

² Μαντόγλου Α.,1995, ό.π., σελ. 248

Εδώ Πολυτεχνείο... Εδώ Πολυτεχνείο... Ελληνικό λαέ, η νίκη μας είναι κοντά... Όλος ο λαός να κατέβει στους δρόμους της Αθήνας...Γενική κινητοποίηση... Πρέπει να νικήσουμε. Ή τώρα ή ποτέ...Εδώ Πολυτεχνείο... Εδώ Πολυτεχνείο ... Λαέ της Αθήνας. Δείξε τη δύναμή σου. Κατέβα στο δρόμο... Τα ελπιδοφόρα μηνύματα μας έρχονται από παντού ... Είμαστε όλοι εδώ στο Πολυτεχνείο ψύχραιμοι... Λαέ της Αθήνας, με ψυχραιμία και ηρεμία κατέβα στους δρόμους για να αγωνισθείς...

(Γιάννου Γ. Γενική έκκληση Δ' 1^ο 2010: 54)

« Εδώ Πολυτεχνείο!

Σας μιλάει ο ραδιοφωνικός σταθμός των ελεύθερων αγωνιζόμενων φοιτητών, των ελεύθερων αγωνιζόμενων Ελλήνων .Είμαστε ο μόνος σταθμός που μετά από έξι χρόνια δικτατορίας στην Ελλάδα μπορεί να λέει ελεύθερα την αλήθεια. Αυτή τη στιγμή στην Αθήνα πανηγυρίζει όλος ο λαός. Χτυπούν οι καμπάνες χαρμόсуνα παντού, γιατί αυτή γεννιέται και σημαίνει η ώρα της λευτεριάς».

(Ζωρζ Σαρή, *Εδώ Πολυτεχνείο*, Ε'2^ο 1984:43 και Στ'1^ο 2010 :72)

Μια ομάδα φοιτητών έβαλε σε λειτουργία ένα ραδιοφωνικό σταθμό, ισχύος 250 watt, ο οποίος άρχισε να εκπέμπει. Η φωνή των φοιτητών ακουγόταν σ' όλο το λεκανοπέδιο Αττικής. Η ενεργής μειονότητα, με την πρόκληση της σύγκρουσης και με τη σταθερή και αποφασιστική διατήρησή της, έκανε ανοιχτή επίθεση στην εξουσία, την έβαζε σε μια ασυνήθιστη θέση. Από τη στιγμή αυτή η μειονότητα, δε θα ξεκουραζόταν αλλά όμως ούτε και η εξουσία. Σκοπός των φοιτητών δεν ήταν τόσο να καθοδηγήσουν τον αντιδικτατορικό αγώνα, όσο να δημιουργήσουν τις συνθήκες, οι οποίες θα οδηγούσαν στην πτώση της δικτατορίας. Οι φοιτητές δεν όριζαν τους εαυτούς τους ως ένα ιστορικό υποκείμενο, που θα μπορούσε να παίξει έναν ηγετικό ρόλο. Διακατέχονταν από τις κυρίαρχες ιδεολογίες, που ήθελαν τους αντιδικτατορικούς αγώνες να καθοδηγούνται από τις τάξεις των αστών και εργατών. Έδιναν στον εαυτό τους το ρόλο του καταλύτη, πράγμα που φαίνεται και από το ότι κάλεσαν τα δημοκρατικά και αντιδικτατορικά κόμματα «να κάνουν κοινό πρόγραμμα» για τον καθορισμό του ιστορικού προσανατολισμού.¹

¹ Μαντόγλου Α.,1995, όπ.,σελ. 220-226

«Εδώ Πολυτεχνείο! Σας μιλάει ο ραδιοφωνικός σταθμός των ελεύθερων αγωνιζόμενων φοιτητών, των ελεύθερων αγωνιζόμενων Ελλήνων.»

Και κάποτε ακούσαμε τον ορυμαγδό των τάνκς, που έρχονταν απ' την Αλεξάνδρας. Κατεβήκαμε και σου ανοίξαμε την πόρτα του σπιτιού μας. Όχι μονάχα εμείς, μα όλοι όσοι σε λάτρευαν. Αυτό ήταν το ελάχιστο. Ενώ άλλοι κάναν μεγάλες θυσίες για σένα. [...]

(Γ.Ιωάννου, Εδώ Πολυτεχνείο, ΣΤ' 2^ο 1985:26)

Οι φοιτητές βγήκαν από τη σιωπή. Σ' ένα περιβάλλον, όπου όλα ελέγχονταν, συμπεριφέρθηκαν ως ελεύθεροι πολίτες, δημιουργώντας μια κοινωνικο-πολιτική ανισορροπία. Εναντιώθηκαν ανοιχτά στο στρατιωτικό καθεστώς και αφιερώθηκαν σ' αυτή τους την επιλογή σε τέτοιο βαθμό, ώστε να υποστούν θυσίες. Τη δύναμη την αντλούσαν από τη μεγάλη αξία που είχε γι' αυτούς τους ίδιους η πράξη τους. Από τα τελευταία μηνύματα που έστειλαν φαίνεται καθαρά ότι στάθηκαν στο ύψος των περιστάσεων και αφήφησαν ακόμα και το θάνατο.¹

Ελληνικέ λαέ, πρέπει να μας συμπαρασταθείς. Σήμερα, αυτή τη στιγμή πώς είναι δυνατόν να κοιμηθείς όταν τα τανκς στέκουν μπροστά στις πύλες του Πολυτεχνείου και σημαδεύουν τα παιδιά σου;

Τα τανκς κατέβηκαν.

Ποια παιδιά σημαδεύουν;

Ποια παιδιά έχουν ξεκουμπώσει τα πουκάμισά τους και περιμένουν τις σφαίρες; Τα παιδιά της Αθήνας, τα δικά μας παιδιά.

(Σαρή Ζωρζ, Εδώ Πολυτεχνείο, ΣΤ' 1^ο 2010 :73)

Οι εξεγερθέντες προσπάθησαν να κινητοποιήσουν το λαό, μέσα από αναπαράστασεις που ενεργοποιούν οι λέξεις φοιτητές, νιάτα, προκοπή και μέλλον

¹ Μαντόγλου Α.,ό.π.,σελ. 235

της Ελλάδας και οι φράσεις «Τα παιδιά σας γεννήθηκαν λεύτερα» «Τα παιδιά σας είναι άοπλα», «Τα τανκς σημαδεύουν τα παιδιά σου».¹

*Κι άδειασε η γη σαν αγκαλιά. Ο πιο μικρός, ο πιο λιανός
Της μάνας ο στερνός ο γιος
Πήγε και βρήκε τα παιδιά, του άνοιξαν την αγκαλιά.
[...]
Ο πιο μικρός, λιγνός, ξανθός
Άξαφνα βρέθηκε εμπρός
Πέρασε η σφαίρα την καρδιά*

(Μητροπούλου Κ. Ο πιο μικρός ΣΤ΄ 2^ο 1985: 27)

Οι εξεγερθέντες δεν πίστεψαν ότι η χούντα θα έκανε χρήση των αρμάτων και συνέχιζαν τον αντιδικτατορικό τους αγώνα. Η εξουσία όμως ήταν αδίστακτη, γιατί αισθάνθηκε να κλονίζεται. Μετά την προθεσμία των δέκα λεπτών το τανκ όρμησε στην κεντρική σιδερένια πύλη του Πολυτεχνείου και άρχισαν να συγκρούονται με τους φοιτητές.²

*Η σφαίρα που σε σκότωσε
Πέρασε δίπλα απ' την καρδιά μου, δίπλα απ' την καρδιά μου σ' έθαψαν,
απάνω στον τάφο σου χτυπά.
(Κ.Μόντης, Άγνωστος Αγωνιστής, Ε΄ 2^ο 1984: 46 και Ε΄1^ο 2010:68)*

*Απλοί και ανώνυμοι αγωνιστές ο ηρωισμός των οποίων υπήρξε
αυθόρμητος και απaráμιλλος.*

*Δίχως τουφέκι και σπαθί, με τον ήλιο στο μέτωπο,
Υπήρξατε ήρωες και ποιητές μαζί. Είστε το Ποίημα.*

(Ν.Βρεττάκος, Μικρός τύμβος, Ε΄1^ο 2010: 68)

¹ Μαντόγλου Α.,ό.π., σελ. 248

² Μαντόγλου Α.,ό.π.,σελ. 249

*Κοίτα με στα μάτια κι έλα πιο κοντά,
Αγια καρδιά κι αγαπημένη,
Άκουσα κι απόψε πόρτα να χτυπά
Πέτρες θα κυλάν οι πεθαμένοι.*

*Πού είσαι, Πέτρο; Πού είσαι, Γιάννη;
Στου κάτω κόσμου το σιντριβάνι.
Νεράκι πίνω να λησμονήσω.
Γύρισε πίσω. Γύρισε πίσω.*

(Ν. Γκάτσος, Κοίτα με στα μάτια. Ε΄1^ο 2010:68)

Το εθνικό πάνθεο, των ανώνυμων ή άγνωστων ηρώων, περιλαμβάνει διάφορες μορφές της εθνικής ιστορίας ή της εθνικής καθημερινότητας, τις οποίες η εθνικιστική ιδεολογία αναδεικνύει παραδειγματικά, με σκοπό να καταδείξει το μεγαλείο της ψυχής του έθνους. Πρόκειται συνήθως για αποπροσωποποιημένους χαρακτήρες, που συμπυκνώνουν τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας και καλούνται να παίξουν τυποποιημένους ρόλους στο εθνικό δράμα, όντας περισσότερο συνθετικά κατασκευάσματα παρά αντίγραφα κάποιου μακρινού πρωτοτύπου.¹

*Πίσω απ' τα κάγκελα ελεύθεροι χιλιάδες
Στο δρόμο περπατάει αργά η φοβέρα
Πίσω απ' τα σίδερα ονειρεύονται μανάδες
Παιδιά που έχουνε αλλάξει σε μια μέρα.
[...]
Πίσω απ' τα κάγκελα φωνές που δε φοβούνται
Και μοιάζουν θάλασσα που πλέει ένα καΐκι*

*Πίσω απ' τα σίδερα τα μάτια της γενιάς τους
Χαμογελάνε σ' ένα φως που ξημερώνει*

(Μητροπούλου Κ. Τα κάγκελα Δ΄ 1^ο 2010:55)

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,133-134

Το Πανεπιστήμιο κατά τον A. Touraine, δεν είναι ένας θεσμός τοποθετημένος έξω από τα προβλήματα ανάπτυξης, γι' αυτό οι κοινωνικές συγκρούσεις γενικής σημασίας εμφανίζονται μέσα σ' αυτό. Εάν είχαν βιωθεί ως εσωτερικά προβλήματα του Πανεπιστημίου θα έχαναν την ουσία και το περιεχόμενό τους. Το Πανεπιστήμιο είναι ο πιο ευνοημένος τόπος σχηματισμού νέων κοινωνικών αγώνων, διότι οι κοινωνικοί καταναγκασμοί είναι λιγότερο ισχυροί από αλλού, διότι η κίνηση των ιδεών προηγείται της οργάνωσης των πολιτικών αγώνων, διότι ο κοινωνικός ρόλος της γνώσης είναι γενικό πρόβλημα. Το πανεπιστήμιο, όπου είναι συνδεδεμένα το κίνημα της έρευνας και η εξέγερση της νεολαίας, είναι η μόνη μεγάλη οργάνωση που μπορεί να αποτελέσει μια δύναμη αμφισβήτησης των πολιτικών και οικονομικών μηχανισμών.¹

Σε μια στιγμή παραμερίζει το πλήθος. Μαζί του κι εμείς. Παραμερίζουμε για να περάσει μια εικόνα ζωής νιογέννητη κι αυτή, φερμένη όμως από πολύ παλιά παραμύθια:

Ένας άντρας – ο πατέρας πρέπει να είναι – και στο σβέρκο του καθισμένο ένα μικρό παιδί. Πολύ μικρό. Περνούν αμίλητοι ανάμεσά μας και το παιδί από ψηλά, μ' ένα πρόσωπο σοβαρό, κοιτάζει όλους μας αμίλητο κουνώντας με το χέρι του ένα χάρτινο σημαιάκι. Πού βρέθηκε τέτοια ώρα το παιδί; Πού βρέθηκε το σημαιάκι; Τα παιδιά τέτοια ώρα κοιμούνται. Τα σημαιάκια τέτοια ώρα είναι θαμμένα σε μπαούλα περιμένοντας κάποια εθνική γιορτή για να βγουν και να κρατηθούν από παιδικά χέρια. Υποδεχόμαστε σιωπηλοί τη νέα ζωή που περνάει ανάμεσά μας.

Να γονατίσουμε πρέπει

Να σκύψουμε τα κεφάλια πρέπει στη νέα ζωή.[...]

Τώρα το παιδί φαντάζει από μακριά σαν πορεύεται μοναχό του πάνω απ' τα κεφάλια μας, σαν να ξανάγινε το θαύμα λες, και περπατάει πάνω στα κύματα το παιδί, έπειτα από τόσους αιώνες δίχως να βουλιάζει.[...]Σείεται η γη απ' άκρη σ' άκρη. Τρίζουν τα παράθυρα[...]Δεν είναι όχλος δεν είναι βουητό. Είναι απόσταγμα γνώσης αιώνων, που τη ζύμωσαν οι άνθρωποι μέσα σε μπουντρούμια και σε κρυφά σχολειά.

(Φ.Κονδύλης, *Τριήμερο στα κάγκελα*, Ε' 1^ο 2010:67)

¹ Μαντόγλου Α., 1995, ό.π., σελ. 171

Στο παραπάνω κείμενο ο συγγραφέας επιλέγει την προβολή του σχήματος της ιστορικής συνέχειας των αγώνων των ελληνικού έθνους, ενώ ο χρόνος παρουσιάζεται ομογενοποιημένος.

Όπως αναφέρεται από την Β. Αποστολίδου,¹ οι ρήξεις και οι ασυνέχειες του πραγματικού χρόνου «γεμίζουν», προκειμένου να προβάλλει ο φαντασιακός χρόνος της συνέχειας, τόσο στην εξιστόρηση μιας ζωής όσο και σ' εκείνη του έθνους. Προβάλλει, δηλαδή η «ιδέα ενός ομογενοποιημένου άδειου χρόνου, ο οποίος ρέει κατά κάποιο τρόπο μετρήσιμο με ρολόγια και αποκτά πρώτον διάρκεια και δεύτερον σημασία από όσα συμβαίνουν σ' αυτόν. Η ιδέα της κίνησης του χρόνου είναι απαραίτητη για να συλληφθεί το έθνος ως σταθερή οντότητα που κινείται στην ιστορία. Αλλά η ιστορική κίνηση δεν είναι αρκετή. Το επόμενο βήμα που απαιτείται είναι η σημασιοδότηση της κίνησης αυτής με τέτοιο τρόπο που να εξασφαλίζεται η συνεχής παρουσία του έθνους στην ιστορία. Μόνο όταν η εθνική ιδεολογία βρίσκει τρόπο να στηρίξει την εθνική συνέχεια, μπορεί να ολοκληρωθεί η εθνική αφήγηση και να επιβληθεί ολοκληρωμένα η εθνική κουλτούρα. Με άλλα λόγια η εθνική αφήγηση δεν μπορεί να εκπληρώσει το ρόλο της στη δημιουργία της εθνικής ταυτότητας παρά μόνο στο βαθμό που έχει να αφηγηθεί μια συνεχή ιστορία.² Η ίδια προσέγγιση γίνεται και από Α. Τζούμα,³ σύμφωνα με την οποία οι ιδεολογικές πρακτικές των διανοουμένων έχουν ως κύριο μέλημα την ομογενοποίηση και γραμμική παρουσίαση του χρόνου, έτσι ώστε αφενός να ενοποιηθεί το παρελθόν με το παρόν, αφετέρου το παρελθόν να χρησιμοποιηθεί ως όργανο κινητοποίησης και χειραγώγησης των μαζών. Φυσικά, όχι οποιοδήποτε ουδέτερο παρελθόν, αλλά το παρελθόν που αποκτά σημασία για το παρόν μέσα από τη συγκινησιακή φόρτιση και την αυθεντικότητα των συμβάντων που μεταφέρει: την πατρώα γη, τις θρησκευτικές και πολιτισμικές παραδόσεις, μνήμες από τα κατορθώματα των προγόνων, από τα πνευματικά τους επιτεύγματα. Μέσα από την προπαγάνδα και τον εκπαιδευτικό έλεγχο δημιουργείται η ανασύσταση του παρελθόντος, η οποία υποκαθιστά ή συμβολίζει κοινωνική συνοχή και αλληλεγγύη και μέσα από την εντύπωση της συνέχειας

¹ Αποστολίδου Β., «Η συγκρότηση και οι σημασίες της εθνικής λογοτεχνίας», στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 1995, σελ. 18-19

² Αποστολίδου Β., 1995, ό.π., σελ. 18-19

³ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 42

προβάλλει η ιδέα του έθνους ως οντότητας διάρκειας μέσα στον χρόνο και στην ιστορία.¹

Επιλέγεται ο συμβολισμός από τον κόσμο των ζώων και ο υπαινικτικός λόγος, για να αποτυπωθεί το κλίμα της τυραννίας, του φόβου και της ανελευθερίας, που επιβλήθηκε στην περίοδο της επτάχρονης δικτατορίας κατά τη διάρκεια της οποίας καταλύθηκε η Δημοκρατία.

-Εμείς ξεκινήσαμε!

Ο Λευτέρης-ναι- ήταν περήφανος.

-Εμείς ξεκινήσαμε! Ξανάπε. Κι άρχισαν να τρέμουν τα φίδια κι οι σαύρες απ'το φόβο τους! Συνέχισε.

Και ήταν –ναι-περήφανος ο Λευτέρης.[...]

Παντού μερμήγκια είχαν γεμίσει όλη την πλατεία, φώναζαν ύψωναν σημαίες και πλακάτ.

«ΛΕΥΤΕΡΙΑ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ» ο σκίουρος διάβασε ένα.

«ΟΧΙ ΠΙΑ ΑΛΛΗ ΤΥΡΑΝΝΙΑ» συλλάβισε ένα άλλο χελιδόκι δίπλα του.[...]

Ένα μερμήγκι με ένα πανό που έγραφε «ΛΕΥΤΕΡΙΑ ΣΕ ΟΛΟΥΣ» πέρασε απ' το φακό και καθρεφτίστηκε μέσα του.

(Μ. Κοντολέων, Ο Φωκίων ήταν ελάφι, Ε' 1^ο 2010:69)

Ο υπαινικτικός λόγος και ο συμβολισμός που προηγήθηκε επιλέγεται για να αποδοθεί το κλίμα του φόβου και της ανελευθερίας, που επιβλήθηκε μετά την κατάλυση της Δημοκρατίας.

Ήταν του αύριο η γενιά,

Δεκαοχτώ δεκαεννιά,

Ήταν χιλιάδες τα παιδιά

Και τρία τα μερόνυχτα.

[...]

¹ Τζούμα Α., 2006,ό.π., σελ. 42

*Ήταν του σήμερα η γενιά,
Παιδιά με ανοιχτή καρδιά,
Τα σημαδέψαν στα τυφλά
Και σκότωσαν τη λευτεριά.*

(Μητροπούλου Κ., Οι τρεις μέρες, Ε΄1^ο 2010:71)

Στις 1.15 το πρωί της 17^{ης} Νοεμβρίου φτάσαμε στη διασταύρωση των λεωφόρων Αλεξάνδρας και Πατησίων. Υπήρχαν οδοφράγματα, φωτιές και ακινητοποιημένα λεωφορεία. Με διάφορες μανούβρες αριστερά δεξιά, μπρος πίσω, άνοιξα το δρόμο και προχωρήσαμε. Ο κόσμος, θυμάμαι, μας φώναζε «είμαστε αδέρφια». Εγώ όμως τους έβλεπα σαν παράσιτα.[...]Τότε ήρθε ο επικεφαλής και μου λέει :θα μπορούμε μέσα, θα ρίξουμε την πύλη. Ετοιμάσου!. Μέχρι που μπήκα μέσα, πίστευα αυτό που έκανα. Στη συνέχεια έγινε ο εφιάλτης της ζωής μου.

(Αναμνήσεις από αυτόπτες μάρτυρες , Στ΄ 1^ο 2010:76)

Ο Μαντζουράνης, ένα από τα βασικά στελέχη του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος, αναφέρει πως η Νομική ήταν η πρώτη μαζική εκδήλωση κατά της δικτατορίας ωστόσο όμως έχει παραμεληθεί γιατί το Πολυτεχνείο ήταν η κορυφαία εκδήλωση, καθότι είναι συναισθηματικά φορτισμένη, επειδή υπήρξαν θύματα.¹

Στον πίνακα Β5 στις 13 συνολικά αναφορές τη μεγαλύτερη συχνότητα έχουν οι άγνωστοι ήρωες του Πολυτεχνείου (5 αναφορές) και ακολουθεί με μικρή διαφορά η φοιτητική κινητοποίηση (4 αναφορές). Οι υπόλοιπες υπο-κατηγορίες που αφορούν στη γενναιότητα των Ελλήνων φοιτητών, στο Πολυτεχνείο και στην εθνική συνέχεια, στην αποκατάσταση της Δημοκρατίας από τους φοιτητές και στο λόγο -μαρτυρία του προσώπου, που μετάνιωσε για την εκτέλεση της εντολής για

¹ Μαντόγλου Α.,1995,ό.π.,σελ. 168

το χτύπημα στο Πολυτεχνείο- δεν έχουν σημαντική παρουσία σε ποσοτικό επίπεδο (1 αναφορά).

Η πληθώρα των κειμένων με ιστορικές αναφορές σχετίζονται κυρίως με τους κορυφαίους αγώνες της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Η ελληνική επανάσταση, το Έπος του '40 και η εξέγερση του Πολυτεχνείου αποτελούν πάγιες θεματικές ενότητες καθότι είναι οι «επετειακοί» σταθμοί κάθε σχολικού εγχειριδίου λόγω και του ιδιαίτερου εορτασμού τους από τη σχολική κοινότητα. Αυτή η υπερπληθώρα κειμένων με ιστορικές αναφορές καθιστά το μάθημα της γλώσσας-λογοτεχνίας ως μάθημα που προάγει την εθνική διαπαιδαγώγηση με στόχο τη συγκρότηση, εδραίωση και αναπαραγωγή της εθνικής ταυτότητας.¹

Με άλλα λόγια επιβεβαιώνει τη λογική που χαρακτηρίζει τη γλώσσα περισσότερο ως φρονηματιστικό μάθημα αφού χρησιμοποιεί κατεξοχήν τη λογοτεχνία ως μέσο για την ανάδειξη της ιστορίας. Τα κείμενα που παρουσιάζονται δίνουν έμφαση στην ένδοξη ιστορία του εθνικού εαυτού, προβάλλοντας την εικόνα ενός λαού που αντιστέκεται ηρωικά, χάρις στην υπέρμετρη φιλοπατρία των Ελλήνων για την υπεράσπιση της ελευθερίας.

Σ' ό,τι αφορά το έντονο παρελθόν, που κυριαρχεί σ' αυτήν την κατηγορία, ο Α. Λιάκος αναφέρει πως μεταξύ παρελθόντος και παρόντος υπάρχει μια λειτουργική και μια αναλογική σχέση, με την έννοια ότι, καθώς μεταβάλλεται το εκάστοτε παρόν, μεταβάλλεται μαζί και το εκάστοτε παρελθόν, λόγω της μεταβολής που υφίστανται τα ζητούμενα της ιστορίας.² Ως εκ τούτου η καταβρόχθιση του παρόντος από το παρελθόν σήμαινε την ανάδειξη του παρελθόντος σε παράγοντα νομιμοποίησης του παρόντος. Με άλλα λόγια, οι θεσμοί του 19^{ου} αι. (κυρίως το εθνικό κράτος) άντλησαν τη νομιμοποίησή τους από το παρελθόν και κυρίως από την εθνική ιστορία (ή από μια μυθολογική εκδοχή της).³

Το παρελθόν της ανθρωπότητας δομήθηκε βαθμιαία μέσα από την ανταγωνιστική αφήγηση των επιμέρους εθνικών ιστοριών. Με αυτή την έννοια, ο αιώνας της ιστορίας αναγγέλλει τον καταναγκαστικό επιμερισμό, την ανταγωνιστική ταξινόμηση και την απροσχημάτιστη οικειοποίηση του μυθικού

¹ Αβδελά Ε. «Εθνική ταυτότητα στο σχολείο» στο «*Τι είν' η πατρίδα μας*» *εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Φραγκουδάκη-Δραγώνα, 1997, εκδ. Αλεξάνδρεια, σελ. 31

² Λιάκος Αν. *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*; εκδ. Πόλις, Αθήνα 2009, σελ. 179.

³ Λιάκος Αν., 2009,ό.π.,σελ. 199

ανθρώπινου παρελθόντος, που από άθροισμα «καθραυτών» ψηγμάτων έγινε «διαυτών» νοημάτων.¹

Κατά τον Σ. Γουργούρη ανακύπτει ένα αναμφισβήτητο καθήκον, ένα καθήκον που προϋποθέτει την πιο ριζική φαντασιακή σημασία. Το καθήκον αυτό αφορά «στην προώθηση της ανάγνωσης της εθνικής ιστορίας όχι ως ένα εργαλείο ή μέσο γνώσης, αλλά ως το δημιουργικό-καταστροφικό ποιείν-πράττειν της κοινωνίας εντός, μέσω και εναντίον της ατίθασης θεσμικής σχέσης της με την εξουσία: μια ανάγνωση της ιστορίας που επιστρέφει την ιστορία στην ανάγνωση».²

Η λειτουργία της εθνικής ταυτότητας προσφέρει μια κοινή αίσθηση ιστορικού πεπρωμένου, μια συνέχεια στο χρόνο, που διασώζει το άτομο από την αφάνεια, τη λήθη και την μοναξιά υπό συνθήκες θεσμικής διαφοροποίησης και εκκοσμίκευσης, που οδηγούν από την παραδοσιακή θρησκεία στην ιδεολογία.³

Οι αναμνήσεις των πολέμων που το έθνος κουβαλά πίσω του, είναι μάλλον ετεροβαρείς, αφού η συγκεκριμένη κατηγορία της εθνικής εποποιίας περιέχει αναφορές όχι μόνο σε εθνικούς θριάμβους αλλά και σε εθνικές καταστροφές. Το δράμα, που ο εθνικισμός αναλαμβάνει να εξιστορήσει, είναι όντως τραγικό: τονίζει τις αντιξοότητες που συνάντησε το έθνος στη μακραίωνη διαδρομή του, τις καταστροφές. Το εθνικό ιδεώδες με τις διάφορες τελετές μνήμης στρέφεται προς τους κοινούς προγόνους, σ' αυτούς που έχουν χαθεί στον πόλεμο και σε άλλες εθνικές καταστροφές για να αντλήσουν από το δικό τους παράδειγμα τη δύναμη της θέλησης και το πνεύμα της αυτοθυσίας που θα εμπνεύσουν και στους ίδιους έναν παρόμοιο ηρωισμό.⁴

Οι αναμνήσεις που το έθνος κουβαλά, δεν σταματούν στις πολεμικές αναμετρήσεις και τους εθνικούς θριάμβους αλλά περιλαμβάνουν και μια έντονη νοσταλγία του φυσικού και κοινωνικού παρελθόντος με αποτέλεσμα το παρελθόν, να λειτουργεί ως καταφύγιο του εθνικού εαυτού.

¹ Τσουκαλάς Κ., 1995,ό.π.,σελ. 288

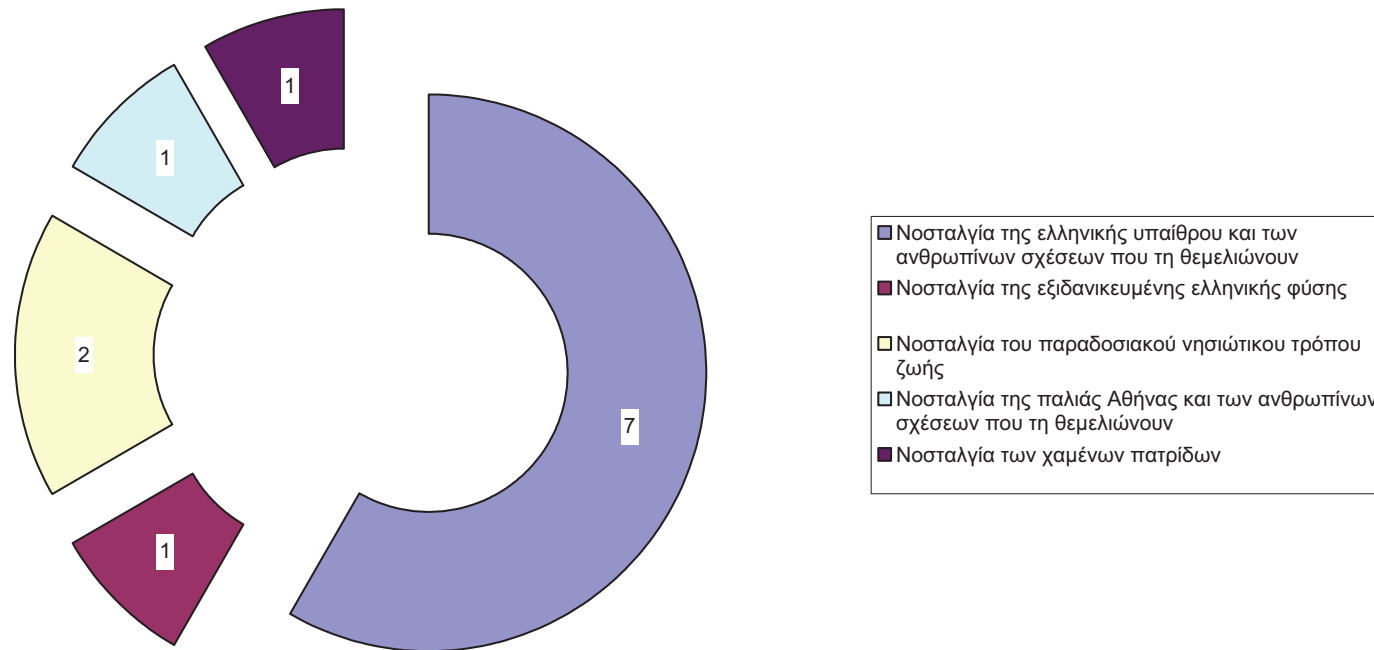
² Γουργούρης Στ., 2007,ό.π.,σελ. 376

³ Δεμερτζής Ν.,*Ο Λόγος του Εθνικισμού*, εκδ. Σάκκουλα, 1996,σελ. 76

⁴ Smith A., 2000,ό.π.,σελ.231

**Γ. Νοσταλγία της ελληνικής παραδοσιακής
κοινωνίας και των ανθρωπίνων σχέσεων που τη
θεμελιώνουν.**

Γ. Νοσταλγία της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας και των ανθρωπίνων σχέσεων που τη θεμελιώνουν

Η κατίσχυση του εθνικιστικού φαινομένου, στις πρωτογενείς τουλάχιστον μορφές του στην δυτική και κεντρική Ευρώπη, συμπίπτει χονδρικά με την κυριαρχία συγκεκριμένων ιδεολογικών ρευμάτων, τα οποία μπορούν να υπαχθούν στην ευρύτερη κατηγορία του ρομαντισμού. Οι κοινοί τόποι εθνικισμού και ρομαντισμού είναι αρκετοί και κρίσιμοι: έμφαση στο συναίσθημα και τη φαντασία, εξιδανίκευση του παρελθόντος, αποθέωση του κράτους, συνειδητή υπαγωγή του ατόμου στη κοινότητα. Η στενή σχέση αυτών των «πολιτισμικών διδύμων» αποτυπώθηκε μάλιστα με πολύ γλαφυρό τρόπο στις ιστοριογραφικές αντιλήψεις που κυριάρχησαν κατά το 19^ο αιώνα. Πρόκειται για σύμπλευση, η οποία υπερβαίνει την απλή ευκαιριακή σύμπτωση στο εσωτερικό της ιστορίας των ιδεών, αφού ο εθνικισμός όχι μόνον προσμίχθηκε με τις ρομαντικές ιδέες κατά τον 19^ο αιώνα, αλλά διατήρησε τις ρομαντικές του εμμονές και μετά την παρέλευση της γοητείας που άσκησε η συγκεκριμένη κοσμοθεώρηση. Οι προτεραιότητες, τις οποίες ο εθνικισμός συνεχίζει να υπηρετεί, οι ανάγκες στις οποίες εξακολουθεί να απευθύνεται, ταυτίζονται με την αναζήτηση εκείνης της φαντασιακής ασφάλειας στο παρελθόν, την οποία ακόμη και σήμερα θα διακινδυνεύαμε να την χαρακτηρίσουμε ρομαντική. Σε ό,τι, λοιπόν, αφορά την οικοδόμηση συλλογικών ταυτοτήτων με εθνικό χαρακτήρα, η ρομαντική συγχώνευση της νοσταλγίας με την ουτοπία συνεχίζει να παρακινεί την συγκεκριμένη πολιτική ιδεολογία που την υποβαστάζει. Και αντίστροφα θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο εθνικισμός έχει εξελιχθεί στο ασφαλέστερο καταφύγιο της ρομαντικής διάθεσης στην νεοτερικότητα.¹

Η ετυμολογία της λέξης «νοσταλγία» είναι μια σύνθεση των λέξεων *νόστος* και *άλγος*, γεγονός που υποδηλώνει ότι η νοσταλγία εμπλέκεται λογικά με τα ελληνικά πράγματα. Η επικράτηση του ομηρικού τύπου στο λόγο της Δύσης ήταν πιθανότατα σημαντική για την επινόηση της λέξης αυτής. Ο *νόστος* είναι μια ομηρική μορφή, αν και το «νόστιμον ήμαρ» στον Όμηρο συνδέεται κυρίως με την επιθυμία και όχι με το άλγος. Από την άποψη αυτή, η νοσταλγία είναι ένας σύγχρονος λόγος, ένα αναπόσπαστο κομμάτι του Διαφωτισμού και αυτό την καθιστά μια ιστορική ασθένεια. Η νοσταλγία ² ως ασθένεια της επιστροφής, είναι μια ασθένεια του φαντασιακού. Η συχνή χρήση της λέξης *τόπος* προσδίδει έμφαση στη χωρικότητα της έννοιας νοσταλγία. Στην Ελλάδα, ο *νόστος* γίνεται

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π., σελ. 83-84

² Γουργούρης Σ., 2007, ό.π., σελ. 300

τόπος, έτσι ώστε η Ελλάδα, ως ουτοπία, να μπορεί να σηματοδοτηθεί μόνο ως νοσταλγία για την ουτοπία. Η νοσταλγία μέσω της τρομακτικής εστίασής της στην επιστροφή, στοχεύει σταθερά σε δεδομένο χώρο. Μια νοσταλγία για την ουτοπία είναι κατά βάση παράδοξο¹, ιδιαίτερα όταν συμβαίνει να νοσταλγείς τον τόπο σου, ζώντας στον τόπο σου, τίποτε δεν είναι πιο πικρό (Σεφέρης Γ.)²

Η εθνική ταυτότητα σε ημιπεριφερειακές χώρες σαν την Ελλάδα, που απέκτησαν την ανεξαρτησία τους τον περασμένο αιώνα και άρχιζαν να εκβιομηχανίζονται σοβαρά στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, διαμορφώθηκε κατά διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι στη Δύση και αυτό για δύο λόγους.³ Πρώτον, γιατί η πολιτιστική ένταξη στην εθνική «φαντασιακή κοινότητα προηγήθηκε της οικονομικής και πολιτικής ένταξης και δεύτερον, γιατί η οικονομική και πολιτική ένταξη των πολιτών στο έθνος κράτος έγινε κατά πιο ετερόνομο τρόπο, δηλαδή κατά τρόπο που εμπόδισε την ευρεία εξάπλωση πολιτικών κοινωνικο-οικονομικών δικαιωμάτων στις κατώτερες τάξεις, πάντα σε σύγκριση με τη Δύση. Ιδιαίτερα στο πολιτιστικό επίπεδο μέσω του εθνικού συστήματος παιδείας και των μαζικών μέσων επικοινωνίας, δημιουργείται ένας ενιαίος πολιτιστικός χώρος που χαρακτηρίζεται από ένα μίγμα παραδοσιακών και σύγχρονων νοοτροπιών που αποπροσανατολίζουν το υποκείμενο και το κάνουν να αισθάνεται ότι έχασε την παραδοσιακή ταυτότητα, χωρίς όμως να αποκτήσει μια συγκροτημένη σύγχρονη ταυτότητα.⁴

Η «συμβίωση» και το «ρίζωμα» σε ένα έδαφος με ιδιαίτερη μορφολογία ανάγονται σε κριτήριο απονομής πολιτικών δικαιωμάτων και βάση της πολιτικής κοινότητας. Συχνά, τα κριτήρια αυτά παντρεύονται με την ιδέα μιας επιστροφής στην αγροτική απλότητα και αυτάρκεια και στις αξίες της υπαίθρου, που διέφθειρε η αστική τρυφηλότητα. Το έθνος γίνεται αντιληπτό σαν μια εδαφική πατρίδα, τόπος της γέννησης, μνήμες των παιδικών χρόνων, προέκταση της εστίας, του σπιτιού, ο τόπος των προγόνων, των ηρώων και των αρχαίων πολιτισμών κάθε λαού.⁵

Η επιστροφή στο παρελθόν είναι χαρακτηριστικό γνώρισμα των σύγχρονων ιδεολογιών, ιδιαίτερα μάλιστα του εθνικισμού. Πρόκειται για δραστηριότητα με έντονο λειτουργικό περιεχόμενο, αφού εκφράζει την συλλογική

¹ Γουργούρης Στ., 2007, ό.π.,σελ. 300-302

² Γουργούρης Στ.,2007, ό.π., σελ. 300

³ Μουζέλης Ν.,*Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*, Θεμέλιο, Αθήνα 1994, σελ. 41

⁴ Μουζέλης Ν.,1994,ό.π., σελ.40

⁵ Smith A., 2000,ό.π., σελ.170

αναζήτηση για την φαντασιακή ασφάλεια της παραδοσιακής κοινωνίας, αναζήτηση που προκαλείται εξαιτίας των πολλαπλών ανακατατάξεων, που συντελούνται στο παρόν και εμπρός στο φάσμα του άγνωστου μέλλοντος.¹ Η χρησιμοποίηση των διάφορων εικόνων του παρελθόντος συνιστά αυτό που ο Μαρξ είχε γενικώς χαρακτηρίσει «ιδεολογική διαδικασία ιστορικής νεκρομαντείας»² και μπορεί να κατανοηθεί μόνον ως αντίδραση στις σαρωτικές ανακατατάξεις, που προκαλούνται από την αποσύνθεση της παραδοσιακής κοινωνίας.

Μπροστά στο νέο και το άγνωστο που το μέλλον προοιωνίζεται, τα κοινωνικά υποκείμενα βρίσκουν καταφύγιο στην ανάπλαση του παρελθόντος, και ταυτόχρονα, αντλούν από αυτήν την ανασύνθεση συμπεράσματα για την ερμηνεία του παρόντος και για τη στάση τους απέναντι στο μέλλον. Η διάβρωση και η κατάλυση της παραδοσιακής τάξης πραγμάτων απαιτούν ενδυνάμωση της αίσθησης του ανήκειν σε νέα συλλογικά σχήματα, που όμως θα αναιρούν, χάρη ακριβώς στο παρελθοντικό τους περιεχόμενο, την ασάφεια και την αβεβαιότητα της κοινωνικής αλλαγής - κοντολογίς, απαιτούν την οικοδόμηση νέων, αλλά *παλαιοφανών ταυτοτήτων*, που θα υπερβαίνουν την ασυνέχεια του χρόνου. Το παρελθόν μπορεί έτσι να λειτουργήσει «ως παραμυθητικό αντισήκωμα» στη φθορά του γνωστού, του δεδομένου και του ασφαλούς.³ Συνεπώς, τα δημιουργημένα ενθυμήματα, αφηγήματα και σύμβολα, που αξιοποιούν ή κατασκευάζουν τη συλλογική μνήμη, εμβολιάζοντάς την επιλεκτικά με συγκεκριμένες ιδεολογικές στοχοθεσίες, δεν μπορούν παρά να ερμηνευθούν στο πλαίσιο αυτής της αναζήτησης συλλογικών ταυτοτήτων στη νεότερικότητα. Γι' αυτό και η παρελθοντολογία αναδεικνύεται σε κατεξοχήν σύμπτωμα των ραγδαίων μεταβολών, που συντελούνται στο εσωτερικό της σύγχρονης κοινωνίας⁴ με τη νοσταλγία να μας υμνεί μια διαύγεια, που αντιτίθεται στο χάος και την αβεβαιότητα των ημερών μας.⁵

Η εξιδανίκευση του παρελθόντος, η έμφαση στο συναίσθημα και τη φαντασία, η αποθέωση του κράτους και η συνειδητή υπαγωγή του ατόμου στην κοινότητα είναι κοινοί τόποι του ρομαντισμού (19^{ος} αι.) και του εθνικισμού.⁶ Το

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ. 36

² Λέκκας Π.,2001,ό.π., σελ.36

³ Λέκκας Π., 2001,ό.π., σελ. 36

⁴ Λέκκας Π., 2001,ό.π., σελ.37

⁵ Benveniste R. «Μνήμη και Ιστοριογραφία» στο Παραδέλλης Θ-Μπενβενίστε Ρ. επιμ. *Διαδρομές και τόποι της μνήμης:Ιστορικές και Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, Αλεξάνδρεια 1999, σελ. 23

⁶ Λέκκας Π., 2001,ό.π., σελ.82

πνεύμα του ρομαντισμού, που επικράτησε το 19^ο αιώνα, είχε επίσης ως χαρακτηριστικό την αλτρουιστική θέληση προς θυσία για μια ανώτερη, δημόσια υπόθεση.¹ Η στοίχιση εθνικισμού και ρομαντισμού έγκειται στην αναζήτηση εκείνης της φαντασιακής ασφάλειας στο παρελθόν, την οποία ακόμη και σήμερα θα διακινδυνεύαμε να την χαρακτηρίσουμε ρομαντική. Όπως επίσης θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο εθνικισμός έχει εξελιχθεί στο ασφαλέστερο καταφύγιο της ρομαντικής διάθεσης στη νεωτερικότητα.²

Στο σύγχρονο άστυ η απορρύθμιση της παραδοσιακής τάξης πραγμάτων βιώνεται στο μέγιστο και οδυνηρότερο βαθμό. Εκεί όπου η σωρευτική επίδραση της ραγδαίας και συνεχούς κοινωνικής αλλαγής οδηγεί στην εκρίζωση από το άμεσο περιβάλλον, στην αποκοπή από την φυσική κοινότητα, στην εξατομίκευση και την αλλοτρίωση.³ Η κοινωνία της νεωτερικότητας απελευθερώνει τα άτομα από τα παραδοσιακά δεσμά, αλλά τα αφήνει τις πιο πολλές φορές «ξεκρέμαστα», δηλαδή χωρίς συμβολικά στηρίγματα. Οι παραδοσιακές κοινωνίες πρόσφεραν ωστόσο τέτοια στηρίγματα αλλά με το μεγάλο τίμημα της ανυπαρξίας της αυτονομίας των ατόμων. Βέβαια, στη νεότερη εποχή ο μύθος του αυτόνομου υποκειμένου υπάρχει. Η νεωτερικότητα, όπως αναφέρει με χαρακτηριστικό τρόπο ο Θ. Λίποβατς, «συχνά πετάει το μωρό με τη σκάφη: «απελευθερώνει» τα άτομα από τις παραδοσιακές εξαρτήσεις όπως την οικογένεια, την κοινότητα, την πατρωνεία, αλλά τα οδηγεί σε νέα δεσμά : την οικονομία, την γραφειοκρατία, τη τεχνοκρατία, που κάνουν τα άτομα να νοσταλγούν τα «παλιά δεσμά», που τα εξιδανικεύουν εκ των υστέρων. Ο εθνικισμός είναι έτσι ένα νόθο παιδί της νεωτερικότητας: ενώ υπάρχει μόνο σ' αυτήν, εν τούτοις νοσταλγεί την παραδοσιακή κοινότητα, την οποία φαντασιακά θέλει να κατασκευάσει εκ των υστέρων. Κάνοντας αυτό τη φειχοποιεί και την απολυτοποιεί, την κάνει στεγανή στην «έλλειψη» και τη «διαφορά». Έτσι, η εθνική κοινότητα τοποθετείται υπεράνω όλων των άλλων κοινοτήτων και όλων των άλλων αξιών. Αυτή είναι η ύστατη, ολοκληρωτική μορφή εξέλιξης του εθνικισμού.»⁴

¹ Woolf St. ,1999, ό.π., σελ.31

² Λέκκας Π.,2001, ό.π.,σελ.82

³ Λέκκας Π.,2001,ό.π., σελ. 235

⁴ Λίποβατς Θ., «Σκέψεις πάνω στον νέο εθνικισμό των Ευρωπαίων», στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας 1999,σελ. 386-387.

Πριν χαράξει, ακουγόντανε ολοτρόγυρα στα βουνά οι τσομπάνηδες, που λαλούσανε τα ζωντανά. Πριν βγει ο ήλιος από την Ανατολή, συναπαντιαντόντανε οι στρατοκόποι και καλημεριζόντανε στα διάσελα και στα φρύδια των βουνών[...]

Κάτι τζιτζιφιές μυρίζουνε εκεί κοντά, πλάγι σ' έναν καλαμιώνα. Από' να μαντρί, που'ναι στ' από πάνου το βουνό, γαβγίζουνε τα τσοπανόσκυλα.

Οι θάλασσες πέφτουνε σαν κριάρια απάνου στους μαύρους βράχους και ραντίζουνε με τ' αρμυρό τους νερό τη στεριά, ίσαμε πέρα που πιάνουνε τα δέντρα. Μέσα στις σκοτεινές σπηλιές βουίζει ο αντίλαλος: «Ποσειδάων! Ποσειδάων!»

(Φ.Κόντογλου, Ο τόπος μας, Δ' 4^ο 1984 :11)

Ο άνεμος χούφτες, αγκαλιές,
Ρίχνει τα φύλλα απ' τις φτελιές.

[...]

Στον κάμπο, στην πολλή αντηλιά,

Τρέμουν τ'αφώλιαστα πουλιά...

Μια γριούλα σέρνει βιαστική

Μια άσπρη κασίκα απ' τη βοσκή.

Παιδιά που παίζουν, στη σειρά

Πετάνε πέτρες στα νερά

Ψυχή στα τρίστρατα ερημιά.

Λαλιά στο δρόμο μας καμιά.

Μοιάζουν τα δέντρα τα στητά σαν πέτρινα , πελεκητά.

Και κάνει κρύο κι είναι σβηστά.

Κράτα το χέρι μου σφιχτά!

[...]

(Τέλλος Άγρας, Περίπατοι Ε' 1^ο 1984 :84)

Ιερέ καπνέ, που από του κάθε χαμόσπιτου

Την καμινάδα αναθρώσκεις, μόνο σημάδι ζωής,

Εσύ θερμαίνεις, το μαντεύω, παιδιά, μανάδες,

γερόντους, γριούλες στην πύρα του τζακιού,

που ανάβραζε την τροφή στη χύτρα.

Όξω κρουστάλλιασε στην πλατεία η βρύση του χωριού.

Κούτσουρα γυμνά τα γύρω δέντρα.

(Τ.Κ.Παπατσώνης, Ιερέ Καπνέ Ε΄ 3^ο 1984:14)

Η ελληνική ύπαιθρος είναι αυτή που διασώζει τον αυθεντικό τρόπο ζωής των Ελλήνων, ο οποίος χαρακτηρίζεται από ανθρώπινες σχέσεις βασισμένες στο ενδιαφέρον για τον άνθρωπο και τον συνάνθρωπο, που απειλούνται από την αλλοτρίωση των μεγάλων αστικών κέντρων, την απομόνωση, τον ανταγωνισμό και τον ατομικισμό. Σ' αυτήν τη διάσωση συμμετέχει η ελληνική φύση εξιδανικευμένη ως αναπόσπαστο στοιχείο και συνδημιουργός της ψυχοσύνθεσης του Έλληνα και του τρόπου ζωής του.

Η Μ. Νίλσεν - Γεωργίου αναφέρει πως ο τονισμός του ρόλου και της σπουδαιότητας της ελληνικής υπαίθρου ίσως να οφείλεται σε παραδοσιακές πεποιθήσεις, σύμφωνα με τις οποίες η πόλη είναι ένας τόπος ελευθεριότητας και ολέθρου, ενώ αντίθετα η ύπαιθρος προσφέρει το σταθερό πλαίσιο μιας ζωής σωστής και κόσμιας.¹

*Άσπρα σπίτια, κάτασπρα,
Τα βερικοκιά τα κεραμίδα,
γαλανά παραθυρόφυλλα,
τ' άλογα τα κανελιά μες στον αυλόγυρο,
τ' άσπρα μες στο πράσινο,
τα μπαλκόνια μάλαμα και θάλασσα.*

*Τα μουλάρια στον ανήφορο της πέτρας,
Και τα γαϊδουράκια μες στ' αγκάθια,
ψάθες και μαχαίρια και καλάθια
ψες στ' αμπέλια
γέλια.
[...]*

¹ Γεωργίου – Νίλσεν Μ., *Η Οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού*, εκδ. Κέδρος 1980, σελ. 178

*Κι όπως γαλανίζει το βραδάκι,
Το μαβί, το βιολετί,
Να κι η Παναγιά στη δημοσιά,
Πλάι στα κάρρα, στα κουδούνια, στα σταμνιά
Και στα κλαδωτά μαντίλια,
Να τη η Παναγιά
Να κρατάει στην ασημένια της ποδιά
Πέντε οκάδες κόκκινα σταφύλια.*

(Γιάnnης Ρίτσος, Τρύγος, Στ' 4^ο, 1985:133)

Πληθώρα εικόνων, χρωμάτων, ήχων ζωντανεύουν την ελληνική φύση και συναγωνίζονται σε ομορφιά και έκπληξη η μία την άλλη. Η ελληνική φύση παρουσιάζεται εξιδανικευμένη και σχεδόν ιεροποιημένη με την παρουσία της Παναγίας, προκαλώντας τη συναισθηματική εμπλοκή του αναγνώστη με μια απέραντη νοσταλγία.

*Στην πόλη εδώ δεν έχει μονοπάτια, να καρτεράς να' ρθουν οι αγαπημένοι
να σου γεμίσουν με φως τα δυο σου μάτια.[...] πού ξάγναντο να πάω και ν'
αγναντέψω, αν έρχεται ο καλός ο κύρης μου απ' το αμπέλι;*

*Πού ξάγναντο να πάω να περιμένω, να φανείτε, αδελφούλες μου, απ' τη
βρύση*

*[...]Στην πόλη εδώ βουβοί, τυφλοί 'ναι οι δρόμοι κι όλο λύπη [...]Πού ν'
απλωθεί στα μάτια αντήλιο η απαλάμη, το σύντροφό σου ως πέρα να ζητήσεις στο
λόφο ή στη ραχούλα ή στο ποτάμι;*

*Και τον καλό τον αδερφό απ' τ' αλώνι κι από το χωράφι, που εξευγάριζε
όλη μέρα πού να πάμε να τον δούμε άμα ζυγώνει; Στην πόλη εδώ βουβοί, τυφλοί
'ναι οι δρόμοι. Πού ξάγναντο να πάω και ν' αγναντέψω γιατί δεν ήρθαν οι καλοί
μου ακόμη;*

(Δ. Ζευγώλη-Γλέζου, Βουβοί δρόμοι ΣΤ' 3^ο 1985: 52)

Θυμάμαι το απόγιομα κείνο, που κατέβαινα με το άλογο από του πηγαδιού το μονοπάτι. Το'χα φορτωμένο χόρτο και ήμουνα πισωκάπουλα καβάλα. Σφύριζα ανέγνοιαστος σαν σπίνος, τραμπάλιζα τα πόδια μου στου Ψαρή την κοιλιά με το ρυθμό της πατησιάς του και κάπου κάπου έنيωθα τα κραμάμενα κλωνιά απ' τις ιπιές δίπλα να μου χαιδεύουν τα μαλλιά, τα μάγουλα.

[...] Μια κοπελιά ως δεκατεσσάρω χρονών, στην ηλικία μου, ερχόταν πέρα απ' το πηγάδι. Βαστούσε στο κεφάλι έναν τέντζερη γεμάτο νερό κι από τον τρυφερό της ώμο, που βουλιούσε, κρεμόταν ένα μικρό βαρελάκι. [...]

-Λίγο νερό μου δίνεις; Είπα.

Μου'φερε σε μια χαλκωματένια κανάτα.

(Γρ. Γεράσιμος, *Η Παινιώ*, ΣΤ' 4^ο 1985:114)

Η μυθοπλαστική δραστηριότητα του εθνικισμού ως σύγχρονης ιδεολογίας συνδέεται με τις ανάγκες της αφηγηματικότητας, όπως αυτές αναδύονται στη σύγχρονη κοινωνία. Συνδέεται δηλαδή με την οικοδόμηση *δημόσιων αφηγημάτων*, τα οποία υπερβαίνουν το μεμονωμένο άτομο και αφορούν σε υπαρκτά ή επίδοξα συλλογικά μορφώματα που περιστρέφονται γύρω από κοσμικές αφαιρέσεις (τα έθνη, οι τάξεις, κοινωνίες και ούτω κάθε εξής). Αυτά είναι που παρέχουν πλέον τους βασικούς *παρελθοντικούς ιστούς της κοινωνικής συνοχής στις συνθήκες της απρόσωπης και αποστασιοποιημένης επικοινωνίας στην νεοτερικότητα*.¹

Ο εκσυγχρονισμός προκαλεί την απόσπαση του ατόμου από τους δεσμούς ασφάλειας της παραδοσιακής κοινότητας. Η εξέλιξη αυτή αναγκάζει το άτομο να αναζητήσει κάποια συλλογικότητα, μέσα στην οποία να μπορεί να ενταχθεί και μέσω της οποίας να μπορεί να ορίσει την κοινωνική του παρουσία. Καταλύει οριστικά το παλαιό αίσθημα ασφάλειας και μονιμότητας, που παρείχε η παραδοσιακή κοινωνία, δίχως να προσφέρει στη θέση του καινούρια σταθερά σημεία αναφοράς για την ερμηνεία της πραγματικότητας.²

Η εθνική ιδέα είναι η επιδιωκόμενη από τον εθνικισμό σύμπτωση της πολιτισμικής κοινότητας του έθνους με την εθνοκρατική μονάδα πολιτικής

¹ Λέκκας Π.,2001, ό.π. ,σελ.36

² Λέκκας Π.,2001, ό.π.,σελ. 68

οργάνωσης.¹ Η εμφάνιση και η εξάπλωση της εθνικής ιδέας είναι φαινόμενο των πόλεων. Είναι το κατηγορήμα μιας ιδεολογίας, η οποία διατυπώνεται από διανοούμενους (που από κοινωνιολογική άποψη είναι οι ίδιοι δημιουργήματα της εκσυγχρονιστικής διαδικασίας) και η οποία βλαστάνει πρώτα στο σύγχρονο άστυ. Εκεί όπου η απορρύθμιση της παραδοσιακής τάξης πραγμάτων βιώνεται στο μέγιστο και οδυνηρότερο βαθμό. Εκεί, όπου η σωρευτική επίδραση της ραγδαίας και συνεχούς κοινωνικής αλλαγής οδηγεί στην εκρίζωση από το άμεσο περιβάλλον, στην αποκοπή από την φυσική κοινότητα, στην εξατομίκευση και την αλλοτρίωση.²

Παλαιότερα, όποιος πλησίαζε με πλοίο τις Κυκλάδες τα πρώτα κτίσματα που αντίκριζε ήταν τα εκκλησιάκια και οι ανεμόμυλοι, με τις φτερωτές τους, που ξεπρόβαλλαν κάτασπροι πάνω στα υψώματα. Οι νησιώτες αισθάνονταν ευλάβεια για τις εκκλησιές τους, όμως τα πιο αγαπητά τους κτίσματα ήταν οι ανεμόμυλοι.

Βγαίνοντας κάθε πρωί από τα σπίτια τους, έριχναν αυθόρμητα την πρώτη ματιά στη θάλασσα και τη δεύτερη στους ανεμόμυλους: «Αλέθουν οι μύλοι; Όλα καλά» σκέφτονταν.

Άνδρες και οι γυναίκες περνούσαν πολλές ώρες εκεί, ώσπου να ετοιμαστεί το αλεύρι τους. Έτσι έγινε ο ανεμόμυλος ένα κοινωνικό κέντρο, όπου συζητούσαν τα προβλήματα και τα νέα του χωριού, αντάλλασσαν αστεία και πειράγματα, έκαναν ακόμα και προξενιά. Στη σκιά του ανεμόμυλου μαζεύονταν οι κοπέλες το απόγευμα με τα εργόχειρά τους και οι νέοι τα βράδια οργάνωναν γλέντια. [...]

Στις Κυκλάδες λειτούργησαν περισσότεροι από εξακόσιοι ανεμόμυλοι. Πρόκειται για αριθμό μοναδικό στον κόσμο. Ο ανεμόμυλος προσαρμόστηκε στις πατροπαράδοτες κατασκευαστικές συνήθειες του κάθε νησιού. Ο κυκλαδίτικος είχε πάντοτε έναν πέτρινο πύργο με στέγη από ξύλινο σκελετό και επένδυση από χόρτο και η κατασκευή του ήταν δύσκολη και πολυδάπανη, όσο και ενός μεγάλου ιστιοφόρου.

(Ανεμόμυλοι, Εκπαιδευτικά προγράμματα Υπουργείου Πολιτισμού, Ο φίλος μας, ο άνεμος, Ε'1^ο 2010:16)

¹ Λέκκας Π.,2001, ό.π.,σελ. 3

² Λέκκας Π.,2001, ό.π.,σελ. 235

Η σύλληψη του παρελθόντος ως παρελθόντος είναι ενδεικτική μιας κοινωνίας σε μετάβαση, σε συνεχή αλλαγή. Χαρακτηρίζει, με άλλα λόγια, μια κοινωνία που δε ζει πια μέσα στην παράδοση ασύνειδα, αλλά που προσπαθεί να ξαναβρεί συνειδητά το χαμένο της παρελθόν. Κοντολογίς, χαρακτηρίζει μιαν άλλη μη παραδοσιακή, σύγχρονη κοινωνία. Αυτό που γίνεται αντιληπτό ως παρελθόν είναι φυσικό να μην υφίσταται πλέον ως κατάσταση ή τρόπος ζωής.¹

Η νεωτερικότητα συνοδεύεται από τη βαθμιαία ή γοργή καταστροφή των παλαιών παραδοσιακών ομαδοποιήσεων, που βασίζονταν σε «φυσικά» χαρακτηριστικά : τη γέννηση και την καταγωγή. Σημαδεύεται επίσης και από το θρυμματισμό του κοινωνικού δεσμού, την εξατομίκευση, την εξαφάνιση των ενδιάμεσων κοινωνικών ομαδοποιήσεων, που μεσολαβούσαν ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία. Όπως γράφει ο E. Gellner, «οι συνθήκες εργασίας της βιομηχανικής κοινωνίας είναι έτσι οργανωμένες, ώστε να ξεριζώνουν τις δομές που στήριζαν τις πολιτισμικές διαφοροποιήσεις. Οι πολιτισμικές διαφορές ισοπεδώνονται από τη βιομηχανική παραγωγή».²

Έκλεισα τα μάτια μου. Και τότε έγινε κάτι υπέροχο: σιγά σιγά έσβησε το σημερινό Κολονάκι, η δική μου Δεξαμενή, η συνοικία των παιδικών μου χρόνων είναι αθάνατη! Οι δρόμοι γεμίζουν νεοκλασικά σπίτια, κάθε πόρτα κι ένας φίλος! Οι περισσότεροι δρόμοι είναι χωματόδρομοι. Οι Πλανόδιοι πωλητές: ο ψαράς με το πανέρι στο κεφάλι: «Φρέσκα ψάρια, πάρτε φρέσκα ψάρια!». Ο γαλατάς, πρωί και σούρουπο, με τα γιαούρτια ισορροπημένα δεξιά και αριστερά πάνω στη μακριά βέργα: «Γιαούρτι προοοόβειο !». Ο παγοπώλης στα σκαλιά της Λουκιανού. Οι φωνές των παιδιών που παίζουν ξέγνοιαστα στους δρόμους, μέχρι ν' ακουστεί η φωνή της μητέρας: «Φροσούλα, Αννούλα, ελάτε τρώμε!...»

(Δειμέζη-Καλιότσου Α., Η γειτονιά της πόλης - Η παλιά γειτονιά Ε' 1^ο 2010:24)

¹ Λέκκας Π.,2001, ό.π., σελ. 37

² Θεοδωρίδης Π. *Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας – Έθνος νεωτερικότητα και εθνικιστικός λόγος*, εκδ. Αντιγόνη , Θεσσαλονίκη 2004, σελ.106.

Στο κείμενο που προηγείται, παρατηρείται έντονη προσκόλληση στο παρελθόν το οποίο μάλιστα εξιδανικεύεται προκαλώντας έντονα συναισθήματα νοσταλγίας. Η Α. Φραγκουδάκη επισημαίνει πως η επιστροφή στο παρελθόν και ο νοσταλγικός εξωραϊσμός αυτού, αναστέλλει τις τάσεις παρέμβασης στα κοινά και της συμμετοχής των κοινωνικών ομάδων στη διαμόρφωση των συνθηκών συλλογικής ζωής, μειώνει την κατανόηση των αιτιών, που παράγουν φαινόμενα υποβάθμισης της καθημερινότητας του πολίτη, αλλά και αισθητικής υποβάθμισης του χώρου, καθώς και των σχέσεων που απορρέουν από τέτοιου είδους περιβάλλοντα, με αποτέλεσμα να εμποδίζει την ανάληψη ευθύνης και να λιγοστεύει τις πιθανότητες να τείνουν οι νέες γενιές προς την κοινωνική δράση με στόχο την αλλαγή της κοινωνίας.¹

*Θέλω να χτίσω ένα σπιτάκι
Στη μοναξιά και στη σιωπή,
γύρω μια πράσινη ραχούλα...
Δε θα το χτίσω εκεί.*

*Ξέρω στη χώρα τη μεγάλη
Τον πλούσιο δρόμο τον πλατύ
Με τα παλάτια και τους κήπους.
Δε θα το χτίσω εκεί.*

*Ξέρω το πρόσχαρο ακρογιάλι
Όλο το κύμα το φιλεί,
Κρινόσπαρτ' είναι η αμμουδιά του
Δε θα το χτίσω εκεί.*

*Ατέλειωτη τραβά μια στράτα,
Σκίζει μια χέρσα απλοχωριά,
Σκληρά τη δέρνει τ' αγριοκαίρι και ο λίβας τη χτύπά,*

Μια στράτα χιλιοπατημένη

¹ Φραγκουδάκη Α., 1997, ό.π., σελ. 162

*Τον καβαλάρη νηστικό,
Τον πεζόδρομο διψασμένο
Θάφτει στον κουρνιαχτό.*

*Εκεί το σπίτι μου θα χτίσω
Με μια βρυσούλα στην αυλή.
Πάντα η γωνιά θα καπνίζει
Κι η θύρα του ανοιχτή*

(Κ. Παλαμάς, Το σπίτι μου, ΣΤ΄ 1^ο 2010:23)

Ο εκσυγχρονισμός προκαλεί την απόσπαση του ατόμου από τους δεσμούς ασφάλειας της παραδοσιακής κοινότητας. Η εξέλιξη αυτή αναγκάζει το άτομο να αναζητήσει κάποια συλλογικότητα, μέσα στην οποία να μπορεί να ενταχθεί και μέσω της οποίας να μπορεί να ορίσει την κοινωνική του παρουσία. Καταλύει οριστικά το παλαιό αίσθημα ασφάλειας και μονιμότητας, που παρείχε η παραδοσιακή κοινωνία, δίχως να προσφέρει τη θέση του σε καινούρια σταθερά σημεία αναφοράς για την ερμηνεία της πραγματικότητας.¹

Η πολύτιμη σχέση με τον παππού μου, μου άνοιξε το δρόμο μιας ιδιαίτερης αγάπης με τα καφενεία.. Το χωριό μου τότε είχε πολλά και ωραία καφενεία.

«Άντε να πάμε στον καφενέ» έλεγε ο παππούς και μου έκλεινε πονηρά το μάτι.

[...]Για μένα λοιπόν τα καφενεία του χωριού μου ήταν μεγάλα λουκούμια με παράθυρα που είχαν θέα προς τη θάλασσα και ωραία μαρμάρινα τραπέζια. Άλλα καφενεία είχαν χρώμα και γεύση τριαντάφυλλου, άλλα πράσινης μέντας και άλλα ήταν κεχριμπαρένια και μοσχοβολούσαν μέλι και κερί.[...]

Η μάνα μου μόλις σιδέρωσε τις πετσέτες του μαγαζιού μας κι εγώ τις παίρνω ζεστές ζεστές και τις πηγαίνω στο κουρείο του πατέρα μου.

[...]Μέσα στη νύχτα και στη μυρωδιά ξεφυτρώνουν και πάλι τα λουκούμια-καφενεία μου. Καθαρίζω την άχνη τους και αναγνωρίζω τα μαρμάρινα τραπέζια, τα ποτηράκια του ούζου, τα μικρά κανονάκια του κονιάκ, τα πιατέλια με τους μεζέδες και τα ψωμάκια αντίδωρα.

¹ Λέκκας Π., 2001, ό.π., σελ.68

Ακούω τους χτύπους των χεριών στο χαρτοπαίγνιο, τις ζαριές και τις μουσικές παρηγορίες απ' το τζουκμπόξ...

Εξαίρεση οι Κυριακές με τις γυναίκες, περιποιημένες, αρωματισμένες, με κόκκινα κραγιόν και άσπρα κολιεδάκια, σε οικογενειακές εξόδους, υποβρύχιες γλυκές κοινωνίες βανίλιας μέσα στα λουκούμια-καφενεία μου.

Γλείφω την άχνη απ' τα χείλη μου.[...] Παίρνω βιαστικά άχνη από το χάρτινο κουτί των λουκουμιών, ρίχνω μπόλικη στα τζάμια, στις πόρτες, στα παράθυρα, στα κεραμίδια, στους πέτρινους τοίχους, να τα κρύψω, να τα κρύψω τα λουκούμια-καφενεία μου. Να μην τα δει κανείς. Κανείς να μη μου τα πάρει.

(Φραγκούλη Κ. Τριάντα εννιά καφενεία και ένα κουρείο ΣΤ' 2^ο 2010:14)

Στην νεωτερική κοινωνία, παλιές εικόνες και προσλήψεις του κόσμου επιλέγονται, οργανώνονται και επανερμηνεύουν τη νεωτερική πραγματικότητα μέσω ενός κεντρικού βιώματος, αυτού της συναίσθησης της απουσίας της «κοινότητας». Αυτή η ενσυναίσθηση της απουσίας, η νοσταλγία της «κοινότητας», τέμνει εγκάρσια και εξαρχής τη νεωτερικότητα. Ως επιθυμία της παραδοσιακής κοινότητας, που δεν υφίσταται πια, αλλά και ως ανινεωτερική φαντασιακή ανάπλασή της. Η αντι-νεωτερική νοσταλγία και όχι απλώς προ-νεωτερικό κατάλοιπο, γεννιέται μαζί και αποτελεί αξεχώριστο κομμάτι της νεωτερικότητας. Η νεότερη «βιομηχανική» κοινωνία συνιστά έτσι «μια αντιφατική ιστορική συμβίωση μεταξύ της νεωτερικότητας και ανινεωτερικότητας».¹ Η ίδια η νεωτερικότητα χαρακτηρίζεται από μια διαρκή διαδικασία εσωτερικών διαρρήξεων και ρωγμών. Στο ίδιο το κέντρο της βιομηχανικής κοινωνίας ξετυλίγεται η διαλεκτική της νεωτερικότητας και της ανινεωτερικότητας. Ο Max Weber ανέλυσε ορθά τη νεωτερικότητα ως διαδικασία αποσαγήνευσης απο-ιεροποίησης της κοινωνίας.²

Η αύρα της αποξένωσης μεταστοιχείωνεται σε αύρα της συμφιλίωσης μέσω της μελαγχολίας. Το παρελθόν δεν επιστρέφει αλλά «αναβιώνει». Ο χρόνος αποτελεί μια μετάβαση στην οποία το παρελθόν χάνεται. Η έννοια της καταγραφής της μνήμης ως αντισταθμίσιματος στην απώλεια εκφράζεται στη *μαρτυρία*, η οποία εμπεριέχει τόσο τη μνήμη όσο και τη καταγραφή της.³

¹ Θεοδωρίδης Π.2004 ό.π.,σελ. 107-108

² Θεοδωρίδης Π. 2004 ,ό.π., σελ. 107-108

³ Λιάκος Α. 2009, ό.π., σελ. 192-195.

-Πόσα χρόνια μένετε στην Αντίπαρο; Κ. Μανόλη; Με τι ασχολούνταν οι κάτοικοι στο νησί στη δεκαετία; Του '40 και του '50;

Είμαι 73 χρονών και μένω στο νησί όλη μου τη ζωή. Η μοναδική φορά που άφησα τον τόπο μου είναι όταν έφυγα και γω να κάνω το στρατιωτικό μου.

Οι περισσότεροι τότε ασχολούνταν με τα ζώα και τη γη γιατί ήταν αγρότες. Οι ψαράδες ήταν λίγοι, πέντε, έξι βάρκες «χταποδιάρικες» είχαμε μόνο. Τώρα κανείς δεν τη θέλει τη γη, γιατί τώρα όλοι τη θάλασσα θέλουν!

Το αλεύρι τότε το κάναμε εδώ. Είχαμε και μυλωνάδες. Με τα ζώα μας πηγαίναμε τα κριθάρια και τα σάγια μας και παίρναμε το αλεύρι. Όλοι τότε είχαν δικούς τους φούρνους και έφτιαχναν το δικό τους ψωμί. Οι χασάπηδες έρχονται μια φορά το χρόνο, κάθε Πάσχα.[...]

-Τι είναι αυτό που σας ενοχλεί σήμερα στον τόπο σας;

-Παλιά δεν είχαμε τόσους πολλούς τουρίστες. Μάλιστα αυτούς που έρχονταν και πήγαιναν πάνω στο σπήλαιο τους φωνάζαμε «λόρδους» (πλούσιους) «Ήρθανε πάλι οι λόρδοι στο σπήλαιο» λέγαμε. Τώρα όλοι ασχολούνται με τον τουρισμό. Μπαρ, ξενοδοχεία, δωμάτια, σουβενίρ. Πού αγρότης σήμερα! Το καλοκαίρι έρχονται και το χειμώνα προετοιμαζόμαστε για να τους δεχτούμε. Όλο και περισσότερους περιμένουμε, όλο, και περισσότερο χτίζουμε. Όλοι χτίστες γινήκαμε.

Καλό θα ήταν να φτιάξουν και το απέναντι λιμάνι της Πούντας, για να μπορεί να δένει το φεριμπότ πιο σίγουρα, γιατί έχουμε και τους αέρηδες με τα απαγορευτικά. Η ζωή μας κρέμεται από τα φέριμπότ που μας ενώνουν με την Πάρο, με τα τρόφιμα, τους γιατρούς, με τα πάντα.

(Συνέντευξη με τον κύριο Μανόλη, ΣΤ'3^ο 2010:8, συνέντευξη μέλους της συγγραφικής ομάδας)

Ο Έλληνας νησιώτης παρουσιάζεται συναισθηματικά δεμένος με τον τόπο του, τον οποίο αρνείται πεισματικά να εγκαταλείψει παρά τις ελλείψεις και τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης σε αυτόν. Νοσταλγεί το παρελθόν και ανησυχεί για την εγκατάλειψη της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, για την απώλεια της

αυθεντικής νησιωτικής ελληνικότητας- λόγω της ανάπτυξης του τουρισμού και των τουριστικών επιχειρήσεων που φθείρουν τα παραδοσιακά ήθη- για το περιβάλλον που αλλοιώνεται με την άναρχη δόμηση των ξενοδοχειακών καταλυμάτων –με απώτερο στόχο το εύκολο και γρήγορο κέρδος. Η πολιτεία παρουσιάζεται ελλειμματική, αφού αγνοεί τις ανάγκες των ντόπιων κατοίκων καθ' όλη τη διάρκεια του έτους σ' ό,τι αφορά τις θαλάσσιες συγκοινωνίες, την υγειονομική – φαρμακευτική περίθαλψη και τις διατροφικές ανάγκες αυτών. Ο νησιώτης του σήμερα στην Ελλάδα φαίνεται να αισθάνεται ανήσυχος και ανασφαλής στο νησί του.

Ως ιδεολογήματα η «παράδοση» και ο «εκσυγχρονισμός» γεννώνται στην ιστορική διαδικασία που προκαλεί και κρυσταλλώνει τη σύγκρουσή τους, έτσι ώστε η πολιτικο- ιδεολογική πόλωση που αντιπαραθέτει, σε πολλές περιόδους, τους νεωτεριστές στους παραδοσιακούς, να συμβάλλει, ως ένα βαθμό, στη μυθοποίηση των κοινωνικών διαζεύξεων και στην κάλυψη των πραγματικών αιτίων, που προσδιορίζουν την ανάδυσή τους. Η πολωτική σύγκρουση ανάμεσα στον «εκσυγχρονισμό» και στην «παράδοση» διαφέρει στις δυτικές ευρωπαϊκές κοινωνίες σε σχέση με την Ελλάδα. Στις περισσότερες από τις ευρωπαϊκές κοινωνίες το νέο φυτρώνει πάνω επάνω στο παλιό και ο εκσυγχρονισμός σέβεται τις παραδόσεις και οικοδομεί επάνω τους τις βάσεις της αέναης εξελικτικής πορείας. Ως «παράδοση» νοείται το υφιστάμενο και ως εκσυγχρονισμός η διαδικασία μεταλλαγής του και εκλογίκευσής του. Αντίθετα στην Ελλάδα η ίδια η έννοια της παράδοσης είναι προβληματική. Το αίτημα έγκειται συχνά στην «αναζήτηση» και «ανα-βίωση» μιας εξαιρετικά συγκεχυμένης οντότητας, που αναφέρεται όχι στο πραγματικά υφιστάμενο αλλά σε ένα ιδεολογικοποιημένο παρελθόν.¹

Εκείνο που χαρακτηρίζει την νεοελληνική κοινωνία, κατά τον Κ. Τσουκαλά, σε πλήρη αντιδιαστολή με τις ευρωπαϊκές, είναι ότι ως αναζήτηση της παράδοσης νοείται η προσήλωση σ' ένα ιδεολογικοποιημένο παρελθόν και ως επιθυμία εκσυγχρονισμού νοείται η εκλογικευμένη μεθόδευση ενός εξίσου ιδεολογικοποιημένου μέλλοντος. Οι δύο πόλοι της διάζευξης βιώνονται αγχωτικά και αντιφατικά, αντί να δομούνται αρμονικά και συμβιωτικά. Τα δύο ιδεολογήματα οροθετούνται ως αξιωματικά ασυμβίβαστα, με αποτέλεσμα το κοινωνικό

¹ Τσουκαλάς Κ. «Παράδοση και εκσυγχρονισμός» στο Τσαούσης Δ.Γ. (επιμέλεια) *Ελληνισμός και Ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983, σελ. 38.

γίνεσθαι, με την ευρύτερη έννοια του, να εμφανίζεται με τη μορφή μιας μόνιμης ρήξης με το παρελθόν. Τόσο η παράδοση όσο και ο εκσυγχρονισμός έχουν συνάρτηση με τη διαδικασία της περιφερειοποίησης. Στις χώρες του καπιταλιστικού κέντρου η σύζευξη της παράδοσης και του εκσυγχρονισμού εντάσσεται σε μια σταδιακή και κατά κανόνα ενδογενή και αρμονική οικοδόμηση του κοινωνικού και κρατικού γίνεσθαι, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι απουσιάζει η καταξίωση της εθνικής κληρονομιάς από τις χώρες του καπιταλιστικού κέντρου. Αντίθετα, στις περισσότερες χώρες της περιφέρειας το ίδιο νοητικό ζεύγμα(ζευγάρι) εμφανίζεται κατά τρόπο αγχωτικό και αντιφατικό. Η ελληνικότητα, η Italianità, η Hispanidad, η Mexicanidad, η αραβικότητα, η αφρικανικότητα είναι κρυσταλλωμένα ιδεολογήματα που αντιτάσσουν στα ξένα θεσμικά πρότυπα της εξάρτησης τα ουτοπικά και ρομαντικά οράματα της αντίστασης και της αυθεντικότητας. Η σωτηρία της παράδοσης θα συνεπαγόταν όχι μόνο την αναστροφή της διαδικασίας ενσωμάτωσης στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα αλλά και την ταυτόχρονη αυτοαναίρεση του Κράτους ως κεντρικού και αποκλειστικού ιδεολογικού μηχανισμού. Η αντίθεση αυτή κρυσταλλώνεται στην απλή αντιπαράθεση δύο αντίπαλων λόγων, ενός αστικο-κοσμοπολίτικου, που εμφανίζεται με ένα κατ' επίφαση εκλογικευμένο και εκσυγχρονιστικό ένδυμα και εκφράζεται με τη μίμηση και εισαγωγή των νέων θεσμικών και πολιτισμικών προτύπων σε όλους τους τομείς και ενός λαϊκίστικου – προαστιακού που επαγγέλλεται την εμμονή στα ιθαγενή πρότυπα, την αντίσταση σε κάθε ξενόφερτη συνήθεια και την καταξίωση των εθνικών παραδόσεων. Επίσης ο σημερινός αστικός λόγος, που βασίζεται στην ιδεολογία της ανάπτυξης και της «οικονομικοποίησης» αυτής, δεν σημαίνει την άκριτη αποδοχή των ποσοτικοποιημένων κριτηρίων του αναπτυξιακού οράματος αλλά ούτε και την απόρριψη της στο όνομα της εθνικής ιδιοτυπίας ή ενός αυτοφυούς «εθνοκεντρικού» ορθολογισμού. Η απόρριψη θα πρέπει να αναφέρεται στο ψευτοδίλημμα «παράδοση» ή «εκσυγχρονισμός». ¹

Το μικρό μαρμάρينو αγόρι, το άγαλμα, άφησε σαν προσφυγάκι την πατρίδα του στη Μικρασία και στεγάστηκε στο Αρχαιολογικό μουσείο της Αθήνας. Από τότε κρύωνε ολοένα , γιατί νοσταλγούσε αθεράπευτα την πατρίδα του στην αντίπερα

¹ Τσουκαλάς Κ.,1983,ό.π.,σελ. 44-48

ακτή του Αιγαίου. Τα πράγματα θ' αλλάξουν όμως όταν θα βρει φίλους καρδιάς, την κυρία Γαλάτεια, την καθαρίστρια του Μουσείου, και το μικρό Λάμπη, το γιο του νυχτοφύλακα. Τα πράγματα θα αλλάξουν μ' ένα παράξενο όνειρο. Απ' τ' όνειρο θα φτερουγίσει στο Μουσείο ένα μεγάλο γαλάζιο πουλί που θα τους ταξιδέψει μια νύχτα με πανσέληνο στις χαμένες πατρίδες, στη Μικρασία.

Την τελευταία νύχτα εκείνου του Οκτώβρη ήρθε κι ο Λάμπης, ο μικρός γιος του νυχτοφύλακα.

Πολύ το' χε μεράκι ο Λάμπης να γινόταν γλύπτης όταν θα μεγάλωνε. Να σκάλιζε, λέει, κι αυτός στο μάρμαρο αγάλματα σαν κι εκείνα στο μεγάλο μουσείο της Αθήνας. Τι όμορφα που είναι τα αρχαία αγάλματα! Και λαχταρούσε ο Λάμπης να τα' ακουμπήσει με το χέρι του, να τα χαϊδέψει.[...]Κι αφού τη μέρα οι φύλακες είχαν τα μάτια τετρακόσια, άλλη λύση δεν έμενε: παρακαλούσε τον πατέρα του μήνες και μήνες, «πάρε με μαζί σου μια νύχτα στο μουσείο, πάρε με πατέρα. Να γίνω γλύπτης θέλω, πατέρα».

Μια, δυο, τρεις, δέκα, απ' τα πολλά τα παρακάλια τελικά του'κανε το χατίρι.

Σαν μελένιο όνειρο ήταν, και πιο πολύ ακόμη...[...]Δεν πίστευε στα μάτια του ο Λάμπης.

«Κοίτα να δεις... Καλά μού το'λεγε ο πατέρας... τις νύχτες ζωντανεύουν τα' αγάλματα!»

Κι είδε περήφανους θεούς να υποκλίνονται ταπεινά σε ανθρώπους που μοιάζανε θεοί, και παιδιά να'χουν πάρει στο κατόπι θεούς κρατώντας τους απ' το μακρύ τους ρούχο. [...] Ξαφνικά, μες στη σιωπή των αγαλμάτων, άκουσε ο Λάμπης μια λεπτή φωνίτσα:

-Ει, ψιτ. Σε σένα μιλάω...

Από το βάθος της αίθουσας ερχόταν η φωνή. Τράβηξε κατά κει και μόνο τότε πρόσεξε ένα μικρό αγόρι να στέκεται ακίνητο, σφιχτοτυλιγμένο στην κάπα του, μ' ένα σκυλάκι αγκαλιά.

Το άγαλμα κρύωνε πολύ, όχι απ' το κρύο, όχι. Ο λόγος ήταν άλλος, πιο βαθύς. Νοσταλγούσε αθεράπευτα τη μακρινή πατρίδα του στη Μικρασία, στην άλλη, την αντίπερα όχθη του Αιγαίου.

-Σίγουρα είσαι ο Λάμπης εσύ!

-Ναι, ο Λάμπης είμαι...

-Σε περίμενα. Είχε δίκιο το γαλάζιο πουλί πως θα'ρχόσουν. Ήρθες! Καλώς ήρθες!

-Το γαλάζιο πουλί; Ποιο πουλί; Έκανε διπλά απορημένος ο Λάμπης.

Και του τα εξήγησε όλα το μικρό προσφυγάκι. Για το γαλάζιο πουλί του'πε που βγάζει αληθινές τις πιο τρελές επιθυμίες. Του'πε για την πατρίδα του στη Μικρασία. Και για την κυρία Γαλάτεια του'πε, που είναι κι αυτή προσφυγοπούλα κι είναι τα μάτια της σαν τα νερά του Αιγαίου.

-Σ' έβλεπα τόση ώρα, Λάμπη, ν' αγγίζεις τ' αγάλματα.

-Ναι. Μια μέρα θέλω να γίνω γλύπτης, προσφυγάκι μου γι' αυτό.

-Έλα, ακούμπησε κι εμένα, χάιδεψέ με.

-Αλήθεια το λες; Μπορώ; Το θέλεις; Έκανε ο Λάμπης και το' σφίξε όλο πεθυμιά στην αγκαλιά του. [...]

-Ξέρεις παραμύθια, Λάμπη; Πολύ μ' αρέσουνε τα παραμύθια.

-Ξέρω...Μια φορά κι έναν καιρό

(Χρ.Μπουλώτης, Το άγαλμα που κρύωνε ΣΤ' 3^ο 2010:58)

Η αντίπερα όχθη του Αιγαίου, τα μικρασιατικά παράλια, αναπαριστώνται ως χαμένοι παράδεισοι απέραντης νοσταλγίας και συγκίνησης τόσο από έμψυχα όσο από άψυχα όντα. Το παρακάτω κείμενο προβάλλει το θέμα της προσφυγιάς και του ανθρώπινου πόνου, που προξένησαν τα δραματικά γεγονότα της μικρασιατικής καταστροφής. Άνθρωποι και αντικείμενα είναι δεμένα με το αρχαίο παρελθόν, το αρχαίο μεγαλείο, το φυσικό τοπίο και αναπολώντας θρηγούν ό,τι άφησαν πίσω: ανθρώπους και πατρική γη.

Ο Δημαράς γράφει: «Από τις αντικρινές περιοχές του Αιγαίου ήρθαν παιδιά. Μέσα στην ψυχή τους ζει το νοσταλγικό όραμα της χαμένης κοιτίδας. Μεγαλώνουν κι αυτά μέσα στους καημούς και μέσα στην ταραχή».¹

Ο Ernest Renan επισημαίνει πως η κοινή δυστυχία ενώνει περισσότερο από τη χαρά. Σ' ό,τι αφορά στις εθνικές μνήμες, οι καταστροφές έχουν μεγαλύτερη αξία από τους θριάμβους κι αυτό επειδή οι καταστροφές επιβάλλουν καθήκοντα και απαιτούν κοινή προσπάθεια.² Οι κρίσιμες στιγμές ταπείνωσης και θρήνου αναδεικνύονται ως διδακτικοί αντίποδες εθνικού μεγαλείου λειτουργώντας συσπειρωτικά. Με την ρομαντική αναπόληση των θυσιών, που έχει υποστεί το

¹ Δημαράς Κ.Θ.,1987, ό.π.,σελ. 471-472

² Λέκκας Π.,2001,ό.π.,σελ. 130

έθνος στο παρελθόν, ο εθνικισμός καθιστά την εθνική ιστορία ένα «λατομείο ηθικής», από το οποίο εξορύσσονται διδάγματα, προτροπές και παραινέσεις.¹

Στον πίνακα Γ οι 12 αναφορές κατανέμονται ως εξής: επτά αναφορές αφορούν την έντονη νοσταλγία της ελληνικής υπαίθρου και των ανθρωπίνων σχέσεων που τη θεμελιώνουν (7 αναφορές), δύο (2) αφορούν την νοσταλγία του παραδοσιακού τρόπου ζωής στο ελληνικό νησί, μία (1) αφορά τη νοσταλγία του τρόπου ζωής και την ποιότητα των ανθρωπίνων σχέσεων στην ελληνική πρωτεύουσα. Διαπιστώνουμε, δηλαδή, ότι η νοσταλγία αφορά και εστιάζεται καθαρά στις ανθρώπινες σχέσεις περισσότερο παρά στη νοσταλγία της εξιδανικευμένης ελληνικής φύσης (μία αναφορά) και των χαμένων πατρίδων της Μ. Ασίας (μία αναφορά). Αυτή η νοσταλγία της ελληνική κοινωνίας και των ανθρωπίνων σχέσεων που τη θεμελιώνουν εκτιμούμε πως συνδέεται με την εισβολή της αλλοτρίωσης που ο σύγχρονος Έλληνας νιώθει να συμβαίνει στο τόπο του, επειδή θεωρεί ότι η ελληνική κοινωνία είναι «μια παραδοσιακή κοινωνία» και θέλει να τη διαφυλάξει ως έχει.

Εκτιμώντας συνολικά την εικόνα της Κατηγορίας Γ που παρουσιάζει η ελληνική κοινωνία, παρατηρείται έντονη νοσταλγία, γυρίζοντας πίσω στο χρόνο αρκετές δεκαετίες, στη δεκαετία περίπου του πενήντα της ελληνικής κοινωνίας, της ελληνικής υπαίθρου, των ελληνικών γραφικών χωριών και νησιών αλλά και των χαμένων πατρίδων, των παραδοσιακών ελληνικών τρόπων ζωής και των ανθρώπινων σχέσεων του παρελθόντος. Ως εκ τούτου η ελληνική εθνική ταυτότητα μοιάζει να ιεροποιεί το παρελθόν, αναπολώντας το, απογοητευμένη από το σύγχρονο αστικό παρόν του ελληνικού κράτους και των δομών αυτού. Το γεγονός της νοσταλγίας μάς οδηγεί στη σκέψη πως το πνεύμα συγγραφέων των σχολικών εγχειριδίων δεν είναι επηρεασμένο από τις αρχές της σύγχρονης ιδεολογίας, αφού σύμφωνα με αυτήν ο εθνικισμός είναι αυτός που αναδεικνύει τον άνθρωπο ως γνήσιο κοινωνικό υποκείμενο, από τη στιγμή που αυτός θεωρείται ο υπεύθυνος δημιουργός της κοινωνίας και ο μόνο δυνατός αναμορφωτής της.

Ο άνθρωπος καλείται να αναμορφώσει την κοινωνία ενσταλάζοντας στο κοινωνικό υποκείμενο ένα πρωτοφανές αίσθημα ευθύνης αλλά και αυτοπεποίθησης, αφού το καθιστά πηγή δύναμης - της δύναμης να κρίνει και να

¹ Λέκκας Π.,2001,ό.π.,σελ. 131

αποδεχθεί, να απορρίψει, να συμμετάσχει, να αλλάξει, να δημιουργήσει. Η σύγχρονη εθνικιστική ιδεολογία στηρίζεται στην υπόθεση ότι, για να αλλάξει η κοινωνία ή ακριβέστερα, για να συμμορφωθεί η κοινωνία προς τις επιταγές της ιδεολογίας, πρέπει να αλλάξει ο τρόπος, με τον οποίο σκέπτονται τα κοινωνικά υποκείμενα που έχουν την τύχη της κοινωνίας στα χέρια τους. Αυτή η γενική πίστη στη δύναμη της ιδέας συνοδεύει κάθε σύγχρονη ιδεολογία, ανεξάρτητα από τις συγκεκριμένες ερμηνείες που πρεσβεύει.¹

Η σύγχρονη εθνικιστική, ιδεολογία είναι, λοιπόν, εξ ορισμού συγχρόνως άμεσα πολιτική, γιατί αφενός αποτελεί κίνητρο δράσης, αφετέρου ωθεί απευθείας και απροσχημάτιστα το κοινωνικό υποκείμενο στη συνειδητή συμμετοχή και επέμβαση σε όσες συλλογικές ρυθμίσεις θεωρεί ότι το αφορούν. Οι στόχοι της είναι εγκόσμιοι και θεωρητικά πραγματοποιήσιμοι, δηλαδή οι «ουτοπίες» της ανήκουν σε αυτόν τον κόσμο και σε αυτήν τη ζωή, με άλλα λόγια μαρτυρεί όχι μόνον μεγαλύτερη αισιοδοξία και δημιουργική διάθεση αλλά και εγγενή αίσθηση του ανθρωπίνως δυνατού.²

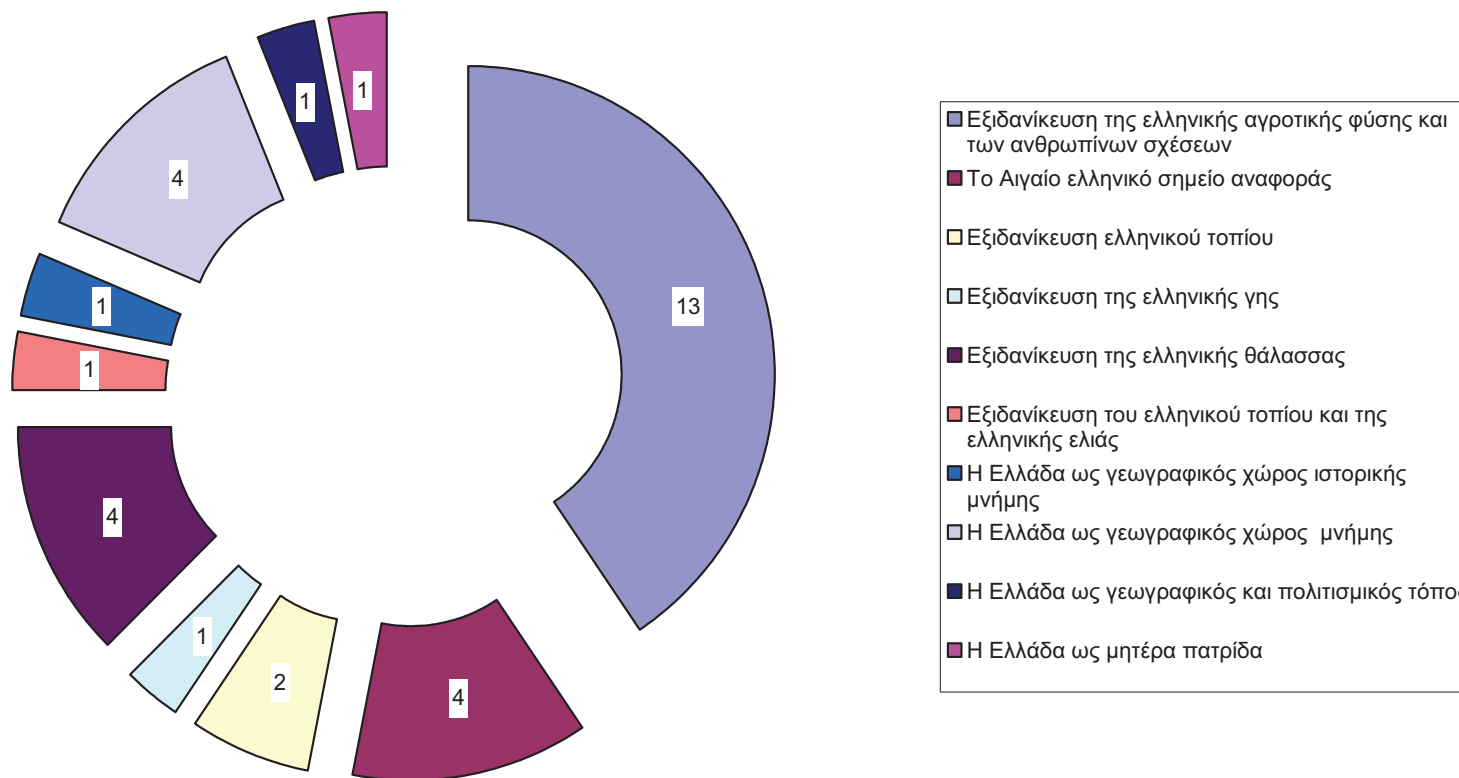
Οι νοσταλγικές αναμνήσεις της συλλογικής μνήμης και η επιστροφή στον εθνικό χρόνο δεν μπορούν να εννοηθούν παρά μόνο στο γεωγραφικό χώρο της πατρίδας που λειτουργεί ως θησαυροφυλάκιο του έθνους.

¹ Λέκκας Π.,2006, ό.π., σελ. 57.

² Λέκκας Π.,2006, ό.π., σελ.52-53

Δ. Η πατρίδα ως εθνικός και γεωγραφικός χώρος

Δ. Η πατρίδα ως εθνικός και γεωγραφικός χώρος

Η φύση και οι χώροι συγκροτούν την ιστορική πατρίδα του λαού, το ιερό θησαυροφυλάκιο των μνημών του. Διαθέτουν μια δική τους ιστορική ποιητικότητα για όσους πνευματικά είναι συντονισμένοι μαζί τους. Η πατρίδα δεν αντιμετωπίζεται ως απλό σκηνικό του εθνικού δράματος αλλά ως βασικός πρωταγωνιστής του και τα φυσικά χαρακτηριστικά της αποκτούν ιστορική σημασία για το λαό. Λίμνες, βουνά, ποταμοί, και κοιλάδες μπορεί να μετατραπούν σε σύμβολα των λαϊκών αρετών και του «αυθεντικού» εθνικού βιώματος¹

Η ιστορική εδαφική επικράτεια – η πατρίδα – είναι θεμελιώδεις χαρακτηριστικό της εθνικής ταυτότητας. Η «ιστορική γη», η «πατρίδα», είναι ο τόπος στον οποίο η μορφολογία του εδάφους και οι άνθρωποι έχουν ασκήσει αμοιβαία και ευεργετική επίδραση ο ένας στον άλλον επί σειρά γενεών. Η πατρίδα γίνεται θησαυροφυλάκιο ιστορικών μνημών και συνειρμών, ο τόπος όπου «οι δικοί μας» σοφοί, άγιοι και ήρωες έζησαν, έδρασαν, προσευχήθηκαν και πολέμησαν. Όλα αυτά την καθιστούν μοναδική. Τα ποτάμια, οι λίμνες, τα βουνά και οι πόλεις γίνονται «ιερά» - τόποι λατρείας και ανάτασης-, στα εσωτερικά νοήματα των οποίων μπορούν να εμβαθύνουν μόνο οι μνημένοι, δηλαδή τα συνειδητοποιημένα μέλη του έθνους.²

Η ιστορική αυτοπροσωπία του έθνους εγκλείεται σε μια πολιτική οντότητα, το εθνικό κράτος που διαθέτει εκ των πραγμάτων δικά του όρια. Πέραν τούτου η ιστορία του είναι αυτή που το τοποθετεί σε συγκεκριμένο χώρο, πάνω στον οποίο θέτει αξιώσεις αποκλειστικής δικαιοδοσίας, σε μια συνεχιζόμενη περιοχή, η οποία φέρεται να του ανήκει αποκλειστικά και επί της οποίας διεκδικεί ιστορικά δικαιώματα ιδιοκτησίας και ελέγχου. Ο εθνικός χρόνος είναι αυτός που καθορίζει σε μεγάλο βαθμό και τις αντιλήψεις περί εθνικού χώρου. Το εθνικό κράτος είναι τόπος καταφυγής και προστασίας, το «σώμα» όπου κατοικεί ανέκαθεν η «ψυχή» του έθνους, εντός του οποίου η συγκέντρωση των μελών του εθνικού σώματος εγγυάται τη συνέχεια της εθνικής αυτοπροσωπίας. Η εστία του έθνους δεν είναι τυχαία, αλλά καθορίζεται από την αφήγηση της ιστορίας του, αφού ο εθνικός χώρος βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τον εθνικό χρόνο.³ Κατά τον Anderson οι μεταβολές στην αντίληψη του χρόνου συμπληρώνονται από τις μεταβολές στην αντίληψη του χώρου.⁴

¹ Smith A., 2000, ό.π.,σελ. 100

² Smith A., 2000, ό.π., σελ.24

³ Λέκκας Π., 2001,ό.π., σελ. 208- 209

⁴ Anderson B., 1997, ό.π., σελ.18

Ο τόπος, στον οποίο εδράζεται το έθνος, ορίζεται ως ένα είδος αρχείου της αναπαράστασης του εαυτού, ενός ιερού καταλόγου ειδώλων, που καθιστούν δυνατή την εθνική ιστορία. Το αρχείο αυτό περιλαμβάνει όλα τα χωροχρονικά πλαίσια, που προβάλλει ένα εθνικό φαντασιακό. Είναι εδώ ακριβώς που παράγεται και φυλάσσεται η πολιτισμική συνέχεια, η τόσο αναγκαία για τη θέσμιση όλων των εθνών. Είναι ο τόπος, στον οποίο εγγράφεται η ιστορία των ποικίλων γεωγραφιών ενός έθνους, των γεωγραφικών του στιγμών, που ανήκουν στη συλλογική μνήμη ή όραμα.¹

Τα εθνικά σύνορα και το γεωγραφικό σχήμα της χώρας, οι ιδιαιτερότητες του εθνικού τοπίου, η ονομασία και η μετονομασία των πόλεων και των περιοχών, η ονοματοδοσία των δρόμων, τα μνημεία, το στυλ της αρχιτεκτονικής, η πολεοδομία, η αναστήλωση και η αναπαλαίωση των παλαιών κτιρίων, η επένδυση των τόπων με μύθους και ιστορικές σημασίες αποτελούν μηχανισμούς ιστορικής σημείωσης του περιβάλλοντος.²

Ο χώρος, η υλική αυτή πραγματικότητα που διαρκεί στο χρόνο, στηρίζει και διαιωνίζει τη μνήμη των μελών μιας κοινότητας, αποτελώντας ένα πλαίσιο κοινωνικής αναφοράς. Ο Halbwachs διερευνά ιδιαίτερα τη σημασία του χώρου για την παγίωση της μνήμης, διατυπώνοντας τρεις βασικούς νόμους που αναφέρονται στη σχέση μνήμης και χώρου. Ο πρώτος νόμος αναφέρεται στο γεγονός ότι διαφορετικά και ασύνδετα μεταξύ τους γεγονότα συνδέονται με την ίδια τοποθεσία, γεγονός που εξυπηρετεί την οργάνωση διατήρηση και μεταβίβαση της μνήμης, όχι μόνο σε ό,τι αφορά τον τόπο (αφού μπορεί να είναι μυθικός) αλλά και το χρόνο, τα γεγονότα, τα πρόσωπα και τα ηθικά και παιδαγωγικά μηνύματα. Ο δεύτερος νόμος αναφέρεται στην κατάτμηση της ανάμνησης ενός σημαντικού γεγονότος σε επιμέρους συμβάντα, που εντοπίζονται σε διαφορετικούς χώρους, όπου η ανάμνηση κατά κάποιο τρόπο πολλαπλασιάζει τα ίχνη της. Τέλος ο τρίτος νόμος, ο νόμος της δυαδικότητας, αναφέρεται στον εντοπισμό του ίδιου γεγονότος σε δύο τοποθεσίες ταυτόχρονα, γεγονός που εξυπηρετεί το συνδυασμό διαφορετικών παραδόσεων που σχετίζονται με διαφορετικές κοινωνικές ομάδες.³

¹ Γουργούρης Στ., 2007, ό.π., σελ. 69

² Λιάκος Α. 2009, ό.π., σελ. 110

³ Halbwachs M. «Ανθρωπολογία της μνήμης», στο Παραδέλλης Θ. Μπενβενίστε Ρ. επιμ. *Διαδρομές και τόποι της μνήμης: Ιστορικές και Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1999, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, σελ.29-31

Σύμφωνα με την άποψη της Α. Λεοντή, για να γίνει ένας τόπος πατρίδα, πρέπει να τοπογραφηθεί και για να κατανοήσει κανείς πώς ένας τόπος γίνεται πατρίδα πρέπει να γνωρίζει την τοπογραφία του. Ο όρος τοπογραφία αναφέρεται σε κάθε νοητό χάρτη, που παρουσιάζει έναν τόπο και μια κοινή γραφή ενός τόπου. Οι τοπογραφίες προσφέρουν σε έναν τόπο μια σειρά από σύμβολα, αναγνώσιμα μέσα από κώδικες αληθοφάνειας, της χαρτογράφησης, της περιγραφής ή της αφήγησης. Δανειζόμενη από τα μαθηματικά τον όρο «τοπολογία» η Α. Λεοντή, προσδιορίζει την τοπολογία ως τη μελέτη ενός τόπου με τη συγχρονική επανεξέταση του συνόλου των παραγόντων, που έχουν επηρεάσει την αντίληψή μας για τον τόπο. Η τοπολογία μπορεί να αναλύσει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι δίνουν σε μια χωρική επιφάνεια συμβολική αξία, πώς δημιουργούν κέντρα, σύνορα, περάσματα, μνημεία, πώς η καθημερινή τους ζωή και η καλλιτεχνική της έκφραση οργανώνουν το πεδίο της δραστηριότητάς τους. Με άλλα λόγια η τοπολογία διερευνά τα δύο συνθετικά της στοιχεία: το λόγο που αναφέρεται σε έναν τόπο και τον τόπο, στον οποίο ο λόγος αυτός δίνει σχήμα μέσα από μια παράδοση αναφορών.¹

Ο βασικός γεωγραφικός όγκος όπου τοποθετείται η ιστορία μας αποτελείται από την κυρίως Ελλάδα, χερσαία και νησιωτική, με προεκτάσεις που απλώνονται σαν ριπίδι σε μεγαλύτερους ή μικρότερους χώρους μέσα στις διάφορες στιγμές της ιστορίας μας.² Μια μικρή έκταση ηπειρωτικής γης χωρισμένη από βουνά σε πιο μικρές ενότητες και πολλά νησιά. Το ελληνικό κλίμα, εύκρατο στο σύνολό του, παρουσιάζει ωστόσο τεράστιες διαφορές από τόπο σε τόπο. Οι αποστάσεις από το ένα σημείο της Ελλάδας στο άλλο συνεπάγονται διαφορές στο χαρακτήρα, στις διαθέσεις και τις εμπνεύσεις. Η ελληνική αρμονία, όσες φορές μπόρεσε να επιτευχθεί, ήταν πάντα πολύφωνη. Η ροπή προς τη σύνθεση, βγαλμένη από κοινή συνείδηση, κοινή γλώσσα, κοινή πίστη, αποτελεί ένα από τα χαρακτηριστικά σημάδια της νεοελληνικής ιστορίας. Η γεωγραφική θέση της Ελλάδας έχει μια πρόσθετη βαρύτητα, γιατί βρίσκεται ανάμεσα σε δύο μεγάλους πολιτισμικούς όγκους: Η Ανατολή και η Δύση σμίγουν επάνω στα ελληνικά εδάφη, που γίνονται έτσι ένα σταυροδρόμι, όπου αδιάκοπα συγκρούονται δυο πρωταρχικές μορφές του πολιτισμού. Προγεφύρωμα και του ενός και του άλλου πολιτισμού στις

¹ Λεοντή Α., 1998, ό.π., σελ. 25.

² Δημαράς Κ.Θ., 1987, ό.π., σελ. ιβ΄

αντίθετες διευθύνσεις τους, ο ελληνικός χώρος δοκιμάσθηκε πολλές φορές από την κατάκτηση.¹

Για το Δημαρά το δράμα της φυλής μας είναι και μια από τις δόξες της από την άποψη την πολιτισμική : ο ελληνισμός δέχθηκε με τον τρόπο αυτόν πλούσιες και ποικίλες επιδράσεις, που προκάλεσαν την ιδιοτυπία του με την αφομοιωτική δύναμη. Ο Αριστοτέλης παρατηρούσε πως οι λαοί της Ευρώπης του φαίνονται δραστήριοι, αλλά χωρίς οξύτητα του νου, οι Ασιάτες το αντίθετο. Για τους Έλληνες πίστευε ότι, ζώντας σ' ένα κλίμα που μετέχει και από την Ασία και από την Ευρώπη, συνδυάζουν και των δυο ομάδων τα προτερήματα.²

Στην Ελλάδα, υποστηρίζει η Α.Λεοντή, βρίσκουμε κείμενα σε αλληλεπίδραση με έναν τόπο, με το σαφή στόχο της δόμησης μιας πατρίδας. Παράλληλα, ο φυσικός χώρος ενός αναδομημένου ελληνικού κόσμου συχνά υπαγορεύει την μορφή που θα πάρουν τα σύγχρονα κείμενα. Υπάρχει κατ' αυτήν μια γεωγραφική επιφάνεια, μέσα στην οποία παίρνουν σχήμα οι εθνικές αφηγήσεις, προς την οποία οι αφηγήσεις αυτές εκχωρούν ταυτότητα, πάνω στην οποία επιβάλλουν την τάξη και με την οποία διδάσκουν σε ένα κοινό να κινείται μέσα σ' αυτήν. Υπό αυτήν τη θεωρητική προσέγγιση *οι τόποι παράγουν τις σημασίες και οι σημασίες δίνουν στους τόπους ρίζες.*³

Ο εθνικισμός τονίζει το αυτονόητο της εθνικής θέασης της ιστορίας υποβαθμίζοντας το δικό του παρεμβατικό ρόλο ως νεοτερικής ιδεολογίας στην εθνικοποίηση του χώρου. Η όσμωση του εθνικού χρόνου με τον χώρο και η παρεπόμενη αντίληψη ότι ο χώρος νοηματοδοτείται (και άρα πρέπει να διαιρείται) με εθνικά κριτήρια, αφού κάτι τέτοιο «επιβάλλεται από την ιστορία», διαθέτουν ένα στρατηγικό πλεονέκτημα. Το παρελθόν, ερμηνευμένο πλέον κατά εθνικό τρόπο γενικά, αποτυπώνεται στο φυσικό τοπίο. Τα έθνη πλάθουν και το φυσικό κόσμο κατ' εικόνα και ομοίωσιν. Και ο χώρος βεβαίως φέρεται ότι ήταν ανέκαθεν εθνικός, ότι είχε πάντοτε εθνικό χαρακτήρα, αφού πάνω του φαίνεται αποτυπωμένη σχεδόν αποκλειστικά η ιστορία του έθνους: τα πεδία των εθνικών μαχών, οι τάφοι των εθνικών ηρώων, τα μεγαλουργήματα της εθνικής ιδιοφυίας. Επομένως, ο χώρος θεωρείται ότι παρείχε ανέκαθεν ένα πάντοτε κυρίαρχο έθνος, ίδιο με το σημερινό, που διεκδικούσε αποκλειστικά κυριαρχία επ' αυτού.⁴

¹ Δημαράς Κ.Θ., 1987, ό.π., σελ. 17'

² Δημαράς Κ.Θ., 1987, ό.π., σελ. 17'

³ Λεοντή Α. 1998, ό.π. σελ. 29

⁴ Λέκκας Π. 2001, ό.π., σελ. 217

Σ'ότι αφορά τη φύση ο Simmel G. θεωρεί πως με τον όρο «φύση» εννοούμε την ατέρμονη συνάφεια των πραγμάτων, την αδιάκοπη γένεση και καταστροφή των μορφών, την κυμαινόμενη ενότητα του γίνεσθαι, η οποία εκφράζεται με τη συνέχεια της ύπαρξης μέσα στο χώρο και στο χρόνο. «Η αίσθηση της φύσης», σύμφωνα με αυτόν, αναπτύχθηκε ουσιαστικά για πρώτη φορά στους νεότερους χρόνους και αυτό αποδόθηκε επιφανειακά στο λυρισμό τους και στο ρομαντισμό τους. Αντίθετα η Αρχαιότητα και ο Μεσαίωνας δεν είχαν καμιά αίσθηση του τοπίου.¹ Το τοπίο αποτελεί μια ιστορικά νοηματοδοτημένη αναπαράσταση του ανθρώπινου περιβάλλοντος, ορίζει δηλαδή τη συγκεκριμένη σχέση που ο άνθρωπος συγκροτεί με το περιβάλλον του σε μια στιγμή της ιστορικής του πορείας.²

Μόλις άρχιζαν πάλι να καπνίζουν τα τζάκια μας.

Τ' αλέτρια μας ήταν έτοιμα για το όργωμα.

Η γη μας περίμενε τους καινούριους σπόρους.

Οι γερανοί χαιρετούσαν το καλοκαίρι μας.

Η πρώτη βροχή δρόσιζε το κορμί μας.

Ο χειμώνας άρχιζε το ελληνικό του παραμύθι.

(Ελληνικό όρθρος, Δ'1^ο 1984:103)

Πριν χαράξει, ακουγόντανε ολοτρόγυρα στα βουνά οι τσομπάνηδες, που λαλούσανε τα ζωντανά. Πριν βγει ο ήλιος από την Ανατολή, συναπαντιαντόντανε οι στρατοκόποι και καλημεριζόντανε στα διάσελα και στα φρύδια των βουνών[...]

Κάτι τζιτζιφιές μυρίζουνε εκεί κοντά, πλάγι σ' έναν καλαμιώνα. Από' να μαντρί, που'ναι στ' από πάνου το βουνό, γαβγίζουνε τα τσοπανόσκυλα.

Οι θάλασσες πέφτουνε σαν κριάρια απάνου στους μαύρους βράχους και ραντίζουνε με τ' αρμυρό τους νερό τη στεριά, ίσαμε πέρα που πιάνουνε τα δέντρα. Μέσα στις σκοτεινές σπηλιές βουίζει ο αντίλαλος: «Ποσειδάων! Ποσειδάων!»

(Φ.Κόντογλου, Ο τόπος μας, Δ' 4^ο 1984: 11)

¹ Simmel G. Ritter J., «Το τοπίο» εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2004, σελ. 11-15

² Δασκαλοθανάσης Ν. «Η φύση ως Τοπίο» στο Simmel G-Ritter Joachim, *Το Τοπίο*, εκδ. Ποταμός 2004, σελ.151-152

Η «ιεροποιημένη γεωγραφία» του εθνικού χώρου, η εξαϋλωση του φυσικού τοπίου σε εθνικό χαρακτηριστικό και οι αναφορές στην αγνότητα της αγροτικής ζωής αποτελούν αυτόδηλα εκφάνσεις της συγχώνευσης του εθνικού χρόνου με τον εθνικό χώρο. Καθεαυτές πάντως, συνιστούν πρόσθετες ενδείξεις για το νεότερο χαρακτήρα της ίδιας της ιδεολογίας που τα παράγει. Αξιοσημείωτη είναι η επισήμανση ότι η «λατρεία της υπαίθρου» είναι αυταπόδεικτα συνδεδεμένη με την διαδικασία του κοινωνικού εκσυγχρονισμού και ιδιαίτερα με τον εξαστισμό. Ο Κέννεθ Μίνογκ το θέτει θαυμάσια : «Τίποτε δεν προάγει περισσότερο την εκτίμηση της υπαίθρου από την ανάπτυξη της πόλης». Και το σημείο αυτό είναι άκρως σημαντικό για την μελέτη του εθνικιστικού φαινομένου, το οποίο αποτελεί, ακριβώς, επακόλουθο της μετάβασης από την παραδοσιακή στη νεότερη κοινωνία.¹

Ο δρόμος για το μοναστήρι του Άγιου Νεόφυτου σκαρφάλωνε στην πλαγιά ενός λόφου κι ύστερα τον έκοβε ξυστά στη δυτική του πλευρά πάντοτε ανηφορίζοντας. Το θέαμα απλωνόταν κάτω από το λόφο ήταν μαγευτικό[...]

«Μάγεμα η φύση κι όνειρο στην ομορφιά και χάρη

Η μαύρη πέτρα ολόχρυση και το ξερό χορτάρι»[...]

Στην επόμενη στροφή φάνηκε μπροστά μας το μοναστήρι, κουρνιασμένο μέσα σε μια λόχμη στο άκρο της κοιλάδας, που ξεκινάει από κει και κατρακυλάει ίσαμε τη θάλασσα.[...] Πόσο όμορφα ήταν όλα! Για άλλη μια φορά θαύμασε την εκλογή του Άγιου Νεόφυτου, που ξεκίνησε από τα Λεύκαρα, μίλια μακριά, κι έφτασε σε τούτη την αετοφωλιά, για να μπορέσει να'ρθει σε αμεσότερη επικοινωνία με το Θεό

(Α. Σμυρλή, Ο δρόμος για το μοναστήρι, Δ΄ 3^ο 1984:14)

Εκεί στη χερσόνησο του Άθωνα και στο ομώνυμο βουνό, με τα φαράγγια, τα δάση, τις ολόχλωρες πλαγιές και κοιλάδες, τις άγριες ομορφιές και τις παραδείσιες χάρες, τους βράχους και τις σπηλιές, στο βουνό το ζωσμένο από ουρανό και θάλασσα,

¹ Λέκκας Π., 2001, ό.π., σελ. 234

υπάρχουν σήμερα είκοσι κυρίαρχα μοναστήρια, δώδεκα σκήτες και επτακόσια κελιά, καλύβια, καθίσματα και ησυχαστήρια ή ασκηταριά.

(Α.Καραντώνης, Το Άγιο Όρος, Ε΄4^ο 1984:57)

Στα χρόνια του μύθου, ένας Θρακιώτης γίγαντας, ο Άθως, καθώς τον έλεγαν, χούφτωσε έναν τεράστιο όγκο πέτρινο και τον κατέφερε του Ποσειδώνα.[...]Είναι το όρος Άθως, που τον παλιό καιρό η σκιά του έλεγαν πως έφτανε ως τη Λήμνο.

(Κουρνούτος Γ.Π., Το Άγιο Όρος, Ε΄4^ο 1984:57)

Η ιστοριογραφική εξιδανίκευση του εθνικού χώρου, η εξύμνηση της φυσικής ομορφιάς και της ιστορικής πορείας του έθνους αποτελούν βασική έκφραση των περισσότερων εθνικισμών. Στα κείμενα που προηγούνται δεν υπάρχουν μόνο αναφορές στην εξιδανικευμένη εικόνα της ελληνικής φύσης, αλλά εμπειριέχονται και θρησκευτικές αναφορές, συνδέοντας έτσι το ελληνικό τοπίο με τη θρησκευτική πίστη και τη θεία χάρη.

Εισαγ. Ένας ναυτικός, ύστερα από πολλές ταλαιπωρίες στη θάλασσα, βγαίνει στη στεριά, παντρεύεται και δουλεύει με τη γυναίκα του στα χωράφια. Αυτά έγιναν σε παλιότερη εποχή.

Τρία χρόνια έκαμα με το Μαριώ απάνω στο Τραπί, χωριό του πεθερού μου, τρία χρόνια ζωή αληθινή. Έμαθα την αξία και δούλευα μαζί της το περιβόλι, το αμπέλι, το χωράφι.

Είχα πενήντα τάλαρα το χρόνο από το κίτρο, είκοσι από το κρασί, από το σιτάρι σαράντα.[...] Πρώτη φορά είδα ζωντανή στα χέρια μου την πληρωμή.[...] Άνοιγα το όργωμα και το όργωμα έμενε στη θέση του. Δεχότανε το σπόρο, τον έκρυβε από τα πετεινά, τον ζέσταινε και τον νότιζε, ώσπου τον έδειχνε πάλι στα μάτια μου ολόδροσο, χλωροπράσινο, χρυσαφένιο, σαν να μου έλεγε: «Κοίτα πώς τον ανάστησα!». [...] Α! Ο Θεός ευλόγησε τη γη και της έδωσε αίσθημα

(Ευλογημένη γη, Δ΄ 4^ο 1984:31)

Δεν είναι παράξενο πως το αξιακό σύστημα του αγρότη, του καλλιεργητή της γης, αναγορεύεται στην πλειονότητα των εθνικισμών σε ιδεατό μέτρο του ανόθευτου εθνικού χαρακτήρα, της πραγματικής «ψυχής» του έθνους, με το οποίο προσμετράται η παροντική του κατάσταση και δια του οποίου προδιαγράφεται το ευκαίο *restitutio in integrum* του παλαιού του μεγαλείου. Ότι βεβαίως η απόφαση για την εξιδανικευμένη αυτή αναγόρευση στοιχείων του αγροτικού πολιτισμού σε αυθεντικό μέτρο της εθνικής ταυτότητας είναι συνήθως έργο αστών διανοουμένων δεν καταδεικνύει τίποτε άλλο παρά το ρομαντικό και νεότερο χαρακτήρα της εθνικιστικής ιδεολογίας.¹

Την Άνοιξη του '40 γυρίζαμε από το σχολικό περίπατο, όταν, όπως συμβαίνει στα όνειρα μόνο, βρεθήκαμε τα παιδιά αντίκρυ στο θαύμα: [...] ένα ελάφι! [...] Ένα ελάφι αληθινό, ένα ξωτικό παναπεί φερμένο από τα παραμύθια ολόισια, θα ζει τώρα και τριγυρνάει μέσα στα δάση του Παρνασσού! Θα βόσκει το παχύ χορτάρι στ' απόσκια, θα πίνει στις μαγεμένες πηγές του! Θα προβαίνει στα ξέφωτα με τις ώρες, ακίνητο στον ουρανό θα «φωλιάζει τις νύχτες στα σύδεντρα [...]

(Κούσουλας Λ., Ένα ελάφι στον Παρνασσό, Στ' 2^ο 1985:29)

Ο χώρος, ως πηγή και σημείο αναφοράς μιας συγκεκριμένης, μονοσήμαντης και αποκλειστικής ταυτότητας, καθίσταται και το κεντρικό «πλαίσιο δράσης» του εθνικισμού².

« Στο Χορευτό και σ' όλη τη πηλιορείπικη ακρογιαλιά γνώρισα αληθινά κι αγάπησα τη θάλασσα» [...] Η ανοιχτή μπούκα της σπηλιάς αντίκρυζε την ανατολή, και είχα κάποτε τη σπανιότατη τύχη να βρεθώ εκεί την ώρα ίσα ίσα που πρόβαλεν ο ήλιος από τη θάλασσα και χύθηκε όλο το φως του στους κρεμαστούς σταλαχτίτες της. Τίποτε δε μου θάμπωσε στη ζωή μου τα μάτια τόσο, κι έκλεισα άθελα τα βλέφαρα. Το θάμα αυτό γινόταν δυο φορές το χρόνο, καθώς έμαθα από τους ψαράδες, τις μέρες που ο ήλιος έβγαινε ίσα ίσα κατάντικρυ στη σπηλιά.

¹ Λέκκας Π. 2001, ό.π.,σελ. 85

² Λέκκας Π. 2001,ό.π.,σελ. 230

(Γ. Δροσίνη, Στην Πηλιορείτικη Ακρογιαλιά, Ε' 4^ο 1984:105)

[...] Δεν ξέρω αν υπάρχει πιο όμορφη θάλασσα στον κόσμο από τη θάλασσα του Λαμαγαριού. Μια τη σκιάζουν τα πεύκα, που κατεβαίνουν σχεδόν ως τα' ακρογιάλι, και τότε γίνεται πράσινη, πράσινη σαν αμπελόφυλλο, και μια γαλάζια γαλάζια. Στο βυθό της, αλλού έχει ψιλή άμμο και αλλού πολύχρωμα πετράδια, που μέσα στο νερό τα χρώματά τους γίνονται τόσο φανταχτερά, που θαρρείς και μόλις τα ζωγράφισαν. Και να σκεφτείς πως υπάρχουνε άνθρωποι, που γεννήθηκαν και πέθαναν και δεν ποτέ του θάλασσα! Δεν είδαν ποτέ τους το Λαμαγάρι!...

(Α. Ζέη, Φεύγουμε για την εξοχή, Ε' 4^ο 1984:119)

Πίσω από μακρινές κορφές ο ήλιος βασιλεύει
Και τ' ουρανού τα σύννεφα χίλιες βαφές αλλάζουν,
Πράσινες, κόκκινες, ξανθές, ολόχρυσες, γαλάζιες,
Κι ανάμεσά τους σκάει λαμπρός λαμπρός ο αποσπερίτης.

[...]

(Κρυστάλλης Κ., Το ηλιοβασίλεμα, Ε' 4^ο 1984:123)

[...] Είναι τόσο ωραία όλα: το ανοιξιάτικο πρωϊνό, η φύση, ο Παγασητικός... Τόσο ωραία! Πουθενά αλλού δε θα' βρισκε κανείς τόση ομορφιά συνδυασμένη με τόση πραότητα και ειρήνη! Όλη η φύση, από το Βόλο στις Μηλιές, έχει μια κυριακάτικη εμφάνιση. Όλα είναι καθαρά στα μικρά χωριά που περνάμε- Αγριά, Λεχώνια- όλα είναι γιορταστικά στα χωράφια, στο φως, στα νερά του κόλπου! [...] Θεία πραότητα είναι διάχυτη παντού. [...] Τα μέρη αυτά, που ο Ιάσων τα' άφησε για να φύγει με την Αργώ του, αξίζουν όλες τις Κολχίδες που ξεκίνησε ν' ανακαλύψει. Η ευλογημένη καρπερότητα της γης, το χρυσό φως που λούζει τα πάντα και η απέραντη ειρηνική ομορφιά των βουνών και των νερών όλα προσκαλούν σε διαμονή και όχι σε αναχώρηση... [...] Ένα μεγάλο ευτυχισμένο φως λούζει τα πάντα. Και γύρω μας ξετυλίγεται αδιάκοπα η βλάστηση του βουνού: σφεντάμι, θυμάρια, αγριολούλουδα, ρόδινες αγριοχαρουπιές και δροσερά πλατάνια, που φουντώνουν στις ρεματιές όπου κατακυλούν γάργαρα

τραγουδιστά νερά. Ο γλυκός αέρας έχει ένα άρωμα θυμαριού και λεβάντας. Θα' λεγε κανείς να μην τελειώσει ποτέ μια τέτοια διαδρομή.

(Ουράνης Κ, Ταξίδια στην Ελλάδα, Το παραδεισένιο Πήλιο, Δ' 3^ο 2010:74)

Η Ρόδος είναι το μεγαλύτερο νησί των Δωδεκανήσων. Δίκαia την αποκαλούν μαργαριτάρι της Μεσογείου. Οι σπάνιες ομορφιές της ξεδιπλώνονται σε κάθε γωνιά της : γοητευτικές παραλίες, όμορφα λιμανάκια, χωριά με παραδοσιακά πέτρινα σπίτια. [...] Το νησί αποτελεί κάθε εποχή του χρόνου επίγειο παράδεισο για Έλληνες και ξένους τουρίστες

(Η Ρόδος, Δ' 3^ο 2010:78)

Η εξιδανικευμένη απεικόνιση της ελληνικής φύσης από την ελληνική λογοτεχνία και η εξύμνηση της ομορφιάς της δεν αφορά μόνο το φυσικό περιβάλλον, όπως το φως, τα βουνά, τη θάλασσα, τα ποτάμια, τις σπηλιές αλλά περιλαμβάνει και τα συναισθήματα που τρέφουν οι Έλληνες για την ανεξάντλητη σε ομορφιά ελληνική φύση.

Από τα υψώματα της Ελλάδας, από το μεγάλο Όλυμπο καθώς και από τους λόφους της Αττικής, από παντού καθώς αντικρίζει κανείς τη θάλασσα. Εισχωρεί βαθιά σχηματίζοντας κόλπους, ορμίσκους και λιμάνια. Ήταν ένα επίμονο κάλεσμα στο οποίο οι άνθρωποι δυσκολεύονταν να αντισταθούν.

(Η Ελληνική Μεσόγειος, Ε 4^ο 1984:96)

[...] Η ελιά κυριαρχεί στο ελληνικό τοπίο, το φωτίζει με το χαρακτηριστικό γκριζοπράσινο χρώμα της και εμπνέει τους καλλιτέχνες από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Τα κλαδιά της τα φύλλα της, σκηνές από το μάζεμα του καρπού της στόλισαν τοίχους αρχαίων παλατιών αλλά και αρχαίους αμφορείς και αγγεία. Έγιναν το θέμα γνωστών έργων ζωγραφικής νεότερων Ελλήνων και ξένων καλλιτεχνών.

Την ελιά τη βρίσκουμε στα κείμενα των αρχαίων και των σύγχρονων Ελλήνων συγγραφέων και ποιητών, που την ύμνησαν όσο λίγα δέντρα γιατί την αγάπησαν πολύ.

Χωρίς την ελιά, το ελληνικό τοπίο θα ήταν πιο φτωχό και οι Έλληνες καλλιτέχνες και ποιητές θα είχαν χάσει μια μοναδική πηγή έμπνευσης. Γι' αυτό, όπως λέει και ο ποιητής Οδυσσέας Ελύτης «κι αν ακόμα δεν υπήρχαν οι ελαιώνες... θα τους είχα επινοήσει»

(Η ελιά στην Ελλάδα και στη Μεσόγειο , Δ' 2^ο 2010 :35)

Η νεότερη εθνική συνείδηση αξιώνει ότι το έδαφος δεν μπορεί παρά να έχει μονοσήμαντα εθνικό χαρακτήρα. Αυτό με τη σειρά του συνεπάγεται την αποκλειστική κυριαρχία ενός και μόνον έθνους σε συγκεκριμένο χώρο. Εμείς και οι δικοί μας είμαστε όλοι όσοι ανήκουμε από κοινού σ' έναν ζωτικό τόπο, όπου που νιώθουμε ασφαλείς. Ο τόπος αυτός είναι γεμάτος μνήμες και εμπειρίες, σύμβολα και μηνύματα. Το να ανήκεις σ' αυτόν το τόπο σημαίνει να έχεις συνείδηση της πολιτιστικής παράδοσης αυτού του τόπου, μια και κενός από παραδόσεις τόπος δεν υπάρχει.¹

Στης ιστορίας το διάσελο όρθιος ο γιος πολέμαγε κι μάνα κράταε τα βουνά, όρθιος να στέκει ο γιος της, μπρούντζος, χιόνι και σύννεφο. Κι αχολόγησε η Πίνδος σαν να' χε ο Διόνυσος γιορτή. Τα φαράγγια κατέβαζαν τραγούδια κι αναπήδαγαν τα έλατα και χόρευαν οι πέτρες. Κι όλα φώναζαν : «Ιτε παιδιάδες Ελλήνων...»

[...]

Κι οι μάνες τα κοφτά γκρεμνά σαν Παναγιές τ' ανέβαιναν.

Με την ευκή στον ώμο τους κατά το γιο πηγαΐναν και τις αεροτραμπάλιζε ο άνεμος φορτωμένες κι έλυνε τα τσεμπέρια τους κι έπαιρνε τα μαλλιά τους κι έδερνε τα φουστάνια τους και τις σπαθοκοπούσε, μ' αυτές αντροπατάγανε, ψηλά πέτρα την πέτρα,

Κι ανηφόριζαν στη γραμμή, όσο που μες στα σύννεφα

Χάνονταν ορθομέτωπες η μια πίσω απ' την άλλη.

(Βρεττάκος Ν., Μάνα και γιος (1940) Ε' 1^ο 1984:102)

¹ Βέϊκος Θ.,1995, ό.π., σελ.11

Ο χώρος από μόνος του δεν έχει νόημα – το αποκτά από υποκειμενικές αντιλήψεις και πράξεις, από τι κυριαρχεί και δυναστεύει το νου και τα χέρια των ανθρώπων. Αυτό σημαίνει ότι ο χώρος δεν είναι αυτόδηλα εθνικός ως χώρος και μόνον: «Το έδαφος καθεαυτό είναι κάτι το παθητικό και άρα οι ανθρώπινες πεπτοιθήσεις και πράξεις είναι εκείνες που του δίνουν νόημα».¹

Ο εθνικός χρόνος είναι ωστόσο καθοριστικός στη διαμόρφωση του εθνικού χώρου. Οι γενικές αυτές επισημάνσεις ίσως βοηθούν να κατανοήσουμε τις συνέπειες της «εδαφοποίησης της μνήμης» από τον εθνικισμό. Η εθnikοποιημένη μνήμη προσαρτάται σε συγκεκριμένα σημεία του χώρου, τα οποία αποκτούν έτσι συγκαιρινή σημασία, όχι απλώς σε σχέση με την ατομική συνείδηση και τις προσωπικές αναμνήσεις αλλά με τους «φυσικούς» κανόνες που πρέπει να διέπουν τη διαίρεση και τη διαχείριση του χρόνου- κανόνες που βεβαίως δε θα μπορούσαν να είναι οτιδήποτε άλλο παρά εθνικοί.²

Η έννοια της «γης» έχει να κάνει κυριολεκτικά τόσο με την έννοια της κυριότητας όσο και με την έννοια του «ανήκειν» στον τόπο, όπου έζησαν οι πατέρες μας και τον οποίο η ιστορία οριοθέτησε ως «πατρίδα» μας. Η θέση του έθνους μέσα στο χώρο εξαρτάται από την ανάγνωση της εθνοτικής ιστορίας, που προϋποθέτει την ύπαρξη δεσμών ανάμεσα στις διαδοχικές γενιές μιας κοινότητας συνδεδεμένης με μια κοινή ιστορία και πεπρωμένο.³

Μητέρα, μεγαλόψυχη στον πόνο και στη δόξα.

*

Η μαύρη πέτρα σου χρυσή και το ξερό χορτάρι.

*

Κι εφώναζα : ω θεϊκιά κι όλη αίματα πατρίδα!

*

Όμορφη, πλούσια κι άπαρτη και σεβαστή κι αγία!

(Σολωμός Δ., Στίχοι για την πατρίδα και τη σημαία, Στ´ 1^ο 1985: 7)

¹ Λέκκας Π., 2001, ό.π., σελ. 218

² Λέκκας Π., 2001, ό.π., σελ. 219

³ Smith A., 2000, ό.π., σελ.106

Από τα πιο κεφαλαιώδη συναισθήματα τα οποία επικαλείται ο εθνικισμός, είναι αυτά που σχετίζονται με την οικογένεια. Η οικογένεια με τη μεταφορική της σημασία είναι απαραίτητη. Το έθνος περιγράφεται σαν μια μεγάλη οικογένεια και τα μέλη σαν αδελφοί, που μοιράζονται μια πατρώα ή μητρώα γη και μιλάνε μια μητρική γλώσσα. Η εθνική οικογένεια παραμερίζει και υποκαθιστά την οικογένεια του ανθρώπου, επικαλούμενη μια ανάλογη ισχυρή νομιμοφροσύνη και παρόμοιους δυνατούς δεσμούς.¹

Ο εθνικός χώρος εμφανίζεται σε συγκεκριμένες παραλλαγές σαν «πλοίο», «εστία», «μητέρα», «σάρκα», «σώμα» της ψυχής του έθνους. Και η υλικότητα του χώρου χρησιμοποιείται παντού, για να εγκιβωτίσει την αφηρημένη ιδέα μιας διαχρονικής οντότητας – τη νοερή κοινότητα του οιονεί πανάρχαιου έθνους, το οποίο εκλαμβάνεται ως κάτι ζωντανό και γεννημένο από παλιά.²

Οι μεταφορικές απεικονίσεις του έθνους και του χώρου του, αποτελούν συμβολικές κωδικοποιήσεις της εδαφικής αναφοράς, που συναντάμε στο πολιτικό πρόταγμα του εθνικισμού. Πρόκειται για μεταφορές «που μετατρέπουν εκείνο, που κάποιος τρίτος βλέπει μόνον ως έδαφος που κατοικείται από ένα έθνος, σε μητέρα πατρίδα, σε πατρική εστία, σε γη των προγόνων, σε αυτό το ιερό χώμα, στον τόπο που οι πατέρες μας πέθαναν, σε γενέθλια γη, σε λίκνο του έθνους και ακόμη πιο συχνά σε οικία – την οικία των δικών μας ανθρώπων».³ Το έθνος περιβάλλεται με την ιδιότητα του ιερού, γύρω από το οποίο σχηματίζεται μια πολιτική θρησκεία με τις δικές της τελετουργίες και τις θυσιαστικές απαιτήσεις. Η ιερότητα του έθνους αξιώνει την απόλυτη αφοσίωση κάθε ενέργειας, που το αμφισβητεί ή το συγχέει ή και το εξισώνει με τα άλλα έθνη. Το έθνος είναι ιερό, κάθε τι έξω από αυτό θεωρείται μιαιρό. Η ιερότητά του συνίσταται στο ότι συναιρεί το ιδεώδες εγώ των υποκειμένων σε μια εγκόσμια βαθμίδα, που αντιπροσωπεύει την αθανασία της κοινότητας «έθνος». Τα μνημεία του Άγνωστου στρατιώτη είναι τα σύμβολα της αθάνατης ψυχής των εθνών, η συμπύκνωση του κοινωνικού φαντασιακού μπροστά στο συλλογικό φόβο του θανάτου. Συχνά ιεροποιούνται συλλογικές μνήμες πόνου, δοκιμασίας και βασάνων των προγόνων ή και των προηγούμενων γενεών, συσπειρώνοντας έτσι την αίσθηση του «εμείς» και ενισχύοντας ταυτοχρόνως τη δυσπιστία ή και το μίσος προς τον εθνικό άλλο.⁴ Με τον εθνικισμό η νοσταλγία της κοινότητας αναλαμβάνει τη σκηνοθεσία του

¹ Smith A., 2000, ό.π., σελ.119

² Λέκκας Π.,2001, ό.π.,σελ.230-231

³ Λέκκας Π.,2001, ό.π., σελ. 230

⁴ Δεμερτζής Ν.,1996, ό.π., σελ. 149-150

παρόντος. Η εθνικιστική ιδεολογία αντισταθμίζει την απουσία δυνατότητας για προσωπική επαφή με την προβολή ενός ισχυρού συναισθήματος: το έθνος ταυτίζεται επίσης με τη «μητέρα πατρίδα», σύνθεση αντιφατική αλλά και πολύ οικεία, που υπαινίσσεται ταυτόχρονα τη μητρική οικειότητα-προστασία αλλά και την πατρική εξουσία.¹

Διαβάτη, στάσου προσοχή:

Δω χάμω κείονται νεκροί

που δεν επρόδωσαν ποτέ

ποτέ δεν είπαν ψέματα,

τύραννο δεν προσκύνησαν

[...]

Τι κι αν όλο θάρρος περπατάς

Κι αν σ' αγαπάνε κι αγαπάς

Κι ό,τι καλό 'χεις στη ζωή

Στο χάρισαν τούτοι οι νεκροί.

Διαβάτη, στάσου προσοχή

Και μ' άξιο νου μελέτα τους.

(Ρώτας Β., Διαβάτη στάσου, Στ' 1^ο 1985:106)

Εφόσον οι εθνικοί πρόγονοι μεγαλούργησαν σε συγκεκριμένα σημεία του χώρου, τούτα αυτοδικαίως μετακυλίου στην κυριότητα (στον πολιτικό έλεγχο, στην επιδιωκόμενη προσάρτηση στο εθνικό κράτος) των σύγχρονων διεκδικητών αυτής της κληρονομιάς. Ο εθνικός χώρος στον οποίο το σημερινό έθνος ανήκει, «οφείλει ιστορικά να εγκατοικεί και στον οποίο δικαιούται να ασκεί την αποκλειστική του κυριαρχία, είναι ο χώρος των προγόνων, της δόξας και της παρακμής των χρυσών αιώνων και των εθνικών επιτευγμάτων, όλων δηλαδή των στοιχείων που απαρτίζουν την εθνική μυθολογία. Είναι ο χώρος, όπου οι *dramatis personae* του εθνικού δράματος, οι ήρωες και οι άγιοι του έθνους μεγαλούργησαν,

¹ Θεοδωρίδης Π.,2004, ό.π.,σελ. 114

θυσιάστηκαν – σε πολλές περιπτώσεις -, ο χώρος στον οποίο είναι ενταφιασμένοι και τον οποίο εξ αυτού του λόγου ιεροποιούν και εθνικοποιούν¹

«Κάποτε λογάριζα να φύγω μ' όλα τα βαπόρια που σφύριζαν[...] Μα τώρα δέθηκα μ' αυτό το χώμα που πατώ, όπου κοιμούνται οι πατέρες μας και τα σκοτωμένα μας αδέρφια[...] Είμαι δεμένος μ' αυτή την πατρική βροχή, τα δέντρα και τα βουνά».

(Παυλέας Σ., Πάτριο, ΣΤ' 2^ο 1985:7)

Οι αφηγήσεις, που συγκροτούν τη φανταστική κοινότητα, διαπλάθουν ένα ιδιαίτερο τοπίο χαρτογραφώντας, εμπλουτίζοντας, ανασηματοδοτώντας και παρουσιάζοντας το φυσικό έδαφος ως το μυστικό και ποιητικό τοπίο της πατρίδας. Πατρίδα δεν είναι μόνο η βουβή φυσική γεωγραφία. Είναι ο χώρος στον οποίο αποδίδεται μια προσωπικότητα και το ήθος αυτών που τον κατοικούν. Η γη της πατρίδας δεν έχει μόνο πολιτική ή οικονομική αξία, οι αφηγήσεις της αποδίδουν κυρίως μια συμβολική αξία, αφού την αναδεικνύουν σε γη των «προγόνων» και «εθνικής» ιστορίας, των ποιητών, των στοχαστών, των καλλιτεχνών. Η εθνική πατρίδα είναι διπλά επιθυμητή: και για τον οικονομικό πλούτο και την πολιτική κυριαρχία αλλά και για τη συμβολική της αξία ως έδραση της εθνικής μας ταυτότητας και του εθνικού μας χαρακτήρα. Γιατί η πατρίδα ενώ διαμορφώνεται, διαμορφώνει με τη σειρά της την ταυτότητα αυτών που την διαμορφώνουν.²

Η Πίνδος είναι η ραχοκοκαλιά της Ελλάδας.[...] Όταν κινήσετε για την Πίνδο, ξεχάστε τον κάμπο και αποχαιρετίστε τη θάλασσα. Εκεί πάνω σας ταξιδεύει στην αγκαλιά του ο αέρας. Οι χούφτες σας γεμίζουν ήλιο. Η νύχτα σας ντύνει με αστέρια. Και τα βαθιά χαράματα τα σύννεφα που κουρασθήκανε θα γείρουν να ξαποστάσουν στο πλευρό σας.

(Αναστασιάδης Σ., Ελληνικοί τόποι : Πίνδος, Στ' 3^ο 1985: 58)

¹ Λέκκας Π, 2001, ό.π., σελ. 220

² Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 64

«Στάρι, κριθάρι, βρίζα, πελώριο κι ομοιόμορφο χαλί της θεάς Δήμητρας, στρωμένο ως τους απροσδιόριστους ορίζοντες. Κι ανάμεσα στην καρπερή βλάστηση μοναδικά στολίδια του αγρού: κίτρινη βρούβα, παπαρούνα ματωμένη, μαβί αγριομπίζελο κι ασφόδελοι, μυριάδες ασφόδελοι, ξαπλωμένοι σε σταχτορόδινες εκτάσεις. [...]Πιές,φτελιές, λυγαριές και βελανιδιές, οξυάκανθες ανθισμένες κι άλλα μύρια φυτά της πλούσιας γης, πνιγμένα, σφιχταγκαλιασμένα, που ακολουθούν τη γονιμοποιοί κοίτη.

(Καραγάτσης Μ.,ελληνικοί τόποι: Θεσσαλία, Στ´3^ο 1985:58)

Όλες οι ποικιλίες μιας οργιαστικής βλάστησης ανακατεύονται με τα αιωνόβια δέντρα, που συμπλέκουν τα φυλλώματά τους σ' έναν πράσινο θόλο πάνω από τον Πηνειό. Αγριολούλουδα κάνουν πολύχρωμες κηλίδες εδώ κι εκεί, και αόρατα αηδόνια μέσα στα πυκνά φυλλώματα εκτοξεύουν τις τρίλιες τους σαν σιντριβάνια.

(Ουράνης Κ.,Ελληνικοί τόποι: Θεσσαλία, Στ´3^ο 1985:58)

Η ποιητική του εθνικού χώρου αφορά στην ποικιλότροπη εξιδανίκευση της εθνικής εστίας σε όλες τις εκφάνσεις της: ως φυσικού περιβάλλοντος, ως προϊόντος ανθρωπογενούς παρέμβασης σε αυτό, ως ιδεολογικού συμβολισμού. Κεντρικός στόχος η ενίσχυση του «μυστικιστικού δεσμού», που εξυφαίνεται ανάμεσα στο σύγχρονο υποκείμενο και τον εθνικοποιημένο χώρο- εκείνου του δεσμού, που διαστέλλει την έννοια της πατρίδας ώστε να συμπίπτει με τις αξιώσεις του σύγχρονου έθνους και που τελικά επιτρέπει στο σύγχρονο άνθρωπο να εντάσσεται νοερά ακόμη και σε τόπους που δεν έχει δει, αλλά θεωρεί ιστορικά δικούς του, θυσιάζοντας την ευημερία ή ακόμη και τη ζωή του στο βωμό ενός αφηρημένου ιδανικού¹.

Η σύνδεση μιας μοναδικής, αν και με πλούσια διαστρωμάτωση, ιστορικής ταυτότητας σε μια ενιαία εδαφική περιοχή αποτελεί θεμελιώδες δόγμα των εθνικιστικών ιδεολογιών. Όταν η εθνική ταυτότητα μιας πληθυσμιακής κοινότητας

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π., σελ. 229-230

προσδιορίζεται από την ιδεολογικοποίηση του εδάφους, οι πολιτισμικοί γεωγράφοι μιλούν για «γεωεθνότητα» ή για «ομαδική πολιτικο-εδαφική ταυτότητα».

Πέλαγα και νησιά

Μια ματιά να ρίξει κανείς στο χάρτη της Ελλάδας, τα μάτια του θα προσηλωθούν σ' ένα πλατύ γαλάζιο, διάστικτο από μικρά και μεγάλα σχήματα[...] Μερικά από τα πιο ονομαστά πέλαγα, που τα δόξασαν κοσμοϊστορικά γεγονότα και τα αγλάνισαν οι ωραιότεροι μύθοι της αρχαιότητας, το Ιόνιο, το Αιγαίο, το Μυρτώο, το Ικάριο, το Κρητικό, λούζουν κι αγκαλιάζουν την Ελλάδα από κάθε μεριά. Σ' αυτά τα πέλαγα, με τα' αμέτρητα, μεγάλα, μικρότερα και πολύ μικρά νησιά, περιπλανήθηκε ο Οδυσσέας, γυρίζοντας στην Ιθάκη.

(Καραντώνης Α., Ελληνικοί τόποι, Πέλαγα και νησιά, Στ' 3^ο 1985:64)

Οι αφηγήσεις της γενιάς του '30 έδωσαν συμβολική αξία σ' έναν τόπο, μυθοποιώντας το τοπίο και συγχρονίζοντάς το με διαχρονικές πολιτισμικές παραπομπές. Μετέτρεψαν έτσι τον τόπο σε σύμβολο μιας εθνικής μοίρας. Μέσα από την εξιστόρηση του τόπου συμβόλου οι λογοτέχνες συγκροτούσαν την αυτοσυνειδησία του τόπου. Η ίδια η πράξη της αναπαράστασής του, με την τεχνική της αναλογίας αρχαίου μύθου και σύγχρονης πραγματικότητας, δημιουργεί την έννοια της εθνικής εντοπιότητας και αυθεντικότητας. Η αφήγηση από τη γενιά του '30 της Ελλάδας ως χώρας των δύο τόπων, ενός φυσικού και ενός πνευματικού (με την έννοια της πολιτισμικής παραπομπής), επέτρεψε τη λειτουργία δύο επιπέδων αισθητικής αναπαράστασης: αφενός του επιπέδου της αυτοχθονίας που εξυπηρετούσε τον παρελθοντισμό του έθνους, αφετέρου εκείνου της ετεροτοπίας, που εξυπηρετούσε η νεωτερικότητα. Ετεροτοπία είναι ο όρος που προαναφέρθηκε στην κατηγορία Α, την οποία χρησιμοποιεί ο Michel Foucault για τόπους πραγματικούς, τόπους που θεσμοθετούνται από την ίδια την κοινωνία και που είναι τόποι που μοιάζουν με εμπράγματα ουτοπίες. Η λειτουργία του

τόπου της ελληνικής γης και ως πολιτισμικής παραπομπής, ως τόπου των ερειπίων, χωροθετεί τον ελληνισμό και ως ετεροτοπία.¹

Η προσφορά της θάλασσας στους πληθυσμούς των ακτών - όπως ηρεμία ψυχής, ημέρωμα ηθών, φιλόκαινη διάθεση, δεκτική των ξένων παραδειγμάτων και επιρροών- είναι γνωστή. Αν όμως αυτά τα χαρακτηριστικά είναι κοινά σ' όλους τους νησιωτικούς πολιτισμούς, πολύ εντονότερα τα παρουσιάζει το Αιγαίο, ή γενικότερα, οι ελληνικές θάλασσες, που με τα πυκνά τους νησιά αποτελούν στοιχείο ενωτικό και όχι διαχωριστικό ανάμεσα στις μακρινές ακτές.²

Είναι κάτι σταχτιές πετρίτσες, οι Κυκλάδες, σαν βαλμένες από χέρι ανθρώπου σ' αυτό το γελαστό πέλαγο, για να πατεί, λες, και να διαβαίνει όπου του κάνει όρεξη. Αν βρίσκεσαι σε κάποιο απ' αυτά τα νησιά, θα σου γνέψει το άλλο: «Κόπιασε κι από δω...»

(Μελάς Σπ. Ελληνικοί τόποι, Πέλαγα και νησιά, Οι Κυκλάδες Στ' 3^ο 1985:65)

Κορόνα βράχινη ο Ψηλορείτης, η κορφή του νησιού, το αιώνιο σύμβολο[...]

(Μ.Γιαλουράκης, Ελληνικοί τόποι, Πέλαγα και νησιά, Κρήτη, Στ' 3^ο 1985:66)

Η Κρήτη έχει αληθινά κάτι το πανάρχαιο, το άγιο, το πικραμένο και περήφανο που έχουν οι χαροκαμένες μάνες που γέννησαν παλικάρια. Έχει τόσο πολύ πολεμήσει και υποφέρει η γης ετούτη, έχει τόσο πολύ συνηθίσει το θάνατο, που τον ξεφοβήθηκε πια και μπορεί να γελάει και να παίζει μαζί του.

(Καζαντζάκης Ν., Ελληνικοί τόποι, Πέλαγα και νησιά, Κρήτη, Στ' 3^ο 1985:66)

*Ανοιξα του Αιγαίου τη θύρα
Την περνώ φτάνω στη Θήρα
Απ' την Άνδρο και τη Σύρο[...]
Για να πάω στην Αίγινα[.]*

¹ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 139

² Δημαράς Κ.Θ., 1987, ό.π., σελ. 61

Πάτμο, Λέρο, Κω και Ρόδο[...]

Τήνος, Μύκονος και Μήλος[...]

Στη Μακεδονία, στη Θράκη κι από Κρήτη Σαμοθράκη.

(Θέτη Χορτιάτη, Άνοιξα του Αιγαίου τη θύρα, Δ΄ 3^ο 2010:87)

Ίπποι πέτρινοι με τη χαίτη ορθή

και γαλήνιοι αμφορείς

και λοξές δελφινιών ράχες

η Ίος η Σίκινος η Σέριφος η Μήλος

(Ο.Ελύτης, Ελληνικοί τόποι, Πέλαγα και νησιά, οι Κυκλάδες Στ΄3^ο 1985:65)

Ο Ελύτης σχημάτισε μια εικονοποιία ελληνική, όπου το τοπίο ως εικονογραφική πηγή, λειτουργεί ως απόθεμα εμπειριών, από το οποίο ο ίδιος αντλεί αντικείμενα, που υποβάλλουν στον αναγνώστη αντικρίσματα «ελληνικά», βιώματα «ελληνικά».¹ Κατά την Α. Λεοντή η ίδια η ποίηση έχει γίνει γεωγραφικό σημείο αναφοράς, συμβάλλοντας στην αλλαγή της τοπογραφίας του Ελληνισμού. Ο Ελύτης, γνωστός παγκοσμίως ποιητής, ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικός στην επανένταξη του Ελληνισμού στο έργο του. Η ιδιότυπη αντιπαράθεση της αρχαιότητας και του νεοτερισμού, της αιωνιότητας και του στιγμιαίου, της παγκοσμιότητας και της ιδιαιτερότητας έθεσε σε λειτουργία μια εθνική – πολιτισμική ενθύμηση του παρελθόντος. Έδωσε ποιητική μορφή σε ένα πνευματικό τοπίο, που ενυπήρχε στο συλλογικό νου. Αναπαράστησε την πανάρχαιη ενσάρκωση του Ελληνισμού στον τόπο, την εντοπία του, καθώς και το διηγετική εκτοπισμό του, την ατοπία στη σύγχρονη τάξη πραγμάτων.²

¹ Vittì M., 1984, ό.π., σελ. 154

² Λεοντή Α., 1998 ό.π., σελ. 168,212

Κατά την Α.Λεοντή η ξεχωριστή πίστη του Ελύτη ότι τα στοιχεία του Αιγαίου – ο ήλιος, η θάλασσα, το νερό, ο αέρας και οι βραχώδεις γκρεμοί- θα μπορούσαν πράγματι να συνδέσουν τις χρονικά διαιρεμένες περιόδους του πολιτισμού, εξασφάλιζε την ύπαρξη ενός ποιητή, που θα ανακάλυπτε την *ορθογραφία τους*. Τα παράλια του Αιγαίου, «το σοφό χωνευτήρι του Ελληνισμού», είχαν το χάρισμα της ευγλωπτίας, που θα μπορούσε να «ορθογραφήσει σωστά» τον πολιτισμό. Ασυνήθιστη για τα δεδομένα της ριζοσπαστικής νεωτερικότητας ήταν η προσπάθεια του Ελύτη να ανοικοδομήσει το έθνος, ειδικά τη γεωγραφική οντότητα της Ελλάδας, μέσω του ποιητικού του σύμπαντος.¹ Το Αιγαίο για τον Ελύτη είναι ο πρωτογενής και διαχρονικός χώρος, όπου συναντιούνται Ανατολή και Δύση, φυσικός και νοητός κόσμος, αφετηρία και σημείο σύγκλησης, αφομοιωτική και πλαστουργική δύναμη. Το Αιγαίο αποτελεί την αρχετυπική μήτρα και τον «τρίτο κόσμο».²

Ο Δ. Τζιόβας επισημαίνει πως το Αιγαίο δεν αναπαρίσταται μόνο ως τοπίο, αλλά επινοείται και παράγεται ως τόπος. Η γενιά του τριάντα δεν αναπαριστά απλώς ή εικονογραφεί λογοτεχνικά το Αιγαίο, αλλά το παράγει, με την έννοια του Henri Lefebvre, ως συμβολικό και ιστορικό ή ηθικό παλίμψηστο. Από την άποψη αυτή το Αιγαίο μπορεί να θεωρηθεί ένα εθνοτοπίο, με την έννοια που αποδίδει στον όρο ο Antony Smith. Τα εθνοτοπία γίνονται φορείς παραδόσεων, συναισθημάτων και μύθων καταγωγής, αποκτούν ποιητικότητα και εθνο-ιστορική σημασία, καθώς επενδύονται με αρχαιότητα αντιπροσωπεύοντας την «χωρογραφία της μνήμης».³ Το Αιγαίο παρουσιάζεται ως χώρος ταυτότητας και αναζήτησης, ιθαγένειας και φυγής, ευδαιμονίας και υπαρξιακής κατάδυσης. Ως πραγματικός και φανταστικός χώρος μυθολογίας, ιστορίας και καταγωγής το Αιγαίο εξυπηρέτησε την αρχετυπική ροπή της γενιάς του τριάντα συναιρώντας την αναζήτηση της βαθιάς ιθαγένειας με την αισθητικοποίηση της ιστορίας.⁴

«Καλημέρα σας, άνθρωποι! Είπε το πρώτο χελιδόκι κι έχτισε τη φωλιά του στην καρδιά του Απρίλη του ελληνικού! [...]

¹ Λεοντή Α., 1998, ό.π., σελ.277

² Τζιόβας Δ. *Ο μύθος της γενιάς του τριάντα: Νεωτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Πόλις 2011, σελ. 370

³ Τζιόβας Δ., 2011, ό.π., σελ. 371-372

⁴ Τζιόβας Δ., 2011, ό.π., σελ.396

*Καλημέρα, ψαράδες απ' το Μεσολόγγι, Μοραΐτες ξωμάχοι,
Σφουγγαράδες Καλυμνιώτες, νησιώτες θαλασσοψημένοι,
Αθηναίοι γραφιάδες, έμποροι και μεροκαματιάρηδες!*

*Έξω αστράφτει η Ελλάδα από το καλοκαίρι! Το διαλαλούν οι μέλισσες, τα
λουλούδια και οι κορυδαλλοί[...]*

(Αθανασούλης Κ., Το πρώτο χελιδόνι, Ε' 4^ο 1984 :7)

*Πότε πρόφτασε η άνοιξη και στόλισε τη σαν νύφη! [...] τώρα βρίσκεις ένα
χαλί με χρώματα κεντημένο. Τα άγρια βράχια πλουμισμένα σαν από το χέρι
κανενός ζωγράφου. Όλη πλάση χαίρεται. [...] Φωνές χαρούμενες και τραγούδια
ακούγονται από στεριά κι από θάλασσα, σαν να λείψανε πια τα βάσανα από τον
κόσμο.[...] Ως και ο αόματος κι ο κουφός κι ο παράλυτος τα νιώθει αυτά τα
μυστηριώδη ρεύματα που φέρνει η άνοιξη και που ξανανιώνουνε κάθε πλάσμα
που έχει το κάθε χάρισμα της ζωής. Ποιος μπορεί ν' απομείνει λοιπόν στην κακία
του, τώρα που είναι όλα τα πλάσματα ευτυχημένα και καλούνε το' να τα' άλλο να
χαρούνε την ειρήνη της ζωής; Πώς μπορεί ν' απομείνει στο σκοτάδι η ψυχή του
ανθρώπου, που είναι ο καθρέφτης, που μέσα σ' αυτόν καθρεφτίζεται το χαροποϊό
πρόσωπο του Θεού.*

(Φ.Κόντογλου, Άνοιξη, Ε' 4^ο 1984:11)

Η εξιδανίκευση της ελληνικής φύσης και η απόλαυση του ελληνικού τοπίου προβάλλεται με εικόνες και ήχους. Η απόλαυση του τοπίου, η πρωτόγονη φωνή της «μητέρας φύσης» ασκεί τόσο ισχυρή επίδραση, που μπορεί να ωθήσει το ελληνικό έθνος, ακόμη και όσους βρίσκονται στην Οδύσσεια της διασποράς, προς ένα μοναδικό κέντρο, την πατρίδα.¹

*Ο Ιμπραΐμης πήρε ένα μέτρο και έστειλε τον κεχαγιά του με χίλιους στη
Μεσσηνία, να βάλλουν φωτιά και τσεκούρι: ελαιώνες, συκιές μουριές[...]*

*Διαβάζοντας τη διαταγή, του αποκρίθηκα, όχι από μέρους μου, από μέρος
του λαού της Μεσσηνίας: «Αυτό οπού μας φοβερίζεις, να μας κόψεις και κάψεις
τα καρποφόρα δέντρα μας, δεν είναι πολεμικής έργου. Γιατί τα άψυχα δέντρα δεν*

¹ Λεοντή Α., 1998, ό.π., σελ. 153

εναντιώνονται σε κανένα... Όχι τα κλαδιά να μας κόψεις, όχι τα δέντρα, όχι τα σπίτια που μας έκαψες, μόνο πέτρα απάνω στην πέτρα να μη μείνει ,εμείς δεν προσκυνούμε. Τι τα δέντρα αν τα κόψεις και τα κάψεις, τη γη δε θα τη σηκώσεις, και η ίδια η γης που τα έθρεψε, αυτή η γη μένει δική μας και τα ματακάνει. Μόνον ένας Έλληνας να μείνει, πάντα θα πολεμούμε, και μην ελπίζεις πως τη γη μας θα την κάμεις δική σου. Βγάλ' το από το νου σου.

Μια φορά, όταν πήραμε το Ναύπλιο, ήρθε ο Άμιλτον να με ιδεί. Μου είπε:

- *Πρέπει οι Έλληνες να να ζητήσουν συμβιβασμό και η Αγγλία να μεσιτεύσει.*
- *Εγώ του αποκρίθηκα :*
- *-Αυτό δεν γίνεται ποτέ! Ελευθερία ή θάνατος! Εμείς, καπιτάν Άμιλτον, ποτέ συμβιβασμό δεν εκάμαμε με τους Τούρκους [...]*

Ο κόσμος μας έλεγε τρελούς. Εμείς, αν δεν ήμαστε τρελοί, δεν εκάναμε την επανάσταση, γιατί ηθέλαμε συλλογισθεί για πολεμοφόδια, καβαλαρία μας, πυροβολικό μας, ηθέλαμε λογαριάσει τη δύναμη τη δική μας, την τούρκικη δύναμη.[...]

(Από τα απομνημονεύματα του Κολοκοτρώνη, Στ' 3^ο 1985:110)

Η εθνική ιδιαιτερότητα είναι εξαιρετικά πολύπλοκη δραστηριότητα. Η κατάδειξη της μοναδικότητας του έθνους αποτελεί βασική προϋπόθεση για τον ορισμό και τη διεκδίκηση του ιδεώδους της εθνικής ανεξαρτησίας, που, όποια συγκεκριμένη μορφή κι αν προσλαμβάνει δεν παύει να αποτελεί σταθερά κάθε εθνικισμού. Η διαμόρφωση των εθνικών υποκειμένων δεν γίνεται, επειδή κάποια ηγεμονική δομή η οποία λέγεται «έθνος» ή «εθνικός πολιτισμός», μας επιβάλλει μια πραγματικότητα προσφέροντάς μας ένα διαβατήριο ή μια ταυτότητα. Αντίθετα «γινόμαστε» εθνικά υποκείμενα στο μέτρο που πιστεύουμε ότι είμαστε μάρτυρες της μυστηριακής τελετουργίας που ονομάζεται «εθνική κοινότητα», στο μέτρο που συμμετέχουμε (φανταζόμαστε, συμμετέχουμε, ονειρευόμαστε) στη φαντασίωση του να ανήκουμε σε μια εθνική κοινότητα. Αυτός μπορεί να είναι

ένας άλλος τρόπος, για να κατανοήσουμε πως η θέσμιση ενός έθνους δεν είναι απλά το έργο μιας δεδομένης άρχουσας τάξης ή ιδεολογίας – μιας δράσης στο επίπεδο του κρατικού μηχανισμού-, αλλά της φαντασιακής θέσμισης μιας δεδομένης κοινωνίας, στη φαντασίωση της οποίας ενεχόμαστε όλοι.¹

Το εθνικό κράτος περικλείει το ιδανικό της ανεξαρτησίας, επειδή συγκεντρώνει εκείνα τα στοιχεία που θεωρείται ότι διασφαλίζουν τη διατήρηση της εθνικής οντότητας. Το έθνος πρέπει να έχει τη δική του εστία, να εδρεύει στο δικό του, ξεχωριστό και ανεξάρτητο, κράτος, όπως η ψυχή κατοικεί στο δικό της σώμα.²

Είχα δυο αγάλματα περίφημα, μια γυναίκα κι ένα βασιλόπουλο, ατόφια – φαίνονταν οι φλέβες, τόση εντέλειαν είχαν. Τα 'χαν πάρει κάτι στρατιώτες και εις τ' Άργος θα τα πουλούσαν κάτι Ευρωπαϊών. Πήρα τους στρατιώτες, τους μίλησα: «Αυτά και δέκα χιλιάδες τάλαρα να σας δώσουνε, να μην το καταδεχτείτε να βγουν από την πατρίδα μας. Δι' αυτά πολεμήσαμεν».

(Μακρυγιάννης, Έλληνες, Στ'3^ο 1985:128)

Η επιδίωξη της αυτοτελούς πολιτικής υπόστασης ως του κύριου μέσου προστασίας του έθνους βασίζεται στην αναγνώριση της «προπολιτικής» του ενότητας και ομοιογένειας, στην πεποίθηση δηλαδή ότι το έθνος υπάρχει χάρη στη μοναδική πολιτισμική του ταυτότητα, γι' αυτό επιβάλλεται να αποκτήσει ή να διατηρήσει πολιτική οντότητα. Το έθνος λοιπόν, θεωρείται μοναδικό, κυρίως επειδή αποτελεί φορέα και εκφραστή ξεχωριστού πολιτισμού, επειδή δηλαδή διακρίνεται από άλλα έθνη εξαιτίας της καταγωγής του, της πολιτισμικής κληρονομιάς του, της γλώσσας του και της θρησκείας του.³ Το πολιτισμικό περιεχόμενο της εθνικής ταυτότητας, η πολιτισμική ιδιαιτερότητα και η πολιτική αυτονομία διαφαίνονται σε όλο το φάσμα των πρακτικών φροντίδων, που υπαγορεύει ο εθνικισμός. Η συναρμογή κουλτούρας και πολιτικής είναι το στοιχείο κλειδί του εθνικισμού, αφού αποκαλύπτει τον τρόπο με τον οποίο

¹ Γουργούρης Στ., 2007, ό.π.,σελ. 57

² Λέκκας Π., 2006, ό.π.,σελ. 87

³ Λέκκας Π., 2006 ,ό.π.,σελ. 90

προσλαμβάνεται η έννοια του έθνους.¹ Η έννοια έθνος, στην οποία βασίζεται, παραμένει σύλληψη εξαιρετικά ιδιόμορφη: θεσπίζει, ταυτοχρόνως, το δεδομένο και το ευκαίιο, το υπαρκτό και το ιδανικό. Αναφέρεται στο πραγματικό αλλά και στο προσδοκώμενο ή επιθυμητό και ο συνδυασμός αυτός της προσδίδει έντονα δυναμικό χαρακτήρα.²

Η νεότερη εθνική συνείδηση αξιώνει ότι το έδαφος δεν μπορεί παρά να έχει μονοσήμαντα εθνικό χαρακτήρα. Αυτό με τη σειρά του συνεπάγεται την αποκλειστική κυριαρχία ενός και μόνον έθνους σε συγκεκριμένο χώρο. Εμείς και οι δικοί μας είμαστε όλοι όσοι ανήκουμε από κοινού σ' έναν ζωτικό τόπο, όπου νιώθουμε ασφαλείς. Ο τόπος αυτός είναι γεμάτος μνήμες και εμπειρίες, σύμβολα και μηνύματα. Το να ανήκεις σ' αυτόν τον τόπο σημαίνει να έχεις συνείδηση της πολιτιστικής παράδοσης αυτού του τόπου, μια και κενός από παραδόσεις τόπος δεν υπάρχει.³ Ο χώρος, ως πηγή και σημείο αναφοράς μιας συγκεκριμένης, μονοσήμαντης και αποκλειστικής ταυτότητας, καθίσταται και το κεντρικό «πλαίσιο δράσης» του εθνικισμού⁴.

Τη Σάμο μπορεί να τη ζωγραφίσει κανένας με τούτα τα δυο λόγια: μεγαλοπρέπεια και παλικαριά. Μεγαλοπρέπεια στη φύση. Παλικαριά στους ανθρώπους. Με τι να την παρομοιάσω μ' ένα θεόρατο καράβι π' αρμενίζει μ' όλα τα πανιά; Κι ο φουρτουνιασμένος αγέρας σφυρίζει ανάμεσα στα ξάρτια του; [...] Βουνά παλικαρόβουνα στέκονται από πάνω από το φουρτουνιασμένο πέλαγο σαν κάστρα που φτάνουνε ίσαμε τον ουρανό, σκισμένα από φαράγγια και γκρεμνούς, γεμάτα σπηλιές και καταβόθρες. Μυριάδες δέντρα σειούνται και βουίζουνε αναμαλλιασμένα κι η βουή τους ανακατεύεται με το βόγγο της θάλασσας. Θαρρείς πως η Σάμος βγήκε άξαφνα από την άβυσσο και στάζει ακόμα θαλασσινό νερό, λες κι είναι τυλιγμένη με μούσκλια και με φύκια.

[...] Κατά κει βρίσκονται οι ξακουσμένες κόρες της, η Έφεσος, η Μαγνησία, οι Τράλλεις κι άλλα μέρη δοξασμένα. Πιο παρακάτω, κατά το μέρος που βγαίνει ο ήλιος, στέκεται το Καπλάν νταγ, βουνά άγρια και δασωμένα, που μέσα στα ρουμάνια τους φωλιάζουνε αγρίμια και καπλάνια. Νοτιότερα βγαίνει βαθιά μέσα στη θάλασσα η μύτη της Μυκάλης, απ' όπου φωνάζει πετεινός κι ακούγεται στη

¹ Λέκκας Π.,2006, ό.π.,σελ. 92

² Λέκκας Π.,2006, ό.π.,σελ.93

³ Βέϊκος Θ.,1995,ό.π. ,σελ.11

⁴ Λέκκας Π.,2001,ό.π.,σελ. 230

Σάμο. Παρακάτω βρισκότανε η κοσμοζάκουστη Μίλητος, μάνα που γέννησε ογδόντα κόρες, μα τώρα είναι ένας σωρός από πέτρες. [...]Τούτες οι στεριές και τούτα τα νησιά, τούτα θεόχτιστα βουνά και τούτες οι αρχαίες πολιτείες περιζώνουνε την αντρειωμένη Σάμο, σαν να την τραγουδάνε.

(Φ.Κόντογλου, Ένα νησί του Αιγαίου, ΣΤ΄ 4^ο 1985:10)

Βράχοι πάνω στους βράχους
Κι όλο πηγές στις μασχάλες των βράχων
Κι όλο νερά που πηδούν και γκρεμίζονται κι όλο φωνές απ' τα νερά[...]
Και παπαρούνες βλάχες με φούστες που πετούν φωτιές
Κι ένας ήλιος ασίγγανος βόσκει τις προβατίνες του
κι άνθη πετιούνται απ' τους γκρεμούς
Κι ανάκατες μυρωδιές από φλισκούνι
Κι έλατα στ' αετόβραχα, που συγκρατούν τον κατήφορο[...]
Κι ένα γίδι σκαρφαλωμένο μυρίζει την άνοιξη
Κι ακούει απ' την άβυσσο τα νερά που κροτούνε.

(Λυγίζος Μ. , Αναρρίχηση, Στ΄ 4^ο 1985 :15)

Οι λογοτεχνικές τοπογραφίες, που οι Έλληνες έχουν αναπτύξει, είναι φανταστικές και πραγματικές, ποιητικές και πεζές. Το κοινό χαρακτηριστικό τους είναι ότι συνάπτουν έναν λόγο σε έναν τόπο και έτσι δίνουν μορφή σε εκείνον τον τόπο μέσω του λόγου τους, προσδίδοντας μια πολιτισμική ταυτότητα σε μια εδαφική περιοχή, ακόμα και εάν η περιοχή εκείνη υπόκειται σε άλλους νόμους ή είναι ουτοπική.¹

«(Το ποίημα αυτό είναι η αρχή από το πρώτο ποίημα του βιβλίου «Ήλιος ο Πρώτος». Σ' αυτό το βιβλίο ο Οδυσσέας Ελύτης δίνει την Ελλάδα στην Καλύτερη καλοκαιρινή της ώρα.)»

Πάει καιρός που ακούστηκεν η τελευταία βροχή
Πάνω από τα μυρμήγκια και τις σαύρες

¹ Λεοντή Α.,1998,ό.π., σελ. 28

*Τώρα ο ουρανός καίει απέραντος
Τα φρούτα βάφουνε το στόμα τους
Της γης οι πόροι ανοίγονται σιγά σιγά
Και πλάι απ' το νερό που στάζει συλλαβίζοντας
Ένα πελώριο φυτό κοιτάει κατάματα τον ήλιο!*

(Ο. Ελύτης, Πάει καιρός , Στ'4^ο 1985:123)

Ο Ελύτης τονίζει ιδιαίτερα το στοιχείο του φωτός ως ειδοποιό στοιχείο της Ελλάδας, ως πηγή της πολιτισμικής μας διαφοροποίησης, γράφοντας πως «η Ελλάδα είναι πριν απ' όλα φως και ύπαιθρο, ενώ αποδίδει τη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού στη ζωογονητική διάρκεια του αιγαιοπελαγίτικου τοπίου», υποδηλώνοντας πως η συνέχεια του ελληνισμού, αν δεν είναι φυλετική, είναι οπωσδήποτε γηγενής. Το φως, υποστηρίζει ο Ελύτης, με την εξαιρετική ποιότητα είναι το κέντρο του ελληνισμού και το Αιγαίο φορέας μιας αιωνόβιας παράδοσης. Η γεωκλιματική υφή της χώρας ανάγεται σε τεκμήριο εθνικής ιδιαιτερότητας ή πολιτισμικής συνέχειας μέσα από τη *μυθολογία του φωτός*.¹

29 Απριλίου 1955 σελ.83

Πρωί. Εθνικό Μουσείο. Περικλείει όλη την ομορφιά του κόσμου. Οι κόρες θα με συγκινούσαν, το ήξερα, ωστόσο η μαγεία που μου μετέδωσαν διαρκεί ακόμα. Μου δίνουν την άδεια να επισκεφθώ τα υπόγεια, όπου έχουν βάλει μερικές για τις προστατέψουν από καταστροφές κατά τη διάρκεια του πολέμου. Κι εκεί στο υπόγειο, όπου τις έριξε η ιστορία, χαμογελούν ακόμα κάτω από τη σκόνη και τα άχυρα που τις σκεπάζουν. Κι αυτό το χαμόγελο πάνω από είκοσι πέντε αιώνες ζεσταίνει, πληροφορεί και ενθαρρύνει ακόμα. Βγαίνω λίγο ζαλισμένος από τούτη την τελειότητα.

Ύστερα φεύγουμε για το Σούνιο. Όσο πλησιάζουμε στο Σούνιο το φως γίνεται πιο φρέσκο και πιο έντονο. Σ' όλο το δρόμο του γυρισμού είδα το πιο ωραίο φως πάνω στους ελαιώνες, τις συκιές με τα καταπράσινα φύλλα, τα αραιά κυπαρίσσια και τους ευκάλυπτους.

¹Τζιόβας Δ.,*Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Οδυσσέας 1989, σελ. 118-119.

Η νύχτα έχει πέσει όταν κατεβαίνουμε στη Μύκονο. Τόσες εκκλησίες όσα και σπίτια. Κατάλευκα. Στους κατασκότεινους δρόμους ανασαίνουμε τη μυρωδιά από το αγιόκλημα. Το φεγγάρι λάμπει αμυδρά πάνω από τις άσπρες ταρατσες. Ξανανεβαίνουμε στο πλοίο και πλαγιάζω τόσο ευτυχισμένος, που δεν αισθάνομαι καν την κούρασή μου.

(Αλμπέρ Καμύ, Σελίδες για την Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα, Κείμενα Γάλλων ταξιδιωτών, Ταξιδιωτικές εντυπώσεις, Δ΄2010:83)

Η περίπτωση της Ελλάδας υποδεικνύει ότι χάρτες, εικόνες και περιγραφές ενός τόπου, ίσως να μην αποτελούν περιττά, αλλά αναπόσπαστα στοιχεία μιας πατρίδας. Τα αντικείμενα αυτά βεβαιώνουν ότι οι άλλοι εκτίμησαν τόσο πολύ μια συγκεκριμένη περιοχή ώστε να την αναφέρουν. Επιπλέον επιτρέπουν σε ένα έθνος να «επιβεβαιώσει με τις αισθήσεις του», όπως υποστηρίζουν ο Lock και ο Condillac, «πως το σώμα της πατρίδας υπάρχει». Μέσα από τις τοπογραφίες του, ένα έθνος συγκεντρώνει αφηγήσεις, αναφορές, σύμβολα και εικόνες της φυσικής του παρουσίας. Οι τοπογραφίες με άλλα λόγια είναι αυτές που κατά κύριο λόγο σηματοδοτούν μια πατρίδα. Σαν προσαρτούν πολιτισμό στους τόπους. Πράγματι πολύ λίγες περιπτώσεις υπήρξαν στην σύγχρονη ιστορία, που μια ομάδα ανθρώπων κατόρθωσε να κυριαρχήσει σε μια περιοχή χωρίς να έχει συνθέσει τοπογραφίες. Οι Έλληνες όχι μόνο εκτιμούν τις τοπογραφίες, που δημιουργούν οι ξένοι που επισκέπτονται την Ελλάδα αλλά και οι ίδιοι δεσμεύονται σε δραστηριότητες χαρτογράφησης του δικού τους τόπου, όπως δείχνει το παράδειγμα του ποιητή και επαναστάτη Ρήγα Φεραίου, χαρτογράφου του Ελληνισμού.¹

Η τοπογραφία είναι μια διεργασία που απαιτεί την επίμονη αναδρομή στην ιστορία, τη συστηματική ανασκαφή των ερειπίων, τη συνειδητή διάσωση των παραδόσεων και γενικά την επιστράτευση ενός ιστορικού παρελθόντος. Το ταξιδιωτικό σημειωματάριο καθώς και άλλα είδη αφηγήσεων, όπως το μυθιστόρημα, το λυρικό ή επικό ποίημα, μπορούν να πλάσουν ένα τόπο και αντίστροφα να κάνουν την γεωγραφία και το κλίμα ενός τόπου υπόθεση μιας

¹ Λεοντή Α.,1998, ό.π.,σελ. 22

εθνικής μοίρας, που η κουλτούρα έχει αναλάβει να εκφράσει. Οι φιλολογικές τοπογραφίες δίνουν λόγο σε έναν τόπο και έτσι εντάσσουν αυτόν τον τόπο, τουλάχιστον στην σύγχρονη εποχή, σε μια εποχή εθνικού πολιτισμού.¹

Οι αφηγήσεις ιδιαίτερα των δυτικών περιηγητών από τα μέσα του 18^{ου} έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα είναι αξιοπρόσεκτες, γιατί επηρέασαν τον τρόπο με τον οποίο αντιλήφθηκαν οι δυτικοί Ευρωπαίοι την Ελλάδα και αυτοπροσδιορίζονταν ως Έλληνες, συνεχιστές του Ελληνισμού στον κόσμο. Αυτές οι αφηγήσεις είναι χρήσιμες, στο βαθμό που αποκαλύπτουν τα ενδιαφέροντα και τις προκαταλήψεις των περιηγητών, όπως η επίδραση της Ελλάδας στη φαντασία τους, η μαγεία και η έλξη που άσκησε σ' αυτούς αλλά και πώς τους έκανε να πλήξουν ή να αναστατωθούν. Η Ελλάδα για τους περισσότερους από αυτούς τους συγγραφείς καταλαμβάνει ένα λογοτεχνικό χώρο και δεν αντανakλά ένα πραγματικό τόπο. Πολλοί μάλιστα περιηγητές ταξιδεύοντας νότια θεώρησαν πως ταξιδεύουν στο δικό τους παρελθόν, ίσως μάλιστα και να θεώρησαν το ταξίδι στην Ελλάδα σαν ένα ταξίδι στην Ανατολή. Το όραμά τους, που αφορά την Ελλάδα στη θέση του παρελθόντος και της ελληνικής χερσονήσου στην θέση της Ανατολής, εμφάνιζε στα μάτια τους έναν αξιοσέβαστο τόπο αυθεντικότητας. Υποστηρίχθηκε ότι η Ελλάδα, όπως και η Ανατολή, δεν είναι απλώς ένα γεωγραφικό δεδομένο, αλλά ένας τόπος που αναδύεται και αποκτά υπόσταση, διεγείροντας την φαντασία των από βορρά επισκεπτών του.²

Στον πίνακα Δ διαπιστώνουμε πως ανάμεσα στα 35 κείμενα, που περιλαμβάνει η κατηγορία αυτή, το κέντρο βάρους αυτής της κατηγορίας πέφτει στην εξιδανίκευση της ελληνικής φύσης με 12 αναφορές, στην Ελλάδα ως γεωγραφικό χώρο μνήμης,(4 αναφορές) στην εξιδανίκευση της ελληνικής θάλασσας (4 αναφορές) και στο Αιγαίο ως ελληνικό σημείο αναφοράς (4 αναφορές), αναδεικνύοντας με τον τρόπο αυτό την μοναδικότητα του ελληνικού γεωγραφικού χώρου και τη λατρεία του Έλληνα για την ελληνική θάλασσα. Στη μοναδικότητα του ελληνικού γεωγραφικού χώρου συμβάλλει και η εξιδανίκευση γενικώς του ελληνικού τοπίου με δύο αναφορές στην εν λόγω κατηγορία, καθώς και το εξιδανικευμένο ελληνικό τοπίο με την παρουσία της ελληνικής ελιάς με μία αναφορά.

¹ Λεοντή Α.,1998, ό.π., σελ. 25

² Λεοντή Α.,1998, ό.π.,σελ. 69

Βασικοί στόχοι των κειμένων που αναφέρονται στον «τόπο» είναι η συγκρότηση της ταυτότητας και η συνείδηση της ιστορικότητας. Η συγκρότηση της ταυτότητας έχει ως προϋπόθεση τη συνείδηση του τόπου στη συσχέτισή του με το χρόνο. Η συνείδηση της ιστορικότητας διευκολύνεται από την εξοικείωση με τις έννοιες της μεταβολής, της συνέχειας, της αλλαγής και των συντελεστών της αλλαγής. Οι έννοιες αυτές αποκτούν, ιδίως για την παιδική αντίληψη (και όχι μόνον), ευκρινέστερη υπόσταση με την προβολή τους σε έναν τόπο και ό,τι αυτός εξυπνοεί: το φυσικό και οικοδομημένο περιβάλλον, τους ανθρώπους και τις μετακινήσεις τους, τα ιστορικά γεγονότα που συνέβησαν σ' αυτόν.¹

Τα κείμενα που προηγήθηκαν σκιαγραφούν την εικόνα ενός οριοθετημένου γεωγραφικά χώρου, που φαίνεται να είναι επηρεασμένη από την εθνικιστική ιδεολογία, σύμφωνα με την οποία το έθνος αναδεικνύει και τονίζει τα χαρακτηριστικά του, τα οποία προβάλλει ως μοναδικά.

Η λατρεία του έθνους που εκφράστηκε με τα μέσα, τους τρόπους και την αισθητική του ρομαντισμού² δημιούργησε ένα νέο στυλ πολιτικής, που επηρέασε και τον ελληνικό χώρο. Στην περίπτωση του ελληνικού έθνους η μοναδικότητά του βασίζεται μεταξύ άλλων και στη μοναδικότητα του ελληνικού τοπίου: Η φύση ως εστία, σώμα και μητέρα – πατρίδα αποκτά νόημα, ουσία και αίγλη. Τα τεκμήρια του παρελθόντος δηλώνουν την πανάρχαιη διαδρομή του έθνους, που παραμένει αμετάβλητη στο χώρο και στο χρόνο.

Η εθνική ταυτότητα έχει ανάγκη από την ανάδειξη τέτοιων γνωρισμάτων που προβάλλονται ως μοναδικά³ μέσα από αφηγήσεις οι οποίες εξαιρούν το μοναδικό και εξιδανικευμένο ελληνικό τοπίο με τα ιδιαίτερα γεωκλιματικά χαρακτηριστικά, την πολιτισμική και γεωπολιτική σπουδαιότητα, τους αρχαιολογικούς χώρους, τα ερειπωμένα κτίρια και τα παραδοσιακά χωριά - που καταδεικνύουν τη βιωσιμότητα του εθνικού πολιτισμού - τη διαχρονική παρουσία του ελληνισμού στο χώρο και την αξεπέραστη ομορφιά του εθνικού τοπίου.

Θα μπορούσαμε να πούμε πως η ελληνική εθνική ταυτότητα απογοητευμένη από το νεοελληνικό παρόν νοσταλγεί τα περασμένα, αναπολώντας ένα εξωραϊσμένο παρελθόν – κυρίως της αγροτικής παραδοσιακής κοινωνίας και του μακρινού λαμπρού ιστορικού της παρελθόντος.

¹ Αποστολίδου Β., « Ο τόπος μου μέσα από την ιστορία» στο *διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο*, Αθήνα 2000, τυπωθήτω Δαρδανός, σελ. 136

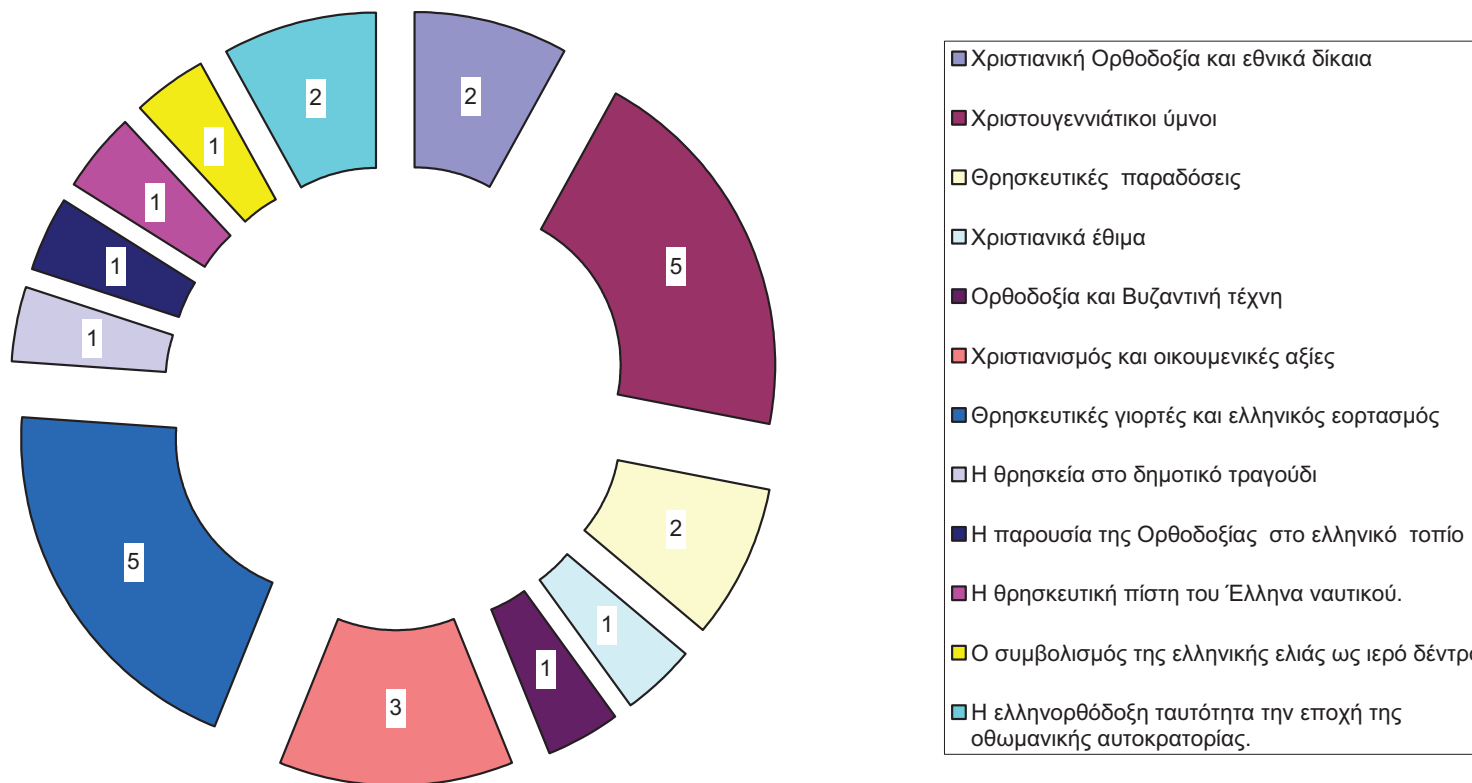
² Λιάκος Α., 2005, ό.π., σελ. 78-79

³ Λέκκας Π., 2006, ό.π., σελ. 100

Στα τεκμήρια του παρελθόντος εξέχουσα θέση κατέχει η θρησκεία, αφού ανέκαθεν η ορθόδοξη θρησκευτική ταυτότητα λειτουργούσε ως βασικός άξονα για τον καθορισμό της ελληνικότητας.

**Ε. Ελλάδα και Ορθοδοξία: η θρησκεία ως
στοιχείο της εθνικής ταυτότητας**

Ε. Ελλάδα και Ορθοδοξία: η θρησκεία ως στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων

Κατά τον E. Durkheim η θρησκεία ως βασικός θεσμός κοινωνικοποίησης και μηχανισμός απόδοσης ταυτότητας δεν επηρεάζει τα άτομα μόνο ως προς τη θεώρηση του μεταφυσικού και της ηθικής τάξης, αλλά και ως προς τον τρόπο ζωής και ως προς τις στάσεις των ανθρώπων απέναντι σε θεσμούς και διαδικασίες μέσα από ένα καθιερωμένο τελετουργικό.¹

Οι θρησκείες από τυπική άποψη συνιστούν μορφές κοινότητας θεμελιωμένες στην «ψυχή» και την ατομική ταυτότητα, επιτάσσουν μίαν κοινωνική «ηθική», καθώς ο θεολογικός λόγος παρέχει τα δικά του μοντέλα για την εξιδανίκευση του έθνους και την ιεροποίηση του κράτους.² Αυτά τα μοντέλα επιτρέπουν να συσταθεί μεταξύ των ατόμων ο δεσμός της θυσίας, να αποτυπωθεί στους κανόνες δικαίου η σφραγίδα της «αλήθειας» και του «νόμου». Κάθε εθνική κοινότητα, στη μια ή την άλλη περίπτωση, μέλλει να αναπαρασταθεί ως «περιούσιος λαός». Πάντως οι πολιτικές φιλοσοφίες της κλασικής εποχής είχαν ήδη κατανοήσει την ανεπάρκεια της αναλογίας μεταξύ θρησκείας και έθνους, πράγμα προφανές άλλωστε, στο βαθμό που αποτύγχαναν οι απόπειρες ίδρυσης «κοσμικών θρησκειών», στο βαθμό επίσης που «η θρησκεία του κράτους», τελικά, δεν αποτελούσε παρά μια μεταβατική μορφή εθνικής ιδεολογίας. Ο Balibar προτείνει να συλλογιστούμε το ζήτημα και από την αντίστροφη φορά: Η εθνική ιδεολογία εμπεριέχει αναμφισβήτητα ιδανικά σημαίνοντα και πρώτα απ' όλα το όνομα του έθνους, της «πατρίδας», στα οποία μπορεί να μεταλαμπαδευθεί το αίσθημα του ιερού, της αγάπης, του σεβασμού, της θυσίας, του φόβου, τα συναισθήματα δηλαδή που αποτέλεσαν το συνθετικό υλικό των θρησκευτικών κοινοτήτων. Αλλά η μεταβίβαση από την θρησκευτική στην εθνική κοινότητα έλαβε χώρα, γιατί η τελευταία ήταν άλλου τύπου κοινότητα. Η αναλογία θεμελιώνεται κι αυτή πάνω σε μια βαθύτερη διαφορά, χωρίς την οποία δε θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε ότι η εθνική ταυτότητα, ενσωματώνοντας λίγο πολύ ολοκληρωτικά τις μορφές της θρησκευτικής συνείδησης, δυνάμει καταλήγει να αντικαταστήσει τη θρησκευτική συνείδηση και να εθνικοποιηθεί.³

Η παρουσία του θρησκευτικού στοιχείου στον εθνικιστικό λόγο δηλώνει τη διαφοροποίηση του κοινωνικού ρόλου της θρησκείας και αποτελεί έμμεση ένδειξη πως η υπέρβαση της παραδοσιακής κοινωνίας έχει αρχίσει να συντελείται.⁴ Αυτό

¹ Κανακίδου Ε.- Παπαγιάννη Β., *Από τον Πολίτη του Έθνους στον Πολίτη του Κόσμου*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2003, σελ. 43.

² Balibar Ε., *Φυλή Έθνος τάξη, οι διαφορούμενες ταυτότητες*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991, σελ. 146.

³ Balibar Ε., 1991, ό.π., σελ. 147

⁴ Λέκκας Π., 2006, ό.π., σελ. 164

επιβεβαιώνεται και από την εμφάνιση του εθνικισμού, κι όταν ακόμη έχει έντονο θρησκευτικό περιεχόμενο, όπως στην περίπτωση των Βαλκανίων, ακολουθεί την αποδυνάμωση της κοινωνικής ισχύος του κλήρου και την ταυτόχρονη άνοδο εκείνων των λαϊκών στρωμάτων, των οποίων ο κοινωνικός ρόλος είναι καθ' όλα κοσμικός(αξιωματούχων, αστών, εμπόρων, διανοουμένων).¹ Στη σύγχρονη κοινωνία η θρησκεία υπάρχει με νέα μορφή και λειτουργία, στο πλαίσιο μιας ιδεολογίας που είναι εξ' ορισμού κοσμική. Είναι μια αρχαία καλοδοκιμασμένη μέθοδος για την καθιέρωση της επικοινωνίας μέσω της κοινής λατρείας και ενός είδους αδελφότητας μεταξύ ανθρώπων που δεν έχουν πολλά κοινά.²

Η θρησκεία αλλάζει, πολιτικοποιείται ως προς τις χρήσεις και τη λειτουργικότητά της, αφού συντελεί στον προσδιορισμό μιας καινούριας πολιτισμικής και πολιτικής οντότητας του έθνους. Στη περίπτωση του ελληνικού εθνικισμού η ορθοδοξία έχει αποτελέσει πράγματι πηγή έμπνευσης και ενδυνάμωσης του ελληνικού εθνικιστικού φρονήματος και κύριο κριτήριο προσδιορισμού της ελληνικής εθνικής ταυτότητας από τον καιρό της οθωμανικής κυριαρχίας μέχρι ίσως και τις μέρες μας. Η ορθόδοξη θρησκευτική ταυτότητα χρησιμοποιείται ανέκαθεν ως βασική παράμετρος για τον καθορισμό της ελληνικότητας.³

Από το 1830 και ύστερα το ελληνικό κράτος, καρπός των πόθων και των αγώνων για απολύτρωση από τον Οθωμανικό ζυγό και φορέας των ελπίδων και των ονείρων όλου του ελληνισμού, οικοδομεί την κρατική του υπόσταση στη στενή και φτωχή γη του κλασικού ελληνικού πολιτισμού. Η δημιουργία του ελληνικού κράτους το 1830 επέφερε το οριστικό ρήγμα στο ενιαίο σώμα του ελληνισμού, που είχε σαν κιβωτό την ορθοδοξία. Ως συνέπεια της ριζικής αυτής τομής ο πολιτικά πλέον κατακερματισμένος ελληνισμός απέκτησε δύο εθνικούς πόλους. Στην παλαιότερη πρωτεύουσα της οικουμενικής και της ελληνικής ορθοδοξίας, την Κωνσταντινούπολη, προστέθηκε ένα νέο εθνικό κέντρο, η Αθήνα, πρωτεύουσα του ανεξάρτητου κράτους του ελληνικού έθνους. Η συνύπαρξη των δύο πόλων του γένους συμβόλιζε χαρακτηριστικά τη διαδικασία της αλλαγής του ιστορικού ρόλου του ελληνισμού και της ιδεολογίας του, από τον οικουμενισμό των

¹ Λέκκας Π., 2006, ό.π.,σελ. 164

² Hobsbawm E., 1994, ό.π., σελ. 100

³ Γκότοβος Α., 2001,ό.π. σελ. 82.

πολυεθνικών θεοκρατικών αυτοκρατοριών στην εθνική αποκλειστικότητα του νεότερου ευρωπαϊκού έθνους- κράτους.¹

Οι δύο βασικές ιδεολογικές λειτουργίες, τις οποίες ανάλαβε το ελληνικό κράτος στο πλαίσιο του προγράμματος για την ενδυνάμωση της εθνικής του ενότητας, ήταν η ίδρυση εθνικού πανεπιστημίου στην πρωτεύουσα του βασιλείου (3 Μαΐου του 1837) και η σύσταση αυτοκέφαλης εθνικής εκκλησίας.² Ο ελληνικός εθνικισμός υπήρξε ιδεολογικός στόχος και επίτευγμα του Πανεπιστημίου Αθηνών.³ Με δύο βασικούς στόχους συστάθηκε το Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο ένας ήταν να εκπαιδεύσει το αναγκαίο προσωπικό για τη στελέχωση των θεσμών του νέου κράτους, ο δεύτερος ήταν ευρύτερος και ασαφής από ρητορική άποψη: είχε το ρόλο του μεταδότη του δυτικού πολιτισμού στην Ανατολή, όντας το πρώτο ίδρυμα στο είδος του στα Βαλκάνια και τη Μέση Ανατολή. Η μετάδοση του ευρωπαϊκού πολιτισμού στην Ανατολή, διαμέσου της ελληνικής γλώσσας και της ελληνικής παιδείας, σήμαινε κατ' ουσία την ενσωμάτωση των ελληνόφωνων ορθόδοξων πληθυσμών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο σύστημα των αξιών του ελληνικού εθνικισμού. Η φροντίδα και η επιείκεια του Πανεπιστημίου μάλιστα για φοιτητές που ζούσαν εκτός του βασιλείου ήταν αποφασιστικής σημασίας για τη διαμόρφωση της μελλοντικής πορείας του ελληνικού εθνικισμού στα αλύτρωτα εδάφη.⁴ Ο προσανατολισμός του πανεπιστημίου απέρρευε από το ιδεολογικό δόγμα της εθνικής ενότητας, που διαμορφωνόταν στην Ελλάδα από την εποχή της ανεξαρτησίας.⁵ Το δόγμα της εθνικής ενότητας, που κατέστη αντικείμενο επεξεργασίας κατά το υπόλοιπο διάστημα του 19^{ου} αιώνα, συναρθρώθηκε σε τρία επίπεδα. Στο κοινωνικό, το γεωγραφικό και το ιστορικό. Στο κοινωνικό επίπεδο τόνιζε τη ανάγκη για εθνική ενότητα στο εσωτερικό της Ελλάδας, ανάγοντας την ομοιομορφία και την ομοιογένεια σε κυρίαρχους όρους του πολιτισμικού λόγου. Στο γεωγραφικό επίπεδο τόνιζε την ενότητα του Ελληνισμού, του ελληνικού έθνους ως ενιαίου συνόλου, που συνένωνε τα συστατικά του μέρη μέσα και έξω από το βασίλειο και στο ιστορικό του επίπεδο έδινε έμφαση στην ενότητα του ελληνικού έθνους διαμέσου των αιώνων, από τους ομηρικούς ως τους

¹ Κιτρομηλίδης Π. «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο Τσαούσης Δ. επιμ. *Ελληνισμός-Ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983, σελ. 144.

² Κιτρομηλίδης Π. «Το εθνικό ζήτημα στα Βαλκάνια» στο Βερέμης Θ. επιμέλεια, *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα 1977, σελ. 82

³ Κιτρομηλίδης Π., 1997, ό.π., σελ. 84

⁴ Κιτρομηλίδης Π., 1997, ό.π., σελ. 85

⁵ Κιτρομηλίδης Π., 1997, ό.π., σελ. 86

βυζαντινούς και τους νεότερους χρόνους.¹ Αυτό το πολυδιάστατο δόγμα αποτελούσε κλασική περίπτωση ιδεολογικής κατασκευής με την έννοια που δίνει ο Mannheim, ότι δηλαδή σε καθένα από τα επίπεδα, στα οποία μπορεί να εντοπιστεί, κάλυπτε βαθιές και συχνά αγεφύρωτες δομικές και πολιτιστικές αντιθέσεις. Στο κοινωνικό επίπεδο η επίκληση της ενότητας συγκάλυπτε τις βαθιά ριζωμένες διαιρέσεις μέσα στο ελεύθερο κράτος, στο γεωγραφικό επίπεδο το ιδανικό της ενότητας αντιπροσώπευε έναν πόθο για μια κατάσταση του έθνους δραστικά διαφορετική από την υπαρκτή πολιτική πολυδιάσπαση που χαρακτήριζε τον ελληνικό κόσμο σε όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, τέλος, στο ιστορικό επίπεδο η θεωρία της ιστορικής συνέχειας επιχειρούσε να υπερβεί τις ανασφάλειες σχετικά με την εθνική ταυτότητα, που πηγάζαν από τις πολιτισμικές αντινομίες ανάμεσα στα κυριότερα στοιχεία της ελληνικής κληρονομιάς, την κλασική Ελλάδα και το μεσαιωνικό χριστιανικό Βυζάντιο. Η επίκληση της εθνικής ενότητας συνδέθηκε με μια γενικότερη έλλειψη ανεκτικότητας στην ελληνική πολιτική σκέψη, που βαθμιαία ανήγαγε τις σκοπιμότητες του εθνικισμού στη μόνη αποδεκτή ιδεολογική ορθοδοξία.²

Η εκκόλαψη της ιδέας του Ελληνοχριστιανισμού, ο οποίος συνοψίζει και ενσαρκώνει τη συνεχιζόμενη ουσία του συλλογικού υποκειμένου, καλύπτει μian αφηγηματική αναγκαιότητα, που αναφέρεται στους όρους συγκρότησης του διαχρονικού συλλογικού υποκειμένου.³ Για τον Τσουκαλά η παραπάνω διατύπωση συνεπάγεται μian αξεπέραστη λογική, αξιακή αλλά και κανονιστική αβεβαιότητα ως προς το περιεχόμενο της εθνικής ταυτότητας. Σ' αυτήν ακριβώς την αναντιστοιχία ανάμεσα στις νομοτέλειες της αφήγησης και στην ανάγκη για κρυστάλλωση μias διιστορικής εθνικής ουσίας, μπορεί να αναχθεί η διπλή ιδιαιτερότητα της συγκρότησης της ελληνικής εθνικής ταυτότητας. Η πρώτη ιδιαιτερότητα εκφράζεται με το γεγονός ότι, ακόμα και σήμερα, η Ελλάδα είναι η μόνη ευρωπαϊκή χώρα, όπου δεν έχει καταστεί δυνατή η θεσμική ολοκλήρωση του χωρισμού Εκκλησίας και κράτους. Όλα τα ελληνικά συντάγματα επαναλαμβάνουν περίπου ταυτόσημα διατάξεις, από τις οποίες προκύπτει μια «ιδιαιτέρη» και προνομιακή σχέση ανάμεσα στην Ορθοδοξία και το έθνος. Ακόμα και σήμερα η ελληνική πολιτεία χαρακτηρίζεται από σχετική και μόνο εκκοσμίκευση της σχέσης Κράτους και πολιτών, με όλες τις εξ αυτού συνέπειες. Η

¹ Κιτρομηλίδης Π., 1997, ό.π., σελ. 86

² Κιτρομηλίδης Π., 1997, ό.π., σελ. 86-87

³ Τσουκαλάς Κ., 1995, ό.π., σελ. 296

δεύτερη ιδιαιτερότητα της διιστορικής ελληνικής εαυτότητας περιβάλλει τους τρόπους, με τους οποίους ο νεωτερικός ελληνισμός συμπλέει, ταυτίζεται ή αντιπαρατίθεται με τη «Δύση» ή με την «Ανατολή». Η ελληνική εθνική ταυτότητα, με εξαίρεση αυτή των Ιουδαίων, είναι η μόνη εθνική ταυτότητα, η οποία συγκροτείται μέσα από μια δύστοκη καταστατική συνύπαρξη ανάμεσα σε θρησκευτικά και λαϊκά στοιχεία, ενώ ταυτόχρονα η ίδια ταυτότητα αναπτύσσεται και κρυσταλλώνεται στο πλαίσιο μιας αναπόφευκτης αξιακής αντινομίας και εσωτερικής έντασης ανάμεσα στο «ελληνικό» και στο «χριστιανικό» στοιχείο.¹

Κατά τον Ν. Δεμερτζή νεωτερικότητα και εκκοσμίκευση είναι διαδικασίες σύνθετες και σύστοιχες. Όπως έχουν υπάρξει διαφορετικοί δρόμοι στην νεωτερικότητα, έτσι υφίστανται και διαφορετικές πορείες και όψεις εκκοσμίκευσης. Με προωθητική δύναμη τον αποσχιστικό φιλελεύθερο εθνικισμό του 19^{ου} αιώνα η πολιτική «νεωτερίκευση» της ελληνικής κοινωνίας πυροδοτήθηκε με την επανάσταση του 1821 και την οικοδόμηση του νέου έθνους –κράτους. Σύντομα όμως αποδείχθηκε ότι ο πολιτικός και οικονομικός εξορθολογισμός της ελληνικής κοινωνίας δεν μπορούσε να απαλλαγεί από τις παραδοσιακές δομές, με τις οποίες ενεπλάκη σε έναν συγκρητισμό. Έτσι, στο πλαίσιο του ελληνικού δρόμου στην νεωτερικότητα το ορθόδοξο θρησκευτικό κοσμοείδωλο δεν περιορίστηκε στην ιδιωτική σφαίρα. Αντιθέτως κατέλαβε περίοπτη θέση στη δημόσια σφαίρα και κατέστη ενδογενές στοιχείο της εθνικής ταυτότητας. Εδώ και 180 χρόνια , ως δημόσιος θεσμός, η εκκλησία συντονίζεται, αλλά και ανταγωνίζεται με τους υπόλοιπους στον ορισμό της κατάστασης, στη νοηματική πλήρωση του δημόσιου λόγου. Οπότε, αν σε άλλες χώρες εκκοσμίκευση σήμανε, μεταξύ άλλων, το θεσμικό χωρισμό εκκλησίας και κράτους, στην Ελλάδα εμφανίστηκε με ανεστραμμένη μορφή : με την υπαγωγή της εκκλησίας στο κράτος. Η υπαγωγή αυτή είχε ως συνέπεια την εθνο- θρησκευτική εκκοσμίκευση της ορθοδοξίας αλλά και μία ιδιότυπη θρησκευτικοποίηση του κράτους. Βεβαίως, δεν υπήρχε άλλος τρόπος προκειμένου η εκκλησία της Ελλάδος να γίνει μία αυτοκέφαλος εκκλησία και τα όρια της αρμοδιότητάς της να συμπέσουν με τα γεωγραφικού κράτους.²

Η άμυνα του έθνους μέσω ενός κατ' αρχήν οικουμενικού θρησκευτικού λόγου σηματοδοτεί το μετασχηματισμό της θρησκείας από οικουμενικό σε πατριωτικό εργαλείο, από οικουμενική κοσμο- και βιοθεωρία σε πατριωτική

¹ Τσουκαλάς Κ., 1995, ό.π.,σελ. 296-297

² Δεμερτζής Ν. – Λίποβατς Θ. «Παραδοσιακή Θρησκεία και Κοινωνία» στο *Θρησκείες και Πολιτική στη Νεωτερικότητα*, Θ. Λίποβατς – Ν. Δεμερτζή- Β Γεωργιάδου(επιμ.), εκδ. Κριτική, Αθήνα 2002, σελ. 171

θεωρία.¹ Η θρησκευτική πίστη εξισώθηκε μάλιστα με την εθνική νομιμοφροσύνη σε τέτοιο βαθμό, που οι έννοιες Χριστιανός και Έλληνας να καταστούν σχεδόν συνώνυμες και να ορίζονται σε αντίθεση με το ταυτόσημο Μουσουλμάνος και Τούρκος.²

Η ύπαρξη ενός στενού δεσμού ανάμεσα στο θρησκευτικό στοιχείο είναι το πλέον χαρακτηριστικό στοιχείο της ορθοδοξίας στις περιοχές, όπου αιώνες τώρα είναι η κυριότερη θρησκεία όπως και στη σύγχρονη Ελλάδα. Στις ορθόδοξες χώρες η θρησκεία καθαγιάζει το εθνικό στοιχείο και το εθνικό στοιχείο κάνει τη θρησκεία εθνική και μάλιστα πολλές φορές η ορθοδοξία προωθεί μια εθνικιστική ιδεολογία, που ενισχύει το εθνικό αίσθημα ενός λαού και το αίσθημα αυτό με τη σειρά του κάνει το λαό να συνταυτίζεται ακατάπαυστα με την ορθοδοξία.³

Κατά τον Χρ. Γιανναρά υπάρχει και μια «ελληνική» κατανόηση της θρησκείας. Από πολύ νωρίς η θρησκεία για τους Έλληνες συνδέθηκε με την πάλη για τη διασάφηση του υπαρκτού γεγονότος. Τη «γιγαντομαχία περί της ουσίας». Η λέξη Ελληνισμός όσο και η ελληνική εκδοχή της θρησκείας – η εκκλησιαστική Ορθοδοξία - εμφανίζονται, στα πλαίσια του δημόσιου βίου, σαν κενά και αφηρημένα ιδεολογήματα, ανάκανα να εμπνεύσουν και να θεμελιώσουν την πολιτιστική διαφοροποίηση, που αντιδιέστειλε πάντοτε την Ελλάδα από τη Δύση. Η ελληνικότητα λειτουργεί με τις φοβίες και τους μηχανισμούς άμυνας κάθε εθνικισμού και η Ορθοδοξία με τις ακόμα μεγαλύτερες φοβίες κάθε ομολογιακής μειοψηφίας.⁴

Η σύγχρονη ελληνική κοινωνία, σημειώνει ο Α. Παπαρίζος, δεν γνώρισε τις μεγάλες ιστορικές μεταβολές που οδήγησαν τις άλλες ευρωπαϊκές κοινωνίες στην ανάδυση του καπιταλισμού και τη συγκρότησή τους σε εθνικά κοινοβουλευτικά κράτη. Η ελληνική κοινωνία απέκτησε τις καπιταλιστικές της δομές, τους κοινοβουλευτικούς της θεσμούς και τους αντιπροσωπευτικούς τρόπους σκέψης και πράξης, μέσα και διαμέσου ενός ιδεολογικού συστήματος αντιλήψεων, των οποίων το περιεχόμενο έχει διπλή προέλευση. Τα ιδεολογικά κομβικά σχήματα, μέσω των οποίων αντιλαμβάνονται, σκέπτονται και πράττουν οι σύγχρονοι Έλληνες μετά την Επανάσταση του '21, αντλούν το περιεχόμενό τους, αφενός

¹ Γκότοβος Α., 2001, ό.π.,σελ. 82

² Λέκκας Π., 2006, ό.π.,σελ. 165

³ Groen Bert «Εθνικισμός και ελληνική ορθοδοξία» στο *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση* τ. Β',εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999, σελ. 575

⁴ Γιανναράς Χρ. «Θρησκεία και Ελληνικότητα» στο Τσαούσης Δ. επιμέλεια, *Ελληνισμός-Ελληνικότητα*, Εστία, Αθήνα 1983, σελ. 243, 247

από ό,τι ονομάζεται ελληνική παράδοση και αφετέρου από τις κεντρικές ιδέες της συγκρότησης των κεντροευρωπαϊκών εθνικών κρατών, οι οποίες «δουλεμένες» εκ νέου μετά τη Γαλλική Επανάσταση, ταξίδεψαν και ανασυντέθηκαν με την ελληνική πραγματικότητα. Επίσης, αυτό που ονομάζεται παραδοσιακή ελληνική κυρίαρχη ιδεολογία δεν είναι άλλο από την ελληνική Ορθοδοξία, η οποία δεν γνώρισε ούτε μεταρρύθμιση, ούτε εσωτερική ή και εξωτερική αμφισβήτηση και ανανέωση.¹ Ο Α. Παπαρίζος υπογραμμίζει την επίδραση της ελληνικής Ορθοδοξίας, που μέσω της ιδεολογικής της κυριαρχίας συνέβαλε στη διαμόρφωση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας, καταλήγοντας στη διαπίστωση πως «το κεντρικό περιεχόμενο της έννοιας «άνθρωπος», το οποίο κυριαρχούσε στην ελληνική κοινωνία και παραμένει ακόμη σιωπηλά ισχυρό, δεν είναι ως προς τις βασικές του αντιλήψεις παρά το σχήμα, που η ελληνική Ορθοδοξία, μέσα από θρησκευτικά δρώμενα και μορφές ομιλίας, καλλιέργησε και εξακολουθεί να προβάλλει στην Ελληνική κοινωνία, προσδιορίζοντας έτσι βασικές πτυχές της ταυτότητάς της».²

Τι κάνεις αυτού; Αυτές οι θέσεις κι εμείς, όμως είναι δυνατός ο Θεός όπου μας προστατεύει και θα δείξομεν την τύχη μας σ'αυτές τις θέσεις τις αδύνατες.

(Μακρυγιάννης, Έλληνες, Στ '3^ο 1985: 127)

Η πολιτικοποίηση της θρησκείας από τον εθνικισμό έχει διάφορες μορφές: την εθνικοποίηση της ίδιας της θρησκευτικής πίστης (π.χ. με την ιδέα του περιούσιου λαού να ταυτίζεται με το έθνος) και τη θρησκευτική αναγέννηση με εθνικιστικά επιχειρήματα. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις των «ιερών εθνικισμών» οι μύθοι αναδιατάσσονται και αλληλοπροσαρμόζονται, για να δημιουργήσουν μια ιδιότυπη εθνικο-θρησκευτική παράδοση, ένα αμάγαλμα από παραδοσιακές πεποιθήσεις σε νεότερο πλαίσιο, μέσα στο οποίο εγκαθιδρύεται η συνέχεια ενός «έθνους πιστών»³

¹ Παπαρίζος Α. «Η ταυτότητα των Ελλήνων, τρόποι αυτοπροσδιορισμού και η επίδραση της Ελληνικής Ορθοδοξίας» στο «εμείς» και οι «άλλοι», Κωνσταντοπούλου Χρ. – Λ. Μαράτου- Αλιπράντη- Δ. Γερμανός – Θ. Οικονόμου, τυπωθήτω, Αθήνα 2000, σελ. 142.

² Παπαρίζος Α., 2000, ό.π., σελ. 145-147

³ Λέκκας Π., 2001, ό.π., σελ 124-125

Το θρησκευτικό στοιχείο είναι παρόν, άμεσα ή συνειρμικά, σε κείμενα με θέματα την υπεράσπιση της πατρίδας υποβάλλοντας την ιδέα της αυτονόητης ταύτισης ορθοδοξίας και εθνικού εαυτού στην ιστορική του πορεία.¹

Στη μνήμη μου έτσι είναι στητή, Χριστέ μου, η θύμησή σου:

Να καίει το τζάκι στη γωνιά κι έξω να πέφτει χιόνι[...]

(Σκίπης Σ., Χριστούγεννα, Δ' 2^ο 1984 : 84)

Να' μουν του στάβλου έν' άχυρο, ένα φτωχό κομμάτι,

Την ώρα π' άνοιξε ο Χριστός στον ήλιο του το μάτι!

(Κωστής Παλαμάς, Η Γέννηση του Χριστού, Ε' 2^ο 1984:117)

Την άγια νύχτα τη Χριστουγεννιάτικη

Λυγούν τα πόδια

Και προσκυνούν γονατιστά τη φάτνη τους

Τα άδολα βόδια.

Κι ο ζευγολάτης, ξάγρυπνος θωρώντας τα,

Σταυροκοπιέται

Και λέει, με πίστη απ' της ψυχής τ' απόβαθρα,

Χ ρ ι σ τ ό ς γ ε ν ν ι έ τ α !

(Δροσίνης Γ., Η νύχτα της γεννήσεως, Δ 2^ο 2010:48)

Το καθάρo και διάφανο νερό συνδέθηκε στενά με τη λατρεία του χριστιανισμού. Είναι ο αγιασμός που φυλάμε δίπλα στο εικονοστάσι. Με αυτό μας ραντίζει ο ιερέας στη αρχή κάθε μήνα, στην αρχή της σχολικής χρονιάς και σε κάθε καινούριο ξεκίνημα στη ζωή μας. Ακόμα είναι το νερό του Ιορδάνη, όπου

¹ Ασκούνη Ν., 1997ό.π. σελ. 457

βαφτίστηκε ο Χριστός από τον Ιωάννη το Βαπτιστή, αλλά και το νερό της κολυμπήθρας, που ξεπλένει κάθε νέο χριστιανό από το προπατορικό αμάρτημα.

(Το νερό στο Χριστιανισμό, Δ' 1^ο 2010:39)

Καλήν εσπέραν θα σας πω κι αν είναι ορισμός σας,
Χριστού τη θεία γέννησιν να πω στ' αρχοντικό σας.

(Χριστουγεννιάτικα Κάλαντα Κύπρου, Δ 2^ο 2010 : 49)

«Παίρνει τον το παράπονο, την άκρη άκρη πάει, στο δρόμο τον συναπαντούν οι δώδεκα Απόστολοι: «Έλα να φας, έλα να πιεις , έλα να τραγουδήσεις».

(Δημοτικό, Πρωτοχρονιάτικα κάλαντα, Στ' 2^ο 1985:105)

Ο κόσμος κατέβαινε σαν ρυάκι από πρωτοβρόχια στο γιαλό.

Μπροστά πήγαινε ο παπ'- Αντρέας, ψέλνοντας ύμνους των Θεοφανίων. Πλάι του οι δύο κι ο Λευτέρης κρατούσαν ίσο. Κι είχε ένα φως δυνατό η σημερινή μέρα. Μύριζε όλος ο κάμπος λεμονιά. Μύριζε το βρεγμένο χώμα. Κι' η συνοδεία όλο πλησίαζε στο γιαλό. Σαν φτάσανε στα βότσαλα, παρατάχτηκαν σε γραμμή. Κι ήτανε σήμερα ο γιαλός μια ολογάλαζη πλατιά λουρίδα. Πίσω ο κάμπος μια εικόνα ασύλληπτης ομορφιάς. [...]«Εν Ιορδάνη βαπτιζομένου σου, Κύριε...» Αρχίζει να ψέλνει με καθαρή φωνή ο παπ' Αντρέας και ρίχνει βαθιά στα παγωμένα νερά ένα μεγάλο στευρό. Πεντέξι νέοι βουτάνε τότε στη θάλασσα να τον αρπάξουν.[...]

(Επαμεινώνδας Σπ., Ο σταυρός, Δ' 2^ο 1984:91)

Πληθώρα αναφορών απεικονίζει τις λατρευτικές μορφές της θρησκευτικής ζωής των Ελλήνων, που είναι βασισμένες στην ορθόδοξη πίστη και την ελληνική παράδοση, σταθερά στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού που αντέχουν στο χρόνο και διασώζονται από γενιά σε γενιά, - όπως οι θρησκευτικές εορτές των

Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς και του Πάσχα,- και συνδεδεμένες με τα ήθη, τα έθιμα, τα κάλαντα και το θρησκευτικό τελετουργικό, που επιβάλλεται κάθε φορά ανάλογα με την περίπτωση.

Υπάρχει μια ευαγγελική διήγηση βασιλική και υπάρχει μια ευαγγελική διήγηση ποιμενική

για τη γέννηση του Χριστού. Η πρώτη είναι του Ματθαίου. Η δεύτερη είναι του Λουκά.

[...]

Στην ιστορία της βυζαντινής τέχνης η καθεμιά από τις δυο αυτές ευαγγελικές διηγήσεις ακολούθησε το δρόμο της. Στις ανατολικές επαρχίες του Βυζαντίου,

εκεί, μακριά από τη Βασιλεύουσα, στα μοναστήρια της Συρίας και της Καππαδοκίας,

διαμορφώθηκε ένας βουκολικός τύπος με ευαγγελική βάση τη σκηνή του Λουκά. [...]

(Η Γέννηση του Χριστού στη Βυζαντινή Τέχνη, Ε' 2^ο 1984: 112)

Η σύνδεση με το παρελθόν αποτυπώνεται και στην ορθοδοξία, η οποία συμπυκνώνει τη σχέση με το Βυζάντιο, εκφράζει τη μακρά συνέχεια στο χρόνο και συνδέεται με τους αγώνες του εθνικού εαυτού για ανεξαρτησία.¹ Γλώσσα ελληνική και ορθοδοξία είναι οι πόρτες του βυζαντινού ελληνισμού. Η διάδοσή τους δείχνει την ακτίνα ακτινοβολίας του Βυζαντίου, καθώς ελληνική γλώσσα και ορθοδοξία μένουν οι στυλοβάτες του νέου ελληνισμού που επωμίσθηκε την ιστορική συνέχεια του Βυζαντίου.² Η βυζαντινή τέχνη προβάλλεται είτε ως συνέχεια της αρχαίας, είτε είναι κατά βάση εκκλησιαστική και αποτελεί το συνδεδετικό κρίκο με τη «Νέα Ελλάδα»³

Το πρώτο φλουρί της βασιλόπιτας που μου έπεσε βγήκε μοιρασμένο. Ήταν αληθινό φλουρί, γιατί ο πατέρας μου τον καιρό εκείνο συνήθιζε να βάζει στη βασιλόπιτα του σπιτιού μας μια χρυσή αγγλική λίρα.[...] Το άλλο πρωί, μόλις

¹ Ασκούνη Ν., 1997, ό.π., σελ. 457

² Γλύκατζη – Αρβελέρ Ε., *Ελληνισμός και Ευρώπη*, Ίδρυμα Γουλανδρή – Χορν, 1999, σελ. 22

³ Ασκούνη Ν., 1997, ό.π., σελ. 455

ξυπνήσαμε, χτύπησε η πόρτα. Κάτι μου έλεγε πως ήταν ο ζητιάνος, που έφτανε βιαστικός να πάρει το μερίδιό του. Έτρεξα στην πόρτα με τη μισή λίρα. Ήταν ένας γέρος φτωχός, με κάτασπρη γενειάδα, γερός από τα χρόνια, και τρέμοντας από το κρύο μουρμούριζε ευχές:

- Ο Θεός είναι μεγάλος! Να ζήσεις, παιδάκι μου, και να σε χαίρονται οι γονιοί σου. Και ο Θεός να σ' αξιώσει να' χεις πάντα όλα τα καλά και να μοιράζεις με τους φτωχούς και τους αδικημένους. Την ευχή μου να' χεις!

(Νιρβάνας Π., Το φλουρί του φτωχού, ΣΤ' 2^ο 2010:35)

Στο σημερινό θρυμματισμένο, ρευστό και επικίνδυνο κόσμο επιτείνονται οι υπαρξιακές ανασφάλειες των ατόμων και τίθενται επί τάπητος ζητήματα συλλογικής και ατομικής ταυτότητας. Για εκατομμύρια ανθρώπων παντού στην υφήλιο η στροφή στη θρησκεία συνιστά έναν τρόπο αντιμετώπισης τους άγχους και της αγωνίας, που προκαλούν η ανέχεια, ο πόλεμος, ο κατακερματισμός και η ταχύτητα των επερχόμενων αλλαγών στην τεχνολογία, τις κοινωνικές σχέσεις και την καθημερινότητα. Θρησκευτική πίστη και θρησκευτικές πρακτικές επιτελούν λειτουργίες εξορθολογιστικές, εξηγούν και κυρίως νοηματοδοτούν ανομικές καταστάσεις. Τέτοιες λειτουργίες ωστόσο, είτε λαμβάνουν χώρα σε συλλογικό είτε σε ατομικό επίπεδο, προϋποθέτουν μια έκπτωση του Εγώ με την υπαγωγή του σε ένα θρησκευτικό δόγμα, σε κάποιες υπερκείμενες δυνάμεις ή σε μια ιερή συλλογικότητα (το έθνος, το λαό κ.λ.π.), που συνιστά ένα είδος «λειτουργικού ισοδύναμου» της θρησκείας.¹

Η ελεημοσύνη, που εμπεριέχεται στο παραπάνω κείμενο, παρουσιάζοταν ανέκαθεν στα αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου, όπως παρατηρεί η Α. Φραγκουδάκη, η οποία θεωρεί την ελεημοσύνη ως αποτέλεσμα της φτώχειας των ανθρώπων συγκεκριμένων κοινωνικών τάξεων, ενώ η λύση που δίδεται μέσω αυτής αναγάγει το πρόβλημα της φτώχειας από κοινωνικό σε ηθικό.² Ο Max Weber λέει πως οι ζητιάνοι έδιναν στους πλούσιους την ευκαιρία ν' αποβάλλουν τα συναισθήματα ενοχής τους. Με την ερμηνεία της οικονομικής αθλιότητας, που εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της μοίρας, και με τη λύση που προτείνεται, η μοναδική διεκδίκηση, που προβάλλεται κατά της ανέχειας, είναι να πεισθούν τα άτομα να εφαρμόσουν τη χριστιανική αρετή της ελεημοσύνης. Μεταμφιέζοντας

¹ Δεμερτζής Ν.- Λίποβατς Θ., 2002, ό.π.,σελ. 10

² Φραγκουδάκη Α.,1978, ό.π., σελ. 83

έτσι την πραγματικότητα, τα αναγνωστικά βιβλία, μόλις αγγίζουν ένα πρόβλημα κοινωνικό, το μεταμορφώνουν σε ηθικό, προσφέρουν δηλαδή μια ψευδή αιτιολόγηση και προτείνουν ατομικές - ηθικές λύσεις.¹

*Χριστός ανέστη! Νέοι, γέροι και κόρες,
Όλοι, μικροί μεγάλοι, ετοιμαστείτε
Μέσα στες εκκλησιές τες δαφνοφόρες
Με το φως της χαράς συμμαζωχτείτε.
Ανοίξτε αγκαλιές ειρηνοφόρες
Μπροστά στους Αγίους και φιληθείτε.
Φιληθείτε γλυκά χείλη με χείλη,
Πέστε Χριστός Ανέστη εχθροί και φίλοι.*

(Σολωμός Δ., Η ημέρα της Λαμπρής , Δ´ 4^ο 1984 :61 και Στ´3^ο 2010:27)

*Άκου τον ξάστερο ουρανό πως οι καμπάνες σειούνε.
Όπου καρδιά, χαρμόσυνες λαχτάρες απαντούνε.
[...]
Της εκκλησίας φουντώσανε δάφνη πολλήν οι στύλοι.
Ειρήνη! Ειρήνη! Φιληθείτε οχτροί μαζί και φίλοι...*

(Βάρναλης Κ., Ανάσταση, Ε´4^ο 1984:52)

*Νύχτα του Απρίλη, του Μεγάλου Σαββάτου νύχτα! Αύριο ξημερώνει Πάσχα,
Πάσχα Κυρίου, των Ελλήνων Πάσχα! Μεσάνυχτα.[...]*

(Πετσάλης Θ.– Διομήδης, Δ´ 3^ο 2010:68)

*Η Μαριάμ ένιωσε πως κάποιος μπήκε στην αυλή της, κι ανοίγοντας τα
μάτια, είδε μπροστά τη τον Ιωάννη, που ανάσαινε με κομμένη αναπνοή και μιλούσε*

¹ Φραγκουδάκη Α.,1978, ό.π.,σελ. 88-89

με την ψυχή στα δόντια[...] Και καθώς έκανε έτσι η Θεοτόκος ψάχνοντας με το μάτι και τον αντίκρισε, ο κόσμος έσβησε γύρω της κι έπεσε καταγής χωρίς πνοή.

(Δάφνη Αιμ., Μαριάμ, Ε΄ 3^ο 2010:29)

Σήμερα κρεμάται πάνω στο ξύλο (του σταυρού) εκείνος που κρέμασε (κατά τη δημιουργία) τη γη επάνω στα νερά(την περιέβαλε δηλαδή από παντού με τα νερά των θαλασσών.[...])

(Μεγάλη Πέμπτη ,Σήμερα κρεμάται επί ξύλου, ΣΤ΄ 3^ο 2010:25)

Στην ύστερη νεωτερικότητα ο κοινωνικός ρόλος της παραδοσιακής θρησκείας επικεντρώνει στο πρόβλημα της αναζήτησης και λειτουργίας κοινοτικών αξιών στην κοινωνία πολιτών. Οι αρνητικές πολιτισμικές συνέπειες του προηγμένου παγκόσμιου καπιταλισμού και η απαξίωση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, που προκαλούν, γεννούν τις προϋποθέσεις για την επιστροφή του ιερού.¹

Το Πάσχα άρχιζε απ' την αυγή του Μεγάλου Σαββάτου και με τέτοιον τρόπο, που αποτελεί μια από τις ζωηρότερες παιδικές μου αναμνήσεις.[...]

(Ξενόπουλος Γρ., Παιδικό Πάσχα, Στ΄2010 :28)

Αγαπητοί μου,

Ένας χρόνος είχε περάσει από το δράμα της Σταυρώσεως κι από το θαύμα της Αναστάσεως. Οι Απόστολοι, που είχαν σκορπιστεί σ' όλη την Παλαιστίνη και σ' όλη τη Συρία, για να ξαπλώσουν τη νέα θρησκεία, γυρίζουν ένας ένας στα Ιεροσόλυμα. Θέλουν να είναι εκεί, να γιορτάσουν όλοι μαζί τη μεγάλη επέτειο, την πρώτη...

(Ξενόπουλος Γρ., Το πρώτο Πάσχα, ΣΤ΄ 4^ο 1985 :80)

¹ Κοκοσαλάκης Ν.,«Παραδοσιακή Θρησκεία και Κοινωνία» στο *Θρησκείες και Πολιτική στη Νεωτερικότητα*, Θ. Λίποβατς – Ν. Δεμερτζή- Β. Γεωργιάδου (επιμ.)εκδ. Κριτική, Αθήνα 2002, σελ. 82

Η ορθόδοξη πίστη είναι κατάσταση βιωματική με εικόνες και αναμνήσεις από την παιδική ηλικία, που συνοδεύουν τον ενήλικα Έλληνα, ασκώντας του μοναδική έλξη και θρησκευτική κατάνυξη.

*Σήμερα μαύρος ουρανός, σήμερα μαύρη μέρα.
Σήμερα όλοι θλίβονται και τα βουνά λυπούνται
[...]*

(Δημοτικό τραγούδι, Το Μοιρολόγι της Παναγίας Στ'3^ο 2010:30)

Στην πλώρη έχεις το σταυρό. Στην πρύμνη έχεις το βαγγέλιο. Κι ανάμεσα έχεις την Παναγιά Παρθένα με το καντήλι της αναμμένο.

(Παπαντωνίου Ζ., Το τραγούδι στο νέο καράβι, Στ'2^ο 1985:107)

Η Παναγία αποτελεί για τους Έλληνες την προσφιλέστερη ιερή μορφή της ορθόδοξης χριστιανοσύνης, τραγικό πρόσωπο, προστάτιδα των πιστών και πηγή έμπνευσης όχι μόνο των καλλιτεχνών και των ποιητών αλλά και του ελληνικού λαού.

-Ν' αγαπήσεις Κύριο το Θεό σου με όλη την καρδιά σου και με όλη την ψυχή σου και με όλη τη δύναμή σου και με όλη τη διάνοιά σου και τον πλησίον σου σαν τον εαυτό σου.

(Ευαγγελιστής Λουκάς, Ποιος είναι ο πλησίον, Ε' 3^ο 1984:10)

Βασική προτεραιότητα στη θρησκευτική πίστη είναι η αγάπη: η αγάπη προς το Θεό, η αγάπη προς το συνάνθρωπο και η αγάπη στον εαυτό ως απαραίτητη προϋπόθεση και ενοποιητικό στοιχείο για την κοινωνική συνοχή.

*Το κατακαλόκαιρο, σαν τύχει να περιπλανιέσαι ντάλα μεσημέρι σε κάποια παραλία ή νησιώτικη πλαγιά, ψημένος απ' τον ήλιο[...]*σίγουρα τα βήματά σου θα**

σε φέρουνε σε κάποιο απ' τα τόσα μικρά, άσπρα, νησιώτικα ξωκλήσια. Εκεί [...] νιώθεις να κατοικεί ο Θεός και να σε περιμένει.[...] Όπως ο Θεός, έτσι κι οι άγιοί του είναι στον τόπο μας ταπεινοί, απλοί, και στέκουνε δίπλα στον άνθρωπο. Σαν βρεθείς προσκυνητής τη μέρα που τιμάται η μνήμη ενός αγίου στο πανηγύρι του [...] Εκεί ο άγιος, με φρεσκοασβεστωμένη τη μικρή εκκλησιά του, στολισμένη με μυρσίνες και λουλούδια έχει ανοίξει τις πόρτες του και δέχεται τον κάθε ένα που θέλει να γιορτάσει μαζί τη χαρά του.[...] καταπώς ταιριάζει, έχει αναλάβει αυτός να φιλέψει και το ψωμί και το φαΐ και το κρασί.[...]κι ο άγιος γλεντά μαζί με τους πανηγυριώτες[...] ακούει τα όργανα, χαίρεται του χορευτές[...] τότε λες πως δε γίνεται αλλιώς, κάποια ώρα θα σηκωθεί με την ψυχή φουσκωμένη από το μεράκι της χαράς και θα'μπει κι αυτός στο χορό.

(Μαγκάκης Γ.Α., Νησιώτικα Ξωκλήσια, Στ'1^ο 1985: 14)

Αναπόσπαστο στοιχείο και έντονη είναι η παρουσία των νησιώτικων ξωκλησιών της ελληνικής φύσης. Στο λευκό και γαλάζιο χρώμα των ελληνικών νησιών συμμετέχουν τα ξωκλήσια και η θρησκευτική πίστη του ανθρώπου, που τον κάνει να νιώθει τον κάθε άγιο ωςεί παρών στις θρησκευτικές τελετές, στα πανηγύρια, στα ήθη και τα έθιμα του κάθε νησιού με ανθρώπινα χαρακτηριστικά και αρετές, όπως της σεμνότητας, της απλότητας, της κοσμικότητας και της ελληνικής φιλοξενίας.

Η ορθοδοξία περιγράφεται ως ζωντανό στοιχείο του παρόντος με ένα πρόσωπο απολύτως ανθρώπινο και κοσμικό.¹ Δεν εμφανίζεται ως ιδιαίτερος τομέας, που χαρακτηρίζεται από καθορισμένες συμπεριφορές σύμφωνες για παράδειγμα με ορισμένο λατρευτικό τυπικό ή με ένα ιδιαίτερο σύνολο ηθικών κανόνων και επιταγών. Συνδέεται με κοινωνικές δραστηριότητες των ανθρώπων, όπως η δουλειά, και με τελετές που χαρακτηρίζουν το κύκλο ζωής και την καθημερινότητά τους (γάμοι, βαφτίσεις, τελετουργίες). Μια τέτοια εικόνα εμφανίζεται ως ιδιαιτερότητα ελληνική και περιγράφεται σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων: η απλότητα, η φιλοξενία, το γλέντι, ιδιότητες που συχνά συνθέτουν ένα στερεοτυπικό πορτρέτο του νεοέλληνα, αποδίδονται στη θρησκεία. Παράλληλα, όπως μαρτυρούν οι συχνότατες αναφορές σε εκκλησίες και

¹ Ασκούνη Ν.,1997, ό.π.,σελ. 458

ιδιαίτερα σε ξωκλήσια, αυτό το ιδιαίτερο θρησκευτικό στοιχείο αποτυπώνεται στο ίδιο το ελληνικό τοπίο. Η παρουσία της θρησκευτικής ορθοδοξίας υποβάλλει και ενισχύει τη σημασία της, αφού παρουσιάζει την ύπαρξή της ως αυτονόητη, σχεδόν «φυσικά» ενσωματωμένη στην καθημερινή ζωή.¹

*Δοξάζω το Θεό, γιατί μ' έκανε άνθρωπο
Γιατί μ' έβαλε πιο πάνω από τα' άλλα πλάσματά Του
[...]*

*Μα πιο πολύ Τονε δοξάζω, που μου κράταγε το καλάμι μου,
όταν έβοσκα τις γίδες μας, και το τουφέκι μου, όταν πολεμούσα για τον τόπο
μου*

(Σπάλας Π., *Δοξάζω το Θεό, Στ' 1^ο* 1985:19)

Το περιεχόμενο της θρησκευτικής πίστης υφίσταται βαθύτερες αλλοιώσεις, από τη στιγμή που ενσωματώνεται στον εθνικιστικό λόγο. Η ιδιοποίηση της θρησκείας από τον εθνικισμό είναι ιδιοποίηση πολιτική: είναι χρήση που αποσκοπεί στον προσδιορισμό, στη συσπείρωση και στην παρακίνηση του εθνικού σώματος να επιτύχει άμεσους στόχους, όπως η ανεξαρτησία του έθνους. Ακόμη κι όταν στηρίζεται με θρησκευτικά επιχειρήματα, η παρακίνηση σε εθνική δράση εμπλέκει τις πεπιοθήσεις, την πρωτοβουλία και την αυτενέργεια του ατόμου, δηλαδή το κοσμικό (κοινωνικό και πολιτικό) «χρέος» κάθε μέλους του εθνικού σώματος. Αυτό σημαίνει πως η θρησκεία έχει πάψει πλέον να συνεπάγεται την απόλυτη εγκατάλειψη του ατόμου στις βουλές της θείας πρόνοιας. Το άτομο ακόμη κι όταν αυτοπροσδιορίζεται εθνικά από τη θρησκευτική του πίστη, αποτελεί γνήσιο κοινωνικό υποκείμενο: ενεργεί και παρεμβαίνει στα γύρω του δρώμενα, προσπαθεί να διαμορφώσει το ίδιο την τύχη του και την τύχη του συνόλου, στο οποίο θεωρεί ότι ανήκει, σύμφωνα με τις επιταγές της θεότητας. Διατηρεί επίσης τη συνείδηση ότι η θεϊκή εξουσία δεν είναι εγκόσμια και ότι η διαμόρφωση της κοινωνικής πραγματικότητας είναι πρωτίστως έργο και

¹ Ασκούνη Ν., 1997, ό.π.,σελ. 458

υποχρέωση του ατόμου.¹ Ακόμα και για το σημερινό Έλληνα η θρησκεία και ο εθνικισμός συνδέονται αναπόσπαστα: το να είσαι καλός χριστιανός σημαίνει να'σαι καλός πατριώτης και αντίστροφα.²

*Είμαι του ήλιου θυγατέρα
Η πιο απ' όλες χαϊδευτή,
Χρόνια η αγάπη του πατέρα
Σ'αυτόν τον κόσμο με κρατεί.
Όσο να γείρω νεκρωμένη, αυτόν το μάτι μου ζητεί.
Είμαι η ελιά η τιμημένη!*

*Εδώ στον ίσκιο μου αποκάτου
Ήρθ' ο Χριστός ν' αναπαυθεί κι ακούστηκε η γλυκιά λαλιά του
Λίγο προτού να σταυρωθεί.
Το δάκρυ του δροσιά αγιασμένη
έχει στη ρίζα του χυθεί.
Είμαι η ελιά η τιμημένη !*

(Παλαμάς Κ., Η ελιά , Δ' 2^ο 2010:28)

Η ελιά ως αναπόσπαστο στοιχείο της ελληνικής γης υμνείται και ιεροποιείται χάρη της επιλογής του Χριστού να προσκυνήσει στον ίσκιο της πριν από τη σταύρωσή του.

Μια χρονιά, όταν ακόμα οι Έλληνες ήταν υπόδουλοι στους Τούρκους, έτυχε να γιορτάσουν την ίδια μέρα οι χριστιανοί τη Λαμπρή τους και οι Τούρκοι το Μπαϊράμι τους. Έτσι έτυχε.

Σε μια γειτονιά της Αθήνας, του Μεγάλου Σαββάτου, αφού οι χριστιανοί έκαναν Ανάσταση και τέλειωσε η εκκλησία, η γριά κλησάρισσα της Αγίας Σωτήρας

¹ Λέκκας Π.,2006, ό.π.,σελ. 170-171

² Μουζέλης Ν.,1978, ό.π., σελ. 63

κλείστηκε μέσα στο κελί της.[...] Έξαφνα, χτυπά τρεις φορές η πόρτα: τακ, τακ, τακ. Άλλες τρεις φορές χτύπησε και η καρδιά της κλησάρισσας.

[...] Άνοιξε γρήγορα, γειτόνισσα, και μη φοβάσαι, εγώ είμαι.[...]

Η μουσουλμάννα μιλάει πρώτη:[...]

Φτωχές είμαστε και οι δύο. Ας πάω να γιορτάσουμε μαζί: αυτή τη Λαμπρή της κι εγώ το Μπαϊράμι μου.

Σηκώνεται τότε η κλησάρισσα γελαστή και ψάχνει μέσα στην κασέλα της. Βγάζει ένα κόκκινο αυγό και το δίνει στη μουσουλμάννα.

[...]

Η γριά κλησάρισσα πλησιάζει σιγά σιγά, κάθεται κοντά της κι άξαφνα κάνει τσακ μια και της το σπάζει με το άλλο κόκκινο αυγό, που είχε κρυμμένο στο άλλο της χέρι, ξεκαρδισμένη στα γέλια για το κατόρθωμά της.

Το κελί είναι μισοσκοτεινό. Το λυχνάρι μόλις και φέγγει. Ζυγώνουν κοντά, μάγουλο με μάγουλο και φιλιούνται...

Το Πάσχα είναι η μεγαλύτερη γιορτή του Χριστιανισμού [...] Τον καιρό της Τουρκοκρατίας το Πάσχα είχε εντελώς διαφορετική σημασία για τους Έλληνες. Μαζί με τα πάθη του Χριστού και την Ανάσταση, ζωντάνευαν και τα πάθη του λαού και μεγάλωναν οι ελπίδες για την Ανάσταση του Γένους.

(Πρόγραμμα Μελίνα, Έθιμα του Πάσχα, Ε΄3^ο 2010: 30)

Η θρησκεία μπορεί να συντηρήσει την αίσθηση της κοινής εθνότητας, όπως έκανε η ελληνική ορθοδοξία για το αυτοδιοικούμενο ελληνορθόδοξο μιλέτι κατά την περίοδο της οθωμανικής εξουσίας.¹ Στην οθωμανική κοινωνία η θρησκεία δεν αποτελούσε μια ιδιαίτερη πλευρά της κοινωνικής ζωής: προσέφερε ένα συνολικό πολιτισμικό πλαίσιο. Για τη μεγάλη πλειονότητα των Ελλήνων η θρησκεία, εκτός του ότι καθόριζε την ταυτότητά τους, συντελούσε στη διατήρηση της γλώσσας τους και έθετε τα πλαίσια της καθημερινής ζωής μέσα στην οποία η τελετουργική και πνευματική διάσταση διαπερνούσε όλες τις άλλες σφαίρες. Κατά τη μακράιωνη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, η εκκλησία λειτούργησε ως πνευματικό θησαυροφυλάκιο για τη διατήρηση της γλώσσας και της κουλτούρας, έτσι ώστε

¹ Smith A., 2000, ό.π., σελ.59

μετά την απελευθέρωση η σχέση μεταξύ Ορθόδοξης Χριστιανικής Εκκλησίας και των εθνικών αισθημάτων να θεωρείται αυτονόητη.¹ Η ελληνορθόδοξη ταυτότητα, που χαρακτήριζε τους Έλληνες της τουρκοκρατίας, ήταν μια ταυτότητα πολιτισμική, που λειτουργούσε αφενός ενωτικά, εξασφαλίζοντας συνοχή στην κοινωνική οργάνωση του ελληνισμού μέσα στα πλαίσια της οθωμανικής αυτοκρατορίας, αφετέρου διαφοροποιητικά, θέτοντας φραγμούς στις επιμειξίες και ενοποιώντας απομακρυσμένους γεωγραφικά πληθυσμούς.²

(Καμπούρογλου Δ., Διπλή γιορτή, Στ' 3^ο 34:2010)

Στον πίνακα Ε σημαντική θέση στην προσέγγιση των ευρημάτων αυτής της κατηγορίας, που περιλαμβάνει 25 κείμενα, έχουν οι υποκατηγορίες: χριστουγεννιάτικοι ύμνοι (5 αναφορές), ο Χριστιανισμός και οικουμενικές αξίες με 3 αναφορές, η Χριστιανική Ορθοδοξία και τα εθνικά δίκαια με δύο αναφορές, οι θρησκευτικές παραδόσεις με 2 αναφορές και η ελληνορθόδοξη ταυτότητα με δύο αναφορές. Οι υπόλοιπες υποκατηγορίες ανάλυσης δεν έχουν σημαντική παρουσία σε ποσοτικό επίπεδο, αν και οι περισσότερες παρέχουν ένα ευρύ πεδίο ανάλυσης σε σχέση με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους, που συμβάλλουν στην εικόνα που αποτυπώνεται από την εν λόγω κατηγορία.

Οι θρησκευτικές αναφορές εμφανίζονται στα σχολικά εγχειρίδια περιοδικά, ως εορταστικές θεματικές ενότητες, παρουσιάζοντας όψεις της χριστιανικής ζωής των Ελλήνων, όπως οι παραδόσεις επιβάλλουν και διασώζονται από γενιά σε γενιά, με χριστιανικά εορταστικά ήθη και έθιμα, κάλαντα και το τελετουργικό των εκκλησιών.

Η Ορθοδοξία και η ελληνική γλώσσα είναι τα θεμελιώδη και αναπόσπαστα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων. Η παρουσία της θρησκείας στα σχολικά εγχειρίδια της Γλώσσας είναι συστηματική, ακολουθώντας την ημερολογιακή εναλλαγή, με στόχο την παρουσίαση των μεγάλων γιορτών της Χριστιανοσύνης.

Κατά τον Γ. Πρεβελάκη θρησκεία και γλώσσα λειτουργούν περισσότερο ως πολιτιστικά σημεία αναφοράς παρά ως αυστηρά κριτήρια εθνικότητας, καθώς είναι

¹ Μιχαήλ Δ., *Εθνος, Εθνικισμός και εθνική συνείδηση: μια ανθρωπολογική συνείδηση*, Αντ. Σταμούλη, Αθήνα 2003, σελ. 100

² Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 112

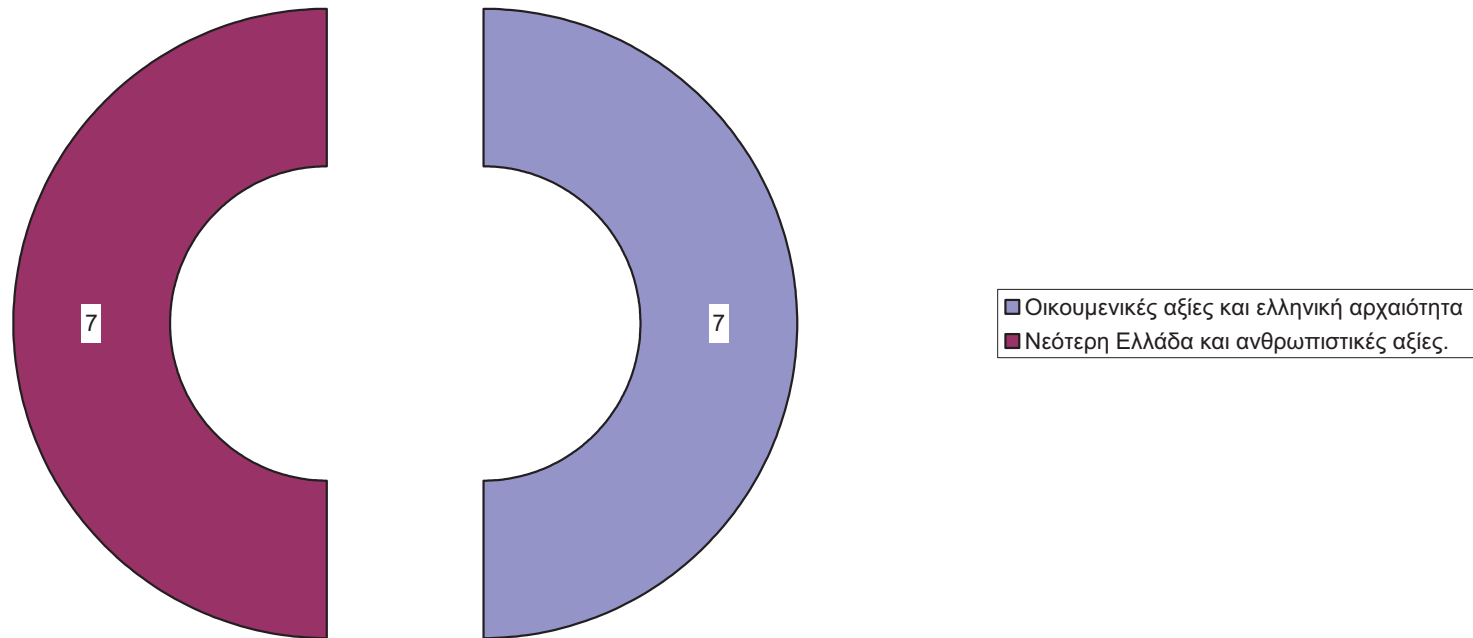
δυνατόν να είναι κανείς άθεος ή ακόμα καθολικός, προτεστάντης ή εβραίος και να αισθάνεται Έλληνας, από τη στιγμή που έχει γαλουθεί στην ατμόσφαιρα της ορθοδοξίας, συμμετέχοντας στην καθημερινή ζωή και στις τελετές. Στον ορισμό της ελληνικής εθνικής ταυτότητας η ορθοδοξία λειτουργεί στην πραγματικότητα περισσότερο ως πολιτιστικό βίωμα παρά ως θρησκευτικό δόγμα.¹

Η Ορθόδοξη χριστιανική ταυτότητα προωθεί και ενισχύει το εθνικό αίσθημα των Ελλήνων, αφού αυτή περιβάλλεται με ανθρωπιστικές αξίες, οι οποίες φέρεται ότι αποτελούν το «ίδιον» του ελληνικού έθνους και της εθνικής συνέχειας.

¹ Πρεβελάκης Γ., 1998, ό.π., σελ. 66

**Z. Το ελληνικό έθνος ως φορέας πανανθρώπινων
αξιών**

Ζ. Το ελληνικό έθνος ως φορέας πανανθρώπινων αξιών

Σε έναν κόσμο αποτελούμενο από έθνη το κάθε έθνος είναι μοναδικό, «περιούσιο». Ο εθνικισμός είναι το κοσμικό, νεωτερικό ισοδύναμο του προ-νεωτερικού μύθου της εθνοτικής «εκλογής». Είναι το δόγμα της πολυκεντρικής μοναδικότητας, που διακηρύσσει την οικουμενικότητα των «αναντικατάστατων πολιτισμικών αξιών». Αν στο παρελθόν η κάθε εθνοτική κοινότητα αποτελούσε για τον εαυτό της έναν ολόκληρο κόσμο, το κέντρο του σύμπαντος, το φως εν μέσω του σκότους, τώρα η κληρονομιά και οι πολιτιστικές αξίες, που αποτελούν την παρακαταθήκη αυτής της κοινότητας, - επιλεγμένες, επανερμηνευμένες και αναπλασμένες – διαμορφώνουν μια μοναδική εθνική ταυτότητα μεταξύ πολλών άλλων εξίσου μοναδικών πολιτισμικών ταυτοτήτων.¹

Η έννοια της ελληνικής μοναδικότητας μεταφράζεται πολύ εύκολα – δυνάμει του πανταχού παρόντος σημαίνοντος του Ελληνισμού – σε μια φιλοδοξία για οικουμενικότητα, αν και πρόκειται για μια κυρίαρχη οικουμενικότητα, για την κληρονομιά του πολιτισμού.² Ιδιαίτερη μνεία για την προσφορά του ελληνικού πολιτισμού στον Ευρωπαϊκό πολιτισμό κάνει η Ε. Γλύκατζη – Αρβελέρ, η οποία αναφέρει πως οι ελληνικοί μύθοι δίνουν το όνομα «Ευρώπη», λέξη που σημαίνει «αυτή που έχει ένα ευρύ βλέμμα», «*ευρείαν ώπα*». Σύμφωνα με το μύθο την Ευρώπη, την ωραία κόρη της Φοινίκης (κοντά στο σημερινό Λίβανο) ορέγεται ο Δίας, που μεταμορφώνεται σε άσπρο ταύρο για να την κατακτήσει και τη μεταφέρει στην πλάτη του ταύρου στην Κρήτη. Αποκρυπτογραφώντας το μύθο, ο ταυρομινωικός Δίας με την αρπαγή της Ευρώπης δηλώνει την πρώτη νίκη των Ελλήνων κατά της Ασίας. Οι Έλληνες αναλαμβάνουν τον αγώνα κατά της δεσποτικής Ασίας. Οι Έλληνες της εποχής των περσικών πολέμων, Αθηναίοι, Σπαρτιάτες, Πλαταιείς, ο Μαραθώνας, οι Θερμοπύλες και η Σαλαμίνα δηλώνουν τον 5^ο αι. π.Χ. το κατόρθωμα του ελευθέρου πνεύματος. Αυτό θα γίνει η βασική καταβολή της Ευρώπης κατά της σιδηρόφρακτης βίας, αυτής που η ιστορία συνδέει πάντα με την αντίμαχο της Ευρώπης, την Ασία. Οι ελληνικοί μύθοι φθάνουν, κατά την Αρβελέρ, για να καθορίσουν την Ευρώπη στη γεωγραφική και στην ανθρωπολογική της διάσταση. Η αρχαιοελληνική ιστορία αρκεί, για να δηλώσει τους αγώνες του ευρωπαϊκού κόσμου εναντίον της ασιατικής βίας, όπως επίσης αρκεί το αρχαιοελληνικό επίτευγμα για να θεμελιώσει τις αξίες, τις αρετές της ψυχής, του πνεύματος και της καρδιάς, που χαρακτηρίζουν έως σήμερα τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Η αρετή ως οικουμενική αξία διδάχθηκε ως μάθημα και

¹ Smith A., 2000, ό.π.,σελ. 125

² Γουργούρης Στ., 2007,ό.π., σελ. 236

ασκήθηκε πρώτα από τους Έλληνες : ο Πλάτωνας έγραψε: «Αρετή, η μόνη εθελούσια σκλαβιά».

Το ύψιστο αγαθό, το πανάρχαιο ηθικό και πνευματικό μάθημα, που φέρει την σφραγίδα της Ελλάδας και που η Ελλάδα το προσφέρει στην Οικουμένη, είναι ο *ανθρωπισμός - ο σεβασμός στον άνθρωπο και στον συνάνθρωπο*. Η λέξη συνάνθρωπος είναι λέξη ελληνική, και δεν βρίσκεται σε καμία άλλη ευρωπαϊκή γλώσσα. Το σεβασμό του ανθρώπου από άνθρωπο, δηλαδή ανθρωπιά, απέδωσαν, τεχνικά ,στον όρο «συνάνθρωπο», σημειώνει η Αρβελέρ.¹

Ο Sherrard ορίζει την Ελλάδα ως ένα πολιτισμό που αποφεύγει την ατομικότητα και ευδοκίμει μέσα από τη συλλογικότητα.² Υπό αυτήν την οπτική η συλλογικότητα ως ανθρωπιστική αξία έχει τις ρίζες της στο ελληνικό έθνος με κέντρο της τον άνθρωπο και το συνάνθρωπο.

Κοινωνικοί Ψυχολόγοι, όπως ο Η. Triandis, έκαναν διάκριση ανάμεσα σε κολεκτιβιστικές κουλτούρες, τονίζοντας ότι σε κάθε κουλτούρα συνυπάρχουν κολεκτιβιστικά και ατομικιστικά στοιχεία. Ο ατομικισμός περιλαμβάνει την εστίαση στο εγώ ως μοναδική οντότητα, ενώ ο κολεκτιβισμός εμπερικλείει την εστίαση στο εγώ που είναι συνυφασμένο με την ομαδική συμμετοχή.

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, ο Δ. Τζιόβας υποστηρίζει ότι ο παραδοσιακός ελληνικός πολιτισμός υπήρξε περισσότερο κολεκτιβιστικός παρά ατομικιστικός. Επιπροσθέτως αναφέρει πως το αίσθημα της κοινότητας ενδυναμώθηκε περαιτέρω στην Ελλάδα λόγω των πολιτικών και ιστορικών βιωμάτων. Οι εθνικές καταστροφές και οι πόλεμοι ακόμα και οι πολιτικές διαμάχες (ο Διχασμός, ο Εμφύλιος, οι δικτατορίες) ή οι πολιτισμικές αντιθέσεις (το γλωσσικό ζήτημα) ενίσχυσαν το αίσθημα του ανήκειν σε μία εθνική κοινότητα.³

Ο Δρίμακος ήταν ξαπλωμένος πάνω σ' ένα τρύπιο αχυρένιο στρώμα.[...] Παιδί έζησε τους πολέμους με τη Σπάρτη. Στο παζάρι της Δήλου τον αγόρασε ένας Χιώτης ελαιοκτηματίας.[...]

Ως τότε θα κρατήσει αυτή η ζωή; Σαράντα χρόνια πέρασαν. Τα άλλα που του μένουν να ζήσει γιατί να μην τα ζήσει λεύτερα; Θα γίνει επαναστάτης. Τι άλλο; Δεν έμαθε πως η λευτεριά αποχτιέται μόνο με αγώνες;

¹ Γλύκατζη –Αρβελέρ Ε.,*Ελληνισμός και Ευρώπη*, Ίδρυμα Γουλιανδρή - Χορν, 1999 σελ. 10-25

² Τζιόβας Δ.,2007, ό.π., σελ. 53

³ Τζιόβας Δ.,2007, ό.π.,σελ. 55-60

Ο Δρίμακος δε δίστασε. Με βήμα γρήγορο και σταθερό απομακρύνθηκε από το λιοτρίβι. Πέρασε μεσ' από τα βρεγμένα χωράφια και σε λίγο το αγεράκι του βουνού του δρόσισε το μέτωπο, καθώς άρχισε ν' ανηφορίζει...

(Ο Δρίμακος, Δ' 2^ο 1984 :27)

Σαν σύννεφο από ενοχλητικές και πεισματάρεις μύγες, ένα πλήθος αγριεμένο ακολουθεί το Λυκούργο, καθώς φεύγει απ' την Απέλλα. Κι η Σπάρτη θα είναι πιότερο κερδισμένη, αν όλοι οι πολίτες της είν' ευχαριστημένοι, αφού θα μοιράζονται ίσα μ' τους τα αγαθά της πατρίδας τους.

[...]

(Λυκούργος και Άλκανδρος, Δ' 4^ο 1984:64)

Τα ιδανικά της Ειρήνης, της κοινωνικής Δικαιοσύνης, της Δημοκρατίας, της ελευθερίας, της συναδέλφωσης των λαών, της κοινωνικής αλληλεγγύης έχουν την καταγωγή τους στην αρχαία Ελλάδα και απευθύνονται στην σε όλη την οικουμένη. Ως εκ τούτου όλοι εμείς, ως άτομα και ως μέλη ομάδων, πιστεύουμε στο αιώνιο του έθνους μας, στη φυσικότητά του, στη διάρκειά του, στην πολιτισμική του φυσιογνωμία και νιώθουμε ότι είμαστε απόγονοι των δοξασμένων προγόνων μας, ακόμα και αν καμιά ανθρωπολογική θεωρία δεν μπορεί να το διαβεβαιώσει.¹ Στο παρακάτω κείμενο η ελληνική αρχαιότητα παρουσιάζει το αδιαπραγμάτευτο δικαίωμα της ατομικής ελευθερίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κάθε ανθρώπου, που πρέπει να γίνονται σεβαστά σε κάθε γωνιά της γης ως αδιαμφισβήτητες πανανθρώπινες αξίες.

(Το ποίημα «Φως της Ολυμπίας» απαγγέλλεται σε κάθε νέα Ολυμπιάδα, στην τελετή της αφής της φλόγας, στην Άλτη της Ολυμπίας)

Ερμή,

Μάζεψε κάτω απ' τη σάλπιγγά σου τους λαούς,

¹ Τζούμα Α. 2006 ,ό.π., σελ. 38

Σκύψε στην καρδιά τους και πες τους.

[...]

*Πέρα στο ξέφωτο η Ολυμπία,
Ξάγρυπνη, μερόνυχτα πλέκει για τον καθένα τους
Κι από' να στεφάνι αγριλιά
Ελληνικής ειρήνης,
Ειρήνης όλου του κόσμου.*

(Δόξας Τάκης, Φως της Ολυμπίας, ΣΤ' τεύχος 3^ο 1985 : 85)

Με την ευκαιρία της αφής της Ολυμπιακής φλόγας κείμενα, που έχουν ως αφετηριακή πηγή την αρχαία Ελλάδα, απευθύνονται σε όλη την οικουμένη, προάγοντας με το περιεχόμενό τους το ιδανικό της ειρήνης, της ελευθερίας, της συναδέλφωσης όλων των λαών και καταγγέλλοντας τον πόλεμο, την εκμετάλλευση και την καταπίεση. Το μήνυμα του ολυμπιακού πνεύματος των αρχαίων Ελλήνων διαδίδεται σε όλη την οικουμένη, προτρέποντας τους λαούς να οικοδομήσουν ένα κόσμο με κοινωνική αλληλεγγύη και κοινωνική δικαιοσύνη.

(Ερμής, Τρυγαίος, Πόλεμος, Ειρήνη, Οπλοπώλης, παιδιά)

[...]

*Χορός: Έλα, έλα κι ο πόλεμος να σβήσει.
Τρυγαίος: μα η ειρήνη ελπίζω στη ζωή ποτέ μην πάρει τέλος
Χορός: έλα, έλα ποτέ μην πάρει τέλος!*

(Δ. Ποταμίτης, από τις « Ιστορίες του παππού Αριστοφάνη, Ε', 1^ο 1984:113)

*Έλα, ειρήνη, χαρά των λαών, των manάδων ελπίδα,
συ, που φυτεύεις και χτίζεις και κάνεις τη γη περιβόλι.
[...]*

Έλα, σαν μάνα γλυκιά, σε καλούνε τα νιάτα του κόσμου

Να μπεις με νέο τραγούδι μπροστά στο χορό τους, ειρήνη.

(Ρώτας Β., Ειρήνη, ΣΤ΄ 1^ο 1985:8)

Η ειρήνη προβάλλεται από τα σχολικά βιβλία ως ηθική αξία, που πρέπει να υπερασπιζόμαστε, αλλά αυτά δεν προάγουν την κατανόηση των αιτίων που οδηγούν στους πολέμους.¹

Το πολίτευμά μας λέγεται δημοκρατία, επειδή την εξουσία δεν την ασκούν οι λίγοι πολίτες, αλλά όλος ο λαός. Όλοι οι πολίτες είναι ίσοι μπροστά στο νόμο...[...] Εμείς οι ίδιοι κρίνουμε κι αποφασίζουμε για τα ζητήματά μας ...

(Θουκυδίδης, Ο Περικλής για τη Δημοκρατία, ΣΤ΄ 3^ο, 1985:75)

Η στροφή στους «χρυσούς αιώνες» ανάμεσα σε εξιδανικευμένους ήρωες και σοφούς αναπλάθει μια ζωντανή εικόνα της ένδοξης ζωής, που υπενθυμίζει την παλαιότητα και τη συνέχεια του έθνους, την ευγενή του κληρονομιά και τα δραματικά γεγονότα της αρχαίας δόξας και της αναγέννησής τους.²

Η εκτίμηση της εθνικής ταυτότητας σε κάθε ιστορική καμπή της ελληνικής κοινωνίας γίνεται με αναφορά στη μόνη «ελληνική» αξία που έχει τόσο πλατιά διεθνή αναγνώριση, ώστε να υποκλίνονται σε αυτήν οι ισχυροί του κόσμου: την κλασική αρχαιότητα³ και τη Δημοκρατία.

Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι από την αρχαία τραγωδία «Αντιγόνη» του Σοφοκλή, που γράφτηκε το 441 π.Χ.

Πολλά είναι τα θαυμαστά,

¹ Φραγκουδάκη Α., 1997, ό.π., σελ. 365

² Smith A., 2000, ό.π., σελ. 136

³ Φραγκουδάκη Α., 2001, ό.π., σελ. 104

Μα τίποτα πιο θαυμαστό από τον άνθρωπο.

[...]

Βρήκε ακόμα και τη γλώσσα να μιλεί

Και τις ιδέες υψηλές και νόμους

Για την καλή διακυβέρνηση των πόλεων,

Και πώς να φυλάγεται τη νύχτα στο ύπαιθρο

[...]

(Ύμνος στον άνθρωπο, ΣΤ΄ 3^ο 1985:7, Δ΄ 3^ο 2010 : 50)

Ο θαυμασμός για τα επιτεύγματα του ανθρώπου έχει ως αφετηρία τα κατορθώματα της ελληνικής σκέψης, που έδωσε τις βάσεις διαφοροποίησης της Ευρώπης από τους γείτονές της, όπως αυτή εκφράζεται με την επιστημονική σκέψη, την τεχνολογική υπεροχή, το κριτικό πνεύμα, όπως το δίδαξε ο αρχαιοελληνικός ορθολογισμός. Χαρακτηριστικό είναι ότι σ' όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές γλώσσες τα ονόματα των επιστημών είναι ελληνικά, όπως άλλωστε είναι ελληνικοί οι όροι που δηλώνουν την μητέρα των επιστημών, τα μαθηματικά, τη μητέρα της σκέψης, τη φιλοσοφία, το θέατρο, την ιατρική. Στην αρχαιοελληνική εμπειρία, που καταξιώνει την αυτόνομη και υπεύθυνη πράξη, αναφέρεται επίσης η μέριμνα της διάσωσης της ιστορικής μνήμης, αυτού του συνδυετικού κρίκου ανάμεσα σε ένα παρελθόν, που δεν πεθαίνει εντελώς ποτέ και σε ένα μέλλον, που οριοθετεί τη βεβαιότητα του παρόντος.¹

4 Μαΐου 1941

[...] Τώρα μας πλάκωσε η ταφόπετρα της σκλαβιάς. Είμαστε όλοι φυλακισμένοι.[...]

8 Αυγούστου 1941

Ο πόλεμος είναι ό,τι φριχτότερο στον κόσμο.

Αν καταφέρουμε να βγούμε ζωντανοί απ' αυτόν το φρικαλέο πόλεμο, σ' ένα και μόνο σκοπό θα αφιερώσω τη ζωή μου: πώς να ζούνε οι άνθρωποι με ειρήνη. Μόνο με την ειρήνη αξίζει η ζωή μας.

¹ Γλύκατζη –Αρβελέρ Ε.,1999, ό.π.,σελ. 24-25

(Μανωλάκου Μ., Από το ημερολόγιο ενός Κοριτσιού της Κατοχής, Στ'1^ο 1985:109.)

Κείμενο με αντιπολεμικό περιεχόμενο, καθώς ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος ήταν η αιτία πολλών δεινών που συνέβησαν στην ανθρωπότητα, όπως ομαδικές και ατομικές εκτελέσεις, οικονομική καταστροφή, φτώχεια, πείνα, εξαθλίωση, δυστυχία. Η ειρήνη ως υπέρτατο αγαθό, γιατί σέβεται, προστατεύει και διαφυλάττει την ανθρώπινη ζωή, τα ανθρώπινα δικαιώματα, προασπίζει την κοινωνική δικαιοσύνη, την κοινωνική ευημερία, την κοινωνική αλληλεγγύη, προάγοντας το πολιτισμό και την ανάπτυξη. Η διαφύλαξη της ειρήνης αποτελεί σταθερή αξία, προβάλλει ως σκοπός ζωής και καταλαμβάνει τη θέση του υψηλότερου ιδανικού, για το οποίο οι άνθρωποι θα πρέπει να επαγρυπνούν, υπερασπίζοντάς την.

*Βοήθησέ μου τα μάτια, Κύριε, να ιδούν
Τον καλό σου ουρανό, τ' αυτιά μου ν' ακούσουν
Το καλό σου τραγούδι, να μη σκοτωθώ στον πόλεμο[...]
Βοήθησε, να γίνει το όνειρο:
Ν' ανατείλουν δυο ήλιοι μαζί στο στερέωμα, ο ένας τους
μέσ' απ' την άβυσσο του διαστήματος, όπως πάντα,
κι ο δεύτερος, ο άλλος, η Αγάπη,
μέσ' από την ανθρώπινη άβυσσο.*

(Ν. Βρεττάκος, Προσευχή, Τάξη Δ΄ 4^ο 1984:29)

Ο Βρεττάκος καταγγέλλει την κοινωνική αδικία, γίνεται ο απόστολος της αγάπης μέσα σε μια ανθρωπότητα βασανισμένη και σε λαούς που αλληλοσπαράσσονται και ο ειρηνιστής που θα παρηγορήσει τους συνανθρώπους του.¹

¹ Vitti M., 1989, ό.π., σελ.408

Η ανθρωπιστική και φιλειρηνική στάση του ελληνικού έθνους και η προβολή της αγάπης ως σύγχρονου διακυβεύματος αναδεικνύουν την οικουμενική διάσταση του ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος φέρεται να προσφέρει στην ανθρωπότητα την ύψιστη αξία του ανθρωπισμού, δηλαδή το σεβασμό στην αξία της ζωής κάθε ανθρώπου.

*Τα παιδιά, είτε μιλάνε είτε γράφουν είτε ζωγραφίζουν, εκφράζουν πάντα το δικό τους όραμα για έναν κόσμο γεμάτο φως.[...] Με τη δική τους φωνή μας λένε :
Εσύ τι κάνεις για να αλλάξει ο κόσμος μας στο καλύτερο;*

(Αντώνης Σαμαράκης, Παιδιά όλο μάτια, ΣΤ΄1^ο 1985:138)

*Κίτρινο, μαύρο ή μελαμψό
Έχω ένα χρώμα και τι μ' αυτό;
Μήπως και τ' άνθη τα ευωδιαστά,
Χρώμα ένα έχουν και μια θωριά;*

*Τα χέρια ανοίγω και την καρδιά
σ' όλα του κόσμου τ' άλλα παιδιά¹
ελάτε, αδέρφια, κι εμπρός μαζί,
να λάμψει ο κόσμος, σαν την αυγή!*

(Χ. Σακελλαρίου, Όλου του κόσμου τα παιδιά, Δ΄ 3^ο 2010:34)

Για το μικρό Άντη όμως αυτά τα Χριστούγεννα ήταν πολύ διαφορετικά.[...] Ζούσε με τη μητέρα του και άλλες οικογένειες μέσα σε αντίσκηνα, ανάκανα να εμποδίσουν τον άνεμο και τη βροχή να τους περονιάζουν. Στο σχολείο έκανε παρέα με μερικούς συμμαθητές του, προσφυγόπουλα σαν τον ίδιο. Μα νοσταλγούσε τους παλιούς φίλους των ευτυχισμένων ημερών. [...] Για το μικρό Άντη όμως υπήρχε μια παραπανίσια απώλεια. Στον πόλεμο, που τόσο αναπάντεχα είχε σαρώσει τη χώρα, είχε χαθεί ο πατέρας...

Την παραμονή των Χριστουγέννων ο Άντη καθόταν μόνος. Η μητέρα είχε πάρει λίγα τρόφιμα, που η κυβέρνηση μοίραζε για τις γιορτές στους πρόσφυγες απ' τη βοήθεια του ΟΗΕ.

(Τζάμαλη Κ., Χριστουγεννιάτικο δώρο, Ε΄ 2^ο 2010:24)

Η φτώχεια, η πείνα, οι ασθένειες, η εξαθλίωση και ο πόλεμος, ευθύνονται για τη δυστυχία που επικρατεί σε κάθε γωνιά του πλανήτη. Η αναγκαιότητα του ανθρωπισμού προβάλλεται ως αδιαμφισβήτητη ελληνική αξία για ένα καλύτερο κόσμο, για ένα καλύτερο αύριο, καθότι η αξία του ανθρωπισμού είναι η πιο “εξαγωγίμη” αξία του ελληνισμού, που θα πρέπει να διαδοθεί σ’ όλη την οικουμένη, ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, κοινωνικής και οικονομικής τάξης.

Έτσι μού έρχεται να κλαίω, συνέχεια. Όταν θα τελειώσει τούτος ο φριχτός χειμώνας, θα γράψω μια τραγωδία που θα αρχίζει έτσι : «Πατάω ένα κουμπί και βγαίνει μια χοντρή και λέει στα παιδάκια νix φαί». Ύστερα θα παρουσιάζεται ο χορός. Παιδάκια σκελετωμένα που θα τραγουδάνε μια λέξη, μόνο μια λέξη. Θα την τραγουδάνε σε μονότονο ρυθμό: «Πεινάω. Πεινάω.» [...]

Η κοιλιά μου είναι φουσκωμένη σαν μπαλόκι και πεινάω. Σήμερα λιποθύμησα. Πεινάω, ουφ, έμμονη ιδέα μού έχει γίνει τούτο το ρήμα. Θα παίξω για να περάσει η ώρα. Θα βάλω τα ρήματα στη γραμμή, να παραβγούνε στο τρέξιμο. Το πεινάω τερματίζει πρώτο, δεύτερο ακολουθεί το κρυώνω, τρίτο το φοβάμαι και σε μεγάλη απόσταση πίσω τους το πονάω, το μισώ, το αγαπώ. Το γελώ ξεφτίδι, ούτε ξεκίνησε από την αφετηρία.

(Σαρή Ζωρζ, Η πείνα, Ε΄ 1^ο 2010:46)

Το μεγάλο διακύβευμα όλων των εποχών και όλων των χωρών είναι η κάλυψη των βασικών αναγκών του ανθρώπου και ο σεβασμός στην ανθρώπινη ζωή. Διαδίδεται μήνυμα ανθρωπιστικού περιεχομένου που καταγγέλλει την πείνα, τη δυστυχία και την εξαθλίωση, και όλα τα απότοκα του πολέμου, χωρίς ωστόσο να γίνεται αναφορά στα οικονομικοπολιτιστικά συστήματα και στις αιτίες που προξενούν την πείνα και τη δυστυχία, χωρίς να διατυπώνονται προβληματισμοί και προτάσεις για την επίλυση του προβλήματος των πολέμων και των δεινών, που προκαλούνται από την εκμετάλλευση ανθρώπων, την αλληλοεξόντωση, τη μετανάστευση και την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Όταν τέλειωσε ο μεγάλος πόλεμος στα 1945, οι ψαράδες της Κεραμωτής, κοντά στην Καβάλα, που σε όλη σχεδόν την Κατοχή είχαν μείνει άνεργοι και δυστυχημένοι, έκαμαν το σταυρό τους,, ανασκουμπώθηκαν και συνάχτηκαν ένας ένας στα ιχθυοτροφεία τους, αποφασισμένοι να ξαναρχίσουν τη σκληρή δουλειά τους. [...] Πώς όμως μπόρεσαν να παρουσιαστούν όλοι μαζί, να ομονοήσουν, να ενώσουν όλες τις δυνάμεις τους σε μια πειθαρχημένη δύναμη; [...] Όλα αυτά τα μπόρεσαν με την τυπική και ουσιαστική ένωσή τους σε ένα συνεταιρισμό. [...] Να μας διδάξει πως η συνεργασία, η αλληλεγγύη και η αλληλοβοήθεια, η αγάπη και η ομόνοια, βοηθούν τον άνθρωπο να κατορθώσει κάποτε και πράγματα που θεωρούνται ακατόρθωτα ή έστω πολύ δύσκολα.

(Γλέζος Π., Μια ιστορία τριάντα ψαράδων, ΣΤ΄ 4^ο 1985:52)

Το εθνικιστικό ιδεώδες επιτάσσει αυτάρκεια πόρων και έναν αγνό τρόπο ζωής με προσήλωση στις ιδέες της αυτονομίας και της αυθεντικότητας. Σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο προτρέπει στον αγώνα για τον έλεγχο της πατρίδας και των πόρων της, επιτάσσοντας την «ενεργοποίηση του λαού», τη νομική ισότητα των μελών πολιτών και τη συμμετοχή στη δημόσια ζωή εν ονόματι «του καλού του έθνους». Προσεγγίζοντας το έθνος σαν μια μεγάλη οικογένεια, επιδιώκει να εμπνεύσει το πνεύμα της εθνικής αλληλεγγύης και της αδελφοσύνης στα μέλη του. Ως εκ τούτου κηρύσσει την κοινωνική ενότητα του έθνους και ενθαρρύνει τη συμμετοχή των μελών με την ιδιότητα του πολίτη.¹

Στην κοινωνική θεωρία το ζήτημα του ατομικισμού υπάγεται στους εξής διπολισμούς: κοινότητα-κοινωνία, παράδοση-νεωτερικότητα. Η έννοια της κοινότητας υποδηλώνει έντονο αίσθημα τοπικότητας, εγγύτητας, ηθικής τάξης και αλληλεγγύης, ενώ η έννοια της κοινωνίας παραπέμπει σε διάσπαση, ατομικισμό, πολιτικά δικαιώματα και συμβασιακές σχέσεις. Σήμερα στο πλαίσιο της πολιτικής και κοινωνιολογικής θεωρίας ή ακόμα και του μεταμοντερνισμού βλέπουμε να αναβιώνει η ιδέα της κοινότητας σε κοινωνίες, στις οποίες είναι βαθιά εδραιωμένη η ιδέα της κοινωνίας των πολιτών και οι οποίες τώρα βιώνουν την κατάρρευση του κοινωνικού οικοδομήματος και την αποσύνθεση της μαζικής κουλτούρας.

¹ Smith A., 2000, ό.π.,σελ. 136

Εντούτοις, στην Ελλάδα, όπου η αίσθηση της κοινότητας έχει επιβιώσει για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, πολλοί εκσυγχρονιστές υποστηρίζουν ότι η ανάπτυξη μιας κοινωνίας των πολιτών παραμένει ακόμα ανολοκλήρωτη. Κατ' επέκταση μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι το αίτημα για μια κοινωνία των πολιτών στην Ελλάδα δεν έχει βρει την ολοκληρωτική εκπλήρωσή του, όπως σε άλλες δυτικές χώρες και ότι, για το λόγο αυτό, η ελληνική πολιτισμική πολιτική εισέρχεται στη φιλελευθεροκοινωνική διαμάχη μάλλον αργοπορημένα.¹

Σε διάφορους επιστημονικούς κλάδους και ειδικότητες έχει σταδιακά καθιερωθεί η άποψη ότι ο ελληνικός πολιτισμός και η ελληνική ταυτότητα βασίζονται και καλλιεργούν περισσότερο τη συλλογικότητα και την κοινωνική οικειότητα παρά την ατομικότητα. Είναι δυνατόν να υποστηρίξει κανείς ότι το χαρακτηριστικό αυτό καθορίζει το εθνικό φαντασιακό, το οποίο αναφέρεται στην ικανότητα ενός έθνους να φαντάζεται τον εαυτό του και να διαμορφώνει το πολιτιστικό του μοντέλο σε γνωστικό, κανονιστικό και αισθητικό επίπεδο. Η αποθέωση της συλλογικής νοοτροπίας στην Ελλάδα θα μπορούσε να αποδοθεί στον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζει το κράτος, γεγονός το οποίο με τη σειρά του έχει εμποδίσει την ανάπτυξη της κοινωνίας των πολιτών, και στην αφηρημένη σύλληψη της εθνικής κουλτούρας και ταυτότητας, η οποία φαίνεται να προηγείται της ανθρώπινης οργάνωσης και να την υπερβαίνει. Η ελληνική ταυτότητα είναι περισσότερο ένα αφηρημένο πολιτισμικό ιδεώδες παρά μια διαδικασία σχηματισμού, που απορρέει από συγκεκριμένους θεσμούς και υλικές συνθήκες. Επιπλέον η Ελληνική αριστερά, ιδιαίτερα μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη συντήρηση της ιδέας της συλλογικότητας, με το να εξιδανικεύει το λαό, θεωρώντας τον αυθεντική κοινότητα και αφηρημένη εξουσία, προωθώντας το αίσθημα του καθήκοντος απέναντι του μέσω της αναγνώρισής του ως ανώτατης ηθικής αρχής για τη διασφάλιση της κοινωνικής αλληλεγγύης και της ιδεολογικής συμμόρφωσης.²

Ομπρός βοηθάτε να σηκώσουμε τον ήλιο πάνω απ' την Ελλάδα
Ομπρός, βοηθάτε να σηκώσουμε τον ήλιο πάνω από τον κόσμο!
Τι, ιδέτε εκόλλησεν η ρόδα του βαθιά στη λάσπη,
Κι α, ιδέτε, χώθηκε τ' αξόνι του βαθιά μες στο αίμα!

¹ Τζιόβας Δ., 2007, ό.π. σελ. 37-40

² Τζιόβας Δ., 2007, ό.π. σελ. 37-40

Ομπρός, παιδιά, και δε βολεί μονάχος του ν' ανέβει ο ήλιος[...]

(Σικελιανός Α., *Να σηκώσουμε τον ήλιο*, Στ' 4^ο 1985 :135)

Το «πνευματικό εμβατήριο», ποίημα πλούσιο σε συμβολισμό, του Α. Σικελιανού γράφτηκε στα 1944. Ο ποιητής δείχνει καθαρά την ανησυχία του, αλλά και την πίστη του στην Ελλάδα, ζητάει μετά τα δεινά του πολέμου τη γαλήνη της ειρήνης, τη δημιουργία μιας πανανθρώπινης ευτυχίας.¹ Επηρεασμένος από την ελληνική αρχαιότητα και τη Δελφική Ιδέα ο Αγγ. Σικελιανός, ξεκαθαρίζει πολύ νωρίς, από τις αρχές του 20 αι., την ουσιώδη διαφορά ανάμεσα στην οικουμενικότητα του ευρωπαϊκού ανθρωπισμού και στον «πολυπολιτισμό» της παγκοσμιοποίησης. Ο Σικελιανός, προφήτης της οικουμενικότητας, είναι ο πρώτος Έλληνας στοχαστής που αντιμετωπίζει θεωρητικά την προοπτική μιας παγκόσμιας κοινωνίας – βασισμένης όχι στους στρατιωτικούς συνασπισμούς αλλά στους πολιτισμικούς θεσμούς - και ενός οικουμενικού πολιτισμού, με στόχο βέβαια την απελευθέρωση και την ευτυχία των λαών και όχι την υποδούλωση τους. Με το λόγο και το έργο του ο Σικελιανός δείχνει ότι η μόνη σίγουρη αφετηρία, για να φτάσουμε στην παγκοσμιότητα, είναι η εντοπιότητα και ο μόνος δρόμος για έναν οικουμενικό πολιτισμό είναι οι αξίες και οι παραδόσεις των τοπικών και εθνικών πολιτισμών στην κοινή πανανθρώπινη συνισταμένη τους. Η ιδεολογική αλλοτρίωση, που έχει επιβάλλει διεθνώς η φενάκη της παγκοσμιοποίησης, καθιστά την οικουμενικότητα της ελληνικής αρχαιότητας και το οικουμενικό όραμα του Σικελιανού εξαιρετικά επίκαιρο.²

Η επικαιροποίηση της οικουμενικότητας του ελληνισμού καθιστά τον ελληνικό πολιτισμό ανθεκτικό στο χώρο και το χρόνο. Η τεράστια οικουμενική σημασία της ελληνικής αρχαιότητας, καθολικά αναγνωρισμένης από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, αποτέλεσε το κεντρικό συμβολικό σημαίνον του νέο-εκκολαπτόμενου «εθνικού λόγου». Όπως η Ευρώπη της νεωτερικότητας χρειαζόταν το κλέος της αρχαίας Ελλάδας, για να «νομιμοποιήσει» το παρελθόν της, άλλο τόσο η νέα Ελλάδα είχε ανάγκη τη νεωτερική Ευρώπη, για να

¹ Μιράσγεζη Μ., 1982, ό.π., σελ.293

² Καψωμένος Ερ., 2008, ό.π., σελ. 33

δημιουργήσει το γεωπολιτικό παρόν της και να στηρίξει το κοινωνικο- οικονομικό μέλλον της.¹

Οι Οικουμενικές αξίες της Ελληνικής Αρχαιότητας λειτουργούν ως παρακαταθήκη που τροφοδοτεί και στηρίζει την κοινωνικο- οικονομική πραγματικότητα της Νεότερης Ελλάδας, όπως διαφαίνεται από τον πίνακα Ζ όπου οι αναφορές δεκαπέντε συνολικά (15) - είναι περίπου οι ίδιες: 7 αναφορές άπτονται των οικουμενικών αξιών τις οικουμενικές αξίες και της ελληνικής αρχαιότητας και 8 αναφορές σχετίζονται με τη νεότερη Ελλάδα και τις ανθρωπιστικές αξίες.

Το αρχαίο ελληνικό πνεύμα αφήνει πολύτιμη κληρονομιά και παρακαταθήκη στη νεότερη Ελλάδα τις διαχρονικές αξίες του ανθρωπισμού, της κοινωνικής δικαιοσύνης, της ελευθερίας, της ειρήνης, της αλληλεγγύης και της δημοκρατίας, αναθέτοντας στο σύγχρονο ελληνικό έθνος το χρέος της υπενθύμισης, της διάδοσης και της μεταλαμπάδευσης των αξιών αυτών σ' ολόκληρη την οικουμένη.

¹ Φλουρής Γ. –Πασιάς Γ. «Ο Εθνικός χαρακτήρας της σχολικής γνώσης και η ιδεολογία του ευρωπαϊσμού», Πρακτικά Ζ' Διεθνούς συνεδρίου, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1977, σελ. 258.

H. Κοινωνικοοικονομικές συνιστώσες του Νεοελληνικού παρόντος:

H1. Οικονομική υπανάπτυξη και φτώχεια

H2. Οικονομική υπανάπτυξη και μετανάστευση.

H3. Ναυτιλία: Θετική οικονομική συνιστώσα

Ο Samir Amin στη θεωρία του για την άνιση ανάπτυξη υποστηρίζει πως η άνιση ανάπτυξη των εθνών μέσα στα πλαίσια του καπιταλιστικού συστήματος δεν αποτελεί συνέπεια μιας σειράς ιστορικών ατυχημάτων, που συνέβησαν το καθένα ξεχωριστά σε καθεμιά «υπανάπτυκτη» χώρα, αλλά αντίθετα είναι συνέπεια ενός βασικού νόμου, που διέπει τον «υπαρκτό καπιταλισμό». Η πόλωση και η δημιουργία της κραυγαλέας διαφοράς και αντίθεσης των κέντρων με τις περιφέρειες έχουν τις αιτίες τους στις ίδιες τις ρίζες του καπιταλισμού εδώ και τρεις ή τέσσερις αιώνες και δεν αποτελούν με κανένα τρόπο ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο, που η εμφάνισή του θα μπορούσε να τοποθετηθεί προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Αναπαραγόμενη από στάδιο σε στάδιο αυτή η πόλωση δεν ξεπερνιέται ποτέ, παρά την παγκόσμια ανάπτυξη του συστήματος στα κέντρα και στην περιφέρεια. Η «αισιόδοξη» άποψη, σύμφωνα με την οποία ο καπιταλισμός έχει με το δυναμισμό του τη δυνατότητα να «ομογενοποιήσει» τον κόσμο, πράγμα που θα σήμαινε και το ξεπέραςμα της «υπανάπτυξης», αμφισβητείται. Η υπανάπτυξη σε όλες τις σχετικές περιπτώσεις, δεν θα ήταν παρά συνέπεια των ιδιαιτεροτήτων και το προϊόν κάποιων δυσμενών «εσωτερικών παραγόντων» των κοινωνιών εκείνων που είναι θύματα της «υπανάπτυξης». Καταλήγει δε στο συμπέρασμα πως η πόλωση μεταξύ κέντρου -περιφέρειας δεν μπορεί να ξεπεραστεί μέσα στα πλαίσια του καπιταλισμού.¹ Για τον Samir Amin η παγκόσμια ιστορία είναι πάντοτε ιστορία των άνισων αναπτύξεων. Η άνιση ανάπτυξη είναι παγκόσμια, ακόμη κι αν ο χαρακτήρας της και η μορφή, με την οποία εκφράζεται, δεν συνιστούν αιώνια επανάληψη ορισμένων απλών νόμων.²

Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα - με βάση τη παραπάνω θεωρητική προσέγγιση, σχετικά με τον παγκόσμιο καπιταλισμό και την πόλωση ανάμεσα στο «παγκόσμιο καπιταλιστικό κέντρο» και την περιφέρεια – αυτή πρέπει να θεωρηθεί ως μια χώρα της παγκόσμιας καπιταλιστικής «περιφέρειας» με «στρεβλή, εξαρτημένη και περιορισμένη ανάπτυξη». Το χαμηλό ποσοστό των μισθωτών στη συνολική απασχόληση στην Ελλάδα θεωρείται βασική «απόδειξη» της «καθυστερήσης» και της «στρεβλότητας» του ελληνικού καπιταλισμού.³

Η περιορισμένη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, τα διαρθρωτικά προβλήματα της εθνικής οικονομίας αλλά και η περιφερειακή ανάπτυξη της χώρας είναι τα βασικά αποτελέσματα της «εξάρτησης της Ελλάδας από τον

¹ Samir A., Τάξη και έθνος στην ιστορία και η σύγχρονη κρίση, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 1996 σελ. 7-8

² Samir A., 1996, ό.π., σελ. 36

³ Μηλιός Γ., Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός : από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη, Εξάντας, Αθήνα 1988, σελ. 374

ιμπεριαλισμό». Η «εξάρτηση» γίνεται αντιληπτή ως η αιώνια αιτιότητα, που ορίζει το περιεχόμενο και τη μορφή των κάθε λογής χαρακτηριστικών της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας. Η «εξάρτηση» κατακλύζει όλες τις κοινωνικές σχέσεις και δομές από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Ως κύριες εκφάνσεις της «εξάρτησης» μετά τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο θεωρούνται οι εισαγωγές ξένου κεφαλαίου, η ένταξη στο δυτικό πολιτικοστρατιωτικό συνασπισμό, οι «διαρθρωτικές ανισομέρειες της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας» αλλά και το διαρκές εμπορικό έλλειμμα της χώρας.¹ Ως εκ τούτου η ελληνική ανάπτυξη εξαρτώμενη από τα κέντρα της παγκόσμιας συσσώρευσης, εντάσσεται στο σχήμα κέντρο – περιφέρεια, ενώ η Ελλάδα αντιμετωπίζεται ως τριτοκοσμική περιφέρεια.²

Κατά το 19^ο αιώνα και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα η Ελλάδα αποτελούσε ένα καπιταλιστικό σχηματισμό, ο οποίος χαρακτηριζόταν από μια ιδιαίτερη μορφή καπιταλιστικής καθυστέρησης, με την έννοια ότι ο καπιταλισμός αναπτυσσόταν με σχετικά αργούς ρυθμούς, παρ' ότι επικρατούσαν ήδη οι προϋποθέσεις για μια ταχύρρυθμη καπιταλιστική ανάπτυξη και ολοκλήρωση. Η βασική αιτία γι' αυτή την καθυστέρηση της καπιταλιστικής ανάπτυξης ήταν η διασπορά του ελληνικού κεφαλαίου και του ελληνικού πληθυσμού πολύ πέρα από τα σύνορα του ελληνικού βασιλείου και αντίστοιχα ο επεκτατισμός του ελληνικού κράτους κι κεφαλαίου, που τροφοδοτούσε, αλλά και τροφοδοτείτο, από αυτή τη διασπορά. Η ανακοπή του επεκτατισμού και το τέλος της διασποράς με τη Μικρασιατική καταστροφή σήμανε έτσι και το οριστικό τέλος της καπιταλιστικής καθυστέρησης. Ο μετασχηματισμός της Ελλάδας σε έναν αναπτυσσόμενο καπιταλιστικό κοινωνικό σχηματισμό αρχίζει στη δεκαετία του 1920, διακόπτεται προσωρινά από τον πόλεμο και ολοκληρώνεται κατά τη δεύτερη μεταπολεμική δεκαετία.³

Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '50,⁴ παρά το γρήγορο ρυθμό ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας και τη σαφή επικράτηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η Ελλάδα παρουσίαζε ακόμα τα κλασικά χαρακτηριστικά της υπανάπτυξης, που παρατηρούνται στους περισσότερους σχηματισμούς του περιφερειακού καπιταλισμού: χαμηλή γεωργική παραγωγικότητα, διογκωμένο και παρασιτικό τομέα υπηρεσιών κι ένα βιομηχανικό τομέα ανίκανο ν' απορροφήσει

¹ Μηλιός Γ., 1988, ό.π., σελ. 318

² Καραμπελιάς Γ., *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση (1974-1988)*, Εξάντας, Αθήνα 1989, σελ. 98.

³ Μηλιός Γ., 1988, ό.π., σελ. 321

⁴ Μουζέλης Ν., 1978, ό.π., σελ. 53-55

τις εργατικές δυνάμεις που περίσσευαν από τη γεωργία και να επεκταθεί στην παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών. Παρόλο τον εντατικό έλεγχο, που ασκούσε το κράτος στην ελληνική οικονομία, δεν κατάφερε να στρέψει το ελληνικό κεφάλαιο στους ζωτικούς βιομηχανικούς τομείς της οικονομίας (μεταλλουργία, χημικά), που η ανάπτυξή τους έχει μεγάλη μεταμορφωτική δύναμη και σοβαρά πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα για την υπόλοιπη οικονομία. Στα τέλη της δεκαετίας του '50 περισσότερο από το μισό εργατικό δυναμικό απασχολούνταν ακόμα στη γεωργία, ενώ η συμβολή του βιομηχανικού τομέα στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν βρισκόταν μόνο γύρω στο 25%. Στη δεκαετία του '60 οι επενδύσεις στη βιομηχανία προήλθαν από πολυεθνικές εταιρείες, κυρίως αμερικανικής προέλευσης, γεγονός που άσκησε ιδιαίτερη επίδραση στη γενική δομή της ελληνικής οικονομίας. Έτσι στα 1962, για πρώτη φορά η συμβολή του βιομηχανικού τομέα στο ακαθάριστο εθνικό προϊόν ήταν μεγαλύτερη από αυτή της γεωργίας. Σιγά – σιγά το βάρος μετατοπίστηκε από την παραγωγή καταναλωτικών προϊόντων στην παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών και συνακόλουθα άλλαξε η σύνθεση των ελληνικών εξαγωγών, καθώς η Ελλάδα, που κατά παράδοση έκανε εξαγωγή γεωργικών προϊόντων και ακατέργαστων μετάλλων, άρχισε να εξάγει σημαντικές ποσότητες βιομηχανικών αγαθών. Ως τα μέσα της δεκαετίας του '60 είχε ήδη προχωρήσει σημαντικά μια αποτελεσματική εκβιομηχάνιση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.¹ Ωστόσο παρά τους εντυπωσιακούς ρυθμούς ανάπτυξης, τη συγκέντρωση του χρηματιστικού κεφαλαίου και τον αυστηρό κρατικό έλεγχο σ' ολόκληρο τον κοινωνικό σχηματισμό, ή ελληνική οικονομία δεν κατάφερε να εξαλείψει ένα από τα κυριότερα γνωρίσματα της υπανάπτυξής της: τον ασθενικό βιομηχανικό τομέα. Το ελληνικό κεφάλαιο, είτε στην εμπορική είτε στη βιομηχανική ή τη χρηματιστική μορφή του, δεν μπόρεσε να στραφεί στην ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα, αλλά αναζητούσε πάντα μεγαλύτερα κέρδη και μικρότερους κινδύνους τοποθέτησης, γι' αυτό προτίμησε να στραφεί, κυρίως με δανεικά χρήματα στους μη βιομηχανικούς τομείς, κι έπειτα να μεταφέρει ένα ουσιαστικό τμήμα των προσόδων του είτε σε τράπεζες του εξωτερικού είτε στην ναυτιλία. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η Ελλάδα να παρουσιάσει τα συνηθισμένα χαρακτηριστικά μιας υπανάπτυκτης οικονομίας με την ταχύτατη επέκταση του τριτογενή τομέα, την αποτελμάτωση του βιομηχανικού τομέα και την άσχημα οργανωμένη γεωργία. Ο

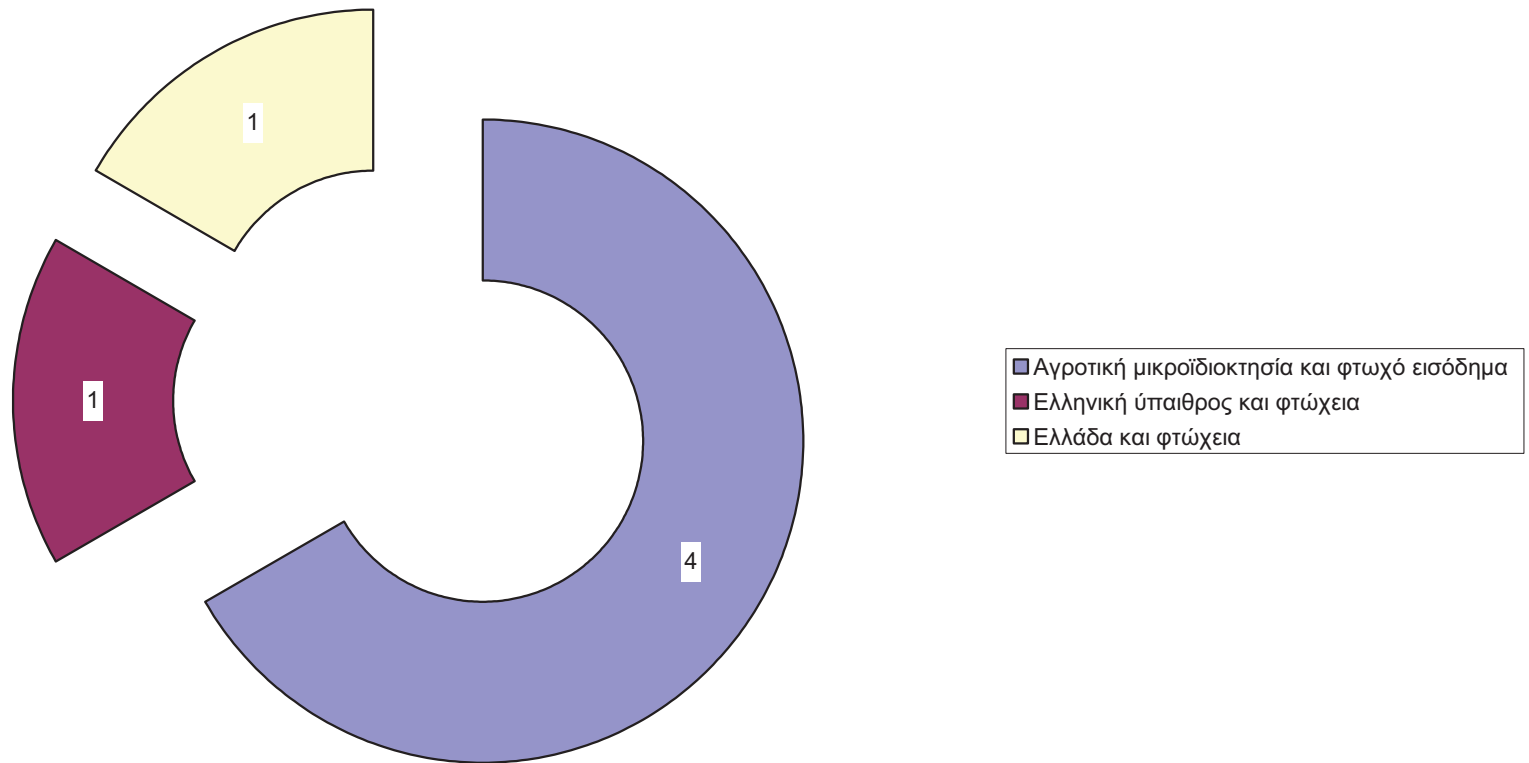
¹ Μουζέλης Ν., 1978, ό.π., σελ. 55

Ν. Μουζέλης υποστηρίζει πως η ανεκτικότητα του κράτους απέναντι στο μεγάλο κεφάλαιο, εγχώριο και ξένο, είναι τεράστια με προνόμια που παραχωρούνται σ' αυτό, όπως φορολογικές απαλλαγές, πιστωτικές διευκολύνσεις και φτηνή ενέργεια, συμβάλλοντας έτσι στην όξυνση των ανισοτήτων και τη φτώχεια. Με άλλα λόγια, τα έσοδα του κράτους, που προέρχονται από τη φορολογία των χαμηλών εισοδημάτων, χρησιμοποιούνται κυρίως για τη στήριξη και επέκταση του μεγάλου κεφαλαίου.¹

¹ Μουζέλης Ν., 1978, ό.π., σελ. 274-281

H1.Οικονομική Υπανάπτυξη: Φτώχεια

Η1. Οικονομική υπανάπτυξη και φτώχεια

Όπως προαναφέρθηκε, το ελληνικό κεφάλαιο δε στράφηκε στον αγροτικό τομέα. Λόγω της χαμηλής απόδοσης των αγροτικών επενδύσεων, το μεγάλο ιδιωτικό κεφάλαιο απέφυγε την ύπαιθρο ακόμα περισσότερο απ' ό,τι το βιομηχανικό τομέα. Σ' ό,τι αφορά τη γεωργία, το κεφάλαιο λειτούργησε στη σφαίρα της κυκλοφορίας κι όχι της παραγωγής. Στην πραγματικότητα, είτε τροφοδοτούσε τη ντόπια είτε τη διεθνή αγορά, το εμπορικό κεφάλαιο κατάφερνε να απομυζήσει ουσιαστικά τους μικρούς και ανοργάνωτους καλλιεργητές και συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στη σχετική περιθωριοποίηση των Ελλήνων αγροτών και τη συστηματική μεταφορά των πόρων από την ύπαιθρο στα αστικά κέντρα. Στα τέλη της δεκαετίας του '50 ο αγροτικός τομέας απασχολούσε πάνω από το μισό ενεργό πληθυσμό της χώρας και η συμβολή της βιομηχανίας στο ΑΕΠ δεν ξεπερνούσε το 25%. Στα 1960 τα γεωργικά προϊόντα αποτελούσαν το 80% των εξαγωγών της χώρας, αλλά το ποσοστό αυτό έπεσε στο 54% στα 1966 και στο 42% το 1971, καθώς η Ελλάδα άρχισε να εξάγει βιομηχανικά αγαθά. Όσοι απασχολούνταν στη γεωργία βρίσκονται στη χειρότερη κατάσταση. Έτσι το 1951 το κατά κεφαλή αγροτικό εισόδημα αποτελούσε το 83,3 του μέσου εθνικού εισοδήματος. Η αναλογία αυτή έπεσε στο 60,3% το 1962 και στο 51,1% το 1971. Έτσι γίνεται κατανοητή, ως ένα βαθμό, η μαζική έξοδος του αγροτικού πληθυσμού και η μετανάστευσή του στα βιομηχανικά κέντρα της Δυτικής Ευρώπης.¹

Εισαγ. Ένας ναυτικός, ύστερα από πολλές ταλαιπωρίες στη θάλασσα, βγαίνει στη στεριά, παντρεύεται και δουλεύει με τη γυναίκα του στα χωράφια. Αυτά έγιναν σε παλιότερη εποχή.

Τρία χρόνια έκαμα με το Μαριώ απάνω στο Τραπί, χωριό του πεθερού μου, τρία χρόνια ζωή αληθινή. Έμαθα την αξία και δούλευα μαζί της το περιβόλι, το αμπέλι, το χωράφι.

Είχα πενήντα τάλαρα το χρόνο από το κίτρο, είκοσι από το κρασί, από το σιτάρι σαράντα.[...] Πρώτη φορά είδα ζωντανή στα χέρια μου την πληρωμή.[...] Άνοιγα το όργωμα και το όργωμα έμενε στη θέση του. Δεχότανε το σπόρο, τον έκρυβε από τα πετεινά, τον ζέσταινε και τον νότιζε, ώσπου τον έδειχνε πάλι στα

¹ Μουζέλης Ν., 1978, ό.π., σελ.275-280

μάτια μου ολόδροσο, χλωροπράσινο, χρυσαφένιο, σαν να μου έλεγε: «Κοίτα πώς τον ανάστησα!». [...] Α! Ο Θεός ευλόγησε τη γη και της έδωσε αίσθημα

(Καρκαβίτσας Ανδρ. , Ευλογημένη γη, Δ'2^ο 1984:31)

Το καπνοχώρι κοιμάται ακουμπισμένο στα ριζά του σκιερού λόφου. Πέρα το νερό της λίμνης ανατριχιάζει στη νυχτερινή πνοή του αγέρα.[...]

Οι Καπνοχωρίτες όλη μέρα δουλεύουν στο χωράφι. Σκάβουν το καφετί καρπερό χώμα, το οργανώνουν, το αυλακιάζουν. Και τώρα, κουρασμένοι, έχουν παραδοθεί στην αγκαλιά του ύπνου. Ένα χρυσοκίτρινο φύλλο φωτίζει το όνειρό τους.[...]

Ο πικρός καπνός είναι η ζωή του χωριού. Οι Καπνοχωρίτες γυρίζουν στο χωριό άλλοτε μουσκεμένοι από τη βροχή, άλλοτε από τον ιδρώτα. Γυναίκες, άντρες, παιδιά αναδίνουν το άρωμα του παλιού καπνού. Στα μάτια τους λάμπει χρυσαφί το φύλλο του καπνού, την ώρα που τελειώνει πια η κουραστική έγνοια του.

(Το Καπνοχώρι, Δ'4^ο 1983:44)

Δευτέρα 1^η Ιουνίου, δηλαδή του θεριστή 1950

Πρώτη του θεριστή σήμερα. Ο μπαμπάς λέει ότι θα έχουμε πολύ καλή σοδειά γιατί έβρεξε πολύ το Μάρτη. Φέτος θα μας πάρει μαζί στο χωράφι να βοηθήσουμε. Γι' αυτό σηκώθηκα από τις 5 το πρωί και γράφω βιαστικά... Ο μπαμπάς ήδη σαμαρώνει και ταΐζει το ζώο. Φωνάζει τον Θεοδωρή να φέρει τα δρεπάνια. Η μαμά βάζει ψωμί, ελιές και κρεμμύδια στο σακούλι μας.

Ανάστα ο κύριος είναι το σπίτι ...Πάω

[...]

Αξημέρωτοι φτάσαμε στο χωράφι. «ώρα καλή κι ευλογημένη μας» είπε η μάνα μου στις άλλες γυναίκες, για να αρχίσουν.[...] Το πρώτο δεμάτι έτοιμο. Μπήκα κι εγώ στη δουλειά. Με τους αδύναμους τώρα. Του χρόνου ελπίζω στους δυνατούς. Όταν ανέβηκε ο ήλιος για τα καλά, μαζευτήκαμε κάτω από το δέντρο ιδρωμένοι και κατακόκκινοι! Φάγαμε και ήπιαμε και τραγουδήσαμε.

Πέμπτη 10 Ιουλίου, του Αλωνάρη

Σήμερα πήγα με τον μπαμπά στο αλώνισμα. Ο πατέρας με κάθισε πάνω στο άλογο, για να έχει βάρος το ζώο και να πιάνει καλύτερα η δοκάνα τα άχυρα. Η δοκάνα είναι επίπεδο ξύλο με τσακμακόπετρες από κάτω. Αυτές κάνουν τη δουλειά, το ξεχώρισμα του καρπού.[...]

15 Ιουλίου

Χαρά μεγάλη έχω. Θα πάμε φέτος σε ΟΛΑ τα πανηγύρια. 17 Ιουλίου της Αγίας Μαρίας, 20 του Προφήτη Ηλία, 26 της Αγίας Παρασκευής και 28 του Αγίου Παντελεήμονα...

(Εφημερίδα, Η Καθημερινή, 27-7-02, Καλοκαίρι με δρεπάνι, τσουγκράνα και αμίλητο νερό! Στ' 2° '2010 : 21)

-Πόσα χρόνια μένετε στην Αντίπαρο; Κ. Μανόλη; Με τι ασχολούνταν οι κάτοικοι στο νησί στη δεκαετία; Του '40 και του '50;

Είμαι 73 χρονών και μένω στο νησί όλη μου τη ζωή. Η μοναδική φορά που άφησα τον τόπο μου είναι όταν έφυγα και γω να κάνω το στρατιωτικό μου.

Οι περισσότεροι τότε ασχολούνταν με τα ζώα και τη γη γιατί ήταν αγρότες. Οι ψαράδες ήταν λίγοι, πέντε, έξι βάρκες «χταποδιάρικες» είχαμε μόνο. Τώρα κανείς δεν τη θέλει τη γη, γιατί τώρα όλοι τη θάλασσα θέλουν!

Το αλεύρι τότε το κάναμε εδώ. Είχαμε και μυλωνάδες. Με τα ζώα μας πηγαίναμε τα κριθάρια και τα σάρια μας και παίρναμε το αλεύρι. Όλοι τότε είχαν δικούς τους φούρνους και έφτιαχναν το δικό τους ψωμί. Οι χασάπηδες έρχονται μια φορά το χρόνο, κάθε Πάσχα.[...]

-Τι είναι αυτό που σας ενοχλεί σήμερα στον τόπο σας;

-Παλιά δεν είχαμε τόσους πολλούς τουρίστες. Μάλιστα αυτούς που έρχονταν και πήγαιναν πάνω στο σπήλαιο τους φωνάζαμε «λόρδους» (πλούσιους) «Ήρθανε πάλι οι λόρδοι στο σπήλαιο» λέγαμε. Τώρα όλοι

ασχολούνται με τον τουρισμό. Μπαρ, ξενοδοχεία, δωμάτια, σουβενίρ. Πού αγρότης σήμερα! Το καλοκαίρι έρχονται και το χειμώνα προετοιμαζόμαστε για να τους δεχτούμε. Όλο και περισσότερους περιμένουμε, όλο, και περισσότερο χτίζουμε. Όλοι χτίστες γινήκαμε.

Καλό θα ήταν να φτιάξουν και το απέναντι λιμάνι της Πούντας, για να μπορεί να δένει το φεριμπότ πιο σίγουρα, γιατί έχουμε και τους αέρηδες με τα απαγορευτικά. Η ζωή μας κρέμεται από τα φέριμπότ που μας ενώνουν με την Πάρο, με τα τρόφιμα, τους γιατρούς, με τα πάντα.

(Συνέντευξη με τον κύριο Μανόλη, ΣΤ΄ 3^ο 2010:8)

... Έβλεπες πως άνοιγε τάχα μια πόρτα στον ύπνο σου.

Πως μπαίνουν τα δεκατέσσερα παιδιά λυπημένα και στεκόντουσαν γύρω σου. Τα μάτια τους θύμιζαν σταγόνες σε τζάμια... Τινάζοντας τη βροχή και το χιόνι από πάνω τους, [...]«Ό, τι θέλει κανείς μπορεί να φτιάξει με την αγάπη. Ήλιους κι αστέρια, ροδώνες και κλήματα...» Αλλά, εσύ προτιμούσες μποτίτσες φοδραρισμένες με μάλλινο, πουκάμισα κλειστά στο λαιμό- γιατί φυσάει πολύ στο Καλέντζι.

Έβλεπες πως ράβεις με τα δυο σου χέρια,

Έβλεπες πως ζυμώνεις με τα δυο σου χέρια

Κι ονειρευόσουν πως μπαίνεις στην τάξη με δεκατέσσερις φορεσιές,

Με δεκατέσσερα χριστόψωμα στην αγκαλιά σου.

(Ν. Βρεττάκος, Τα δεκατέσσερα παιδιά, Δ΄ 3^ο 1984:58)

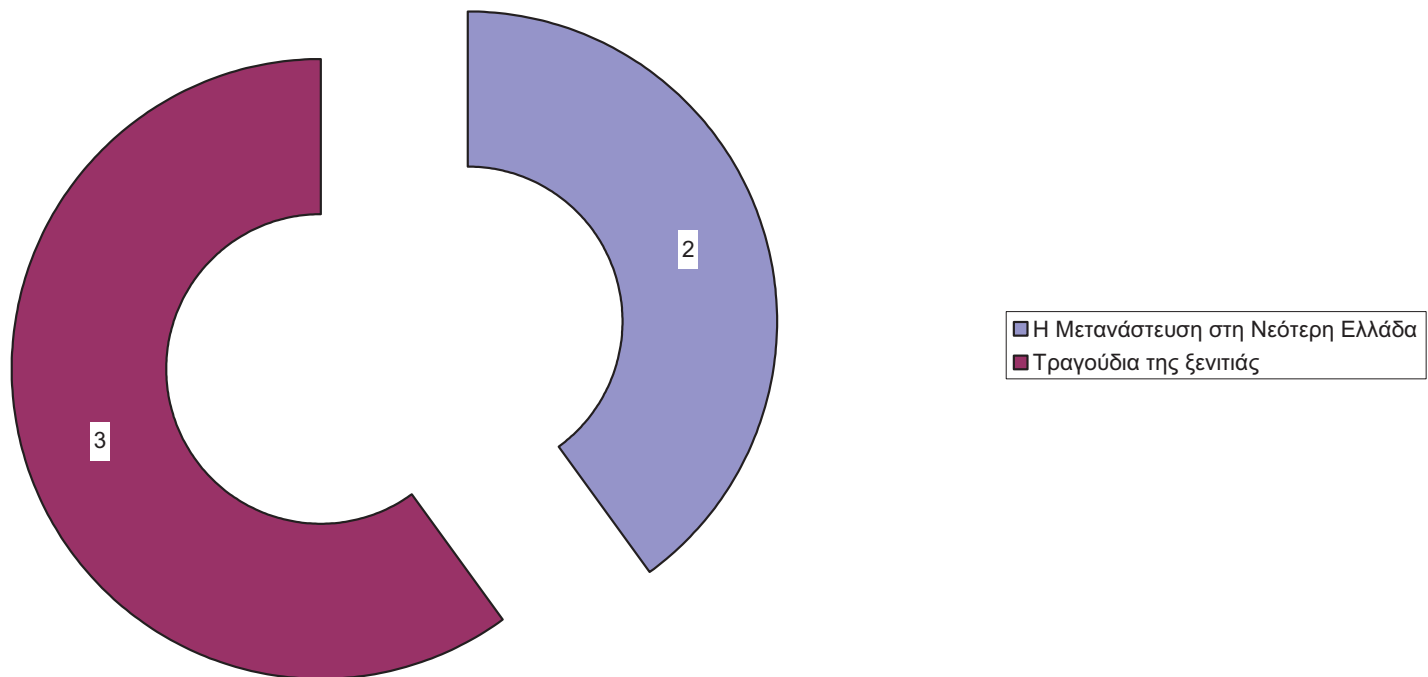
Ο λαός μας το ψωμί το λαχτάρισε πάντα, σε καλές και σε κακές εποχές. Είτε γιατί η χώρα μας δεν το έβγαζε άφθονο, είτε γιατί οι οικονομικές της συνθήκες δεν του δώσανε πάντα την ευχέρεια να το φάει πλουσιοπάροχα, τούτος ο λαός, στο πιο πολύ του μέρος «δεν εχόρτασε ψωμί», κι αυτό ίσα ίσα είναι που τον έκανε να ξέρει την αξία του.

(Λουκάτου Δ., «Τον άρτον ημών τον επιούσιον...», Ε΄, 2^ο 1984:75)

Στον πίνακα Η1 με 6 συνολικά αναφορές, σημαντική θέση στην προσέγγιση των ευρημάτων αυτής της υποκατηγορίας έχει η αγροτική μικροϊδιοκτησία και το φτωχό εισόδημα των Ελλήνων(4 αναφορές). Οι υπόλοιπες υποκατηγορίες ανάλυσης(ελληνική ύπαιθρος και φτώχεια, Ελλάδα και φτώχεια) δε φαίνεται να έχουν ποσοτική παρουσία, συμπληρώνουν όμως την εικόνα της οικονομικής δυσπραγίας της Ελλάδας, παρουσιάζοντας την οικονομική εξαθλίωση που βιώνουν τα παιδιά μιας άλλης εποχής, εντελώς διαφορετικής από αυτήν που βιώνουν οι μαθητές της περιόδου 1984 -2011. Η Ελλάδα παρουσιάζεται φτωχή, με σκληρές και πολύ στερημένες συνθήκες ζωής ιδιαίτερα στην αγροτική ύπαιθρο, με γονείς και παιδιά να παλεύουν για να αντεπεξέλθουν στις αντιξοότητες της ζωής τους, και να ονειρεύονται.

Η.2 Οικονομική υπανάπτυξη και μετανάστευση

Η2. Οικονομική υπανάπτυξη και μετανάστευση

Με τον όρο «σύγχρονη μετανάστευση» ο Δ. Τσαούσης χαρακτηρίζει την «μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου ή ενός κοινωνικού συνόλου», που παρατηρείται στα πλαίσια της σύγχρονης βιομηχανικής εποχής. Με τον όρο «νεωτερική μετανάστευση» αναφερόμαστε στην σύγχρονη μετανάστευση, που συνδέεται απολύτως με την εκβιομηχάνιση. Η σύγχρονη μετανάστευση είναι συνάρτηση της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης, που η εκβιομηχάνιση συνεπάγεται, και ταυτίζεται με τη μεταβολή του τόπου εγκατάστασης του εργατικού δυναμικού.¹

Μεταναστεύσεις από τον ελλαδικό χώρο υπήρχαν ήδη πριν από τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Οι μετακινήσεις άλλαξαν χαρακτήρα και έγιναν μαζικότερες γύρω στο 1890, όταν το μεταναστευτικό ρεύμα άρχισε να κατευθύνεται προς τις Η.Π.Α., γεγονός που υπολογίζεται ότι από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα έως το 1924 μετανάστευσαν προς τη χώρα αυτή γύρω στους 500.000 Έλληνες. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και προτού πάρει μαζικές διαστάσεις η μετανάστευση, άρχισαν να διατυπώνονται αποκλίνουσες απόψεις σχετικά με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά της. Ορισμένοι θεωρούσαν ότι επρόκειτο για προσωρινό φαινόμενο, ενώ άλλοι ζητούσαν από τις κυβερνήσεις να λάβουν μέτρα, προκειμένου να μη μειωθεί ο πληθυσμός και εξασθενήσει κοινωνικά και οικονομικά η χώρα.² Τη δεκαετία του 1950 χαρακτηρίζει, όπως και την προπολεμική περίοδο, η έντονη μετανάστευση προς τις υπερπόντιες χώρες-Η.Π.Α., Καναδά, και Αυστραλία. Αποφασιστικός παράγοντας, στον τρόπο με τον οποίο το ελληνικό κράτος αντιμετώπισε την μετανάστευση την εποχή εκείνη, ήταν τα σοβαρά προβλήματα ανεργίας και υποαπασχόλησης που αντιμετώπιζε και η ύπαρξη σοβαρών σε μέγεθος και δύναμη ελληνικών κοινοτήτων στις χώρες υποδοχής. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 αρχίζει ένα άλλο είδος μετανάστευσης: η μετανάστευση προς τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης (προς το Βέλγιο κυρίως από την εποχή εκείνη, προς τη Δυτική Γερμανία κυρίως από τις αρχές της δεκαετίας του 1960). Η μετανάστευση αυτή χαρακτηρίζεται από την προσωρινότητα: οι χώρες υποδοχής αναζητούν εργατικά (ανειδίκευτα) χέρια και

¹ Μουσούρου Λ., *Μετανάστευση και Μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, Gutenberg, Αθήνα 1991, σελ. 20

² Μουσούρου Λ., 1991, *ό.π.*, σελ. 20

όχι πολίτες. Οι μετανάστες δεν είναι μέτοικοι, αλλά αποβλέπουν σε μια παραμονή στο εξωτερικό κατά το δυνατό σύντομη και προσοδοφόρα.¹

Από το 1955 έως το 1973 οι αποδημίες αυξήθηκαν και πάλι, με αποτέλεσμα το μεταπολεμικό μεταναστευτικό ρεύμα να γίνει πιο μαζικό από αυτό των αρχών του αιώνα. Σύμφωνα με τις πιο έγκυρες εκτιμήσεις ο αριθμός των μεταναστών ξεπέρασε το ένα εκατομμύριο. Το 61% κινήθηκε προς τις χώρες της Βορειοδυτικής Ευρώπης, και κυρίως τη Δυτική Γερμανία, ενώ οι υπόλοιποι προς τις υπερπόντιες χώρες. Η Ελλάδα τηρουμένων των αναλογιών κατατάσσεται μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών με τα σημαντικότερα μεταναστευτικά ρεύματα.² Το 1960 υπήρξε απότομη αύξηση των εκροών μετά την υπογραφή της ελληνογερμανικής συμφωνίας μετανάστευσης. Από την εποχή αυτή και ύστερα η μετανάστευση αποτέλεσε κατά καιρούς σημαντικό πολιτικό και οικονομικό διακύβευμα, με αποτέλεσμα πολιτικοί, συνδικαλιστές, οικονομικοί παράγοντες, εφημερίδες και περιοδικά να γίνουν φορείς και δίαυλοι διάδοσης αντιτιθέμενων αντιλήψεων για το φαινόμενο αυτό, που όμως συχνά υπέκρυπταν κοινές αφετηρίες και παραδοχές. Η εξέταση της αλλαγής των τρόπων προσέγγισης του μεταναστευτικού φαινομένου και της νεοελληνικής διασποράς στη μεταπολεμική Ελλάδα φανερώνει, εκτός από τη συχνά άμεση συνάφειά τους με τα δυτικοευρωπαϊκά επιστημολογικά παραδείγματα, τη συνολικότερη διασύνδεση της γνώσης που αναπτύσσεται από τις κοινωνικές επιστήμες,³ καθώς και με τη διάδοση ανάμεσα στους Έλληνες ιστορικούς των τάσεων της σχολής των *Annales*, της «ολικής» ιστορίας του Braudel, αλλά και τη συνδρομή άλλων επιστημών ή τάσεων όπως της δημογραφίας, της ιστορίας των πόλεων, της ανθρωπολογίας, της ιστορίας της οικογένειας, της ανάπτυξης νεότερων θεωριών για τον εθνικισμό, της κουλτούρας και της μελέτης των ταυτοτήτων.⁴

Ο Ν. Πατινιώτης μελετώντας τους δείκτες μέτρησης της οικονομικής μεγέθυνσης στη μεταπολεμική Ελλάδα, που αυξάνονταν συνεχώς ,κυρίως μετά

¹ Μουσούρου Λ. «Το ελληνικό κράτος και ο ελληνισμός του εξωτερικού» στο Δ. Τσαούσης επιμέλεια, *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, Εστία, Αθήνα 1983, σελ. 167, 168.

² Βεντουρά Λ. «Μεταπολεμικές Προσεγγίσεις στην Ελληνική Μετανάστευση» στο Δ΄ Διεθνές Συνέδριο *Ιστορίας, Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, τόμος Β΄, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2004, σελ. 251-252.

³ Βεντουρά Λ. 2004, ό.π., σελ. 254

⁴ Κατσαρδή Hering Ο., «Οι ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού» στο Δ΄ Διεθνές Συνέδριο *Ιστορίας, Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, τόμος Β΄, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2004, σελ. 245

το 1960, μας πληροφορεί πως τη μεγέθυνση αυτή την αναγνωρίζουμε ως μια ποσοτική διαδικασία, που δεν μπορεί να ταυτιστεί με την ποιοτική αναπτυξιακή διαδικασία, αφού δεν συνοδεύεται από αύξηση απασχόλησης και ως εκ τούτου το 25% του ενεργού πληθυσμού αναγκάστηκε, παρόλη την οικονομική άνθιση, να αναζητήσει τη λύση του προβλήματος της επιβίωσής του ως μετανάστης στο εξωτερικό.¹ Η μετανάστευση κατά τον Ν. Πατινώτη αποτελεί στοιχείο της εξαρτημένης ανάπτυξης, που από την πλευρά της αναπαράγει τη διαρθρωτική εξάρτηση μιας περιφερειακής οικονομίας. Τα κριτήρια, σύμφωνα με τα οποία ορίζεται η εξαρτημένη ανάπτυξη, είναι η εκβιομηχάνιση χωρίς αύξηση απασχόλησης, τα χρόνια ελλείμματα στο ισοζύγιο πληρωμών, η άνιση κατανομή του εισοδήματος, η δομική ετερογένεια και η χαμηλή παραγωγικότητα του πρωτογενούς τομέα.²

Η ελληνική βιομηχανία δεν μπόρεσε να απορροφήσει την τεράστια αγροτική έξοδο, που έλαβε χώρα στις δεκαετίες του '50 και '60 (ενάμισι εκατομμύριο ατόμων εγκατέλειψαν την ύπαιθρο σε σύνολο εννέα εκατομμυρίων), με αποτέλεσμα οι περισσότεροι από αυτούς αναγκάστηκαν να φυτοζωούν, απασχολούμενοι με παρασιτικές δουλειές στον τομέα των υπηρεσιών και τη βιοτεχνία, ή να μεταναστεύσουν στα βιομηχανικά κέντρα της δυτικής Ευρώπης. Η αγροτική έξοδος συνιστά έναν από τους κυριότερους μηχανισμούς τροποποίησης των κοινωνικών δομών. Το ρεύμα της αγροτικής εξόδου έχει δύο κύριες κατευθύνσεις: τον αστεακό χώρο της εργασίας και το εξωτερικό. Η κατεύθυνση του εξωτερικού καταλήγει κατά μείζονα λόγο στη βιομηχανία όχι όμως και η εσωτερικού.³ Ο Τσουκαλός παρατηρεί πως η αγροτιά δεν υπήρξε μόνο η πιο πολυάριθμη τάξη της χώρας, υπήρξε ταυτόχρονα η βασική πηγή του έμψυχου υλικού, που τροφοδοτούσε τις μετακινήσεις προς το εξωτερικό και που θεμελίωνε την αδιάκοπη επικοινωνία των δύο ελληνικών κόσμων, δημιουργώντας μια μόνιμη πηγή εξωγενούς εισοδήματος με τη μορφή εμβασμάτων ή με τη μεταβίβαση κάθε λογής κεφαλαίων.⁴ Η μετανάστευση ανδρών και γυναικών στην παραγωγικότερη ηλικία προκάλεσε αναγκαστικά τη μείωση της γεωργικής παραγωγής, γεγονός που ενισχύθηκε από τη μη πώληση ή τη μη ενοικίαση των κτημάτων των

¹ Πατινώτης Ν., *Εξάρτηση και μετανάστευση: η περίπτωση της Ελλάδας*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1990, σελ. 45-46.

² Πατινώτης Ν. 1990, ό.π., σελ. 128

³ Γεωργούλας Α., *Τροχιές σε σύμπτωση: Αγροτική έξοδος, Κράτος, Αστεακός χώρος εργασίας στην Ελλάδα*, Gutenberg, Αθήνα 1997, σελ. 62, και Ρομπόλης Σ., *Η Μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*» Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 35.

⁴ Τσουκαλός Κ., 1992, ό.π., σελ. 67-68

μεταναστών. Ειδικά σε περιοχές που το ποσοστό είναι σημαντικά υψηλό, όπως στην περιοχή της Μακεδονίας που το ποσοστό των μεταναστών αυτής της περιοχής φτάνει το 32% των Ελλήνων μεταναστών της περιόδου 1955-1975, υπάρχει μια έλλειψη εργατικών χεριών, που ανέρχεται στο 6,4% του απαραίτητου εργατικού δυναμικού. Αυτά τα εργατικά χέρια που έλειπαν αντικαταστάθηκαν εν μέρει μόνο με την εκμηχάνιση. Μεγάλη σημασία για την εκμηχάνιση της γεωργίας έχουν τα εμβάσματα, γιατί με αυτά γίνεται δυνατή η εισαγωγή γεωργικών μηχανημάτων, αλλά και οι μετανάστες συχνά φέρνουν μαζί τους τέτοια μηχανήματα.¹

Η μετανάστευση, σε κάποιο βαθμό λειτούργησε ως πολιτική ασφαλιστική δικλείδα. Μείωσε την ανεργία στις πόλεις και, με τα εμβάσματα των μεταναστών, βελτίωσε το ελληνικό ισοζύγιο πληρωμών και ενίσχυσε το πενιχρό εισόδημα των νοικοκυριών του χωριού. Παρόλα αυτά, η μετανάστευση, ξεριζώνοντας χιλιάδες οικογένειες, δημιούργησε οργή και δυσφορία όχι μόνο σε εκείνους, που αναγκάστηκαν να φύγουν από τη χώρα τους, αλλά και στους άλλους, που έμειναν πίσω. Επιπλέον, η αυξημένη γεωγραφική κινητικότητα του πληθυσμού ως αποτέλεσμα της εσωτερικής και της εξωτερικής μετανάστευσης, εξασθένησε τους παραδοσιακούς δεσμούς, αξίες και πεποιθήσεις, πλάτυνε τον κοινωνικό ορίζοντα των χωρικών κι έκανε τις αυξανόμενες κοινωνικές ανισότητες και πιο φανερές και λιγότερο αποδεκτές. Αυτές οι γρήγορες αλλαγές συντελέστηκαν σε μια χώρα όπου ο εμφύλιος πόλεμος είχε ήδη αφυπνίσει πολιτικά τον αγροτικό πληθυσμό.²

Από το 1950-1974 η εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση κατά τη Λ. Μουσούρου είχε τρεις κύριες επιπτώσεις ιδιαίτερα στον τομέα της γεωργίας : i) την αρχική στροφή από εντατικές καλλιέργειες, όπως των κηπευτικών, των βιομηχανικών φυτών κλπ., προς επεκτατικές καλλιέργειες, κυρίως δημητριακών» στροφή που αρχικά δεν είναι εμφανής ii) την εγκατάλειψη ακαλλιεργητων εδαφών – τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την ανάπτυξη της κτηνοτροφίας, αν η μετανάστευση δεν έπληττε ιδιαίτερα τον κλάδο αυτό και iii) τη σημαντική αύξηση των εκτάσεων που καλλιεργούν και εν γένει εκμεταλλεύονται οι οικογένειες, μέλη ή τμήματα των οποίων μετανάστευσαν: ο κλήρος των μεταναστών προστίθεται στον κλήρο που εκμεταλλεύονται τα μέλη της ευρείας

¹ Πατινώτης Ν., 1990,ό.π., σελ. 270, Ρομπόλης Σ. 2007, ό.π.,σελ. 34

² Μουζέλης Ν., 1978, ό.π.,σελ. 275-283

οικογένειας, τα οποία δεν μετανάστευσαν . Η επίπτωση αυτή ενίσχυσε κάπως το εισόδημα εκείνων που παρέμειναν στην ύπαιθρο και στη γεωργία, είναι όμως δύσκολο να προσδιορίσει κανείς τη συμβολή του παράγοντα αυτού την περίοδο της αυξημένης μεταναστευτικής κίνησης (1960-1975).¹ Ενδιαφέρουσα είναι και πάλι η συμβολή των μεταναστευτικών εμβασμάτων όχι μόνο από οικονομική σκοπιά, με την αύξηση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας και την ισοσκέλιση του ισοζυγίου πληρωμών, αλλά και από την κοινωνικο-πολιτισμική. Όπως σημειώνει ο Καραποστόλης, « παρόλο που στις αρχικές φάσεις του μεταναστευτικού ρεύματος τα εμβάσματα είχαν ίσως αποκλειστικό σκοπό να καλύπτουν ζωτικές ανάγκες της οικογένειας, όπως περίθαλψη των γέρων γονιών ή σπουδές των παιδιών, αργότερα με την πάροδο του χρόνου φαίνεται πως άρχισαν να παίζουν ένα ρόλο βαθύτατα συντηρητικό, δηλαδή πέρα από την παροχή χρηματικών μέσων για την επιβίωση της οικογένειας, διατηρούν τις αντιπαραγωγικές και απαρχαιωμένες λειτουργίες της οικογενειακής εκμετάλλευσης, χωρίς να αναλαμβάνουν τον εκσυγχρονισμό της». ² Τα μεταναστευτικά εμβάσματα δεν χρησιμοποιήθηκαν σε παραγωγικές επενδύσεις, δηλαδή δεν εισέρρευσαν στην βιομηχανία-βιοτεχνία, με εξαίρεση τη δημιουργία μικρού αριθμού ΕΠΕ από παλιννοστούντες και μετανάστες, δεν χρησίμευσαν για ουσιαστική αύξηση του γεωργικού κλήρου και τον εκσυγχρονισμό της οικογενειακής αγροτικής εκμετάλλευσης και γεωργίας- αλλά επενδύθηκαν στην αγορά ακινήτων, καθώς επίσης ενίσχυσαν την κατανάλωση διαρκών αγαθών, πράγμα που συνετέλεσε στη βελτίωση του επιπέδου ζωής των λαϊκών στρωμάτων, αλλά και που είχε ταυτόχρονα αρνητικές επιπτώσεις. Γιατί τα αγαθά αυτά σε μεγάλο ποσοστό εισάγονται από το εξωτερικό, οπότε με την αγορά αυτών το μεταναστευτικό συνάλλαγμα που εισήλθε στην χώρα εξήλθε με την μορφή πληρωμών εισαγωγών. Επιπλέον, η αυξημένη λόγω εμβασμάτων καταναλωτική ικανότητα του πληθυσμού που δεν μετανάστευσε εμπέδωσε μια νοοτροπία, κατά την οποία είναι επιθυμητό και θεμιτό να καταναλώνει κανείς χωρίς να παράγει. Πρόκειται για νοοτροπία την οποία η χώρα μας πλήρωσε και πληρώνει πολύ ακριβά και η οποία διαμόρφωσε μια κοινωνία λιτοδίαιτων και εργατικών αγροτών σε κοινωνία μικροαστών καταναλωτών, εθισμένων σε πρότυπα καταναλωτικά, που δεν ανταποκρίνονται ούτε στις ατομικές αλλά ούτε και στις συλλογικές παραγωγικές δυνατότητες. Η επίδραση της εισόδου στη χώρα των

¹ Μουσσούρου Λ., 1991, ό.π., σελ. 107-108

² Μουσσούρου Λ., 1991, ό.π., σελ. 109

αποταμιεύσεων των μεταναστών έδωσε σε κάποια στρώματα του πληθυσμού την ψευδαίσθηση που ίσως απέκρυψε τη θλιβερή διαπίστωση ότι, καθώς δεν συνέβαλε στην ανάπτυξη του τόπου, γιατί δεν επενδύθηκε σ' αυτήν, ο κόπος των μεταναστών δεν οδήγησε σε μια διαρκή και ουσιαστική ανακατανομή, του εισοδήματος, σε μια πραγματική κοινωνική διαφοροποίηση. Οδήγησε μόνον στην επίφαση μιας τέτοιας διαφοροποίησης.¹

Πούλαγαν οι άνθρωποι όσο όσο τη γη και τα σπίτια τους κι έφευγαν για την Αμερική, τον Καναδά και την Αυστραλία. Στο σταθμό του τρένου, που θα τους κατέβαζε στο λιμάνι του Πειραιά, καθισμένοι στις βαλίτσες, στα μπογαλάκια, κατάχαμα, περίμεναν από τα ξημερώματα, με τις ώρες, άντρες, γυναίκες, παιδιά. Το χωριό άδειαζε.

Καμιά φορά, σε μιαν άκρη, κάποιος ξεδίπλωνε ένα χάρτη που του' χαν δώσει στο πρακτορείο της μετανάστευσης. Πήγαιναν οι άλλοι και τον τριγύριζαν, έσκυβαν από πάνω του για να δουν τους μακρινούς παραδείσους που περίμεναν όλο εκείνο το φτωχό και συφοριασμένο λεφούσι.

Οι άνθρωποι των πρακτορείων έρχονταν συχνά στο χωριό και κόλλαγαν στους τοίχους των καφενείων μια μεγάλη χρωματιστή αφίσα, χωρισμένη στα δύο. Από τη μια μεριά ένας χωριάτης κουρελιασμένος δούλευε σαν το σκυλί, έσκαβε ένα χωράφι γιομάτο πέτρα, κι από το κούτελό του έτρεχε ποτάμι ο ιδρώτας. Από την άλλη, καλοντυμένος σαν άρχοντας και ξεκούραστος, ένας άντρας έσπερνε, μα ίσα που προλάβαινε να ρίξει το σπόρο στη γη κι αμέσως πίσω του φύτρωνε, έβγαιναν φύλλα και άνθη. Από κάτω μεγάλα κεφαλαία και κατακόκκινα γράμματα: Η ΓΗ ΠΟΥ ΕΧΕΤΕ ΚΑΙ Η ΓΗ ΠΟΥ ΣΑΣ ΠΕΡΙΜΕΝΕΙ.

Ύστερα το τρένο ερχόταν.

(Άρης Φακίνος Μετανάστευση Ε' 2^ο 1984:81)

*Την ξενιτιά, την αρφανιά, την πίκρα, την αγάπη,
τα τέσσερα τα ζύγιασαν, βαρύτερα είν' τα ξένα[...]*

*Ούλοι τον ήλιο τον τηράν που πάει να βασιλέψει,
Κι η κόρη που έχει τον καημό τα πέλαγα αγναντεύει...*

¹ Μουσούρου Λ., 1991, ό.π., σελ. 110

«ποιες θάλασσες και ποια νησιά χαίρονται τον καλό μου;»

(Δημοτικά τραγούδια για την ξενιτιά Ε'2^ο 1984:87)

[...] Κάναμε μπάρμπα το Δημήτρη τον Ντεμίρη, πριν την ώρα του, κι ας μας έλεγε στην αρχή «μα γιατί δε με φωνάζετε σκέτα Τζίμη ή Δημήτρη;...»[...] Ήταν κι ο παλιότερος στην Αμερική. Εμείς οι άλλοι φρεσκοφερμένοι. Μυρίζαμε θυμάρι ακόμα, ξενάκια! [...]

«Νίτσα, παιδί μου, νιώθω περηφάνια γιατί, όταν το κάλεσε η στιγμή, έκανα το χρέος μου απέναντι στους συναδέλφους μου και βοήθησα να γίνει ευκολότερη και καλύτερη η ζωή μας, κι αυτό είναι σα να' βαλα κι εγώ ένα λιθαράκι στο χτίσιμο της κοινωνίας!... Αν χάναμε τότε εκείνη την απεργία, ποιος ξέρει πόσα χρόνια θα περνούσαν όσο να ξαναβρούμε κουράγιο να ξαναπολεμήσουμε για τα δίκια μας!... Και γίναμε και παράδειγμα: Αμέσως σηκώθηκαν κι απαιτούσαν πχτάωρο και στ' άλλα μέρη της Αμερικής οι γρεκοί μαγεροσερβιτόροι: Στο Λος Άντζελες, στο Σικάγο, στη Νέα Υόρκη!...

(Γαπάζογλου-Μάργαρα Θ., Ένα δάκρυ για τον Μπάρμπα-Τζίμη, Ε' 2^ο 1984:91)

Ιδιαίτερη σημασία και ξεχωριστό περιεχόμενο έχουν τα τραγούδια της ξενιτιάς, τα οποία άλλωστε θα έπρεπε να συσχετιστούν μ' έναν ευρύτερο κύκλο της λόγιας έμπνευσης.¹ Η φτωχή γη, που διώχνει τον Έλληνα μακριά από την πατρίδα του, είναι θέμα συνηθισμένο στην ελληνική ποίηση και μας βοηθά να δούμε πόσο μεγάλος είναι ο σύνδεσμος των Ελλήνων με το τόπο τους. Το σταθερό μοτίβο της ξενιτιάς είναι ο πόθος της επιστροφής. Η ξένη γη δεν αγαπάει και δεν αγαπιέται. Η γυναίκα του ξένου τόπου δεν πονά τον ξενιτεμένο. Ο σύνδεσμος του τόπου και της οικογένειας στην ψυχή του ξενιτεμένου καθιστούν το χωρισμό αυτόν οδυνηρότερο. Ύμνος στον τόπο, στην στενή πατρίδα και στο σπίτι είναι τα τραγούδια της ξενιτιάς.²

¹ Δημαράς Κ.Θ., 1987, ό.π., σελ. 14

² Δημαράς Κ.Θ., 1987, ό.π., σελ. 14

*Θα'ρθουν, ω Θεέ μου, οι πελαργοί
Της μάνας μου τους κράζει η γη.*

*Οι στρατοκόποι, το δισάκι...
Κάθε ραχούλα και μια Ιθάκη.
[...]*

(Κουτσουχέρας Γ., Απόδημοι, Ε'2^ο 1984:108)

Το ταξίδι σηματοδοτεί πάντα ένα πριν και ένα μετά. Το πέρασμα των συνόρων είναι καθοριστικό και στο επίπεδο της υλικής ζωής αλλά και στο συμβολικό επίπεδο.

*Αχ, πότε θα χαράξει η αυγή
ν' αράξω πια σιμά σου,
να' μαι μαζί σου στην πληγή
μαζί και στη χαρά σου.*

(Α. Πάλλη, Της Ελλάδας, Ε'2^ο 1984:108)

Ο φυσικός εκπατρισμός δεν επέφερε κατά κανένα τρόπο απώλεια της εθνικής συνείδησης, στο ιδεολογικό επίπεδο. Στη βάση αυτή λειτούργησε μια διαρκής και πάντοτε εναργής επαναδραστηριοποίηση της μεταναστευτικής ροής. Η συνεχής αναφορά στην οικογένεια, που παραμένει πάντοτε στο χωριό, στον τόπο προέλευσης, στην ελληνική πατρίδα, δεν αποτελούσε για την εμπορική σταδιοδρομία του μετανάστη «δυσλειτουργικό» ιδεολογικό φορτίο. Αποτελούσε μια πηγή υλικού και ψυχικού πλουτισμού: σε περίπτωση ατυχίας ήταν σημείο επανάκαμψης και σε περίπτωση επέκτασης αστείρευτη πηγή νέων υπαλλήλων ή πιστών συνεταίρων. Για τις γυναίκες και τα παιδιά, που δεν μπορούσαν να ακολουθήσουν τους εμπόρους και τους περιοδεύοντες ναυτικούς, το πατρικό σπίτι ήταν το ασφαλέστερο καταφύγιο. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι στον τόπο προέλευσης η οικογένεια σπάνια είχε χάσει τα περιουσιακά της στοιχεία- το σπίτι

και τη γη - και έτσι εξασφάλιζε στον ξενιτεμένο και ριψοκίνδυνο μια τελική και αναντικατάστατη φωλιά. Η οικογένεια, η επαρχία και η ιδιαίτερη πατρίδα παραμένουν βασικά σημεία αναφοράς των ξενιτεμένων και θα δρέψουν αρκετούς καρπούς, που θα περισυλλεχθούν σε ξένα μέρη.¹

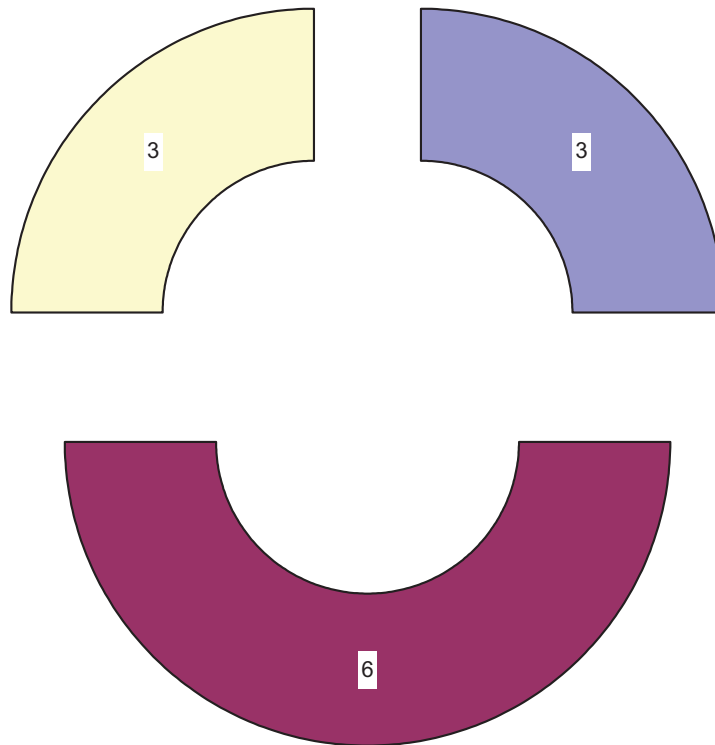
Στον Πίνακα Η2 στις πέντε συνολικά αναφορές προηγείται η υποκατηγορία «τα τραγούδια της ξενιτιάς» (3 αναφορές) και ακολουθεί η υποκατηγορία «η μετανάστευση στη Νεότερη Ελλάδα» (δύο αναφορές).

Κοινή προσδοκία όλων των μεταναστών, που την εκφράζουν είτε με τα τραγούδια και τα ποιήματα είτε με το πεζογράφημα, είναι η πραγματοποίηση του ονείρου τους για μια καλύτερη ζωή στη ξενιτιά και η επιστροφή στην πατρίδα, «η επιστροφή στην *Ιθάκη*». Η αγάπη γι' αυτήν και για τους οικείους, που άφησαν πίσω, παραμένει αμετάβλητη και ζωντανή στη συνείδησή τους και στην καθημερινότητά τους, αποδίδοντας σ' αυτήν μια εξειδανικευμένη εικόνα με μοναδικά χαρακτηριστικά.

¹ Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1992, σελ. 145-146.

H3 .Ελληνική ναυτιλία-θάλασσα

Η3. Ναυτιλία: Θετική οικονομική συνιστώσα

- Η αγάπη των Ελλήνων για τη θάλασσα
- Τραγούδια και ποιήματα για τη θάλασσα
- Οι δυσκολίες του ναυτικού επαγγέλματος

Η τοπογραφία του χώρου, όπου αναπτύχθηκε ο αρχαίος πολιτισμός, ενός χώρου που περιλαμβάνει δυσπρόσιτους ορεινούς όγκους, λίγα τμήματα καλλιεργήσιμης γης, ατελείωτες πολύμορφες ακτές και έναν τεράστιο αριθμό νησιών, ερμηνεύει, ως ένα βαθμό, γιατί οι Έλληνες, αποδιωγμένοι από μίαν άγωνα και δυσκολοδιάβατη ξηρά και ευρισκόμενοι διαρκώς μπροστά στην πρόκληση των θαλασσίων οδών, επιδόθηκαν από την αυγή κιόλας της ιστορίας τους στα ταξίδια, στην εξερεύνηση νέων τόπων και στην αποδημία. Έτσι καθόλου τυχαία, και η αυγή της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας σφραγίζεται από το υπερπόντιο για την εποχή εκείνη ταξίδι της Ιλιάδας και τη μορφή του πολυταξιδεμένου ήρωα της Οδύσσειας. Η επαφή, όμως, των μετακινούμενων ελληνικών πληθυσμών με άλλους λαούς, με άλλες νοοτροπίες και με άλλους πολιτισμούς υπήρξε για τη μητροπολιτική Ελλάδα, όπως συμβαίνει άλλωστε πάντα, πηγή πλούτου όχι μόνον οικονομικού αλλά και πολιτισμικού.¹

Η εμπορική ναυτιλία ήδη από τον 18^ο αιώνα αποτέλεσε τον κατεξοχήν προνομιούχο κλάδο συγκέντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων, καθώς ήταν και ο μόνος τομέας που κατόρθωσε αμέσως μετά την απελευθέρωση να ανακτήσει την παλιά του δύναμη στο πλαίσιο μιας λιμνάζουσας και σε μεγάλο βαθμό κατεστραμμένης οικονομίας. Η εφοπλιστική δράση των Ελλήνων πλοιοκτητών και καπεταναίων υπήρξε, χωρίς αμφιβολία, ο χώρος όπου τουλάχιστον μέχρι το 1860 δημιουργήθηκαν οι σημαντικότερες προσωπικές περιουσίες και συσσωρεύτηκε το μεγαλύτερο κεφάλαιο. Η ναυτιλία υπήρξε ανέκαθεν ένας από τους τομείς εκείνους που κατεξοχήν προσδιόρισαν την οικονομική συγκρότηση του ελληνικού χώρου από κάθε άποψη.²

Η ελληνική ναυτιλία ήταν ένας τομέας, που πήρε κολοσσιαίες διαστάσεις στη μεταπολεμική περίοδο.³ Η επίδραση της μεταπολεμικής ελληνικής ναυτιλίας στην οικονομία ήταν παρόμοια με την επίδραση της ελληνικής μετανάστευσης στη Δύση. Γιατί, όπως οι μετανάστες στη Δυτική Ευρώπη (κυρίως τη Γερμανία), οι Έλληνες ναυτικοί βοήθησαν την οικονομία μειώνοντας την ανεργία και παρέχοντας πολύτιμο ξένο συνάλλαγμα με τα εμβάσματά τους στην πατρίδα. Από την άλλη μεριά, επειδή το ναυτιλιακό κεφάλαιο βρίσκεται έξω από τον έλεγχο του ελληνικού κράτους, γίνεται ολοένα και περισσότερο δρόμος διαφυγής του

¹ Πολίτου - Μαρμαρινού Ε., «Η ταυτότητα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», στο *Ταυτότητα και Ετερότητα στη λογοτεχνία, 18^{ος} -20^{ος} αι.*, εκδ. Δόμος 2000, σελ. 45-46.

² Τσουκαλάς Κ., *Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος, Η συγκρότηση του Δημόσιου Χώρου στην Ελλάδα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1993, σελ. 221-222

³ Μουζέλης Ν., 1978, ό.π., σελ. 275

ελληνικού εμπορικού κεφαλαίου. Μ' αυτό τον τρόπο, αν η μετανάστευση απογυμνώνει την Ελλάδα από το πολύτιμο ανθρώπινο δυναμικό της, η ναυτιλία παίζει ανάλογο ρόλο, όσο αφορά τους οικονομικούς πόρους της χώρας.¹ Η Ελλάδα καθόλη τη μεταπολεμική περίοδο παραμένει μια από τις μεγαλύτερες ναυτικές δυνάμεις του κόσμου.² Κατά τον Γ. Μηλιό, ο εμπορικός στόλος υπό ελληνική σημαία θα πρέπει να θεωρηθεί ως τμήμα του συνολικού ελληνικού κεφαλαίου. Τόσο οι φορείς των λειτουργιών του κεφαλαίου(εφοπλιστές, αξιωματικοί), όσο και οι φορείς της εργασίας (ναυτεργάτες) «στρατολογούνται» στο εσωτερικό του ελληνικού καπιταλιστικού σχηματισμού, «πηγάζουν» μέσα από τις κοινωνικές και τις ιδεολογικές σχέσεις που συνθέτουν αυτό τον κοινωνικό σχηματισμό και εξακολουθούν πάντα να λειτουργούν σε σχέση με το συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό (π.χ. ναυτικά εμβάσματα ή επενδύσεις κερδών από τη ναυτιλία). Η ελληνική κοινωνία παράγει και αναπαράγει σε διαρκώς διευρυνόμενη κλίμακα τις σχέσεις αλλά και τους φορείς του ναυτικού κεφαλαίου και της ναυτικής εργασίας.³ Κατά τη διάρκεια των δεκαετιών 1960 και 1970 δίνονται κίνητρα για τον επαναπατρισμό του ελληνόκτητου στόλου με ελληνική σημαία, γεγονός που μπορεί να εξηγηθεί σε αναφορά με παράγοντες όπως:

- Την οργάνωση από το 1954 και μετά της ναυτικής εκπαίδευσης στην Ελλάδα σε συστηματική βάση, γεγονός που έκανε για πρώτη φορά μετά τον Πόλεμο δυνατή την κάλυψη αναγκών του ελληνικού εφοπλιστικού κεφαλαίου σε ειδικευμένο εργατικό δυναμικό.
- Την οικονομική σταθεροποίηση του ελληνικού καπιταλισμού από τις αρχές της δεκαετίας του 1960.
- Την αναβάθμιση της χώρας στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας από τα τέλη της δεκαετίας του '60 και την προοπτική της ένταξης στην ΕΟΚ, γεγονός που αύξησε σημαντικά το διεθνές κύρος της ελληνικής σημαίας
- Τη θέσπιση ενός ιδιαίτερα ευνοϊκού για το εφοπλιστικό κεφάλαιο νομοθετικού πλαισίου και τη συνεχή «βελτίωσή του και τροποποίησή του που αφορούν στο εργασιακό καθεστώς και στις φοροαπαλλαγές για το κεφάλαιο»

Η κρίση της ελληνικής ναυτιλίας από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 συνδέεται με την παγκόσμια καπιταλιστική κρίση και την κρίση μεταφορών που τη

¹ Μουζέλης Ν.,1978, ό.π., σελ. 275

² Μηλιός Γ.Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός, εκδ. Εξάντας,Αθήνα 1988, σελ. 389.

³ Μηλιός Γ.,1988, ό.π.,σελ. 240

συνοδεύει, παρόλα αυτά το ελληνικό εφοπλιστικό κεφάλαιο αποτελεί μέχρι και σήμερα τη δυναμικότερη καπιταλιστική μερίδα της Ελλάδας.¹

Από τα υψώματα της Ελλάδας, από το μεγάλο Όλυμπο καθώς και από τους λόφους της Αττικής, από παντού, αντικρίζει κανείς τη θάλασσα. Εισχωρεί βαθιά σχηματίζοντας κόλπους ορμίσκους, λιμάνια. [...] Στη χώρα μας η θάλασσα έχει ένα δυνατό γαλάζιο χρώμα. [...] οι πρόγονοί μας αγαπούσαν να μεταφέρουν την πραγματικότητα μέσα στα παραμύθια τους, να μυθοποιούν τη ζωή.

[...]« Οι αρχαίοι Έλληνες δεν της είχαν εμπιστοσύνη(ενν. της θάλασσας). Ο καλός ναυτικός, έλεγαν ξέρει τον άνεμο που θα φυσήξει μεθαύριο». [...] « Υπήρξαν ωστόσο κάποτε και δυσάρεστες εκπλήξεις όπως εκείνη που αντιμετώπισε ο Κωλαίος στα 600 π.Χ.[...] που πρώτος από τους Έλληνες τις πέρασε ο Κωλαίος, και μάλιστα χωρίς να το θέλει. [...] Γι' αυτό ο Έλληνας, όταν δεν ζούσε στα ορεινά γινόταν με προθυμία ναυτικός, αμφίβιος, όπως λέει ο γεωγράφος Στράβων. Ακόμη πιο χαριτωμένα γράφει ο Πλάτων: «Είμαστε καθισμένοι στις όχθες της Μεσογείου, καθώς οι βάτραχοι γύρω σ' ένα τέλμα»

Αλλά οι Έλληνες προχώρησαν πιο πέρα: κατοίκησαν κιόλας τούτη τη θάλασσα. Η ποιητική φαντασία τους αρνιόταν να δεχτεί μίαν ακατοίκητη θάλασσα, όπως αρνιόταν κι εκείνες τις μοχθηρές θεότητες, που τις έτρεμε όλη η Ανατολή.] Άλλωστε όλοι οι ελληνικοί θεοί ήταν χαριτωμένα σύμβολα.[...] Είναι αλήθεια πως υπήρχαν και οι Σειρήνες, γυναίκες ψάρια (ή πουλιά) που μάγευαν τους ναύτες με το τραγούδι τους και τους τραβούσαν πάνω στα ολέθρια βράχια.

[...] Γιατί οι πρόγονοί μας αγαπούσαν να μεταφέρουν την πραγματικότητα μέσα στα παραμύθια τους, να μυθοποιούν τη ζωή.

(Η Ελληνική Μεσόγειος, Ε'4° 1984:96)

¹ Μηλιός Γ.,1988, ό.π. σελ. 392-293

Από μικρός αγαπούσα τη θάλασσα. Τα πρώτα βήματά μου, να πεις, στο νερό τα έκαμα.[...] Και νυχτοήμερα η ψυχή μου κατάντησε άλλο πόθο να μην έχει παρά το ταξίδι.[...]

Η πραγματοποίηση

Δεν κρατήθηκα περισσότερο. Έλειπε ο πατέρας με τη σκούνα στο ταξίδι. Μίσησε κι ο καπετάν Καλλιγέρης, ο θείος μου, για τη Μαύρη θάλασσα. Του έπεσα στο λαιμό. Τον παρακάλεσε κι η μάνα μου, από φόβο να μην αρρωστήσω, με πήρε μαζί του[...] Μου έφτανε πως ανέβαινα ψηλά στην σταύρωση κι έβλεπα κάτω τη θάλασσα να σχίζεται και να πισωδρομεί υποτακτική μου. Τον άλλο κόσμο, τους στεριανούς, με θλίψη τους έβλεπα.

-Ψε ...έλεγα με περιφρόνηση. Ζουν τάχα κι εκείνοι!...

(Α. Καρκαβίτσας, *Η θάλασσα*, Δ' 2^ο 1984:7)

Στα γαλανά μπουγάζια

Βάρκες ψαρεύουνε

Βάρκες χορεύουνε.

Θαλασσινό τραγούδι

Στο κύμα χύνεται

Και σιγοσβήνεται

(Αρ. Προβελέγγιος, *Στα γαλανά μπουγάζια*, Δ' 4^ο, 1984: 53)

Ένας ναύτης ψηλά

στα κάτασπρα ντυμένος

τρέχει μες στο φεγγάρι

κι η κοπέλα απ' της γης

με τα κόκκινα μάτια

λέει ένα τραγούδι

που δε φτάνει ως το ναύτη

[...]

(Μ. Σαχτούρη, Ο βυθός, Στ' 2^ο 1985 :125)

[...]Να φύγει από το νησί, να ταξιδέψει στις μεγάλες θάλασσες, παντού εκεί που οι ναύτες της Ελλάδας γυρίζουν τη σημαία της τη θαλασσιά.

Έπιανε τους χάρτες και γύρευε τους τόπους που γύρισαν οι Αργοναύτες και ο Οδυσσεάς στα μεγάλα τους τα ταξίδια. Αν είχε ένα καράβι, ένα δικό του καράβι...

[...]Να πάρεις βόλτα κατόπι το νησί του Αιόλου, να του γυρέψεις τους αγέρηδες κλειστούς μέσα σ' ένα μαγικό ασκί. [...] Από κει να περάσεις μακριά μακριά από τους άγριους Λαιστρυγόνες, για να φτάσεις στο νησί της μάγισσας Κίρκης. [...] Να κάνεις από κει πανιά κατά τις Σειρήνες.

Ύστερα να περιμένεις να φυσήξει πρίμος, να χυθείς μ' όλα τα' άρμενά σου ανάμεσα από τις συμπληγάδες, να περάσεις σαν τη σαΐτα το καράβι σου, να ιδείς τη Σκύλα και τη Χάρυβδη να ταραάζουν τη θάλασσα πίσω απ' τ' απονέρια του τιμονιού σου. Και σαν περάσει και τούτο το κακό, να πας στο νησί της χαριτωμένης νύμφης Καλυψώς, εκεί που είναι η μέση της θάλασσας. Να σηκώσει ξαφνικά τα θεϊκά μάτια της θάλασσας. Να σηκώσει ξαφνικά τα θεϊκά μάτια της απάνω σου και να ξαφνιαστεί.

-Μπα; Κι άλλος από την Ελλάδα!

[...]Αχ ναι, κάποτε θα το'σκαγε απ' το νησί. Μούτσος θα πήγαινε σ' ένα καράβι, να συνηθίσει τα μεγάλα ταξίδια, να παλέψει με τα μεγάλα κύματα του ωκεανού στήθος με στήθος. Σιγά σιγά θα ανέβαινε θα γινόταν καπετάνιος. Με μια σκούνα σαν κι αυτή που άραξε πέρσι στο νησί, ερχόταν απ' τη Νορβηγία. Ή ένα μεγάλο βαπόρι, ένα υπερωκεάνειο, γιατί όχι;

«Αργώ» θα το 'λεγε πάντα. Ό,τι και να'ταν αυτό. Μα σκούνα ήταν, μα καρabόσκαρα, μα υπερωκεάνειο με τρεις προπέλες. «ΑΡΓΩ»

(Στρ. Μυριβήλης, Ο καημός του Αντρέα, Ε 1^ο 1984: 10)

Ω υπερωκεάνειον τραγουδάς και πλέχεις

Άσπρο στο σώμα σου και κίτρινο στις τσιμινιέρες

[...]

Χαίρε που αφέθηκες να γοητευθείς απ' τις σειρήνες

Χαίρε που δε φοβήθηκες ποτέ τις συμπληγάδες

(Α. Εμπειρικός, Υπερωκεάνειον, Ε'1^ο 1984 :17)

Μη με μαλώνεις μάνα μου, και μη με παραπαίρνεις,

Ταχιά σ' αφήνω την υγεία και πάω με τα καράβια.

Θα κάνεις χρόνους να με ιδεις, καιρό να λάβεις γράμμα[...]

(Δημοτικό, Πάω με τα καράβια, ΣΤ'2^ο 1985:108)

Η νύχτα είχε πέσει για καλά και τούτη – η φαρμακωμένη η Ασημιώ – δεν έλεγε να κάνει βήμα απ' το μουράγιο. Στεκόταν σύρριζα στον τοίχο του ψηλού χτιρίου, που' ήταν ορθωμένο πάνω του, πλάι στη θάλασσα, κι είχε γίνει ένα τόσο δα μαύρο πράμα, μια μικρή σκοτεινή βούλα, καθώς ήταν μπουμπουλωμένη στην άκρη του πλακόστρωτου.[...] Ύστερα από το χαμό του συχωρεμένου, αυτό το παιδί ήταν το μόνο της στήριγμα, η πνοή της η ίδια.

(Το μεγάλο μαντάτο, Χ. Λεβάντας, Δ' 4^ο 1984: 39)

Και πάνω κατά το φρύδι της Χώρας, που'ναι ανοιχτός ο τόπος, σωστό μπουγάζι, σφύριζαν τα σύρματα ψηλά τηλεγραφοξύλα, σαν να' είχαν ξαπολυθεί χίλιοι δαίμονοι.

Άκουσε το σαματά και σάλεψε στο κρεβάτι της η μικρή Κατερινιώ. Η σκέψη της πήγε στο Στρατή, τον αδερφό της. Ένα παιδί αμούστακο ακόμα, που δεν πήγαινε πολύς καιρός που' χε παρατήσει τη σάκα και τα τετράδια του σκολειού. Είχε μπαρκάρει με μια πορτάδα του Μπειρικού. Ένα φορτηγό παπύρι, που'χε περάσει απ' τη χώρα, καθώς κατηφόριζε απ' τη Μαύρη Θάλασσα, φορτωμένο ρούσικο κάρβουνο, με ρότα για την Τζιμπεράλντα.[...] Πρώτη φορά ήταν που ξεπότηζε απ'το σπίτι τους, που έφευγε για μπάρκο με το ναυτικό σάκο κάτω απ' τη μασχάλη του, και στο πρόσωπό του ήταν περιχυμένη μια χλωμάδα.

Θυμόταν καλά πως είχε δει να τρέμει τ' αχείλι του, καθώς έσκυψε να τους φιλήσει, και πως στα μάτια του- μάτια παιδιάτικα, γαλανά, ξάστερα σαν τη γαληνεμένη θάλασσα- είχε απλωθεί ένα μαύρο σύγνεφο. Έχετε γεια ...είχε πει[...] Στο καλό, παιδί μου, του'χε αποκριθεί η μάνα του.

Και τα μάτια της ήταν κοκκινισμένα απ' το κλάμα

Ποταμοί τρέχανε τα δάκρυα στα μάγουλά της. Στο καλό και με την ευχή μου.[...]

Ούρλιαζε ετούτη τη χειμωνιάτικη νύχτα η τραμουντάνα. Βογγούσε η θάλασσα. Μα η Κατερινιώ τίποτα δεν άκουγε πια, καθώς αυτό οτ βαρύ πράμα που 'χε ανέβει στο στήθος της, την είχε κάμει να ξεσπάσει σε λυγμούς.

(Λεβάντας Χρ., Μια νύχτα με τραμουντάνα, Στ'2^ο 1985:113)

Μπουκάρουν στο λιμάνι μ' ολάνοιχτα πανιά

Τα σφουγγαράδικα μας απ' την Καραμανιά!

Γεμάτα 'ναι τα' αμπάρια πολύτιμη σοδειά.

Μα πλήθος γυναικούλες, γερόντοι και παιδιά,

Που μ' αγωνία το μόλο καταπλημμύρισαν,

ρωτούν «Ποιοι βουτηχτάδες δεν ξαναγύρισαν».

(Μιχαήλ Πετρίδης, Τα σφουγγαράδικα, Στ'2^ο 1985 : 125)

Τριάντα ώρες παλέψανε πιασμένοι στα σανίδια της κομματιασμένης βάρκας, κολλημένοι στήθος και σαγόνι με το ξύλο.

Ήτανε τυχεροί γιατί ο άνεμος γύρισε γλήγορα και τους έφερε δώθε απ' το Γκολφ Στρημ.

Όταν τους βρήκε στην τύχη ένα βαπόρι, τους τράβηξε απ' την καρένα της βάρκας, κολλημένους σαν τις πεταλίδες στις τρύπες του βράχου.[...]

(Κ. Σούκα(1943), Ναυαγοί, Στ'2^ο 1985 : 127)

Τους ναυτικούς τους γέρους συλλογίζομαι,

*Που πια να ταξιδέψουν δεν μπορούνε
Κι άραξαν στο νησί τους – και τις μέρες τους
Ανώφελοι και άνεργοι περνούνε.*

(Ουράνης Κ., Τους ναυτικούς τους γέρους συλλογίζομαι, Ε'4^ο 1984: 102)

Τα κείμενα δεν μιλούν μόνο για την αγάπη του Έλληνα προς τη θάλασσα και τη γοητεία που του ασκεί αυτή, αλλά επιπροσθέτως αναφέρονται στην κοπιαστική και βασανιστική ζωή τόσο των ίδιων των ναυτικών όσο και των οικογενειών τους, που έχουν αφήσει πίσω περιμένοντας με λαχτάρα να τις δουν. Η πολύμηνη απουσία των ναυτικών, η νοσταλγία, τα ναυάγια και ο θρήνος συνθέτουν μια εικόνα για τη ζωή και το επάγγελμα του ναυτικού και των οικογενειών τους, όχι και τόσο ειδυλλιακή. Αυτό διαπιστώνεται από τον πίνακα Η3 όπου σε συνολικά 12 αναφορές εμφανίζεται να υπερέχει ως προς τη συχνότητα των αναφορών η υποκατηγορία που σχετίζεται με τραγούδια και τα ποιήματα για τη θάλασσα (6 αναφορές), ακολουθεί η υποκατηγορία με τις δυσκολίες του ναυτικού επαγγέλματος με τρεις αναφορές, η αγάπη των Ελλήνων για τη θάλασσα με δύο αναφορές και τέλος η θάλασσα ως στοιχείο πολιτισμού στην αρχαία Ελλάδα με μία αναφορά.

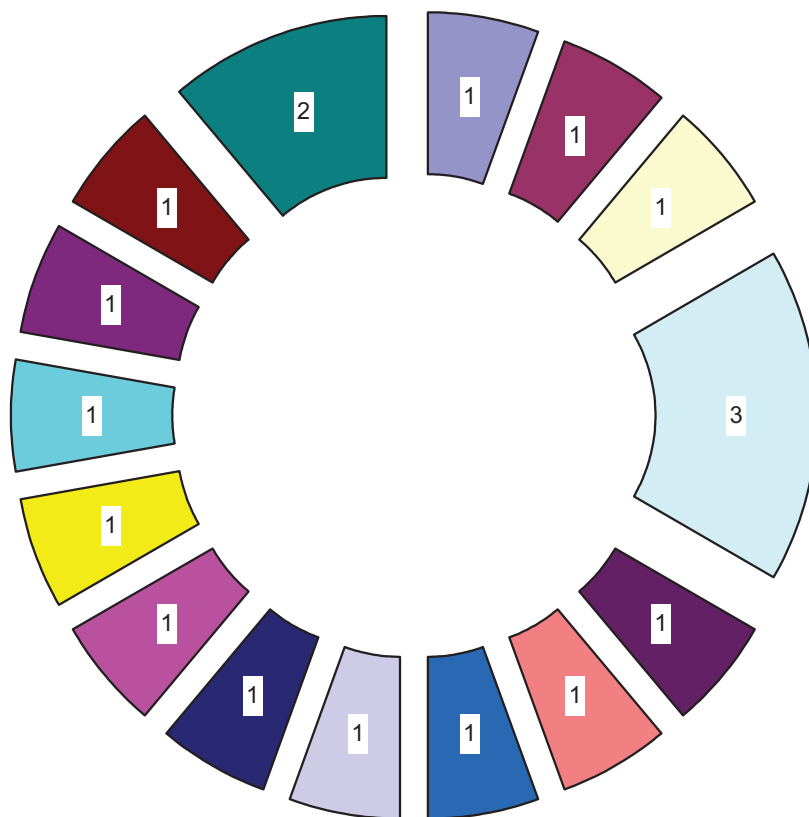
Επισκοπώντας συνολικά τις διάφορες όψεις της ελληνικής κοινωνικο-οικονομικής πραγματικότητας, όπως αυτές αναπαρίστανται από το λόγο των κειμένων των σχολικών εγχειριδίων, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε πως η Ελλάδα παρουσιάζεται ως κράτος φτωχό, μικροκαλλιεργητών και μεταναστών, υπανάπτυκτο, χωρίς τεχνολογική πρόοδο, δίχως τις βασικές υποδομές, που οφείλει να έχει ένα σύγχρονο ευρωπαϊκό κράτος σε βασικούς τομείς, και αυτό λόγω του χαρακτηρίζεται ως μια χώρα της παγκόσμιας καπιταλιστικής «περιφέρειας» με «στρεβλή, εξαρτημένη και περιορισμένη ανάπτυξη». Το ελληνικό κράτος εξακολουθεί να παραμένει εγκλωβισμένο σε ένα φαύλο κύκλο υπανάπτυξης, χωρίς να έχει καταφέρει να αποκτήσει ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης, τέτοιους που θα της επιτρέψουν να λειτουργεί με οικονομική και τεχνολογική ανεξαρτησία, ώστε να υλοποιήσει τις απαραίτητες εκείνες δομικές και κοινωνικές αλλαγές, που θα την κατατάξουν ως ισότιμο μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης αφενός και που θα κατέχει αφετέρου μια αξιοσέβαστη θέση ανάμεσα στις άλλες τουλάχιστον, δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες. Το σημαντικότερο κατά τη

γνώμη μας είναι η απουσία κριτικής εθνικής αυτογνωσίας. Διότι δεν αρκεί μόνο η παρουσίαση μιας κατάστασης, αλλά αναγκαία είναι η συνείδηση αυτής της κατάστασης, η οποία με τη σειρά της θα μας ωθήσει στη δράση, όπως άλλωστε διατυπώνει εύστοχα ο Gadamer: «περισσότερο από οτιδήποτε άλλο, το κατανοείν συνιστά γίνεσθαι και παράγει ιστορία.¹

¹ Τσουκαλάς Κ., *Η επινόηση της ετερότητας*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2010, σελ. 19

**Θ. Χωροταξικές, οικονομικές και πολιτισμικές
διαφοροποιήσεις στο νεοελληνικό παρόν**

Θ. Χωροταξικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις στο νεοελληνικό παρόν

- Υπανάπτυκτο νεοελληνικό παρόν
- Υπανάπτυκτη βιομηχανική παρουσία
- Ανεπαρκής κρατική μέριμνα και πολιτισμική κληρονομιά
- Άσχημο χωροταξικό αστικό παρόν
- Φτωχό αγροτικό νεοελληνικό παρόν
- Φτωχό αγροτικό νεοελληνικό παρελθόν
- Ελλειμματικό παρόν και ένδοξο παρελθόν
- Αρχαία ελληνική πολιτιστική ακτινοβολία και νεοελληνική πολιτισμική απουσία
- Ελλειμματικό τεχνολογικό νεοελληνικό παρόν.
- Το δημιουργικό παρόν μέσα από το ένδοξο παρελθόν
- Ο καθυστερημένος εκσυγχρονισμός στο νεοελληνικό παρόν
- Εθνική υπερηφάνεια λόγω της διοργάνωσης των Ο.Αγώνων.(2004)
- Εθνική υπερηφάνεια και λογοτεχνική παραγωγή στο νεοελληνικό παρόν.
- Η παρουσία του αρχαιοελληνικού αθλητισμού και η απουσία του σύγχρονου αθλητικού πολιτισμού.
- Ελλειμματικό παρόν στη νησιωτική Ελλάδα

Το παρόν, συλλογικό «υπάρχον», θα γίνει αντικείμενο αφήγησης ως προκύπτουν από το «συνολικό» και διαχρονικά οριοθετημένο παρελθόν του. Η σημερινή αναγκαία ολότητα θα νοηθεί ως συνέχεια και εξέλιξη μιας ολότητας, που πρέπει να αναπαρασταθεί ως ανέκαθεν περιχαρακωμένη και πεπερασμένη. Η εξοικείωση προς ένα «κλειστό» παρόν περνάει μέσα από την εξοικείωση προς ένα εξ ορισμού ανοίκειο παρελθόν, που πρέπει να τιθαστευθεί και να μορφοποιηθεί.¹

Για τον Κ. Αξελό η Ελλάδα είναι «ένα περίεργο σύνολο αντιφατικών ιδιαιτεροτήτων, αλλά συνθέτει επίσης ένα σύνολο ανήκουστων δυνατοτήτων. Η απουσία του νεωτερικού χαρακτήρα της, η απουσία του κράτους, το οποίο ουδέποτε έγινε μορφή με περιεχόμενο που να διαμορφώνει τα άτομα που περιέχει, η απουσία σκέψης που συνιστά απουσία διαμόρφωσης και μορφής, καθώς οι σύγχρονοι Έλληνες μοιάζουν ανίκανοι να κατευθύνουν το δικό τους πεπερασμένο προς το άπειρο συνιστούν την υφιστάμενη νεοελληνική πραγματικότητα. Παρόλα αυτά όλες ετούτες οι αρνητικές συνθήκες δεν αρκούν για να εκμηδενίσουν την Ελλάδα. Η Ελλάδα εμφανίζει και θετικές πλευρές. Δεν είναι απλώς και μόνον ο τόπος, όπου στους αρχαίους καιρούς ο κόσμος αποκαλύφθηκε στους Έλληνες, δεν είναι μόνο ο τόπος, στον οποίο βρίσκονται μνημεία, ούτε μόνον η κληρονόμος της Αγίας Αυτοκρατορίας του Βυζαντίου και της εικονογραφίας της. Είναι επιπλέον – και κυρίως μια χώρα που αναζητεί τον εαυτό της με πολύ πάθος, δηλαδή που αναζητεί την επικαιροποίησή της. Είναι χώρα εξαίσιας ωραιότητας, μια ωραιότητας που υπερβαίνει κάθε αντίθεση ανάμεσα στο άσχημο και το ωραίο. Και μπορεί με λίγη προσπάθεια να θυμηθεί ίσως ότι το κάλλος δεν είναι κάποια «αισθητική» πραγματικότητα αλλά ένα από τα σημεία που εκδηλώνεται το απόλυτο. Είναι η χώρα που διδάσκει στους κατοίκους της να μην αποφεύγουν το θάνατο, όταν έρχεται, όμως πρέπει βεβαίως να τους μάθει επίσης ότι «ξέρω να σκοτώνομαι δεν σημαίνει και μπορώ να πεθάνω». Συνθέτει η Ελλάδα ένα σύνολο με ανήκουστες δυνατότητες, που δεν περιμένουν παρά μόνο την εκπλήρωσή τους. Είναι γη φιλόξενη, όπου κάθε ανθρώπινο ον μπορεί να βρει τον τόπο του, μια και οι θεοί δεν έχουν εγκαταλείψει τις εστίες. Η φύση της αποκαλύπτεται πλούσια στα πλάσματα του Κόσμου, κι είναι πολύ έκδηλος ο ρυθμός ανταπόκρισης ανάμεσα στο μικρόκοσμο και το μακρόκοσμο. Η

¹ Τσουκαλάς Κ., 1995, ό.π., σελ. 290

γη, τα βουνά της και οι άνεμοί της προσφέρονται με τρόπο μεγαλόπρεπο και ενδόμυχο σε όσους ξέρουν ν' ανοιχτούν στο κάλεσμά τους».¹

Στην Ελλάδα, όπως στις περισσότερες κοινωνίες που είχαν καθυστερημένη ανάπτυξη, υπάρχει ένας διαρκής και διάχυτος διχασμός μεταξύ δύο ανταγωνιστικών τύπων πολιτικής κουλτούρας. Ο πρώτος είναι ένας περισσότερο παραδοσιακά προσανατολισμένος τύπος, αυτόχθων, εσωστρεφής και εχθρικός προς τις ιδέες του Διαφωτισμού και τους θεσμούς της σύγχρονης Δύσης. Ο άλλος τύπος είναι ένας «εκσυγχρονιστικός», εξωστρεφής προσανατολισμός που προσπαθεί να «προφθάσει» τη Δύση, υιοθετώντας δυτικούς θεσμούς και αξίες.²

Η καθυστερημένη ανάπτυξη και η καθυστερημένη ελληνική αστικοποίηση, η οποία αποκαλείται από τον Β. Φίλια³ *νόθα*, οφείλεται στο γεγονός ότι ο χωρισμός μεταξύ προσώπων-φορέων της οικονομικής κυριαρχίας και των προσώπων φορέων της πολιτικής κυριαρχίας στην Ελλάδα δεν πραγματοποιείται, αν και είναι ο βασικός όρος της αστικοδημοκρατικής αντίληψης για το κράτος, στη φάση του ελεύθερου ανταγωνισμού. Αντίθετα υπάρχει σύμπτωση των οικονομικών και πολιτικών φορέων σε πολύ μεγάλο βαθμό. Η διοίκηση δεν αποπροσωποποιείται, το κράτος δεν εκφράζει έμμεσα την κυρίαρχη κοινωνικοοικονομική τάξη, αλλά άμεσα. Η αρχή του κράτους δικαίου, που προϋποθέτει την απόσταση μεταξύ των φορέων της εξουσίας και κάθε πολίτη ατομικά, δεν λειτουργεί. Το κράτος δεν ελέγχεται απλώς από τα κυρίαρχα συμφέροντα, βρίσκεται κυριολεκτικά στα χέρια τους. Για το λόγο αυτό ούτε και το δίκαιο αντικειμενικοποιείται στο βαθμό που απαιτείται, παρόλη την σχεδόν αυτούσια εισαγωγή της προηγμένης αστικής νομοθεσίας της Δυτικής Ευρώπης στη νέα επικράτεια.⁴

Ο Ν. Μουζέλης αναφέρει πως, όποτε υπήρξε μια σοβαρή αναπτυξιακή πρόκληση- όπως η ανάγκη εκσυγχρονισμού της γεωργίας στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ή η ανάγκη για έξυπνη και επιλεκτική εκβιομηχάνιση μέσω υποκατάστασης των εισαγωγών κατά την περίοδο του μεσοπολέμου ή η σημερινή ανάγκη να αρπάξει τις ευκαιρίες που προσφέρει η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση -, οι άκαμπτοι, υπερπολιτικοποιημένοι και ρουσφετολογικοί

¹ Αξελός Κ., 2010, *ό.π.*, σελ. 39-40

² Μουζέλης Ν., 1994, *ό.π.*, σελ. 17

³ Φίλιας Β., *Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα: Η νόθα αστικοποίηση 1800-1864*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1985, σελ. 95

⁴ Φίλιας Β., 1985, *ό.π.*, σελ. 95

προσανατολισμοί του κράτους, το έκαναν να ενεργεί με τρόπους που απλώς παγίωσαν την ημι-περιφερειακή θέση της Ελλάδας μέσα στην παγκόσμια οικονομία και μέσα στην Ευρωπαϊκή κοινότητα.¹ Η διατήρηση των αυταρχικών /δεσποτικών χαρακτηριστικών του κράτους, ο έλεγχός του από πελατειακού και λαϊκίστικου τύπου κόμματα και το τερατώδες μέγεθός του το κάνουν να μοιάζει με ένα άμορφο τέρας, απρόθυμο και ανίκανο να αντιδράσει έξυπνα και ευέλικτα σε ένα ραγδαία μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον² αλλά και ανίκανο να χαράξει μια αγροτική πολιτική, που θα καθιστούσε την Ελλάδα αυτάρκη σε αγαθά του πρωτογενή τομέα, ώστε ο ελληνικός λαός να μην πεινά. Η ανεπαρκής αγροτική, οικονομική και αναπτυξιακή πολιτική οδήγησε τη χώρα στην εισαγωγή διατροφικών και μη αγαθών, διώχνοντας πολύτιμο συνάλλαγμα στο εξωτερικό και στερώντας θέσεις εργασίας από τον ελληνικό λαό, μη συμβάλλοντας εν γένει στην ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας.

Ο λαός μας το ψωμί το λαχτάρισε πάντα, σε καλές και σε κακές εποχές. Είτε γιατί η χώρα μας δεν το έβγαζε άφθονο, είτε γιατί οι οικονομικές της συνθήκες δεν του δώσανε πάντα την ευχέρεια να το φάει πλουσιοπάροχα, τούτος ο λαός, στο πιο πολύ του μέρος «δεν εχόρτασε ψωμί», κι αυτό ίσα ίσα είναι που τον έκανε να ξέρει την αξία του.

(Λουκάτου Δ., «Τον άρτον ημών τον επιούσιον...», Ε', 2^ο 1984:75)

Ο Ernst D. υποστηρίζει την άποψη πως η εκβιομηχάνιση αποτελεί για κάθε κοινωνικό σύστημα το επικρατέστερο καθοριστικό μέγεθος της πραγματοποιήσιμης κάθε φορά κοινωνικής ανάπτυξης. Ωστόσο η εκβιομηχάνιση δεν ταυτίζεται οπωσδήποτε με ανάπτυξη, καθόσον αυτή αποτελεί μια απαραίτητη, όχι όμως και επαρκή προϋπόθεση της ανάπτυξης. Η εκβιομηχάνιση κατά την άποψη του Ν. Πατινιώτη θα πρέπει να θεωρείται ως μέσο για την ανάπτυξη, ένα μέσο για την επίτευξη όλων εκείνων των αλλαγών στην κοινωνικοοικονομική δομή της χώρας, που επιτρέπουν την κάλυψη των βασικών αναγκών του πληθυσμού της. Μ' αυτή την έννοια, εκβιομηχάνιση σημαίνει μείωση

¹ Μουζέλης Ν.1994, ό.π., σελ. 26

² Μουζέλης Ν.1994, ό.π., σελ.26

της εμπορικής, χρηματοοικονομικής και τεχνολογικής εξάρτησης. Ως πολύ σημαντική διαδικασία ανάπτυξης, η εκβιομηχάνιση χαρακτηρίζεται όχι μόνο από ποσοτικά αλλά κυρίως από ποιοτικά γνωρίσματα. «Η έννοια της εκβιομηχάνισης» είναι μια γενική έκφραση για όλες εκείνες τις αλλαγές στα οικονομικά μέτρα και τους θεσμούς που συνδέονται με την επέκταση των τομέων οικονομικής δραστηριότητας σε μια οικονομία, όπου η «σύγχρονη προοδεύουσα τεχνική», χρησιμοποιώντας ελεγχόμενες και κατευθυνόμενες διαδικασίες, διευκολύνει σημαντικά την οικονομική δραστηριότητα και την αποδοτικότητά της. Οι οικονομικές μεταβολές αποτελούν όμως μόνο ένα μικρό μέρος αυτής της ανάπτυξης, η οποία πέρα απ' αυτό συνεπάγεται κοινωνικές, πολιτικές ή πολιτισμικές διαδικασίες. Η διαδικασία εκβιομηχάνισης ως μέσο ανάπτυξης σημαίνει άνοδο του υλικού βιοτικού επιπέδου, λύση του προβλήματος της απασχόλησης, εξάλειψη της άνισης κατανομής και της κοινωνικής διάκρισης ως προϋποθέσεις για την κατάργηση της πολιτικής καταπίεσης καθώς και τη δημιουργία ενός συστήματος με εσωτερική συνοχή. Στις υπανάπτυκτες χώρες όμως της καπιταλιστικής περιφέρειας, επειδή απουσιάζει ο παράγοντας «ανάπτυξη», αντί του όρου εκβιομηχάνιση προτείνεται ο όρος «βιομηχανική δραστηριότητα» ή «αποσπασματική και εξαρτημένη εκβιομηχάνιση». Πάντως η εξαρτημένη εκβιομηχάνιση της περιφέρειας χαρακτηρίζεται από μια χωρίς συνοχή αναπαραγωγική δυναμική, δηλαδή από την έλλειψη εναρμόνισης των γεωργικών και βιομηχανικών δραστηριοτήτων¹

Ο πατέρας δούλευε στο μεγάλο εργοστάσιο που το λέγανε και «στοιχειό». Ο μικρός Νικήτας δεν ήξερε τι πάει να πει «στοιχειό». Μια φορά που ρώτησε τη γιαγιά, του' πε:

- Να, στοιχειό είν' αυτό που τρώει τους ανθρώπους!

Αυτό όμως δεν μπορούσε να το καταλάβει ο μικρός Νικήτας, γιατί ο πατέρας του κάθε μέρα χωνότανε μέσα στο στοιχειό και κάθε βράδυ ερχότανε στο σπίτι.

Η αλήθεια, αλλιώς έφευγε το πρωί κι αλλιώς γύριζε το βράδυ. Το βράδυ γύριζε αποσταμένος, βαρύς και ασήκωτος, κι ο Νικήτας άρχισε να πιστεύει μέσα του πως όλη τη μέρα το «στοιχειό» τον έτρωγε σιγά σιγά. Έτσι κάθε βράδυ τον κοίταζε καλά καλά, να ιδεί που τον είχε δαγκώσει.

¹ Πατινώτης Ν., *Εξάρτηση και μετανάστευση : η περίπτωση της Ελλάδας*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1990, σελ. 131-134

Το μήνυμα της τεχνολογικής προόδου και της βιομηχανικής ανάπτυξης ακυρώνεται τόσο από τις βιωματικές περιγραφές των συνεπειών της εργασίας των βιομηχανικών εργατών όσο και από τον τίτλο του μαθήματος : « Το στοιχειό».

Μια φορά κι έναν καιρό, σαν χτες ήταν αυτό, μέσα στην καρδιά τούτης της πολιτείας στέκονταν ένα σπίτι χωρίς θορύβους, εκεί στην αρχή της οδού Ασκληπιού.[...]

Μέσα σε κείνο το κελί γράφτηκε όλο το έργο του ποιητή, σαράντα χρόνια αράδα, χρόνο στο χρόνο, μήνα στο μήνα, μέρα στη μέρα, ώρα στην ώρα. Και πάνω σ'αυτά τα χρόνια κείνη η λάμπα, της Αθήνας το αγιοκάντηλο.

Δεν το σώσαμε (δεν κατορθώσαμε) να γλιτώσουμε κείνο το σπίτι, ίσως ούτε κείνη τη λάμπα. Όμως ένα έθνος πρέπει να σώζει τ' ακριβά του και τα κειμήλιά του, θέλεις πρόσωπα είναι, θέλεις πράγματα άψυχα, όσο είναι καιρός

(Μυριβήλης Στρ., Η λάμπα του Παλαμά, Ε΄ 3^ο 1984:50)

Η αναφορά στην εικόνα της κακής διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς δηλώνει την ανεπάρκεια της πολιτείας να αναγνωρίσει την αξία της. Η σχολική αφήγηση προσπαθεί να κινητοποιήσει και να υπενθυμίσει στους μαθητές το χρέος του κράτους στη διαφύλαξη της πολιτιστικής κληρονομιάς, επισημαίνοντας τη σημασία που έχει το κάθε άψυχο ή έμψυχο υλικό του ελληνικού παρελθόντος στη συγκρότηση της πολιτιστικής ταυτότητας.

Στην πόλη εδώ δεν έχει μονοπάτια, να καρτεράς να' ρθουν οι αγαπημένοι να σου γεμίσουν με φως τα δυο σου μάτια.[...] πού ξάγναντο να πάω και ν' αγναντέψω, αν έρχεται ο καλός ο κύρης μου απ' το αμπέλι;

Πού ξάγναντο να πάω να περιμένω, να φανείτε, αδελφούλες μου, απ' τη βρύση

[...]Στην πόλη εδώ βουβοί, τυφλοί 'ναι οι δρόμοι κι όλο λύπη [...]Πού ν' απλωθεί στα μάτια αντήλιο η απαλάμη, το σύντροφό σου ως πέρα να ζητήσεις στο λόφο ή στη ραχούλα ή στο ποτάμι;

Και τον καλό τον αδερφό απ' τ' αλώνι κι από το χωράφι, που εξευγάριζε όλη μέρα πού να πάμε να τον δούμε άμα ζυγώνει; Στην πόλη εδώ βουβοί, τυφλοί 'ναι οι δρόμοι. Πού ξάγναντο να πάω και ν' αγναντέψω γιατί δεν ήρθαν οι καλοί μου ακόμη;

(Γλέζου-Ζευγώλη Διαλεχτή, Βουβοί δρόμοι, ΣΤ' 3^ο 1985:52)

Η ελληνική αστικοποίηση ήταν σημαντική προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και η τάση αυτή επιταχύνθηκε εντυπωσιακά στη μεσοπολεμική περίοδο και μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο.¹ Η έλλειψη οικονομικών ευκαιριών και η ελκυστικότητα της ζωής στις πόλεις ωθούσαν τους χωρικούς να εγκαταλείπουν τα χωριά τους και να πηγαίνουν στα αστικά κέντρα που αναπτύσσονταν ραγδαία, ιδιαίτερα στην Αθήνα. Η θεαματική αύξηση του πληθυσμού της περιοχής της Αθήνας στη μεσοπολεμική περίοδο αποτελεί άμεση ένδειξη των διαστάσεων αυτής της μετακίνησης του πληθυσμού. Ενώ στα τέλη του 19^{ου} αιώνα η Αθήνα είχε λιγότερους από 200.000 κατοίκους, στις αρχές της δεκαετίας του 1920 ο πληθυσμός της έφτασε το μισό εκατομμύριο και ξεπέρασε το ένα εκατομμύριο πριν από το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Αυτό το σημαντικό μεταναστευτικό ρεύμα αποτέλεσε ένα άλλο ισχυρό μηχανισμό, που μείωσε το χάσμα ανάμεσα στην πόλη και το χωριό λόγω της κινητικότητάς τους μεταξύ πόλης και χωριού, αφού όσοι έρχονταν στις πόλεις όχι μόνο διατηρούσαν συνήθως ισχυρούς δεσμούς με τα χωριά τους, αλλά και όλες τους οι προσπάθειες και φιλοδοξίες ήταν, όπως εξάλλου και σήμερα, σταθερά προσανατολισμένες προς την πόλη. Σπάνια σχεδόν βρίσκουμε οικογένεια στο χωριό, που να μην ονειρεύεται να σπουδάσει τα παιδιά της και να τα βοηθήσει να βρουν μια «θέση» στην Αθήνα. Μια τέτοια θέση, είτε σε ιδιωτική επιχείρηση είτε στην κρατική γραφειοκρατία, δεν είναι μόνο ένδειξη κύρους για ολόκληρη τη συγγενική ομάδα, αλλά σημαίνει παράλληλα και διευκόλυνση των διάφορων συναλλαγών που έχουν αναπόφευκτα οι χωρικοί με το κέντρο. Η σωστή επαφή, οι σχέσεις μ' αυτούς που κατέχουν «ανώτερες θέσεις», άσχετο αν πρόκειται για συγγενείς, φίλους ή πολιτικούς, δεν είναι απλώς θέμα φιλοδοξίας ή συμφέροντος, αλλά επιτακτική ανάγκη για τον κόσμο του χωριού που τον διαπερνούν ευρύτατα εξωτερικές δυνάμεις- οικονομικές και πολιτικές.²

¹ Μουζέλης Ν., 1978, ό.π., σελ. 228

² Μουζέλης Ν., 1978, ό.π., σελ. 228

Εδώ παρουσιάζεται η μοναχικότητα του αστικού κέντρου και ταυτόχρονα εκφράζεται νοσταλγία για τη χαμένη αίσθηση της ελληνικής υπαίθρου και των ανθρωπίνων σχέσεων που τη θεμελιώνουν.

Ζούμε στην εποχή του τσιμέντου και της πολυκατοικίας[...] Στις περισσότερες απ' αυτές τις πολυκατοικίες, που χτίζονται η μια ύστερα απ' την άλλη, σπάνια θα δεις παράθυρο. Είναι όλο μπαλκονόπορτες και βγαίνουν σ' ένα μπαλκόνι, που ζώνει την πολυκατοικία ένα γύρο και θυμίζει κατάστρωμα βαποριού. Το αντικρινό μπαλκονάκι, το είχαν περιτριγυρισμένο με σύρμα ως απάνω και έμοιαζε με κοτέτσι ή με κλουβί άγριου ζώου.[...] Μέσα σ' αυτό το κλουβί τριγύριζε σαν φυλακισμένο αγριμάκι ένα παιδί κάπου τριών χρόνων[...]

(Ιορδανίδου Μ., Η αυλή μας, Στ' 3^ο 1985:35)

Η πόλη των Αθηνών παρουσιάζεται απάνθρωπη λόγω της τερατόμορφης ανοικοδόμησης, που επικράτησε ιδιαίτερα από τη δεκαετία του '60 ως σήμερα εξαιτίας της αστυφιλίας που προέκυψε ιδιαίτερα με την αγροτική έξοδο με σκοπό την αναζήτηση εργασίας στη πρωτεύουσα, χωρίς να υπάρχει η αντίστοιχη αναπτυξιακή πολιτική και οι προϋποθέσεις επίτευξής της, γεγονός που οδήγησε στη μετατροπή του μεταναστευτικού ρεύματος προς τα αστικά κέντρα σε άνεργο εργατικό δυναμικό.¹

Ταξί, ταξί!..

*Αμ δε! Πας να το πάρεις, το άρπαξε άλλος. Και περπατάς. Και σταματάς. Και προχωράς. Κι αγχομαχάς. Κόκκινο; Στέκεις και περιμένεις. [...]μπαφιασμένοι, απελπισμένοι, κόσμος, κακό, σουλατσαδόροι, βιαστικοί, νοικοκυραίοι, λετσοτουρίστες...[...]*Τα λεωφορεία! Επίθεση! Γιουρούσι! Στρίμωγμα και πατίκωμα και πάστωμα και στοίβαγμα... «το χέρι μου!», «το πόδι μου!», «μη σπρώχνετε, κύριε», «προσέχετε, κυρία μου! ιδρώτας, καυσαέρια[...] Στέκεσαι. Αναστενάζεις. Υπομένεις. Περιμένεις. Αναπνέεις. Ντουμάνι τα καυσαέρια, που τα νιώθεις ως τα ενδότερα της ψυχής σου[...]**

¹ Γεωργούλας Α., 1997, ό.π.,σελ. 62, Ρομπόλης Σ. 2007,ό.π.,σελ. 35

Να και τα ωραία τρόλει, τα κίτρινα, φορτωμένα πατικωμένα, [...] πανοραμικά σαρδελοκούτια γεμάτα από σαρδέλες παστωμένες, όρθιες, με φάτσες τεθλιμμένες, σαν να ρωτάνε: πού μας πάνε; [...]

Ακόμα δεν τρελαθήκατε; Και σου απαντά: Απάνω στο τσάκα είμαστε!...

Αθήνα, ω κατακαημένη πόλη της Παλλάδας, πως έγινες έτσι;

(Ψαθάς Δ., Στο χείμαρρο της κυκλοφορίας, Στ'3^ο 1985:45)

Στο απόσπασμα σηματοδοτείται αρνητικά το κυκλοφοριακό χάος της Αθήνας, ο συνωστισμός του ετερόκλιτου πλήθους, που βιώνει άσχημα συναισθήματα με κυρίαρχο το άγχος, η απουσία στοιχειώδους ευγένειας και καλών τρόπων συμπεριφοράς των κατοίκων στα πλαίσια των καθημερινών τους επαφών και εν γένει η ανυπόφορη ζωή στην πρωτεύουσα, όπως αυτή διαμορφώθηκε εξαιτίας του ότι η εσωτερική μετανάστευση -προς όλες τις πόλεις και ειδικά προς την Αθήνα- δεν πραγματοποιήθηκε υπό προϋποθέσεις.

Η Αθήνα, πόλη ζωντανή κάποτε και αργότερα ένα καταθλιπτικό χωριό, τοποθεσία άλλοτε ριζοσπαστικά δημοκρατικών και άλλοτε τυραννικά ολιγαρχικών κυβερνήσεων, οικοδέσποινα φιλικών και εχθρικών κατοχικών δυνάμεων, συγχωνεύει παρελθόν και παρόν μέσα από την αμεσότητα της εμπειρίας. Γίνεται ο ένας και μοναδικός τόπος, όπου αρχαίοι και σύγχρονοι κοιτούν την ίδια γη, ουρανό, ατμόσφαιρα και την ίδια θάλασσα – που ενοποιούν τον τόπο του Ελληνισμού, καθώς συγχωνεύουν τρεις χιλιάδες χρόνια ιστορία. Με το μαγικό όνομα της Αθήνας «τα λες όλα», συμπυκνώνοντας σε μια μόνο λέξη την διακεκριμένη ιστορία, την πολιτισμική προσφορά και την πνευματική συνέχεια αυτού που ο Ψυχάρης ονομάζει ψυχή του έθνους ¹ αλλά και της χαοτικής πόλης, όπως βιώνεται σήμερα με τις αρνητικές όψεις της νεοελληνικής πραγματικότητας, που επικεντρώνονται στο κοινωνικό πρόσωπο των σύγχρονων Ελλήνων και περιγράφονται ως συμπεριφορές, που απέχουν πολύ από το «πολιτισμένο» δυτικό μοντέλο.²

Δευτέρα 1^η Ιουνίου, δηλαδή του θεριστή 1950

Πρώτη του θεριστή σήμερα. Ο μπαμπάς λέει ότι θα έχουμε πολύ καλή σοδειά γιατί έβρεξε πολύ το Μάρτη. Φέτος θα μας πάρει μαζί στο χωράφι να

¹ Λεοντή Α., 1998, ό.π.,σελ. 140

² Ασκούνη Ν., 1997, ό.π.,σελ. 488

βοηθήσουμε. Γι' αυτό σηκώθηκα από τις 5 το πρωί και γράφω βιαστικά... Ο μπαμπάς ήδη σαμαρώνει και ταΐζει το ζώο. Φωνάζει τον Θοδωρή να φέρει τα δρεπάνια. Η μαμά βάζει ψωμί, ελιές και κρεμμύδια στο σακούλι μας.

Ανάστα ο κύριος είναι το σπίτι ...Πάω

[...]

Αξημέρωτοι φτάσαμε στο χωράφι. «ώρα καλή κι ευλογημένη μας» είπε η μάνα μου στις άλλες γυναίκες, για να αρχίσουν.[...] Το πρώτο δεμάτι έτοιμο. Μπήκα κι εγώ στη δουλειά. Με τους αδύναμους τώρα. Του χρόνου ελπίζω στους δυνατούς. Όταν ανέβηκε ο ήλιος για τα καλά, μαζευτήκαμε κάτω από το δέντρο ιδρωμένοι και κατακόκκινοι! Φάγαμε και ήπιαμε και τραγουδήσαμε.

Πέμπτη 10 Ιουλίου, του Αλωνάρη

Σήμερα πήγα με τον μπαμπά στο αλώνισμα. Ο πατέρας με κάθισε πάνω στο άλογο, για να έχει βάρος το ζώο και να πιάνει καλύτερα η δοκάνα τα άχυρα. Η δοκάνα είναι επίπεδο ξύλο με τσακμακόπετρες από κάτω. Αυτές κάνουν τη δουλειά, το ξεχώρισμα του καρπού.[...]

15 Ιουλίου

Χαρά μεγάλη έχω. Θα πάμε φέτος σε ΟΛΑ τα πανηγύρια. 17 Ιουλίου της Αγίας Μαρίας, 20 του Προφήτη Ηλία, 26 της Αγίας Παρασκευής και 28 του Αγίου Παντελεήμονα...

(Εφημερίδα η Καθημερινή 27-7-02 , Καλοκαίρι με δρεπάνι, τσουγκράνα και αμίλητο νερό !Στ'2^ο '2010 : 21)

Εισαγ. Ένας ναυτικός, ύστερα από πολλές ταλαιπωρίες στη θάλασσα, βγαίνει στη στεριά, παντρεύεται και δουλεύει με τη γυναίκα του στα χωράφια. Αυτά έγιναν σε παλιότερη εποχή.

Τρία χρόνια έκαμα με το Μαριώ απάνω στο Τραπί, χωριό του πεθερού μου, τρία χρόνια ζωή αληθινή. Έμαθα την αξία και δούλευα μαζί της το περιβόλι, το αμπέλι, το χωράφι.

Είχα πενήντα τάλαρα το χρόνο από το κίτρο, είκοσι από το κρασί, από το σιτάρι σαράντα.[...] Πρώτη φορά είδα ζωντανή στα χέρια μου την πληρωμή.[...] Άνοιγα το όργωμα και το όργωμα έμενε στη θέση του. Δεχότανε το σπόρο, τον

έκρυβε από τα πετεινά, τον ζέσταινε και τον νότιζε, ώσπου τον έδειχνε πάλι στα μάτια μου ολόδροσο, χλωροπράσινο, χρυσαφένιο, σαν να μου έλεγε: «Κοίτα πώς τον ανάστησα!». [...] Α! Ο Θεός ευλόγησε τη γη και της έδωσε αίσθημα.

(Καρκαβίτσας Ανδρ., Ευλογημένη γη, Δ' 4^ο 1984:31)

[...] Ο πατέρας μου ήταν ταχυδρόμος. Είχε στην περιφέρειά του πέντε χωριά κι έκανε αυτό το δρομολόγιο δυο φορές την εβδομάδα. Έτρεχε ολημέρα σ' εκείνον τον κακότοπο, βαρούσε την τρομπέτα του στις ράχες, για ν' ακούσουν, και τα βράδια ερχότανε στο σπίτι. Σπάνια τύχαινε να ξενυχτήσει αλλού, αυτό γινότανε καμιά φορά το χειμώνα με τις μεγάλες βροχές.[...]

(Κοτζιούλα Γ., Ταχυδρόμος, ΣΤ' 4^ο 1985:39)

Πριν μερικές δεκαετίες, τότε που δεν υπήρχε στις πόλεις δίκτυο ύδρευσης αλλά ούτε και πολλές βρύσες, οι άνθρωποι αγόραζαν το νερό που, φυσικά, δεν ήταν εμφιαλωμένο όπως σήμερα. Η ανάγκη για νερό δημιούργησε και το επάγγελμα του νερουλά. Κάθε γειτονιά είχε το νερουλά της. Τον πρώτο καιρό η μεταφορά του νερού γινόταν με τενεκέδες.[...]

(Σαρησσάββας Β., Παραδοσιακά επαγγέλματα, Ο Νερουλάς, Δ' τ.1^ο 2010: 40)

Έκλεισα τα μάτια μου. Και τότε έγινε κάτι υπέροχο: σιγά σιγά έσβησε το σημερινό Κολονάκι, η δική μου Δεξαμενή, η συνοικία των παιδικών μου χρόνων είναι αθάνατη! Οι δρόμοι γεμίζουν νεοκλασικά σπίτια, κάθε πόρτα κι ένας φίλος! Οι περισσότεροι δρόμοι είναι χωματόδρομοι. Οι Πλανόδιοι πωλητές: ο ψαράς με το πανέρι στο κεφάλι: «Φρέσκα ψάρια, πάρτε φρέσκα ψάρια!». Ο γαλατάς, πρωί και σούρουπο, με τα γιαούρτια ισορροπημένα δεξιά και αριστερά πάνω στη μακριά βέργα: «Γιαούρτι προσοόβειο!». Ο παγοπώλης στα σκαλιά της Λουκιανού. Οι φωνές των παιδιών που παίζουν ξέγνοιαστα στους δρόμους, μέχρι ν' ακουστεί η φωνή της μητέρας: «Φροσουλά, Αννούλα, ελάτε τρώμε!...»

(Δειμζή-Καλιότσου Α., Η γειτονιά της πόλης - Η παλιά γειτονιά, Ε' 1^ο 2010:24)

Με τι ασχολούνταν οι κάτοικοι στο νησί στη δεκαετία; Του '40 και του '50;

Οι περισσότεροι τότε ασχολούνταν με τα ζώα και τη γη γιατί ήταν αγρότες. Οι ψαράδες ήταν λίγοι, πέντε, έξι βάρκες «χταποδιάρικες» είχαμε μόνο. Τώρα κανείς δεν τη θέλει τη γης, γιατί τώρα όλοι τη θάλασσα θέλουν!

Το αλεύρι τότε το κάναμε εδώ. Είχαμε και μυλωνάδες. Με τα ζώα μας πηγαίναμε τα κριθάρια και τα σάγια μας και παίρναμε το αλεύρι. Όλοι τότε είχαν δικούς τους φούρνους και έφτιαχναν το δικό τους ψωμί. Οι χασάπηδες έρχονται μια φορά το χρόνο, κάθε Πάσχα.[...]

(Συνέντευξη με τον κύριο Μανόλη, ΣΤ'3^ο 2010:8)

Στον εθνικιστικό λόγο, το ιδεολόγημα της «επιστροφής στις ρίζες» είναι διάχυτο και συχνά εκφράζεται με την εξιδανίκευση των ιδιοτήτων, που χαρακτηρίζουν τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις της εθνικής κοινωνίας. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την αγροτική τάξη, το αξιακό σύστημα της οποίας εξιδανικεύεται σε πολλούς εθνικισμούς.¹ Ο αγρότης στα αναγνωστικά βιβλία παρουσιάζεται ως το κατεξοχήν σύμβολο της ιδανικής εικόνας της εργασίας με την ηθική της σημασία. Η εξιδανίκευση του αγρότη, κατά την Α. Φραγκουδάκη, επιτρέπει να αποφεύγονται τα παραδείγματα του εργάτη ή γενικότερα του μισθωτού. «Η παρουσίαση του αγρότη είναι συγκινησιακή και ειδυλλιακή. Ο τίμιος ιδρώτας του περιγράφεται σε σχέση με το τοπίο, τη γη και τον ήλιο που δύνει. Το πρόσωπο του αγρότη είναι ένα πρόσωπο γεμάτο ευγένεια που είναι κοντά στη φύση, έχοντας μια αρχέγονη αγνότητα, που το καθιστά αξιοζήλευτο για την ήρεμη ευτυχία του. Η τόσο ειδυλλιακή και συγκινητική περιγραφή της ζωής του αγρότη βρίσκεται μακριά από τη σκληρή πραγματικότητα της αγροτικής ζωής, γεγονός που δεν πείθει τους γιους της εποχής του '50 για την ιερότητα της λειτουργίας τους, ούτε για την ευτυχία τους, αφού πραγματοποιείται η τεράστια αγροτική έξοδος είτε προς τα αστικά κέντρα (εσωτερική μετανάστευση) είτε προς τα δυτικο-γερμανικά εργοστάσια και τα βέλγικα ορυχεία(εξωτερική μετανάστευση)». ² Οι αγρεργάτριες, το πιο εξαθλιωμένο στρώμα της ελληνικής υπαίθρου, δουλεύουν «ευτυχισμένες»

¹ Λέκκας Π., 2006,ό.π.,σελ. 213

² Φραγκουδάκη Α.,1978,ό.π., σελ. 71

και «τραγουδώντας».¹ Εκτός από το επάγγελμα του αγρότη τα αναγνωστικά περιγράφουν τα διάφορα παραδοσιακά επαγγέλματα, όπως του τεχνίτη, του νερούλα, του γαλατά, του μυλωνά, του ψαρά.

Η εμμονή αυτή στο παρελθόν, υποστηρίζει η Α. Φραγκουδάκη, στα πρότυπα της αγροτικής κοινωνίας, μεταφέρει την εικόνα ενός μακρινού για το παιδί παρελθόντος και εξηγείται από το γεγονός ότι οι παραδοσιακές μορφές παραγωγής εμπεριέχουν αξίες πολύ ανθεκτικές στις μεταμορφώσεις, προσφέρονται στην ιδεαλιστική και εξιδανικευμένη παρουσιάσή τους, αλλά και είναι περισσότερο φορτωμένες με σύμβολα, χωρίς να αγγίζουν τα προβλήματα της κοινωνικής πραγματικότητας.²

Ιδιοκτήτης των μεταλλείων ήταν η πόλις – κράτος, που παραχωρούσε το δικαίωμα εκμετάλλευσης σε ιδιώτες. Τα κέρδη ήταν τεράστια και έφθαναν τα 50 έως 100 τάλαντα το χρόνο.[...] Λίγο πριν τους περσικούς πολέμους βρέθηκε στα ορυχεία μια νέα φλέβα- Ο Ηρόδοτος γράφει: «Μπήκαν στο ταμείο 100 επιπλέον τάλαντα. Οι Αθηναίοι ήταν έτοιμοι να τα μοιράσουν στο λαό. Όμως ο Θεμιστοκλής τους έπεισε να μη μοιραστούν, αλλά να φτιάξουν με αυτά 200 πλοία». Ήταν η ναυτική δύναμη που αντιμετώπισε την περσική εισβολή.[...] Οι απεργίες και εξεγέρσεις των νεότερων σκλάβων – μεταλλωρύχων ελάχιστα βελτίωσαν τη μοίρα τους και τις συνθήκες δουλειάς, που παρέμειναν αναλλοίωτες ως πριν από τριάντα χρόνια...

Τώρα η σιωπή καλύπτει τα μεταλλεία. Η τελευταία γαλλική εταιρεία αποχώρησε εδώ και μερικά χρόνια. Τα τεράστια βουβά οικήματα, τα ακίνητα μηχανήματα που σκουριάζουν μέσα στις αίθουσες [...] θυμίζουν σιωπηλό νεκροταφείο. Σ' αυτόν το χώρο έχουν αρχίσει ανασκαφές, που σιγά σιγά φέρνουν στο φως τον τρόπο που λειτουργούσαν τα αρχαία μεταλλεία. Όταν ολοκληρωθούν οι ανασκαφές, θα δημιουργηθεί το πρώτο υπαίθριο μουσείο αρχαίας τεχνολογίας.

(Χατζηγιάννου Ε., Τα μεταλλεία του Λαυρίου, ΣΤ' 4^ο 1985:33)

¹ Φραγκουδάκη Α., 1978, ό.π., σελ. 89

² Φραγκουδάκη Α., 1978, ό.π., σελ. 71

Η αναφορά στο εθνικό παρελθόν στοχεύει στην κατασκευή και αφήγηση της «συνέχειας» του συλλογικού υποκειμένου, που θα προσδιορισθεί ως ιστορικός φορέας της κοινής εαυτικής ταυτότητας.¹

Στα μεταλλεία του Λαυρίου κυριαρχεί η νοσταλγία ενός χαμένου παρελθόντος και ενός παρηκμασμένου σιωπηρού παρόντος, αφού πέρασε ανεπιστρεπτή η εποχή της παραγωγικής αξιοποίησης του Λαυρίου.

Βρισκόμαστε στο έτος 2025 μ.Χ. το παιδί σας ξυπνά το πρωί για να πάει στο σχολείο. Το συνοδεύεται μέχρι την πόρτα του δημοτικού και κρατάτε στο χέρι την τσάντα του που δεν είναι τίποτ' άλλο, λεπτή ελαφριά οθόνη χωρίς πληκτρολόγιο. Τα σχολικά βιβλία δεν έχουν καταργηθεί αλλά χρησιμεύουν μόνο για τη μελέτη στο σπίτι.

[...]

Στο μάθημα της Ιστορίας βλέπουν τον Παρθενώνα, όπως ήταν μόλις είχε τελειώσει η κατασκευή του. Ξεναγούνται στο εσωτερικό του ναού και θαυμάζουν το χρυσελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς. Μοιάζει πολύ διαφορετικό από το κτίσμα που είδαν στην εκδρομή του σχολείου την περασμένη εβδομάδα. [...] Το μέλλον είναι τώρα!

(Παιδική εφημερίδα της Καθημερινής, οι ερευνητές πάνε παντού, 22-4-2001, *Ξημερώνει μια νέα μέρα ... ώρα για σχολείο Δ' 1^ο 2010 :20*)

Η νεοελληνική ιστορία στοιχειώνεται κυριολεκτικά από το φάντασμα της συνέχειας επισημαίνει ο Στ. Γουργούρης.² Βέβαια αυτός είναι ο δρόμος που ακολουθούν όλα τα έθνη, στην περίπτωση όμως της Ελλάδας η κατάσταση αυτή υπερπροσδιορίζεται με έναν τρόπο που δεν έχει προηγούμενο, λόγω ακριβώς του οικουμενικού φαντάσματος των αρχαίων.³ Η πολιτισμική παραγωγή του παρόντος, εντελώς απύσχα από τη σύγχρονη Ελλάδα, «κυλά προς τα πίσω, πασχίζοντας να γεμίσει με ιστορικό και πολιτισμικό περιεχόμενο»⁴ το παρόν και το μέλλον.

¹ Τσουκαλάς Κ., 1995, ό.π., σελ. 291

² Γουργούρης Στ., 2007, ό.π., σελ. 85

³ Γουργούρης Στ., 2007, ό.π., σελ. 85

⁴ Βέικος Θ., *Ο κόσμος σε διασπορά: έθνη και οικουμένη*, ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1995, σελ. 38.

Η φιλολογία, η αρχαιολογία και η φιλοσοφία εξαίρουν την κλασική Ελλάδα ως την λαμπρότερη στιγμή του Ελληνισμού, ενώ ο νεοελληνισμός δρα εξ ορισμού στο σκοτάδι του παρόντος, έξω δηλαδή από τη δύναμη και το μεγαλείο του παρελθόντος του.¹ Οι προσπάθειες των Ελλήνων να αναβιώσουν το παρελθόν τους έρχονται αναπόφευκτα αντιμέτωπες με τα διλήμματα, που αντιμετωπίζει κάθε εθνικός πολιτισμός. Ακολουθώντας ένα σπουδαίο ιδανικό, ο νεοελληνισμός διαμορφώθηκε με την ελπίδα ότι θα μπορούσε κατά κάποιον τρόπο να ενσωματώσει, δηλαδή να συγχωνεύσει φυσικά ένα κληρονομημένο πρότυπο. Απέναντι σε αυτό το πρότυπο όμως, ο νεοελληνισμός είχε να συγκρίνει περισσότερο τα δικά του επιτεύγματα και συχνά βρέθηκε να υπολείπεται. Οι ρητορικές αναφορές στο θαύμα της αρχαίας Ελλάδας, που σήμερα μοιάζει να χάνουν το κάποτε φανατισμένο κοινό τους, εξακολουθούν να χρησιμεύουν σαν μαλακτικό που καλύπτει, χωρίς να εξαφανίζει, τις ρυτίδες του συγκεχυμένου προγράμματος του Ελληνισμού. Στην πορεία της ελληνικής ιστορίας η κληρονομιά της κλασικής Ελλάδας είναι το ιδιαίτερο παρελθόν, που στοιχειώνει το ελληνικό παρόν.²

Η στερεότυπη εξύμνηση της αρχαιότητας παράγει το λανθάνον μήνυμα μιας συστηματικής σύγκρισης ανάμεσα στο λαμπρό παρελθόν και το ανάξιο παρόν και μετατρέπεται σε ευγενώς διατυπωμένη περιφρόνηση της ελληνικής κοινωνίας και κουλτούρας. Το ταριχευμένο θαύμα της αρχαιότητας μετατρέπεται σε πρότυπο υπερχρονικό και απaráμιλλο, που χρησιμεύει για να «αποδεικνύει» την αναξιότητα του σημερινού ελληνικού πολιτισμού, χωρίς να μπορεί να λειτουργήσει ως πηγή αναφοράς, εμπλουτιστική της δημιουργικότητας στο παρόν. Η τάση να παρακαμφθεί το παρόν, ώστε η απαξία του να αντικατασταθεί από την αρχαία αίγλη, πέρα από τους πολιτικούς κινδύνους που περιέχει, καταστρέφει την πολιτισμική σχέση των κοινωνικών ομάδων με την αρχαιότητα. Τη μετατρέπει στις «μεγάλες πέτρες», που «βουλιάζουν» όποιον τις σηκώνει. Είναι αδύνατο η αρχαιότητα να λειτουργήσει θετικά, όταν προβάλλεται η αξία της, για να εξισορροπήσει την καταδίκη του εθνικού παρόντος. Είναι αδύνατο να διαμορφωθεί θετική σχέση των κοινωνικών ομάδων με τα πολιτισμικά προϊόντα της αρχαιότητας, όταν ο επίσημος λόγος τα εμφανίζει σαν το μοναδικό επίτευγμα

¹ Λεοντή Α.,1998,ό.π., σελ. 130

² Λεοντή Α.,1998,ό.π.,σελ. 36 - 48

πολιτισμού του «έθνους», με αποτέλεσμα η υπεραξιολόγησή τους να ανακαλεί τη μικρότητα και την αναξιότητα της σημερινής Ελλάδας.¹

«Ο Θεόδωρος Γιουρτσίνιν δοξάζει στα πέρατα της γης την πατρίδα Ελλάδα και τον ελληνισμό του Πόντου. Είναι περήφανος που είναι Έλληνας και εμείς ακόμη πιο περήφανοι που είμαστε συμπατριώτες του».

Στην ομιλία του ο δήμαρχος Εχεδώρου Θεσσαλονίκης κ. Γεώργιος Αρβανιτίδης τόνισε:

Κυρίες και κύριοι,

Με μεγάλη τιμή και υπερηφάνεια υποδεχόμαστε σήμερα στην πατρίδα του τον πρώτο ελληνικής καταγωγής αστροναύτη, το Θεόδωρο Γιουρτσίνιν.

Μεγάλωσε με ένα και μόνο όνειρο, να μοιάσει στον ήρωά του, τον κοσμοναύτη Γιούρι Γκαγκάριν. Από τα πρώτα σχολικά χρόνια είχε αποφασίσει ποιο δρόμο θα ακολουθήσει στη ζωή του. «Εγώ θα γίνω αστροναύτης» έλεγε στους δασκάλους του.

[...] Πήρε το πτυχίο του μηχανολόγου μηχανικού με ειδίκευση στα διαστημόπλοια. Δούλεψε στο Κέντρο Ελέγχου Διαστημικών Αποστολών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και επιτέλους όλοι του οι κόπτοι ανταμείφθηκαν όταν το 1994 επιλέχθηκε να συμμετάσχει σε κοινό αμερικανορωσικό διαστημικό πρόγραμμα.

Μετακόμισε με όλη του την οικογένεια στην Αμερική και τον Οκτώβριο του 2002 έμελλε να γίνει ο πρώτος Έλληνας κοσμοναύτης, με την αποστολή του διαστημικού λεωφορείου «Ατλαντίς».

Κυρίες και Κύριοι,

Ο Θεόδωρος Γιουρτσίνιν δοξάζει στα πέρατα της γης την πατρίδα Ελλάδα και τον ελληνισμό του Πόντου. Είναι περήφανος που είναι Έλληνας και εμείς ακόμη πιο περήφανοι που είμαστε συμπατριώτες του. Σήμερα ο δήμος Εχεδώρου τιμά ένα δικό του άνθρωπο.

Θεόδωρε Γιουρτσίνιν, σου παραδίδουμε το κλειδί της πόλης και της καρδιάς μας.

¹ Φραγκουδάκη Α., 1997, ό.π., σελ. 172-176

(Ο άνθρωπος στο διάστημα , εκδήλωση ανακήρυξης κοσμοναύτη Θ. Γιουρτσίχιν επίτιμου δημότη Εχεδώρου, *Ε΄3^ο 2010:76*)

Θερμή εκδήλωση εθνικής υπερηφάνειας με την ευκαιρία της ανακήρυξης επίτιμου δημότη Εχεδώρου Θεσσαλονίκης του ελληνικής καταγωγής κοσμοναύτη, Θ. Γιουρτσίχιν. Ο Θεόδωρος Γιουρτσίχιν, που γεννήθηκε στη Γεωργία, μεγάλωσε, έζησε και σπούδασε στην πρώην Σοβιετική Ένωση, αλλά που έτυχε να έχει ελληνικές ρίζες καταγωγής, γίνεται αφορμή εκδήλωσης και προβολής της εθνικής υπερηφάνειας του συλλογικού υποκειμένου μέσω της παρουσίασης της ομιλίας του δημάρχου Εχεδώρου Θεσσαλονίκης με έντονο το στοιχείο της υπερβολικής εθνικής υπερηφάνειας, όταν μάλιστα ο δήμαρχος μιλά εξ ονόματος του κοσμοναύτη : *«Ο Θεόδωρος Γιουρτσίχιν δοξάζει στα πέρατα της γης την πατρίδα Ελλάδα και τον ελληνισμό του Πόντου. Είναι περήφανος, που είναι Έλληνας και εμείς ακόμη πιο περήφανοι, που είμαστε συμπατριώτες του».*

Η ελληνική καταγωγή του συγκεκριμένου κοσμοναύτη προσδίδει κύρος στον εθνικό εαυτό και περηφάνια για την κοινή «εθνική καταγωγή». Η απουσία της έρευνας και της τεχνολογίας από την Ελλάδα του 21^{ου} αιώνα, η μη διεθνής αναγνώριση της στο τομέα αυτό αποκαλύπτει μια ελλειμματική εικόνα της σύγχρονης Ελλάδας, που αναζητεί να καρπωθεί με κάθε ευκαιρία την αίγλη καταξιωμένων επιστημόνων άλλων χωρών, χωρίς να έχει δαπανήσει κεφάλαια για την εκπαίδευση και εξειδίκευση αυτών. Η τάση απόκρυψης του μειονεκτικού παρόντος στο οικονομικό, επιστημονικό και ερευνητικό τομέα καλλιεργεί στους μαθητές μια εθνική ταυτότητα ελλειμματική και ετερόφωτη. Επίσης διαμορφώνει έναν εθνικό εαυτό μειονεκτικό, ανίκανο και ανίσχυρο να σταθεί στο παρόν και στο μέλλον.

Η μειονεκτική εικόνα του παρόντος συμπληρώνεται από την έμμεση, σαφή πάντως, παραδοχή της απουσίας της Ελλάδας στον επιστημονικό ή τεχνολογικό τομέα¹, καθότι οι αναπτυξιακές επιλογές της χώρας στέρησαν την ελληνική οικονομία και κοινωνία από το πιο παραγωγικό τμήμα του εργατικού της δυναμικού λόγω της μετανάστευσης τόσο του ειδικευμένου δυναμικού όσο και του επιστημονικού προσωπικού, αφού οι πτυχιούχοι τριτοβάθμιας μεταπτυχιακού και διδακτορικού επιπέδου εκπαίδευσης αδυνατούν να απορροφηθούν από την ελληνική οικονομία εξαιτίας του χαμηλού τεχνολογικού, γνωσιολογικού και

¹ Ασκούνη Ν.,1977,ό.π.,σελ 488

καινοτομικού της επιπέδου, συρρικνώνοντας έτσι την τεχνολογική και καινοτομική της δυναμική. Σ' αυτόν ακριβώς το σοβαρό διαρθρωτικό λόγο οφείλεται η απουσία παραγωγής έρευνας και τεχνολογίας και όχι επειδή η τριτοβάθμια εκπαίδευση στην Ελλάδα παρέχει γνώσεις που δεν ανταποκρίνονται στις ανάγκες της αγοράς εργασίας. Η ανεργία των πτυχιούχων στην χώρα μας ανέρχεται στο επίπεδο του 7%, όταν ο μέσος όρος της Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν υπερβαίνει το 4,6%.¹ Η τεχνολογική και παραγωγική αποδόμηση, η οποία αποτελεί το σοβαρότερο διαρθρωτικό πρόβλημα της ελληνικής οικονομίας, λειτούργησε από την άποψη της κατανομής των πόρων προς όφελος κυρίως των τουριστικών δραστηριοτήτων καθώς και του τριτογενούς και κατασκευαστικού – οικοδομικού τομέα, εντός των οποίων αναπτύχθηκε με ιδιαίτερους ρυθμούς η παραοικονομία (50% της οικονομικής δραστηριότητας), με αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, να συντηρείται καθ' όλη την μεταπολεμική περίοδο η μετανάστευση από την Ελλάδα εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού προς τις ΗΠΑ, τις ανεπτυγμένες τεχνολογικά χώρες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής.²

Ο Κ. Αξελός επισημαίνει πως η Ελλάδα μπορεί να συμμετέχει στην ευρωπαϊκή και επομένως στην πλανητική σκέψη, επιστήμη και πολιτική, αλλά «συμμετέχω δεν σημαίνει καθόλου και κατέχω». Τα δέντρα αυτά δεν φυτρώνουν στο δικό της έδαφος. Η ευρωπαϊκή σκέψη διατηρεί έναν κατά πολύ ζωηρότερο διάλογο με την αρχαία σκέψη. Και η ευρωπαϊκή σκέψη είναι επίσης σκέψη του επίκαιρου. Έτσι η σύγχρονη Ελλάδα τρέφεται με τη δυτική σκέψη - «τρέφεται» - σημαίνει: δέχεται τους καρπούς που καλλιεργούνται αλλού. Μπορεί η σύγχρονη Ελλάδα να «τρέφεται» με τη δυτική σκέψη, αλλά προσπαθεί απεγνωσμένα να χωνέψει τις ξένες επιστημονικές επιτεύξεις. Στην πραγματικότητα, η δίδυμη αδελφή της επιστήμης, η τεχνική, λείπει παντελώς. Οι νεοέλληνες δεν κατασκευάζουν τον κόσμο, ούτε καν την ίδια τους τη χώρα. Δεν ξέρουν να «φτιάχνουν». Οι άνθρωποι της χώρας αυτής κοπιάζουν, αλλά δεν παράγουν. Μεγάλα έργα – της σκέψης και της επιστήμης, της τεχνικής ή της τέχνης- δεν βλέπουν το φως της ημέρας.³

¹ Ρομπόλης Σ., *Η Μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 40-41.

² Ρομπόλης Σ., 2007, ό.π., σελ. 40

³ Αξελός Κ., 2010, ό.π., σελ. 18-19

Έντονη είναι η πολιτιστική ζωή της Θεσσαλονίκης ολόκληρο το χρόνο. Εκδηλώσεις του Μακεδονικού Μουσείου της Σύγχρονης Τέχνης, του Βαφοπούλειου Πνευματικού Κέντρου, του Πολιτιστικού κέντρου της Εθνικής Τράπεζας, συναυλίες της Κρατικής δημοτικής Ορχήστρας, παραστάσεις του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος, οι Γιορτές Ανοιχτού Θεάτρου το καλοκαίρι, η συνάντηση χορευτικών σχημάτων στο Διεθνή Μήνα Χορού, τα Φεστιβάλ Κινηματογράφου, Βιβλίου και τραγουδιού, οι παραστάσεις της Όπερας Δωματίου, τα Δημήτρια, ένα μεγάλο φεστιβάλ μουσικών και θεατρικών, κυρίως, εκδηλώσεων που οργανώνει κάθε φθινόπωρο ο Δήμος Θεσσαλονίκης, είναι μόνο μερικά από τα καλλιτεχνικά γεγονότα που μπορεί να παρακολουθήσει κανείς στη συμπρωτεύουσα. Η πόλη, με τα σημαντικά μουσεία που διαθέτει, προβάλλει το πλουσιότατο και πολύχρωμο παρελθόν της.

(Φυλλάδιο της Νομαρχιακής Επιτροπής για την τουριστική προβολή της Θεσσαλονίκης, *Η πολιτιστική ζωή της Θεσσαλονίκης* Ε' 1^ο 2010:29)

Η παρουσίαση της πολιτιστικής δραστηριότητας της Θεσσαλονίκης παρουσιάζεται πλήρης και έντονη, ωστόσο όμως στο τέλος του κειμένου προβάλλεται και πάλι σε αντιδιαστολή με το παρόν το πλουσιότατο και πολύχρωμο παρελθόν της πόλης.

Πριν από 137 χρόνια κατασκευάστηκε στο Λονδίνο ο πρώτος υπόγειος σιδηρόδρομος του κόσμου. Άρχισε να λειτουργεί το 1863 με σκοπό να μεταφέρει επιβάτες από τα προάστια στην καρδιά της πόλης. Όμως ο καπνός της ατμομηχανής έκανε το ταξίδι ιδιαίτερα επίπονο και προβληματικό. Ο καπνός ήταν αποπνικτικός και λέρωνε τους επιβάτες, αλλά το ταξίδι ήταν ταχύτερο και, παρ' όλα αυτά, πιο άνετο σε σύγκριση με άλλα μέσα μεταφοράς. Το 1890 κυκλοφόρησαν τα πρώτα ηλεκτρικά τρένα και το πρόβλημα περιορίστηκε. Το 1900 ακολούθησαν το παράδειγμα του Λονδίνου, η Βουδαπέστη και το Παρίσι, όπου εκεί, για πρώτη φορά, ο υπόγειος σιδηρόδρομος ονομάστηκε «μετρό». Το 1904 λειτούργησε το μετρό της Νέας Υόρκης. Μια, μια όλες οι μεγάλες πόλεις υιοθέτησαν το μετρό, αναγνωρίζοντας τα πλεονεκτήματα της υπόγειας μετακίνησης των επιβατών: ταχύτητα, ακρίβεια δρομολογίων, μείωση κυκλοφοριακού φόρτου.

Ξέρετε πότε άρχισαν οι συζητήσεις για την κατασκευή του μετρό στην Αθήνα; Το 1955! Όμως η κατασκευή άρχισε 38 χρόνια αργότερα, τα ξημερώματα της Δευτέρας 28 Ιουνίου 1993, όταν ένα μεγάλο φορτηγό διέσχισε αργά τους δρόμους της Αθήνας μεταφέροντας τα πρώτα τμήματα του γνωστού μετροπόντικα, βάρους άνω των 200 τόνων. Εβδομήντα οκτώ μήνες αργότερα ένα μεγάλο τμήμα του έργου ολοκληρώθηκε. Η Αθήνα δε θα είναι ποτέ η ίδια. Το μετρό θα δώσει λύσεις στο κυκλοφοριακό πρόβλημά της.

Το τρένο της Αθήνας λειτούργησε για πρώτη φορά το 1869. Τα εγκαίνια αποτέλεσαν το σημαντικότερο γεγονός της εποχής. Στις 28 Ιανουαρίου 2000 υποδεχτήκαμε το μετρό με τον ίδιο ενθουσιασμό.

(Περιοδικό «ερευνητές», η Καθημερινή, 6-2-2000, Υπόγειες διαδρομές Ε΄1^ο2010:36)

Η πρώτη ιδέα για τη δημιουργία σιδηροδρόμων στην Ελλάδα γεννιέται το 1835, όταν ακόμα δεν έχει ολοκληρωθεί η κατασκευή της αμαξιτής οδού Αθηνών – Πειραιώς¹.

Αρχικά προτείνεται να κατασκευαστεί σιδηρόδρομος Αθήνα – Πειραιά, αλλά με την κατάσταση που επικρατεί στην Ελλάδα, το σχέδιο αυτό θα χρειαστεί 22 χρόνια να συζητηθεί και 12 χρόνια για να κατασκευαστεί, για να παραδοθεί το 1869. Δώδεκα χρόνια για 9 χιλιόμετρα, τη στιγμή ακριβώς που οι Αμερικανοί κατασκεύαζαν το διηπειρωτικό τους σιδηρόδρομο με ταχύτητα 17 χιλιομέτρων την ημέρα. Μετά το 1857, μέχρι το 1880, υπάρχουν τουλάχιστον 10 προτάσεις ακόμα ξένων κεφαλαιούχων για να επενδύσουν σε σιδηροδρομικές γραμμές στην Ελλάδα. Το 1882 κατατίθενται προτάσεις συγκεκριμένες, υπάρχει μια πλήρης εποπτεία του δυνατού δικτύου, που μπορεί να πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα. Πρόκειται για ένα δίκτυο της τάξης των 1800 χιλιομέτρων. Η κατασκευή του σιδηρόδρομου καταρχήν σημαίνει ανάπτυξη. Στην αναπτυγμένη Ευρώπη ο σιδηρόδρομος είναι ένα κατεξοχήν βιομηχανικό αίτημα. Στην Αγγλία κυρίως, όπου έχουν από νωρίς σπάσει τα όρια της τοπικής αγοράς, δεν μπορεί να

¹ Παπαγιαννάκης Ε., «Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι: 1880-1910(πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις)» στο Δ.Γ. Τσαούση (επιμ) *Όψεις της Ελληνικής Κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, Εστία, Αθήνα 1998, σελ.107-121.

προχωρήσει η αναπτυξιακή διαδικασία και η εκβιομηχάνιση, αν δεν ξεπεραστεί το εμπόδιο που λέγεται κόστος και χρόνος μεταφοράς. Και πραγματικά, για τους Άγγλους ο σιδηρόδρομος είναι απόλυτη ανάγκη. Για όλες τις χώρες ο σιδηρόδρομος είναι ένα μέσο, για να προωθήσουν τη βιομηχανική τους ανάπτυξη αλλά και για σειρά οικονομικών και πολιτικών λόγων.¹

Στην Ελλάδα τίποτα δε δείχνει ότι ο σιδηρόδρομος είναι ένα βιομηχανικό αίτημα. Αντίθετα, όλα δείχνουν ότι ο σιδηρόδρομος είναι ένα γεωργικό αίτημα. Βέβαια για να έρθει σιτάρι από τη Ρωσία στον Πειραιά, τα μεταφορικά του στοιχίζουν πολύ φτηνότερα απ' ό,τι στοιχίζουν, για να κατέβει από τα Καλάβρυτα. Αλλά αυτό μπορεί να αντιμετωπιστεί και με δρόμους. Ο δρόμος είναι το κεντρικό αίτημα και ο σιδηρόδρομος ίσως το υποκατάστατο του δρόμου. Πάντως δεν είναι ένα βιομηχανικό αίτημα με την έννοια της συνεχούς μεταφοράς μεγάλων φορτίων σε μακρινές αποστάσεις,² καθότι δεν μπορούμε να μιλάμε για βιομηχανικό καπιταλισμό στην Ελλάδα σ' αυτή τη φάση της υπανάπτυξης.³

Το μεγαλύτερο μέρος του ξένου κεφαλαίου και του κεφαλαίου της διασποράς, εφόσον δεν χρησιμοποιόταν σε καθαρά κερδοσκοπικές ή χρηματιστικές επιχειρήσεις, πήγαινε στην αγορά τσιφλικιών ή επενδύονταν σε δημόσια έργα, κυρίως σιδηροδρόμους. Ούτε όμως οι τεράστιες δαπάνες για την κατασκευή σιδηροδρόμων βοήθησαν ουσιαστικά τον τομέα της βιομηχανίας. Μ' ένα τυπικά αποικιακό τρόπο, η κατασκευή σιδηροδρόμων στα Βαλκάνια εξυπηρετούσε πολύ περισσότερο τις στρατιωτικές και οικονομικές ανάγκες των δυτικών βιομηχανικών κρατών παρά τις αναπτυξιακές ανάγκες της ίδιας της βαλκανικής Χερσονήσου. Πολύ λίγοι οργανισμοί υπήρχαν ανάμεσα στην ανάπτυξη των σιδηροδρόμων και την υπόλοιπη ελληνική βιομηχανία, γιατί τα περισσότερα από τα υλικά που χρησιμοποιούνταν σε δημόσια έργα μεγάλης κλίμακας εισάγονταν από το εξωτερικό, ακόμα και εκείνα που θα μπορούσαν να παραχθούν στο εσωτερικό. Με την κατάσταση αυτή καθώς και με τους εξωφρενικούς τόκους, με τους οποίους παρέχονταν τα κρατικά δάνεια, και με τη σχεδόν αποικιακή συμπεριφορά του ξένου κεφαλαίου και του κεφαλαίου της διασποράς, δεν είναι καθόλου παράξενο που η Ελλάδα χρεοκόπησε γύρω στα τέλη του αιώνα και αναγκάστηκε να δεχτεί την ίδρυση μιας διεθνούς επιτροπής

¹ Παπαγιαννάκης Ε. στο Δ.Γ. Τσαούση 1998, ό.π., σελ. 107-121

² Παπαγιαννάκης Ε. στο Δ.Γ. Τσαούση 1998, ό.π., σελ. 107-121

³ Παπαγιαννάκης Ε. στο Δ.Γ. Τσαούση 1998, ό.π., σελ. 107-121

ελέγχου, επανδρωμένης με εκπροσώπους των ξένων δανειστών, η οποία για ολόκληρες δεκαετίες έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στη δημόσια οικονομία του σύγχρονου ελληνικού κράτους και της εξάρτησής της.¹ Το πρόβλημα της ξένης εξάρτησης λειτούργησε διαφορετικά στα ευρωπαϊκά και τα βαλκανικά κράτη. Η ανάπτυξη της Γαλλίας, στα αρχικά στάδια της κατασκευής των σιδηροδρόμων, βοηθήθηκε πολύ από τα ξένα δάνεια. Όμως με την ισχυρή διεθνή θέση της Γαλλίας, αυτός ο δανεισμός δεν κατέληξε στην χρόνια χρέωση και συνακόλουθη εξάρτηση από τους δανειστές. Με την πετυχημένη και λίγο πολύ ισόρροπη εκβιομηχάνισή της, η Γαλλία κατάφερε να ξεπληρώσει τα χρέη της και να γίνει με τη σειρά της σημαντικός παράγοντας στην εξαγωγή κεφαλαίου. Ενώ από την άλλη μεριά στα Βαλκάνια τα ξένα δάνεια, με τους όρους που επιβλήθηκαν και με τον τρόπο που χρησιμοποιήθηκαν, συνέβαλαν στην αυξανόμενη εξάρτηση και υπανάπτυξη αυτών των κοινωνικών σχηματισμών. Τα βαλκανικά κράτη βρέθηκαν αναγκασμένα να εξαρτηθούν από τα ξένα δάνεια για να δημιουργήσουν στρατό, να διατηρήσουν την υπερδιογκωμένη κρατική γραφειοκρατία τους και να διαχειριστούν την οικονομία τους. Με την ανάπτυξη της οικονομίας τους, αυτή η εξάρτηση από τον ξένο δανεισμό, αντί να ελαττωθεί όπως, στην περίπτωση της Γαλλίας, αυξήθηκε σταθερά σε σχέση με την οικονομική τους αρνητική ανάπτυξη.²

Στο σχολικό κείμενο, που προηγήθηκε, η παρουσίαση της ανάπτυξης της χωρών της Δυτικής Ευρώπης και της μητροπολιτικής Νέας Υόρκης δίπλα στην υπανάπτυκτη Ελλάδα εμπεριέχει τη λογική του «φτασίματος», η οποία όμως λογική σύμφωνα με το Ν. Μουζέλη έχει νόημα μόνο για χώρες, που βρίσκονται στον ίδιο κοινωνικο-οικονομικό χώρο και που από αιώνες ακολούθησαν παρόμοια ιστορική διαδρομή. Αντίθετα η Ελλάδα ανήκει ιστορικά σ' ένα κοινωνικο-οικονομικό και πολιτιστικό χώρο πολύ διαφορετικό από το δυτικό. Την εποχή που στη Δυτική Ευρώπη γίνονταν οι κοινωνικο-πολιτικές αλλαγές, που έφεραν επανάσταση στον κόσμο, η Ελλάδα δεν ήταν παρά μια φτωχή επαρχία μιας ημι-αποικιακής αυτοκρατορίας σε παρακμή. Κι όταν η Ελλάδα αποτίναξε τον οθωμανικό ζυγό, δεν εντάχθηκε στη Δύση, αλλά μάλλον συμερίστηκε την τύχη των άλλων βαλκανικών γειτονικών χωρών, τις οποίες ο πολιτικός, οικονομικός και

¹ Μουζέλης Ν., 1978, ό.π., σελ. 43

² Μουζέλης Ν., 1978, ό.π., σελ. 96-97

πολιτιστικός ιμπεριαλισμός της Δυτικής Ευρώπης εκμεταλλευόταν με τον πιο άγριο και ασύστολο τρόπο.¹

Όπως επισημαίνει η Ε. Αβδελά, μπορεί η Ελλάδα να ανήκει αδιαμφισβήτητα στην Ευρώπη, αλλά η δικαιωματική αυτή θέση δεν της εξασφαλίζει την «πολυπόθητη» ισότητα με τους ισχυρούς της γης. Μπορεί το σήμερα να είναι καλύτερο από το χθες –χάρη στη τεχνολογική ανάπτυξη – αλλά υπολείπεται σαφώς από το απώτερο παρελθόν- από τη σκοπιά των πολιτιστικών επιτευγμάτων: συνεχώς μονίμως κάπου κάτι λείπει»²

«Οι ολυμπιακοί Αγώνες της Αθήνας είναι θαυμάσιοι, δήλωσε χθες ο πρόεδρος της ΔΟΕ Ζακ Ρογκ επισκεπτόμενος τις εγκαταστάσεις της ΕΡΤ Α.Ε. στο Διεθνές Κέντρο Ραδιοτηλεόρασης.[...]

«Καθημερινά υπάρχουν 3,7 δις άνθρωποι σε όλο τον κόσμο που παρακολουθούν τα αθλήματα. Συγχαρητήρια στην Ελλάδα γι' αυτό» σημείωσε ο κ. Ρογκ.

(εφημερίδα η Ναυτεμπορική, 20-8-04, Οι Ολυμπιακοί αγώνες στην τηλεόραση, Ε΄3^ο 2010:36)

Ο αθλητισμός ως μαζικό θέαμα μεταμορφώθηκε σε μια ατέλειωτη διαδοχή μονομάχων, ανάμεσα σε πρόσωπα και ομάδες που συμβόλιζαν τα εθνικά κράτη, κάτι που και σήμερα αποτελεί μέρος της παγκόσμια ζωής. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες αποτέλεσαν μια ευκαιρία για ανταγωνιστική εθνική αυτό-επιβεβαίωση. Αυτό που έκανε στον αθλητισμό τόσο μοναδικά αποτελεσματικό ως μέσο εμφύτευσης εθνικών αισθημάτων είναι η ευκολία, με την οποία ακόμα και τα λιγότερα πολιτικά ή δημόσια άτομα μπορούσαν να ταυτιστούν με το έθνος, όπως αυτό συμβολίζεται από νεαρά άτομα που υπερέχουν στη διάκριση.

¹ Μουζέλης Ν., 1978, ό.π., σελ. 335

² Αβδελά Ε., 1997, ό.π., σελ. 60

Η φανταστική κοινότητα των εκατομμυρίων γίνεται πιο πραγματική με τη μορφή μιας ομάδας που αγωνίζεται. Το άτομο, ακόμα και αυτό που απλά χειροκροτεί, γίνεται σύμβολο του έθνους¹

Κατά τον Η. Ιωκειμόγλου, δίπλα από τον παραδοσιακό ελληνικό εθνικισμό που εμπνέει τα πλήθη, ώστε να ψάλλουν το «Σε γνωρίζω από την κόψη» στα στάδια και να δακρύζουν με την έπαρση της ελληνικής σημαίας, αναδύθηκε μέσα σε μερικούς μόνο μήνες, και με καταλύτη τη διεξαγωγή των Ολυμπιακών αγώνων στην Αθήνα, μια δεύτερη εκδοχή του πατροπαράδοτου ελληνικού εθνικισμού, που εμφανίζεται ως πιο καλαίσθητη και πολιτισμένη, στέκεται μακριά από τις πολιτικές του αρτηριοσκληρωτικού παρελθόντος, δεν απεχθάνεται και είναι υπερήφανη, όχι τόσο για το ένδοξο παρελθόν του έθνους, αλλά γι' αυτό που συμβαίνει τώρα. Για την εθνική υπερηφάνεια του σύγχρονου Έλληνα υπήρξαν ορισμένες υλικές προϋποθέσεις, που αφορούσαν την υλική υποδομή των έργων και των αθλητικών εγκαταστάσεων, που είχαν στόχο τη μετατροπή της Αθήνας σε μητρόπολη. Ο ελληνικό καπιταλισμός απέδειξε ότι δεν ήταν πλέον υπανάπτυκτος, εξαρτημένος, άχρηστος και μεταπρατικός, ότι δεν βρίσκεται σε διαρκή κρίση και σήψη. Ωστόσο, αν αυτό είναι αρκετό για να προσχωρήσει κάποιος στο στρατόπεδο του αστικού εκσυγχρονισμού, δεν είναι προφανώς αρκετό για να προσχωρήσει στον εθνικισμό, γιατί χρειάζονται επιπλέον ιδεολογικές προϋποθέσεις. Η πρώτη αφορά τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, από το σχολείο έως τα ΜΜΕ και από την οικογένεια έως τον αθλητισμό, που εκπαιδεύουν τις μάζες στην ιδέα πως μια κοινή ουσία μας ενώνει σε ένα ομοιογενές σύνολο με δεσμούς αίματος, πολιτισμού, κοινής καταγωγής και γλωσσικής καθαρότητας, που ορίζουν το έθνος. Η δεύτερη αφορά την ανάδυση της νέας εκδοχής του ελληνικού καπιταλισμού, που είναι η παράσταση του ελληνικού καπιταλισμού ως «εθνικού καπιταλισμού», ως «εθνική οικονομία» με άλλα λόγια ως το ίδιο το έθνος. Τα επιτεύγματα του ελληνικού καπιταλισμού εκλαμβάνονται έτσι ως επιτεύγματα του έθνους. Στους Ολυμπιακούς αγώνες η κυρίαρχη ιδεολογία παρουσίασε ότι ο ελληνικός καπιταλισμός πέτυχε «με τον δυναμισμό του», [δηλαδή τα δημόσια έργα που έγιναν με δανεισμό] τη μεταμόρφωση της Αθήνας σε δυτική μητρόπολη, την αποτελεσματική διοργάνωση των αγώνων και την αισθητική αναβάθμιση, ως επιτεύγματα της σύγχρονης, αναπτυγμένης Ελλάδας που αποτολμά ως «μικρή χώρα» να αποδείξει στον

¹ Hobsbawm E., 1994, ό.π., σελ. 199-200

κόσμο ότι μπορεί να τιμήσει το «πλήρες κλέους» παρελθόν της. Αυτή η παράσταση του καπιταλισμού ως έθνους, στη συγκεκριμένη εκδοχή της, αποτελεί τον θρίαμβο του ιδεολογήματος της «ισχυρής Ελλάδας».¹

Το σπίτι του Καβάφη βρίσκεται στην οδό Λέψιους, ένα δρόμο στην καρδιά της Αλεξάνδρειας. Ο ποιητής κατοικούσε στο δεύτερο όροφο ενός μεγάρου, βαμμένου σε πορτοκαλί χρώμα. Από εκεί φαινόταν απέναντι το νοσοκομείο, χτισμένο ανάμεσα σε μικρά χαμηλά σπιτάκια.

Ο Καβάφης ήταν, χωρίς αμφιβολία, μανιώδης με την πρωτοτυπία. Από το διαμέρισμά του είχε βγάλει όχι μονάχα το τηλέφωνο και το ραδιόφωνο αλλά και το ηλεκτρικό και στη θέση του είχε βάλει κεριά και λάμπες πετρελαίου

[...]ο Καβάφης είναι, πραγματικά, ο περισσότερο μεταφρασμένος στο εξωτερικό νεοέλληνας ποιητής.

(Δασκαλόπουλος Δ.-Στασινοπούλου Μ., Ο βίος και το έργο του Κ.Π. Καβάφη, *Το σπίτι του ποιητή Καβάφη ΣΤ' 1^ο 2010 :24*)

Με αφορμή την εθνική υπερηφάνεια, που νιώθει το εθνικό υποκείμενο για τον Καβάφη αξίζει κατά τη γνώμη μας να αναφέρουμε την πρόταση που κάνει ο Σ. Γουργούρης, προκειμένου να βγει η σύγχρονη Ελλάδα από τη δύσκολη και περιθωριακή θέση στην οποία βρίσκεται σήμερα. Συγκεκριμένα υποστηρίζει πως, αν η Ελλάδα θέλει να βγει από την περιθωριακή θέση της στο διεθνές περιβάλλον, πρέπει να υιοθετήσει το προσωπικό μότο του Κωνσταντίνου Καβάφη: να μην είσαι (νέο) Έλληνας αλλά ελληνικός. Ο Καβάφης ίσως ήταν ο πρώτος σημαντικός εκπρόσωπος του νεοελληνικού πολιτισμού, που σκιαγράφησε ένα αποκεντρωμένο όραμα για την ιστορία του, επισημαίνοντας την απόλυτα περιοριστική κατάσταση, που συνεπάγεται η σημασιακή έρειση κάθε πολιτισμού στους «βαρβάρους». Με την καβαφική αυτή έννοια, η Ελλάδα οφείλει να υπερβεί τον εαυτό της και να γίνει εξωστρεφής, να υπερβεί τα γεωγραφικά της

¹ Ιωακειμόγλου Η., 2007,ό.π.,σελ. 12-15.

σύνορα και να στραφεί στα ιστορικά όρια του παρελθόντος της –χωρίς αυτό να σημαίνει μια νεοβυζαντινή ιμπεριαλιστική φαντασίωση -αλλά ως μια εσωτερική ανατροπή αυτού που είναι κατά βάση μια εθνική απομόνωση.¹

Η τελευταία φράση του κειμένου ότι «ο Καβάφης είναι πραγματικά, ο περισσότερος μεταφρασμένος στο εξωτερικό νεοέλληνας ποιητής» παραπέμπει στη διαπίστωση του Δ. Τζιόβα, η οποία βασισμένη στον «ορίζοντα των προσδοκιών της αναγνωστικής θεωρίας του Jauss, όπως αυτή αναφέρθηκε στην εισαγωγή μας, δείχνει ότι η ποίηση του Καβάφη, αν και αρχικά θεωρήθηκε ασυμβίβαστη με τον «ορίζοντα των προσδοκιών» του αναγνωστικού ελληνικού κοινού, στη συνέχεια ο Καβάφης έγινε σήμερα ίσως «ο πιο καταξιωμένος και πιο πολυδιαβασμένος Έλληνας ποιητής». ²

Αν η ανάδειξη και η καταξίωση του Καβάφη, υποστηρίζει ο Δ. Τζιόβας , οφείλεται στις ποικίλες αλλαγές που συντελέστηκαν σταδιακά στον «ορίζοντα» των Ελλήνων αναγνωστών, οι ίδιες ίσως αλλαγές είναι υπεύθυνες και για την κάμψη του ενδιαφέροντος για ποιητές, όπως ο Παλαμάς ή ο Σικελιανός, που κάποτε μεσουρανούσαν.³

Τα δύο έπη του Ομήρου, η Οδύσσεια και η Ιλιάδα, μας φέρνουν σε επαφή με μια κοινωνία όπου ο αθλητισμός έχει εισδύσει σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής, δημόσιας και καθημερινής. Η αγάπη για την άθληση κυριαρχεί παντού : νέοι άνθρωποι χαίρονται την έντονη σωματική προσπάθεια, τρανοί αρχηγοί και ήρωες αγωνίζονται να έρθουν πρώτοι, ενώ γύρω ένα πλήθος – λαός ή στρατός- δονείται από ενθουσιασμό παρακολουθώντας τις επιδόσεις τους. Με λίγα λόγια, βρισκόμαστε μπροστά σε μια κοινωνία που, παράλληλα με τα ηρωικά της ιδανικά, χαρακτηρίζεται και από ένα γνήσιο αθλητικό πνεύμα.[...]

Η αφορμή των αγώνων είναι διαφορετική στα δύο έπη: Στην Ιλιάδα είναι ένα ταφικό έθιμο

και οι αγώνες σχετίζονται με θρησκευτικές εκδηλώσεις. Στην Οδύσσεια γίνονται για να τιμηθεί ένας ξένος.[...]Στο ρωμαλέο ομηρικό κόσμο δεν υπάρχει θέση για ήρωες που δεν είναι αθλητές .

(Ο αθλητισμός στην Αρχαία Ελλάδα, Ε΄ 3^ο 2010:58)

¹ Γουργούρης Στ., 2007,ό.π.,σελ. 238

² Τζιόβας Δ.,*Μετά την Αισθητική : Θεωρητικές δοκιμές και ερμηνευτικές αναγνώσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σελ. 248-249.

³ Τζιόβας Δ.,2003,ό.π.,σελ. 248-249

Ο ξυπόλυτος Αιθίοπας αθλητής διασχίζει την πλατεία του Κολοσσαίου υπό το φως των πυρσών, σε μια Ολυμπιάδα που οι Ιταλοί περίμεναν πενήντα δύο χρόνια για να διοργανώσουν. Και τα κατάφεραν άριστα, μπλέκοντας το παλιό με το σύγχρονο. [...] Εκείνο το βράδυ του μεγάλου τελικού του πιο ιερού των αγωνισμάτων επέλεξε και η αφρικανική γη για να στείλει το μήνυμα της ύπαρξης της, της διαμαρτυρίας της. Επέλεξε τα γυμνά πέλματα ενός παιδιού της, του Αμπέμπε Μπικίλα [...]

(Δ.Κωνσταντάρης - Μ. Κοντολέων, Σύγχρονος αθλητισμός, Ε΄3^ο 2010:62)

Οι τελευταίες τρεις δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, επισημαίνει ο E. Hobsbawm, σημειώνουν έναν αποφασιστικό μετασχηματισμό στη διάδοση παλαιών, επινόηση νέων, και τη θεσμοποίηση των περισσότερων αθλημάτων σε εθνική και σε διεθνή κλίμακα. Η θεσμοποίηση των περισσότερων αθλημάτων πρόσφερε τόσο μια δημόσια βιτρίνα για τα σπορ, που κάποιος ειρωνικά θα μπορεί να συγκρίνει με τη μόδα για τα δημόσια κτίρια και τα αγάλματα στη πολιτική, όσο και έναν μηχανισμό για την επέκταση δραστηριοτήτων, που μέχρι τότε περιορίζονταν στην αριστοκρατία και την πλούσια μπουρζουαζία, ικανό να αφομοιώνει τους τρόπους ζωής της σε μια διευρυνόμενη κλίμακα των «μεσαίων τάξεων». Η αθλητική δραστηριότητα της μεσαίας τάξης συνδύασε δύο στοιχεία της επινόησης της παράδοσης: το πολιτικό και το κοινωνικό. Από τη μια συνιστούσε μια συνειδητή προσπάθεια σχηματισμού μιας κυβερνώσας ελίτ βάσει του βρετανικού μοντέλου το οποίο συμπλήρωνε, ανταγωνιζόταν ή επεδίωκε να αντικαταστήσει τα παλαιότερα αριστοκρατικά – στρατιωτικά μοντέλα της ηπειρωτικής Ευρώπης, και έτσι, ανάλογα με τις τοπικές συνθήκες, συνδέθηκε με συντηρητικά ή φιλελεύθερα στοιχεία των τοπικών ανώτερων και μεσαίων τάξεων. Από την άλλη πλευρά, συνιστούσε μια πιο αυθόρμητη απόπειρα καθιέρωσης ταξικών γραμμών έναντι των μαζών, κυρίως με τη συστηματική έμφαση στον ερασιτεχνισμό ως κριτηρίου της αθλητικής δραστηριότητας της ανώτερης και μεσαίας τάξης (όπως στο τένις, στο ποδόσφαιρο καθώς και στους Ολυμπιακούς Αγώνες). Εντούτοις αποτελούσε μια απόπειρα να αναπτυχθεί τόσο ένα ειδικό, νέο, αστικό πρότυπο δραστηριοτήτωνσχόλης και ένας τρόπος ζωής, όσο και ένα ελαστικό, διασταλτικό κριτήριο του μέλους ομάδας. Οι αθλοπαιδιές, τόσο των μαζών όσο και της

μεσαίας τάξης, συνδύαζαν την επινόηση πολιτικών και κοινωνικών παραδόσεων και με έναν άλλον ακόμη τρόπο: προσφέροντας ένα μέσο εθνικής ταυτοποίησης και πλασματικής κοινότητας.¹

Στην ενότητα αθλήματα και σπορ συγκαταλέγονται δύο υποενότητες : Η μία επιγράφεται «ο αθλητισμός στην αρχαία Ελλάδα» και η άλλη «ο σύγχρονος αθλητισμός».

Στην πρώτη αναφέρονται τα χαρακτηριστικά των αθλητών και το αθλητικό πνεύμα που επικρατούσε στα ομηρικά έπη, Ιλιάδα και Οδύσσεια. Στη δεύτερη υπο-ενότητα, αυτή του σύγχρονου αθλητισμού, γίνεται αναφορά στον ξυπόλητο Αιθίοπα αθλητή που κατάφερε να τερματίσει πρώτος στη Ρώμη το 1960. Διαπιστώνουμε δηλαδή πως ό,τι έχει να παρουσιάσει η Ελλάδα στο χώρο του αθλητισμού ανάγεται στην αρχαία Ελλάδα, όπου και έχει τις ρίζες του, καθότι ο αθλητισμός στη σύγχρονη Ελλάδα είναι απών.

-Πόσα χρόνια μένετε στην Αντίπαρο; Κ. Μανόλη; Με τι ασχολούνταν οι κάτοικοι στο νησί στη δεκαετία; Του '40 και του '50;

Είμαι 73 χρονών και μένω στο νησί όλη μου τη ζωή. Η μοναδική φορά που άφησα τον τόπο μου είναι όταν έφυγα και γω να κάνω το στρατιωτικό μου.

Οι περισσότεροι τότε ασχολούνταν με τα ζώα και τη γη γιατί ήταν αγρότες. Οι ψαράδες ήταν λίγοι, πέντε, έξι βάρκες «χταποδιάρικες» είχαμε μόνο. Τώρα κανείς δεν τη θέλει τη γης, γιατί τώρα όλοι τη θάλασσα θέλουν!

Το αλεύρι τότε το κάναμε εδώ. Είχαμε και μυλωνάδες. Με τα ζώα μας πηγαίναμε τα κριθάρια και τα σάρια μας και παίρναμε το αλεύρι. Όλοι τότε είχαν δικούς τους φούρνους και έφτιαχναν το δικό τους ψωμί. Οι χασάπηδες έρχονται μια φορά το χρόνο, κάθε Πάσχα.[...]

-Τι είναι αυτό που σας ενοχλεί σήμερα στον τόπο σας;

-Παλιά δεν είχαμε τόσους πολλούς τουρίστες. Μάλιστα αυτούς που έρχονταν και πήγαιναν πάνω στο σπήλαιο τους φωνάζαμε «λόρδους» (πλούσιους) «Ήρθανε πάλι οι λόρδοι στο σπήλαιο» λέγαμε. Τώρα όλοι

¹ Hobsbawm E.,*Η Επινόηση της Παράδοσης*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2004,σελ. 335-338

ασχολούνται με τον τουρισμό. Μπαρ, ξενοδοχεία, δωμάτια, σουβενίρ. Πού αγρότης σήμερα! Το καλοκαίρι έρχονται και το χειμώνα προετοιμαζόμαστε για να τους δεχτούμε. Όλο και περισσότερους περιμένουμε, όλο, και περισσότερο χτίζουμε. Όλοι χτίστες γινήκαμε.

Καλό θα ήταν να φτιάξουν και το απέναντι λιμάνι της Πούντας, για να μπορεί να δένει το φεριμπότ πιο σίγουρα, γιατί έχουμε και τους αέρηδες με τα απαγορευτικά. Η ζωή μας κρέμεται από τα φέριμπότ που μας ενώνουν με την Πάρο, με τα τρόφιμα, τους γιατρούς, με τα πάντα.

(Συνέντευξη με τον κύριο Μανόλη, ΣΤ΄3^ο 2010:8)

-Πόσων χρονών είσαι Αντώνη;

Είμαι 18 χρονών και πάω στη Γ΄Λυκείου. Η Αντίπαρος έχει μόνο δημοτικό και γυμνάσιο και φέτος λειτουργεί και τμήμα Α΄Λυκείου. Το σχολείο είναι απέναντι, στην Παροικιά της Πάρου. Κάθε πρωί όλα τα παιδιά περνάμε με το φέρι μποτ απέναντι στην Πάρο. Μετά παίρνουμε το λεωφορείο και μας πάει στο σχολείο. Τα φέριμποτ δεν μπορούν να περάσουν όταν έχουμε απαγορευτικά, δηλαδή άσχημο καιρό, πολύ αέρα. Χάνουμε το σχολείο. Δε λέω, ωραία είναι να χάνεις κανά μάθημα, αλλά οι άλλοι προχωρούν και, αν χάσουμε πολλά μετά είναι δύσκολα...

Τι είναι αυτό που σου αρέσει στο χωριό σου; Πώς περνάς τον ελεύθερο χρόνο σου;

[..] στις παραλίες και στις εξοχές. Είμαστε πολύ δεμένοι με τη φύση. Ακόμα και το καλοκαίρι που έρχονται τουρίστες, εμείς την ηρεμία μας δεν τη χάνουμε. Δεν είναι όπως στην Αθήνα. Έχουμε άλλους ρυθμούς.[...] Λείπει ένα γυμναστήριο, μια λέσχη για μας τους νέους! Να κάνουμε διάφορα πράγματα. Τώρα μόνο τις καφετέριες έχουμε και το ποδόσφαιρο.

Αυτό που δεν μου αρέσει είναι που όλοι ασχολούνται με τον τουρισμό και αυτή ίσα ίσα για τους τέσσερις μήνες το καλοκαίρι. Δε νοιάζονται για μας τους ντόπιους.

Εσύ πηγαίνεις καθόλου στην Αθήνα;

Πηγαίνω στην Αθήνα γιατί μου αρέσει η νοοτροπία των ανθρώπων.[...] Πάντως δε θα ήθελα να μείνω στην Αθήνα.

Μπορείς να φανταστείς τον εαυτό σου, πώς θα είσαι σε πέντε, έξι χρόνια; Τι έχεις σκεφτεί για το μέλλον σου; Πώς θα ήθελες να γίνουν τα πράγματα;

Εγώ τώρα σκέφτομαι να βρω μια δουλειά ώστε να μείνω στο νησί. Θα ήθελα να γίνω λιμενικός. Από την άλλη όμως δεν μπορώ να με φανταστώ για όλη μου τη ζωή στο ίδιο μέρος. Θα ήθελα να ζήσω σε μια πόλη αλλά όχι για πάντα. Για κάποια χρόνια μόνο, για να έχω και αυτή την εμπειρία.

Μετά εδώ θέλω να γυρίσω, στην Αντίπαρο. Εδώ μεγάλωσα. Μου αρέσει εδώ. Το Πανεπιστήμιο δε με ενδιαφέρει.

(Συνέντευξη με τον Αντώνη, ΣΤ΄3^ο 2010:10)

Η Ελλάδα επέμενε και συνεχίζει να επιμένει στη μοναδικότητά της, η οποία, όπως και να εννοηθεί, μεταφράζεται σε μια έννοια απόλυτης διαφοράς. Η επιμονή αυτή – βάζοντας σε παρένθεση την ενέργεια που της προσδίδει εμφανώς ο εθνικισμός- μπορεί να κατανοηθεί ως αποτέλεσμα της καχυποψίας, με την οποία μια χώρα που βρίσκεται στο πολιτικό και οικονομικό περιθώριο αντιμετωπίζει τις ανάγκες, που της επιβάλλει η διεθνής τάξη πραγμάτων. Σημαντικός παράγοντας στην καλλιέργεια της καχυποψίας αυτής είναι η συνηθισμένη πολιτισμική φθορά, που υφίσταται μια χώρα, όταν η μεγαλύτερη βιομηχανία της είναι ο τουρισμός. Η γενική αυτή κατάσταση αποτελεί το βασικό στοιχείο της αυξανόμενης πολιτισμικής απομόνωσης, που χαρακτήριζε την Ελλάδα τα τελευταία δέκα χρόνια.¹ Το παραδοσιακό και το μοντέρνο μάχονται το ένα το άλλο ή και συνυπάρχουν λίγο-πολύ ανταγωνιστικά, όχι μόνο στις κοινωνίες της Λατινικής Αμερικής και της Ινδίας αλλά και στις δυτικές κοινωνίες του κέντρου και της περιφέρειας.²

Η Α. Λεοντή υποστηρίζει ότι στην Ελλάδα ακόμα και ο νεωτερισμός άκμασε, χρησιμοποιώντας τοπικές παραδοσιακές φόρμες, χωρίς να υπακούει σε διεθνιστικές, εκσυγχρονιστικές τάσεις. Στο μεγαλύτερο μέρος του, ο ελληνικός νεοτερισμός παρουσιάστηκε ως εγχώριο προϊόν, παρ' όλες τις ξενόφερτες

¹ Γουργούρης Στ., 2007, ό.π., σελ. 236

² Βέϊκος Θ., 1995, ό.π., σελ. 29

επιρροές που δέχτηκε. Ενώ ο καθιερωμένος νεοτερισμός, στην ακούραστη προσπάθειά του να εφεύρει ξανά το καινούριο, εξερεύνησε τις πρωτόγονες ρίζες των άλλων πολιτισμών αυτών δηλαδή που θεωρούνταν εξωτικοί, ο νεοελληνικός νεοτερισμός επέμεινε στην δική του αυτόχθονα αυθεντικότητα, ανανέωσε το ενδιαφέρον του για τις δικές του τοπικές φόρμες και θεμελίωσε το δικό του νεοτεριστικό λόγο βαθιά μέσα στον τόπο της Ελλάδας. Με άλλα λόγια επικύρωσε τους δικούς του δεσμούς με μια ελληνική παράδοση. Κατ' ουσίαν, κατέφυγε στην ταυτολογία, για να αποδείξει ότι αντιστέκεται σε ξένες μεσολαβήσεις, ακόμα και σε εκείνες που μπορεί να δρουν ασυνείδητα. Η εντοπία, σύμφωνα με την Α. Λεοντή, «αντιπροσωπεύει την αποκλειστική αισθητική αρχή της δεσπόζουσας τάσης του νεοελληνικού νεοτερισμού».¹

Η «εντοπία» με την έννοια του ντόπιου αναφέρεται στο σύστημα κοινωνικής οργάνωσης και της φυσικής της έκφρασης. Ο στόχος της εντοπίας είναι να οδηγήσει τους ανθρώπους ξανά στην αρμονία, που τόσο έχουν ανάγκη, και στην ντόπια αυθεντικότητα. Η θέση της εντοπίας είναι πως ο λόγος ενός λαού είναι κατά τρόπο μυθικό θεμελιωμένος στον τόπο, ακριβώς όπως οι άνθρωποι ριζώνουν στη γη. Αξίωση της εντοπίας είναι να αντλεί η τέχνη απευθείας από το ελληνικό τοπίο και όχι από ξενόφερτες μόδες. Η αισθητική πρέπει να είναι αυτόχθονη. Πρέπει να υποτάσσει τη φόρμα της στις διαμορφωτικές δυνάμεις της γεωγραφίας και του κλίματος της Ελλάδας και πρέπει να δίνει φωνή στους γηγενείς κατοίκους. Η αποστολή της εντοπίας είναι να πολεμήσει με το εγχώριο σπαθί της τον πανίσχυρο ξενόφερτο λόγο και ειδικότερα τη δυτική αισθητική αρχή της αυτονομίας, η οποία προσδίδει στην τέχνη μια οικουμενικότητα, δημιουργεί ένα σύστημα τεχνοτροπιών, ιδεών και συναισθημάτων, διαμορφώνοντας ήθη και έθιμα, χωρίς να αποκαλύπτουν την δύναμή τους. Απέναντι στην αισθητική της αυτονομίας, ο νεοελληνικός νεοτερισμός αντιτάσσει την αισθητική της «αυτοχθονίας», κάποιες φορές κάτω από το λάβαρο της ελληνικότητας. Με αυτή την αισθητική αρχή, μια φιλελεύθερη ανθρωπιστική επικάλυψη της παράδοσης, οι νεοτεριστές κατάφεραν να εντάξουν το νεοτερικό στο παραδοσιακό, το δυτικό στο ντόπιο.²

Ο Δ. Τζιόβας υποστηρίζει πως οι Έλληνες μπορεί να επικαλούνται μία αφηρημένη, εξιδανικευμένη και ολιστική έννοια της παράδοσης ή του έθνους, ταυτόχρονα όμως καταγγέλλουν την ανεπάρκεια και την ατροφία των θεσμών και

¹ Λεοντή Α.,1998,ό.π.,σελ. 191

² Λεοντή Α.,1998,ό.π.,σελ. 188-204

των υπηρεσιών που προσφέρουν. Αυτή η ανακολουθία υπογραμμίζει τη σύγκρουση ανάμεσα στην καθημερινή πραγματικότητα και την εξιδανίκευση ορισμένων εννοιών, όπως η παράδοση, το κράτος ή ο λαός. Οι ολιστικές αυτές έννοιες λειτούργησαν σαν ένα ιδεατό και αξιακό κέλυφος, έξω από το οποίο το άτομο δεν μπορούσε να υπάρξει, αποκαλύπτοντας την πολύπλοκη σχέση στην Ελλάδα ανάμεσα στο άτομο και στην κοινότητα.¹

Και στα δύο παραπάνω κείμενα, η φύση, η ύπαιθρος και η ελληνική παράδοση είναι αυτές που διασώζουν τον αυθεντικό ελληνικό τρόπο ζωής, ο οποίος απειλείται από την εμπορευματοποίηση του τουρισμού, από το δυτικό τρόπο ζωής και από την ξενομανία - που υιοθετείται ειδικά στις τουριστικές περιοχές της χώρας -, από την αλλοίωση του φυσικού περιβάλλοντος λόγω της εξάπλωσης κέντρων διασκέδασης και τουριστικών καταλυμάτων –και από την αλλοίωση των χαρακτηριστικών της ελληνικής παράδοσης.

Η αίσθηση του χρόνου γίνεται αντιληπτή με εντελώς διαφορετικό τρόπο από τους ανθρώπους του νησιού σε σχέση με την Αθήνα, όπου αυτή η αίσθηση προβάλλεται με αρνητικά χαρακτηριστικά λόγω της έντονης αστικοποίησης και αλλοτρίωσης που επικρατεί εκεί. Παρότι η ζωή στην Αθήνα δείχνει ή φαντάζει πολύ δελεαστική στο μαθητικό πληθυσμό, ωστόσο δεν πείθει το νέο να κατοικήσει μόνιμα σ' αυτήν, αφού δεν επιθυμεί τις σπουδές, τις οποίες θα μπορούσε να του προσφέρει ενδεχομένως η πρωτεύουσα. Παρόλες τις ελλείψεις του νησιού, ο νέος είναι τόσο άρρηκτα δεμένος με τον τόπο του, που δεν τον εγκαταλείπει, ενώ οι προσδοκίες για την επιλογή του επαγγέλματος αρχίζουν και τελειώνουν με μια θέση στο Δημόσιο.

Ως εκ τούτου διαπιστώνουμε πως απουσιάζει παντελώς η δημιουργική παραγωγή, η φαντασία, η καινοτομία, το όραμα της νέας γενιάς στη νησιωτική Ελλάδα, αφού εκπλείπει απουσιάζει η νησιωτική πολιτική και προοπτική από την πλευρά της πολιτείας.

Προχωρώντας στο υλικό της έρευνάς μας, παρατηρούμε στον πίνακα Θ ότι σε μια σειρά από 23 αναφορές η έμφαση δίνεται στο άσχημο χωροταξικό του νεοελληνικού παρόντος(3 αναφορές) και στο αναχρονιστικό νεοελληνικό παρόν (3 αναφορές). Ακολουθούν με δύο αναφορές οι υποκατηγορίες «ελλειμματικό παρόν και ένδοξο παρελθόν», η «παρουσία του αρχαιοελληνικού αθλητισμού και η απουσία του σύγχρονου» και η «ελληνική ύπαιθρος διασώζει την ελληνική

¹ Τζιόβας Δ.,2007,ό.π.,σελ. 69

παράδοση». Οι υπόλοιπες υποκατηγορίες δεν έχουν σημαντική παρουσία σε ποσοτικό επίπεδο, ωστόσο παρέχουν ευρύ πεδίο ποικιλίας σε σχέση με τα ποιοτικά τους χαρακτηριστικά, τα οποία συνθέτουν την συνολική εικόνα της νεοελληνικής κοινωνίας. Επισκοπώντας, δηλαδή, συνολικά τις διάφορες όψεις της νεοελληνικής πραγματικότητας, το ελληνικό κράτος παρουσιάζεται φτωχό, μη αποτελεσματικό στην εξασφάλιση των βασικών προϊόντων του ελληνικού λαού, υπανάπτυκτο, με ελλειμματικές υποδομές - που αφορούν τις συγκοινωνίες, τα λιμάνια, τις υγειονομικές υπηρεσίες, την παιδεία - χωρίς παραγωγικές δομές, χωρίς βιομηχανική δραστηριότητα και ανάπτυξη και με το βλέμμα στραμμένο στο παρελθόν.

Παρουσιάζονται με εξωραϊστική μάλιστα διάθεση επαγγέλματα του παρελθόντος όπως του αγρότη, του νερούλα, του γαλατά, του ψαρά, χωρίς αυτά να έχουν σχέση με την κοινωνική και επαγγελματική πραγματικότητα που βιώνουν οι μαθητές. Μελετώντας την έρευνα της κ. Α. Φραγκουδάκη, που είχε πραγματοποιήσει για τα Αναγνωστικά του Δημοτικού Σχολείου που είχαν εγκριθεί και διδαχθεί με παραλλαγές και προσθαφαιρέσεις από το 1954 έως το 1978, παρατηρούμε πως διατυπώνεται μια αξιοσημείωτη για εμάς παρατήρηση σ' ό,τι αφορά την εργασία και την επαγγελματική δραστηριότητα.

Συγκεκριμένα η Α. Φραγκουδάκη αναφέρει πως « η εργασία δεν περιγράφεται ποτέ ως κοινωνική δραστηριότητα. Παρουσιάζεται αποκλειστικά μέσα από το ηθικό πρίσμα του καθήκοντος που έχει ο καθένας να είναι εργατικός. Κάθε έννοια, που επιτρέπει τον κοινωνικό καθορισμό της εργασίας, απουσιάζει συστηματικά από το λεξιλόγιο των αναγνωστικών. Εργασία σημαίνει μια αφηρημένη δραστηριότητα με ηθική προέκταση. Στη θέση της λέξης εργαζόμενος βρίσκουμε πάντοτε έμμεσα ή άμεσα τη λέξη εργατικός. Ακόμη λέξεις που δεν περιέχονται στο λεξιλόγιο των αναγνωστικών και που γενικά δεν μαθαίνει ο μαθητής στο δημοτικό σχολείο είναι έννοιες όπως: μισθωτός, μισθός, ημερομίσθιο, πρόσληψη, απόλυση, υπερωρία, εργοδότης. Ο μισθός έχει έμμεσα την έννοια της ανταμοιβής με την ηθική σημασία».¹

Με τη συμβολή της προαναφερθείσας σημαντικής διαπίστωσης στραφήκαμε και εμείς από την πλευρά μας να εξακριβώσουμε αν στις πηγές που μελετούμε υπάρχουν οι παραπάνω έννοιες και σε ποιο πλαίσιο αυτές παρουσιάζονται. Διαπιστώσαμε, λοιπόν, πως δεν εμπεριέχονται οι λέξεις

¹ Φραγκουδάκη Α.,1978,ό.π.,σελ. 66

«εργασία» ως ανθρώπινο δικαίωμα, ούτε βεβαία «ο μισθός», το «ημερομίσθιο», η «πρόσληψη», η «απόλυση», η «υπερωρία», ο «εργοδότης», πολύ δε περισσότερο η λέξη «ανεργία», που υποδηλώνει μια κατάσταση την οποία ο μαθητής ενδεχομένως να τη βιώνει στην οικογένειά του ή στο ευρύτερο συγγενικό ή φιλικό του περιβάλλον, ενώ είναι σχεδόν βέβαιο, ότι την ακούει συνεχώς από τα ΜΜΕ. Αυτό υποδηλώνει ότι τα σημερινά αναγνωστικά βιβλία στέκουν μακριά από την κοινωνική πραγματικότητα του μαθητή, μακριά από τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η κάθε οικογένεια, μέλος της οποίας είναι ο κάθε ο μαθητής, αλλά και από την πραγματικότητα που θα αντιμετωπίσει, όταν θα εισέλθει στην παραγωγική διαδικασία ως εργαζόμενος και διεκδικητής κοινωνικών αγαθών και εργασιακών δικαιωμάτων.

Μελετώντας με τις ενότητες και τα κείμενα, που απαρτίζουν την κάθε ενότητα, στη σειρά των σχολικών εγχειριδίων της περιόδου 2006-2010 παρατηρούμε πως από τις 50 συνολικά ενότητες που υπάρχουν οι 13 είναι αυτές που σχετίζονται με τις επετείες των εθνικών εορτών και τον εορτασμό των Χριστουγέννων και του Πάσχα. Οι υπόλοιπες 37 που απομένουν αφορούν:

Ψυχαγωγία (10)

Τεχνολογία (3)

Διαπολιτισμικό περιεχόμενο (3)

Περιβάλλον – οικολογία (3)

Κυκλοφοριακή αγωγή (1)

Διατροφή (2)

Βιβλία-βιβλιοθήκη – μουσεία (2)

Σχολείο (1)

Τρόπους ζωής και επαγγέλματα (1)

Νόημα της γλώσσας και της γραφής (1)

Ατυχήματα (1)

Κατοικία (1)

Η ζωή μέσα στη πόλη (1) - η ζωή έξω από την πόλη (1)

Συγγενικές σχέσεις(1)

Κατασκευές (1)

Ζώα που ζουν κοντά μας (1)

Ειρήνη και τον πόλεμο (1)

Ιστορίες παιδιών (1) και οι φίλοι μας, οι φίλες μας(1)

Από τα παραπάνω συνάγεται πως τα περισσότερα κείμενα των σημερινών βιβλίων αφορούν κατεξοχήν την ψυχαγωγία και την τεχνολογία, αφού οι πολίτες λειτουργούν ως καταναλωτές και σε καμιά περίπτωση ως παραγωγοί. Ο πολίτης παρουσιάζεται μόνο ως καταναλωτής αγαθών χωρίς να διεκδικεί εργασία, εργασιακά δικαιώματα, παραγωγικές δομές, δίχως προβληματισμούς και στόχους για τη ζωή τη δική του και του κοινωνικού συνόλου στη χώρα που ζει. Η σχέση του σύγχρονου Έλληνα με την τεχνολογία αφορά αποκλειστικά και μόνο τη χρήση και σε καμιά περίπτωση την παραγωγή αυτής, καθόσον έρευνα στην Ελλάδα δεν υπάρχει και η τεχνολογία είναι εισαγόμενη.

Ο Κ. Τσουκαλάς υποστηρίζει πως το εργατικό δυναμικό, όσο πιο αποπροσανατολισμένο και αποθαρρυσμένο είναι, τόσο πιο πειθήνιο γίνεται,¹ θεωρεί δε πως στους κόλπους του σχολικού μηχανισμού γίνεται η εγχάραξη οποιουδήποτε ιδεολογικού «μηνύματος» κατά τρόπο συλλογικό, τυποποιημένο, γενικοποιημένο και πανηγυρικό. Με την έννοια αυτή, ο σχολικός μηχανισμός είναι ο κατεξοχήν μηχανισμός, μέσα από τον οποίο μπορεί να περάσει με τον αποτελεσματικότερο τρόπο μία μαζική και ριζοσπαστική, ποιοτική ιδεολογική μεταλλαγή.²

Το έντονα στραμμένο βλέμμα προς το παρελθόν, που εντοπίζεται και σ' αυτήν την κατηγορία, δεν ενθαρρύνει την υιοθέτηση κριτικής στάσης από την πλευρά των μαθητών απέναντι στο ελλειμματικό παρόν που βιώνουν, ώστε να εντοπιστούν οι πολιτικές και οι κοινωνικές ευθύνες, που θα οδηγήσουν τις συλλογικότητες σε δράση παρέμβασης στο κοινωνικό γίνεσθαι με στόχο τη βελτίωση του παρόντος και το σχεδιασμό του μέλλοντος.

Σύμφωνα με τον Gramsci η ιδεολογία αποκτά ηγεμονικό ρόλο, «όταν μπορεί να μεταφράσει τις επιθυμίες των μαζών σε ιδέες, αξίες και συγκεκριμένες κατευθύνσεις δράσης. Η μετατροπή αυτή γίνεται μέσα από την τέχνη και ιδιαίτερα μέσα από τη λογοτεχνία. Η τελευταία έχει τη δυνατότητα να επεξεργάζεται επινοητικά, δηλαδή να ανακατασκευάζει και να μετατρέπει τις λαϊκές μνήμες, τις δοξασίες και τις φαντασιώσεις σε εθνικά σύμβολα».³

¹ Τσουκαλάς Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα*, Θεμέλιο 1992, σελ. 130

² Τσουκαλάς Κ., 1992, ό.π., σελ. 385

³ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 96

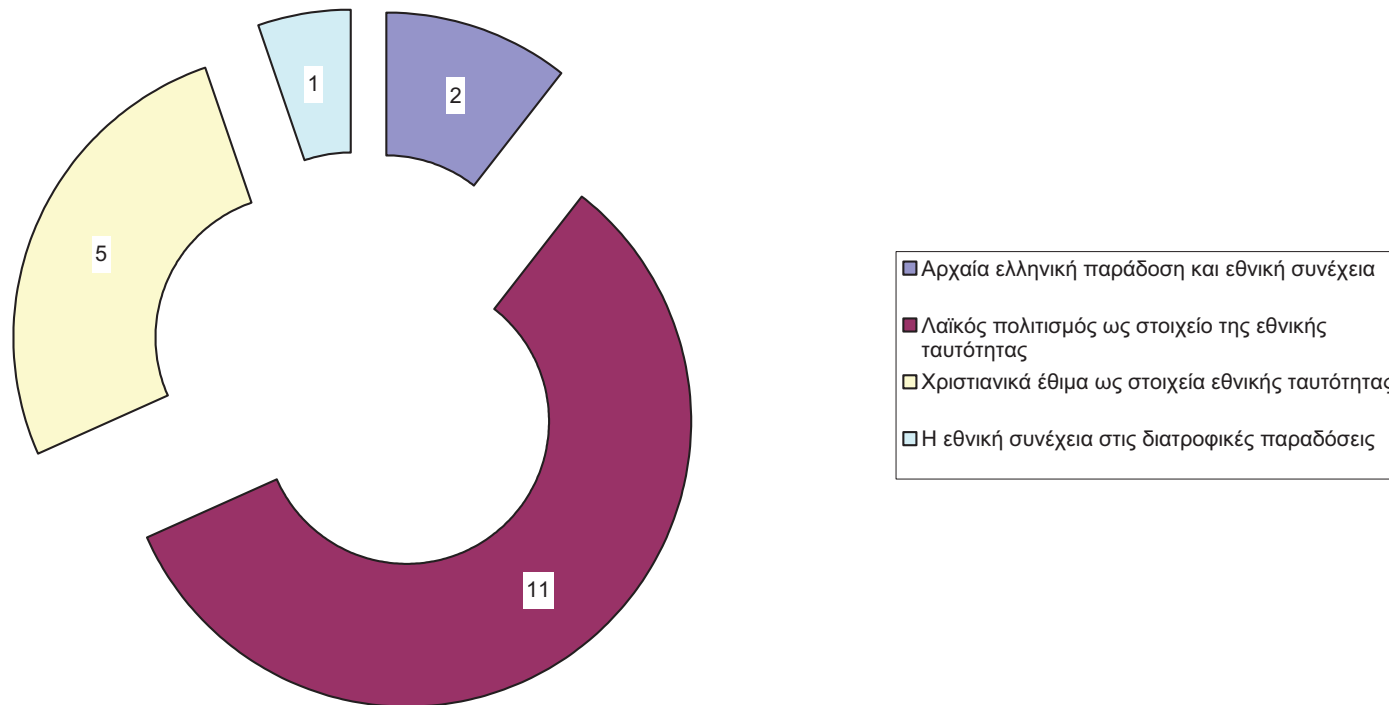
Το όραμα μιας καλύτερης κοινωνίας, υποστηρίζει η Α. Φραγκουδάκη, δεν μπορεί να τοποθετείται στο παρελθόν και την παράδοση, αλλά πρέπει να μετατεθεί στο μέλλον, γιατί η πορεία της κοινωνίας είναι μόνο προς τα εμπρός.¹ Κι επειδή η ιστορία έχει αποδείξει ότι η πορεία των κοινωνιών δεν είναι γραμμική και το κάθε βήμα εξέλιξης δεν είναι πάντα βελτιωτικό, το εκπαιδευτικό σύστημα θα πρέπει να υπερασπίζεται την πορεία προς την πρόοδο, σπλίζοντας συγχρόνως τους μαθητές με τη γνώση, ιστορική και άλλη, ότι η πρόοδος δεν είναι πάντα πρόοδος για όλες τις κοινωνικές ομάδες, ότι η πρόοδος δεν είναι η τυφλή μίμηση ενός προτύπου κι ότι η Ελλάδα, η σημερινή, γιατί μόνο αυτή υπάρχει, βαδίζει ως κοινωνία, με αντιφάσεις και προβλήματα, όπως κάθε κοινωνία, σ' ένα δρόμο τον οποίο δεν έχει διαγράψει η μοίρα, αλλά ακριβώς αντίθετα διαγράφει κάθε μέρα η ύπαρξη ή η απουσία συμμετοχής των κοινωνικών ομάδων στην κατεύθυνση που θα πάρει.²

¹ Φραγκουδάκη Α.,1997,ό.π.,σελ. 197

² Φραγκουδάκη Α.,1997,ό.π.,197

I. Ο παραδοσιακός πολιτισμός και τα πολιτισμικά του χαρακτηριστικά στο παρελθόν και το παρόν, η λαϊκή κουλτούρα και τα έθιμα ως στοιχεία της εθνικής ταυτότητας.

**I. Ο παραδοσιακός πολιτισμός και τα πολιτισμικά του χαρακτηριστικά στο παρελθόν και το παρόν,
η λαϊκή κουλτούρα και τα έθιμα ως στοιχεία της εθνικής ταυτότητας**

Αν και συχνά η παράδοση αντιμετωπίζεται σαν ένα φανταστικό όχημα που περιέχει τους θησαυρούς ενός κοινού παρελθόντος, η «χρησιμοποιημένη υδρία» της κατέχει, στην πραγματικότητα, ξεχωριστή θέση στην επικράτεια ενός έθνους. Ο πολιτισμός είναι ένας συνήθης τρόπος, για να ορίσει κανείς το πεδίο δραστηριότητας ενός έθνους, δηλαδή της πατρίδας.¹

Η ολοκληρωμένη πολιτισμική ταυτότητα, η οποία συνιστά την βασική αρχή του εθνικού προσδιορισμού, δεν είναι έννοια που μπορεί να μετεωρίζεται χρονικά. Ένας κοινός εθνικός πολιτισμός συνιστά οργανικό σύστημα από αξιακούς κώδικες και επικοινωνιακές πρακτικές, που έχουν εγκαθιδρυθεί στο χρόνο κατά τρόπο, ώστε να διακρίνονται ως «ξεχωριστές» και «μοναδικές». Συνεπώς, η ανάδειξη ενός εθνικού πολιτισμού δεν συντελείται μόνο με συγχρονικά επιχειρήματα. Αντιθέτως το έθνος ως κεντρικό κατηγορημα της εθνικιστικής ιδεολογίας αποτελεί ξεχωριστή και σημασιολογικά φορτισμένη οντότητα, ακριβώς επειδή θεωρείται ότι συνιστά προϊόν εξίσου ξεχωριστών και σημαντικών εξελίξεων του παρελθόντος-κοντολογίας, επειδή θεωρείται ότι διαθέτει χρονικό βάθος. Επομένως, η «αξίωση της μακροβιότητας» είναι για τον εθνικισμό στοιχείο που συνυφαίνεται απολύτως με τον αναγκαίο όρο της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας. Διατυπωμένη αρνητικά, η αρχή αυτή σημαίνει πως ένα έθνος δεν θεωρείται ότι υπάρχει, παρά μόνον στο βαθμό που κατορθώνει να προσάγει με πειστικότητα στο παρόν το δικό του αναπαλλοτρίωτο παρελθόν.²

Η παραπομπή του πολιτισμού σε ένα κοινό παρελθόν μπορεί να οριοθετήσει την εδαφική επικράτεια της πατρίδας, να την ενοποιήσει και να κάνει βαθύτερες τις «ρίζες» των ανθρώπων σε ένα τόπο. Ο πολιτισμός αποκαθιστά το σύνδεσμο μεταξύ ανθρώπων και τόπων με τρόπο φυσικό και συμβολικό, παραπέμποντας στην ιδιαιτερότητα της ιστορίας των ανθρώπων αυτού του τόπου.³

Ο εθνικισμός εκδηλώνεται κυρίως με την πολιτισμική του μορφή, ως αναβίωση, αποκατάσταση και διάδοση ενός μυθικού πολιτισμικού παρελθόντος, συμβόλων, αξιών και μνημών που διαμορφώνουν το παρόν της εθνικής ταυτότητας.⁴

Η κατασκευή του έθνους στηρίζεται σε μια διαδικασία δόμησης και επεμβατισμού, δηλαδή επιλογής και ερμηνευτικής αναδιάταξης διάσπαρτων και εν

¹ Λεοντή Α.,1998,ό.π.,σελ. 58 -60

² Λέκκας Π.,2001,ό.π.,σελ.31

³ Λεοντή Α.,1998,ό.π.,σελ. 60

⁴ Τζούμα Α.,2006,ό.π.,σελ. 23-24

πολλοί ασύνδετων πολιτισμικών στοιχείων, στα οποία ο κρατισμός μέσα από την καθιέρωση επιστημών όπως η ιστορία, η φιλολογία, η αρχαιολογία και η λαογραφία, δίνει τη μορφή ολότητας, συνέχειας και τα αναδεικνύει σε εθνική ταυτότητα. Η εθνική κουλτούρα είναι στην πραγματικότητα μια πολιτική κουλτούρα, που σημαίνει ότι η κατασκευή της εθνικής ταυτότητας είναι μια διαδικασία και όχι ένα γεγονός και μορφοποιείται κάθε φορά με βάση τους εκάστοτε επιτοπισμούς, που δημιουργεί η πολιτική αναγκαιότητα.¹

Η κουλτούρα επίσης λειτουργεί ως φίλτρο, τα οποία επιτρέπει ή δεν επιτρέπει σε ορισμένες πλευρές του παρελθόντος να μεταφερθούν στο παρόν. Επιπροσθέτως αποδίδει σημασίες και σχήμα στον τρόπο, με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε το παρελθόν και τις διαφορετικές του χρήσεις. Η αντίληψη του παρελθόντος εξαρτάται από τις πολιτισμικές διαθεσιμότητες του παρόντος, καθότι από τα αναρίθμητα στοιχεία του παρελθόντος μερικά βρίσκουν μια θέση στη μνήμη ενώ άλλα όχι. Κατά τον Α. Λιάκο αυτή η πράξη μπορεί να ονομαστεί πολιτισμική σημείωση του ιστορικού παρελθόντος. Αυτό, δηλαδή το οποίο επιλέγεται ως απομνημόνευση, αποκτά ένα μήνυμα στο πολιτισμικό σύστημα, υπάρχει μέσω αυτού του μηνύματος και λειτουργεί ως φορέας σημασίας στο παρόν. Με αυτή την έννοια, η ιστορία ως διάλογος υποστηρίζει την ιστορική θεμελίωση και την πολυμορφία της κουλτούρας. Η κουλτούρα και η ιστορία αντιπαρατίθενται ως σημαίνον και σημαινόμενο, ως αναπαριστών και αναπαριστώμενο και αντίστροφα.²

Ο Gramsci υποστήριξε ότι το έθνος είναι μια κατασκευή της ηγεμονικής ιδεολογίας, η οποία συναρθρώνει στοιχεία της λαϊκής αλλά και της κοσμοπολίτικης κουλτούρας και τα μετασχηματίζει σε εθνική κουλτούρα, δηλαδή σε εθνική ταυτότητα.³

Το χαρακτήρα της «επιπόνησης» στο επίπεδο των παραδόσεων και την αναδρομική φορά του ιστορικού χρόνου στη δημιουργία του έθνους αναλαμβάνει να αναδείξει και ο Eric Hobsbawm. Κατά τον Hobsbawm «παραδόσεις» που φαίνονται ή διεκδικούν ότι είναι παλιές, συχνά έχουν εντελώς πρόσφατη προέλευση και μερικές φορές είναι επινοημένες. Ο όρος «επινοημένη παράδοση» χρησιμοποιείται με ευρεία αλλά όχι ανακριβή έννοια. Περιλαμβάνει τόσο «παραδόσεις» που πραγματικά επινοήθηκαν, κατασκευάστηκαν και θεσπίστηκαν

¹ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 23-24

² Λιάκος Α., 2009, ό.π., σελ. 102-103

³ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 41

επίσημα, όσο και εκείνες που αναδύονται με λιγότερα εύκολα ανιχνεύσιμο τρόπο εντός μιας βραχείας και χρονολογήσιμης περιόδου.«Με τον όρο «επινοημένη παράδοση» εννοούμε ένα σύνολο πρακτικών, οι οποίες συνήθως διέπονται, φανερά ή σιωπηρά, από αποδεκτούς κανόνες και με τελετουργική ή συμβολική φύση επιδιώκουν να ενσταλάξουν ορισμένες αξίες και κανόνες συμπεριφοράς μέσω επανάληψης, γεγονός που αυτόματα συνεπάγεται τη συνέχεια με το παρελθόν. Στο βαθμό που υπάρχει μια τέτοια αναφορά με ιστορικό παρελθόν, η ιδιομορφία των «επινοημένων παραδόσεων» συνήθως επιδιώκει να καθιερώσει τη συνέχεια με ένα σκόπιμο και ταιριαστό ιστορικό παρελθόν. Το ιστορικό παρελθόν, στο οποίο εντάσσεται η νέα παράδοση, δε χρειάζεται να είναι μακρινό, αναγόμενο σε έναν υποτιθέμενο ομιχλώδη χρονικό ορίζοντα.¹

Με άλλα λόγια οι παραδόσεις δεν είναι στοιχεία του παρελθόντος, που επιβιώνουν στο παρόν, αλλά δημιουργήματα του παρόντος, που επικαλούνται παρελθοντική καταγωγή. Πρόκειται για κατασκευές κοινωνικής διαχείρισης και κοινωνικού ελέγχου, που εξυπηρετούν τα συμφέροντα των ιθυνόντων, διαμορφώνοντας και κατευθύνοντας τα αισθήματα των νεοαπελευθερωμένων μαζών σε μορφώματα ενότητας, αλληλεγγύης και συμπαράστασης την εποχή του βιομηχανικού καπιταλισμού. Αυτό που στηρίζει και εξηγεί τη δύναμη και τη διάρκεια των εθνικισμών είναι η δημιουργία αφηγήσεων και εικόνων του έθνους, που συγκινούν τους λαούς στους οποίους απευθύνονται. Οι επινοημένες παραδόσεις είναι προϊόν μιας κατάλληλα κατασκευασμένης γραμματείας που διαπλέκει τη γνώση με τη συγκίνηση.²

Η παράδοση, το πνευματικό αρχείο της γνώσης, συνδέεται με κάποιο φυσικό τόπο και η απεικόνιση αυτής της γεωγραφικής έκτασης προϋποθέτει την ύπαρξη μύθου και ιστορίας ή κάποιου είδους λογοτεχνίας. Οι παραδόσεις προσδίδουν πολιτισμική ταυτότητα στο γεωγραφικό σημείο στο οποίο αναφέρονται, ακόμα και εάν αυτή η αναφορά είναι «εκτός εδαφικής επικράτειας» ή ουτοπική.³

Ο Hutchinson αντίθετα, αποκλείει την ιδέα ότι τα έθνη είναι επινοημένα. Η κουλτούρα, τα μοιρασμένα δηλαδή νοήματα, οι συμβολικές αναπαραστάσεις, οι μύθοι, οι μνήμες και οι αξιακοί κώδικες δεν είναι κρατικές επινοήσεις οριοθετημένες από το σύνορο, αλλά ένα γενεαλογικό ταμείο αξιών, μια

¹ Hobsbawm E., 2004,ό.π.,σελ. 9-10

² Τζούμα Α., 2006,ό.π.,σελ. 70 -71

³ Λεοντή Α., 1998,ό.π.,σελ. 67

κληρονομιά παραδόσεων και ταυτόχρονα ένα ρεπερτόριο προς χρήση και ανασύνταξη ταυτοτήτων.¹

Ο Κ. Τσουκαλάς αναφέρει ότι «ως πολιτικά ουσιωγόνες, οι ταυτότητες επικαθορίζουν τα εθνικά χαρακτηριστικά, τις εθνικές ιδιοσυστασίες, τον «εθνικό χαρακτήρα» αλλά και τους κατ' ιδίαν ανθρώπους. Και έτσι, οι νοηματικές σχέσεις ανάμεσα στην εμπρόθετη πολιτική ομάδα και στις ιδέες και σημασίες που κρυσταλλώνονται στους κόλπους της αναστρέφονται: η ομάδα δεν τεκμαίρεται μέσα από διαγιγνωσκόμενη ύπαρξη κοινών αντιλήψεων, ιδεών ή βουλήσεων των ανθρώπων που τη συγκροτούν, αλλά οι κοινές αντιλήψεις, ιδέες και νοοτροπίες είναι αυτές που προκύπτουν ως αμάχητη συνέπεια της ονομαστικής συμμετοχής των ανθρώπων αυτών στη σημαίνουσα πολιτικο-πολιτιστική ομάδα. Έτσι, από τη στιγμή που συγκροτείται η ιδέα του «φυσικού» έθνους, τα άτομα δεν μπορεί να παρασταθούν αλλιώς, παρά ως «υπάρχοντα» και «δρώντα» με την ιδιότητά τους ως μελών του δεδομένου έθνους-κοινωνίας. Το σύνολο των δεδομένων κοινωνιών αλλά και ο καθένας χωριστά λογίζονται ως φέροντες τη συγκεκριμένη πολιτιστική ολότητα και τον εθνικό τους χαρακτήρα, δηλαδή ως φέροντες την κοινή εμπρόθετη πολιτική αξία στη «φύση» τους και στο ζωογόνο φυσικό «αίμα» τους». ²

Παρά την εικόνα που δημιουργεί για τον εαυτό του, το έθνος είναι μια νεότερική μορφή συλλογικής ταυτότητας. Η συλλογική ταυτότητα, που οικοδομεί ο εθνικισμός δεν είναι άμεσα βιωματική, δεν μπορεί να είναι απόλυτα ταυτισμένη με κάποιον παραδοσιακό τρόπο ζωής. Στηρίζεται στην ιδεολογικής έμπνευσης αναδιάταξη μιας πλειάδας στοιχείων, που ποικίλλουν σε σημασία, έκταση και βάθος κατά περίπτωση και συγκυρία: γλώσσα, θρησκεία, έθιμα και όλες οι άλλες διακριτικές ορίζουσες του πολιτισμού, που στην νεότερική εθνοποίηση και αποκτούν πολιτική σημασία. Όπως κάθε νεότερική ταυτότητα έτσι και η εθνική αφορά σε υποκείμενα που έχουν πλέον αποκοπεί από τα δεσμά της παράδοσης.³ Είναι μια ταυτότητα αφηρημένη, νοερή. Τούτο σημαίνει ότι αναζητά συνεχώς νοηματική νομιμοποίηση από την οποία, αφού δεν μπορεί πλέον να είναι γνησίως παραδοσιακή και βιωμένη, βρίσκεται κατ' ανάγκην σε μόνιμη έλλειψη.

Χωρίς όμως την ανασύσταση της παράδοσης η συγκεκριμένη ταυτότητα παραμένει μετέωρη. Η διαφορά της εθνικής ταυτότητας από άλλες νεότερικές

¹ Τζούμα Α., 2006, ό.π.,σελ. 52

² Τσουκαλάς Κ., 1999,ό.π.,σελ.252- 253

³ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ. 20

ταυτότητες(ή, αλλιώς, η διαφορά του εθνικισμού από άλλες ιδεολογίες της νεωτερικότητας) έγκειται στο ότι το ψηφιδωτό της συντίθεται από παλαιές ψηφίδες. Έτσι, με τις παρελθοντικές του αναφορές το σύγχρονο έθνος μοιάζει σαν ένα μοντέρνο διαμέρισμα στολισμένο με αντίκες: αντίκες διαφορετικών ειδών και διαφορετικών εποχών, συχνά μάλιστα ετερόκλητες μεταξύ τους. Συντίθεται, δηλαδή από «σημαίνοντα» που έχουν αποσπαστεί επιλεκτικά από το παρελθόν και τις πολλαπλές συνάφειες για να αποκτήσουν «σημαινόμενα» επίκαιρα – για να τοποθετηθούν σε καινούριους συνδυασμούς, σε καινούρια πλαίσια, σε καινούργιες στοχοθεσίες.¹

Επομένως τα έθνη βασίζονται με τον δικό τους τρόπο στη μνήμη: την συντηρούν, την ανασκαλεύουν και ενίοτε την εφευρίσκουν. Πρόκειται για μνήμη αναγκαστικά επιλεκτική, μερική, δικανική, ιδεολογική - για μνήμη που δεν παρακινείται από ουδέτερες γνωστικές περιέργειες, αλλά από υποκειμενικές αντιλήψεις περί αναγκών, περί συμφερόντων(υλικών και ιδεατών), περί σκοπιμοτήτων. *Τα έθνη «έχουν ανάγκη από ένα παρελθόν εθνικοποιημένο».*²

Όπως η ιδέα που οι άνθρωποι έχουν για τον εαυτό τους δεν μπορεί να εκληφθεί ως απόδειξη για την πραγματική τους ταυτότητα , έτσι και η ιδέα που έχουν οι οπαδοί της «εθνικής ιδιομορφίας – μοναδικότητας» δεν αποδεικνύει αφ' εαυτής την εθνική ιδιαιτερότητα. Δηλαδή η εμμονή τους στην αξία της παράδοσης δεν αποδεικνύει από μόνη της ότι δεν αντιλαμβάνονται την παράδοση με τρόπο νεωτερικό. Αντίθετα, η ίδια η χρήση της παράδοσης, ως τέτοιας, αναδεικνύει και τη νεωτερικότητα της εθνικιστικής ιδεολογίας. Όσο κι αν φαίνεται παράδοξο, η παραδοσιακή κοινωνία αγνοεί την παράδοση ως έννοια, καθώς σ' αυτήν δε διαφεύγει από την επιρροή της παράδοσης και τίποτε δεν αντιτίθεται σ' αυτήν. Η ιστορία δε χρησιμοποιείται ως χρήση του παρελθόντος για την κινητοποίηση αλλαγών στο μέλλον. Ο άνθρωπος της παραδοσιακής κοινωνίας δεν αναπολεί την παράδοση, γιατί ήδη βρίσκεται μέσα σ' αυτήν. Δεν αναφέρεται στο μέλλον, γιατί το μέλλον δεν τον αφορά.³

Ο προσδιορισμός της εθνικής ιδιαιτερότητας είναι κατά βάση πολιτισμικός. Όλα τα επιχειρήματα, που ο εθνικισμός χρησιμοποιεί στην προσπάθειά του να αναδείξει τη μοναδικότητα του έθνους, έχουν εξ' αρχής ή καταλήγουν να έχουν

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ. 20

² Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ. 20

³ Θεοδωρίδης Π., *Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας – Έθνος νεωτερικότητα και εθνικιστικός λόγος*, εκδ. Αντιγόνη, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 108-109

πολιτισμικό περιεχόμενο και πολιτισμικά σημεία αναφοράς.¹ Από την άποψη αυτή ο εθνικισμός, κυρίως ο πολιτιστικός, ευνοεί τη καλλιέργεια ή και την αναβίωση φαντασιώσεων πληρότητας, όπως και ναρκισσιστικές παλινδρομήσεις σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο και ενδεχομένως αυτό είναι μια από τις κύριες αιτίες, που η ιδεολογία αυτή έχει επιβιώσει των υπολοίπων με τις μικρότερες αλλοιώσεις. Ως νεότερη ιδεολογία, ο εθνικισμός αντέχει, διότι προσφέρει πιο πολύ στον ψυχισμό των υποκειμένων την ευκαιρία να ανασυγκροτήσει με μυθικό τρόπο την απολεσθείσα οικειότητα της παράδοσης.²

Κατά τον A. Smith το έθνος είναι αδιανόητο χωρίς κάποιους κοινούς μύθους και αναμνήσεις που συνδέονται με την πάτρια γη. Η παράδοση, που αποτελείται από εικόνες, λατρείες, έθιμα, τελετουργίες και έργα τέχνης αλλά και από ορισμένα γεγονότα, ήρωες, τοπία και αξίες, συγκροτεί τελικά την ιδιαίτερη παρακαταθήκη της εθνοτικής κουλτούρας, από την οποία αντλούν επιλεκτικά οι διαδοχικές γενεές της κοινότητας.³

Στα σύγχρονα κράτη το σχολικό σύστημα καλλιεργεί εκείνα ακριβώς τα σχολικά χαρακτηριστικά, που θεωρούνται κριτήρια της εθνικής ιδιαιτερότητας: προκρίνει ένα συγκεκριμένο γλωσσικό ιδίωμα, τονίζει την εδαφική διάσταση της εθνικής ταυτότητας και προάγει τις κοινές ιστορικές μνήμες και τους κοινούς μύθους καταγωγής. Το έθνος καλείται να παράσχει ένα κοινωνικό δεσμό, που θα συνδέσει άτομα και τάξεις, προσφέροντάς τους ένα ρεπερτόριο από κοινές αξίες, σύμβολα και παραδόσεις.⁴

Η παράδοση ως υπαρκτή και ζώσα κατάσταση και όχι ως έννοια, βιώνεται ασύνειδα από τα κοινωνικά υποκείμενα.⁵ Η παράδοση θα μπορούσε σχηματικά να οριστεί ότι είναι η απεριόριστη και αυθόρμητη επανάληψη πράξεων, που νομιμοποιούνται και επικυρώνονται το ίδιο αυθόρμητα και φυσικά, επειδή ακριβώς ουδέποτε έχουν αμφισβητηθεί.⁶ Τούτο μάλιστα ισχύει παρά την τεράστια ποικιλομορφία των παραδοσιακών κοινωνιών, το κοινό χαρακτηριστικό των οποίων, η ζώσα παράδοση, συνίσταται ακριβώς στην δια της επαναλήψεως νομιμοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών πρακτικών. Η ύπαρξη μιας κοινής και μακρόχρονης παράδοσης, εκφράζει και επομένως επιβεβαιώνει την ύπαρξη της

¹ Λέκκας Π., 2006, ό.π.,σελ. 123-124

² Δεμερτζής Νικ. «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία» στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, 1995, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σελ. 82

³ Smith A., 2000,ό.π.,σελ.63-66

⁴ Smith A., 2000, ό.π.,σελ.63-66

⁵ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ. 40

⁶ Λέκκας Π., 2006,ό.π.,σελ. 182

συλλογικής ταυτότητας, αλλά και ενισχύει τη συγκρότησή της. Η αναφορά σε μια παράδοση, είτε ως ένα ιστορικό δεδομένο είτε ως ένα ζητούμενο στο μέλλον, δρα με τρόπο ενισχυτικό της συλλογικής ταυτότητας.¹

Όπως με απaráμιλλη οικονομία έχει συνοψίσει την ιδιοσυστασία της ζώσας παράδοσης στις προνεοτερικές κοινωνίες ο Max Weber θεωρεί πως «έγκυρο είναι εκείνο που ανέκαθεν ισχύει». Η υπέρβαση της παράδοσης συντελείται, όταν ακριβώς η παράδοση αρχίζει να γίνεται αντιληπτή ως παράδοση, δηλαδή ως ιστορική παράδοση. Η έλευση της νεοτερικότητας και της κουλτούρας που τη συνοδεύει προκαλεί βαθιές ποιοτικές αλλαγές στην αντίληψη των υποκειμένων για το χρόνο, επειδή ακριβώς επιτρέπει την *αφηρημένη*, αλλά ταυτόχρονα και πιο άμεση επαφή του υποκειμένου με αυτό που νοείται ως παρελθόν. Αντίθετα, η εξ ορισμού διαμεσολαβημένη παράδοση στις μη σύγχρονες κοινωνίες, όπου η κύρια νόρμα επικοινωνίας δεν είχε αποβάλει τον άμεσο διαπροσωπικό της χαρακτήρα και την κυρίαρχη προφορική της μορφή, συμπεριλάμβανε τα πολιτισμικά προϊόντα των προηγούμενων γενεών σε αδιάσπαστο από χρονολογικές διακρίσεις σύνολο, σε ζώσα συλλογική μνήμη.²

Η υπέρβαση όμως της παράδοσης και η συνακόλουθη γενίκευση του γραπτού λόγου και της απρόσωπης εν γένει επικοινωνίας επιτρέπουν όχι μόνον την αδιαμεσολάβητη επαφή με το παρελθόν, αλλά και τον χρονολογικό προσδιορισμό των συστατικών μερών. Πρόκειται για εξελίξεις, που καταργούν την παλαιά κυκλική αίσθηση του χρόνου και επιβάλλουν καθολικά την γραμμική συνείδησή του. Στις παραδοσιακές κοινωνίες η προσωρινότητα της καθημερινής ζωής εκφραζόταν από την συγχώνευση παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος μέσα στη ζώσα παράδοση. Στην σύγχρονη κοινωνία όμως ο χρόνος αποκτά ξεχωριστή υπόσταση ως έννοια, προσδιορίζεται ποσοτικά και καθίσταται έτσι μετρήσιμος και συγκρίσιμος. Η συνείδηση της απόστασης παρελθόντος και παρόντος είναι, δίχως αμφιβολία, επιγέννημα και προνόμιο της νεοτερικότητας.³ Το έθνος είναι μια ασυνέχεια που ο εθνικισμός το εμφανίζει ως συνέχεια. Αυτό που πράγματι βρίσκουμε στο παρελθόν είναι διάσπαρτα στοιχεία, που κατόπιν μεταπλάθονται σε μια νέα ταυτότητα.⁴

¹ Ιντζεσιλόγλου Νικ., «Περί της κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων» στο «Εμείς και οι άλλοι» - Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, Κωνσταντινοπούλου Χρ. κ.ά., τυπωθήτω – Γ.Δαρδανός, Αθήνα 1999, σελ. 179.

² Λέκκας Π., 2001, ό.π., σελ.40

³ Benveniste R. «Μνήμη και Ιστοριογραφία», στο Παραδέλλης Θ- Μπενβενίστε Ρ.επιμ., *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1999, σελ. 23

⁴ Δεμερτζής Νικ., 1995, ό.π., σελ 89

Η επαφή με την ιστορική παράδοση καθιστά το ίδιο το αντικείμενό της ανοικτό και σε διαφορετικές ερμηνείες.¹

Ως εκ τούτου τα κείμενα που αναφέρονται στην παράδοση χρήζουν μιας ερμηνευτικής προσέγγισης, όπως αυτή που υιοθετείται από τον Gadamer, η οποία περιλαμβάνει τη συνείδηση ότι ιδιοποιούμαστε το νόημα των λογοτεχνικών έργων μέσα από προκαταλήψεις, καθώς και ότι το έργο μιας κριτικά εννοούμενης ερμηνείας είναι και η διαλεύκανση των προκαταλήψεων που την ορίζουν.² Βέβαια, ως προς το τελευταίο ο Gadamer, υποστηρίζει η Α. Τζούμα, αντιλαμβάνεται ότι δεν είναι πάντοτε πραγματοποιήσιμο και αυτό γιατί η ιστορικότητά μας ορίζει σημαντικά την κατανοησιμότητά της, ώστε δεν καταφέρνουμε να σταθούμε κριτικά απέναντί της. Ωστόσο όμως θεωρεί εγγύηση το διαμεσολαβητικό ρόλο της χρονικής απόστασης και της παράδοσης, καθώς η χρονική απόσταση, που μας χωρίζει από τα δημιουργήματα της σκέψης, δεν αποτελεί εμπόδιο που πρέπει να υπερπηδηθεί, προκειμένου να φθάσουμε στο νόημα του κειμένου. Αντίθετα η χρονική απόσταση είναι ο συνδετικός κρίκος με την παράδοση στην οποία ανήκουμε, παράδοση η οποία αφενός ορίζει τις συντεταγμένες της κατανοησιμότητας μας, αφετέρου υποδεικνύει τις κύριες ερμηνευτικές οδούς, που το πέρασμα του χρόνου κατακύρωσε στη συνείδησή μας. Με άλλα λόγια η χρονική απόσταση, που μας χωρίζει από τα δημιουργήματα της σκέψης, αντί να εμποδίζει, βοηθάει τη σωστή μας αξιολόγηση, αφού αποτελεί τον αδιάψευστο δείκτη της καταλληλότητας ή όχι των προ-αντιλήψεών μας. Ωστόσο, τόσο η χρονική απόσταση ως δείκτης αξιολόγησης της ερμηνευτικής ορθότητας, όσο και η ενοποιητική ουσία της παράδοσης μέσα από την κοινή κατανοησιμότητα, που δημιουργεί, δεν μπορούν να θεωρηθούν κατηγορίες αδιάβλητες. Γιατί η χρονική απόσταση δρα πολλές φορές παραπλανητικά ή ακόμα και παραμορφωτικά. Οι ερμηνευτικές προτάσεις, που στην ουσία εμποδίζουν ή παραποιούν την ορθότητα κατανόησης ενός λογοτεχνικού κειμένου, επιβάλλονται ως αυθεντίες εξαιτίας του ρόλου τους στην εξυπηρέτηση των θεσμών, κοινωνικών πρακτικών, με άλλα λόγια ιδεολογικών σκοπιμοτήτων. Η παράδοση υπόκειται και αυτή στην ιστορικότητα της κατανόησης, όπως πιστοποιούν οι διαφορετικές προσλήψεις των προϊόντων της, όπως για παράδειγμα οι διαφορετικές εννοιολογήσεις των μύθων και των τραγωδιών από τους Έλληνες ή οι διαφορετικές εννοιολογήσεις του Shakespeare ή του Marlow από τους Άγγλους ή οι διαφορετικές

¹ Benveniste R., 1999,ό.π.,1995, σελ. 23

² Τζούμα Α.,2006,ό.π.,σελ.151

εννοιολογήσεις του Ντοστογιέφσκι από τους Ρώσους. Έτσι, ο διαχρονικός και ερμηνευτικός μίτος, ακόμα και αυτού που αποκαλούμε «εθνική παράδοση», αποτελεί εντέλει περισσότερο μια επινόηση, που χρησιμεύει στην ισχυροποίηση της εθνικής συνοχής, παρά μια αμετάβλητη οντότητα, στην οποία το έθνος αναγνωρίζεται.¹

Η δυνατότητα αντικρουόμενων τρόπων αφομοίωσης, αξιολόγησης και χρησιμοποίησης της ιστορικής παράδοσης σημαίνει, κατ' επέκταση, ότι δεν πρόκειται ουσιαστικά για μία, ενιαία, δεδομένη και αδιαμφισβήτητη παράδοση αλλά για πολλές δυνητικές αναπλάσεις του παρελθόντος. Οι «παραδόσεις» δεν υπάρχουν από μόνες τους και ανεξάρτητα από ό,τι σκεφτόμαστε ή πράττουμε. Τις επαναεφευρίσκουμε καθημερινά με την αφοσίωσή μας, την επιλεκτική μας μνήμη, τον τρόπο που επιλέγουμε για να συμπεριφερόμαστε «ως εάν» οι παραδόσεις να προκαθόριζαν τη διαγωγή μας.² Στην σύγχρονη κοινωνία η ζώσα παράδοση αντικαθίσταται από πολλές αλληλοσυμπληρούμενες ή αλληλοσυγκρουόμενες (αλλά σίγουρα νεκρές) παραδόσεις. Ο κερματισμός αυτός κατοπτρίζεται και στη χρήση του ανακατασκευασμένου ιστορικού παρελθόντος στο παρόν (με εκτιμήσεις, συγκρίσεις και συμπεράσματα) και στην προβολή του στο μέλλον (με προσδοκίες στόχους και οραματισμούς). Και αντιστρόφως είναι φυσικό οποιαδήποτε ανάδειξη ή αναβίωση της χαμένης παράδοσης από τις σύγχρονες ιδεολογίες να συνεπάγεται την καλειδοσκοπική ανακατασκευή της. Έτσι πιθανόν ερμηνεύονται οι δημιουργικές επεμβάσεις των ιδεολογιών της νεωτερικότητας στο παρελθόν.³

Η παράδοση δεν είναι ποτέ δεδομένη, αλλά δημιουργείται και αναπαράγεται επί τη βάση συγχρονικών αναγκών και μελημάτων : «Η παράδοση δεν είναι κάτι που κληροδοτείται αδιαμεσολάβητα, αλλά κάτι που ανανεώνεται με τη διαμεσολαβητική πρωτοβουλία του εκάστοτε παρόντος».⁴

Αναφερόμενη η Άλκη Νέστορος – Κυριακίδου στην έννοια «λαϊκή παράδοση», υποστηρίζει ότι αυτή είναι σύμβολο και όχι πραγματικότητα, σύμβολο κατασκευασμένο από ορισμένα στοιχεία της πραγματικότητας, επιλεγμένα για να εξυπηρετήσουν κάποιο σκοπό. Από την άποψη αυτή η «λαϊκή

¹ Τζούμα Α., 2006,ό.π.,σελ. 153-155

² Benveniste R. ,1999,ό.π.,σελ. 23

³ Λέκκας Π.,2001,ό.π.,σελ.41-43

⁴ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ. 74

παράδοση» είναι μια έννοια, που δεν ανήκει στον τομέα της επιστήμης αλλά της ιδεολογίας.¹

Σ' ό,τι αφορά τη λαογραφία, ο Ρενάν θεωρεί πως είναι η πρακτική συνέπεια του στενού δεσμού της συγκριτικής γλωσσολογίας με τη συγκριτική μυθολογία, ενώ η έρευνά της αποβλέπει στη διαιώνιση των «πρωταρχικών νόμων» του λαού.² Αντικείμενο της λαογραφίας είναι η υπόρρητη και ανώνυμη συνοχή του εθνικού πολιτισμού, εννοούμενου ως ένα είδος προστατευόμενης, αλλά σύγχρονης, έκφρασης του μύθου. Ο ειδικά μυθοποιητικός χαρακτήρας της λεγόμενης «προφορικής παράδοσης», της ενσωματωμένης με τον καλύτερο τρόπο στις εθνικές πρακτικές των αγροτικών πληθυσμών, καθίσταται έτσι το προνομιακό πολιτισμικό αντικείμενο μελέτης. Η λαογραφία συγκροτεί το λόγο της μέσω της απόσπασης συγκεκριμένων πρακτικών από τη θέση τους στη καθημερινή ζωή ορισμένων κοινοτήτων και τον συνακόλουθο προσδιορισμό τους ως πολιτισμικών πρακτικών - ως σημείων κυριολεκτικά της πολιτισμικής κληρονομιάς. Τα λαογραφικά στοιχεία αποκτούν ένα κειμενικό καθεστώς, που τα διαχωρίζει από το κοινωνικο-ιστορικό πλαίσιο, εντός του οποίου ασκούνται ασυνειδήτως. Η λαογραφία ως «περιγραφή του λαού» είναι αποκαλυπτική. Στο λόγο του έθνους ο προφορικός πολιτισμός παρουσιάζει ενδιαφέρον μόνο ως διαθήκη – γραφή - της κληρονομιάς τους έθνους.³

Τα δύο συστατικά στοιχεία του Ελληνισμού, αφενός η φύση και αφετέρου η παράδοση, διαμορφώνουν το φυσικό περιβάλλον και ρυθμίζουν τις δραστηριότητες των Ελλήνων. Η παράδοση, με τους μυθολογικούς, ηρωικούς, κλασικούς, βυζαντινούς, θρησκευτικούς και λαϊκούς κόσμους της, συνδέει εσωτερικά μια ομάδα με το γενεαλογικό της υπέδαφος και ορίζει την αυθεντική της έκφραση, ενώ η φύση, η γη και το χώμα τρέφουν αδιάκοπα και κατευθύνουν τη δημιουργική της ενέργεια.⁴

Ο ελληνικός χώρος στις γεωγραφικές, οικονομικές, κοινωνικές και πνευματικές του δομές αποτέλεσε πάντα σ' ολόκληρη την ιστορία του έναν οριακό χώρο ανάμεσα σε δύο ξεχωριστούς κόσμους –ανατολικό και δυτικό- που δεν έμειναν ποτέ στεγανά κλειστοί. Ο ρόλος του ελληνισμού στην επικοινωνία ανάμεσα στους δύο αυτούς κόσμους ήταν πρωταρχικός. Γιατί όχι μόνο οι

¹ Νέστορος –Κυριακίδου Α.,1983 «Η λαϊκή παράδοση: σύμβολο και πραγματικότητα» στο Δ. Τσαούσης *Ελληνισμός-Ελληνικότητα:Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Εστία, Αθήνα 1983, σελ. 249

² Γουργούρης Στ., 2007,ό.π., σελ. 203

³ Γουργούρης Στ., 2007,ό.π.,σελ. 204

⁴ Λεοντή Α., 1998,ό.π.,σελ. 150

Έλληνες, από την αυγή της ιστορίας τους, απλώθηκαν ακτινωτά σ' ολόκληρο το μεσογειακό χώρο και πέραν αυτού με τις αρχαίες αποικίες, τις νεότερες παροικίες και την κατά καιρούς επεκτατική πολιτική των διαφόρων πολιτικών σχηματισμών του ελληνισμού, αλλά και οι διάφοροι λαοί της Δύσης και της Ανατολής κατέκλυσαν κατά καιρούς πρόσκαιρα ή μονιμότερα τον ελληνικό χώρο. Έτσι ο χώρος αυτό δίκαια μπορεί να χαρακτηριστεί σταυροδρόμι λαών. Με άλλα λόγια ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της ιστορίας της Ελλάδας είναι και παραμένει ο οριακός της χαρακτήρας. Το χαρακτηριστικό αυτό είναι το κύριο και πάντα ζωντανό στοιχείο της ελληνικής παράδοσης.¹

Κατά τον Ν. Σβορώνο, παράδοση, ταυτότητα και ιστορία είναι έννοιες επάλληλες, αφού η ταυτότητα ενός λαού στα διάφορα στάδια της ιστορίας του δημιουργείται από την παράδοση και την ιστορία του. Κατ' αυτόν τα κύρια στοιχεία της ταυτότητας ενός ζωντανού λαού είναι οτιδήποτε καινούριο ο ίδιος ζει και δημιουργεί, στοιχεία που βρίσκονται στις ιστορικές εξελίξεις ενός λαού, καθόσον η ιστορική εξέλιξη των ιστορικών λαών, τόσο στις παλαιότερες εποχές αλλά πολύ περισσότερο στις νέες εποχές, δεν επιτελείται σε κλειστούς στεγανούς χώρους. Από την εποχή της ρωμαϊοκρατίας, ο μεγαλύτερος ίσως ιστορικός του ελληνισμού, ο Πολύβιος, διαπίστωνε πως οτιδήποτε γίνεται στη Ρώμη βρίσκει τον αντίκτυπό του και τον απόηχό του και στο τελευταίο χωριό της Ανατολής. Και θα ήταν νοσταλγική αφέλεια, υποστηρίζει, οδηγούμενοι από κάποιον χρονικά καθυστερημένο ελληνοκεντρισμό, να ονειρευόμαστε τη δημιουργία ενός καθαρά ελληνικού πολιτισμού, διαφορετικού από τα πολιτιστικά επιτεύγματα άλλων λαών, που η ιστορική τους μοίρα ήταν καλύτερη από τη δική μας.²

Το αυτοκίνητο κατέβαινε τις στροφές του δρόμου. Οι βελανιδιές, με το λυγρό κορμί και τη φουντωμένη φυλλωσιά, έλεγες πως χόρευαν πιασμένες κλώνο κλώνο [...]

Είναι πραγματικές Αμαδρυάδες, είπε η μητέρα

-Τι είναι οι Αμαδρυάδες; Ρώτησε η Νίκη.

-Είναι οι Νύμφες, που στην αρχαιότητα πίστευαν πως προστάτευαν τις βελανιδιές. Ζούσαν μέσα σ' αυτές, μεγάλωναν και πέθαιναν μαζί τους.

¹ Σβορώνος Ν., *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1995, σελ.390

² Σβορώνος Ν., 1995, ό.π.,σελ.389

Σκεφτείτε, είπε ο πατέρας, για τους αρχαίους Έλληνες αυτά τα δέντρα ήταν ιερά. Είχαν αφιερώσει άλση στους θεούς, γιατί πίστευαν πως η θεότητα προστατεύει τον ιερό τόπο και υπάρχει σε κάθε φυσικό στοιχείο.[...]

[...]Ξέρετε, είπε στα παιδιά, και στ' αρχαία χρόνια έκοβαν οι άνθρωποι δέντρα σε μέρη που προστατεύονταν από τους θεούς. Υπάρχει μάλιστα κάποιος μύθος που μιλά για έναν αστόχαστο νέο, που πήγε να κόψει μια τρανή βελανιδιά. Η Νύμφη τον παρακαλούσε να μη σηκώσει το τσεκούρι να χτυπήσει τον κορμό της. Εκείνος πού ν' ακούσει την Αμαδρυάδα! Με την δεύτερη και τρίτη τσεκουριά γίνεται το φονικό του όπλο κομμάτια. Κι η νύμφη τον καταράστηκε να βασανίζεται σ' όλη του τη ζωή.

(Αμαδρυάδες, Δ' 1^ο 1984:57)

Το έθνος ως αποτέλεσμα μιας επιλεκτικής και επινοημένης παράδοσης με συγκεκριμένο πραγματολογικό πολιτισμικό υπόβαθρο διασφαλίζει μια αναγκαία διασύνδεση παρελθόντος παρόντος¹ με την επιβολή της ανακλητικής λειτουργίας του χρόνου. Σύμφωνα με τον Hobsbawm, η ρήξη στη χρονική συνέχεια, «που ορισμένες φορές είναι σαφής ακόμα και στον παραδοσιακό «τόπο» της γνήσιας αρχαιότητας», έχει ως αποτέλεσμα να πρέπει να αποκατασταθεί η «φυσική» συνέχεια με τη μορφή της σειραϊκής αφήγησης, όπου το παρόν επεμβαίνει και διευθετεί το παρελθόν.² Το κράτος αφηγητής «κατασκευάζει» το λαό που επικαλείται ξεκινώντας από το παρόν και παράγοντας αναδρομικές ιστορικές αφηγήσεις. «Όλες οι επινοημένες παραδόσεις, στο βαθμό που είναι δυνατό, χρησιμοποιούν την ιστορία ως νομιμοποιητικό παράγοντα ενεργειών και συγκολλητική ουσία για τη συνοχή των ομάδων».³ Οι ανασυνθεμένες προφορικές παραδόσεις και η μακραίωνη γραπτή κληρονομιά αντικατοπτρίζουν την αδιάλειπτη και μοναδική ιστορία του ελληνικού έθνους.⁴

Όταν εκείνο το πρωί η μητέρα μου μου' πε πως θα πάμε στο Μουσείο Λαϊκής Τέχνης, ξαφνιάστηκα.[...]

¹ Δεμερτζής Νικ., 1996, ό.π., σελ. 99.

² Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 75

³ Τζούμα Α., 2006, ό.π., σελ. 75

⁴ Λεοντή Α., 1998, ό.π., σελ. 60-61

-Να βλέπεις το κέντημα αυτό; Είναι από το νησί μας. Πολύ θα κουράστηκε η κεντίστρα να το φτιάξει. Στ' ατέλειωτα νυχτέρια της σκλαβιάς οι κοπέλες κεντούσαν, τα παιδιά άκουγαν τις διηγήσεις των μεγάλων γι ατα βάσανα του Γένους, τα παλικάρια έβλεπαν μακριά τη μέρα που θα ξημέρωνε.

-Οι πρόγονοί μας ήξεραν να ομορφαίνουν τη ζωή τους, είπε η μητέρα. Ακόμα και τα καθημερινά μικροπράγματα τα' φτιαχναν με τέχνη και γούστο.

(Στο μουσείο λαϊκής τέχνης, Δ'1^ο 1984:117)

Ως σύγχρονη Ιδεολογία ο Εθνικισμός είναι υποχρεωμένος να προσλαμβάνει και να παρουσιάζει το παρελθόν, αποδίδοντάς του την ποιότητα που ο ίδιος επιχειρεί να επιβάλλει στο παρόν. Αυτό που προσπαθεί να κάνει η εθνικιστική ιδεολογία είναι να πλάθει νοερά το σημερινό έθνος σαν κάτι που διατρέχει και ορίζει ολόκληρη την ιστορία. Φαντάζεται, δηλ., την εθνική κοινότητα του παρόντος σαν μια οντότητα ουσιαστικά αναλλοίωτη στον χρόνο, δίχως ορατή αρχή και τέλος σαν κάτι το οποίο υπήρχε ανέκαθεν στην μορφή που παρουσιάζεται στις σημερινές συνθήκες.¹ Το έθνος ως κεντρική έννοια της εθνικιστικής ιδεολογίας εδράζεται κατά τεκμήριο σε παρελθοντική βάση. Ο εθνικισμός προσφεύγει αναγκαστικά στην ανάπλαση της ιστορίας μιας ξεχωριστής πολιτισμικής παράδοσης και αναλώνει σημαντικές ενέργειες γι' αυτό το σκοπό. Ακόμη κι όταν η ανασκόλευση του παρελθόντος δεν αποδίδει άμεσους καρπούς, η εθνικιστική ιδεολογία καταφεύγει στην εφεύρεση ή στην προσάρτηση και την ιδιοποίηση ιστορικών δεδομένων, για να σφραγίσει λογικά κενά στην απόδειξη της συνέχειας του παρελθόντος με το παρόν. Έτσι μόνο είναι δυνατόν να παρασχεθεί ασφαλές χρονικό βάθος στην ανάδειξη της εθνικής ιδιαιτερότητας.² Στην πολιτισμική κληρονομιά παρακολουθούμε το παρελθόν μέσα από το παρόν. Το πρωτόκολλο «εμείς και το παρελθόν δια μέσου των κατάλοιπων ή των μνημείων» ανατρέπεται και μετασχηματίζεται σε «εμείς και τα μνημεία διαμέσου του παρελθόντος». Δηλαδή, τα αντικείμενα -εκθέματα, μνημεία, κάθε είδους εικόνες και ακούσματα- δεν μας χρησιμεύουν ως διάμεσοι, προκειμένου να προσεγγίσουμε και να καταλάβουμε πώς ήταν η κοινωνία στο παρελθόν.

¹ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ. 6

² Λέκκας Π., 2006,ό.π.,σελ. 181

Συμβαίνει το αντίθετο. Επινοούμε ένα παρελθόν για τα μνημεία που διαθέτουμε. Το παρελθόν συχνά μας χρησιμεύει για να σκηνοθετήσουμε τα ευρήματά μας, για να τους δώσουμε φωνή και πλοκή. Ο πρωταρχικός ρόλος αφορά τη διαδικασία της «μνημείωσης», της μετατροπής δηλαδή των αντικείμενων σε μνημεία. Αυτή η μετατροπή, για να γίνει, χρειάζεται την απόδοση νοήματος σε ό, τι θα ονομαστεί πολιτισμική κληρονομιά. Και για να δημιουργηθεί νόημα χρειάζεται συμφραζόμενα χρόνου και τόπου. Με άλλα λόγια δεν διαβάζουμε το παρελθόν μέσα από τα μνημεία, αλλά τα μνημεία μέσα από τα παρελθόν.¹

Λένε ότι ο Αρίων, που έμενε τον περισσότερο καιρό στην αυλή του Περιάνδρου, θέλησε να ταξιδέψει στην Ιταλία και τη Σικελία. Εκεί εργάστηκε, έκαμε πολλά χρήματα και είπε να γυρίσει πίσω στην Κόρινθο. Έφυγε λοιπόν από το Τάραντα, αλλ' επειδή δεν είχε εμπιστοσύνη παρά μόνο στους Κορίνθιους, ναύλωσε ένα κορινθιακό καράβι[...]. Ο Αρίων φόρεσε τα καλύτερά του ρούχα, πήρε την κιθάρα του, τραγούδησε ένα παλιό τραγούδι, και όταν τέλειωσε, έπεσε στη θάλασσα όπως ήταν, με τα ρούχα του. Οι ναύτες συνέχισαν το ταξίδι ως την Κόρινθο. Εκείνον, καθώς λένε, τον πήρε ένα δελφίνι στη ράχη του και τον μετέφερε στο Ταίναρο.[...]

Αυτά διηγούνται και οι Κορίνθιοι και οι Λέσβιοι, και στο Ταίναρο υπάρχει ακόμη ένα μικρό ανάθημα (αφιέρωμα) που παριστάνει έναν άνθρωπο καθισμένο σε δελφίνι.

(Ηρόδοτος, μετφρ. Α. Βλάχου, Ο Αρίων και το δελφίνι, Ε'1984:68)

Στο παραπάνω κείμενο παρουσιάζεται τοπογραφία και παράδοση σε σχέση αλληλεξάρτησης, καθώς συνδέεται ένα απόσπασμα με τον τόπο στον οποίο παραπέμπει. Οι τοπογραφίες έχουν πλάσει παραδόσεις μέσω της παροιμιακής αναφοράς τους σε τοποθεσίες. Και οι παραδόσεις με τη σειρά τους, έχουν εξυπηρετήσει τοπογράφους όλων των ειδών, ιδιαίτερα τους δημιουργούς των εθνών.²

Ο Levi Strauss αναφέρει πως το χαρακτηριστικό της μυθικής σκέψης είναι το ότι εκφράζεται με τη βοήθεια ενός ρεπερτορίου, του οποίου η σύνθεση είναι

¹ Λιάκος Α., 2009, ό.π., σελ. 262-264

² Λεοντή Α., 1998, ό.π., σελ. 60

ετερόκλητη και το οποίο, αν και εκτεταμένο, παραμένει ωστόσο περιορισμένο. Παρόλα αυτά, είναι αναγκασμένη να το χρησιμοποιήσει, οποιοδήποτε κι αν είναι το έργο που ανέλαβε, γιατί δεν έχει τίποτα άλλο στη διάθεσή της. Εμφανίζεται έτσι σαν ένα είδος νοητικού μαστορέματος, πράγμα που εξηγεί τις σχέσεις που παρατηρούνται ανάμεσα στα δύο. Όπως το μαστόρεμα στο επίπεδο της τεχνικής, έτσι και ο μυθικός στοχασμός μπορεί να φτάσει, στο νοητικό επίπεδο, σε αποτελέσματα λαμπρά κι απρόβλεπτα. ¹

Πολλή μαυρίλα πλάκωσε, μαύρη σαν καλιακούδα...

Ομέρ Βρυώνης έρχεται με δεκαοχτώ χιλιάδες.[...]

- Γίνεσαι Τούρκος, Διάκο μου, την πίστη σου ν' αλλάξεις;

- Εγώ Γραικός γεννήθηκα, Γραικός θε να πεθάνω!

(*Δημοτικό, Του Διάκου, Δ' 2010:31*)

Τα δημοτικά τραγούδια εντάσσονται σ' έναν πολιτισμό που προσδιορίζεται συνήθως ως «λαϊκός» πολιτισμός και που αντιδιαστέλλεται από τον επίσημο ή γραπτό, όπου και ενσωματώνεται σταδιακά είτε με τη μίμηση, είτε με τη διαφύλαξη, είτε με τη μελέτη και την ερμηνεία. Ο «λαϊκός» πολιτισμός θεωρείται αυτοφυής σε αντίθεση με τον επίσημο, που είναι είτε διεθνής, είτε «επείσακτος», ξενοφερμένος. Γι' αυτό το λαϊκό πολιτισμό τον θεωρούμε γνησιότερο, άρα πιο πρόσφορο για να καθορίσει «ποιοι είμαστε», δηλαδή την εθνική μας ταυτότητα. Καθώς όμως τα λαϊκά προϊόντα ήταν καταφρονεμένα στη συνείδηση των λογίων, προκειμένου να ανατιμηθούν, χρειάστηκε να ζητηθεί η συνδρομή της λαογραφίας, η οποία χαρακτηρίστηκε «εθνικιστική επιστήμη» και καλλιεργήθηκε μάλιστα άμεσα, εκεί όπου υπήρχαν προβλήματα εθνικά. Στη περίπτωση της δημιουργίας του ελλαδικού βασιλείου τα πράγματα περιπλέχθηκαν, γιατί το έθνος χωρίστηκε στους «αυτόχθονες», που προέρχονταν από τις λιγοστές απελευθερωμένες περιοχές, και στους πολύ περισσότερους αλύτρωτους. Καθώς η πολιτική ενότητα είχε χαθεί, χρειαζόταν τώρα ένας συνεκτικός κρίκος, που να ενώνει τα δύο τμήματα ώσπου να επιτευχθεί ο πολιτικός, το κενό δεν μπορούσε να καλυφθεί παρά από έναν πολιτισμικό κρίκο.²

¹ Levi Str., *Η άγρια σκέψη*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977, σελ. 114

² Πολίτης Α., *«Η ενσωμάτωση των δημοτικών τραγουδιών στη γραπτή νεοελληνική παράδοση»*, Σύγχρονα Θέματα τ. 5, 1979, σελ. 106-107.

(Το κλέφτικο αυτό τραγούδι είναι αλληγορικό. Η λαϊκή μούσα που το δημιούργησε ήξερε ότι ο αϊτός, αυτό το επιβλητικό πουλί, ζει μόνο στα ψηλά βουνά και δεν κατεβαίνει στους κάμπους. Το ταύτισε λοιπόν με τους κλέφτες και τους αρματολούς, που η λεβεντιά τους η περηφάνια τους και η αγάπη τους για την ελευθερία τους έκανε να πάρουν τα βουνά και να μείνουν εκεί, μολονότι που ο χειμώνας στα βουνά είναι φοβερός και η ζωή εξαιρετικά δύσκολη.)

Ένας αϊτός περήφανος, ένας αϊτός λεβέντης από την περηφάνια του κι από τη λεβεντιά του δεν πάει τα κατώμερα να καλοξεχειμάσει μον' μένει απάνω στα βουνά, ψηλά στα κορφοβούνια. Κι έριξε χιόνια στα βουνά, ψηλά στα κορφοβούνια.

Κι έριξε χιόνια στα βουνά και κρούσταλλα στους κάμπους,

Εμάργωσαν τα νύχια του κι έπεσαν τα φτερά του. Κι αγνάντιο βγήκε κι έκατσε, σ' ένα ψηλό λιθάρι, και με τον ήλιο μάλωνε και με τον ήλιο λέει:

«Ήλιε, για δε βαρείς κι εδώ σ' τούτη την αποσκιούρα ,να λιώσουνε τα χιόνια, να γίνει μια άνοιξη καλή, να γίνει καλοκαίρι, να ζεσταθούν τα νύχια μου, να γιάνουν τα φτερά μου, να' ρθουνε τα' άλλα πουλιά και τα' άλλα μου τα' αδέρφια».

(Ένας Αϊτός περήφανος, ΣΤ' 2^ο 1985: 21)

Το ιστορικό παρελθόν χρησιμοποιείται ως το αναφορικό πλαίσιο για την κουλτούρα. Ο σκληρός πυρήνας κάθε κουλτούρας περιλαμβάνει μια ειδική αντίληψη ιστορικότητας και ταυτόχρονα το παρελθόν ενσωματώνεται περισσότερο έκδηλα σε μερικές μορφές της κουλτούρας από ό, τι σε άλλες. Η ιστορικότητα της κουλτούρας εκφράζεται και καλλιεργείται από τη διαγενεακή επικοινωνία, η οποία ήταν διαφορετική σε κάθε εποχή. Διαφορετική ιστορικότητα στην εποχή του προφορικού πολιτισμού, διαφορετική στην εποχή του εντύπου, διαφορετική σήμερα στην εποχή της εισβολής των ηλεκτρονικών μέσων.¹

Διαφορετικές επίσης αναγνώσεις και νέες ερμηνείες είναι εφικτές, κατά τον Δ. Τζιόβα, ανάλογα με την οπτική γωνία και το πλαίσιο που υιοθετείται κάθε φορά σε λογοτεχνικά κείμενα ή άλλα πολιτισμικά προϊόντα, τα οποία έχουν αναγνωσθεί και η ανάγνωσή τους υπαγορεύει διαφορετικές ιστορικές, πατριωτικές ή κοινωνικές προσεγγίσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα κλέφτικα

¹ Λιάκος Α., 2009, ό.π.,σελ. 103-104

τραγούδια, τα οποία μέχρι σχετικά πρόσφατα είχαν αντιμετωπιστεί ως η εξύμνηση της εθνικής αντίστασης εναντίον των Τούρκων, ενώ αρκετοί μελετητές σήμερα τείνουν να τα ερμηνεύουν ως τραγούδια ατομικής γενναιότητας και τους κλέφτες ως μοναχικούς επαναστάτες, που αρνήθηκαν κάθε υποταγή και κοινωνική υποχρέωση.¹

Τα δημοτικά τραγούδια μπορεί να αντανakλούν το πνεύμα του ελληνικού λαού, αλλά στην πραγματικότητα μελετώνται ως εγγραφές της ανάπτυξης του πνεύματος αυτού διαμέσου των αιώνων.²

Η εγκαθίδρυση και η προβολή συγκεκριμένων αξιών, ρόλων και κωδίκων συμπεριφοράς που απορρέουν από την ιδέα του έθνους, έχουν ως κύριο σκοπό να γεφυρώνουν το παλαιό με το νέο και το γενικό με το ειδικό: να τα συνθέτουν σε καινούρια αντίληψη και στάση προς τη ζωή, σε ιδεολογία που θα είναι σε θέση να διαμορφώνει και να υποστηρίζει την καινοφανή, ρέουσα και ως εκ τούτου άγνωστη κοινωνική πραγματικότητα. Με την πολλαπλή επεξεργασία της έννοιας του έθνους, η εθνικιστική ιδεολογία *προωθεί το όραμα* ενός νέου κοινοτικού ιδεώδους, μιας αδελφότητας ατόμων, που με σταθερά ερείσματα στο *παρελθόν* θα αποτελεί τη βάση για το μελλοντικό διακανονισμό των ανθρωπίνων πραγμάτων. Αυτή όμως η προβολή της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας σε πολιτικό πρόταγμα συντελείται με ιστορική επιχειρηματολογία: το έθνος οικοδομείται στο *παρελθόν*, αλλά αναφέρεται στο παρόν και το μέλλον.³

Όταν γίνονταν οι αλλεπάλληλες πειρατικές επιδρομές των Σαρακηνών στην Κύπρο, οι βυζαντινοί αυτοκράτορες έστελναν ηρωικούς Έλληνες πολεμάρχους από τον Ταύρο της Μικρασίας να προστατέψουν το νησί. Ήταν οι λεγόμενοι Ακρίτες [...] που φύλαγαν τα σύνορα[...] Κάτι άντρες ορμητικοί και γενναίοι. Στρατιώτες καβαλαραίοι και πεζοί, που αψηφούσαν το θάνατο, έτοιμοι να επιτεθούν στον εχθρό με το κοντάρι τους και με το φοβερό σιδερένιο τους ρόπαλο. Τους Ακρίτες τους προσονόμαζαν και Έλληνους, σύμφωνα με το ποντιακό ιδίωμα, δηλαδή Έλληνες, και Ελληνικούς Δράκους, για τον ατρόμητο χαρακτήρα τους και για την ηράκλεια δύναμή τους. Ήταν τέλεια γυμνασμένοι σε όλα τα επικίνδυνα

¹ Τζιόβας Δ., 2007,ό.π.,σελ. 16,32

² Γουργούρης Στ., 2007, ό.π.,σελ. 204

³ Λέκκας Π., 2001,ό.π.,σελ. 49

αγωνίσματα και πάνω απ' όλα στην ιππασία. Οι ακατάβλητοι αυτοί άνθρωποι ήταν οι «λας των αρμάτων», δηλαδή ο αρματωμένος λαός [...]

Παρόμοιοι θρύλοι για το Διγενή Ακρίτα υπάρχουν άπειροι άλλοι στην Κύπρο, που, μαζί με τα' ακριτικά τραγούδια, τρέφουν από αιώνες τη λαϊκή ψυχή με τα μεγάλα και ηρωικά κατορθώματα του μυθικού πρωτοπαλίκਾਰου της βυζαντινής ακριτικής εποποιίας.

(Ένας Λαϊκός θρύλος για τον Πενταδάχτυλο της Κύπρου, ΣΤ' 3^ο, 1985 :94)

Ο τόπος αποτελεί για πολλούς λόγους, που έχουν να κάνουν με τους τρόπους της πολιτισμικής παραγωγής πριν από τη δημιουργία του εθνικού κράτους, την πηγή μύθων, θρύλων και προφορικών παραδόσεων. Η γνωριμία με τα προϊόντα αυτά του λαϊκού πολιτισμού θεωρήθηκε ανέκαθεν βασικό στοιχείο διαπαιδαγώγησης, στη βάση κυρίως συντηρητικών ιδεωδών, της απόδειξης της συνέχειας του Ελληνισμού, της ενσωμάτωσης ηθικών αξιών.¹

Οι παλαιοί Έλληνες ήταν ψηλοί σαν τις ψηλότερες λεύκες και, όταν έπεφταν χάρμω, πέθαιναν, γιατί δεν μπορούσαν να σηκωθούν. Γι' αυτό ο μεγαλύτερος όρκος τους ήταν: «Να πέσω, α δε λέου αλήθεια».

(Έλληνες, Θεσσαλική παράδοση, ΣΤ' 3^ο 1985:127)

Οι παραδοχές μυθικού και μεταφυσικού χαρακτήρα εγγράφουν στη συλλογική ταυτότητα μια συνέχεια πάγιων χαρακτηριστικών, θωρακίζοντάς την απέναντι στο χρόνο.² Εξέχουσα θέση κατέχουν οι βιολογικού τύπου κατασκευές αλλά και οι μεταφυσικές του έθνους, φιλοσοφίζουσες δηλαδή θεωρίες περί της «ουσίας» μιας ανθρώπινης συλλογικότητας, η οποία πορεύεται μέσα στο χρόνο αναλλοίωτη.³

Σε μερικά μέρη της Ελλάδας πίστευαν ότι το νερό κοιμάται μια ώρα κάθε νύχτα, στα ποτάμια και στις βρύσες, μένοντας ακίνητο. Όποιος θελήσει τότε να το

¹ Αποστολίδου Β., «Ο τόπος μου μέσα από την ιστορία» στο «διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο» Αθήνα 2000, τυπωθήτω Δαρδανός, σελ. 136

² Γκότοβος Α., 2001,ό.π.σελ. 79

³ Γκότοβος Α., 2001,ό.π.σελ.80

ππει, πρέπει να το ταραξεί με το χέρι του για να το ξυπνήσει, γιατί αλλιώς το νερό θυμώνει και μπορεί να του κάνει κακό.

(Όταν το νερό κοιμάται, Δ´ 1^ο 2010:39)

Οι Νύμφες, θεότητες των γλυκών νερών, ήταν κόρες του Δία. Συνήθως όμως θεωρούνταν κόρες του θεού-ποταμού της περιοχής. Κατοικούσαν κοντά στους ποταμούς αλλά και στα βουνά από όπου πηγάζουν οι ποταμοί. Έτσι έχουμε τις Ορεστιάδες (νύμφες των δασών), τις Ναϊάδες (Νύμφες των ποταμών και των πηγών) και τις Αμαδρυάδες (Νύμφες των δέντρων) οι Ναϊάδες ζούσαν σε σπήλαια κοντά στις πηγές των ποταμών, αλλά κάτω από αυτούς και τότε έπαιρναν το όνομα του ποταμού.

(Το νερό στη θρησκεία στους μύθους και στις παραδόσεις. Οι Νύμφες στην Ελληνική μυθολογία, Δ´ 1^ο 2010:39)

Ο πιο γνωστός αρχαίος μύθος, που αναφέρεται στην καλλιέργεια της ελιάς είναι εκείνος που θεωρεί το δέντρο δώρο της Αθηνάς. Όλα ξεκίνησαν από τη διαμάχη ανάμεσα στην Αθηνά και στον Ποσειδώνα που μάλωναν για την κυριαρχία στην Αττική.[...]

(Οι μύθοι και η ελιά, Η ελιά δώρο της Αθηνάς, Δ´ 2^ο 2010:31)

[...] Ο Αρισταίος ήταν γιος του Απόλλωνα και της Κυρήνης, γεννήθηκε στη Λιβύη και ο Ερμής τον πήρε και τον πήγε στη Γαία και στις Ώρες για να τον αναθρέψουν. Ήταν ένα χαρισματικό παιδί που έζησε ονειρεμένα χρόνια κοντά στις όμορφες και πολύξερρες Νύμφες.[...] Οι αρχαίοι πίστευαν πως ο Αρισταίος ανακάλυψε το ελαιοπιεστήριο και έτσι τους έδειξε τον τρόπο να παίρνουν εύκολα το λάδι από τις ελιές.

(Οι μύθοι και η ελιά, Η ελιά του Αρισταίου, Δ´ 2^ο 2010:31)

Το παρελθόν, που προσφέρεται να κατασκευάσει ο εθνικισμός, είναι εκείνο της πολιτισμικής παράδοσης: ένας πολιτισμικός πλούτος που πρέπει να επιλεγεί και να ανασηματοδοτηθεί, προκειμένου να πολιτικοποιηθεί και με αυτό τον τρόπο να κινητοποιήσει και να χειραγωγήσει τα αισθήματα των μαζών. Μέσα από την προπαγάνδα και τον έλεγχο της εκπαίδευσης οι ελίτ κινητοποιούν τον κόσμο, συνδουλίζοντας συγκινήσεις που τους ξυπνά το ένδοξο παρελθόν και η παραδοσιακή θρησκεία.¹ Η Α. Τζούμα θεωρεί πως, όταν κράτη, όπως η Ελλάδα, με μακρά και ασυνεχή εθνοτική παράδοση επιχειρούν τη διαμόρφωση του έθνους και την κατασκευή της εθνικής ταυτότητας, οι ελίτ δεν έχουν δυνατότητα επιλογής ως προς τη φυσιογνωμία, που θα δώσουν στο πολιτικό τους μόρφωμα: περιορίζονται από την προϋπάρχουσα μαζική κουλτούρα, την οποία ωστόσο αναδιαμορφώνουν. Μέσα από επιλογές, συνδυασμούς και ανασηματοδοτήσεις οι ελίτ επινοούν κάθε φορά εκείνη τη μορφή της παράδοσης, που δίνει το σχήμα και εξυπηρετεί την ιδέα της εθνικής μυθολογίας του παρόντος.²

Οι Μύθοι για την πραγματικότητα είναι αυτοδίκαια τμήματα της πραγματικότητας και δεν μπορούν να αγνοούνται ή με οποιονδήποτε τρόπο να εξορίζονται στο χώρο του εξωπραγματικού και του φανταστικού, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για φαινόμενα με συλλογικό χαρακτήρα, για ιδέες, παραστάσεις, ερμηνείες, αξίες και οδηγίες, που τις συμερίζονται κοινωνικές ομάδες ή ολόκληρες κοινωνίες: η ίδια η συλλογικότητά τους αποτελεί και το κύριο τεκμήριο της αντικειμενικής τους υπόστασης.³

Η θεωρία των «επιβιωμάτων» του Άγγλου εθνολόγου E.B. Tylor δεν παραδέχεται ότι το παράλογο έχει ξεχωριστή ύπαρξη. Τα παράλογα στοιχεία των πολιτισμών, ισχυρίζεται, αυτά που ονομάζουμε κοροϊδευτικά «προλήψεις και δεισιδαιμονίες» δεν είναι παράλογα καθεαυτά. Φαίνονται παράλογα, γιατί είναι αταίριαστα προς το σημερινό τους περιβάλλον. Αν όμως τα τοποθετήσουμε στο οικείο περιβάλλον τους, δηλαδή σ' ένα παλιότερο στάδιο πολιτισμού, από το οποίο και προέρχονται, τότε θα ανακαλύψουμε την πραγματική λογική τους. Στη σημερινή τους κατάσταση δεν είναι παρά «επιβιώματα», δηλαδή λείψανα παλιότερων εποχών, βαθιά ριζωμένα και δυσσάποσπαστα από τη σημερινή ζωή αλλά νεκρά. Έτσι το λαογραφικό «παράλογο» ή «αυθόρμητο» εξηγείται ως κατάλοιπο της «αρχέγονης βλακείας» των ανθρώπων στα πρώτα στάδια του

¹ Τζούμα Α., 2006 ό.π. σελ 93-94

² Τζούμα Α., 2006 ό.π. σελ 93-94

³ Λέκκας Π., 2006 ό.π. σελ. 27-28

πολιτισμού, το στάδιο της «βαρβαρότητας».¹ Το παράδειγμα της αγγλικής λαογραφίας επηρέασε τον Ν.Γ.Πολίτη, ο οποίος σχημάτισε και αυτός το αντικείμενο της ελληνικής λαογραφίας- με μία ωστόσο βασική διαφορά: ότι οι δικές μας «προλήψεις και δεισιδαιμονίες» δεν κατάγονται από τα πρωτόγονα στάδια του παγκόσμιου πολιτισμού (τα στάδια της αγριότητας και της βαρβαρότητας) αλλά από τα ανώτερα επίπεδα του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Γι' αυτό και δεν ονομάζονται «επιβιώματα» αλλά «μνημεία» - «μνημεία της ελληνικής αρχαιότητας». Και επειδή η ελληνική λαογραφία τα μεταχειρίζεται ως επιχειρήματα, για να αποδείξει την αδιάσπαστη συνέχεια του ελληνικού πολιτισμού από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, δεν τα θεωρεί νεκρά, «σαν τα θαλάσσια κοχύλια» αλλά ζωντανά «μνημεία της ελληνικής αρχαιότητας»²

Το καθαρό και διάφανο νερό συνδέθηκε στενά με λατρεία του χριστιανισμού. Είναι ο αγιασμός που φυλάμε δίπλα στο εικονοστάσι. Με αυτό μας ραντίζει ο ιερέας στην αρχή κάθε μήνα.[...]Ακόμα είναι το νερό του Ιορδάνη, όπου βαφτίστηκε ο Χριστός από τον Ιωάννη το Βαπτιστή, αλλά και το νερό της κολυμπήθρας, που ξεπλένει κάθε νέο χριστιανό από το προπατορικό αμάρτημα.

(Το νερό στη θρησκεία στους μύθους και στις παραδόσεις, *Το νερό στο χριστιανισμό*, Δ' 1^ο 2010:39)

Ο εθνικισμός ως σύγχρονη ιδεολογία διαφέρει από τη θρησκεία ως προς την εγκοσμιότητα της αναφοράς του, ως προς τη δημοσιότητα του λόγου του και ως προς το πρακτικό περιεχόμενο των στόχων και της μεθοδολογίας του. Η θρησκεία, όχι απλώς δεν συνδέεται με την έλευση και τα προβλήματα του εκσυγχρονισμού, αλλά αποτελεί σε όλες της τις μορφές σώμα δοξασιών με υπερβατικό, μεταφυσικό και ενίοτε απόκρυφο περιεχόμενο.³

*Καλήν εσπέραν θα σας πω κι αν είναι ορισμός σας,
Χριστού τη θεία γέννησιν να πω στ' αρχοντικό σας.*

¹ Νέστορος-Κυριακίδη Α. 1983,ό.π.,σελ. 252

² Νέστορος – Κυριακίδη Α.1983,ό.π.,σελ. 253

³ Λέκκας Π. 2006,ό.π.,σελ. 191

(Χριστουγεννιάτικα Κάλαντα Κύπρου, Δ΄ 2^ο 2010 : 49)

Τα πασχαλινά έθιμα αρχίζουν κυρίως τη Μεγάλη Πέμπτη, επειδή από την ημέρα αυτή αρχίζουν οι ετοιμασίες για το Πάσχα[...]

Στην Καστοριά απλώνουν στα παράθυρα κόκκινες βελόντζες και κόκκινα μαντήλια.

Στην Αγιάσο Λέσβου στα Δώδεκα Ευαγγέλια παίρνανε οι γυναίκες κερί, κι ένα ένα Ευαγγέλιο που τελειώνει, κάνανε από το κερί με ένα κομματέλι ένα σταυρό. Μαζεύανε δώδεκα σταυρέλια και τα πηγαίνανε στο σπίτι να τα κολλήσ' νε παντού στ' αντιγώνιας του σπιτιού, για να φοφήσ' νε οι ψύλλοι, οι κοριοί κτλ.

(Γ.Α. Μέγας, Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1988, Μερικά από τα έθιμα της Μεγάλης Πέμπτης, Ε΄3^ο 2010:30)

Συναντάται μόνο στο Λεωνίδιο της Αρκαδίας.Την Ανάσταση, οι νέοι που έχουν δημιουργήσει μικρά αερόστατα, τ' αφήνουν ελεύθερα να υψωθούν δημιουργώντας ένα εντυπωσιακότατο θέαμα στο νυχτερινό ουρανό. [...]

Πολιτιστικό περιοδικό ...το άκρο του πολιτισμού, Πασχαλινά έθιμα, Τα αερόστατα της Αρκαδίας Δ΄ 3^ο 2010:71)

Κάθε Μεγάλο Σάββατο πρωί, την ώρα που ο ιερέας βγαίνει από το ιερό με την εικόνα της Αναστάσεως στολισμένη με λουλούδια, οι καμπάνες χτυπούν χαρμόсуна.[...]

Πολιτιστικό περιοδικό ...το άκρο του πολιτισμού, Πασχαλινά έθιμα, Ανάσταση στην Κέρκυρα Δ΄ 3^ο 2010:71)

Το Σάββατο του Λαζάρου τα παιδιά σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας γυρίζουν από πόρτα σε πόρτα τραγουδώντας κάλαντα που μιλούν για την Ανάσταση του Λαζάρου.[...]

(Πολιτιστικό περιοδικό ...το άκρο του πολιτισμού, *Πασχαλινά έθιμα, τα Λαζαράκια*, Δ´ 3^ο 2010:71)

Μέσα από τις τελετές, τα έθιμα και τα σύμβολα κάθε μέλος της κοινότητας συμμετέχει στη ζωή, τα συναισθήματα και τις αξίες της και μέσω αυτών ανανεώνει την αφιέρωσή του στην υπηρεσία του πεπρωμένου της. Με το να αρθρώνουν και να καθιστούν ορατή την ιδεολογία του εθνικισμού και την ιδέα του έθνους, τα τελετουργικά και η συμβολική βοηθούν να διασφαλιστεί η συνέχεια μιας αφηρημένης κοινότητας βασισμένης στην κοινή ιστορία και το κοινό πεπρωμένο.¹ Η «παράδοση» κατά το Hobsbawm² πρέπει να διακριθεί από το «έθιμο» που κυριαρχεί στις αποκαλούμενες παραδοσιακές κοινωνίες. Το αντικείμενο και χαρακτηριστικό των «παραδόσεων» είναι το αμετάβλητο. Το παρελθόν, πραγματικό ή επινοημένο, στο οποίο παραπέμπουν, επιβάλλει σταθερές (κανονικά τυποποιημένες) πρακτικές, όπως είναι η επανάληψη. Το «έθιμο» στις παραδοσιακές κοινωνίες έχει τη διπλή λειτουργία κινητήρα και τιμονιού. Αυτό δεν αποκλείει την καινοτομία και την αλλαγή μέχρι ενός σημείου, αν και προφανώς η απαίτηση, ότι πρέπει να φαίνεται συμβατό ή ακόμη ταυτόσημο με το προηγούμενο, επιβάλλει σοβαρούς περιορισμούς. Αυτό που κάνει είναι να επενδύει κάθε επιθυμητή μεταβολή ή αντίσταση σε καινοτομίες με την επικύρωση του προηγούμενου, την κοινωνική συνέχεια και το φυσικό νόμο ως ιστορικών εκφράσεων. Για τη διαφορά μεταξύ «παράδοσης» και «εθίμου» αναφέρεται πως «έθιμο» είναι το πώς λειτουργούν οι δικαστές, ενώ «παράδοση» είναι η περούκα, η τήβεννος και τα άλλα επίσημα εξαρτήματα και τελετουργικές πρακτικές, που περιβάλλουν τις ουσιαστικές ενέργειές τους. Τα κάλαντα, επισημαίνει ο Hobsbawm, ήταν το πρώτος είδος λαϊκού τραγουδιού, που αναβίωσε μέσω των συλλεκτών της μεσαίας τάξης, για να πάρει τη θέση του «στα νέα περιβάλλοντα της εκκλησίας, της συντεχνίας και των ιδρυμάτων των γυναικών» και από κει να διαδοθεί σε νέο αστικό περιβάλλον «από τραγουδιστές των δρόμων ή από βραχνιασμένα παιδιά, που τραγουδούσαν στο κατώφλι με την αρχαία ελπίδα της

¹ Smith A, 2000,ό.π.,σελ.117

² Hobsbawm E., 2004,ό.π.,σελ. 11-16

ανταμοιβής». Με αυτή την έννοια «ο Θεός να σας δίνει χαρά, Κύριοι» δεν είναι παλιό αλλά νέο.¹

Ο κοινός πολίτης της αρχαιότητας τρεφόταν με χυλό από δημητριακά ή όσπρια, πίτα άζυμου ψωμιού και λαχανικού. Για να δώσουν γεύση στη μονότονη αυτή δίαιτα, πρόσθεταν στα φαγητά μια σάλτσα την οποία ονομάζαν «γάρο» και τη χρησιμοποιούσαν όπως εμείς σήμερα το κέτσαπ.

(Κρεμέζη Αγλαΐα, Συναγές και ιστορίες για μάγειρες με ανησυχίες, *Γάρος, το κέτσαπ των αρχαίων, Στ'1^ο 2010: 51*)

Η κοινή γλώσσα ως αντικειμενικό συστατικό στοιχείο του έθνους είναι ισοδύναμο της σκέψης, άρα κάθε έθνος, που έχει τη δική του ξεχωριστή εθνική γλώσσα, ενέχει το δικό του τρόπο σκέψης και το δικό του τρόπο έκφρασης αξιών. Οι αξίες, που εκφράζονται μέσα σε κάθε εθνική γλώσσα, δεν έχουν ακριβή συνώνυμα σε άλλες γλώσσες και για το λόγο αυτό, όπως ισχυρίζεται ο Herder, είναι μοναδικές. Ως εκ τούτου μοναδική και ανεπανάληπτη είναι και η πολιτιστική οντότητα του κάθε «έθνους». Μάλιστα η αντίληψη του Herder φαίνεται να διασφαλίζει και την ιστορική συνέχεια του έθνους, αφού οι ανεπανάληπτες ιδέες και αξίες της κάθε εθνικής κοινότητας μεταβιβάζονται στις νεότερες γενεές μέσω της διατήρησης της εθνικής γλώσσας. Μάλιστα ως είδη γλώσσας μπορούν να θεωρηθούν και ορισμένες άλλες μορφές επικοινωνίας, όπως τα τραγούδια, τα έθιμα, οι γαστριμαργικές παραδόσεις και οι γιορτές, που αποτελούν και αυτά αντικειμενικά στοιχεία του έθνους.²

Η ιστορία συνέβη πριν από 1500 χρόνια περίπου στην πόλη Καισάρεια της Καππαδοκίας, στη Μικρά Ασία.

Ο Μέγας Βασίλειος ήταν δεσπότης της Καισάρειας και ζούσε αρμονικά με τους συνανθρώπους του. Κάποια μέρα όμως ο βασιλιάς Ουάλης, τύρραννος της περιοχής, ζήτησε να του δοθούν όλοι οι θησαυροί της Καισάρειας, αλλιώς θα πολιορκούσε την πόλη, για να την κατακτήσει. Ο Μέγας Βασίλειος ολόκληρη τη νύχτα προσευχόταν να σώσει ο Θεός την πόλη. [...]

¹ Hobsbawm E., 2004,ό.π.,σελ. 11-16

² Ιωακείμóγλου Η., 2007,ό.π.,σελ. 43-44

Από τότε φτάχνουμε κι εμείς τη βασιλόπιτα με το φλουρί μέσα, την πρώτη μέρα του χρόνου, τη μέρα του Αγίου Βασιλείου.

Η βασιλόπιτα αγιοβασιλιάτικο έθιμο πολλών αιώνων, μεταφέρεται από γενιά σε γενιά, για να μας θυμίζει την αγάπη και την καλοσύνη αυτού του άγιου ανθρώπου.

(Τσώλης Μ., Γιορτές της Ρωμιοσύνης, *Η ιστορία της βασιλόπιτας*, Στ΄^ο 2010:37)

Για τον Sherrard Ph. ο μύθος είναι « η φυσική γλώσσα του υπερατομικού κόσμου» και «ο κόσμος των αιώνιων και αρχέγονων πραγματικοτήτων». Για την Ελλάδα ο ίδιος υποστηρίζει πως δεν έχασε ποτέ τις παραδοσιακές της ρίζες. Αυτό σημαίνει ότι ο ελληνικός πολιτισμός δεν υπέστη ποτέ τη διαδικασία της εξατομίκευσης, που επήλθε στην πνευματική ζωή της δυτικής Ευρώπης από την εποχή της Αναγέννησης και εξής, με αποτέλεσμα ο τρόπος ζωής να παραμείνει «παραδοσιακός», διατηρώντας τον υπερατομικό του χαρακτήρα και μη εντασσόμενος στην ατομικιστική, «ουμανιστική» τέχνη της Δύσης.¹ Στον παραδοσιακό τρόπο ζωής εντάσσεται και η διατήρηση πολλών εθίμων όπως αυτού που παραπάνω παρουσιάζεται.

Στον πίνακα I με συνολικά 19 αναφορές, είναι εμφανής ως προς τη συχνότητα των αναφορών «ο λαϊκός πολιτισμός ως στοιχείο της εθνικής ταυτότητας» (5 αναφορές) και «τα χριστιανικά έθιμα ως στοιχεία της εθνικής ταυτότητας» (5 αναφορές). Ακολουθούν με τρεις αναφορές οι υποκατηγορίες «ελληνική παράδοση και εθνική ταυτότητα», «ελληνικοί μύθοι και εθνική ταυτότητα», και με δύο αναφορές η «αρχαία ελληνική παράδοση και εθνική συνέχεια». Τέλος με μια αναφορά εμφανίζεται η υποκατηγορία «η εθνική συνέχεια στις διατροφικές παραδόσεις».

Παρατηρούμε, λοιπόν, πως στις αναφορές των κειμένων της Γλώσσας προβάλλονται με μεγαλύτερη συχνότητα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού, των χριστιανικών εθίμων και της ελληνική λαϊκής παράδοσης με έμφαση στα ήθη και τα έθιμα του παρελθόντος, καθώς τα έθνη – κράτη «έχουν ανάγκη από ένα παρελθόν εθνικοποιημένο».

¹ Τζιόβας Δ.,2007,ό.π.,σελ.50-51

Ιδιαίτερα στις μέρες μας, αναφέρει ο Θ. Βέικος,¹ που το παρόν της κοινωνίας της νεωτερικότητας τραντάζεται, οι άνθρωποι στρέφονται προς το παρελθόν, πλάθουν και αναπλάθουν με φαντασιακούς πιο πολύ όρους την πολιτισμική τους παράδοση (με πρώτη ύλη περιστασιακές παρορμήσεις ατόμων, μνήμες, όνειρα, οράματα, αναμονές, φόβους και υποσυνείδητους πόθους). Η κουλτούρα παίρνει ιδιαίτερα ζωτική αξία και οι διακρίσεις που απορρέουν απ' αυτήν γίνονται όρος για την επιβίωση των ομάδων, καθώς οι άνθρωποι συνειδητοποιούν τον κίνδυνο από τη κρίση που σοβεί στην κοινωνία τους. Όλα όσα πλάθουν τότε μπορούν να αποκτούν ακαταμάχητη δύναμη, επειδή κάτω από τέτοιες περιστάσεις οι άνθρωποι δίνονται ολοκληρωτικά στις ιδέες τους και προτιμούν να πεθάνουν για αυτές παρά να τις αλλάξουν.²

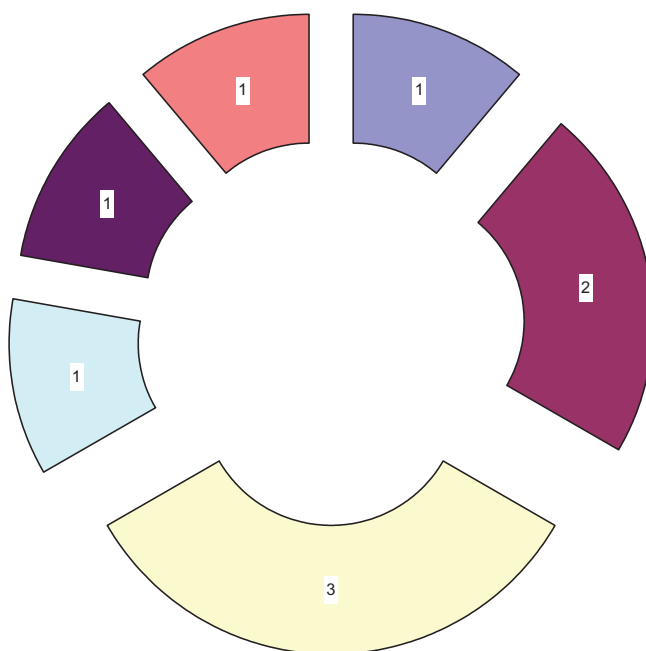
Όσο εμφανής γίνεται στα σχολικά εγχειρίδια η παρουσία του παραδοσιακού, εθνικού πολιτισμού εδραιωμένου στο μακρινό παρελθόν, άλλο τόσο γίνεται αισθητή η απουσία του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού (σε τομείς όπως επιστήμες, γράμματα και τέχνες), που παρά το πέρασμα του χρόνου και τον εκσυγχρονισμό είναι ο μεγάλος απών τόσο στη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα, όσο και στα σύγχρονα σχολικά εγχειρίδια.

¹ Βέικος Θ., 1995,ό.π.,σελ. 35-36

² Βέικος Θ.,1995,ό.π.,σελ. 35-36

**Κ. ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΙ ΑΛΛΟΙ : Η αποδοχή του
«άλλου»**

Κ. ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΙ ΑΛΛΟΙ : Η αποδοχή του «άλλου»

- Η αποδοχή του άλλου στο πολυπολιτισμικό σχολείο
- Ο εθνικός άλλος ως παραγωγός τεχνολογίας
- Αναπαράσταση εθνικού εαυτού και εθνικού άλλου
- Μετανάστευση και πολυπολιτισμικότητα
- Θρησκευτικές τελετουργίες σε σύγχρονους εθνικούς πολιτισμούς
- Θρησκευτικές γιορτές σε διαφορετικούς χρόνους και χώρους.

Η πολυεθνικότητα, η πολυπολιτισμικότητα και η αναγνώριση της διαφοράς συγκροτήθηκαν ως εναλλακτικά μοντέλα απέναντι στη δημοψηφισματική δημοκρατία της ομοιομορφίας.¹ Από το 1968 και μετά αρχίζει να διαδίδεται ανάμεσα στους διανοούμενους και σε ορισμένους πολιτικούς και κοινωνικούς χώρους μια θετική αξιολόγηση του πολιτισμικού πλουραλισμού. Τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά κάθε περιφέρειας και κάθε μειονότητας θεωρείται ότι εμπλουτίζουν τον πολιτισμό μιας χώρας, χωρίς να θέτουν σε κίνδυνο τη συνοχή της. Γίνεται λόγος για πολυπολιτισμικές κοινωνίες και για διαπολιτισμική παιδεία. Η προσέγγιση της μετανάστευσης από κοινωνικο-οικονομική μετατρέπεται σταδιακά σε κοινωνικο-πολιτισμική.²

Με τη λήξη του ψυχρού πολέμου ο κόσμος έχει εισέλθει σε μια νέα φάση εντατικής αλλά και ιδιαίτερα αντιφατικής παγκοσμιοποίησης, στο βαθμό που αυτή χαρακτηρίζεται αφενός από μια ολοένα εντεινόμενη οικουμενική συσσωμάτωση σε έναν ενιαίο χρηματικο-οικονομικό, επικοινωνιακό και διαπολιτισμικό χώρο και αφετέρου από μια καθολικά εξαπλούμενη πολιτική της ταυτότητας, από μια σειρά δηλαδή διεκδικήσεων και συχνά βίαιων συγκρούσεων, που έχουν ως κεντρικό διακύβευμα τη θεσμική αναγνώριση και κοινωνική καταξίωση της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας διαφόρων εθνικών, φυλετικών, θρησκευτικών ομάδων και μειονοτήτων.³

Ο όρος παγκοσμιοποίηση, όπως διατυπώνει ο Κ. Τσουκαλάς,⁴ χρησιμοποιείται ελλείψει άλλου όρου, οι προεκτάσεις του οποίου δεν περιορίζονται στο επίπεδο της λειτουργίας της οικονομίας και της οργάνωσης της παραγωγής. Επεκτείνονται στα επίπεδα της συγκρότησης των κυρίαρχων νοημάτων και ιδεών, καθώς και της άσκησης και εκλογίκευσης των εξουσιών. Μέσα σε ελάχιστα χρόνια, όλες οι κατά παράδοση σταθερές, όλες οι νοηματικές βεβαιότητες μαζί με τις εσωτερικευμένες μήτρες ανάγνωσης του «εαυτού», του «άλλου» και του κοινωνικού Όλου φαίνεται να έχουν κυριολεκτικά εξαερωθεί. Υπό τους όρους αυτούς, οι παραστάσεις για τις ταυτότητες, ατομικές και συλλογικές, δεν υπακούουν πλέον στις παραδοσιακές νοηματικές τους καταβολές. Θέλοντας

¹ Λιάκος Α., 2005,ό.π.,σελ. 80

² Βεντουρά Λ.,*Μετανάστευση και έθνος*, εκδ.Μνήμων,1994, σελ. 35

³ Πασχαλίδης Γ. «Η Πολιτισμική Ταυτότητα ως δικαίωμα και ως απειλή» στο «Εμείς» και οι «Άλλοι» : αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, επιμέλεια Κωνσταντόπουλου Χρ., Λ. Μαράτου-, Δ. Γερμανός, Θ. Οικονόμου, τυπωθήτω Δαρδανός, Αθήνα 1999, σελ. 73

⁴ Τσουκαλάς Κ.,*Η επινόηση της ετερότητας-Ταυτότητες και διαφορές στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*,εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2010, σελ. 65-66

να κάνει μια πρόγνωση, ο Τσουκαλάς εκτιμά πως, από τη στιγμή που οι κοινωνίες δεν είναι δυνατόν να προσλαμβάνονται στη βάση του ενιαίου, κλειστού και φετιχοποιημένου Volksgeist, οι όροι ιδεολογικής ταύτισης και ενσωμάτωσης των ατόμων στο Όλο θα τεθούν κατ' ανάγκη σε νέες βάσεις. Προκειμένου ν' αντιμετωπίσουν τα φαντάσματα μιας «δομικής» πλέον ανομοιογένειας, οι κατεστημένες εξουσίες πιέζονται να παράγουν νέες νομιμοποιητικές κατασκευές και να εκκολάπτουν πρωτόγνωρες επιχειρηματολογίες. Στις μέρες μας, πολλές κοινωνικές και ιδεολογικές δυσαρμονίες όχι μόνο δεν θα παταχθούν, αλλά αντίθετα θα εκλογικευθούν ή ακόμα και θα εξιδανικευθούν. Ο Τσουκαλάς συμπληρώνει τη θέση του Lyotard, λέγοντας πως «το τέλος των «μεγάλων αφηγήσεων», που χαρακτηρίζει τον μετανεωτερικό κόσμο, φαίνεται να συνοδεύεται από ένα αντίστοιχο τέλος των «μεγάλων ολιστικών αποκλεισμών»¹

Ο όρος διαπολιτισμική εκπαίδευση πρωτοεμφανίστηκε στις αρχές της δεκαετίας του '60 στην επίσημη εκπαιδευτική πολιτική της Αμερικής και του Καναδά. Και στις δυο αυτές περιπτώσεις επρόκειτο για μια προσπάθεια απάντησης στα υψηλά ποσοστά σχολικής αποτυχίας, που παρουσίαζαν τα παιδιά των μειονοτήτων. Τα τελευταία χρόνια προωθείται δυναμικά ως πρόταση αλληλεγγύης, αμοιβαιότητας και αναγνώρισης ηθών και κοινωνιών στην εποχή της ποικιλότητας και της πολυμορφίας γλωσσικών και πολιτισμικών εκφάνσεων, της παγκοσμιοποίησης και κατ' επέκταση της έντονης αναζήτησης και διεκδίκησης της ιδιαιτερότητας του «άλλου». Η διαπολιτισμική εκπαίδευση, συνεπώς, είναι μια πραγματιστική αντιμετώπιση της πολυπολιτισμικότητας, που χαρακτηρίζει τις σύγχρονες κοινωνίες στην εποχή της παγκοσμιοποίησης,² λόγω του μεγάλου μεταναστευτικού κύματος εργατών προς τις διάφορες, αναπτυσσόμενες βιομηχανικά χώρες.³

Η διαπολιτισμική αγωγή προτείνεται από τους Hohmann M. et Reich H. ως νέα παιδαγωγική αντίδραση θεωρητικού και πρακτικού τύπου σε μια μεταβαλλόμενη πολιτισμική πραγματικότητα, όπου η μετατόπιση των παραδοσιακών πολιτισμικών πλαισίων και η αναποτελεσματικότητα της λειτουργίας των παραδοσιακών αξιών στις νέες σχέσεις καθιστούν το γενικό πολιτισμικό πλαίσιο αδιαπέραστο για το άτομο και το εκθέτουν σε ισχυρές δυσκολίες προσαρμογής και διαμόρφωσης της ταυτότητάς του. Η έννοια της

¹ Τσουκαλάς Κ., 2010, ό.π., σελ. 65-66

² Ανδρέου Α. κ.ά., ό.π., σελ. 25-26

³ Κανακίδου Ε., - Παπαγιάννη Β., *Διαπολιτισμική Αγωγή*, ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1998, σελ. 14

διαπολιτισμικής αγωγής δεν αναφέρεται μόνο στην αγωγή και στην εκπαίδευση αλλά και στη νοοτροπία γενικότερα, η οποία επηρεάζει το χαρακτήρα και την πράξη μιας τέτοιας αγωγής και εκπαίδευσης, καθώς επίσης και τις αντιλήψεις που καθορίζουν τους εκπαιδευτικούς στόχους.¹

Συζήτηση γύρω από τη διαπολιτισμική αγωγή σημαίνει να εισάγεται στην εκπαιδευτική πρακτική η κριτική, η αλληλεπίδραση, η ανταλλαγή, η αλληλεγγύη, καθώς επίσης να αποδίδεται στον πολιτισμό η πλήρης σημασία του, δηλαδή να κατανοείται δυναμικά ως σύνολο, που περιέχει τρόπους ζωής, συμβολισμούς αξίες, όλα εκείνα τα στοιχεία του που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος ως σημεία αναφοράς στις πραγματικές του σχέσεις, για να αντιλαμβάνεται τον κόσμο γύρω του, για να αναγνωρίζει και να συνειδητοποιεί την προσωπική του αξία μέσα σ' αυτόν.² Μερικοί ερευνητές χρησιμοποιούν τον όρο «διαπολιτισμικότητα, ενώ άλλοι χρησιμοποιούν τον όρο «πολυπολιτισμικότητα». Έτσι μερικοί υπονοούν ένα απλό χαρακτηρισμό της συνύπαρξης διαφορετικών πολιτισμών, ενώ με τον όρο «διαπολιτισμικός» εκφράζουν τη σχέση και τους συσχετισμούς μεταξύ των πολιτισμών.³

Η διαφορά αλλά και η συνάφεια των παραπάνω όρων, σύμφωνα με τον Gundara J., έγκειται στο ότι οι σύγχρονες κοινωνίες χαρακτηρίζονται για την πολυπολιτισμικότητά τους, ενώ η διαπολιτισμικότητα αναφέρεται στην αλληλεπίδραση και αμοιβαία συνεργασία, που πρέπει να επιδιώκεται ανάμεσα σε όλους τους λαούς. Την ίδια άποψη εκφράζει και ο Hohmann, υποστηρίζοντας ότι η πολυπολιτισμικότητα χαρακτηρίζει την υπάρχουσα κατάσταση, δηλαδή «το τι είναι», ενώ η διαπολιτισμικότητα το ζητούμενο, δηλαδή «το τι θα' πρεπε να είναι. Με άλλα λόγια η πολυπολιτισμικότητα είναι το δεδομένο και η διαπολιτισμικότητα είναι το ζητούμενο».⁴

Στις νέες πολυπολιτισμικές κοινωνίες μια νέα μορφή κοινωνικότητας φαίνεται ότι βρίσκεται υπό εξέλιξη.⁵ Και αν η κοινωνικότητα σημαίνει την αλληλοδιείσδυση του «εγώ και του εμείς», τη συνείδηση του εγώ με τον άλλο ή αν είναι «η κατηγορικού τύπου προδιάθεση κάθε ατόμου να ανήκει κάπου», τότε ο μεταβιομηχανικός άνθρωπος είναι αναγκασμένος να βιώνει την προσωπική του ιστορία, να διαμορφώνει την αυτοεικόνα του και να διαγράφει την κοινωνική του

¹Κανακίδου Ε. - Παπαγιάννη Β.,1998,ό.π, σελ. 15

²Κανακίδου Ε.- Παπαγιάννη Β.,1998,ό.π.,σελ. 16

³Κανακίδου Ε.-Παπαγιάννη Β.,1998,ό.π.,σελ. 21

⁴ Παλαιολόγου Ν. Ευαγγέλου Ο.,*Διαπολιτισμική Παιδαγωγική*,εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2003, σελ.70

⁵Κανακίδου Ε.-Παπαγιάννη Β.,*Από τον Πολίτη του Έθνους στον Πολίτη του Κόσμου*, εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2003, σελ. 67-71.

τροχιά μέσα σε έναν κόσμο αλληλεξαρτήσεων, όπου κάθε άτομο εξαρτάται υπαρκτικά και λειτουργικά από τη συμπληρωματική δραστηριότητα του άλλου και κινείται σε μια πληθώρα υπο- ομάδων, που οριοθετούν και καθορίζουν τις συμπληρωματικές δραστηριότητες. Έτσι ο κάθε άνθρωπος βρίσκεται σε μια διαρκή αναζήτηση ισορροπίας μεταξύ ατομικών και ομαδικών περιεχομένων ζωής.¹

Με άλλα λόγια ο άνθρωπος του 21^{ου} αιώνα αναζητεί ένα χώρο μεταξύ της διερεύνησης των σχέσεων του και της προσωπικής του ελευθερίας, όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Simmel, βιώνει όμως απώλειες δεσμεύσεων και την αυτοαναίρεση της απόλυτης ελευθερίας του. Η εξέλιξη των μέχρι σήμερα μονοπολιτισμικών κοινωνιών σε πολυπολιτισμικά μορφώματα επηρεάζει βαθύτατα τις εσωτερικές δομές και το περιεχόμενο τόσο των μεταξύ ατόμων σχέσεων, όσο και των σχέσεων μεταξύ ατόμων και ομάδων και μεταξύ των ίδιων των ομάδων, που φαίνεται να συγκροτούν μια κοινωνική ενότητα, μειώνοντας όλο και περισσότερο την ισχύ των συλλογικοτήτων, όπως του έθνους, της τάξης ακόμη και της οικογένειας, θέτοντας στα άτομα και στις ομάδες μια σειρά από ουσιαστικές απαιτήσεις ως προϊόν μιας φαινομενικά εγγενούς τάσης για αυτορρύθμιση.²

Η πρώτη θεμελιώδης απαίτηση είναι η αναγνώριση της διαφοροποιητικής λειτουργίας του πολιτισμού, η δεύτερη συνίσταται στην αποδοχή των πολιτισμικών διαφορών ως εστιών ανάπτυξης και ελέγχου του κοινωνικού γίνεσθαι με στόχο τη δημιουργική εκμετάλλευση του πολιτισμού ως ρυθμιστικού προϊόντος, που παράγεται από τις διαπολιτισμικές διαδικασίες και μια τρίτη απαίτηση είναι η αναγνώριση των σχέσεων ως διαπολιτισμικών. Η βασικότερη όμως απαίτηση φαίνεται να είναι η αλλαγή της οπτικής, με την οποία οι κοινωνίες εκτιμούν τη σχέση «παγκοσμιοποίηση» - «εθνοκεντρισμός». Μέχρι σήμερα οι δύο τάσεις σχετίζονταν ανταγωνιστικά και έθεταν το δίλημμα επιλογής στις τοπικές εξουσίες. Φαίνεται όμως ότι ο εθνοκεντρισμός αποτελεί πάγιο, συμβατικό μηχανισμό σταθερής ανάπτυξης του Εγώ, προκειμένου το κάθε άτομο να μπορεί να προσανατολισθεί στο παγκόσμιο περιβάλλον. Εξάλλου η διαπλοκή και η αλληλοεπιρροή διαδικασιών, όπως η κοινωνικοποίηση, η επικοινωνία και οι επιλογές, που είναι οι ουσιαστικές προϋποθέσεις για την αποδοχή των οργανωτικών αρχών ενός νέου κοινωνικού μορφώματος και μιας ρευστής

¹ Κανακίδου Ε.-Παπαγιάννη Β., 2003, ό.π., σελ. 67-71

² Κανακίδου Ε.-Παπαγιάννη Β., 2003, ό.π., σελ. 67-71

ταυτότητας, επιβάλλουν την οργάνωσή τους σε λειτουργικά και ευέλικτα συστήματα.¹

Το ελληνικό έθνος, όπως όλα τα ευρωπαϊκά έθνη, είναι προϊόν της νεωτερικότητας. Κύριο χαρακτηριστικό αυτής (της νεωτερικότητας) είναι ότι αποτελεί ένα πολιτικό διάστημα και ένα πολιτισμικό περιβάλλον που διαρκώς αλλάζει. Το έθνος ανασυγκροτεί κάθε φορά το περιεχόμενό του σύμφωνα με αυτό το περιβάλλον που αλλάζει, σύμφωνα με τις νέες ανάγκες που δημιουργούνται ή σύμφωνα με τις νέες θέσεις που πρέπει να υποστηριχθούν ή με τις παλιές που πρέπει να εγκαταλειφθούν. Με αυτή την έννοια, και η εθνική ταυτότητα, της οποίας το περιεχόμενο αποτελεί παρακολούθημα εκείνου του έθνους, είναι μια διαδικασία και ως τέτοια υπόκειται σε αλλαγές. Η εθνική ταυτότητα έχει, λοιπόν, έναν δυναμικό χαρακτήρα, πράγμα που σημαίνει ότι αναπροσαρμόζεται. Αναπροσαρμογή, που οφείλεται στην πολιτική στόχευση του εθνικισμού και συντελείται με την ανασηματοδότηση των πολιτισμικών στοιχείων που τον συνθέτουν και τη νέα αφήγηση περί έθνους, που η ανασηματοδότηση αυτή προκαλεί.²

Ένα σύγχρονο δημοκρατικό κράτος, όπως το ελληνικό, οφείλει να εξασφαλίζει την ισότιμη συμμετοχή όλων των πολιτισμικών μονάδων στο κοινωνικό γίνεσθαι. Και αυτό γιατί η Ελλάδα, ενώ μέχρι τη δεκαετία του 1980 ήταν χώρα προέλευσης μεταναστών, από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μετεξελίσσεται σε χώρα υποδοχής μεταναστών, γεγονός που συνδέεται με τις ανάγκες και εξελίξεις της αγοράς εργασίας και της ελληνικής οικονομίας, τη γειτνίαση της χώρας με τις χώρες της Βαλκανικής και γενικότερα με την γεωπολιτική της θέση, μετατρέποντας τη σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού, η οποία είναι πλέον πολυγλωσσική.³

Ο «πολιτισμικά Άλλος» είναι, κατά την N. Green, ένας «οικονομικά Άλλος» στην οικοδόμηση του έθνους-κράτους.⁴ Η ελληνική κοινωνία του σήμερα δεν είναι ένα απόλυτα ομοιογενές σύνολο, αλλά συντίθεται από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, θρησκείες και πολιτισμικές κοινότητες. Αυτός ο πολιτισμικός πλουραλισμός δε δηλώνει απλά ότι «διαφορετικές» πολιτισμικές ομάδες κάνουν αισθητή την παρουσία τους σε περιοχές της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, αλλά ότι

¹ Κανακίδου Ε.-Παπαγιάννη Β. «Από τον Πολίτη του Έθνους στον Πολίτη του Κόσμου», εκδ. Τυπωθήτω, Αθήνα 2003, σελ. 67-71.

² Τζούμα Α.,ό.π.,σελ. 101

³ Ρομπόλης Σ., 2007,ό.π.,σελ. 43, 20

⁴ Green N.«Οι δρόμοι της Μετανάστευσης», εκδ.Σαββάλας, Αθήνα 2004, σελ. 103

αποτελούν μέρος της κοινωνικής δομής της χώρας. Το ζητούμενο για κάθε πολυπολιτισμική κοινωνία δεν είναι μια εκπαίδευση για κάθε εθνική ομάδα, αλλά μια κοινή εκπαίδευση για όλους, που θα ανταποκρίνεται στις πολυπολιτισμικές και πολυγλωσσικές συνθήκες της κοινωνίας. Πιο απλά το ζητούμενο είναι η μετάβαση από μια εκπαίδευση για αλλοδαπούς στη διαπολιτισμική εκπαίδευση.¹

Οι οικονομικοί μετανάστες στη χώρα μας υπερβαίνουν το ένα εκατομμύριο ατόμων και αποτελούν ένα σημαντικό και σοβαρό πεδίο ανάπτυξης πολιτικών από την Ελλάδα αναφορικά με τη διαφύλαξη της κοινωνικής της συνοχής καθώς και με το σχεδιασμό και υλοποίηση μιας ολοκληρωμένης μεταναστευτικής πολιτικής, καθότι η απότομη μετατροπή της Ελλάδας σε χώρα υποδοχής μεταναστών βρήκε απροετοίμαστους το κράτος, τους Έλληνες πολίτες και γενικότερα την ελληνική κοινωνία, η οποία ως τότε διακρίνετο από έναν ομοιογενή πληθυσμό.²

Η ελληνική συλλογική ταυτότητα, που βασιζόταν στην άρνηση του άλλου, στη σαφή οριοθέτηση του εντός και του εκτός και στην τήρηση απόστασης ανάμεσα στο «εμείς» και το «εκείνοι», συνοδευόμενη από το αίσθημα «εθνικής» ανωτερότητας και μισαλλοδοξίας απέναντι στην ετερότητα και την ποικιλία, αρχίζει βαθμηδόν να υποχωρεί. Καθώς η ελληνική κοινωνία αποκτά συνεχώς μεγαλύτερη εθνική, θρησκευτική και πολιτισμική ποικιλότητα, η έννοια της αυστηρής και άκαμπτης συλλογικής ταυτότητας τίθεται υπό αμφισβήτηση. Η ατομική ποικιλία και ο πολιτισμικός πλουραλισμός φαίνεται να κερδίζουν έδαφος και να αντικατοπτρίζουν ακριβέστερα τις αλλαγές στην ελληνική κοινωνία των τελευταίων δεκαετιών. Σταδιακά αλλά σταθερά η ελληνική κοινωνία χάνει την ισχυρή συλλογική πολιτισμική της ταυτότητα, η οποία βασίζεται στα ιδανικά του ιστορικά κληρονομημένου ήθους, της κοινής παράδοσης και του κοινού παρελθόντος. Τώρα η ελληνική ταυτότητα εμφανίζεται να μπορεί να γίνει αντικείμενο διαπραγμάτευσης ή να επινοηθεί εκ νέου από άτομα ή ομάδες. Στη θέση των άλλοτε συνεκτικών και καθολικών αντιλήψεων περί εθνικού εαυτού αναπτύσσονται αντιμαχόμενες αντιλήψεις για την ταυτότητα και το παρελθόν. Τούτο συνιστά ένδειξη μίας εθνικής ιδεολογίας, που αμφισβητείται και διασπάται

¹ Ανδρέου Α. κ.ά., «Όταν ο άλλος είναι σχεδόν ανύπαρκτος και γίνεται δικός μας» στο *Όψεις της Ετερότητας*, επιμέλεια Κυρίδης- Α., Ανδρέου Α., Gutenberg 2005,σελ. 23-25

² Ρομπόλης Σ.,*Η Μετανάστευση από και προς την Ελλάδα*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007,σελ.46

από τον αντίκτυπο του ατομικισμού, της ετερότητας και της αναγνώρισης της πολιτισμικής ποικιλότητας.¹

Καθώς τα προτάγματα της ιδεολογίας του ελληνισμού αλλάζουν ανάλογα με τις πολιτικές επιδιώξεις του κράτους, πρέπει συγχρόνως να αλλάζει και η εννοιολόγηση του έθνους και της εθνικής ταυτότητας. Η λογοτεχνία ως ο διάυλος αυτής της αλλαγής συνεπάγεται και την αλλαγή του λογοτεχνικού κανόνα, καθώς η αλλαγή του λογοτεχνικού κανόνα σημαίνει και την αλλαγή στον τρόπο αναπαράστασης του έθνους.² Μόνο αν κατανοήσουμε, υποστηρίζει η Α. Τζούμα την κοινωνική λειτουργία και τα ιδεολογικά πρωτόκολλα, που προωθούν και παγιώνουν ορισμένα έργα ως κανόνα, θα μπορέσουμε να εξηγήσουμε το είδος των έργων που τον συγκροτούν και την αναγκαιότητα την οποία εξυπηρετεί. Αλλαγή του λογοτεχνικού κανόνα σημαίνει κρίση στη δομή της ιδεολογίας και συνεπώς αλλαγή πλεύσης στη διαχείριση του πολιτισμικού κεφαλαίου. Τα λογοτεχνικά έργα, ως προς το λογοτεχνικό κανόνα που σχηματίζουν, αντιμετωπίζονται όχι ως φορείς ιδεολογικών προθέσεων, που εγγράφονται μέσα στα ίδια, αλλά ως φορείς ιδεολογικών προθέσεων, που αφορούν το περιβάλλον που ενήργησε για τη θεσμική τους επιβολή. «Η πολιτική σχηματισμού του λογοτεχνικού κανόνα γίνεται κατανοητή ως πολιτική της αναπαράστασης – αναπαράστασης ή μη αναπαράστασης μέσα από τον κανόνα». Τα λογοτεχνικά έργα δεν μπορούν να ενταχθούν στον κανόνα, παρά μόνο αν θεωρηθεί ότι μεταφέρουν τις ιδεολογικές αξίες της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης. «Τα κείμενα που επιζούν», ισχυρίζεται η Barbara Herrnstein Smith, είναι εκείνα που αντανακλούν και ενδυναμώνουν την καθεστηκυία ιδεολογία»³

Οι απόψεις της Α. Τζούμα συμπίπτουν με αυτές του Δ. Τζιόβα, ο οποίος υποστηρίζει πως η σχέση ανάμεσα στην κοινωνία, τη λογοτεχνία και την ταυτότητα είναι δαιδαλώδης.⁴ Παρατηρεί μάλιστα και ο ίδιος μια ευρύτερη μεταβολή πολιτισμικού παραδείγματος⁵ και αυτό γιατί στη λογοτεχνία μέχρι πρόσφατα οι συγγραφείς έγραφαν, έχοντας κατά νου ένα λίγο πολύ ομοιογενές κοινό, το οποίο θα κατανοούσε εύκολα και θα ταυτιζόταν με όσα διαβάζει.

Σήμερα η ελληνική κοινωνία γίνεται όλο και περισσότερο ατομικιστική και ετερόκλητη, αφού οι πρακτικές διατήρησης της κοινωνικής συνοχής, των

¹ Τζιόβας Δ., 2007,ό.π.,σελ. 66-67

² Τζούμα Α., 2006,ό.π.,σελ. 97-98

³ Τζούμα Α., 2006,ό.π.,σελ. 99

⁴ Τζιόβας Δ.,2007,ό.π.,σελ. 33

⁵ Τζιόβας Δ., 2007,ό.π.,σελ. 31

παραδοσιακών αξιών και της αίσθησης μίας κοινότητας υποχωρούν σταδιακά, αποκαλύπτοντας ευρύτερες αλλαγές που έχουν συντελεστεί στην ελληνική κοινωνία και νοοτροπία. Μια άλλη ένδειξη της μετάβασης της ελληνικής κοινωνίας στον ατομικισμό είναι η συνεχώς μεγαλύτερη σημασία που αποδίδεται στα γενέθλια από ό,τι στις ονομαστικές γιορτές, ιδιαίτερα από νέους, οι οποίοι προτιμούν την ατομικότητα των γενεθλίων τους από τη συλλογικότητα της ονομαστικής εορτής με τις χριστιανικές της συνδηλώσεις.¹

Το ελληνικό αναγνωστικό κοινό, επίσης, σταδιακά τεμαχίζεται και διαφοροποιείται, γεγονός που υποχρεώνει και τους συγγραφείς να παραδεχτούν ότι γράφουν για ένα μεγαλύτερο αλλά λιγότερο ομοιογενές κοινό. Ενώ κατά το παρελθόν η ιστορική εμπειρία των εθνικών αγώνων, των πολέμων ή των πολιτικών συγκρούσεων παρείχε στο συγγραφέα τα εχέγγυα για ένα εν δυνάμει εθνικό κοινό, που θα συνέπασχε με την έκφραση των κοινών δοκιμασιών ή οραμάτων, τα τελευταία χρόνια η ταύτιση συγγραφέα – πομπού- δέκτη έχει αρχίσει να κλονίζεται. Η συλλογική ιστορική εμπειρία, η οποία λειτουργούσε ως κοινός τόπος ξεθωριάζει. Οι γλωσσικοί κώδικες πολλαπλασιάζονται, οι πολιτισμικές διαφορές γίνονται πια κατάφωρες, συνεπώς και ο δεσμός ανάμεσα στο συγγραφέα και στο κοινό καθίσταται ισχνός και επισφαλής. Ο συγγραφέας παύει πια να λειτουργεί ως η ενσάρκωση συλλογικών οραμάτων ή γενεαλογικών ανησυχιών και βαθμιαία χάνει το ρόλο του συμβολικού εκπροσώπου. Με την προοδευτική υποτίμηση των συλλογικών μύθων ο συγγραφέας ως ο ιδανικός τους φορέας υποχωρεί μπροστά στον αναγνώστη – θεατή και στις συνακόλουθες έννοιες της αυξημένης επιλογής, του πλουραλισμού και του καταναλωτισμού.²

Κάνοντας μια σύγκριση μεταξύ παρόντος και παρελθόντος παρατηρείται πως κατά το παρελθόν η απόσταση ανάμεσα στο συγγραφέα-πομπό και στους αναγνώστες-δέκτες ήταν ελάχιστη και η λογοτεχνία βασιζόταν στις κοινές τους εμπειρίες, ακόμη και στην ταύτιση. Τώρα κυρίαρχος παράγοντας γίνεται ο αναγνώστης – θεατής, το επικοινωνιακό μοντέλο στην ελληνική λογοτεχνία και στον ελληνικό πολιτισμό μεταβάλλεται. Αν κατά το παρελθόν η συλλογική ιστορική εμπειρία εξασφάλιζε τον κοινό κώδικα ανάμεσα στον καλλιτέχνη και στο κοινό, κατά τις τελευταίες δεκαετίες αυτός ο κώδικας έχει γίνει δυσλειτουργικός, καθώς εμφανίζεται ποικιλία κωδίκων και το ίδιο το εθνικό κοινό είναι διασπασμένο και εξατομικευμένο. Η μετάβαση από το συγγραφέα στον αναγνώστη και από τη

¹ Τζιόβας Δ.,2007, ό.π.,σελ. 48

² Τζιόβας Δ.,2007, ό.π.,σελ. 60-62

συλλογικότητα στην εξατομίκευση σχετίζεται, σε μεγάλο βαθμό, με το γεγονός ότι η ελληνική κοινωνία γίνεται περισσότερο πλουραλιστική, ετερόκλητη και καταναλωτική, γεγονός το οποίο, με τη σειρά του, αποτελεί συνέπεια της ευρύτερης μετάβασης από ένα γενικά συνεκτικό και ομοιογενή προφορικό πολιτισμό σε έναν πιο πολύπλοκο και διαφοροποιημένο πολιτισμό εντύπου και θεάματος.¹

Η σημαντικότερη εξέλιξη των ημερών μας, υποστηρίζει ο Κ. Τσουκαλάς, εντοπίζεται στην ολοκλήρωση της ιδεολογικής εξατομίκευσης. Στις καταστατικά μετα-αλληλέγγυες και κατ' επίφαση και μόνο αντιολιστικές κοινωνίες που ανατέλλουν, το άτομο δεν κοινωνικοποιείται ως μέλος ενός ευρύτερου συνόλου, μέσα στο οποίο καλείται να καταλάβει την ταξική, ιδεολογική και επαγγελματική θέση που του «αρμόζει». Παράγεται και αναπαράγεται ως ελεύθερο, γυμνό και αυτεξούσιο ανταγωνιστικό άτομο, που καλείται να αυτοπραγματωθεί έμπρακτα από την προσωπική και ανταγωνιστική παραγωγή, που θα τον καταστήσει «άξιο».²

Η εποχή της παγκοσμιοποίησης χαρακτηρίζεται από τη ραγδαία μετατόπιση των όρων πρόσληψης της ενιαίας «κοινωνίας» ως συνδυασμού μιας κλειστής επικράτειας, μιας κλειστής έννομης πολιτειακής τάξης και μιας αυτοαναπαραγόμενης συμβολικής ενότητας. Ο συνδυασμός των επαναστατικών επιστημονικών και τεχνολογικών καινοτομιών, της ολοκλήρωσης της παγκόσμιας αγοράς, της θεαματικής επιτάχυνσης των συγκοινωνιών, των μεταφορών, των επικοινωνιών και της μετατόπισης των κέντρων λήψεως αποφάσεων οδήγησε στην αποδυνάμωση της διάκρισης ανάμεσα στο μέσα και στο έξω. Σε αυτά τα πλαίσια, ο χώρος δεν μπορεί πια να οργανώνεται σε ομόκεντρους κύκλους γύρω από σταθερά συμβολικά και λειτουργικά κέντρα. Η απόσταση, που ένωνε και διαφοροποιούσε τους τόπους στο πλαίσιο των δεδομένων χωροχρονικών κατατάξεων, χάνει τη σημασία της και οι διαχωριστικές γραμμές την εμβέλειά τους. Οι σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους αλλά και με το χώρο που βρίσκονται αλλάζουν μοιραία. Οι μέχρι πρόσφατα περιχαρακωμένοι και ομοιογενείς εθνικοί χώροι καλούνται να φιλοξενήσουν «ευκαιριακά» κινούμενους πληθυσμούς. Με το ανεξέλεγκτο άνοιγμα του χώρου, οι φαντασιακές κλειστές, νοηματικά συμπαγείς

¹ Τζιόβας Δ., 2007,ό.π.,σελ.60-62

² Τσουκαλάς Κ., 2010,ό.π.,σελ. 91

και συμβολικά αυτάρκειες εθνικές επικράτειες επιβιώνουν μόνον ως νοσταλγικές αναπολήσεις μιας ανεπίστρεπτα χαμένης εποχής.¹

Το σχολείο μας έχει μαθητές από διάφορα μέρη του κόσμου. Οι γονείς μας εργάζονται εδώ στο Παρίσι και δεν μπορούμε να πάμε σχολείο στον τόπο μας γιατί είναι μακριά.

Έχουμε ένα δάσκαλο για τη γυμναστική κι έναν που μας μαθαίνει τη γλώσσα αυτού του τόπου. [...]

Κάθε ομάδα μαθαίνει τη γλώσσα, τα τραγούδια, την ιστορία και τους χορούς του τόπου της. Μια μέρα την εβδομάδα βγαίνουμε από το σχολείο και κάνουμε μια μικρή παρέλαση γύρω από το τετράγωνο κρατώντας πινακίδες.[...] Μια μέρα το μήνα κάνουμε μεγάλη παρέλαση. Περιπατάμε γύρω από τα τέσσερα τετράγωνα και κρατάμε κάθε ομάδα τη σημαία της, τις πινακίδες με σπουδαία πρόσωπα και εικόνες με εικόνες με ωραία τοπία από τις χώρες μας. [...] Ξέρουμε όμως ότι όλοι είμαστε ίδιοι και αγαπάμε ο ένας τον άλλον. Όταν μεγαλώσουμε, κάποιοι από μας ίσως γίνουν επιστήμονες, καλλιτέχνες ή αρχηγοί. Τότε, θα κάνουμε σπουδαία πράγματα, γιατί έχουμε μάθει το πιο μεγάλο μάθημα στο σχολείο μας: τη χαρά μπορείς να τη δώσεις σε κάθε άνθρωπο είτε έχει σχιστά μάτια είτε στρογγυλά είτε είναι λευκός είτε μαύρος είτε είναι φτωχός είτε πλούσιος.

(Χατζοπούλου – Καραβία, *Το σχολείο του κόσμου*, Δ΄ 3^ο 2010:36)

Οι μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών από χώρα σε χώρα, τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα από ανατολών προς δυσμάς και από νότο προς βορρά, καθώς και αντίστροφα, προς αναζήτηση εργασίας κάνουν την εμπειρία της διασποράς και την ανταλλαγή πολιτισμικών αγαθών και τρόπων ζωής καθολικά χαρακτηριστικά του κόσμου.² Το προφανέστερο σύμπτωμα της παγκοσμιοποίησης, για τον Κ. Τσουκαλά, είναι η κινητικότητα όλων των ονοματισμένων συντελεστών της παραγωγής, του κεφαλαίου και της εργασίας, αλλά επίσης, σε περίοπτη πια θέση, της ιδιόκτητης πληροφορίας και τεχνογνωσίας και των υπερ-επικρατειακά κατοχυρωμένων ιδιόκτητων πνευματικών δικαιωμάτων. Σε πλήρη αντιδιαστολή με ό,τι συνέβαινε πριν από τριάντα μόλις χρόνια, τα ζητήματα της «απομόνωσης», «περιχάραξης», ή «ειδικής

¹ Τσουκαλάς Κ., 2010, ό.π., σελ. 66-68

² Βέϊκος Θ., 1995, ό.π., σελ. 28

προστασίας» του εθνικού οικονομικού χώρου, της εθνικής βιομηχανικής ή γεωργικής παραγωγής, του εθνικού νομίματος, της εθνικής συνοχής, των εθνικών εργασιακών σχέσεων, του εθνικού «κοινωνικού ζητήματος», της εθνικής εργασιακής ειρήνης και κατ' επέκταση της εθνικής αστικής τάξης δεν μπορεί να τίθενται αλλιώς παρά με τη μορφή ρητορικών καταλοίπων μιας απελθούσας εποχής. Αντίθετα, υποστηρίζει ο Τσουκαλάς, «επικρατεί μια ρευστή, ευκαιριακή και αναστρέψιμη σχέση των ανθρώπων με το χώρο και το χρόνο, τόσο η αέναα κινούμενη εργασιακή δύναμη, που αναζητά απεγνωσμένα τρόπους και τόπους προσωρινής επιβίωσης, όσο και το μεταφερόμενο και μετατοπιζόμενο κεφάλαιο, που πρωτίστως προσανατολίζεται σε βραχυπρόθεσμες χρηματοπιστωτικές τοποθετήσεις, που συμπεριφέρονται ως νομάδες που κινούνται και επιβιώνουν σε έναν ανοικτό πλέον κόσμο. Όλοι οι τόποι μπορούν πλέον να εμφανίζονται ως συμβολικά εναλλάξιμοι και λειτουργικά ταυτόσημοι. Οι παραγωγικές σχέσεις βρίσκονται εμποτισμένες στην ίδια παντού εργαλειακή «ευκαιριακότητα». Από τη μεριά οι μάζες των άκληρων μεταναστών ή μη κινούνται με μόνο γνώμονα την εγγενή απόγνωση, που τους εξαναγκάζει να αφηγήσουν κάθε εμπόδιο και δυσκολία, προκειμένου να αναζητήσουν την προσωρινή τους επιβίωση υπό οποιουσδήποτε όρους».¹

Βρίσκεστε στο αεροδρόμιο του Ελσίνκι και προσπαθείτε απεγνωσμένα να βρείτε μια καντίνα για να αγοράσετε ένα αναψυκτικό. Εντοπίζετε τελικά ένα μηχάνημα και ετοιμάζετε τα απαραίτητα κέρματα. Κι όμως το μηχάνημα δεν έχει κερματοδέκτη.[...] Το συγκεκριμένο μηχάνημα προσφέρει αναψυκτικά μόνο αν το πάρετε τηλέφωνο και πληκτρολογήσετε τον κατάλληλο κωδικό. Πρόκειται για μία από τις πολλές περίεργες νέες χρήσεις για τα κινητά τηλέφωνα που έχουν επινοήσει οι Φιλανδοί, ο λαός με τον μεγαλύτερο αριθμό κινητών τηλεφώνων ανά 100 κατοίκους στον κόσμο.

(Τόμπρας Χρήστος, εφημερίδα το ΒΗΜΑ, 28-2-1999, *Μια παράξενη παραγγελία Δ 3^ο 2010:57*)

¹ Τσουκαλάς Κ., 2010,ό.π.,σελ. 70 -72

Αντιλαμβανόμαστε τις σύγχρονες κοινωνίες ως κοινωνικούς σχηματισμούς, που χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό διαφοροποίησης και αναφερόμαστε κατά κανόνα στις δυτικές κοινωνίες του 20^{ου} αιώνα.¹ Το φαινόμενο της υψηλής διαφοροποίησης παρατηρείται σ' εκείνες τις κοινωνίες, οι οποίες αναπτύχθηκαν αναφορικά με την οικονομική δραστηριότητα, και εστίασαν τη δράση των μελών τους, τις σχέσεις τους και τα αξιολογικά τους συστήματα στα οικονομικά μεγέθη. Επιπλέον δόθηκε, λόγω της εξειδίκευσης, μια τεράστια ώθηση στην τεχνολογία, η οποία αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα πολιτισμικά προϊόντα του ανθρώπινου και της ανθρώπινης δράσης, που αρχικά φαινόταν ότι μπορούσε να αμβλύνει ανισότητες, φυσικές και αντικειμενικές διαφορές. Τελικά κυριάρχησε ως προσδιοριστικός παράγοντας συγκρότησης της πραγματικής και συμβολικής ύπαρξης του ανθρώπου και των κοινωνιών και καθιερώθηκε ως οικουμενικό κριτήριο πολιτισμικών διαφοροποιήσεων, διαφορών στο βιοτικό επίπεδο και ανισοτήτων.²

Η εκρηκτική εξέλιξη της τεχνολογίας σημάδεψε βαθιά και αμετάκλητα αρχικά το δυτικό κόσμο του 20^{ου} αιώνα και στη συνέχεια επιβλήθηκε ως πανάκεια για κάθε είδους πρόβλημα του ανθρώπου σε παγκόσμια εμβέλεια. Οι δυνατότητες που προσφέρει στον άνθρωπο, για να αντιμετωπίσει προς όφελός του κάθε είδους δυσκολία, που πριν φαινόταν αξεπέραστη, θεωρήθηκαν απεριόριστες και μοναδικές με αποτέλεσμα να καθιερωθεί ως κυρίαρχη κοινωνική αξία και να νομιμοποιηθεί. Λόγω ακριβώς αυτής της δύναμής της η τεχνολογία διαχέεται μέσω των οικονομικών δραστηριοτήτων των ανθρώπων σε όλους τους κοινωνικούς ιστούς, που συγκροτούν τις επιμέρους, οργανωμένες σε κράτη, κοινωνίες. Κατά τη διάρκεια της ταχύτατης εξέλιξης και διάχυσης της τεχνολογίας, εκδηλώθηκαν και αρνητικές πτυχές της, που αντικείμενο ουσιαστικά είχαν τον πολίτη-μέλος κάθε επιμέρους κοινωνίας. Στις αρνητικές επιπτώσεις της ανάπτυξης της τεχνολογίας σε συνδυασμό με την εξάπλωσή της συγκαταλέγεται η γενικευμένη εμπορευματοποίηση κάθε είδους αγαθών, από τα υλικά, καταναλωτικά αγαθά έως και τις μορφές σχέσεων και διαδικασιών, που οδήγησε ουσιαστικά στην αυτονόμηση της οικονομίας, η οποία σταδιακά φαίνεται να αποσπάζεται από την κοινωνική της βάση, να μεταλλάσσεται σε αυτοσκοπό και νόημα ζωής, να οργανώνεται σε ένα συνολικό σύστημα αξιών και μέσω της τεχνολογίας να διαχέεται στην υψηλότερη κυρίαρχα και δυναμικά. Οι εξελίξεις αυτές

¹ Κανακίδου Ε.-Παπαγιάννη Β.,2003,ό.π., σελ. 32-34

² Κανακίδου Ε.-Παπαγιάννη Β.,2003,ό.π., σελ. 32-34

επηρέασαν σταδιακά το μετασχηματισμό μιας νέας κοινωνικής οργάνωσης. Πρόκειται για ένα μοντέλο οργάνωσης των ανθρωπίνων σχέσεων, του οποίου η δομή χαρακτηρίζεται από πολιτισμικά διαφοροποιημένες και οριοθετημένες ομάδες, και καθιερώθηκε ως «Πολυπολιτισμική Κοινωνία».¹

Η ευρύτατη διάχυση της Τεχνολογίας κατά γενική ομολογία ευθύνεται για το φαινόμενο που χαρακτηρίζει και ολοκληρώνει την ιστορική πραγματικότητα του 20^{ου} αιώνα, την «Παγκοσμιοποίηση». Στην πράξη παρατηρήθηκε ότι η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης ξεκίνησε ως ανακατανομή των πόρων σε παγκόσμιο επίπεδο με κεντρικό μηχανισμό το θεσμό της αγοράς, την αναδιοργάνωση του καταμερισμού της παραγωγής και κατανάλωσης και την ανακατανομή της τεχνολογίας. Η τεχνολογία επεμβαίνει, ως οικονομικός όρος, σαρωτικός στην κοινωνική σφαίρα και μοιάζει να αποτελεί το συντομότερο δρόμο για την αποδοχή του νέου συστήματος αναδιανομής πόρων. Ο καταλυτικός προσανατολισμός της τεχνολογίας προς την ομοιογενοποίηση των επιμέρους τοπικών πολιτισμών έφερε στο προσκήνιο βαθιές ανισότητες τόσο στις συνθήκες αγοράς, όσο και στην παραγωγή του ενιαίου και οικουμενικού πολιτισμού, στον οποίο στόχευε. Οι βαθιές προϋπάρχουσες ανισότητες οδήγησαν σε μεγάλες διαφορές ως προς τις φάσεις ένταξης στην τεχνολογία και ως προς το βαθμό πρόσβασης στα νέα μοντέλα οργάνωσης της παραγωγής και της αγοράς.²

Με την είσοδο στον 20^ο αιώνα η κοινωνική και πολιτική πρακτική βρίσκονται να αντιμετωπίζουν την «κατασκευή» μειονοτήτων ως ένα ορθολογικό μηχανισμό θεσμοποίησης της διαφοράς, προκειμένου να λειτουργήσουν οι κοινωνίες μέσα στην αναπόφευκτη, φυσική τους, παγκόσμια ποικιλομορφία. Μπορούν έτσι να εντοπισθούν δύο τρόποι «κατασκευής». Ο ένας τρόπος αφορά την επιβολή ταξινόμησης και ιεράρχησης των ανθρωπίνων μονάδων (άτομα, ομάδες, λαοί) ως προς τους βαθμούς δεκτικότητας και κατοχής της τεχνολογίας, γεγονός που μπορεί να οδηγήσει τις χαμηλές θέσεις σε άμεσους αποκλεισμούς από τα παγκόσμια κοινωνικά αγαθά. Ο άλλος τρόπος είναι η οριοθέτηση των κοινωνικών ομάδων στη βάση των διαφορετικών τρόπων ζωής και της διαφορετικής κουλτούρας μιας ψευδεπίγραφης ανοχής και δημοκρατικότητας.³

Οι Έλληνες μαθητές έκπληκτοι μαθαίνουν για τις τεχνολογικές καινοτομίες όχι της χώρας τους, που θα τους έκανε μάλιστα και εθνικά υπερήφανους αλλά

¹ Κανακίδου Ε. - Παπαγιάννη Β., 2003, ό.π.,σελ. 33-34

² Κανακίδου Ε- Παπαγιάννη Β., 2003, ό.π.,σελ. 58-59

³ Κανακίδου Ε- Παπαγιάννη Β., 2003, ό.π.,σελ. 58-59

μιας άλλης τεχνολογικά ανώτερης και εκσυγχρονισμένης χώρας, της Φιλανδίας, όπως φαίνεται από το κείμενο που προηγείται.

Το μέσο επικοινωνίας που αναπτύσσεται πιο γρήγορα σήμερα είναι το διαδίκτυο, ένα παγκόσμιο δίκτυο από εκατομμύρια υπολογιστές. Το διαδίκτυο ξεκίνησε το 1969 σαν ένα μυστικό στρατιωτικό πρόγραμμα στις Ηνωμένες Πολιτείες. [...]

(Βιβλίο επικοινωνία:το ίντερνετ εκδ. Ερευνητές, Αθήνα 2001, *Το διαδίκτυο*, Δ΄3^ο 2010: 60)

Ο Papert¹ μας προσφέρει το ακόλουθο διεισδυτικό σχόλιο σχετικά με την εμφάνιση των υπολογιστών και την ανάπτυξη του πολιτισμού: «Το πλαίσιο της ανθρώπινης εξέλιξης είναι ο κάθε πολιτισμός και ποτέ η απομονωμένη τεχνολογία. Με την εμφάνιση των υπολογιστών ο πολιτισμός μπορεί να αλλάξει και μαζί του ο τρόπος που οι άνθρωποι μαθαίνουν και σκέπτονται. Αλλά, αν θέλουμε να κατανοήσουμε την αλλαγή, θα πρέπει να επικεντρώσουμε την προσοχή μας στον πολιτισμό και όχι στον υπολογιστή».

Κατά το J.F. Lyotard² η γνώση αλλάζει καταστατική θέση την ίδια στιγμή που οι κοινωνίες μπαίνουν στην μεταβιομηχανική εποχή και οι πολιτισμοί στην αποκαλούμενη μεταμοντέρνα εποχή. Αυτό το πέρασμα άρχισε τουλάχιστον από τα τέλη του πενήντα, που για την Ευρώπη σημαδεύουν το τέλος της οικοδόμησής της. Ανάλογα με τη χώρα και τους τομείς δραστηριότητας το πέρασμα αυτό άλλοτε γίνεται αργά, άλλοτε γρήγορα. Η επιστημονική γνώση είναι ένα είδος λόγου. Επιστήμες και τεχνικές, που αναφέρονται στη γλώσσα, όπως η φωνολογία, η πληροφορική, οι υπολογιστές και οι γλώσσες τους, η αναζήτηση της συμβατότητας μεταξύ γλωσσών –μηχανών, τα προβλήματα της εγγραφής στη μνήμη των εγκεφάλων και οι τράπεζες στοιχείων, η τηλεματική, έχουν επίπτωση πάνω στη γνώση και μάλιστα πολύ σημαντική. Η επιρροή που δέχεται από τους παραπάνω τεχνολογικούς μετασχηματισμούς αφορά τις δύο κύριες λειτουργίες

¹ Κοντογιαννοπούλου -Πολυδωρίδη Γ., *Εκπαιδευτική πολιτική και πρακτική*, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1995, σελ.254

² Lyotard J.F., *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, Γνώση, Αθήνα 1988, σελ.29-34

της: την έρευνα και τη μετάδοση των γνώσεων. Ο πολλαπλασιασμός των συσκευών πληροφορικής επηρεάζει και θα επηρεάσει την κυκλοφορία των γνώσεων όσο την επηρεάζει η ανάπτυξη των μέσων κυκλοφορίας των ανθρώπων (μεταφορές), των ήχων και των εικόνων. Μέσα σ' αυτόν το μετασχηματισμό η φύση της γνώσης δεν παραμένει άθιχτη. Δεν μπορεί να περάσει στους νέους διαύλους και να καταστεί αποτελεσματική, παρά μόνο αν η γνώση μπορεί να μεταφραστεί σε ποσότητες πληροφορήσης. Οι «παραγωγοί» της καθώς και οι χρήστες της οφείλουν και θα πρέπει να έχουν τα μέσα να μεταφράσουν στη γλώσσα της μηχανής ό,τι οι μεν ζητούν να επινοήσουν και οι δε να μάθουν. Με την κυριαρχία της πληροφορικής, επιβάλλεται μια κάποια λογική, και κατά συνέπεια ένα σύνολο επιταγών αναφερόμενων στις αποφάνσεις που γίνονται δεκτές ως «γνώση».

Συνεπώς, κατά τον Lyotard, μπορούμε να περιμένουμε μια ισχυρή αποξένωση της γνώσης σε σχέση με τον «ειδήμονα», όποια κι αν είναι η θέση που κατέχει ο τελευταίος μέσα στη διαδικασία της γνώσης. Η παλιά αρχή, ότι η απόκτηση της γνώσης είναι αξεδιάλυτη από τη μόρφωση του πνεύματος, και μάλιστα του προσώπου, περιπίπτει και θα περιπέσει ακόμη περισσότερο σε αχρηστία. Αυτή η σχέση των χορηγών και των χρηστών της γνώσης με την ίδια τη γνώση τείνει και θα τείνει να προσλάβει τη μορφή της σχέσης, που έχουν οι παραγωγοί και οι καταναλωτές των εμπορευμάτων με τα εμπορεύματα και θα παράγεται για να πωλείται. Καταναλώνεται και θα καταναλώνεται για να παίρνει αξία μέσα σε μια νέα παραγωγή: και στις περιπτώσεις ο σκοπός είναι η ανταλλαγή της. Παύει να είναι αυτοσκοπός, χάνει την «αξία της χρήσης». Η γνώση έγινε στις τελευταίες δεκαετίες η κύρια παραγωγική δύναμη, πράγμα που προκάλεσε ήδη αξιοσημείωτες μεταβολές στη σύνθεση των ενεργών πληθυσμών στις πιο αναπτυγμένες χώρες και που συνιστά την κύρια τροχοπέδη για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Στη μεταβιομηχανική και μεταμοντέρνα εποχή, η επιστήμη θα διατηρήσει και αναμφίβολα θα ενισχύσει τη σημασία της μέσα στο απόθεμα των παραγωγικών δυνατοτήτων των κρατών- εθνών. Αυτή η κατάσταση είναι ένας από τους λόγους, που μας κάνουν να σκεφτούμε ότι η απόσταση από τις αναπτυσσόμενες χώρες δεν θα πάψει στο μέλλον να μεγαλώνει. Με τη μορφή του πληροφορικού εμπορεύματος, που είναι απαραίτητο στην παραγωγική δύναμη, η γνώση είναι ήδη και θα είναι μια μεγάλη κατάθεση, ίσως η πιο σημαντική, μέσα στον παγκόσμιο ανταγωνισμό για την εξουσία. Όπως τα κράτη - έθνη πολέμησαν μεταξύ τους, για να κατακτήσουν τα εδάφη, κατόπιν για να

ελέγξουν τη διάθεση και την εκμετάλλευση των πρώτων υλών και των φτηνών εργατικών χεριών, είναι θεμιτό να σκεφτούμε ότι στο μέλλον θα πολεμήσουν μεταξύ τους, για να έχουν τον έλεγχο των πληροφοριών.¹

Πολλά σχολεία της χώρας μας έχουν επικοινωνία με σχολεία άλλων χωρών, έτσι ώστε να δώσουν την ευκαιρία στους μαθητές του να κάνουν φίλους παντού. Αυτό γίνεται από παλιά σε αρκετά σχολεία της χώρας μας. Βέβαια η επικοινωνία γινόταν αποκλειστικά με επιστολές.

Δείτε τι δημοσίευσε ένα σχολείο της Χίου για εκείνη την εποχή στην ιστοσελίδα του.:

« Το σχολείο μας πάντα ανέπτυξε σχέσεις φιλίας με άλλα σχολεία του εσωτερικού και του εξωτερικού. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η φιλία που ανέπτυξαν οι μαθητές του σχολείου μετά του σχολείου της Νέας Υόρκης της Αμερικής Little του Elementary School το 1967. Κάθε παιδί του Η΄ Δημοτικού Σχολείου αλληλογραφούσε με ένα παιδί του σχολείου του Λιτλ Τορ»

Αποτελέσματα αυτής της αλληλογραφίας ήταν η ανάπτυξη φιλίας μεταξύ μαθητών και δασκάλων με ανταλλαγή αναμνηστικών δώρων. Ένα από τα ενθύμια της εποχής αυτής είναι:

[...] «...Δέματα και επιστολές διπλού ενδιαφέροντος αντηλλάγησαν το πρώτο έτος. Στην Ελλάδα εστάλησαν νομίσματα αμερικάνικα, μικρές εθνικές πέτρες, φωτογραφίες τοπικές, μικρά ανθοδοχεία και μικροί προσωπικοί θησαυροί. Από την Ελλάδα έφθασαν μικρά πακέτα της τσίχλας παραγωγής Χίου, τεμάχια άγευστων κρυστάλλων εκ των οποίων έγινε η μαστίχα, φωτογραφίες της νήσου και χρωματιστά βιβλία...».

(Φίλοι από άλλες χώρες, Ε΄ 1^ο 2010: 72)

Ο Frederik Barth στο βιβλίο του Εθνοτικές ομάδες και σύνορα θεωρεί την εθνοτικότητα μια μορφή κοινωνικής οργάνωσης και όχι κληρονομημένων αρχέγονων δεσμών. Αυτή η μορφή κοινωνικής οργάνωσης προσδιορίζεται από

¹ Lyotard J.F., 1988, ό.π., σελ. 29-34

την αίσθηση της διαφοράς και όχι από το περιεχόμενο το οποίο περικλείει.¹ Η εθνοτικότητα, σύμφωνα με την άποψη του Α. Λιάκου, εξαρτάται από τη διαφορά που συνειδητοποιείται στο σύνορο, κι όχι από εκείνα τα χαρακτηριστικά που μοιράζονται τα μέλη της. Αυτή η αίσθηση της διαφοράς και η συνάντηση με το σύνορο παράγει την ανάγκη της παγίωσης των χαρακτηριστικών, της κωδικοποίησής τους, της διάκρισής τους από άλλα όμοια, τα οποία συμμερίζονται με άλλες ομάδες. Επομένως, όπως υποστηρίζει ο Α. Λιάκος, η ταυτότητα δεν γεννιέται από τα χαρακτηριστικά που μια ομάδα μοιράζεται με άλλες ομάδες, αλλά από τη συνείδηση και την οργάνωση της διαφοράς της με αυτές. Αλλά το σύνορο δεν προϋπάρχει της συνείδησης της διαφοράς. Ο τρόπος, με τον οποίο συμβαίνει η διαφορά, παράγει τη συνειδητοποίησή της, επομένως τη διαδικασία και το περιεχόμενο της ταυτοποίησης. Δηλαδή δεν αντιλαμβανόμαστε πρώτα τον εαυτό μας μέσα από τη διαφορά με τον άλλο, αλλά συνειδητοποιούμε τον εαυτό μας μέσα από τη διαφορά με τον άλλο.²

Την ίδια θέση υποστηρίζουν οι Christiane Louis - Guérin, Marisa Zavalloni, οι οποίοι σημειώνουν πως οι λειτουργικές σχέσεις, που εδραιώνονται ανάμεσα στο συλλογικό και το ατομικό επίπεδο, είναι κατά βάση αναπαραστάσεις του Εαυτού του και της Κοινωνίας. Η σχέση με τον Άλλο είτε πρόκειται για άτομο, είτε για ομάδα, σημαίνει πρωταρχικά τη συνειδητοποίηση που έχει κάποιος γι' αυτή τη σχέση αναφορικά με τη συνείδηση του Εαυτού ως Εγώ εξατομικευμένου και ως κοινωνικής συνείδησης του ανήκειν.³

Για τις ανταλλαγές ο Moscovici αναφέρει πως, ακόμα και αν χαρακτηρίζονται από μια ασυμμετρία κοινωνικού αναστήματος, συνεπάγονται μια αμοιβαιότητα, που εξασφαλίζει σε κάθε φορέα ένα δυναμικό επενέργειας πάνω στο σύστημα.⁴

Το έθνος προσδιορίζεται αντιστικτικά με άλλα έθνη μας πληροφορεί η Ε. Αβδελά. Οι αναπαραστάσεις του «εθνικού εαυτού», που παράγει το σχολείο, συγκροτούνται σε άμεση αντιδιαστολή με αναπαραστάσεις για εθνικούς άλλους. Η εθνική όψη της ταυτότητας κατατάσσει τα άτομα διαφοροποιώντας τα. Η έμφαση βρίσκεται στις διαφορές και όχι στις ομοιότητες. Και όσο πιο ορατές είναι οι διαφορές τόσο πιο σταθερές, διαρκείς και «φυσικές» φαίνονται. Αλλά η

¹ Λιάκος Α., 2005, ό.π., σελ. 68

² Λιάκος Α., 2005, ό.π., σελ. 68

³ Zavalloni M., Christiane Louis – Gu., *Κοινωνική ταυτότητα και Συνείδηση*, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1996, σελ. 39

⁴ Παπαστάμου Στ. – Μιούνυ Γκ., *Μειονότητες και εξουσία*, εκδ. Αλέτρι, Αθήνα 1983, σελ. 36

διαφοροποίηση δεν είναι μια ουδέτερη διαδικασία, αντίθετα είναι μια διαδικασία αξιολόγησης. Οι εικόνες, που έχουν οι εθνικές ομάδες για τους άλλους λαούς, δεν είναι παρά η αρνητική ανεστραμμένη εικόνα των δικών μας θετικών χαρακτηριστικών. Οι εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, που οδήγησαν στην εδραίωση του σχολικού μηχανισμού σε κάθε χώρα, καθορίζουν πόσο ανοιχτές ή κλειστές είναι οι πολιτισμικές αναπαραστάσεις του εθνικού «εαυτού» και του εθνικού «άλλου» που καλλιεργεί και ποιος είναι ο βαθμός του εθνοκεντρισμού του.¹

Τα παραπάνω μας βοηθούν να καταλάβουμε πώς νοηματοδοτείται και πώς λειτουργεί στη σχολική τάξη το κείμενο που παραθέσαμε.

Ζούσε με τη μητέρα του και άλλες οικογένειες μέσα σε αντίσκηνα, ανίκανα να εμποδίσουν τον άνεμο και τη βροχή να τους περονιάζουν. Στο σχολείο έκανε παρέα με μερικούς συμμαθητές του. Προσφυγόπουλα σαν τον ίδιο [...] Την παραμονή των Χριστουγέννων ο Άντη καθόταν μόνος. Η μητέρα είχε πάει να πάρει λίγα τρόφιμα, που η κυβέρνηση μοίραζε για τις γιορτές στους πρόσφυγες απ' τη βοήθεια του ΟΗΕ.[...]

(Τζάμαλη Κ., Χριστουγεννιάτικο δώρο, Ε' 2^ο 2010 :24)

*Ακούω πως στη Νέα Υόρκη,
στη γωνιά των είκοσι έξι δρόμων και του Μπροδγουέη
στους χειμωνιάτικους μήνες στέκεται ένας άνθρωπος
και παρακαλάει τους περαστικούς να πάρουν
κανέναν άστεγο απ' αυτούς που μαζεύονται γύρω του,
για μια νύχτα, στο σπίτι τους.*

(Μπρέχτ Μπέρτολτ, Νυχτερινό καταφύγιο, ΣΤ' 2^ο 1985:81)

¹ Αβδελά Ε., 1997, ό.π., σελ. 34-37

Σε ό,τι αφορά τη μετανάστευση το κράτος, πέρα από τις πραγματικότητες της οικονομικής διεθνοποίησης, αντιμετωπίζει και το αυξανόμενης βαρύτητας καθεστώς των διεθνών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Οι μετανάστες και οι πρόσφυγες φέρνουν στο προσκήνιο την ένταση που προκαλούν οι αντιτιθέμενες προτεραιότητες της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από τη μια και της προστασίας της κρατικής κυριαρχίας από την άλλη.¹

Στο πλαίσιο της νέας οικουμενικής *Volkerwanderung*, που από αριθμητική άποψη είναι ίσως η μεγαλύτερη που γνώρισε ποτέ ο πλανήτης, οι κατά παράδοση αποκλειστικοί ιστορικοί και από καταβολής «γηγενείς» ένοικοι καλούνται πλέον να συνυπάρχουν, να συναγελάζονται, να συγχρωτίζονται και να ανταγωνίζονται με κάθε λογής ορατούς συνάμα και αόρατους περί- οικους, άποι- οικους, μέτ- οικους και αμφί- οικους ή ακόμα και με ανοίκειους και περιπλανώμενους άστεγους και άν- οικους δίχως ιδιότητες και θέση στον ήλιο. Επιπροσθέτως με την κοινωνική συμβολική του χώρου μετατοπίζεται και η καίρια ψυχολογική σημασία του μοιρασμένου κοινωνικού χρόνου, που συνοδεύεται από υπαρξιακή αγωνία και αβεβαιότητα των ανθρώπων, που ολοένα εντείνεται. Απογυμνωμένοι από τα ορόσημά τους, οι «χάρτες πορείας» της διαδρομής της ανθρώπινης ζωής δεν υπακούουν πια στους ανακουφιστικά προδιαγεγραμμένους κανονισμούς, γιατί ό, τι μπορούσε μέχρι τώρα να προσφέρει φαντασιακά άσυλα ή καταφύγια στους αποπροσανατολισμένους διαβάτες εξαερώνεται και οι άνθρωποι νιώθουν όλο και περισσότερο ανυπεράσπιστοι.²

Η άποψη που διατυπώνεται, επιβεβαιώνεται πλήρως από την ανάγνωση των κειμένων που παραθέσαμε.

Πολωνία

Η παραμονή των Χριστουγέννων ονομάζεται Γιορτή του Αστεριού. Εκείνη την ημέρα πολλοί ετοιμάζουν ένα ειδικό γεύμα και κάθονται στο τραπέζι όταν το πρώτο αστέρι βγει στον ουρανό.

Μεξικό

¹ Σάσεν Σ. *Χωρίς έλεγχο*; εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, σελ. 126

² Τσουκαλάς Κ. 2010 ό.π. σελ. 68-70

Στο Μεξικό οι άνθρωποι διασκεδάζουν πολύ! Οι γιορτές αρχίζουν στις 16 Δεκεμβρίου με την αναπαράσταση της άφιξης της Μαρίας και του Ιωσήφ στη Βηθλεέμ [...]

Αυστραλία και νέα Ζηλανδία

Στην Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία τα Χριστούγεννα πέφτουν κατακαλόκαιρο. Γι' αυτό τα κάλαντα μιλούν για ήλιο και όχι για χιόνι.

Καναδάς

Στο Μόντρεαλ κάθε χρόνο γίνεται η μεγάλη παρέλαση του Αϊ – Βασίλη, ο οποίος μέσα σε άρμα «πετάει» πάνω από τα έκπληκτα μάτια των παιδιών [...]

Γαλλία, Ουγγαρία, Ελλάδα την ημέρα των Φώτων

Στη Γαλλία τη μέρα των Θεοφανίων φτιάχνουν μια πίτα και μέσα στη ζύμη κρύβουν κρύβουν ένα φλουρί. Όποιος βρει το φλουρί ονομάζεται βασιλιάς ή βασίλισσα.

Στην Ουγγαρία τη μέρα αυτή τα παιδιά μεταμφιέζονται σε μάγους και μεταφέρουν τη φάτνη από πόρτα σε πόρτα ζητώντας ένα μικρό φιλοδώρημα.

Στη χώρα μας ρίχνουμε το σταυρό στη θάλασσα για να τον πιάσει ο καλύτερος και γρηγορότερος κολυμβητής.

(Εικόνες των Χριστουγέννων, Τα Χριστούγεννα στον κόσμο, Ε'2^ο 2010: 29)

Το Πάσχα είναι η μεγαλύτερη γιορτή του Χριστιανισμού. Προέρχεται από εβραϊκό Πάσχα, που και αυτό έχει τις ρίζες του στην Αρχαία Αίγυπτο.

Με το «Πισάχ»(η λέξη σημαίνει διάβαση, πέρασμα) οι Αιγύπτιοι γιόρταζαν το πέρασμα του Ήλιου από τον ισημερινό, την εαρινή δηλαδή ισημερία, και μαζί της τον ερχομό της άνοιξης. Οι Εβραίοι καθιέρωσαν και αυτοί τη γιορτή σε ανάμνηση της απελευθέρωσής τους από τους Αιγύπτιους και της διάβασης της Ερυθράς θάλασσας.

Στη χριστιανική γιορτή δόθηκε το όνομα «Πάσχα» και με απόφαση της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου το 325 μ.Χ. ορίστηκε να γιορτάζεται την πρώτη Κυριακή μετά την Πανσέληνο της εαρινής Ισημερίας.

Με τη λέξη Πάσχα, Λαμπρή, Λαμπρά (στην Κύπρο) εννοούμε δυο εβδομάδες που αρχίζουν από την Ανάσταση του Λαζάρου και τελειώνουν την Κυριακή του Θωμά.

Από τα βυζαντινά ακόμα χρόνια οι χριστιανοί προετοιμάζονταν καιρό πριν για τις πασχαλινές γιορτές .

Τον καιρό της Τουρκοκρατίας το Πάσχα είχε εντελώς ιδιαίτερη σημασία για τους Έλληνες. Μαζί με τα πάθη του Χριστού και την Ανάσταση, ζωντάνευαν και τα πάθη του λαού και μεγάλωναν οι ελπίδες για την Ανάσταση του Γένους.

(Πρόγραμμα Μελίνα, Έθιμα του Πάσχα, Ε΄ 3^ο 2010:30)

Στις νεότερες κοινωνίες, επισημαίνει ο Hobsbawm, νέα ή παλιά δραματικά μετασχηματισμένα περιβάλλοντα, κοινωνικές ομάδες και κοινωνικά συμφραζόμενα απαιτούσαν νέες επινοήσεις, για να διασφαλίσουν ή να εκφράσουν κοινωνική συνοχή και ταυτότητα και να δομήσουν κοινωνικές σχέσεις. Ταυτόχρονα, μια μεταβαλλόμενη κοινωνία κατέστησε τις παραδοσιακές μορφές διακυβέρνησης από κράτη ή πολιτικές ιεραρχίες πιο δύσκολες ή ακόμη και ανεφάρμοστες. Αυτό το γεγονός απαιτούσε νέες μεθόδους διακυβέρνησης ή εγκαθίδρυσης δεσμών αφοσίωσης. Φυσικά, η συνεπακόλουθη επινοήση «πολιτικών παραδόσεων ήταν πιο συνειδητή και σκόπιμη, αφού σε μεγάλο βαθμό την αναλάμβαναν οργανισμοί με κριτήριο την επίτευξη πολιτικών στόχων. Η συνειδητή επινοήση μάλιστα πετύχαινε ανάλογα με το μερίδιο ανάδειξής της μέσω ραδιοφωνικών εκπομπών. Ακόμη επίσημες νέες δημόσιες γιορτές, τελετές, ήρωες ή σύμβολα, που εξουσίαζαν τις αυξανόμενες στρατιές των κρατικών υπαλλήλων καθώς και το αυξανόμενο δέσμιο κοινό μαθητών, υπήρχε πιθανότητα να μην καταφέρουν να κινητοποιήσουν τους πολίτες, εάν στερούνταν γνήσιας λαϊκής απήχησης. Το κράτος συνέδεε επίσημες και ανεπίσημες, τυπικές και άτυπες, πολιτικές και κοινωνικές επινοήσεις παραδόσεων, τουλάχιστο στις χώρες που προέκυψε ανάγκη σ' αυτό.¹

¹ Hobsbawm E., 2004,ό.π.,σελ. 297-298

Στη μετανεωτερικότητα που ζούμε οι όροι πρόσληψης του εαυτού και της κοινωνίας καθώς και η τομή σε σχέση και με το πρόσφατο ακόμα παρελθόν εμφανίζεται ριζική. Σε όλο τον κόσμο τα οριοθετημένα, «κλειστά» και νοηματικά συμπαγή πολιτιστικά σώματα φαίνεται να δίνουν τη θέση τους σε ολοένα και πιο «ανοικτές» και ρευστές μορφές κοινωνικής οργάνωσης και συσσωμάτωσης. Η φαντασική συνοχή, η διαχρονική σταθερότητα και η αυτόνομη νοηματική οριοθέτηση όλων αυτών των «Όλων» τίθενται σε αμφισβήτηση. Στη θέση του ενός φαντασικά δεδομένου και οριοθετημένου Όλου, στους κόλπους του οποίου γεννιέται και ζει το κάθε άτομο, τοποθετείται ένα ρευστό σύστημα πολλαπλών και εναλλακτικών κοινωνικών, πολιτικών και πολιτισμικών δεδομένων.¹

Μέσα σ' αυτό το σύγχρονο πλαίσιο οι σχέσεις ανάμεσα στο έθιμο και το νόμο ως αυτοτελών και αλληλένδετων πηγών μιας ενιαίας και συμπαγούς κανονιστικής τάξης δεν είναι αυτό που ήταν. Αν μέχρι πρόσφατα ο νόμος και το έθιμο μπορούσαν κατ' αρχήν να συμπλέουν και συνυπάρχουν αρμονικά στο πλαίσιο ενός ενιαίου αξιακού «συστήματος», στο εξής η επιτακτικότητα του αθέσπιστου και ανομοθέτητου «πολιτιστικού» εθίμου εμφανίζεται όχι μόνον αποδυναμωμένη αλλά και ρητά απαξιωμένη. Υπό τις νέες συνθήκες, όλοι οι αθέσπιστοι «πολιτιστικοί» αυτοματισμοί, που λειτουργούσαν ως άρρητος αλλά κοινά αποδεκτός συνεκτικός ιστός των κοινωνικών συμβατικοτήτων, τείνουν να απεκδύονται από την παραδοσιακή τους δεσμευτικότητα.²

Οι τελετουργικές εκδηλώσεις, σύμφωνα με το λειτουργιστικό πλαίσιο τύπου Durkheim, έχουν ενοποιητική δύναμη αφού ενσωματώνουν, αντανakλούν επικυρώνουν και ενισχύουν βαθιά ριζωμένες, ευρείας αποδοχής λαϊκές αξίες.³ Όπως εξηγεί ο Sir Charles Petrie, ο σύγχρονος κόσμος είναι τόσο βιομηχανοποιημένος, ώστε οι κάτοικοί του εκμεταλλεύονται κάθε ευκαιρία που τους δίνεται, προκειμένου να ξεφύγουν από τη μονοτονία. Το θέαμα και η τελετουργία δημιουργούν λάμψη μυστήριο και έξαψη στη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων.⁴

¹ Τσουκαλάς Κ., 2010, *ό.π.*, σελ. 20

² Τσουκαλάς Κ., 2010, *ό.π.*, σελ. 105-106

³ Canadine D., «Το πλαίσιο, η εκτέλεση και το νόημα της τελετουργίας» στο η *Επιπόηση της Παράδοσης*, Eric Hobsbawm – Terence Ranger, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2004, σελ. 122

⁴ Canadine D., 2004, *ό.π.*, σελ. 177

Ο μέσος Αμερικανός παρακολουθεί περισσότερες από τέσσερις ώρες ημερησίως. Και μαζί τρώει παραπάνω, πίνει και καπνίζει. Τα χιλιάδες διαφημιστικά τον σπρώχνουν να καταναλώσει περισσότερες σοκολάτες, καραμέλες, χάμπουργκερ, αναψυκτικά.

Ο αριθμός των διαφημίσεων που «καταβροχθίζουν» τα παιδιά έχει διπλασιαστεί από τη δεκαετία του '70, ξεπερνώντας σήμερα τις 40.000 το χρόνο. Τα παιδιά στην Αμερική περνούν περισσότερη ώρα στην τηλεόραση (1023 ώρες) παρά στο σχολείο(900 ώρες). Και μη νομίζετε πως στην Ελλάδα τα πράγματα είναι διαφορετικά.

(Εφημερίδα, Η Καθημερινή, 3-4-04, Τα θετικά και τα αρνητικά...Επτά ημέρες χωρίς τηλεόραση: κάν' το κι εσύ, Ε'2010:37)

Η εικόνα ή αναπαράσταση μιας ομάδας, ενός λαού ή ενός κράτους υποδηλώνει το σύνολο των χαρακτηριστικών που διακρίνει κανείς, όταν σκέπτεται την εν λόγω ομάδα, λαό ή κράτος. Οι εικόνες διακρίνονται στο γνωστικό, στο αξιολογικό, στο συναισθηματικό στοιχείο και στο πρακτικό (τι συμπεριφορά αναμένεται). Οι κύριες εικόνες, που έχουν αντίκτυπο στη διεθνή συμπεριφορά, είναι αντιθετικά ζεύγη τύπου «εγώ/εμείς και οι άλλοι» και οι διεθνείς εικόνες, το πώς δηλαδή αντιλαμβάνεται και αξιολογεί τους εθνικούς «άλλους». ¹

Εδώ παρουσιάζεται το αρνητικό εθνικό στερεότυπο που αφορά τον τρόπο διατροφής και ζωής των Αμερικανών, αλλά εξίσου αρνητική παρουσιάζεται και η αναπαράσταση των Ελλήνων. Η αντιπαράβολή του τρόπου ζωής και των διατροφικών συνηθειών Ελλήνων και Αμερικανών δηλώνει έμμεσα τη μίμηση του τρόπου ζωής των Αμερικανών ως προτύπου για τους Έλληνες.

Τρώγοντας απολαμβάνουν καλύτερα τη συντροφιά Έλληνες και Τούρκοι. Υπάρχουν μάλιστα τόσα κοινά έθιμα και συνήθειες που εύκολα καταλαβαίνει κανείς πόσο κοντά είναι οι δύο λαοί. Για παράδειγμα την πρωτομαγιά στην Ελλάδα και στην Τουρκία, οι άνθρωποι πηγαίνουν στην εξοχή, ώστε να γιορτάσουν την Άνοιξη με γλέντια στους αγρούς. Στα παράλια της Τουρκίας και την Κρήτη τη μέρα αυτή βράζουν φρέσκα βότανα για να αποκτήσουν δύναμη και να προστατεύονται

¹ Ηρακλείδης Α. «Οι εικόνες του εθνικού εαυτού και του άλλου στις διεθνείς σχέσεις: η περίπτωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής», Σύγχρονα Θέματα τ. 54, 1995, σελ. 28.

από τα μάγια. Εξάλλου, πολλοί από τους κοινούς μεζέδες δεν είναι μαγειρεμένοι. Τα τουρσιά ή τα παστά ψάρια συντηρούνται από τους δύο λαούς με τον ίδιο τρόπο, μέσα σε ξίδι και αλάτι, άρμη ή λάδι, με αποτέλεσμα να μπορούν να τατσιμπολογήσουν ακόμα και με το χέρι.

(Λαμπράκη Μ. – E Ekin, Ελλάδα, Τουρκία στο ίδιο τραπέζι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, Στ'1^ο 2010: 50)

Τη δεκαετία του 1990 και στις αρχές του 21^{ου} αιώνα παράγονται κείμενα στον ελληνικό χώρο, στα οποία ο λόγος περί τροφής γίνεται λόγος περί έθνους, καθώς η διαπλοκή τροφής και εθνικής ταυτότητας παραπέμπει άμεσα σε πολιτικές ευρύτερες από τις στενά εθνικές.¹ Ο τόπος, η περιοχή, η καταγωγή, το γεωγραφικό περιβάλλον και ο «παραδοσιακός χαρακτήρας» γίνονται κριτήρια, για να μπορέσουν διάφορα διατροφικά προϊόντα, παραδοσιακά διαιτητικά μοντέλα και μαγειρικές ιστορίες να αποτελέσουν μέρος μιας «πολιτισμικής κληρονομιάς»,² στη προκειμένη περίπτωση μιας κοινής διατροφικής κληρονομιάς μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων.

Η τοπικότητα, η εθνικότητα και η αγροτικότητα εγγράφονται στο δημόσιο λόγο ως συστατικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας, σημασιοδοτώντας αξίες που σε προηγούμενες ιστορικές συγκυρίες δεν ήταν συμβατές.

Στο σημερινό διαπολιτισμικό πνεύμα εντάσσονται και επινοούνται διατροφικές ιστορίες, όπως η παραπάνω. Η (δια)τροφή γίνεται προνομιακό πεδίο, για να μελετήσει κανείς διαδικασίες πρόσληψης και επινόησης του εθνικού, καθώς και για να αρθρωθεί λόγος περί πολυπολιτισμικότητας και πολιτισμικής ποικιλότητας.³

Μέσα στα σύγχρονα δεδομένα το ιδεώδες της φαντασιακής ομοιότητας, που προβάλλει το ελληνικό σχολείο, έρχεται αντιμέτωπο με την ελληνική πραγματικότητα, όπου η παρουσία των μεταναστών και των προσφύγων αποτελούν ορατό κομμάτι της καθημερινότητας. Στον Πίνακα Κ που περιλαμβάνει 10 αναφορές, έχουν συμπεριληφθεί στοιχεία από τη διαπολιτισμική εκπαιδευτική προσέγγιση με αναφορές κυρίως στην αναπαράσταση του «εθνικού

¹ Γιακουμάκη Β., «Περί (δια)τροφής και εθνικής ταυτότητας: Οι διαστάσεις μιας νέας «πολιτισμικής ποικιλότητας» στη σημερινή Ελλάδα», στο Παταξιάρχης Ευθ. Επιμέλεια, *Περιπέτειες της ετερότητας: Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, σελ. 105-108

² Γιακουμάκη Β., 2006, ό.π., σελ. 110

³ Γιακουμάκη Β., 2006, ό.π., σελ. 133

εαυτού και του εθνικού άλλου» (τρεις αναφορές), και στον «εθνικός άλλο» ως παραγωγό τεχνολογίας (2 αναφορές). Οι υπόλοιπες υποκατηγορίες ανάλυσης δεν έχουν σημαντική παρουσία σε ποσοτικό επίπεδο, αν και οι περισσότερες παρέχουν ένα ευρύ πεδίο ανάλυσης σε σχέση με τα ποιοτικά χαρακτηριστικά τους, που αναφέρονται κυρίως στην αποδοχή του «άλλου» και στην επαφή των μαθητών με άλλους πολιτισμούς μέσω των θρησκευτικών γιορτών και των τελετουργιών, που υπάρχουν σε άλλους εθνικούς πολιτισμούς, συμβάλλοντας έτσι στην εικόνα που αποτυπώνεται από την εν λόγω κατηγορία.

Η εμφάνιση, ωστόσο, των διαπολιτισμικών στοιχείων, υποστηρίζουν οι Α. Ανδρούτσου και Ν. Ασκούνη, φαίνεται να αφήνει ανεπηρέαστη την ομοιογένεια που προωθεί το εκπαιδευτικό σύστημα, μέσα από τα ρητά ή άρρητα ιδεολογικά του μηνύματα, όπως αυτή προωθείται και ενισχύεται μέσα από κυρίαρχες παιδαγωγικές αντιλήψεις και τη λογική που οργανώνει το αναλυτικό πρόγραμμα και τη λειτουργία του, ιδιαίτερα με τη χρήση του ενός και μοναδικού σχολικού εγχειριδίου.¹

¹ Ανδρούτσου Α. Ασκούνη Ν.2005, «Ετερογένεια και σχολείο», στο *κλειδιά και αντικλειδιά*, ΥΠΕΠΘ, Παν/μιο Αθηνών 2002-2004,σελ.28.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η ανίχνευση της σχέσης του λόγου των κειμένων, που εμπεριέχονται στα σχολικά εγχειρίδια της γλώσσας, με τον τύπο πολίτη που το εθνικό κράτος θέλει να διαμορφώσει και την εικόνα του εθνικού εαυτού που αποτυπώνεται σ' αυτά, αποτέλεσαν τις κύριες επιδιώξεις αυτής της εργασίας.

Η εκπαίδευση, κορυφαίος θεσμός του εθνικού κράτους, μέσω του σχολικού εγχειριδίου μεταδίδει στα εθνικά υποκείμενα την αφήγηση του έθνους, ώστε να επιτευχθεί αποτελεσματικότερα η διάδοση των εθνικών αξιών, των εθνικών προτύπων και η συγκρότηση μιας κοινής εθνικής ταυτότητας. Η παρουσίαση της εικόνας του εθνικού εαυτού από τα σχολικά εγχειρίδια εγχαράσσει στα εθνικά υποκείμενα πολιτικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τέτοια, που σύμφωνα με την εθνικιστική ιδεολογία θα διασφαλίσουν την εθνική συνοχή και την εθνική ενότητα αλλά και τη γεφύρωση της απόστασης που χωρίζει την πραγματικότητα από το όραμα.

Η σύγχρονη ιδεολογία περιέχει το ουτοπικό στοιχείο (ενέχει, όπως λέει ο A.W.Gouldner, ένα «ιδεαλισμό») που συνίσταται: στη συνεχή απόρριψη του παρόντος και τη σταθερή προσήλωση στο μέλλον, στον αδιάλειπτο επαναπροσδιορισμό και στη διαρκή του ανακαίνιση, που εξασφαλίζει τη συνέχεια της απήχησης του.¹

Για την επιβίωση του έθνους –κράτους και τη διαχρονική εξέλιξη αυτού απαραίτητη προϋπόθεση είναι η κριτική προσέγγιση κάθε αφήγησης περί έθνους. Με άλλα λόγια η εθνική αφήγηση οφείλει να αναφέρεται: στο παρελθόν και να απαντά κριτικά ποιο ήταν το έθνος στην ιστορία, στο παρόν, απαντώντας πώς ορίζεται το έθνος σήμερα και στο μέλλον διευκρινίζοντας ποιο όραμα έχει και ποια μοίρα τού αρμόζει.

Οι εθνικές λογοτεχνίες, επενδυμένες με ένα πλέγμα αξιών που ορίζονταν ως εθνικές, προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στα εθνικά κράτη και συνέβαλαν με τον πειστικότερο τρόπο στην αδιάλειπτη χρονική παρουσία τους και τη μακραίωνη ιστορία τους.

Στο σημερινό σύστημα οργάνωσης των μαθημάτων στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση η λογοτεχνία ενσωματώνεται στο μάθημα της Γλώσσας, η οποία χρησιμεύει ως γλωσσικό πρότυπο, ως μέσο καλλιέργειας της ορθότητας².

¹ Λέκκας Π. 2006,ό.π.,σελ. 94

² Αποστολίδου Β. Πασχαλίδης Γ., Χοντολίδου Ε.1995 «Η λογοτεχνία στην Εκπαίδευση: προϋποθέσεις για ένα νέο πρόγραμμα διδασκαλίας», Σύγχρονα θέματα τ.57,σελ. 85

Τα λογοτεχνικά κείμενα αλλά και όλα τα είδη κειμένων, που παρατίθενται στο σχολικό εγχειρίδιο, λειτουργούν ως ένα είδος επαναπλαισιωμένου λόγου, ο οποίος αποσπώμενος από το πρωτογενές πεδίο παραγωγής καλείται να προάγει όχι μόνο το διδακτικό λόγο αλλά και το ρυθμιστικό, όπως έχει προαναφερθεί λεπτομερώς στο κεφάλαιο της Μεθοδολογίας. Το ιδεολογικό περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων είναι εξαιρετής σπουδαιότητας, γιατί αυτό εμπεριέχει το σύνολο των αξιών και των αρχών, που το εκπαιδευτικό σύστημα μεταδίδει, προκειμένου να διαμορφώσει τα χαρακτηριστικά του πολίτη που επιθυμεί αλλά και το όραμα που κάθε κοινωνία προδιαγράφει για τον εαυτό της.

Τα ιδεολογικά μηνύματα δεν είναι εύκολο να αποκωδικοποιηθούν και να ανασυρθούν από τα κείμενα καθώς εξαρτώνται από πολλούς παράγοντες, που αφορούν άλλοτε το ίδιο το κείμενο, άλλοτε τον αναγνώστη και άλλοτε την κοινωνική περίσταση της πρόσληψης.

Ολοκληρώνοντας την έρευνα των σχολικών εγχειριδίων, που αποτέλεσαν το κύριο μέσο διδασκαλίας στο μάθημα της νεοελληνικής γλώσσας για 22 ολόκληρα χρόνια (1984 -2006) και των εγχειριδίων της γλώσσας που διδάσκονται σήμερα(2012 με το Α.Π. του 2006), χωρίς φυσικά να γνωρίζουμε το χρονικό ορίζοντα διδασκαλίας τους, θα μπορούσαμε να προβούμε στις παρακάτω διαπιστώσεις:

Τα κείμενα των σχολικών εγχειριδίων και των δύο εξεταζόμενων περιόδων ανασυνθέτουν και παράγουν μια αφήγηση για το έθνος προσανατολισμένη στο παρελθόν. Το παρελθόν αφορά: α) την ελληνική αρχαιότητα με την ιδιαίτερη προβολή του ιδανικού προγονικού παρελθόντος και του αρχαίου ελληνικού κλέους, β) τους αιματηρούς αγώνες εναντίον των εθνικών εχθρών στα πλαίσια των οποίων η φιλοπατρία και τα ηρωικά κατορθώματα των Ελλήνων πολεμιστών αποτελούν κύρια πηγή άντλησης εθνικής υπερηφάνειας και γ) την έντονη νοσταλγία της ελληνικής κοινωνίας των δεκαετιών του '50 και '60, για την παραδοσιακή αγροτική ύπαιθρο και τις ανθρώπινες σχέσεις, που θεμελιώνουν αυτές τις κοινωνίες.

Η εξιδανίκευση του αρχαίου παρελθόντος, η συνέχεια του ελληνικού έθνους στο χώρο και στο χρόνο, το ιδανικό της φιλοπατρίας και η αναπόληση της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας διαποτίζουν τη σχολική αφήγηση επομένως και τις αναπαραστάσεις των μαθητών για το παρελθόν. Οι εκδοχές της σχολικής αφήγησης αναπλαισιωμένες με στοιχεία από το εθνικό, ιστορικό και πολιτιστικό

παρελθόν (κατηγορία Α) προωθούν την επικράτηση στοιχείων της αναδρομικής ταυτότητας (Bernstein 2000), όπως αυτή διατυπώθηκε στο κεφάλαιο της μεθοδολογίας και στις δύο εξεταζόμενες περιόδους.

Σ' ό,τι αφορά τα δεδομένα που εκφράζονται από την υπο-κατηγορία Α1 και με τη χρήση αριθμητικών δεδομένων, όπως παρουσιάζονται στους αντίστοιχους πίνακες στο παράρτημα παρατηρούμε πως η παρουσία της αρχαιότητας, συγκρινόμενη με τα εγχειρίδια της περιόδου 1984-85(70%) (Α.Π.1984), αρχίζει μεν να υποχωρεί στα εγχειρίδια της περιόδου 2012 (30%)[Α.Π.Σ. 2003] (βλ. πίνακες στο παράρτημα), ωστόσο στα κείμενα που εμφανίζεται κάνει έντονη την παρουσία της με την προβολή του εθνικού παρελθόντος, που στόχο έχει την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης των μαθητών με στοιχεία που αποδεικνύουν την ιστορική συνέχεια του Ελληνικού έθνους στο χώρο και στο χρόνο.

Σχετικά με την υπο-κατηγορία Α2 εκπλήσσει η διαπίστωση ότι στα σχολικά εγχειρίδια της περιόδου 2012 η αναφορά στο Βυζάντιο είναι σχεδόν ανύπαρκτη, στοιχείο που θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε ως αναιτιολόγητο, δεδομένης της συμβολής της εν λόγω ιστορικής περιόδου στη συγκρότηση του Έλληνα πολίτη και της ελληνικής αυτοσυνειδησίας καθώς το Βυζάντιο συνιστά οργανικό στοιχείο της ελληνικής ταυτότητας. Με άλλα λόγια είναι η χριστιανική ανάγνωση του ελληνικού πνεύματος.

Όσον αφορά την Κατηγορία Β παρατηρούμε πως η ελληνική Επανάσταση (κατηγορία Β1) αντιπροσωπεύεται με το ίδιο περίπου ποσοστό και στις δύο περιόδους εγχειριδίων.(55%) Το ίδιο σχεδόν συμβαίνει και με το έπος του 1940(κατηγορία Β3) με μια ελαφριά αύξηση του ποσοστού των κειμένων στα εγχειρίδια της περιόδου 2010.(67%) Η Μικρασιατική καταστροφή(κατηγορία Β2) διατηρεί το ίδιο ποσοστό (50%) αντιπροσώπευσης στις υπό εξέταση περιόδους.

Αναφορικά με την κατηγορία Β4 παρατηρούμε πως η Κύπρος και το κυπριακό ζήτημα δεν εκπροσωπείται καθόλου στα σχολικά εγχειρίδια της περιόδου 2006 -2012. (0%) Ο κυπριακός ελληνισμός δηλώνει μια γεωγραφική περιοχή έξω από τον ελλαδικό χώρο, ωστόσο, αν αφαιρέσουμε τις τοπικές ιδιαιτερότητες, αναμφίβολα μετέχει σ' όλα τα πολιτιστικά στοιχεία του ελληνισμού, τόσο τα εθνικά όσο και τα θρησκευτικά. Δεδομένου των παραπάνω στοιχείων εκπλήσσει η απουσία αναφορών στον κυπριακό ελληνισμό(κατηγορία Β4) στα εγχειρίδια της περιόδου 2012. Από την άλλη το δε ποσοστό των κειμένων που αφορά την εξέγερση του Πολυτεχνείου(κατηγορία Β5) έχει αυξηθεί σημαντικά στα σχολικά εγχειρίδια του 2012.(74%)

Η Νοσταλγία της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας (κατηγορία Γ) αντιπροσωπεύεται με το ίδιο ακριβώς ποσοστό κειμένων(50%) και στις δύο εξεταζόμενες περιόδους. Η προσκόλληση στο παρελθόν και η νοσταλγία αυτού υποδηλώνει, κατά τη γνώμη μας, μια εθνική ιδιοτυπία, μια ιδιοτυπία που στηρίζεται αποκλειστικά στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά ενός έθνους οικονομικά υπανάπτυκτου, που δεν έχει γνωρίσει ακόμη την δυτικού τύπου αστικοποίηση, γιατί αυτό που ως τώρα γνωρίζει είναι η «νόθα αστικοποίηση», όπως χαρακτηριστικά την αναφέρει και την ορίζει ο Β. Φίλιας.¹ Η σύγχρονη Ελλάδα δείχνει να φοβάται και να αποστρέφεται τον εκσυγχρονισμό, δίνοντας μεγαλύτερη αξία στα αναχρονιστικά χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνικής και οικονομικής ζωής, αναπολώντας τα κιάλας. Η νοσταλγία στρέφεται ιδιαίτερα στο περιβάλλον της ελληνικής αγροτικής υπαίθρου η οποία παρά το μαρασμό της από τη μετακίνηση του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα, αναπολείται, όπως αναπολούνται και οι αυθεντικές και αγνές ανθρώπινες σχέσεις, που θεωρείται ότι θεμελιώνουν αυτές τις αγροτικά παραδοσιακές κοινωνίες.

Στην κατηγορία Δ με την παρουσίαση της πατρίδας ως εθνικού και γεωγραφικού χώρου επισημαίνεται μια μεγάλη διαφορά μεταξύ των εξεταζόμενων περιόδων. Στα σχολικά εγχειρίδια που διδάσκονται το 2012(Α.Π.Σ. 2003) εντοπίζουμε μια δηλωτική υποχώρηση των βασικών συστατικών και των χαρακτηριστικών αυτών που αποκαλούνται γεωεθνότητα και Εικονογραφία. Η υποχώρηση αυτή, σύμφωνα με το στατιστικά σημαντικό εύρημα (14%), καταχωρείται στα πολύ αρνητικά σημεία συγγραφής των σύγχρονων σχολικών εγχειριδίων για τους παρακάτω λόγους:

Η γεωεθνότητα περιλαμβάνει τον ιστορικό προσδιορισμό της ταυτότητας μιας εθνικής ομάδας σε κάποια συγκεκριμένη εδαφική περιοχή, τη σύνδεση με έναν συγκεκριμένο τόπο και την αίσθηση του τόπου ότι αποτελεί σύμβολο ύπαρξης και ταυτότητας.² Σύμφωνα με τον Α. Smith, το έθνος γίνεται αντιληπτό ως μια εδαφική πατρίδα, η αφοσίωση στην οποία είναι σημαντική, αφού είναι ο τόπος των προγόνων, των ηρώων και των αρχαίων πολιτισμών κάθε λαού.³ Ο τόπος της Ελλάδας, ο χώρος που μνημονεύεται ότι ιστορικά ανήκει στους Έλληνες, θέτει όρια και προϋποθέσεις στους τρόπους εξέλιξης του λόγου του Ελληνισμού. Η Ελλάδα είναι αυτή που προσδίδει στον Ελληνισμό θέση και κύρος.

¹ Φίλιας Β., *Κοινωνία και Εξουσία στην Ελλάδα : η νόθα αστικοποίηση (1800-1864)*, εκδ. Gutenberg 1985,σελ.95-101

² Τζούμα Α.,2006,ό.π.,σελ. 137

³ Smith Α.,2000,ό.π.,σελ. 170

Του δίνει ως σημεία αναφοράς τις αρχαιολογικές ανασκαφές, τις ιστορικές και πολιτισμικές παραπομπές. Ο πολιτισμός είναι ο συνήθης τρόπος, για να ορίσει κανείς το πεδίο δραστηριότητας ενός έθνους, δηλαδή της πατρίδας. Η παραπομπή του πολιτισμού σε ένα κοινό παρελθόν οριοθετεί την εδαφική επικράτεια της πατρίδας, ενοποιεί και κάνει βαθύτερες τις «ρίζες» των ανθρώπων σε ένα τόπο. Ο πολιτισμός πρωτίστως είναι αυτός που αποκαθιστά το σύνδεσμο μεταξύ ανθρώπων και τόπων.¹

Ο Jean Gottmann εισάγει στη γεωπολιτική τον ελληνικό όρο «Εικονογραφία»² (Iconographie), για να εκφράσει το σύνολο των στοιχείων που ενώνουν ένα λαό και τον συνδέουν με τον τόπο του, καθώς οι εικονογραφίες αποτελούν τα θεμελιακά στοιχεία της οργάνωσης του κόσμου, τα οποία συμβάλλουν στη σταθεροποίησή του. Κατά τον Γ. Πρεβελάκη οι διάφορες θεωρητικές κατασκευές των διανοουμένων, οι οποίες ενσωματώνονται στις εικονογραφίες συμβάλλοντας στη δυναμική τους, έχουν μεγάλη σημασία για την πολιτική και τη γεωπολιτική.³

Εξάλλου, σύμφωνα με ένα έγκυρο τυπολογικό κριτήριο για την ταξινόμηση των πολιτισμών βασική είναι – μεταξύ άλλων- η αντίληψη που έχει μια ανθρώπινη κοινωνία με το χώρο και το χρόνο και η μεταξύ τους σχέση. Σύμφωνα μ' αυτό το κριτήριο διακρίνουμε πολιτισμούς του χώρου και πολιτισμούς του χρόνου. Οι πολιτισμοί του χώρου χαρακτηρίζονται από την προτεραιότητα, που παίρνει μέσα στο κοσμοείδωλό της αντίστοιχης κοινωνίας ο τόπος, η páτρια γη, προτεραιότητα που εκφράζεται με μια σχέση οικειότητας και αρμονίας προς τη φύση και με ένα αίσθημα συγγένειας των ανθρώπων που κατοικούν στον ίδιο τόπο. Η κοινή τοπική καταγωγή γίνεται ο κυριότερος παράγοντας κοινωνικής συνοχής. Και ο τόπος αναγνωρίζεται ως το κατεξοχήν πεδίο ενεργοποίησης, δημιουργίας και ολοκλήρωσης του ατόμου και της κοινότητας. Η συνείδηση ταυτότητας του ανθρώπου διαμορφώνεται σε άμεση συνάρτηση με το χώρο ως περιοχή ευδαιμονίας και με τη σταθερότητα των κοινωνικών αξιών. Στις κοινωνίες αυτού του τύπου ο χρόνος είναι κυκλικός και ενσωματώνεται στο χώρο, σχηματίζοντας μια ενιαία αντίληψη του χωρόχρονου.⁴

¹ Λεοντή Α., 1998, ό.π., σελ. 55-60

² Πρεβελάκης Γ., 1998, ό.π., σελ. 272

³ Πρεβελάκης Γ., 1998, ό.π., σελ. 272

⁴ Κατωμένος Ερ. «Διαπολιτισμικότητα, πολυπολιτισμός και εθνικές ταυτότητες: μια κριτική προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης», στο *Διαπολιτισμικότητα, παγκοσμιοποίηση και ταυτότητες*, επιμ. Χοντολίδου Ε. κ.ά. Gutenberg, Αθήνα 2008, σελ. 31-32

Για την Ελλάδα σημεία αναφοράς είναι ο πολιτισμός, η γεωγραφία, το κλίμα, τα νησιά, οι οροσειρές και η θάλασσά της στις πραγματικές, μυθικές και γεωγραφικές διαστάσεις, που εκλείπουν από τα σχολικά εγχειρίδια που διδάσκονται σήμερα οι μαθητές, υποδηλώνοντας άρρητα την υποχώρηση των χαρακτηριστικών του εθνικού χώρου με ό,τι αυτός εμπεριέχει, όπως προαναφέρθηκε. Με άλλα λόγια η γεωεθνότητα, άμεσα συνυφασμένη με τα διακριτά εθνικά σύνορα και την ιστορία της νεότερης εποχής, είναι άμεσα συνδεδεμένη με την εθνική κυριαρχία κάθε κράτους, την πολιτική του δράση και την ευδαιμονία του.

Η θρησκεία (κατηγορία Ε) αναδεικνύεται σε σταθερή αξία, αφού το ποσοστό των κειμένων και στις δύο εξεταζόμενες περιόδους είναι ακριβώς το ίδιο, (50%) γεγονός που μπορεί να αποδοθεί κατά ένα μεγάλο μέρος στην ιδεολογική αλληλεπίδραση της Ορθοδοξίας με το εθνικό κράτος και τους θεσμούς του, αλλά και να ερμηνευτεί από το γεγονός ότι οι αντιλήψεις της ελληνικής Ορθοδοξίας έχουν συμβάλλει αποφασιστικά στη διαμόρφωση της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων, αφού το θρησκευτικό στοιχείο αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της ελληνικής εθνικής ταυτότητας.

Το ελληνικό έθνος ως φορέας οικουμενικών αξιών (κατηγορία Ζ) δεν προβάλλεται επαρκώς στη σύγχρονη σειρά των σχολικών εγχειριδίων (26% το 2012-Α.Π.Σ.2003- έναντι 74% του Α.Π. 1984). Εκτιμούμε πως τούτο οφείλεται στην αλλαγή του προσανατολισμού της εκπαίδευσης αφού από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και ύστερα παρατηρείται η κυριαρχία των όρων, «ανταγωνιστική οικονομία» και «ανταγωνιστική παιδεία». Επακολούθως και το σύγχρονο σχολείο, ως σχολείο της αγοράς, αρχίζει να προσαρμόζεται στις απαιτήσεις της οικονομίας, καθώς οι κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα οργανώνονται γύρω από την οικονομία και την τεχνολογία. Η ραγδαία ανάπτυξη της τεχνολογίας και της κοινωνίας της πληροφορίας επιβάλλουν τη διάπλαση ενός ευρωπαϊού πολίτη για τον οποίο η κατάκτηση της τεχνολογικής επάρκειας κρίνεται «εκ των ων ουκ άνευ» καθώς αναμένεται από αυτόν να συμβάλλει στην οικοδόμηση μιας ευρωπαϊκής κοινωνίας της γνώσης. Επίσης, η περίοδος αυτή, μετά την κατάρρευση των ανατολικών σοσιαλιστικών καθεστώτων, συνδέεται με την προβολή της έννοιας της ατομικότητας, αφήνοντας πίσω τις ανθρωπιστικές αφηγήσεις του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και του ευρωπαϊκού διαφωτισμού.

Ο Γάλλος στοχαστής J.F. Lyotard υποστηρίζει ότι έχουμε πια εισέλθει σε μια νέα εποχή, τη μετανεωτερική ή μεταμοντέρνα, στην οποία οι παλαιοί πόλοι έλξης, που αποτελούνταν από τα κράτη – έθνη, τα κόμματα, τα επαγγέλματα, τους θεσμούς και τις ιστορικές παραδόσεις, χάνουν το θέλητρό τους και δε δείχνουν πια ότι πρέπει να αντικατασταθούν, τουλάχιστον στην κλίμακα τη δική τους. Κατά το Lyotard, οι κοινωνίες δεν οργανώνονται μόνο γύρω από την οικονομία και την τεχνολογία αλλά γύρω από τα γλωσσικά παιχνίδια και τους λόγους.¹ Γι' αυτό και δίνει ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο που παίζουν οι αφηγήσεις στην κοινωνική ζωή. Στις προβιομηχανικές κοινωνίες, αναφέρει ο Lyotard, οι μύθοι και οι ιστορίες είχαν μια θρησκευτική διάσταση, η οποία συνέβαλε στην αναπαραγωγή της κοινωνικής τάξης. Με το Διαφωτισμό, όμως, διαμορφώθηκαν άλλου τύπου αφηγήσεις, κεντρικό στοιχείο των οποίων ήταν η επιστήμη, στις οποίες «ο ήρωας της γνώσης μοχθεί για έναν αγαθό ηθικοπολιτικό σκοπό, την παγκόσμια ειρήνη».² Στη μεταμοντέρνα εποχή, που έχουμε ωστόσο εισέλθει η επιστήμη, η τεχνολογία, τα περίπλοκα διοικητικά συστήματα και οι υπολογιστές έχουν αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε «η γνώση να έχει μεταβληθεί τις τελευταίες δεκαετίες σε κύρια παραγωγική δύναμη».³ Ουτοπικοί, οραματιστικοί και ουμανιστικοί λόγοι, που εμπύχωναν σε παλιότερες εποχές την κοινωνική ζωή, έπαψαν να την επηρεάζουν. Ο Lyotard θεωρεί ότι η κατάσταση αυτή οφείλεται στην «*αποσύνθεση των μεγάλων Αφηγήσεων*». Γράφει μάλιστα πως από αυτή την παρακμή των μεγάλων αφηγήσεων έπεται εκείνο που μερικοί αναλύουν ως τη διάλυση του κοινωνικού δεσμού και το πέρασμα των κοινωνικών ολότητων σε μια κατάσταση μαζών απαρτιζόμενων από ξεκομμένα άτομα, ενώ ο εαυτός είναι κάτι ελάχιστο, που, χωρίς να είναι απομονωμένος, έχει εμπλακεί μέσα σε ένα υφάδι σχέσεων πιο περίπλοκο και πιο ευκίνητο από ποτέ.⁴

Μέσα σ' αυτό το διαμορφωμένο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο, θεωρούμε πως ο ανθρωπισμός, ο σεβασμός δηλαδή στην αξία της ζωής κάθε ανθρώπου είναι το ύψιστο αγαθό που το ελληνικό έθνος μπορεί να προσφέρει στην οικουμένη. Ο χρήσιμος για την κοινωνία πολίτης είναι, κατά τη γνώμη μας, αυτός που διακατέχεται από ανθρωπιστικές ιδέες και αξίες και αγωνίζεται για τη διατήρηση των κοινωνικών ελευθεριών, της ειρήνης και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Αναμφίβολα ο ανθρωπισμός είναι επιτακτικό να προβάλλεται από το

¹ Lyotard J.F. 1988,ό.π.,σελ. 42-46

² Lyotard J.F. 1988,ό.π.,σελ. 25

³ Lyotard J.F.1988,ό.π.,σελ.. 33

⁴ Lyotard J.F. 1988,ό.π.,σελ. 56

σχολείο, ιδιαίτερα σήμερα, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, που η γνώση συνδέεται με την εμπορευματοποίηση, το κέρδος, την αγορά και την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Ο ρόλος του σχολείου εξάλλου καθίσταται ολοένα και πιο σημαντικός, από τη στιγμή που το κράτος όλο και περισσότερο απεκδύεται της πρόνοιάς του προς τον πολίτη, θέλοντας να περάσει το μήνυμα πως ικανός και ενεργός είναι ο πολίτης που δεν θα προσδοκά από το κράτος να του παρέχει την κάλυψη βασικών αναγκών, όπως παιδεία – εργασία - υγεία, αλλά ικανός θα είναι ο πολίτης που θα αποδέχεται την άποψη ότι για την επιτυχή έκβαση των αναγκών του και των προβλημάτων του υπεύθυνος είναι ο ίδιος, γιατί από τη δική του στάση και δράση εξαρτάται η προσαρμογή του και η επιτυχία του στο σύγχρονο και διαρκώς μεταβαλλόμενο πολυπολιτισμικό και εργασιακό περιβάλλον.

Στα κείμενα των σχολικών εγχειριδίων της περιόδου 1984-2005 συναντάμε τις ελληνικές θάλασσες, το επάγγελμα και τη ζωή του Έλληνα ναυτικού, τα ναυάγια αλλά κυρίως τη μεγάλη αγάπη του Έλληνα για τη θάλασσα. Η ζωή του Έλληνα έχει σημείο αναφοράς τη θάλασσα και είναι άμεσα συνδεδεμένη μ' αυτήν από την εποχή του πολυταξιδεμένου Οδυσσέα ως σήμερα, σε σημείο που να θεωρείται ίδιον (χαρακτηριστικό γνώρισμα) της ελληνικής φυλής. Ο Οδυσσέας δεν είναι τυχαία το αρχέτυπο του Έλληνα, υποστηρίζει ο Γ.Πρεβελάκης.¹ Η τάση για φυγή έχει ως αντίβαρό της την Ιθάκη. Η διαλεκτική ανάμεσα στον περικλειστο ελληνικό τόπο και τοπίο και τους ανοικτούς ορίζοντες των θαλάσσιων δρόμων εκφράζει την ουσία της σχέσης του Έλληνα με το χώρο και το χρόνο.²

Η συνάντηση Ανατολής και Δύσης, οι θαλάσσιες μεταφορές και οι Έλληνες ναυτικοί δεν περιορίζονταν μόνο στις μεταφορές προϊόντων και στην εισροή συναλλάγματος. Η επαφή με άλλους λαούς, με άλλες νοοτροπίες και με άλλους πολιτισμούς υπήρξε για την Ελλάδα πηγή όχι μόνο οικονομικού πλούτου αλλά και πολιτισμικού, δίνοντας μάλιστα τη μοναδικότητα και την ιδιοτυπία του ελληνικού πολιτισμού. Η σχέση της Ελλάδας με τη θάλασσα για τον Γ. Πρεβελάκη είναι «μια πραγματικότητα τόσο γεωγραφική όσο και πολιτιστική, καθώς η Ελλάδα ανοίγεται αρχικά στον κόσμο της Μεσογείου και στο σύνολο της Οικουμένης κατόπιν».³

¹ Πρεβελάκης Γ., *Γεωπολιτική της Ελλάδας*, εκδ. Libro, 1998, σελ. 282.

² Πρεβελάκης Γ., 1998, ό.π., σελ. 283

³ Πρεβελάκης Γ., 1998, ό.π., σελ. 17

Η ελληνική θάλασσα συνυφασμένη με τον Έλληνα έχει τραγουδηθεί από τον απλό λαό με το δημοτικό τραγούδι, αλλά και υμνηθεί από πολλούς Έλληνες ποιητές και πεζογράφους, τονίζοντας ιδιαίτερως τη θαλασσινή φυσιογνωμία της Ελλάδας.

Παρόλα αυτά η ελληνική ναυτιλία και η ελληνική θάλασσα είναι η μεγάλη απουσία από τα σύγχρονα σχολικά εγχειρίδια (2012), παρότι, όπως προαναφέρθηκε (κατηγορία Η3) η ελληνική ναυτιλία υπήρξε από τα προεπαναστατικά χρόνια και συνεχίζει να υπάρχει έως σήμερα ως ένας από τους πιο επιτυχείς και προσοδοφόρους τομείς της ελληνικής οικονομικής δραστηριότητας. Το ελληνικό εφοπλιστικό κεφάλαιο συνεχίζει να επενδύει στη ναυτιλία και να κατέχει την πρώτη θέση ναυτιλιακού στόλου παγκοσμίως. Η επένδυση σημαντικών κεφαλαίων αλλά και η κρατική ενίσχυση και στήριξη στη ναυπήγηση σύγχρονων πλοίων, στη δημιουργία των ναυπηγοεπισκευαστικών ζωνών, στην κατασκευή μεγάλων σύγχρονων λιμανιών, αποβάθρων, φάρων και άλλων έργων, που σχετίζονται με τη ναυσιπλοΐα, συνέβαλαν στην ανάπτυξη της ελληνικής ναυτιλίας προσφέροντας εργασία και οικονομική διέξοδο όχι μόνο στους κατοίκους της νησιωτικής Ελλάδας αλλά και σε πολλές ελληνικές πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας (Πειραιάς, Πάτρα, Θεσσαλονίκη, Κατάκολο, Κυλλήνη, Ηγουμενίτσα, Βόλος, Καλαμάτα κ.ά.), που διαθέτουν λιμάνια και αποτελούν μεγάλα εμπορικά και τουριστικά κέντρα.

Τα κοινωνικά, πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά δεδομένα στην αρχή του 21^{ου} αιώνα έχουν μεταβληθεί ριζικά και έχουν διαμορφώσει στο εσωτερικό, στο ευρωπαϊκό αλλά και το διεθνές επίπεδο μια νέα κατάσταση, ένα καινούριο πλαίσιο. Μέσα σε αυτό η παγκοσμιοποίηση χαρακτηρίζεται από έντονη μετανάστευση, ανεργία, πολυπολιτισμικότητα, μεταφορά κεφαλαίων στις αναπτυσσόμενες χώρες, απώλεια ελέγχου του κράτους σ' αυτά τα κεφάλαια καθώς και από τη ραγδαία ανάπτυξη της κοινωνίας της τεχνολογίας και της πληροφορίας. Οι προαναφερόμενες εξελίξεις και ανακατατάξεις έφεραν μια σειρά αλλαγών στην Ελλάδα, η οποία από χώρα αποστολής μεταναστών έγινε χώρα υποδοχής μεταναστών, με αποτέλεσμα τη μεταβολή και την αλλαγή στη σύνθεση της εθνικής της ομοιογένειας. Κάτω από αυτές τις συνθήκες το 2006 κάνουν την εμφάνισή τους στα σχολικά εγχειρίδια, κείμενα με διαπολιτισμικό περιεχόμενο (90%) (κατηγορία Κ), προκειμένου ο μαθητής μέσα από το σύγχρονο ελληνικό σχολείο να διαμορφωθεί σε ευέλικτο, ικανό και ανεκτικό πολίτη στην παρουσία

των «εθνικά άλλων», ώστε να μπορεί να προσαρμόζεται στο σύγχρονο και διαρκώς μεταβαλλόμενο πολυπολιτισμικό περιβάλλον.

Παρόλες όμως τις αλλαγές που συντελούνται σε παγκόσμιο επίπεδο, το νεοελληνικό παρόν (κατηγορία Θ) [με ποσοστό το 2010 (64%)] έχει στραμμένο το βλέμμα στο παρελθόν, νιώθει αμήχανο στη διαχείριση των αλλαγών, παρουσιάζεται ελλειμματικό και αναχρονιστικό σε βασικές υποδομές, εξαρτημένο τεχνολογικά και αντιφατικό. Η αντίφαση αυτή εντοπίζεται στην εκσυγχρονιστική τάση, που παρουσιάζει η Ελλάδα με τη χρήση της τεχνολογίας σε τομείς, όπως είναι οι νέες συγκοινωνίες, η πληροφορική και το διαδίκτυο, αλλά και στη νοσταλγία του παραδοσιακού, φτωχού, μη εκσυγχρονισμένου παρελθόντος της χώρας μας.

Στο προφίλ του Έλληνα, ως Ευρωπαίου πολίτη, που προωθείται από τα σχολικά εγχειρίδια, παρατηρείται επίσης ένα είδος αντίφασης, η οποία απορρέει από την εσωστρέφεια και το φόβο που καταλαμβάνει τον Έλληνα για την πολιτιστική αλλοτρίωση της ελληνικής του ταυτότητας. Ο Έλληνας, λοιπόν, ως Ευρωπαίος πολίτης, προκειμένου να διατηρηθεί αλώβητη η ελληνική παράδοση, τα ελληνικά ήθη και έθιμα, που θεωρεί ότι απειλούνται από τη διείσδυση του πολιτισμού της Δύσης - ιδίως μέσα από τον τουρισμό και από τον αστικό τρόπο ζωής των Ελλήνων – και όντας επηρεασμένος από το δυτικοευρωπαϊκό τρόπο ζωής και την ξενομανία, παλινδρομεί έτσι άλλοτε προς τη Δύση, άλλοτε προς την Ανατολή και άλλοτε προς την ελληνική παράδοση.

Μπορεί ο επιθυμητός τύπος πολίτη της σύγχρονης Ελλάδας με βάση το ΔΕΠΠΣ (ΦΕΚ 303B/13-03-2003 , ΦΕΚ 304B/13-03-2003) να είναι ο ευέλικτος και ικανός για συνεχή και προσαρμοστική αλλαγή δράσης πολίτης, όμως μέσα από τη μελέτη μας δεν εντοπίστηκαν στοιχεία που θα συνηγορούσαν στη διαμόρφωση του προαναφερθέντος τύπου πολίτη. Αντίθετα, κατά τη γνώμη μας, ο μαθητής στο σημερινό σχολείο θεωρούμε ότι νιώθει ένα είδος σύγχυσης και ανασφάλειας λόγω του ελλειμματικού παρόντος, που του παρουσιάζει το σχολικό εγχειρίδιο, αλλά και λόγω του αναχρονιστικού και απολιθωμένου ελληνικού παρελθόντος, που του αποκαλύπτεται μέσα από αυτό. Το ελληνικό παρελθόν, όπως παρουσιάζεται στο σχολικό εγχειρίδιο, δεν ανασημασιοδοτείται.

Με τον όρο ανασημασιοδότηση εννοούμε πως το παρελθόν επανέρχεται επιλεκτικά και ανασημασιοδοτείται από το παρόν. Με τον τρόπο αυτό το παρελθόν αποκτά μια αρχετυπική, μυθική λειτουργία που ανασημασιοδοτείται

από τη σύνδεσή του με το παρόν.¹ Αυτό σημαίνει πως αν προσεγγιστεί το παρελθόν κριτικά, παραλήψεις,αβλεψίες, λάθη ή καθυστερήσεις, που συνέβησαν, μπορούν να μην ξανασυμβούν.

Το διακύβευμα του εκσυγχρονισμού της κοινωνίας, υπογραμμίζει ο Α. Λιάκος, έγκειται στην απομάγευση και τον εξορθολογισμό της, όπου η ιστορία ταυτίζεται με την πρόοδο, την κινητικότητα και το μοντέρνο.² Συγκεκριμένα υποστηρίζει πως «το παρελθόν κρίνεται από το αν οδηγεί στο επιθυμητό παρόν. Η ιστορία της κοινωνίας συνεχίζει, γράφεται και κρίνεται με ερωτήματα που εκκινούν από τις προσδοκίες μας. Αν επιδιώκουμε την απομάγευση, τον εξορθολογισμό και τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας, τότε οφείλουμε να καταλάβουμε τι ακύρωσε ή τι φαλκίδευσε αυτήν την πορεία, τι την ενίσχυσε και ποιες συνέπειες είχε ο καθυστερημένος εκσυγχρονισμός. Οι έννοιες της αποξένωσης και της συμφιλίωσης με το παρελθόν αλλάζουν συνεχώς θέσεις. Το να βλέπει κανείς το παρόν σαν να ανήκει στον κόσμο της παραδοσιακότητας, από την οποία προήλθε η νεωτερικότητα, σημαίνει ότι αποξενώνει όχι μόνο μια χρονική διάσταση, αλλά και ομάδες πληθυσμού που αντλούν σημασίες από αυτό το παρελθόν. Το αίτημα της αυτογνωσίας εμπεριέχει κριτική αυτογνωσίας, γεγονός που τόσο η κριτική αυτογνωσία όσο και η απομάγευση της ιστορίας δεν αρέσουν κυρίως στην Εκκλησία και στις αντι- εκσυγχρονιστικές δυνάμεις, καθώς και η οπτική του να κοιτάζουμε το παρελθόν μέσα από το παρόν. Αντί της αυτογνωσίας, που περιέχει την κίνηση, προτιμούν την ιστορία ως επιβεβαίωση μιας ταυτότητας, που δεν αλλάζει με το πέρασμα του χρόνου. Όχι πώς φτάσαμε, αλλά ποιοι είμαστε, εις τους αιώνας των αιώνων. Το πέρασμα από το αίτημα της αυτογνωσίας στο αίτημα της ταυτότητας χαρακτηρίζει μια καμπύλη ανάμεσα στην ιστορική κουλτούρα της μεταπολίτευσης και στη σημερινή».³

Την αξία του νοήματος του παρελθόντος επισημαίνει και ο Vallerstein,⁴ που θεωρεί ότι «είναι κάτι που μας υποχρεώνει να δρούμε στο παρόν, με τρόπο που διαφορετικά δεν θα επιλέγαμε. Είναι ένα εργαλείο, που το χρησιμοποιούμε ενάντια στους αντιπάλους μας. Είναι βασικό στοιχείο εγκοινωνισμού των ατόμων, της διατήρησης της αλληλεγγύης των ομάδων, της εδραίωσης ή της αμφισβήτησης της κοινωνίας, της νομιμοποίησης. Το νόημα του παρελθόντος

¹ Τζούμα Α.,2006,ό.π.,σελ. 155

² Λιάκος Α., 2009,ό.π.,σελ. 204-207

³ Λιάκος Α., 2009 ,ό.π.,σελ. 204-207

⁴ Vallerstein I.,1991,ό.π.,σελ.119

είναι πριν από όλα φαινόμενο ηθικό και άρα πολιτικό. Και είναι πάντοτε ένα φαινόμενο του παρόντος. Όπως ο πραγματικός κόσμος αλλάζει συνεχώς και αναπόφευκτα, έτσι κατά συνέπεια είναι αυτονόητο ότι και το περιεχόμενο του νοήματος του παρελθόντος διαρκώς μεταβάλλεται. Αλλά, καθώς εξ' ορισμού εμπεριέχει την καθομολόγηση ενός αναλλοίωτου παρελθόντος, κανείς ποτέ δεν μπορεί να δεχτεί ότι το παρελθόν άλλαξε ή θα μπορούσε να αλλάξει. Το παρελθόν θεωρείται κατά κανόνα χαραγμένο πάνω στο μάρμαρο και αμετάβλητο για πάντα. Το πραγματικό παρελθόν είναι σίγουρα χαραγμένο πάνω στο μάρμαρο. Αλλά το κοινωνικό παρελθόν, δηλαδή ο τρόπος με τον οποίο κατανοούμε το πραγματικό παρελθόν, στην καλύτερη περίπτωση είναι χαραγμένο πάνω σε άργιλο».¹

Οι αναφορές στο νεοελληνικό παρόν περιλαμβάνουν ένα είδος καταναλωτικού προσανατολισμού και σχετίζονται με τη χρήση της τεχνολογίας (Στ'2° 2010:48,52), τα ηλεκτρονικά παιχνίδια(Β'2°2010:78), τη χρήση ηλεκτρικών συσκευών (Στ'2° 2010:42), αλλά και τον κινηματογράφο και το θέατρο (Στ'3° 2010:37,Δ'2° 2010:57). Χωρίς να παραγνωρίζουμε την αξία, τη σπουδαιότητα και την αναγκαιότητα των προαναφερθέντων στη ζωή του ανθρώπου, ωστόσο παρατηρούμε ότι λείπει το βασικό κομμάτι του παζλ: οι παραγωγικές δομές και η εργασία. Το σχολικό βιβλίο εκτιμούμε πως οφείλει να προβάλει το δικαίωμα στην εργασία ως αναφαίρετο κοινωνικό δικαίωμα, που έχει τις ρίζες του στον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό, ενώ το διακύβευμα του νεοελληνικού παρόντος, κατά τη γνώμη μας, είναι η επιστημονική, πολιτιστική, οικονομική ανάπτυξη και αυτονομία. Εξάλλου, κατανάλωση χωρίς παραγωγή δεν μπορεί να νοηθεί σε οποιοδήποτε οικονομικό σύστημα. Η τάση προβολής της ψυχαγωγίας και της χρήσης της τεχνολογίας χωρίς παραγωγική βάση, εκτιμούμε ότι αποτυπώνει το κλίμα μιας εικονικής ευημερίας, μιας ευημερίας επί πιστώσει, που επικρατούσε στην Ελλάδα από το 1985 ως το 2004, χρονολογία διεξαγωγής των Ολυμπιακών αγώνων, όταν ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης και ο άκρατος και σχετικά φθηνός δανεισμός της χώρας μας λειτουργούσε ως πόλος έλξης καταναλωτικών προτύπων και συμπεριφορών.

Στη μελέτη του λόγου της σχολικής αφήγησης, που εμπεριέχεται σε ένα σημαντικό παιδαγωγικό και επικοινωνιακό μέσο, όπως είναι τα σχολικά εγχειρίδια, παρατηρούμε την έλλειψη της παραγωγικής διαδικασίας στην Ελλάδα, την απουσία καινοτομιών, τη μη παρουσίαση μεγάλων αναπτυξιακών έργων, τη μη

¹ Vallerstein I., 1991, ό.π.,σελ.119

αξιοποίηση των γεωκλιματικών πλεονεκτημάτων της χώρας μας, την απουσία κρατικού ενδιαφέροντος για τη διατήρηση – ανάδειξη των ελληνικών Αρχαιοτήτων καθώς και την απουσία μιας νησιωτικής και τουριστικής πολιτικής, που κατά τα άλλα θεωρείται η βαριά βιομηχανία της χώρας μας.

Η παρουσίαση των παραπάνω αξόνων - διαπιστώσεων, δύναται να συμβάλλει στη δημιουργία οράματος και προοπτικής της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και στην εμπύχωση και παρακίνηση των μαθητών και των δασκάλων για την προώθηση των προοπτικών που θα συνέβαλαν στη διαμόρφωση παιδαγωγικών ταυτοτήτων, η υλοποίηση των οποίων συνδέεται με την καλλιέργεια στους μαθητές συγκεκριμένων στάσεων και αντιλήψεων, καθώς αυτοί ως αυριανοί πολίτες θα χρειαστεί να διαμορφώσουν με ανάλογο τρόπο τη συμπεριφορά τους, για να αντιμετωπίσουν προβλήματα ατομικά και συλλογικά αλλά και να σχεδιάσουν το μέλλον της χώρας τους.

Στις κειμενικές αφηγήσεις που αφορούν τα ήθη, τα έθιμα, τις παραδόσεις και την ειδωλοποιημένη λαϊκή κουλτούρα (κατηγορία Ι) παρατηρούμε πως η προσήλωση της σύγχρονης σειράς εγχειριδίων στα στοιχεία της παράδοσης δεν εγκαταλείπεται, αντίθετα ισχυροποιείται, αφού στα εν λόγω εγχειρίδια (2010, Α.Π.Σ. 2003) το ποσοστό ανέρχεται στο 70%. Το γεγονός που υποδηλώνει αφενός την ανάγκη προσήλωσης του Έλληνα στις παραδόσεις ως καταφύγιο λόγω της ανασφάλειας που νιώθει στην κοινωνία της παγκοσμιοποίησης, και αφετέρου την περίτεχνη ενσωμάτωση της ελληνικής ομοιογένειας στην παράδοση. Η παρουσίαση και η έμφαση των στοιχείων, που συνιστούν αυτό που ονομάζουμε παραδοσιακό και εθνικό πολιτισμό, αναδεικνύει κατά τα άλλα την απουσία του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού. Ως εκ τούτου οι μαθητές της σύγχρονης Ελλάδας γίνονται κοινωνοί του εθνικού πολιτισμού του μακρινού παρελθόντος, για το οποίο θα πρέπει μάλιστα να νιώσουν και εθνικά υπερήφανοι. Η νεότερη Ελλάδα, υποστηρίζει ο Κ. Τσουκαλάς, «ως πολιτικά και οικονομικά εξαρτημένη και αβέβαιη, είναι ανίκανη να θεμελιώσει μίαν αυτόνομη, αισιόδοξη, επιθετική και συνθετική πολιτιστική αυτοπεποίθηση. Μοιραία, η εθνική ιστορία και η ερμηνεία της παρέμεναν κανονιστικά ακαθήλωτες, πολιτιστικά επίμαχες και συνεπώς αναδρομικά επίκαιρες».¹

Τα σχολικά εγχειρίδια της Γλώσσας πάνω στα οποία βασίζεται το γλωσσικό μάθημα, φαίνεται να χαρακτηρίζονται, από γλωσσικό και διδακτικό φορμαλισμό.

¹ Τσουκαλάς Κ., 1995, ό.π., σελ. 303

Στα τελευταία μάλιστα εγχειρίδια (περιόδου 2010) στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος τίθεται η διαμόρφωση ενός επικοινωνιακού και χρηστικά αποτελεσματικού, ευπροσάρμοστου πολίτη στα δεδομένα της παγκοσμιοποιημένης νέας τάξης πραγμάτων και όχι ενός πολίτη με σαφή εθνική ταυτότητα και θέση στον παγκόσμιο χώρο. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι έχουμε αυθεντικά κυρίως κείμενα με επικοινωνιακό και χρηστικό χαρακτήρα (όπου κάθε κειμενικό είδος διδάσκεται ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, στα οποία εντάσσονται η τυπική οργάνωση κάθε είδους κειμένου (υπερδομή) καθώς και τα γλωσσικά μέσα που χρησιμοποιούνται για τη σύνθεσή του, όπως είναι ο χειρισμός των κατάλληλων γραμματικών και συντακτικών φαινομένων και του κατάλληλου λεξιλογίου), ενώ εκλείπουν αυθεντικά και λογοτεχνικά κείμενα, που εισάγουν αρχές και αξίες με στόχο τη δόμηση μιας ισχυρής ελληνικής ταυτότητας.

Το φορμαλιστικό χαρακτήρα του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος υπογραμμίζει και ο Ν. Μουζέλης ο οποίος, σχολιάζοντας τον τρόπο διδασκαλίας των αρχαίων κειμένων στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αναφέρει πως «μετά από έξι χρόνια εντατικής εκμάθησης των αρχαίων Ελληνικών, ο μέσος Έλληνας μαθητής του γυμνασίου μπορεί να γνωρίζει βέβαια απ' έξω τα ανώμαλα ρήματα και τους πολύπλοκους κανόνες της γραμματικής και του συντακτικού, αλλά σχεδόν δεν έχει ιδέα για τη φιλοσοφία και τη διδασκαλία των μεγάλων κλασικών συγγραφέων. Και επομένως δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι ο Έλληνας απόφοιτος του γυμνασίου, παρόλο που σπουδάζει περισσότερα χρόνια, φαίνεται εντελώς ανίδεος σε σύγκριση μ' αυτούς που κάνουν κλασικές σπουδές στη Δυτική Ευρώπη».¹

Η αλλαγή των σχολικών εγχειριδίων, απόρροια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1981, όσο και αυτή του 2006, δεν επέφερε, την αλλαγή που προσδοκούσε η ελληνική κοινωνία και η εκπαιδευτική κοινότητα. Το περιεχόμενο των κειμένων και οι διδακτικές προσεγγίσεις δεν οδήγησαν στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, ώστε οι μαθητές να σχηματίσουν την πλήρη εικόνα κατανόησης της ελληνικής κοινωνικής πραγματικότητας. Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης κυρίως θα μπορούσε να είχε συμβάλει, ώστε να ετίθεντο οι προβληματισμοί που θα αφορούσαν τις αρχές και τις αξίες, πάνω στις οποίες η σύγχρονη Ελλάδα ως χώρα υποδοχής εκατομμυρίων μεταναστών αλλά και ως

¹ Μουζέλης Ν., 1978, ό.π., σελ. 307

ισότιμο μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα έπρεπε να βαδίζει στην εποχή της παγκοσμιοποίησης. Ο σχολικός λόγος οφείλει να είναι ουσιαστικός, κριτικός και ρεαλιστικός με στόχο τη δόμηση μιας ισχυρής ελληνικής εθνικής ταυτότητας, εγγράφοντας στη συνείδηση του συλλογικού υποκειμένου ότι κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας συγκροτείται ένας εθνικός εαυτός, που δίνει στον εαυτό του προοπτική και όραμα για το μέλλον, καλλιεργώντας συστηματικά στους μαθητές την ιδέα της συμμετοχής των κοινωνικών ομάδων με βασική επιδίωξη την αλλαγή και την βελτίωση των εθνικών και κοινωνικών δεδομένων, μοναδική ελπίδα για ένα καλύτερο Αύριο.

Ο Κ. Αξελός, συνοψίζοντας την υπάρχουσα κατάσταση που επικρατεί ως σήμερα στην Ελλάδα, αναφέρει: «η Ελλάδα, καθώς είναι ανίκανη να αποτελέσει μόνη της ένα ακτινοβόλο κέντρο, αποστρέφει το βλέμμα από το κεντρικό και χάνεται στο επαρχιακό. «Επαρχιακό» είναι ό,τι τρέφεται από μια πρωτεύουσα ως προς την οποία «γνωρίζει» ότι είναι υποδεέστερο. Μολονότι καυχιέται διαρκώς για τα δικά του προτερήματα, άλλο δεν κάνει παρά να μιμείται (υιοθετώντας το με πάθος ή απορρίπτοντάς το με μίσος) αυτό που του είναι υπέρτερο και προς το οποίο αναπόφευκτα τείνει. Χαρακτηρίζοντας τη σύγχρονη Ελλάδα επαρχιακή, δίνουμε ένα όνομα σε εκείνο που η ίδια συγκεχυμένα αισθάνεται. Κάθε τι επαρχιακό είναι, για το πούμε έτσι, νεκρικό, επειδή δεν ζει το χρόνο της ιστορίας. Για την Ελλάδα, λοιπόν, το να ξεπεράσει τον επαρχιωτισμό της έχει την έννοια να ζήσει πραγματικά. Δεν είναι επαρχιακό ό,τι μοιάζει υποδεέστερο απέναντι στις δημιουργίες και τις εκδηλώσεις των μεγάλων κοσμοπολίτικων κέντρων, αλλά ότι δεν έχει δικό του ρυθμό. Μόνο εκεί, όπου φτάνει υπόκωφος ο θόρυβος των βημάτων αυτών που περπατούν, εκεί μόνο βρισκόμαστε σε μία περιοχή που δεν είναι κεντρική, δηλαδή που δεν είναι θεμελιακή. Αν το κέντρο γίνεται ό,τι γίνεται ωθούμενο από τη δική του κίνηση, η επαρχία υφίσταται ότι δεν μπορεί να αποφύγει. Για να παραμείνει η Ελλάδα πιστή στη δική της ουσία, πρέπει να είναι “Ελλάδα” και να αποκτήσει ουσιώδη σημασία. Ακόμη κι αν ο κόσμος διευθύνεται όλο και περισσότερο από τις μεγάλες δυνάμεις, όσοι δεν είναι μεγάλοι δεν έχουν παρά να μείνουν πιστοί στον εαυτό τους, για να μην καταλήξουν εντελώς χωρίς ουσία. Οι σημαίες της ιστορίας, που γίνεται πλανητική, θα έχουν αναμφισβήτητα αλλιώςτικα χρώματα και θα χρωματίσουν αλλιώςτικα τον κόσμο. Πρέπει, όμως, όλα αυτά τα χρώματα να αντανακλούν το οικουμενικό φως.¹

¹ Αξελός Κ., 2010,ό.π.,σελ. 42-44

ΠΗΓΕΣ

Η Γλώσσα μου Δ΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 1984, 4 τεύχη, Ακτύπης Δ., Κουμέντος Ν., Λαμπρινίδης Α., Μελάς Δ., Περπιράκης Γ., Σακελλαρίου Χ., Χωρεάνθης Κ.

Η Γλώσσα μου Ε΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 1984, 4 τεύχη, Βελαλίδης Α., Βουγιούκας Α., Καλαπανίδας Κ., Κανάκης Ν., Μπλούνας Α., Παπαδημητρίου Χ.

Η Γλώσσα μου ΣΤ΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 1985, 4 τεύχη, Βελαλίδης Α., Βουγιούκας Α., Καλαπανίδας Κ., Κανάκης Ν., Μπλούνας Α., Παπαδημητρίου Χ.

Γλώσσα Δ΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 2010, 3 τεύχη, Διακογιώργη Κλ., Μπαρής Θ., Στεργιόπουλος Χ., Τσιλιγκριάν Ε.

Γλώσσα Ε΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 2010, 3 τεύχη, Αναστασοπούλου Α., Γαλανόπουλος Ι., Δρυς Ι., Κόττα Α., Χαλικιάς Π.

Γλώσσα ΣΤ΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 2010, 3 τεύχη, Ιορδανίδου Α., Κανελλοπούλου Ν., Κοσμά Ε., Κουταβά Β., Οικονόμου Π., Παπαϊωάννου Κ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξένων συγγραφέων

1. Althusser Louis, *Θέσεις*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, 166 σελίδες.
2. Anderson Benedict, *Φαντασιακές κοινότητες: στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1997, 315 σελίδες.
3. Angelopoulos Constantin, *État, éducation, reconstruteurs d'un passé national grec*, presses universitaires de la Méditerranée, Montpellier 2008, 247 σελίδες.
4. Apple Michael, *Ιδεολογία και Αναλυτικά προγράμματα*, εκδ. Παρατηρητής, Αθήνα χ.χ., 334 σελίδες.
5. Balibar Etienne, *Φυλή, Έθνος, τάξη, οι διαφορούμενες ταυτότητες*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1991, 348 σελίδες.
6. Bernstein Basil, *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1991, 237 σελίδες.
7. Benveniste Rika, «Μνήμη και Ιστοριογραφία», στο *Διαδρομές και τόποι της μνήμης: Ιστορικές και Ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, επιμ. Θ. Παραδέλλης-Benveniste R, εκδ. Αλεξάνδρεια 1999, 238 σελίδες.
8. Cannadine David, « Το πλαίσιο, η εκτέλεση και το νόημα της τελετουργίας», στο *Η Επιπόηση της Παράδοσης*, Eric Hobsbawm – Terence Ranger, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2004, 354 σελίδες.
9. Collard Anna, «Διερευνώντας την Κοινωνική Μνήμη», στο *Ανθρωπολογία και Παρελθόν, Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, επιμέλεια Παπαταξιάρχης Ευθ. – Παραδέλλης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, 396 σελίδες.
10. David Jones - Ball Stephen, «Εκπαιδευτική δράση και κοινωνική ρύθμιση των υποκειμένων: Γνώση, πειθαρχία και το πεδίο του σχολείου», στο Ι. Σολομών και Γ. Κουζέλης(επιμ.), *Πειθαρχία και γνώση*, εκδ. Τοπικά α΄, Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών Ανθρώπου, Αθήνα 1994, 379 σελίδες.

11. Eco Umberto, *Τα όρια της ερμηνείας*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1993, 442 σελίδες.
12. Eideneier Niki, « Η εικόνα των Τούρκων στην ελληνική λογοτεχνία μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή» στο *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981*, τόμος Α΄, ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999, 862 σελίδες.
13. Eagleton Terry, *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1996, 332 σελίδες.
14. Foucault Michel, *Η Αρχαιολογία της γνώσης*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1987, 347 σελίδες.
15. Gellner Ernest, *Έθνη και Εθνικισμός*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1992, 270 σελίδες.
16. Gellner Ernest, *Εθνικισμός, Πολιτισμός, Πίστη και Εξουσία*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002, 168 σελίδες.
17. Green Nancy, *Οι δρόμοι της Μετανάστευσης*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2004, 179 σελίδες.
18. Groen Bert, «Εθνικισμός και ελληνική ορθοδοξία», στο *Ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση* τ. Β΄, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, 591 σελίδες.
19. Iser Wolfgang, «Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στο κείμενο και τον αναγνώστη», στο *Όψεις της ανάγνωσης, επιμέλεια: Μαίρη Λεοντσίνη*, εκδ. νήσος, Αθήνα 2000, 358 σελίδες.
20. Halbwachs Maurice, «Ανθρωπολογία της μνήμης», στο *Παραδέλλης – Μπενβενίστε, Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1999, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 238 σελίδες
21. Herzfeld Michael, *Η Ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέφτη, Κριτική εθνογραφία της Ελλάδας και της Ευρώπης*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998, 298 σελίδες.
22. Herzfeld Michael, *Πάλι δικά μας: Λαογραφία, ιδεολογία και η διαμόρφωση της σύγχρονης Ελλάδας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2002, 303 σελίδες.
23. Hobsbawm Eric, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα : Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, εκδ. Καρδάμιτσα 1994, 279 σελίδες.

24. Hobsbawm Eric. – Ranger Terence, *Η Επιπόηση της Παράδοσης*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2004, 354 σελίδες.
25. Jauss Hans Robert, *Η Θεωρία της πρόσληψης*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1995, 151 σελίδες.
26. Lyotard J.Francois, *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1988, 156 σελίδες.
27. Mason Jennifer, *Η διεξαγωγή της Ποιοτικής Έρευνας*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, 396 σελίδες.
28. Meyer Alain, «Λογοτεχνία, Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία: η διδασκαλία της λογοτεχνίας», μετ. Βασιλαράκης, εκδ. Ι.Ν. Επικαιρότητα, Αθήνα 1985, 229 σελίδες.
29. McCrone David, *Η Κοινωνιολογία του Εθνικισμού: οι αυριανοί μας πρόγονοι*, εκδ. Ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2000, 495 σελίδες.
30. Renée Hirschon – Φιλιππάκη, « Μνήμη και ταυτότητα», στο *Ανθρωπολογία και Παρελθόν, Συμβολές στην κοινωνική ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, επιμ. Παπαταξιάρχης Ευθ. – Παραδέλλης Θεοδ., εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1993, 396 σελίδες.
31. Sassen Saskia, *Χωρίς έλεγχο*; εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2003, 227 σελίδες.
32. Samir Amin, *Τάξη και έθνος: στην ιστορία και η σύγχρονη κρίση*, εκδ. Ηρόδοτος, Αθήνα 1996, 329 σελίδες.
33. Simmel Georg - Ritter Joachim, *Το τοπίο*, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2004, 166 σελίδες.
34. Schnapper Dominique, *Η κοινωνία των Πολιτών: δοκίμιο πάνω στην ιδέα του σύγχρονου έθνους*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2000, 311 σελίδες.
35. Smith Antony, *Η εθνική ταυτότητα*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2000, 280 σελίδες.
36. Levi Strauss Claude, *Η άγρια σκέψη*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1977, 398 σελίδες.
37. Vallerstein Emmanuel, *Φυλή, Έθνος, τάξη : οι διαφορούμενες ταυτότητες*, Εκδ. Πολίτης, Αθήνα 1991, 348 σελίδες.
38. Vitti Mario *Η γενιά του τριάντα – Ιδεολογία και Μορφή*, Αθήνα 1984

εκδ. Ερμής, 375 σελίδες.

39. Vitti Mario, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας Αθήνα 1989, 526 σελίδες.

40. Woolf Stuart, *Ο Εθνικισμός στην Ευρώπη*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, 83 σελίδες.

41. Zavalloni Marisa – Christiane Louis – Guérin, *Κοινωνική ταυτότητα και Συνείδηση*, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1996, 347 σελίδες.

Ελλήνων Συγγραφέων

42. Αβδελά Έφη, «Εθνική ταυτότητα στο σχολείο», στο *Τι είν' η πατρίδα μας: εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, Φραγκουδάκη – Δραγώνα (επιμ), εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, 539 σελίδες.

43. Αβδελά Έφη, «Ετερότητα και ταυτότητες» Σύγχρονα Θέματα, τ. 54, 1995.

44. Αγγελόπουλος Κων/νος. «Διακηρύσσοντας την ελληνική εθνική ταυτότητα μέσω της διαλεκτικής στα σχολικά βιβλία της ελληνικής δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το 1950 και εξής», στο *η εικόνα του «άλλου»/του «γείτονα» στα σχολικά βιβλία των Βαλκανικών χωρών*, εκδ. τυπωθήτω, Αθήνα 2000, 406 σελίδες.

45. Ανδρέου Ανδρέας-Γκόλια Παρασκευή-Κασίδου Στέλλα, «Όταν ο «άλλος» είναι σχεδόν ανύπαρκτος και γίνεται «δικός μας», στο *Όψεις της Ετερότητας*, Επιμ. Κυρίδης Α., Ανδρέου Α., εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2005, 255 σελίδες.

46. Ανδρούτσου Αλεξάνδρα-Ασκούνη Νέλλη, «Ετερογένεια και σχολείο», *κλειδιά και αντικλειδιά*, ΥΠΕΠΘ, Παν/μιο Αθηνών 2002-2004, 185 σελίδες.

47. Ανδρειωμένος Γιώργος, «Συγκρίνοντας τις τρεις πρώτες πλήρεις μεταφράσεις του ύμνου εις την ελευθερίαν του Διονυσίου Σολωμου(1825)» στο *Ταυτότητα και Ετερότητα στη Λογοτεχνία, 18^{ος} -20^{ος} αι.*, Β' Διεθνές συνέδριο Ελληνικής Εταιρείας, Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας, εκδ. Δόμος 2001, 335 σελίδες.

48. Αντωνίου Παναγιώτα, «Το αρμενικό όραμα της επιστροφής», στο Παραδέλλης Θ-Ρ.Μπενβενίστε, *διαδρομές και τόποι της μνήμης*, Αθήνα 1999, εκδ. Αλεξάνδρεια, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 238 σελίδες.

49. Αξελός Κων/νος, *Η Μοίρα της σύγχρονης Ελλάδας*, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 2010, 72 σελίδες.

50. Αποστολίδου Βενετία, « Η συγκρότηση και οι σημασίες της Εθνικής Λογοτεχνίας», στο *Έθνος –Κράτος- Εθνικισμός*, Αθήνα 1995, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 390 σελίδες.

51. Αποστολίδου Βενετία-Χοντολίδου Ελένη, Πασχαλίδης Γρηγόρης,

«*Η Λογοτεχνία στην Εκπαίδευση: προϋποθέσεις για ένα νέο πρόγραμμα διδασκαλίας*», Σύγχρονα θέματα, τ. 57, Αθήνα 1995, 85 σελίδες.

52. Αποστολίδου Βενετία, «*Λογοτεχνία και Ιδεολογία: το ζήτημα των αξιών κατά τη διδασκαλία της λογοτεχνίας*», στο Αποστολίδου Β. και Χοντολίδου Ε. επιμ., *Λογοτεχνία και εκπαίδευση*, Αθήνα 1999, τυπωθήτω Δαρδανός, 392 σελίδες.

53. Αποστολίδου Βενετία, «*Ο τόπος μου μέσα από την ιστορία*», στο Αποστολίδου Β., Χοντολίδου Ε., Καπλάνη Β., *διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο*, εκδ. τυπωθήτω Δαρδανός, Αθήνα 2000, 346 σελίδες.

54. Ασκούνη Νέλλη, «*Μια μακρά πορεία στο χρόνο...*», στο Φραγκουδάκη Α. – Δραγώνα Θ., *Τι είναι η πατρίδα μας; - εθνικισμός στην εκπαίδευση*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, 539 σελίδες.

55. Βέικος Θεόφιλος, *Ο κόσμος σε διασπορά: έθνη και οικουμένη* εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1995, 68 σελίδες.

56. Βελουδής Γιώργος, *Γραμματολογία, Θεωρία Λογοτεχνίας*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2009, 443 σελίδες.

57. Βεντουρά Λίνα, *Μετανάστευση και έθνος*, εκδ. Μνήμων, Αθήνα 1994, 109 σελίδες.

58. Βεντουρά Λίνα, «*Μεταπολεμικές Προσεγγίσεις στην Ελληνική Μετανάστευση*», στο Δ΄ Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας (1833-2002)*, τόμος Β΄, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2004, 767 σελίδες.

59. Βεργόπουλος Κώστας, *Εθνικισμός και οικονομική ανάπτυξη*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978, 249 σελίδες.

60. Βερέμης Θάνος, *Εθνική ταυτότητα και εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1997, 336 σελίδες.

61. Βουγιούκας Ανδρέας, *Το γλωσσικό μάθημα στην πρώτη βαθμίδα της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Ίδρυμα Μανόλη Τρανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1994, 429 σελίδες.

62. Γεωργίου – Νίλσεν Μυρτώ, *Η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1980, 205 σελίδες.

63. Γιακουμάκη Βασιλική, «*Περί (δια)τροφής και Εθνικής ταυτότητας: Οι διαστάσεις μιας νέας «πολιτισμικής ποικιλότητας» στη σημερινή Ελλάδα*», στο

Παπαταξιάρχη Ευθ., *Περιπέτειες της ετερότητας: Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2006, 481 σελίδες.

64. Γιανναράς Χρήστος, «Θρησκεία και Ελληνικότητα», στο Δ. Τσαούση, *Ελληνισμός-Ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1983, 256 σελίδες.

65. Γκότοβος Αθανάσιος, *Οικουμενικότητα, Ετερότητα και Ταυτότητα: η επαναδιαπραγμάτευση του νοήματος της παιδείας*, Ιωάννινα 2001, 122 σελίδες.

66. Γλύκατζη – Αρβελέρ Ελένη, *Ελληνισμός και Ευρώπη*, Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα 1999, 28 σελίδες.

67. Γλύκατζη – Αρβελέρ Ελένη, *Γιατί το Βυζάντιο*, εκδ.ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2009, 287 σελίδες.

68. Γουργούρης Στάθης, *Έθνος – Όνειρο, Διαφωτισμός και θέσμιση της σύγχρονης Ελλάδας*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2007, 395 σελίδες.

69. Δασκαλοθανάσης Νίκος, «Η φύση ως Τοπίο», στο Simmel G- Ritter J.-Gombrich E., *Το Τοπίο*, εκδ. ποταμός, Αθήνα 2004, 166 σελίδες.

70. Δεμερτζής Νικόλαος, «Ο εθνικισμός ως ιδεολογία», στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα 1995, 390 σελίδες.

71. Δεμερτζής Νικόλαος, *Ο Λόγος του Εθνικισμού*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 1996, 495 σελίδες.

72. Δεμερτζής Νικόλαος- Λίποβατς Θάνος, «Παραδοσιακή Θρησκεία και Κοινωνία», στο *Θρησκείες και Πολιτική στη Νεωτερικότητα*, Θ. Λίποβατς – Ν. Δεμερτζή- Β Γεωργιάδου (επιμ.) εκδ. Κριτική, Αθήνα 2002, 389 σελίδες.

73. Δερτιλής Γιώργος, *Αεί παίδες απαίδευτοι*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1996, 128 σελίδες.

74. Δημαράς Αλέξης, «Η εκπαίδευση φορέας διαμόρφωσης και εγχάραξης της ελληνικότητας», στο Δ. Τσαούσης *Ελληνισμός και Ελληνικότητα*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1983, 256 σελίδες.

75. Δημαράς Κ.Θ., *Νεοελληνικός διαφωτισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1989, 556 σελίδες.

76. Δημαράς Κ.Θ., «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», Εκδ. Ίκαρος, 3^η έκδοση, 1987, 731 σελίδες.

77. Εξερχζόγλου Χάρης, «Μνήμη και εθνική ταυτότητα» στο Παραδέλλης Θ.- Μπενβενίστε Ρ., *Διαδρομές και τόποι μνήμης: Ιστορικές και*

ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, εκδ. Αλεξάνδρεια 1999, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 238 σελίδες.

78. Ηρακλείδης Αλέξης, «Οι εικόνες του εθνικού εαυτού και του άλλου στις διεθνείς σχέσεις: η περίπτωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής», Σύγχρονα Θέματα τ. 54, 1995.

79. Ηλιού Φίλιππος, *Ιδεολογικές Χρήσεις του Κοραϊσμού στον 20^ο αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2003, 165 σελίδες.

80. Ηροδότου Μαρία, « Η αποικιοκρατία σε ελληνικά πεζογραφήματα της Κύπρου», στο *ο ελληνικός κόσμος ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση 1453-1981*, τόμος Α', ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999, 591 σελίδες.

81. Θεοδωρίδης Γεώργιος. «Ο Ιμπραήμ τα αδιέξοδα και η επέμβαση των Ευρωπαϊκών δυνάμεων», στο *Ιστορία των Ελλήνων*, τ. 11, εκδ. ΔΟΜΗ.

82. Θεοδωρίδης Πέτρος, *Οι μεταμορφώσεις της ταυτότητας – Έθνος νεωτερικότητα και εθνικιστικός λόγος*, εκδ. Αντιγόνη, Θεσσαλονίκη 2004, 147 σελίδες.

83. Ιντζεσιλόγλου Νικόλαος «Περί της κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων», στο *Εμείς και οι άλλοι - Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα*, Κωνσταντινοπούλου Χρ. κ.ά., εκδ. τυπωθήτω Γ.Δαρδανός, Αθήνα 1999, 419 σελίδες.

84. Ιωακειμόγλου Ηλίας, *Για τη σημαία και το έθνος*, εκδ. Μελάι, Αθήνα 2007, 194 σελίδες.

85. Κανακίδου Ελένη - Παπαγιάννη Βούλα, *Διαπολιτισμική Αγωγή*, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1998, 117 σελίδες.

86. Κανακίδου Ελένη – Παπαγιάννη Βούλα, *Από τον Πολίτη του Έθνους στον Πολίτη του Κόσμου*, εκδ. τυπωθήτω, Αθήνα 2003, 172 σελίδες.

87. Καραμπελιάς Γιώργος, *Κράτος και κοινωνία στη μεταπολίτευση (1974-1988)*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1989, 487 σελίδες.

88. Κασκαμανίδης Ιωάννης, «Εμείς και οι Άλλοι: Διαδικασίες μετεξέλιξης της ποντιακής ταυτότητας στο τέλος του 20^{ου} αι.», στο *Όψεις της Ετερότητας*, Επιμ. Κυρίδης Α., Ανδρέου Α., εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2005, 225 σελίδες.

89. Καστοριάδης Κορνήλιος, *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας*, εκδ. Ράππα, Αθήνα 1981, 539 σελίδες.

90. Κατσαρδή Hering Όλγα, «Οι ελληνικές κοινότητες του εξωτερικού

στην ιστοριογραφία του μεταναστευτικού φαινομένου», στο Δ΄ διεθνές συνέδριο Ιστορίας, *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, τόμος Β΄, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2004, 766 σελίδες.

91. Καψάλης Αχιλλέας – Χαραλάμπους Δημήτρης, *Σχολικά εγχειρίδια: Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική*, εκδ. Έκφραση, Αθήνα 1995, 253 σελίδες.

92. Καψωμένος Ερατοσθένης, «Διαπολιτισμικότητα, πολυπολιτισμός και εθνικές ταυτότητες: μια κριτική προσέγγιση της παγκοσμιοποίησης», στο *Διαπολιτισμικότητα, παγκοσμιοποίηση και ταυτότητες*, επιμ. Χοντολίδου Ε. κ.ά. εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2008, 690 σελίδες.

93. Κιτρομηλίδης Πασχάλης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», στο Τσαούσης Δ. επιμ., *Ελληνισμός-Ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1983, 256 σελίδες.

94. Κιτρομηλίδης Πασχάλης, « Η ιδέα του έθνους και της εθνικής κοινότητας στην ελληνική ιστοριογραφία», στο *Δ΄ Διεθνές συνέδριο ιστορίας Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2004, 766 σελίδες.

95. Κιτρομηλίδης Πασχάλης, «Ιδεολογικά ρεύματα και πολιτικά αιτήματα: προοπτικές από τον ελληνικό 19^ο αιώνα», στο *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19 ου αιώνα*, Δ.Γ. Τσαούση (επιμ.), εκδ. Εστία, Αθήνα 1998, 191 σελίδες.

96. Κιτρομηλίδης Πασχάλης, «Το εθνικό ζήτημα στα Βαλκάνια», στο Βερέμης Θ. επιμ. *Εθνική Ταυτότητα και Εθνικισμός στη Νεότερη Ελλάδα*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζης, Αθήνα 1977, 336 σελίδες.

97. Κοκοσαλάκης Νίκος, «Παραδοσιακή Θρησκεία και Κοινωνία», στο *Θρησκείες και Πολιτική στη Νεωτερικότητα*, Θ. Λίποβατς – Ν. Δεμερτζή- Β. Γεωργιάδου (επιμ.), εκδ. Κριτική, Αθήνα 2002, 389 σελίδες.

98. Κοντογιαννοπούλου - Πολυδωρίδη Γεωργία, *Εκπαιδευτική πολιτική και πρακτική -Κοινωνιολογική ανάλυση*, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1995, 406 σελίδες.

99. Κουζέλης Γεράσιμος, «Ο λόγος και τα υποκείμενα του έθνους: μια κοινωνιολογική προσέγγιση», στο Φραγκουδάκη Α.-Δραγώνα Θ.(επιμ), *Τι είναι η πατρίδα μας: εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, 539 σελίδες.

100. Κουστουράκης Γεράσιμος - Ασημακοπούλου Άννυ «Παιδαγωγικές ταυτότητες και Curriculum: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση του Μαθήματος της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής στο Ελληνικό Δημοτικό σχολείο (1984-2009)», στο 2^ο Νοτιο-Ευρωπαϊκό και Μεσογειακό Συνέδριο, Πολιτειότητα, Ταυτότητα και Πολιτισμός: Η πρόκληση για την εκπαίδευση. Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα, 10-11 Απριλίου 2009.
101. Κυριαζή Νότα, *Η κοινωνιολογική έρευνα - Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999, 366 σελίδες.
102. Λέκκας Παντελής, *Η εθνικιστική Ιδεολογία*, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα 2006, 252 σελίδες.
103. Λέκκας Παντελής, *Το παιχνίδι με το χρόνο: εθνικισμός και νεοτερικότητα*, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2001, 288 σελίδες.
104. Λέκκας Παντελής, «Η συγκρότηση της εθνικιστικής ιδεολογίας», στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Αθήνα 1995, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 390 σελίδες.
105. Λεοντή Άρτεμης, *Τοπογραφίες ελλητισμού, χαρτογραφώντας την πατρίδα*, εκδ. Scripta, Αθήνα 1998, 394 σελίδες.
106. Λιάκος Αντώνης, *Εργασία και Πολιτική στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: η ανάδυση των κοινωνικών θεσμών*, Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας 1993, 624 σελίδες.
107. Λιάκος Αντώνης «Το ζήτημα της συνέχειας», στο Δ΄ διεθνές συνέδριο ιστορίας «*Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*», Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών, Αθήνα 2004, 766 σελίδες.
108. Λιάκος Αντώνης, *Πώς στοχάστηκαν το έθνος αυτοί που ήθελαν να αλλάξουν τον κόσμο;* εκδ. Πόλις, Αθήνα 2005, 166 σελίδες.
109. Λιάκος Αντώνης, *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία;* εκδ. Πόλις, Αθήνα 2009, 306 σελίδες.
110. Λίποβατς Θάνος, «Σκέψεις πάνω στον νέο εθνικισμό των Ευρωπαίων», στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Αθήνα 1995, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 390 σελίδες.
111. Μαντόγλου Άννα, *Η εξέγερση του Πολυτεχνείου-Η συγκρουσιακή σχέση ατόμου και κοινωνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1995, 351 σελίδες.

112. Μαυραγάνη Μαρία, «Αντικείμενα του παρελθόντος ή υλική μνήμη: Η κατανάλωση μιας ετερότητας», στο Παραδέλλης - Θ. Μπενβενίστε Ρ. *Διαδρομές και τόποι μνήμης: Ιστορικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1999, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 238 σελίδες.
113. Μέγας Γεώργιος, *Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας*, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1988, 263 σελίδες.
114. Μηλιός Γιάννης, *Ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός: από τον επεκτατισμό στην καπιταλιστική ανάπτυξη*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1988, 496 σελίδες.
115. Μήτσης Ναπολέων, *Η διδασκαλία της γλώσσας στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: Διερευνώντας τα δεδομένα μιας αναγκαίας μετεξέλιξης που οδηγεί από τις γραμματικο-συντακτικές δομές στο κείμενο και την επικοινωνία*, www.syllogosperiklis.gr/praktika_doe/p_d_2009/mits_kypr.pdf.
116. Μιράσγεζη Μαρία, *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, τ. 2^{ος}, Αθήνα 1982, 654 σελίδες.
117. Μιχαήλ Δόμνα, *έθνος, εθνικισμός και εθνική συνείδηση*, Αθήνα 2003, Αντ. Σταμούλη, 115 σελίδες.
118. Μουζέλης Νίκος, *Νεοελληνική κοινωνία - όψεις υπανάπτυξης*, εκδ. Εξάντας, Αθήνα 1978, 347 σελίδες.
119. Μουζέλης Νίκος, *Ο εθνικισμός στην ύστερη ανάπτυξη*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1994, 81 σελίδες.
120. Μουσούρου Λίνα, *Μετανάστευση και Μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991, 230 σελίδες.
121. Μπονίδης Κυριάκος, *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2004, 223 σελίδες.
122. Μπουζάκης Σήφης, *Νεοελληνική Εκπαίδευση (1821-1985)*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1987, 158 σελίδες.
123. Μπουζάκης Σήφης, *Εκπαιδευτικές Μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002, τ. Β', 779 σελίδες.
124. Νέστορος – Κυριακίδη Άλκη, «Η λαϊκή παράδοση: σύμβολο και πραγματικότητα», στο Δ. Τσαούση, *Ελληνισμός-Ελληνικότητα, Εστία: Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, Αθήνα 1983, 256 σελίδες.
125. Νούτσος Χαράλαμπος, *Ιδεολογία και εκπαιδευτική πολιτική*, εκδ. Θεμέλιο 1986, 138 σελίδες.

126. Παλαιολόγου Νεκταρία - Ευαγγέλου Οδυσσέας, *Διαπολιτισμική Παιδαγωγική*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2003, 336 σελίδες.

127. Παπαγιαννάκης Ελευθέριος. «Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι: 1880-1910», στο *Όψεις της Ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αι.*, Δ.Γ. Τσαούση (επιμ.), εκδ. Εστία, Αθήνα 1998, 191 σελίδες.

128. Παπαστάμου Στάμος και συνεργάτες, *Εισαγωγή στην κοινωνική Ψυχολογία* τ. Α΄, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2001, 620 σελίδες.

129. Παπαστάμου Στάμου - Μιούνυ Γκαμπριέλ, *Μειονότητες και εξουσία*, εκδ. Αλέτρι, Αθήνα 1983, 256 σελίδες.

130. Παπαρίζος Αντώνης, «Η ταυτότητα των Ελλήνων, τρόποι αυτοπροσδιορισμού και η επίδραση της Ελληνικής Ορθοδοξίας», στο «*εμείς*» και οι «*άλλοι*»: Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, Κωνσταντοπούλου Χρ. – Λ. Μαράτου- Αλιπράντη- Δ. Γερμανός – Θ. Οικονόμου, εκδ. τυπωθήτω, Αθήνα 1999, 419 σελίδες.

131. Παραδέλλης Θεόδωρος, «Ανθρωπολογία της μνήμης» στο *Διαδρομές και τόποι της μνήμης*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1999, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 238 σελίδες.

132. Πασχαλίδης Γρηγόρης, «Η Πολιτισμική Ταυτότητα ως δικαίωμα και ως απειλή», στο «*Εμείς*» και οι «*Άλλοι*»: Αναφορά στις τάσεις και τα σύμβολα, Επιμέλεια Κωνσταντοπούλου Χρ., Μαράτου Λ., Γερμανός Δ., Οικονόμου Θ., τυπωθήτω, εκδ. Δαρδανός, Αθήνα 1999, 419 σελίδες.

133. Πατινιώτης Νικήτας, *Εξάρτηση και μετανάστευση: η περίπτωση της Ελλάδας*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα 1989, 299 σελίδες.

134. Πολίτης Αλέξης, *Η ενσωμάτωση των δημοτικών τραγουδιών στη γραπτή νεοελληνική παράδοση*, 1979, Σύγχρονα Θέματα τ. 5,

135. Πολίτου – Μαρμαρινού Ελένη, «Η ταυτότητα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», στο *Ταυτότητα και Ετερότητα στη λογοτεχνία, 18^{ος} -20^{ος} αι.*, εκδ. Δόμος 2000 -2001, 335 σελίδες.

136. Πρεβελάκης Γεώργιος, *Γεωπολιτική της Ελλάδας*, εκδ. Libro, 1998, 317 σελίδες.

137. Σακαλάκη Μαρία, «Η Ανάλυση περιεχομένου», στο Παπαστάμου Στ. και συνεργάτες, *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία: Επιστημολογικοί προβληματισμοί και Μεθοδολογικές προσεγγίσεις*, τ. Α΄, εκδ. ελληνικά γράμματα,

Αθήνα 2001, 620 σελίδες.

138. Ρομπόλης Σάββας, *Η Μετανάστευση από και προς την Ελλάδα:απολογισμοί και προοπτικές*, εκδ.επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2007,158 σελίδες.

139. Σκοπετέα Έλλη,*Το Πρότυπο Βασίλειο και η Μεγάλη Ιδέα*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1988, 456 σελίδες.

140. Σολομών Ιωσήφ, «Εκπαιδευτική δράση και κοινωνική ρύθμιση των υποκειμένων: Γνώση, πειθαρχία και το πεδίο του σχολείου», στο Ι. Σολομών και Γ. Κουζέλης(επιμ.), *Πειθαρχία και γνώση*, Τοπικά α΄ , Εταιρεία Μελέτης των Επιστημών Ανθρώπου,Αθήνα 1994, 397 σελίδες.

141. Σβορώνος Νίκος, *Ανάλεκτα Νεοελληνικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1995, 451 σελίδες.

142. Τζιόβας Δημήτρης, *Μετά την Αισθητική:θεωρητικές δοκιμές και ερμηνευτικές αναγνώσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα 1987, εκδ. Γνώση, 382 σελίδες.

143. Τζιόβας Δημήτρης, *Μετά την αισθητική:θεωρητικές δοκιμές και ερμηνευτικές αναγνώσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2003, 384 σελίδες.

144. Τζιόβας Δημήτρης, «Η δυτική φαντασίωση του Ελληνικού και η αναζήτηση του υπερεθνικού», στο *Έθνος – Κράτος- Εθνικισμός*, Αθήνα 1995, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, 390 σελίδες.

145. Τζιόβας Δημήτρης, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της Ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1989, 170 σελίδες.

146. Τζιόβας Δημήτρης, *Ο άλλος εαυτός*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, 566 σελίδες.

147. Τζιόβας Δημήτρης, *Ο Μύθος της γενιάς του τριάντα :Νεοτερικότητα Ελληνικότητα και πολιτισμική Ιδεολογία*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2011,588 σελίδες.

148. Τζούμα Άννα, *Εκατό χρόνια νοσταλγίας*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, 174 σελίδες.

149. Τζούμα Άννα, *Ερμηνευτική – από τη βεβαιότητα στην υποψία*, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα 2006, 202 σελίδες.

150. Τσαούσης Δημήτρης Γ.,(επιμ.), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, εκδ.Εστία, Αθήνα

1983, 256 σελίδες.

151. Τσαούσης Δημήτρης, (επιμ), : *Όψεις της ελληνικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1998, 191 σελίδες.

152. Τσουκαλάς Κων/νος, *Παράδοση και εκσυγχρονισμός*», στο Τσαούσης Δ.Γ. (επιμέλεια), *Ελληνισμός και Ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, εκδ. Εστία, Αθήνα 1983, 256 σελίδες.

153. Τσουκαλάς Κων/νος, *Η Εξουσία ως λαός και ως έθνος: Περιπέτειες σημασιών*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, 602 σελίδες.

154. Τσουκαλάς Κων/νος, *Κράτος, Κοινωνία, Εργασία, στη μεταπολεμική Ελλάδα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, 316 σελίδες.

155. Τσουκαλάς Κων/νος, *Η επινόηση της ετερότητας - Ταυτότητες και Διαφορές στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2010, 158 σελίδες.

156. Τσουκαλάς Κων/νος, *Κοινωνική Ανάπτυξη και Κράτος-Η συγκρότηση του Δημόσιου Χώρου στην Ελλάδα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1993, 365 σελίδες.

157. Τσουκαλάς Κων/νος, «Ιστορία, μύθοι και χρησμοί», στο *Έθνος-Κράτος-Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής παιδείας, σχολή Μωραΐτη 1995, 390 σελίδες.

158. Τσουκαλάς Κων/νος, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1992, 653 σελίδες.

159. Φίλιας Βασίλης, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα: η νόθα αστικοποίηση*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1985, 191 σελίδες.

160. Φλουρής Γιώργος – Πασιάς Γιώργος, «Ο εθνικός χαρακτήρας της σχολικής γνώσης και η ιδεολογία του «ευρωπαϊσμού», στα *Πρακτικά Ζ΄ Διεθνούς συνεδρίου*, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1997, 642 σελίδες.

161. Φλουρής Γιώργος – Ιβριντελή Μαρία, «Η παρουσία της Ευρώπης στο Αναλυτικό Πρόγραμμα της Ελληνικής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Συγκριτική θεώρηση των τριών τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα», στο *Επίκαιρα θέματα Ιστορίας της εκπαίδευσης, πρακτικά 1^{ου} επιστημονικού συνεδρίου Ιστορία της Εκπαίδευσης, επιμέλεια Σ. Μπουζάκης*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2002, 699 σελίδες.

162. Φραγκουδάκη Άννα, *Η γλώσσα και το έθνος*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2001, 202 σελίδες.
163. Φραγκουδάκη Άννα, *Τι είναι η πατρίδα μας : εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997, 539 σελίδες.
164. Φραγκουδάκη Άννα, *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση και Φιλελεύθεροι Διανοούμενοι-Άγονοι αγώνες και ιδεολογικά αδιέξοδα στο μεσοπόλεμο*, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1990, 160 σελίδες.
165. Φραγκουδάκη Άννα, *Τα Αναγνωστικά βιβλία του Δημοτικού σχολείου- ιδεολογικός πειθαναγκασμός και παιδαγωγική βία*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1978, 237 σελίδες.
166. Χατζησαββίδης Σωφρόνης, *Το Ιστορικό της αναμόρφωσης του μαθήματος της νεοελληνικής γλώσσας στην υποχρεωτική εκπαίδευση (1976-1984)*, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992, 182 σελίδες.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

1984 -2005		
<p>Η Γλώσσα μου Δ΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 1983, 4 τεύχη, Ακτύπης Δ., Κουμέντος Ν., Λαμπρινίδης Α., Μελάς Δ., Περπιράκης Γ., Σακελλαρίου Χ., Χωρεάνθης Κ.,</p>	<p>Η Γλώσσα μου Ε΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 1983, 4 τεύχη , Βελαλίδης Α., Βουγιούκας Α., Καλαπανίδας Κ., Κανάκης Ν., Μπλούνας Α., Παπαδημητρίου Χ.</p>	<p>Η Γλώσσα μου ΣΤ΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β.1983, 4 τεύχη, Βελαλίδης Α., Βουγιούκας Α., Καλαπανίδας Κ., Κανάκης Ν., Μπλούνας Α., Παπαδημητρίου Χ.</p>
<p>(Έλλη Έμκε, Αρματοδρομία στην αρχαία Ολυμπία Δ΄ 3^ο 1984:15)</p>	<p>(Δημήτρης Ποταμίτης, από τις «Ιστορίες του παππού Αριστοφάνη» Ειρήνη Ε΄ 1^ο 1984:113)</p>	<p>(Αγγελική Βαρελά, Το αλογάκι του Παρθενώνα ΣΤ΄ 3ο 1985 :79)</p>
<p>(Λυκούργος και Άλκανδρος Δ΄ 4ο 1984 : 64)</p>	<p>(Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Ο Διώνυσος, Ε΄1ο 1984: 57)</p>	<p>(Δόξας Τάκης, Φως της Ολυμπίας ΣΤ΄ τεύχος 3^ο 1985 σ. 85)</p>
<p>(Ο Δρίμακος Δ΄ 2ο 1984 :27)</p>	<p>(Φακίνου Ευ., Τι έγραψαν τρία παιδιά για το αρχαιολογικό μουσείο, Ε΄ 1ο, 1984 :78)</p>	<p>(Θουκυδίδης, μετάφραση Άγγελου Βλάχου, Ο Περικλής για τη Δημοκρατία ΣΤ΄ 3^ο 1985 :75)</p>
<p>(Ηροδότου Ιστορίαι, Θερμοπύλες Δ΄ 1ο 1984:93)</p>	<p>(Η Παλιά Αθήνα , Ε΄3ο , 1984 : 43)</p>	<p>(Θουκυδίδης, μετάφραση Άγγελου Βλάχου, Ο Περικλής για τη Δημοκρατία ΣΤ΄ 3ο 1985 :75)</p>
<p>(Δ. Σωτηρίου, Ορεινή Έφεσος Δ΄ 2^ο 1984: 89)</p>	<p>(Η Ελληνική Μεσόγειος Ε΄4ο 1984:96)</p>	<p>(Ύμνος στον άνθρωπο ΣΤ΄3ο 1985:7</p>
<p>(Στην ακρογιαλιά της Ερυθραίας Δ΄ 3ο,1984:10)</p>	<p>(Ε . Παπανούτσος Το Άγιο Όρος Ε΄4^ο 1984:58)</p>	<p>(Αισχύλος, Η Ναυμαχία στη Σαλαμίνα ΣΤ΄ 3ο,1985 : 69)</p>

(Ρώντα Ντενίζ , Το δειλό αγόρι του νησιού Δ΄ 3ο 1984:102)	(Βλαχογιάννης Γιάννης, Ο Κρεμμυδάς, Ε΄ 3ο 1984:122)	(Αλλαμανή Έ.Ο Βασιλιάς Φίλιππος κοιμάται στη Βεργίνα ΣΤ΄ 3ο1985:88)
(Δημοτικό, Του Καραϊσκάκη Δ΄ 3ο 1984:99)	(Ο Διονύσιος Σολωμός για το πολιορκημένο Μεσολόγγι και τους Μεσολογγίτες. Ε΄ 3ο 1984:121)	(Χατζηγιάννου Ε., Τα μεταλλεία του Λαυρίου ΣΤ΄ 4ο 1985:33)
(Παπαντωνίου Ζαχαρίας, Το θυμωμένο καράβι Δ΄ 3ο 1984:105)	(Μάνα και γιος (1940)Ν. Βρεττάκος Ε΄ 1ο 1984: 102)	(Δημουλάς Α. Στο Μουσείο , ΣΤ΄ 4ο,1985: 72 και Δ΄ 3ο 2010 :57)
(Ύμνος εις την ελευθερία, Δ. Σολωμός ,μελοποίηση: Νικ. Μάντζαρος, Χαίρε, ω χείρε, ελευθεριά! Δ΄ 3ο 2010 :27 και ΣΤ΄ 3ο 1985:133)	(Λουκής Ακρίτας ,τα παιδιά της Κύπρου , Ε΄ 4ο 1984:34)	(Μακρυγιάννης, ΣΤ΄3ο 1985:128)
(Έτσι είναι ο πόλεμος, Βενέζης Η. Δ΄ 1ο 1984:98)	(Μιλλιέξ Τ. Ο Κυρ Μιχάλης Κάσιαλος . Ε΄ 2ο 1984:127)	(Νίκος Καζαντζάκης, Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ΣΤ΄ 3ο 1985:105)
(Ο Ντάκος Δ΄1ο 1984:104)	(Ζωρζ Σαρή Εδώ Πολυτεχνείο Ε΄2ο 1984:43 και ΣΤ΄1ο 2010 :72)	(Ταρσούλη Α. Ένας Λαϊκός θρύλος για τον Πενταδάχτυλο της Κύπρου. ΣΤ΄ 3ο 1985:94)
(Πουλχερίου Κ. Το πατρικό σπίτι, Δ΄ 1ο 1984:68)	(Μόντης Κ. Άγνωστος Αγωνιστής Ε΄ 2ο ο 1984: 46 και Ε΄1ο 2010:68)	(Δημοτικό, Οι Ακρίτες, ΣΤ΄τ.3ο 1985: 100)
(Κόντογλου Φ. Ο τόπος μας Δ΄ 4ο 1984 :11)	(Τέλλος Άγρας, Περίπατοι Ε΄ 1ο 1984 :84)	(Μακρυγιάννης, ΈΛΛΗΝΕΣ ΣΤ΄ 3ο 1985:127)
(Ελληνικό όρθρος, Δ΄1ο 1984:103)	(Παπατσώνης Τ.Κ. Ιερέ Καπνέ Ε΄ 3ο 1984:14)	(Μακρυγιάννης, ΣΤ΄3ο 1985:128)

(Κόντογλου Φ. Ο τόπος μας Δ' 4 ^ο 1984: 11)	(Καραντώνης Α. Το Άγιο Όρος, Ε' 4 ^ο 1984:57)	(Γ. Ρίτσος, Στ' 3ο 1985:128)
(Α. Σμυρλή, Ο δρόμος για το μοναστήρι Δ' 3 ^ο 1984:14)	(Κουρνούτος Γ.Π. Το Άγιο Όρος Ε' 4 ^ο 1984:57)	(Αθανάσιος Διάκος, Στ' 3ο 1985: 128)
		(Α. Κάλβος ΣΤ' 3ο 1985: 134)
(Καρκαβίτσας Ανδρ., Ευλογημένη γη , Δ' 4 ^ο 1984:31)	(Γ. Δροσίνη, Στην Πηλιορείτικη Ακρογιαλιά, Ε' 4 ^ο 1984:105)	(Κοσμάς Πολίτης, Οι τελευταίες ώρες της Σμύρνης Στ' 3ο 1985:115)
(Σκίπης Σ. Χριστούγεννα Δ' 2ο 1984 : 84)	(Α. Ζέη. Φεύγουμε για την εξοχή, Ε' 4 ^ο 1984:119)	(Καππαδόκες και Πόντιοι ΣΤ' 4ο 1985:18)
(Επαμεινώνδας Σπ. Ο σταυρός Δ' 2 ^ο 1984:91)	(Κρυστάλλης Κ. Το ηλιοβασίλεμα Ε' 4 ^ο 1984:123)	(Μια αναβάθρα από δυσκολίες, αποσπάσματα από συγγραφείς που έζησαν από κοντά τον πόλεμο της Αλβανίας, Στ' 1ο 1985 :101)
(Σολωμός Δ. Η ημέρα της Λαμπρής, Δ' 4 ^ο 1984 :61)	(Η Ελληνική Μεσόγειος Ε 4 ^ο 1984:96)	(Γκρίση –Μιλλιέξ Τατιάνα Η ΠΑΤΡΙΔΑ ΕΛΕΥΘΕΡΗ Στ' 1ο 1985 :131)
(Ν. Βρεττάκος, Προσευχή, Τάξη Δ' 4 ^ο 1984:29)	(Βρεττάκος Ν. Μάνα και γιος (1940) Ε' 1 ^ο 1984:102)	(Βαρέλης Φ .Ευαγόρας Παλληκαρίδης ΣΤ' 3ο 1985:120)
(Το Καπνοχώρι Δ' 4ο 1983:44)	(Αθανασούλης Κ. Το πρώτο χελιδόني, Ε' 4 ^ο 1984 :7)	(Μόντης Κ. Τουρκική Εισβολή, Στ' 3ο 1985:122)

(N. Βρεττάκος, Τα δεκατέσσερα παιδιά, Δ' 3 ^ο 1984:58)	(Κόντογλου Φ. Άνοιξη, Ε' 4 ^ο 1984:11)	(Ιωάννου Γ. Εδώ Πολυτεχνείο ΣΤ' 2ο 1985:26)
(Α. Καρκαβίτσας, Η θάλασσα, Δ' 2 ^ο 1984:7)	(Κωστής Παλαμάς, Η Γέννηση του Χριστού, Ε' 2 ^ο 1984:117)	(Μητροπούλου Κ. Ο πιο μικρός ΣΤ' 2ο 1985: 27)
(Αρ. Προβελέγγιος Στα γαλανά μπουγάζια, Δ' 4 ^ο , 1984: 53)	(Η Γέννηση του Χριστού στη Βυζαντινή Τέχνη, Ε' 2 ^ο 1984: 112)	(Γιάννης Ρίτσος, Τρύγος, ΣΤ' 4ο ,1985:133)
Το μεγάλο μαντάτο, Χ. Λεβάντας Δ' 4 ^ο 1984: 39)	(Βάρναλης Κ., Ανάσταση Ε' 4 ^ο 1984:52)	(Ζευγώλη-Γλέζου Δ .Βουβοί δρόμοι ΣΤ' 3ο 1985: 52)
(Αμαδρυάδες, Δ' 1 ^ο 1984:57)	(Ευαγγελιστής Λουκάς , Ποιος είναι ο πλησίον Ε' 3 ^ο 1984:10)	Γεράσιμος Γρ. Η Παινιώ ΣΤ' 4 ^ο 1985:114)
(Στο μουσείο λαϊκής τέχνης Δ' 1 ^ο 1984:117)	(Λουκάτου Δ. «Τον άρτον ημών τον επιούσιον...» Ε', 2 ^ο 1984:75)	(Κούσουλας Λ. Ένα ελάφι στον Παρνασσό, ΣΤ' 2 ^ο 1985:29)
	(Άρης Φακίνος Μετανάστευση Ε' 2 ^ο 1984:81)	(Σολωμός Δ., Σίχοι για την πατρίδα και τη σημαία, ΣΤ' 1 ^ο 1985: 7)
	(Δημοτικά τραγούδια για την ξενιτιά Ε' 2 ^ο 1984:87)	(Ρώτας Β. Διαβάτη στάσου ΣΤ' 1 ^ο 1985:106)
	(Παπάζογλου-Μάργαρη Θ , Ένα δάκρυ για τον Μπάρμπα-Τζίμη Ε' 2 ^ο 1984:91)	(Παυλέας Σ. Πάτριο ΣΤ' 2 ^ο 1985:7)

	(Κουτσουχέρας Γ. Απόδημοι Ε΄2 ^ο 1984:108)	(Ο.Ελύτης, Ελληνικοί τόποι, Πέλαγα και νησιά, οι Κυκλάδες Στ΄3 ^ο 1985:65)
	(Α. Πάλλης, Της Ελλάδας Ε΄2 ^ο 1984:108)	(Ελληνικοί τόποι : Πίνδος, Αναστασιάδη Σ. Στ΄3 ^ο 1985: 58)
	(Στρ. Μυριβήλης Ο καημός του Αντρέα, Ε 1 ^ο 1984: 10)	(Ελληνικοί τόποι: Θεσσαλία Καραγάτσης Μ. Στ΄3 ^ο 1985:58)
	(Α. Εμπειρικός, Υπερωκεάνειον Ε΄1 ^ο 1984 :17)	(Ελληνικοί τόποι: Θεσσαλία, Ουράνης Κ. Στ΄3 ^ο 1985:58)
	(Ουράνης Κ. Τους ναυτικούς τους γέρους συλλογίζομαι. Ε΄4 ^ο 1984: 102)	(Ελληνικοί τόποι, Πέλαγα και νησιά, Καραντώνης Α. Στ΄3 ^ο 1985:64)
	(Περγιάλη Ν. Το στοιχειό, Ε΄ 2 ^ο 1984:69)	(Μελάς Σπ. Ελληνικοί τόποι, Πέλαγα και νησιά,Οι Κυκλάδες Στ΄3 ^ο 1985:65)
	(Μυριβήλης Στρ. Η λάμπα του Παλαμά Ε΄ 3 ^ο 1984:50)	(Ελληνικοί τόποι, Πέλαγα και νησιά, Κρήτη, Μ. Γιαλουράκης Στ΄3 ^ο 1985:66)
	(Ηρόδοτος, μετφρ. Α. Βλάχου, Ο Αρίων και το δελφίνι Ε΄1984:68)	(Ελληνικοί τόποι, Πέλαγα και νησιά , Κρήτη, Καζαντζάκης Ν. Στ΄3 ^ο 1985:66)
		(Από τα απομνημονεύματα του Κολοκοτρώνη, Στ΄ 3 ^ο 1985:110)

		(Μακρυγιάννης, Έλληνες, Στ'3 ^ο 1985:128)
		(Κόντογλου Φ. Ένα νησί του Αιγαίου ΣΤ' 4 ^ο 1985:10)
		Λυγίζος Μ. , Αναρρίχηση, Στ'4 ^ο 1985 :15)
		(Οδυσσέας Ελύτης, Πάει καιρός , Στ'4 ^ο 1985:123)
		Μακρυγιάννης, Έλληνες, Στ'3ο1985: 127)
		(Δημοτικό, Πρωτοχρονιάτικα κάλαντα, Στ'2 ^ο 1985:105)
		(Ξενόπουλος Γρ. Το πρώτο Πάσχα ΣΤ' 4 ^ο 1985 :80)
		(Παπαντωνίου Ζ. Το τραγούδι στο νέο καράβι Στ'2 ^ο 1985:107)
		(Μαγκάκης Γ.Α. Νησιώτικα Ξωκλήσια, Στ'1 ^ο 1985: 14)

		(Σπάλας Π. Δοξάζω το Θεό, ΣΤ'1° 1985:19)
		(Ρώτας Β. Ειρήνη, ΣΤ' 1° 1985:8)
		(Μανωλάκου Μ. Από το ημερολόγιο ενός Κοριτσιού της Κατοχής. ΣΤ'1° 1985:109.)
		(Αντώνης Σαμαράκης, Παιδιά όλο μάτια ΣΤ'1° 1985:138)
		(Γλέζος Π. Μια ιστορία τριάντα ψαράδων, ΣΤ' 4° 1985:52)
		(Σικελιανός Α. Να σηκώσουμε τον ήλιο, ΣΤ' 4° 1985 :135)
		(Μ. Σαχτούρη, Ο βυθός, ΣΤ'2° 1985 :125)

		(Δημοτικό, Πάω με τα καράβια ΣΤ'2 ^ο 1985:108)
		(Λεβάντας Χρ. Μια νύχτα με τραμουντάνα ΣΤ'2 ^ο 1985:113)
		(Μιχαήλ Πετρίδης Τα σφουγγαράδικα ΣΤ'2 ^ο 1985 : 125)
		(Κ. Σούκα(1943), Ναυαγοί ΣΤ'2 ^ο 1985 : 127)
		(Ιορδανίδου Μ. ,Η αυλή μας ΣΤ'3 ^ο 1985:35)
		Ψαθάς Δ., Στο χείμαρρο της κυκλοφορίας, ΣΤ'3 ^ο 1985:45)
		(Κοτζιούλα Γ. Ταχυδρόμος ΣΤ' 4 ^ο 1985:39)
		(Ένας Αϊτός περήφανος ΣΤ'2 ^ο 1985: 21
		(Ένας Λαϊκός θρύλος για τον Πενταδάχτυλο της Κύπρου. ΣΤ' 3 ^ο , 1985 :94)

		Έλληνες Θεσσαλική παράδοση ΣΤ΄ 3 ^ο 1985:127)
		(Μπρέχτ Μπέρτολτ Νυχτερινό καταφύγιο, ΣΤ΄ 2 ^ο 1985:81)

2006 έως σήμερα

(Γλώσσα Δ΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 2010, 3 τεύχη, Διακογιώργη Κλ., Μπαρής Θ., Στεργιόπουλος Χ., Τσιλιγκριάν Ε.)	(Γλώσσα Ε΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 2010, 3 τεύχη, Αναστασοπούλου Α., Γαλανόπουλος Ι., Δρυς Ι., Κόττα Α., Χαλικιάς Π.)	(Γλώσσα ΣΤ΄ δημοτικού, Ο.Ε.Δ.Β. 2010, 3 τεύχη, Ιορδανίδου Α., Κανελλοπούλου Ν., Κοσμά Ε., Κουταβά Β., Οικονόμου Π., Παπαϊωάννου Κ.)
(Ο Δίσκος της Φαιστού. Δ΄ 2ο 2010:93)	(εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, Χαμένοι πολιτισμοί – Ατλαντίδα Ε΄2ο 2010:60)	(Φωτιάδης Δ. Ο λόγος του Κολοκοτρώνη στην Πνύκα ΣΤ΄ 2ο 2010:105)
(Παιδική εφημερίδα της Καθημερινής, οι ερευνητές πάνε παντού, 10-12-2000, Ξημερώνει μια νέα μέρα...ώρα για σχολείο Δ΄1 ^ο 2010:20)	Οι Ολυμπιακοί αγώνες στην αρχαία Ελλάδα, εκδ. Αθηνών, Αθήνα 1982, Ο αθλητισμός στην Αρχαία Ελλάδα Ε΄ 3ο 2010:58)	(Φωτιάδης Δ. Ο λόγος του Κολοκοτρώνη στην Πνύκα ΣΤ΄ 2ο 2010:105)
(Παιδική εφημερίδα της Καθημερινής, οι ερευνητές πάνε παντού, 22-4-2001, Ξημερώνει μια νέα μέρα ... ώρα για σχολείο Δ΄ 1ο 2010 :20)	(Η μηχανή του χρόνου Ε΄2ο 2010:65)	(Αγγελοπούλου Γ. Η πολιορκία και η έξοδος του Μεσολογγίου ΣΤ΄ 2ο 2010:100)
(Σπ.Τρικούπης, Ο τρελός Μπουρλοτιέρης Δ΄ 3ο, 2010:30)	(Ρούτσος Ν.Β., Κολοκοτρώνης Ε΄ 2ο 2010:89)	(Θ. Κολοκοτρώνης Απομνημονεύματα, Εμείς δεν προσκυνούμε Στ΄3ο 1985:110, Δ΄3ο 2010:29)

(Καζαντζάκης Ν. Ο καπετάν Μιχάλης, Έτσι σώθηκε το έθνος Δ΄ 3ο 2010:28)	(Κυριακοπούλου Κ. – Κανελλοπούλου Χ, Ο Γέρος του Μοριά, Ε΄ 2ο 2010:90)	(Κλέφτικο τραγούδι, Κάτω στου Βάλτου τα χωριά Στ΄2ο ΄2010:99)
Ημερολόγιο από τον πόλεμον του 1940 12 Δεκεμβρίου- Πέμπτη, Αγίου Σπυριδωνος, (Δ΄ 1ο 2010 :50)	(Μαντώ Μαυρογένους Πινακοθήκη των ηρώων του 1821, Ε΄ 2ο 2010:92)	(Ύμνος εις την ελευθερία, Δ. Σολωμός ,μελοποίηση: Νικ. Μάντζαρος, Χαίρε, ω χαίρε, ελευθεριά! Δ΄ 3ο 2010 :27 και Στ΄ 3ο 1985:133)
(Γ. Ρίτσος, Οκτώβρης 1940 Δ΄ 1ο 2010 σ.48)	(Ντελόπουλος Κ. Η Ιταλία μας κήρυξε τον πόλεμο! Ε΄1ο 2010:44)	(Βενέζης Η. Αιολική γη ΣΤ΄1ο 2010:86)
(Τσίρος Σπ. Οι πήλινες μούσες, Αντίσταση Δ΄ 1ο 2010 :52)	(Ζωρζ Σαρή Η πείνα Ε΄ 1ο 2010 :46)	(Μπουλώτης Χρ. Το άγαλμα που κρύωνε ΣΤ΄ 3ο 2010:58)
(Γιάννου Γ. Γενική έκκληση Δ΄ 1ο 2010: 54)	(Κ. Ουράνης Ε΄1ο 2010 : 46)	(Ηρθαν (Και όλα έγιναν σαν ξένα) ΣΤ΄ 1ο 2010 :43)
(Μητροπούλου Κ. Τα κάγκελα Δ΄ 1ο 2010:55)	(Ο. Ελύτη, Άξιον εστί, Η πορεία προς το μέτωπο Ε΄1ο 2010:42)	(Γ. Ρίτσος. Η τελευταία Π.Α. εκατονταετία ΣΤ΄ 1ο 2010:39)
(Ουράνης Κ, Ταξίδια στην Ελλάδα, βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 1955, Το παραδεισένιο Πήλιο, Δ΄ 3ο 2010:74)	(Μόντης Κ. Άγνωστος Αγωνιστής Ε΄ 2ο ο 1984: 46 και Ε΄1ο 2010:68)	(Γ. Αγγελοπούλου ,Η μικρή Ελλάδα υψώνει τη φωνή της ΣΤ΄1ο 2010:40)
(Η Ρόδος, Δ΄3ο 2010:78)	(Βρεττάκος Νικ. Μικρός τύμβος Ε΄1ο 2010: 68)	(Ζωρζ Σαρή Εδώ Πολυτεχνείο Ε΄2ο 1984:43 και Στ΄1ο 2010 :72)

	(Γκάτσος Ν. Κοίτα με στα μάτια. Ε΄1ο 2010:68)	(Σαρή Ζωρζ, Τα γενέθλια, εκδ. Κέδρος, Αθήνα 1979, Εδω Πολυτεχνείο Στ΄1ο 2010 :73)
(Η ελιά στην Ελλάδα και στη Μεσόγειο , Δ΄2 ^ο 2010 :35)	(Κονδύλης Φ. Τριήμερο στα κάγκελα, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1987, Ε΄1ο 2010:67)	(Αναμνήσεις από αυτόπτες μάρτυρες , Στ΄1ο 2010:76)
(Θέτη Χορτιάτη, Άνοιξα του Αιγαίου τη θύρα, Δ΄3 ^ο 2010:87)	(Κοντολέων Μ. Ο Φωκίων ήταν ελάφι, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 1992, Ε΄1ο 2010:69)	(Κ. Παλαμάς, Το σπίτι μου ΣΤ΄1 ^ο 2010:23)
(Αλμπέρ Καμύ, Σελίδες για την Ελλάδα του 20 ^{ου} αιώνα, Κείμενα Γάλλων ταξιδιωτών, εκδ. Ολκός, Αθήνα 1955, Ταξιδιωτικές εντυπώσεις Δ΄2010:83)	(Μητροπούλου Κ., Οι τρεις μέρες , Ε΄1ο 2010:71)	(Λαμπράκη Μ. – Ε Εκίν, Ελλάδα, Τουρκία στο ίδιο τραπέζι, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, Στ΄1ο 2010: 50)
(Δροσίνης Γ. Η νύχτα της γεννήσεως, Δ΄2 ^ο 2010:48)	(Ανεμόμυλοι, Εκπαιδευτικά προγράμματα Υπουργείου Πολιτισμού, Ο φίλος μας ο άνεμος Ε΄1 ^ο 2010:16)	(Φραγκούλη Κ. Τριάντα εννιά καφεενία και ένα κουρείο ΣΤ΄2 ^ο 2010:14)
(Το νερό στο Χριστιανισμό Δ΄1 ^ο 2010:39)	(Δειμέζη-Καλιότσου Α., εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1999, Η γειτονιά της πόλης - Η παλιά γειτονιά Ε΄1 ^ο 2010:24)	(Συνέντευξη με τον κύριο Μανόλη ΣΤ΄3 ^ο 2010:8, συνέντευξη μέλους της συγγραφικής ομάδας)
(Χριστουγεννιάτικα Κάλαντα Κύπρου Δ΄2 ^ο 2010 : 49)	(Δάφνη Αιμ. Μαριάμ, Ε΄3 ^ο 2010:29)	(Μπουλώτης Χρ. εκδ. Πατάκη Αθήνα 2003, Το άγαλμα που κρύωνε ΣΤ΄3 ^ο 2010:58)
(Πετσάλης Θ.– Διομήδης Δ΄3 ^ο 2010:68)	(Πρόγραμμα Μελίνα, Έθιμα του Πάσχα, Ε΄3 ^ο 2010: 30)	(Νιρβάνας Π. Το φλουρί του φτωχού ΣΤ΄2 ^ο 2010:35)

(Παλαμάς Κ. Η ελιά , Δ' 2ο 2010:28)	(Τζάμαλη Κ. Χριστουγεννιάτικο δώρο Ε' 2° 2010:24)	(Σολωμός Δ. Η ημέρα της Λαμπρής , Στ' 3° 2010:27)
(Υμνος στον άνθρωπο Δ' 3° 2010 : 50)	(Σαρή Ζωρζ, Όταν ο ήλιος, εκδ. Κέδρος, Αθήνα, 1971, Η πείνα Ε' 1° 2010:46)	(Μεγάλη Πέμπτη Σήμερα κρεμάται επί ξύλου ΣΤ' 3° 2010:25)
(Χ. Σακελλαρίου, Όλου του κόσμου τα παιδιά, Δ' 3° 2010:34)	(Δειμέζη-Καλιότσου Α. Η γειτονιά της πόλης - Η παλιά γειτονιά Ε' 1° 2010:24)	(Ξενόπουλος Γρ. Παιδικό Πάσχα Στ' 2010 :28)
(Σαρησάββας Β., Παραδοσιακά επαγγέλματα, Ο Νερούλας Δ' 1° 2010: 40)	(Ο άνθρωπος στο διάστημα , εκδήλωση ανακήρυξης κοσμοναύτη Θ. Γιουρτσίν επιτίμου δημότη Εχεδώρου, Ε' 3° 2010:76)	(Δημοτικό τραγούδι, Το Μοιρολόγι της Παναγίας Στ' 3° 2010:30)
(Δημοτικό, Του Διάκου, Δ' 2010:31)	(Φυλλάδιο της Νομαρχιακής Επιτροπής για την τουριστική προβολή της Θεσσαλονίκης, Η πολιτιστική ζωή της Θεσσαλονίκης Ε' 1° 2010:29)	(Καμπούρογλου Δ. Διπλή γιορτή, Στ' 3° 34:2010)
(Όταν το νερό κοιμάται Δ' 1° 2010:39)	(Περιοδικό «ερευνητές», η Καθημερινή, 6-2-2000, Υπόγειες διαδρομές Ε' 1° 2010:36)	(Εφημερίδα, Η Καθημερινή, 27-7-02, Καλοκαίρι με δρεπάνι, τσουγκράνα και αμίλητο νερό! Στ' 2° 2010 : 21)
(Το νερό στη θρησκεία στους μύθους και στις παραδόσεις. Οι Νύμφες στην Ελληνική μυθολογία, Δ' 1° 2010:39)	(εφημερίδα η Ναυτεμπορική , 20-8-04, Οι Ολυμπιακοί αγώνες στην τηλεόραση Ε' 3° 2010:36)	(Συνέντευξη με τον κύριο Μανόλη ΣΤ' 3° 2010:8)

(Οι μύθοι και η ελιά, Η ελιά δώρο της Αθηνάς Δ´ 2 ^ο 2010:31)	(Σύγχρονος αθλητισμός, Δ.Κωνσταντάρης - Μ. Κοντολέων, Ε΄3ο 2010:62	(Εφημερίδα η Καθημερινή 27-7-02 , Καλοκαίρι με δρεπάνι, τσουγκράνα και αμίλητο νερό !ΣΤ´2 ^ο ´2010 : 21)
(Οι μύθοι και η ελιά, Η ελιά του Αρισταίου Δ´2 ^ο 2010:31)	(Γ.Α. Μέγας, Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας, εκδ. Οδυσσεάς, Αθήνα 1988, Μερικά από τα έθιμα της Μεγάλης Πέμπτης Ε΄3 ^ο 2010:30	(Δασκαλόπουλος Δ.- Στασινοπούλου Μ., Ο βίος και το έργο του Κ.Π. Καβάφη, Το σπίτι του ποιητή Καβάφη ΣΤ´ 1 ^ο 2010 :24)
(Το νερό στη θρησκεία στους μύθους και στις παραδόσεις. Το νερό στο χριστιανισμό Δ´ 1 ^ο 2010:39)	(Φίλοι από άλλες χώρες Ε΄ 1 ^ο 2010: 72)	(Συνέντευξη με τον Αντώνη ΣΤ´3 ^ο 2010:10)
(Χριστουγεννιάτικα Κάλαντα Κύπρου Δ´2 ^ο 2010 : 49)	(Τζάμαλη Κ., Χριστουγεννιάτικο δώρο Ε΄ 2 ^ο 2010 :24	
Πολιτιστικό περιοδικό ...το άκρο του πολιτισμού, Πασχαλινά έθιμα, Τα αερόστατα της Αρκαδίας Δ´ 3 ^ο 2010:71)	(Εικόνες των Χριστουγέννων, Τα Χριστούγεννα στον κόσμο Ε΄2 ^ο 2010: 29)	(Κρεμέζη Αγγαΐα, Συνταγές και ιστορίες για μάγειρες με ανησυχίες, Γάρος, το κέτσαπ των αρχαίων Στ´1 ^ο 2010: 51)
Πολιτιστικό περιοδικό ...το άκρο του πολιτισμού, Πασχαλινά έθιμα, Ανάσταση στην Κέρκυρα Δ´ 3 ^ο 2010:71)	(Πρόγραμμα Μελίνα, Έθιμα του Πάσχα Ε΄ 3 ^ο 2010:30)	(Τσώλης Μ., Γιορτές της Ρωμιοσύνης, Η ιστορία της βασιλόπιτας Στ´2 ^ο 2010:37)
(Πολιτιστικό περιοδικό ...το άκρο του πολιτισμού, Πασχαλινά έθιμα. Τα Λαζαράκια Δ´ 3 ^ο 2010:71)	(Εφημερίδα Η Καθημερινή, 3-4-04, Τα θετικά και τα αρνητικά...Επτά ημέρες χωρίς τηλεόραση: κάν' το κι εσύ, Ε΄2010:37)	

<p>(Χατζοπούλου – Καραβία, Το σχολείο του κόσμου, Δ' 3^ο 2010:36)</p>		
<p>(Βιβλίο επικοινωνία:το ίντερνετ εκδ. Ερευνητές, Αθήνα 2001 Το διαδίκτυο Δ' 3^ο 2010: 60)</p>		
<p>(Τόμπρας Χρήστος, εφημερίδα το ΒΗΜΑ, 28-2-1999 Μια παράξενη παραγγελία Δ' 3^ο 2010:57)</p>		

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

- Althousser, 42, 421
Anderson, 31, 34, 35, 36, 41, 145, 156, 224, 421
Angelopoulos, 114, 123, 130, 131, 148, 421
Apple, 19, 421
Balibar, 11, 12, 13, 31, 32, 36, 40, 41, 254, 421
Benveniste, 421
Bernstein, 18, 19, 51, 52, 60, 407, 421
Cannadine, 421
Carthy et Carter, 421
Collard, 421
Durkheim, 254, 402
Eagleton, 13, 421
Eco Umberto, 59
Eideneier, 156, 421
Foucault, 50, 60, 76, 77, 78
Gadamer, 180, 409, 458
Gellner, 31, 33, 36, 122, 211, 422
Green, 386, 422
Groen, 422
Halbwachs, 225, 422
Herzfeld, 45, 46, 72, 79, 422
Hobsbawm, 112, 114, 153, 344, 356, 365, 376, 400
Iser, 11, 12
Jauss, 11, 12, 422
Lyotard, 394, 395, 411
Mason, 53, 54, 56, 58
Meyer, 11, 422
Papert, 394
Samir, 288
Schnapper, 90
Simmel, 227, 385, 426
Smith, 33, 40, 72, 75, 83, 242, 359, 388, 409
Strauss, 54, 368, 423
Taguieff, 83, 423
Vallerstein, 212, 416, 423
Vitti, 113, 137, 138, 139, 145, 147, 281, 423
Woolf, 38, 120, 423
Zavalloni, 397, 423
Αβδελά, 339, 397, 424
Αγγελόπουλος, 118, 424
Ανδρειωμένος, 145, 424
Ανδρούτσου, 404
Αντωνίου, 158
Αξελός, 151, 335, 419, 424
Αποστολίδου, 119, 194, 418, 424
Ασκούνη, 404, 424, 425
Βείκος, 378, 425
Βελουδής, 121
Βεντουρά, 43, 301, 382
Βεργόπουλος, 156, 157, 425
Βερέμης, 10, 256
Βουγιούκας, 20, 64, 425
Γιακουμάκη, 403
Γιανναράς, 259
Γκότοβος, 75, 425
Γλύκατζη, 107, 275, 425
Γουργούρης, 142, 332, 342, 426
Δασκαλοθανάσης, 227
Δεμερτζής, 37, 426
Δερτιλής, 104, 114, 426
Δημαράς, 220, 426
Ηλιού, 74, 426
Ηρακλείδης, 141, 142, 182, 402
Ηροδότου, 177, 178
Θεοδωρίδης, 211, 215, 236, 359
Ιντζεσιλόγλου, 103, 427
Ιωακειμόγλου, 146, 341, 377, 427
Κανακίδου, 254, 383, 384, 393
Καραμπελιάς, 289, 427
Κασκαμανίδης, 160
Καστοριάδης, 146
Κατσαρδή, 301
Καψάλης, 49
Καψωμένος, 88, 286, 410
Κιτρομηλίδης, 9, 112, 427, 428
Κοκοσαλάκης, 265
Κοντογιαννοπούλου, 394
Κουζέλης, 422, 431
Κουστουράκης, 25, 52
Κυριαζή, 58
Λέκκας, 10, 32, 33, 41, 42, 81, 82, 83, 84, 87, 94, 100, 101, 110, 112, 118, 120, 124, 126, 130, 131, 143, 145, 163, 193, 202, 203, 204, 209, 224, 227, 229, 231, 234, 237, 239,

246, 251, 258, 269, 359, 360, 363,
366, 374, 406
Λεοντή, 225, 226, 242, 347
Λιάκος, 97, 153, 198, 396, 415, 428
Λίποβατς, 205, 429
Μαντόγλου, 188, 189, 429
Μαυραγάνη, 159
Μέγας, 375
Μηλιός, 288, 289, 429
Μήτσης, 19
Μιράσγεζη, 140, 147, 156, 164, 285
Μιχαήλ, 271
Μουζέλης, 290, 321, 418, 429
Μουσούρου, 303, 429
Μπενβενίστε, 421, 426, 429
Μπονίδης, 26, 57, 58, 59, 90
Μπουζάκης, 10, 18, 20, 26, 429, 432
Νέστορος, 363, 430
Νίλσεν, 207
Νούτσος, 11, 430
Παλαιολόγου, 384
Παπαγιαννάκης, 337, 338
Παπαρίζος, 259, 430
Παπαστάμου, 53, 56, 57, 59, 397,
430, 431
Παραδέλλης, 119, 158, 159, 172,
186, 204, 225, 361, 421
Πασχαλίδης, 382, 406
Πατινιώτης, 301, 430
Πολίτης, 368
Πολίτου, 310
Πρεβελάκης, 68, 413, 431
Ρομπόλης, 302, 326, 335, 387
Σακαλάκη, 53, 57, 59
Σβορώνος, 139, 431
Σκοπετέα, 126
Σολομών, 50, 60
Τζιόβας, 13, 242, 276, 342, 348, 431
Τζούμα, 12, 29, 30, 31, 37, 62, 74,
99, 112, 114, 116, 117, 122, 123,
127, 128, 195, 238, 240, 271, 277,
352, 355, 357, 361, 362, 365, 373,
386, 387, 388, 409, 415
Τσαούσης, 71, 140, 300, 426
Τσουκαλάς, 140, 302, 351, 357, 382,
383, 389, 391, 417, 431, 432
Φίλιας, 409, 432
Φλουρής, 10, 25, 286
Φραγκουδάκη, 22, 117, 137, 160,
179, 264, 267, 330, 349, 352, 424
Χατζησαββίδης, 20
Χοντολίδου, 88, 406, 410

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΝΝΟΙΩΝ

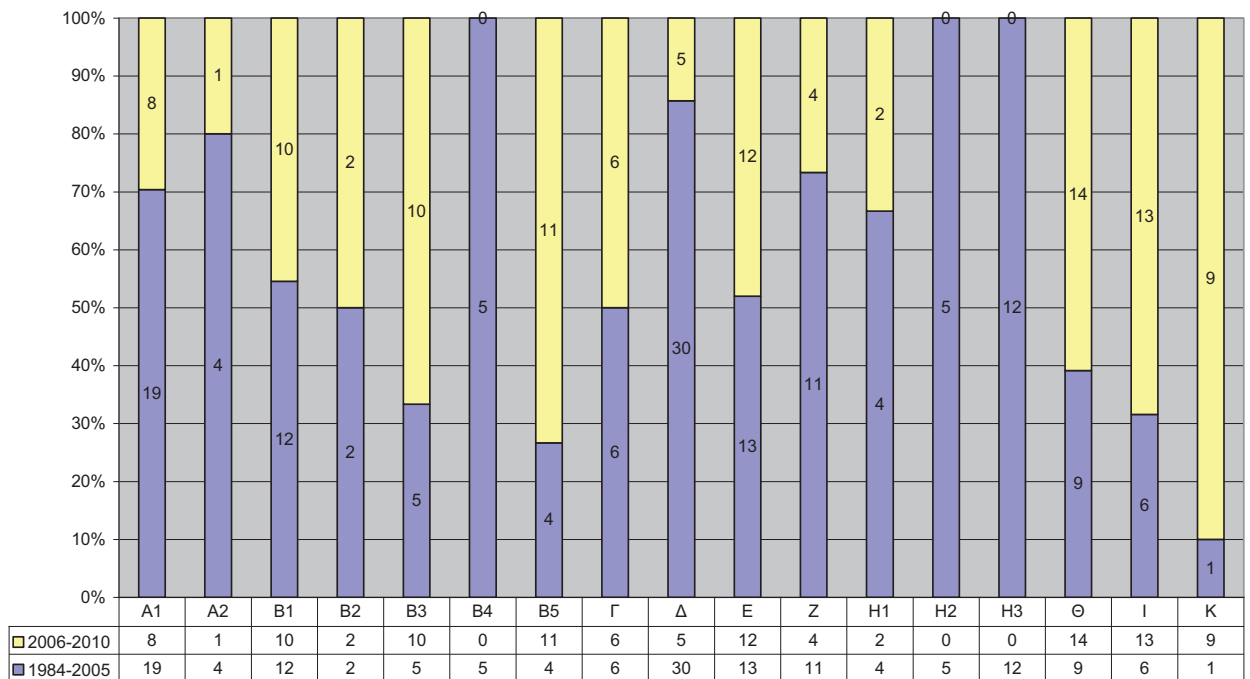
- αναγνωστικά βιβλία, 22, 23, 264, 330, 350
ανάλυση περιεχομένου, 56, 57, 59
αναλυτικό πρόγραμμα, 19, 50, 404
Αναλυτικό πρόγραμμα, 25
Αναλυτικό Πρόγραμμα, 25
αναπαραστάσεις, 43, 119, 122
αναπαράσταση, 94, 121, 123, 151, 159, 224, 227, 240, 387
αναπλαισίωση, 25, 51, 52
αξίες, 10, 11, 19, 20, 23, 25
αρχαιότητα, 30, 35, 45, 68, 69, 79, 84, 85, 88, 89, 90, 102, 103, 106, 108, 112, 113, 122, 135, 164, 233, 239, 242, 267, 277, 279, 285, 286, 333, 365, 374, 376, 407
Αρχαιότητα, 55, 66, 67, 98, 102, 114, 227, 286
Βυζάντιο, 45, 55, 66, 70, 102, 105, 107, 109, 113, 257, 263, 408
γενναιότητα, 113, 164, 165, 173, 197, 370
διδακτικός λόγος, 51
εθνική ιδεολογία, 9, 11, 14, 29, 83, 103, 108, 123, 195, 254
εθνικισμός, 9, 14, 29, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 39, 70, 81, 99, 104, 112, 118, 124, 126, 127, 130, 199, 202, 204, 205, 220, 221, 227, 235, 246, 256, 269, 275, 347, 359, 361, 366, 373, 374
Εθνικισμός, 366
εθνικό παρελθόν, 86, 116, 118, 180, 331
εθνικό παρόν, 53, 55
εθνικός άλλος, 404
εθνικός εαυτός, 53, 419
εθνικός χρόνος, 58, 224, 234
έθνος, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 43, 62, 63, 69, 73, 74, 75, 83, 84, 87, 88, 90, 92, 96, 98, 103, 110, 114, 115, 116, 117, 122, 126, 128, 130, 136, 141, 142, 145, 147, 153, 156, 163, 166, 195, 198, 199, 203, 211, 220, 224, 227, 235, 236, 237, 242, 243, 245, 246, 249, 251, 257, 260, 264, 273, 275, 276, 284, 286, 324, 340, 341, 355, 356, 358, 359, 360, 361, 362, 365, 366, 368, 370, 377, 385, 397, 406, 407, 409, 411, 412
Έθνος, 73
ελληνική παράδοση, 5, 87, 108, 259, 262
ελληνική πολιτισμική ταυτότητα, 46
ελληνική συνείδηση, 44
ελληνικότητα, 53, 80, 83, 128, 208, 293, 329, 330
ελληνισμός, 68, 70, 71, 108, 160, 226, 255, 257, 332, 408
Ελληνισμός, 46, 63, 68, 102, 115, 259, 425, 426, 427, 430, 431
επαναπλαισίωση, 51
θρησκεία, 34, 40, 44, 63, 127, 147, 198, 236, 245, 251, 252, 254, 255, 258, 259, 260, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 271, 272, 358, 372, 373, 374, 411
ιδεολογικός μηχανισμός, 42
Μέγας, 375
μονάδα καταγραφής, 57
ορθοδοξία, 113, 176, 255, 257, 258, 259, 260, 263, 268, 271, 272
Ορθοδοξία, 160, 252, 257, 259, 260, 271, 272, 411
παιδαγωγικός λόγος, 51, 52
πατρίδα, 23, 37, 83, 91, 93, 98, 118, 122, 129, 139, 145, 146, 148, 157, 158, 164, 165, 166, 167, 169, 171, 172, 179, 180, 181, 182, 203, 218, 219, 221, 222, 224, 225, 226, 235, 236, 237, 238, 239, 244, 245, 249, 251, 254, 260, 277, 284, 306, 307, 310, 333, 334, 355, 409, 424
Πατρίδα, 135, 141, 147, 237
πατριώτης, 182, 269
Πολίτης, 368
πρόγονος, 44
προοπτικές ταυτότητες, 52
σχολικά εγχειρίδια, 5, 20, 22, 23, 25, 26, 39, 43, 49, 50, 51, 113, 119, 272, 378, 379, 406, 408, 409, 410, 413, 414, 417, 418
σχολική γνώση, 19, 25
σχολικό σύστημα, 9, 43, 360
φιλοπατρία, 21, 137, 164, 165, 173, 198, 407
Χριστιανισμός, 271
χριστιανός, 109, 269

Χριστιανός, 86, 258

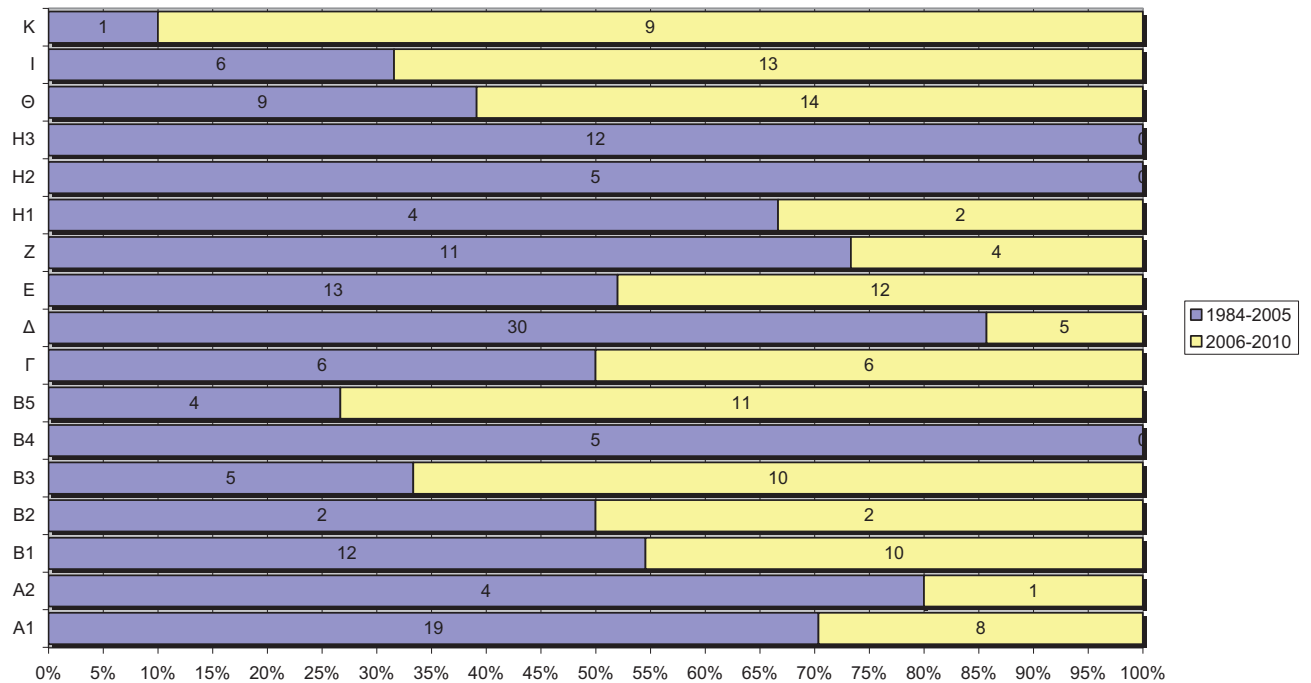
Διαγράμματα

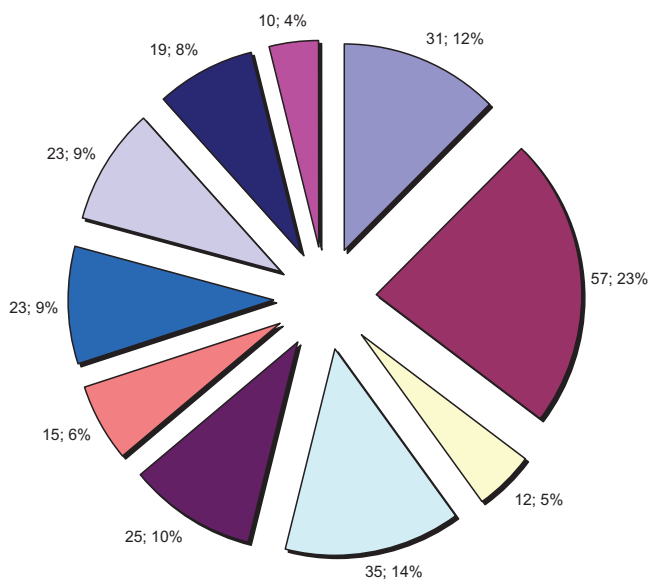
		1984-2005	2006-2010
A1	Αρχαιότητα : Η Αφετηριακή Θέσμιση του Ελληνισμού	19	8
A2	Το Βυζάντιο ως πυλώνας του Ελληνισμού μετά την Αρχαιότητα	4	1
B1	Ο πόλεμος της Ανεξαρτησίας (1821)	12	10
B2	Η Μεγάλη Ιδέα και η Μικρασιατική καταστροφή	2	2
B3	Η Ελληνική Αντίσταση στις δυνάμεις του Άξονα (1940)	5	10
B4	Κυπριακός Ελληνισμός	5	0
B5	Η αντίσταση στη δικτατορία	4	11
Γ	Νοσταλγία της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας και των ανθρωπίνων σχέσεων που τη θεμελιώνουν.	6	6
Δ	Η πατρίδα ως εθνικός και γεωγραφικός χώρος	30	5
Ε	Ελλάδα και Ορθοδοξία: η θρησκεία ως στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων	13	12
Ζ	Το ελληνικό έθνος ως φορέας πανανθρώπινων αξιών	11	4
H1	Οικονομική υπανάπτυξη και φτώχεια	4	2
H2	Οικονομική υπανάπτυξη και μετανάστευση	5	0
H3	Ελληνική ναυτιλία: θετική οικονομική συνιστώσα	12	0
Θ	Χωροταξικές, οικονομικές και πολιτιστικές διαφοροποιήσεις στο νεοελληνικό παρόν	9	14
Ι	Ο παραδοσιακός πολιτισμός και τα πολιτισμικά του χαρακτηριστικά στο παρελθόν και το παρόν, η λαϊκή κουλτούρα και τα έθιμα ως στοιχεία της εθνικής ταυτότητας	6	13
Κ	Ελλάδα και Εθνικοί άλλοι : Η αποδοχή του «άλλου»	1	9

Ποσοστό και πλήθος κειμένων ανά κατηγορία

Κείμενα ανά κατηγορία

- A. Η αδιάλειπτη ιστορική συνέχεια του ελληνισμού στο χώρο και το χρόνο
- B. Το έθνος απέναντι στη σύγχρονη ιστορία του - «πολεμώντας»
- Γ. Νostalγία της ελληνικής παραδοσιακής κοινωνίας και των ανθρωπίνων σχέσεων που τη θεμελιώνουν.
- Δ. Η πατρίδα ως εθνικός και γεωγραφικός χώρος
- E. Ελλάδα και Ορθοδοξία: η θρησκεία ως στοιχείο της εθνικής ταυτότητας των Ελλήνων
- Z. Το ελληνικό έθνος ως φορέας πανανθρώπινων αξιών
- H. Κοινωνικο οικονομικές συνιστώσες του Νεοελληνικού παρόντος
- Θ. Χωροταξικές, οικονομικές και πολιτισμικές διαφοροποιήσεις στο νεοελληνικό παρόν
- I. Ο παραδοσιακός πολιτισμός και τα πολιτισμικά του χαρακτηριστικά στο παρελθόν και το παρόν, η λαϊκή κουλτούρα και τα έθιμα ως στοιχεία της εθνικής ταυτότητας.
- K. ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΙ ΑΛΛΟΙ : Η αποδοχή του «άλλου»